

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ  
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ  
ΠΜΣ: Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

## Ο ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΡΕΘΥΜΝΟΥ:

*Ερμηνευτικό Αφήγημα και  
Επικοινωνία με το Κοινό*



Ρέθυμνο, 2019  
Ναταλία Stroppiana

Διπλωματική Εργασία:

Ο ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ  
ΜΟΥΣΕΙΟ ΡΕΘΥΜΝΟΥ:

*Ερμηνευτικό Αφήγημα και Επικοινωνία με το Κοινό*



**Τριμελής επιτροπή:**

**Ν.Γαλανίδου (επιβλέπουσα)**

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

**Κ.Κόπακα**

Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

**Α. Μπούνια**

Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας & Επικοινωνίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

**Ναταλία Stroppiana**  
**Ρέθυμνο, 2019**

Εικόνα εξωφύλλου:

Ψηφιοποιημένη χειροτεχνία παιδιών 8 και 9 ετών, που φιλοτεχνήθηκε μετά από συζήτηση σχετικά με ζητήματα συμμετοχικότητας στο μουσείο. Προηγήθηκε επίσκεψη στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου

Εικόνα εσωφύλλου

Λεπτομέρεια από την εικόνα του εξωφύλλου.

<b>Το ερευνητικό πρόβλημα .....</b>	<b>5</b>
<b>1<sup>ο</sup> Κεφάλαιο: Ιστορική Αναδρομή στην έννοια και στον θεσμό του μουσείου.....</b>	<b>9</b>
<b>2<sup>ο</sup> Κεφάλαιο: Τα μουσεία και η μουσειακή εμπειρία στον 21ο αι. ....</b>	<b>13</b>
2.1 Εισαγωγή.....	13
2.2 Μουσειακή εμπειρία.....	14
2.3 Μουσειακή ερμηνεία.....	17
2.4 Ερμηνευτικό αφήγημα.....	25
2.5 Μουσειακή μάθηση.....	27
2.6 Έρευνες κοινού: Γνωρίζοντας το μουσειακό κοινό .....	37
2.7 Επικοινωνία με το μουσειακό κοινό: Οι ανάγκες των επισκεπτών.....	42
2.7.1 Πριν την επίσκεψη.....	43
2.7.2 Υποδοχή στον μουσειακό χώρο .....	43
2.7.3 Προσβασιμότητα και Προσανατολισμός στον εκθεσιακό χώρο .....	44
2.7.4 Κοινωνικοποίηση στο μουσείο.....	46
2.7.5 Ανανέωση του ενδιαφέροντος και «μουσειακή κόπωση».....	47
2.7.6 Κίνητρα για επιστροφή στο μουσείο .....	48
2.8 Προσέγγιση της κοινωνίας και διεύρυνση του μουσειακού κοινού.....	49
2.9 Μουσεία ως φορείς κοινωνικής ενσωμάτωσης.....	51
2.10 Συμπεράσματα.....	62
<b>3<sup>ο</sup> Κεφάλαιο: Έρευνα.....</b>	<b>64</b>
3.1 Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία της έρευνας.....	64
3.1.1 Έρευνα και μεθοδολογικά εργαλεία.....	65
3.2 Η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.....	68
3.3 Ο εκθεσιακός χώρος.....	69
3.4 Τα ερμηνευτικά μέσα .....	71
3.5 Οι δράσεις προσέγγισης .....	73
3.6 Τα εκπαιδευτικά προγράμματα .....	75
3.7 Οι συνεντεύξεις των αρχαιολόγων .....	79
3.8. Η έρευνα κοινού.....	91
3.8.2 Τα αποτελέσματα της έρευνας .....	91
3.8.2.1 Έρευνα στο μουσείο .....	91
3.8.2.2 Έρευνα μέσω τηλεφώνου σε κατοίκους του Ρεθύμνου.....	182
3.9 Διατύπωση και έλεγχος υποθέσεων .....	250
3.9.1 Μηδενικές υποθέσεις για τους επισκέπτες της έκθεσης.....	254

3.9.2 Μηδενικές υποθέσεις για τους μη επισκέπτες της έκθεσης.....	265
3.10 Ανάλυση SWOT.....	268
3.11 Συμπεράσματα.....	271
<b>Κατάλογος εικόνων.....</b>	<b>288</b>
<b>Πίνακες .....</b>	<b>322</b>
<b>Παράρτημα.....</b>	<b>440</b>
<b>Βιβλιογραφία και διαδικτυακές πηγές.....</b>	<b>524</b>

## Ευχαριστίες

Θα ήθελα, κατ' αρχήν, να εκφράσω την εκτίμηση και την ευγνωμοσύνη μου στην κα Νένα Γαλανίδου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Κρήτης και επιβλέπουσα της μεταπτυχιακής μου εργασίας. Θα ήθελα να την ευχαριστήσω για την ενθάρρυνση, την καθοδήγηση και τη στήριξή της, αλλά και για τις πολύτιμες συμβουλές και τη βοήθειά της που ξεκίνησαν από την πρώτη μέρα που ανέλαβε την επίβλεψη της εργασίας μου και οι οποίες δε σταματάν με την εκπόνηση αυτής. Θα ήθελα, ακόμα, να την ευχαριστήσω ολόψυχα για την κατανόησή και το ενδιαφέρον που έδειξε σε θέματα υγείας που παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας. Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα Κατερίνα Κόπακα, Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Κρήτης και την κα Αλεξάνδρα Μπούνια, Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αιγαίου, που μαζί με την κα Γαλανίδου στελέχωσαν την τριμέλη επιτροπή της διπλωματικής μου εργασίας και αφιέρωσαν τον χρόνο τους για να κάνουν τις τελικές πολύτιμες διορθώσεις.

Σε αυτό το σημείο είναι χρέος μου να ευχαριστήσω από καρδιάς τον άνθρωπο με τον πιο καθοριστικό ρόλο στην έως τώρα, αλλά και στη μετέπειτα πορεία μου ως αρχαιολόγος, την κα Αναστασία Τζιγκουνάκη, Έφορο Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, η οποία με βοήθησε να πραγματοποιήσω ένα μεγάλο μου όνειρο μέσα στα χρώματα και στα χρώματα ενός Καλού Χωραφιού! Χωρίς τη δική της βοήθεια και έγκριση δε θα μπορούσε ποτέ να υλοποιηθεί η παρούσα εργασία.

Ευχαριστώ, επίσης, την Τμηματάρχη Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιολογικών Χώρων και Μουσείων κα Ειρήνη Γαβριλάκη και όλους τους αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου: την κα Νότα Καραμαλίκη, την κα Νατάσα Φιολιτάκη και τον κο Νώντα Καπράνο που μαζί με την κα Αναστασία Τζιγκουνάκη αφιέρωσαν πολύτιμο χρόνο για να την παραχώρηση των συνεντεύξεων. Θα ήθελα, ακόμα, να ευχαριστήσω ολόψυχα το προσωπικό του μουσείου και ειδικότερα τον κύριο Μανώλη Ακουμιανάκη, τον κο Νεκτάριο Λυρώνη, την κα Βαγγελιώ Παπαδάκη και τον κο.Κωστή Μαυρογιαννάκη για τη σημαντική βοήθειά τους, για όλες εκείνες τις Πέμπτες και τις Κυριακές στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και για όλα εκείνα τα φώτα που αναβόσβησαν «μέχρι να βγει καλή η φωτογραφία».

## Το ερευνητικό πρόβλημα

Από τις τελευταίες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα προέκυψε η ανάγκη επικοινωνίας των ανθρωπιστικών επιστημών με το ευρύ κοινό. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδύθηκε ο κλάδος της Δημόσιας Αρχαιολογίας, με σκοπό να εισάγει την αρχαιολογία στην καθημερινότητα της κοινωνίας και να αποδομήσει την αυστηρή και απόμακρη εικόνα της δεύτερης, καταλύοντας τα δεσμά που την περιορίζουν στις αποθήκες και στα εργαστήρια. Αναλαμβάνει να εισάγει δυναμικά την αρχαιολογία στην πραγματικότητα των μελών κάθε κοινωνίας με άμεσο τρόπο, επαναπροσδιορίζοντας την παραδοσιακή αυστηρή της εικόνα. Αναλαμβάνει, τέλος, να στρέψει το ενδιαφέρον της αρχαιολογίας από μέσα προς τα έξω και από το παρελθόν στο παρόν, όπου, άλλωστε, ανέκαθεν χτυπάει η καρδιά της (Γαλανίδου, 2012, 11).

Κομβικό σημείο επικοινωνίας της αρχαιολογίας με το κοινό είναι οι μουσειακοί χώροι, οι οποίοι διένυσαν μια μακρά πορεία προκειμένου να ανοίξουν τις πόρτες τους σε όλους τους ενδιαφερόμενους, χωρίς περιορισμούς και διακρίσεις και να εξελιχθούν σε πεδία επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης της αρχαιολογίας με το ευρύ κοινό. Η άνθηση της Δημόσιας Αρχαιολογίας συμβαδίζει με τη μετατροπή των μουσείων από αυστηρούς χώρους εκπαίδευσης σε χώρους πολυεπίπεδων εμπειριών που δεν επικεντρώνονται αποκλειστικά στην άκριτη κατανάλωση πληροφοριών, αλλά στη βίωση μιας πολυαισθητηριακής εμπειρίας, της οποίας μέρος είναι και η δόμηση της γνώσης από τα υποκείμενα. Άλλωστε, τα μουσεία είναι «ζωντανοί οργανισμοί», με μορφή διαρκώς εξελισσόμενη, η οποία υπαγορεύεται από τις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχουν κάνει σημαντικά βήματα για να απαλλαχθούν από την παραδοσιακή τους εικόνα ως ψυχροί εσωστρεφείς, αφιλόξενοι και αυστηροί χώροι αυστηρά επικεντρωμένοι στην έρευνα και τη μόρφωση του κοινού. Σταδιακά αναδύεται μια νέα εικόνα του μουσείου ως οργανικό μέρος της κοινωνίας, το οποίο αντιλαμβάνεται τον κοινωνικό του ρόλο και επιχειρεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες της.

Τα σύγχρονα μουσεία αναγνωρίζουν ότι οι δυνατότητές τους εκτείνονται πέραν της συλλογής, της συντήρησης και της έκθεσης αντικειμένων και στρέφουν το ενδιαφέρον τους στην ανάπτυξη ισχυρών δεσμών με την κοινωνία (Watson, 2007<sup>B</sup>: 27-29). Εστιάζουν στην καλλιέργεια ενός χαρακτήρα που θα στοχεύει στη συμμετοχικότητα, στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων και κατ'επέκτασιν στη βελτίωση της κοινωνίας. Τα μουσεία κάνουν σταθερά βήματα προς μια νέα μουσειακή πραγματικότητα: αυτή του *συμμετοχικού μουσείου*. Το λεγόμενο *συμμετοχικό μουσείο*<sup>1</sup> έχει ως στόχο να προσφέρει χώρο έκφρασης διαφορετικών απόψεων, αντιλήψεων και εμπειριών, οι οποίες θα συνδυάζονται, συνθέτοντας τη νέα φυσιογνωμία του μουσείου, μια φυσιογνωμία που θα αποσκοπεί σε θετική κοινωνική αλλαγή. Προσφέρει το περιβάλλον μέσα στο οποίο θα μπορούν να εκτυλίσσονται δραστηριότητες δημιουργίας, επικοινωνίας και συμμετοχικότητας. Οι επισκέπτες θα είναι σε θέση να εκφράζουν τις ιδέες τους, να δομούν τη γνώση, να συζητούν, να επεξεργάζονται πληροφορίες από κοινού, να επικοινωνούν μεταξύ τους αλλά και με

---

<sup>1</sup> Ο όρος *συμμετοχικό μουσείο* (participatory museum) εισήχθη από τη N.Simon το 2010 με τη δημοσίευση του ομώνυμου βιβλίου (The Participatory museum).

το προσωπικό του μουσείου, με γνώμονα τα εκθέματα. Το «συμμετοχικό μουσείο» δεν προσφέρει σε κάθε επισκέπτη το ίδιο περιεχόμενο, αλλά συνθέτει εξατομικευμένο και μεταβαλλόμενο περιεχόμενο που δομείται σε συνεργασία με τους επισκέπτες, προβάλλοντας τις διαφορετικές απόψεις τους. Κατά τη Simon, αντί να είναι *για κάτι ή για κάποιον*, δημιουργείται και διευθύνεται *μαζί* με τους επισκέπτες. (Simon, 2010: iii).

Η έννοια της συμμετοχικότητας συμπεριλαμβάνει όλα τα μέλη που συνθέτουν και συνδιαμορφώνουν μια κοινωνία. Ωστόσο, καμία κοινωνία δεν είναι ομοιομορφή. Κάθε κοινωνία συνιστά ένα μωσαϊκό αποτελούμενο από διαφορετικούς ανθρώπους, οι οποίοι πρέπει να αντιμετωπίζονται ισάξια. Δυστυχώς, όμως, πολλοί εξ αυτών είτε επιλέγουν ότι το μουσείο δεν τους αφορά, είτε νοιώθουν ότι δεν αντιπροσωπεύονται στο μουσείο. Οι έρευνες κοινού έχουν καταδείξει ότι βασικοί επισκέπτες ενός μουσείου μπορεί να είναι άτομα μεσαίου έως υψηλού εισοδήματος οικογένειες, σχολικές ομάδες, τουρίστες, μέλη της τοπικής κοινωνίας, εθελοντές και φίλοι του μουσείου, επιστήμονες, άτομα με ενδιαφέροντα που σχετίζονται με το περιεχόμενο της έκθεσης κ.ο.κ., οι οποίοι μπορεί να επισκέπτονται το μουσείο μόνοι τους ή σε ομάδες, για διαφορετικούς λόγους. Ωστόσο, η κοινωνία την οποία το μουσείο αναλαμβάνει να αντιπροσωπεύσει είναι πολύ πιο σύνθετη. Αποτελείται επιπλέον και από άτομα που από επιλογή δεν επισκέπτονται μουσεία, από θρησκευτικές ή πολιτισμικές μειονότητες, από άτομα που νοσηλεύονται σε ιδρύματα, από τροφίμους φυλακών και άτομα που βιώνουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Αυτές οι ομάδες ατόμων δεν επισκέπτονται συχνά το μουσείο, καθώς θεωρούν ότι δεν τους αντιπροσωπεύει. Αυτές τις ομάδες, το μουσείο καλείται να τις προσεγγίσει βγαίνοντας έξω από το «κέλυφός» του, με σκοπό να τους δώσει φωνή και να τους αντιπροσωπεύσει, καταρρίπτοντας ρατσιστικά στερεότυπα και ρητορικές μίσους και αποδεικνύοντας ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κτήμα όλης της κοινωνίας. Για το λόγο αυτό, τα μουσεία οργανώνουν ποικίλες δράσεις προσέγγισης και υιοθετούν πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης ευάλωτων και κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων. Μετατρέπονται σε «ζώνες επαφής» που προωθούν την ανταλλαγή απόψεων και τον ανοιχτό διάλογο ανάμεσα στα ίδια και στα μέλη της κοινωνίας. Επιχειρούν να δημιουργήσουν ισχυρούς δεσμούς με όλα τα μέλη της κοινωνίας ανεξαιρέτως, να κατανοήσουν τις ανάγκες, τις αντιλήψεις, τις προτεραιότητες και τις ανησυχίες τους και τα καλούν να εκφέρουν λόγο όσον αφορά τη διαχείριση και την παρουσίαση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Τα μουσεία του 21<sup>ου</sup> αιώνα αναλαμβάνουν να προσφέρουν σε όλα τα μέλη της κοινωνίας μια πολυαισθητηριακή εμπειρία και να συνδιαμορφώσουν μαζί τους το περιεχόμενο των εκθέσεων, προτρέποντάς τους να δομήσουν οι ίδιοι τα προσωπικά τους νοήματα. Προωθούν, τέλος, τη συμμετοχική δημοκρατία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την ενσυναίσθηση (Clifford, 1999: 188-219. Μούλιου, 2014: 77. Watson, 2007<sup>a</sup>:17).

Το σύγχρονο μουσείο καλείται να αποτελέσει φορέα κοινωνικής ενσωμάτωσης, να κλονίσει στερεότυπα, ρητορικές διχασμού, να αποτελέσει κέντρο συνάντησης διαφορετικών κοινοτήτων, φωνών και πολιτισμών, διευκολύνοντας τη φυσική και διανοητική προσβασιμότητα και προσφέροντας περιβάλλοντα μάθησης, ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη και δημιουργικότητα, καθώς και ένα ασφαλές και μη επικριτικό περιβάλλον. Καλείται, ακόμα, να είναι σε θέση να εμπνέει, να



εκπαιδεύει, να ενημερώνει, να αφυπνίζει δεξιότητες και ευφυΐες, να προάγει τη δημιουργικότητα και να διευρύνει τους ορίζοντες των μελών της κοινωνίας. Επιτυγχάνοντας τα παραπάνω, το σύγχρονο μουσείο θα είναι σε θέση να συμβάλλει στην ατομική ανάπτυξη των υποκειμένων, καθώς και στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων (Dodd, 2002: 182-189. Hooper-Greenhill *et al.*, 2000: 49-50).

Η ανά χειρός εργασία εκκινεί από τις προαναφερθείσες παραδοχές και ερευνά τον τρόπο με τον οποίο το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, μέσω της Προσωρινής του έκθεσης, είναι σε θέση να αποτελέσει ένα τέτοιου είδους πεδίο αλληλεπίδρασης. Διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου αξιοποιεί τα προϊστορικά εκθέματα προκειμένου να αποτελέσουν το έναυσμα για έναν δυναμικό διάλογο ανάμεσα στο μουσείο και στο κοινό του, αλλά και στην τοπική κοινωνία.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει μια ιστορική αναδρομή στην έννοια και στον θεσμό του μουσείου από την αρχαιότητα έως και τον 20<sup>ο</sup> αι., με σκοπό να αποκτήσει ο αναγνώστης μια εικόνα τις πορείας του θεσμού που οδήγησε στη σημερινή μουσειακή πραγματικότητα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα γίνει λόγος για τη φύση των μουσείων του 21<sup>ου</sup> αιώνα και θα γίνει αναφορά σε κομβικές έννοιες για την εργασία. Συγκεκριμένα, θα γίνει λόγος για την έννοια της *μουσειακής εμπειρίας*, της *μουσειακής ερμηνείας* και του *ερμηνευτικού αφηγήματος*. Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στον ρόλο της μάθησης στον μουσειακό χώρο, με επίκεντρο τη σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική και τις εκπαιδευτικές μεθόδους που εφαρμόζονται στα μουσειακά περιβάλλοντα. Έπειτα, το ενδιαφέρον στρέφεται στο μουσειακό κοινό και στις ανάγκες των επισκεπτών πριν την επίσκεψη αλλά και κατά τη διάρκεια αυτής. Η συζήτηση θίγει ζητήματα προσβασιμότητας και κοινωνικοποίησης στον μουσειακό χώρο, αλλά και ζητήματα που αφορούν τα κίνητρα που θα πρέπει να προσφέρονται στο κοινό για μια μουσειακή επίσκεψη, τα κίνητρα για περαιτέρω μάθηση, καθώς και τα κίνητρα για επιστροφή στο μουσείο. Στη συνέχεια θα τεθεί το ζήτημα της προσέγγισης ατόμων που επιλέγουν να μην επισκεφθούν το μουσείο, τους λεγόμενους μη επισκέπτες, και θα γίνει λόγος για τον ρόλο του μουσείου ως φορέα κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η έρευνα που διεξήχθη στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Η έρευνα έχει ως στόχο να διερευνήσει αν επετεύχθη η επικοινωνία ανάμεσα στην προϊστορία και στο κοινό και αν ναι, σε τι βαθμό. Μέσα από ημιδομημένες συνεντεύξεις με τους αρχαιολόγους που συνέβαλαν στη δημιουργία της έκθεσης, προσδιορίστηκαν οι επιδιώξεις τους όσον αφορά την εμπειρία της μουσειακής επίσκεψης. Έπειτα, διεξήχθη έρευνα στο κοινό της έκθεσης, με δομημένες συνεντεύξεις με ερωτηματολόγια για να διαπιστωθεί αν οι στόχοι των αρχαιολόγων επετεύχθησαν. Ακόμα, ο λόγος δόθηκε και στα μέλη της τοπικής κοινωνίας του Ρεθύμνου που δεν επισκέφθηκαν το μουσείο, για να διερευνηθούν οι λόγοι που τους αποτρέπουν από την επίσκεψη. Στη συνέχεια, ελέγχθηκε τυχόν συσχέτιση ανάμεσα σε παράγοντες όπως ο τρόπος με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλαμβάνονται το μουσειακό περιβάλλον και το μορφωτικό τους επίπεδο και στον τρόπο με τον οποίο βίωσαν όψεις της μουσειακής εμπειρίας. Επιπλέον, διερευνήθηκαν παράγοντες που ενδεχομένως εμποδίζουν ορισμένα μέλη της κοινωνίας από το να επισκεφθούν την έκθεση. Τέλος,

παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης SWOT<sup>2</sup> για την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, με σκοπό να διαπιστωθούν τα δυνατά και τα αδύναμα σημεία της έκθεσης, αλλά και οι ευκαιρίες και οι ενδεχόμενες απειλές που μπορεί να αντιμετωπίσει η έκθεση, με σκοπό η Έκθεση να αναπτύξει ένα στρατηγικό πλάνο αποτελεσματικότερης προσέγγισης του κοινού. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα μπορέσουν να αξιοποιηθούν τόσο στο άμεσο μέλλον για να βελτιωθεί η εν λόγω έκθεση, αλλά και αργότερα, κατά τη διαμόρφωση του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου ή και άλλων μουσείων ή εκθέσεων, με σκοπό την ανάδειξή τους σε πεδίο δυναμικής επικοινωνίας της αρχαιολογίας με το κοινό.

---

<sup>2</sup> Αναλυτικότερα για την ανάλυση SWOT βλ. σελ.268.

## 1<sup>ο</sup> Κεφάλαιο: Ιστορική Αναδρομή στην έννοια και στον θεσμό του μουσείου

Από την αρχαιότητα μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, έχουν προσδοθεί διαφορετικές σημασίες στον όρο *μουσείο* και μεσολάβησαν ποικίλοι ορισμοί από το μουσείο ως τέμενος των Μουσών, (Liddel & Scott, 1980, s.v. Μουσείον. Γκαζή, 1999<sup>α</sup>: 39. Lewis, 2012: 5) έως τον ορισμό του ICOM, της Ένωσης Μουσείων Βρετανίας και της Αμερικανικής Ένωσης Μουσείων.<sup>3</sup> Σύμφωνα με τον ορισμό του ICOM, το μουσείο είναι ένας «Οργανισμός μόνιμος χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, υποταγμένος στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της και ανοιχτός στο κοινό, ο οποίος αποκτά, συντηρεί, μελετά, κοινοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του με σκοπό τη μελέτη την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία»<sup>4</sup>. Σύμφωνα με το νέο ορισμό της Ένωσης Μουσείων της Βρετανίας που διατυπώθηκε το 1998, «Τα μουσεία επιτρέπουν στους ανθρώπους να εξερευνούν συλλογές για έμπνευση, μάθηση και ψυχαγωγία. Καθιστούν προσιτά αντικείμενα και δείγματα του φυσικού κόσμου, τα οποία διαφυλάσσουν για την κοινωνία» (Ambrose & Paine, 1993: 8). Τέλος, όσον αφορά τον ορισμό της Ένωσης Μουσείων της Αμερικής, το μουσείο είναι «ένας οργανωμένος, μόνιμος, μη κερδοσκοπικός οργανισμός, με σκοπό εκπαιδευτικό ή αισθητικό, με επαγγελματικά καταρτισμένο προσωπικό, ο οποίος κατέχει και χρησιμοποιεί απτά αντικείμενα, τα οποία επιμελείται και τα εκθέτει στο κοινό σύμφωνα με κάποιο συγκεκριμένο πρόγραμμα» (American Association of Museums, 1984: 74. Fitzgerald, 1973: 8) Συνεπώς, σύμφωνα με τους σύγχρονους ορισμούς, το μουσείο είναι μη κερδοσκοπικός οργανισμός, που εκθέτει τις συλλογές με στόχο το όφελος της κοινωνίας.

Οι πρακτικές της διατήρησης και της ερμηνείας αντικειμένων, αποτελούν το θεμέλιο των μουσείων και έγκεινται στην ανθρώπινη τάση για εξέταση (*inquire*) και κτήση (*acquire*) (Lewis, 1985: 481). Παράλληλα, η ανάγκη του «συλλέγειν» με την έννοια της συλλογής αντικειμένων στα οποία έχει προσδοθεί μια συγκεκριμένη αξία, η οποία μπορεί να είναι είτε προσωπική, είτε κοινωνικο-πολιτικο-οικονομική, εμφανίζεται ήδη από την προϊστορία.<sup>5</sup> Στον δυτικό κόσμο, αξιοσημείωτοι χώροι συλλογής και έκθεσης πολύτιμων αντικειμένων είναι οι θησαυροί των μεγάλων πανελληνίων ιερών του 6<sup>ου</sup> αι, τα αναθήματα των κλασικών ναών, αλλά και η *Πινακοθήκη των Προπυλαίων* στην Ακρόπολη, καθώς και οι *Πινακοθήκες* και οι *ναΐσκοι* στο Ηραίο της Σάμου (Paus.I.22.6), (Strab.14.1.14) (Γκαζή, 1999<sup>α</sup>: 40).

<sup>3</sup> Για την κατανόηση της πολυσημίας του όρου «μουσείο» ανά τους αιώνες, βλ. Ambrose & Paine, 1998. Bondoni, 1677: χ.σ.. Clemens, 1635: χ.σ. Choate, 1917. Diderot & D'Alembert, 1551, s.v. bibliothèque. Γκαζή, 1999<sup>α</sup>: 46, υποσημ.1. Findlen, 1989: 59-70. Funk & Wagnalls, 1634, s.v. museum. Gilman, 1916:53. Goode, 1889: 262. Hunter & Morris, 3229, s.v. museum. Johnson, 1778. Langbehn, 1890: 17. Murray, 1904:36. Marinetti, 1909:1. Οικονόμου, 2003:32. Zimmermann, 1995.

<sup>4</sup> <http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>

<sup>5</sup> Ενδεικτικά αναφέρονται οι συλλογές του Τούθμωσι Γ' (1481-1425 π.Χ), του Αμενχοτέπ Γ' (1386-1353 π.Χ), των Βαβυλώνιων βασιλέων Ναβουχοδονόσωρ (605-562 π.Χ) και Ναβοναϊδ (555-539 π.Χ) και της Βαβυλώνας πριγκίπισσας Εννγκαλντί-Ναννά (Λαμπρινουδάκης, 2008. Lewis, 2012: 5-6. Renfrew & Bahn, 2011: 21. Rigby & Rigby, 1944: 102. Simmons, 2016: 24, 38-39. Woolley, 1935: 204. Woolley, 1955: 235. Woolley, 1982: 252-259).

Ωστόσο, κάθε αναδρομή στην ιστορία του θεσμού του μουσείου έχει συνήθως ως αφηγηρία το Μουσείο της Αλεξάνδρειας, το οποίο ιδρύθηκε περί το 290 π.Χ, από τον Πτολεμαίο Α'. Η σημασία του όρου δεν ταυτίζεται με τον σημερινό ορισμό. Πρόκειται για κέντρο μελέτης και έρευνας, αφιερωμένο στις Μούσες<sup>6</sup>, το οποίο βρισκόταν στον περίβολο των βασιλικών ανακτόρων. Στην προκειμένη περίπτωση, ο όρος *μουσείο* χρησιμοποιείται για να περιγράψει ένα κέντρο έρευνας και μετάδοσης γνώσεων, με λειτουργία παρεμφερή με αυτήν ενός πανεπιστημίου ή μιας φιλοσοφικής ακαδημίας, όπου η μάθηση ήταν αποτέλεσμα άμεσης παρατήρησης και ενδεχομένως κάποιων πειραμάτων. Περιλάμβανε συλλογές αντικειμένων, όπως αγάλματα και εκμαγεία, αστρονομικά και χειρουργικά όργανα, καθώς και βοτανικό και ζωολογικό πάρκο, αίθουσες ανατομίας και εγκαταστάσεις για την παρατήρηση των ουρανίων σωμάτων. Μέλη του ήταν λόγιοι και επιστήμονες (Δεληγιάννης, 1999: 11. Χορταρέα, 2002: 179. Γκαζή, 1999<sup>a</sup>: 40. Οικονομου, 2002: 31. Οικονομόπουλος, 1889: ριβ'-ριε').

Η «παράδοση» του *συλλέγειν* συνεχίζεται από τους βασιλείς της Ελληνιστικής περιόδου και από τους Ρωμαίους ευγενείς. Έργα τέχνης που αποκτήθηκαν ως λάφυρα κατακτημένων περιοχών εκτίθεντο στα *fora*, σε δημόσιους κήπους, λουτρά, ναούς, αλλά και σε ιδιωτικές συλλογές (Γκαζή & Νούσια, 2003: 148-149) Σε κάποιες περιπτώσεις οι συλλογές απέκτησαν δημόσιο χαρακτήρα.<sup>7</sup>

Επίσης, συλλεκτικές τάσεις εντοπίζονται και στο Βυζάντιο, κατά τους πρώτους αιώνες μετά την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, καθώς ο Κωνσταντίνος ο Μέγας επιθυμούσε να προσδώσει στην Κωνσταντινούπολη την αίγλη της Ρώμης. Για τον λόγο αυτό, μετέφερε πλήθος αρχαιοτήτων σε δημόσιους χώρους της Κωνσταντινούπολης, μετατρέποντάς την σταδιακά «σε ένα απέραντο μουσείο» (Γκαζή & Νούσια, 2003: 152-153). Παρόμοιες τάσεις συλλογής αντικειμένων εμφανίζονται και στον αραβικό κόσμο (Δυναστεία των Αββασιδών, 8<sup>ος</sup> αι Χαλιφάτο των Φατιμιδών, 10<sup>ος</sup> αι μ.Χ.), στην Κίνα (δυναστεία Σανγκ, 1600-125 π.Χ) και στην Ιαπωνία, (συλλογή αυτοκράτορα Shomu 701-756) (Lewis, 2012: 6-7).

Κατά τον Μεσαίωνα στην Ευρώπη εκτίθονταν θρησκευτικά έργα και έργα εκκλησιαστικής τέχνης σε εκκλησίες και μοναστήρια. Ακόμα, εξέχοντα άτομα διέθεταν συλλογές πολύτιμων και αξιοπερίεργων αντικειμένων (Ερρίκος Β' και Ερρίκος Γ') και πολλές συλλογές δημιουργήθηκαν από λάφυρα των Σταυροφοριών (Alexander & Alexander, 2008:5. Lewis, 2012: 7-8. Simmons, 2016: 47-49).

Ωστόσο, οι βάσεις για τη δημιουργία των σύγχρονων μουσείων τέθηκαν κατά την Αναγέννηση, όταν οι ουμανιστές έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στην κλασική αρχαιότητα και στον αρχαίο κόσμο (Alexander & Alexander, 2008: 5. Hooper-Greenhill, 1992: 37). Οι εύποροι ουμανιστές διέθεταν στις κατοικίες τους ιδιωτικές συλλογές, ανοιχτές σε λίγους εκλεκτούς καλεσμένους. Σε αυτήν την περίοδο εμφανίζονται δύο νέοι όροι: ο όρος *galleria*, και ο όρος *gabinetto*, που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν ιδιωτικούς χώρους στους οποίους εκτίθεντο αντικείμενα άξια θαυμασμού. Οι προαναφερθέντες χώροι αποτέλεσαν τους πυρήνες

<sup>6</sup> Ενδεχομένως διέθετε και ιερό αφιερωμένο στις Μούσες (Simmons, 2016: 34)

<sup>7</sup> π.χ. ο Ιούλιος Καίσαρας αφιέρωσε τις συλλογές του σε ναούς, ενώ ο Αγρίππας άνοιξε τη συλλογή του στο κοινό. (Abt, 2006: 117-118. Alexander & Alexander, 2008: 4. Γκαζή, 1999<sup>a</sup>: 40. Γκαζή & Νούσια, 2003: 149-150. Μπούνια, 1999: 42-44. Lewis, 2012: 6)

των μετέπειτα μουσείων (Οικονόμου, 2003: 33). Τα πρώτα βήματα για το άνοιγμα των μουσείων στην κοινωνία συντελέστηκαν κατά το 1471, όταν ο Πάπας Σίξτος Δ΄ ανέγειρε στο Καπιτώλιο στοά με αρχαία αγάλματα, με στόχο να αποτελέσει πρότυπο έμπνευσης για τους γλύπτες της εποχής, αλλά και για τη διαφύλαξη της τέχνης του ελληνορωμαϊκού πολιτισμού που θεωρείτο πλέον εθνική κληρονομιά. Πρόκειται «για την πρώτη φορά που μια συλλογή ανοίγει στο ευρύ κοινό και παύει να αποτελεί θησαυρό ναού» (Ορφανίδη & Λυρτζής, 2006: 63).

Από τον 16<sup>ο</sup> αι δημιουργούνται συλλογές με στόχο να υποστηρίξουν την ιατρική πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Δημιουργούνται έτσι τα πρώτα πανεπιστημιακά μουσεία, τα *Hortus Medica* (βοτανικοί κήποι εκ των οποίων ο πρώτος ιδρύθηκε στην Πίζα το 1540) και τα *Theatrum Anatomicum* (αμφιθέατρα ανατομίας, εκ των οποίων το πρώτο ιδρύθηκε στην Πάδοβα το 1594) (Alexander & Alexander, 2008: 5. Olmi, 2001: 1-17). Ακολούθησε το 1683 η ίδρυση του μουσείου Ashmolean, από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, με πυρήνα τη συλλογή των Tradescant, βασιλικών κηπουρών, οι οποίοι είχαν ιδρύσει στην οικία τους το δικό τους μουσείο, «το πρώτο μουσείο ανοιχτό στο κοινό». Το μουσείο τους ονομάζονταν «Κιβωτός» και πρόσβαση σε αυτό μπορούσε να εξασφαλίσει οποιοσδήποτε είχε την οικονομική δυνατότητα να καταβάλει το υψηλό αντίτιμο. Η συλλογή εμπλουτίστηκε από τον Elias Ashmole και εν τέλει δωρίστηκε εν έτει 1677 στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το μουσείο είχε κανόνες που είχε συντάξει ο ίδιος ο Ashmole και ένας από τους όρους που έθεσε ήταν να στεγαστεί η συλλογή σε ειδικά διαμορφωμένο κτήριο με συγκεκριμένες κατάλληλες προδιαγραφές (Οικονόμου, 2002: 34-38. Alexander & Alexander, 2008: 57-58).

Από το τέλος του 17<sup>ου</sup> και κατά τον 18<sup>ο</sup> και 19<sup>ο</sup> αιώνα εμφανίζονται τα πρώτα δημόσια μουσεία, ανοιχτά στο κοινό, με στόχο τη διανοητική και ηθική καλλιέργεια της κοινωνίας.<sup>8</sup> Ήδη από τα μέσα του 18<sup>ου</sup> αι, αλλά κυρίως περί το 19<sup>ο</sup> αι, συνεχίζεται το άνοιγμα των μουσείων στο κοινό. Τα περισσότερα ευρωπαϊκά μουσεία άρχισαν να αποτελούν εθνική κτίση, και ρόλος τους θεωρείτο η προστασία της εθνικής κληρονομιάς, ιστορίας και γνώσης. Οι μουσειακές συλλογές ταξινομούνταν και εκτίθεντο με βάση αυστηρά ακαδημαϊκά κριτήρια που πρόβαλλαν την «αναμφισβήτητη αλήθεια», σε συμφωνία με την εθνική πραγματικότητα και συνέθεταν την εθνική γνώση (Νάκου, 200: 115-116. Horne, 1992: 65). Κατά αυτήν την περίοδο διαμόρφωσης των εθνικών κρατών, διαμορφώθηκε και το ιδεολογικό πλαίσιο λειτουργίας των μουσείων. Σύμφωνα με την εθνική ιδεολογία της εποχής, τα νεοσύστατα έθνη-κράτη ή κατά τον Weber οι *κοινότητες μνήμης*, έπρεπε να είναι σε θέση να προβάλλουν ένα παρελθόν «μακράς διάρκειας» (Weber, 1978. Βούρη, 2002: 56) και τα μουσεία ανέλαβαν να συνθέσουν και να προβάλλουν αυτό το παρελθόν (Bennett, 1995: 115-116. Νικονάνου, 2012: 35. Sakellariadi, 2008). Σε αυτό το πλαίσιο, ιδρύθηκε στην Ελλάδα το πρώτο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, στο ορφανοτροφείο της Αίγινας, από τον Ι.Καποδίστρια το 1829 (Βουδούρη, 2003: 15 Κόκκου, 1977. Λιάκος, 2007).

---

<sup>8</sup> Για εκτενή αναδρομή στα μουσεία του 17<sup>ου</sup> αι. βλ. Abt, 2006: 25. Alexander & Alexander, 2008: 28, 61. Baker, 2004: 56. Connelly, 1972: 382-89. Giebelhausen, 2006: 224. Νικονάνου, 2012: 28-33. Τσίριμπα & Κωσταντοπούλου, 1964: 123. Reble, 1990: 350-363. Stranner, 2011: 58-59.

Ο 20<sup>ος</sup> αιώνας αποτελεί σημαντική περίοδο για την άνθηση των μουσείων και της μουσειοπαιδαγωγικής, καθώς τα μουσεία βρίσκουν τη θέση τους στον κόσμο της εκπαίδευσης, με συνεργασίες με σχολεία και με τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για παιδιά. Παράλληλα, ήδη από τις αρχές του αιώνα, προσωπικότητες όπως ο Kerschensteiner, ο Dewey και η Montessori θέτουν τις θεωρητικές βάσεις για την ενίσχυση της εμπειρικής και αυτόβουλης μάθησης στον μουσειακό χώρο.<sup>9</sup> Κατά τη δεκαετία του '30 εντοπίζεται τάση αναθεώρησης των καθιερωμένων χαρακτηριστικών του μουσείου, μέσα από θεωρητικές συζητήσεις και σχεδιαστικούς πειραματισμούς που εκφράζονταν σε περιοδικά μουσειολογίας, ενώ παράλληλα εκφράζονταν και προβληματισμοί σε συνέδρια μουσειογραφίας, οδηγώντας στη διαμόρφωση του «μοντέρνου μουσείου». Κατά τα χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συντελέστηκαν σημαντικά επιτεύγματα στον χώρο των μουσείων. Τα μουσεία μετατράπηκαν σε εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις, άρχισαν να εντάσσονται στη βιομηχανία του ελεύθερου χρόνου, ενώ παράλληλα άρχισαν να λειτουργούν ως χώροι κοινωνικοποίησης των επισκεπτών. Σύμφωνα με τις νέες προσεγγίσεις της εποχής, συστάθηκαν (τουλάχιστον στα μεγάλα μουσεία) ομάδες επιμελητών, συντηρητών, σχεδιαστών, εκπαιδευτικών, ακόμα και υπεύθυνων μάρκετινγκ, με στόχο την προώθηση του εκάστοτε μουσείου (Lewis, 2012: 16).

---

<sup>9</sup> Αναλυτικά για το έργο των Kerschensteiner, Dewey και Montessori βλ. Δανάσσης-Αφεντάκος, 1993: 98-109, 183-187. Dewey, 1916. Gaudig, 1922: 8-9. Ξωχέλλης, 2007: 466. Kerschensteiner, 1913: 76. Koerrenz et al., 2017: 33-48. König, 2002: 34-35. Kramer, 1976. Μοντεσσόρι, 1978: 32-33. Νικονάνου, 2012:41-42. Νικονάνου, 2015β: 90. Reble 2005:455-457. Φράγκος, 1977: 332-333.

## **2<sup>ο</sup> Κεφάλαιο: Τα μουσεία και η μουσειακή εμπειρία στον 21ο αι.**

### **2.1 Εισαγωγή**

Στο τρέχον κεφάλαιο θα γίνει, αρχικά, αναδρομή στη βιβλιογραφία που αφορά τις έννοιες *μουσειακή εμπειρία*, *μουσειακή ερμηνεία* και *ερμηνευτικό αφήγημα*. Πρόκειται έννοιες πολυσυζητημένες στον χώρο των μουσείων και έννοιες οι οποίες αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο της εν λόγω έρευνας.

Στη συνέχεια, θα γίνει λόγος για τη συμβολή της παιδαγωγικής επιστήμης στη διευκόλυνση της επικοινωνίας της αρχαιολογίας με το κοινό στον χώρο των μουσείων. Θα παρουσιαστούν οι κυρίαρχες απόψεις όσον αφορά τον ρόλο του μουσείου στην εκπαίδευση και οι μεθοδολογίες για τον σχεδιασμό μουσειακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υπερβαίνουν τη στείρα απομνημόνευση πληροφοριών. Παράλληλα, θα γίνει αναφορά σε παραδείγματα ελληνικών μουσείων που κατόρθωσαν να προσφέρουν το κατάλληλο υπόβαθρο στο οποίο λαμβάνει χώρα δυναμικός διάλογος ανάμεσα στα εκθέματα και στο κοινό. Στόχος της συγκεκριμένης υποενότητας είναι να τεθεί το θεωρητικό πλαίσιο για τη διατύπωση προτάσεων εφαρμογής των σύγχρονων μουσειοπαιδαγωγικών προσεγγίσεων στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, με σκοπό την επικοινωνία της προϊστορίας με το κοινό μέσα στην έκθεση.

Σε επόμενο στάδιο, θα γίνει αναδρομή στη βιβλιογραφία των ερευνών κοινού στον κόσμο των μουσείων και θα παρουσιαστούν οι ανάγκες των μουσειακών επισκεπτών πριν, κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά από την επίσκεψη, όπως προκύπτει από έρευνες κοινού, αλλά και από μελέτες που διεξήχθησαν σε μουσειακούς επισκέπτες, μέσω της παρατήρησης. Η συμβολή των εν λόγω ερευνών έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς η κατανόηση των αναγκών των επισκεπτών θα είναι σε θέση να διευκολύνει την επικοινωνία ανάμεσα στην αρχαιολογία και στο μουσειακό κοινό τόσο στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, όσο και στα μουσεία εν γένει. Οι εν λόγω μελέτες και έρευνες κοινού έχουν ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα εργασία, αφού τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από τους επισκέπτες της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου διαμορφώθηκαν στη βάση της συγκεκριμένης βιβλιογραφίας.

Τέλος, θα παρουσιαστούν προτάσεις για την προσέγγιση των μη επισκεπτών των μουσείων, αλλά και για την κοινωνική ενσωμάτωση περιθωριοποιημένων ομάδων, μέσα από την αναδρομή στη σχετική βιβλιογραφία, αλλά και μέσα από παραδείγματα δράσεων προσέγγισης σύγχρονων, κυρίως ελληνικών μουσείων. Τα εν λόγω παραδείγματα προέρχονται τόσο από αρχαιολογικά όσο και από άλλου είδους μουσεία. Σκοπός είναι να αποτελέσουν την αφετηρία για έναν καταιγισμό ιδεών που θα οδηγήσει στην άρση των εμποδίων που τίθενται ανάμεσα στην επικοινωνία της Προϊστορικής Αρχαιολογίας αλλά και της αρχαιολογίας εν γένει με το κοινό και με την τοπική κοινωνία στον χώρο της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.

## **2.2 Μουσειακή εμπειρία**

Στόχος του μουσείου θα πρέπει να είναι η δημιουργία ενός περιβάλλοντος που θα προσφέρει στους επισκέπτες διανοητική, αισθητηριακή και συναισθηματική αφύπνιση, ως αποτέλεσμα ζύμωσης με τα πρότερα βιώματα των επισκεπτών.

Για τον Graburn «η ζωή είναι μια αλληλουχία εμπειριών που αποκτούν νόημα από τις διαρκώς μεταβαλλόμενες ακολουθίες αντιθέσεων στις οποίες εκτίθεται κάθε υποκείμενο.» (Graburn, 1977: 1). Σύμφωνα με τον ορισμό της λέξης, εμπειρία είναι «οτιδήποτε καταγράφεται ως προσωπικό βίωμα, και εντυπώνεται ως γνώση» (Μπαμπινιώτης, 602, *s.v.* «εμπειρία»). Η εμπειρία είναι ένα βίωμα προσωπικό και υποκειμενικό, διαμορφώνεται μέσω μιας διαδικασίας προσωπικής ερμηνείας εξωτερικών γεγονότων, και βιώνεται σε συναισθηματικό, σωματικό, διανοητικό και πνευματικό επίπεδο από ένα υποκείμενο (Packer & Ballantyne, 2016: 133. Pine & Gilmore 1998: 99. Schmitt, 1999: 60). Πρόκειται για ένα πολυσύνθετο βίωμα, το οποίο διαμορφώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης του προσωπικού πλαισίου (το συνδυασμό εμπειριών, ενδιαφερόντων και γνώσεων του κάθε επισκέπτη) και του κοινωνικού πλαισίου των υποκειμένων (τη σχέση με τους φίλους ή την οικογένεια, τους άλλους επισκέπτες και το προσωπικό του μουσείου), αλλά και της φυσικής διάστασης του χώρου (την αρχιτεκτονική, και την ατμόσφαιρα του κτηρίου, τα φυσικά χαρακτηριστικά των συλλογών, την άνεση ή την κόπωση που νοιώθει κάθε επισκέπτης) (Οικονόμου, 1999: 53) Η εμπειρία αφορά τον τρόπο με τον οποίο η συνείδηση αντιλαμβάνεται τα γεγονότα και τον τρόπο με τον οποίο ένα υποκείμενο αντιδρά σε ερεθίσματα (Bruner, 1986: 4) και δημιουργείται μέσω της παρατήρησης ή και της συμμετοχής σε δραστηριότητες (Schmitt, 1999: 60). Έχει σημασία για τον επισκέπτη, είναι διαδικασία που διακρίνεται από την καθημερινότητά του και επιφέρει αλλαγή, η οποία μπορεί να είναι μεγάλη ή μικρή, θετική ή αρνητική, ευχάριστη ή δυσάρεστη (Abrahams, 1986: 55. Hennes, 2002. Packer & Ballantyne, 2016: 133 Rorppola, 2012). Ο Dewey αντιλαμβάνεται την εμπειρία ως αλληλεπίδραση ανάμεσα σε παράγοντες εξωτερικούς (περιβάλλον) και εσωτερικούς (προσωπικό επίπεδο) και συμπεραίνει ότι μια εμπειρία είναι το αποτέλεσμα «της αλληλεπίδρασης που λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε ένα υποκείμενο και σε αυτό που κατά την εν λόγω χρονική στιγμή συνιστά το περιβάλλον του» (Dewey, 1963, 43).

Κάθε υποκείμενο έχει τις δικές του προτιμήσεις, πεποιθήσεις και ιδέες και συνεπώς και τις δικές του ανάγκες και βιώνει διαφορετικές εμπειρίες κατά τη διάρκεια μιας μουσειακής επίσκεψης. Για τα περισσότερα άτομα, μια μουσειακή επίσκεψη είναι μια δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου, κατά την οποία ικανοποιούν προσωπικά ενδιαφέροντα και βιώνουν εμπειρίες που θεωρούν επιβραβευτικές (Hennes, 2002: 109-121). Ο Graburn θεωρεί ότι τα μουσεία είναι σε θέση να προσφέρουν «ένα «ταξίδι», μια εμπειρία πέραν του συνηθισμένου» (Graburn, 1977: 2). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η ουσία της μουσειακής εμπειρίας και η ικανοποίηση που προσφέρει, είναι προϊόν μιας μίξης από θραύσματα προηγούμενων γεγονότων και του νέου γεγονότος της ίδιας της μουσειακής εμπειρίας (Graburn, 1977: 3). Μια νέα εμπειρία μπορεί να προσφέρει νέες γνώσεις, να οδηγήσει σε αλλαγή στη διάθεση, στον τρόπο σκέψης και στις αντιλήψεις, μπορεί να δημιουργήσει επιθυμία για δράση αλλά και ψυχολογική ευημερία. (Prentice, *et al.* 1998, Selstad 2007). Όπως συμπεραίνει ο Walls και οι συνεργάτες του (Walls *et al.*,



2011: 19), οι «πάροχοι», οι οποίοι στην περίπτωση της μουσειακής επίσκεψης είναι οι μουσειακοί επιμελητές, μπορούν να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες για τη βίωση μιας εμπειρίας, προσφέροντας ένα διαμορφωμένο υπόβαθρο, αλλά η εμπειρία προκύπτει ως προσωπική ανταπόκριση των υποκειμένων στις εν λόγω συνθήκες. Η εμπειρία επηρεάζεται τόσο από τους «παρόχους» του ιδρύματος, οι οποίοι διαμορφώνουν δραστηριότητες, δρώμενα και περιβάλλοντα, όσο και από τις προτιμήσεις, τις γνώσεις, τις πεποιθήσεις, τον τρόπο σκέψης και την κοσμοθεωρία των μουσειακών επισκεπτών. Οι «πάροχοι» μπορούν μεν να προσφέρουν το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, διαμορφώνοντας το κατάλληλο περιβάλλον για την επιθυμητή εμπειρία, ωστόσο, δεν είναι σε θέση να ελέγξουν την εμπειρία, παρά μόνο να την κατευθύνουν ως ένα βαθμό (Walls *et al.*, 2011: 19. Schmitt, 1999: 60. Packer & Ballantyne, 2016: 133).

Όπως προαναφέρθηκε, μια επιτυχής μουσειακή εμπειρία είναι σε θέση να έχει θετικό αντίκτυπο σε ένα υποκείμενο και ενίοτε να οδηγήσει σε αλλαγές στον χαρακτήρα του. Σε αυτό το πλαίσιο, η Soren έκανε λόγο για «μεταμορφωτικές εμπειρίες» σε μουσειακούς χώρους. Κατά την ίδια, μια «μεταμορφωτική εμπειρία» προσφέρει στα υποκείμενα νέες ευκαιρίες για να εξερευνήσουν νέες ιδέες και έννοιες, και ευκαιρίες για να κατακτήσουν ή καλύτερα να δημιουργήσουν προσωπική γνώση. Βασική προϋπόθεση, ωστόσο, είναι το υποκείμενο να αποβάλλει τον παλιό τρόπο σκέψης. Κατά τον Peck είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί μια διαδικασία «αδειάσματος του παλιού, για να μπει το νέο» (Peck, 1987 :181).

Για τον Miller η «μεταμορφωτική εμπειρία» ξεκινά με την παραδοχή ότι όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες συνδέονται και αλληλεξαρτώνται, και όπως συμπεραίνει ο ίδιος, «μια αλλαγή που εισάγεται σε έναν τομέα, μπορεί να έχει επιπτώσεις και σε άλλους τομείς». (Miller, 1996: 55) Κατά την Sachatello-Sawyer και τους συνεργάτες της, τα υποκείμενα που συμμετέχουν σε μουσειακά προγράμματα μπορούν να αποκτήσουν «μια ευρύτερη εικόνα του κόσμου ή ένα νέο σύνολο από συνδέσεις και συσχετισμούς» και να ανακαλύψουν νέες ιδέες ή να «μεταμορφώσουν» τις αντιλήψεις που είχαν μέχρι στιγμής. (Sachatello-Sawyer *et al.*, 2002: 17). Ακόμα, τα μουσεία είναι σε θέση να προσφέρουν το κατάλληλο υπόβαθρο στο οποίο μπορούν να λάβουν χώρα οι λεγόμενες «αποκρυσταλλωτικές εμπειρίες», κατά τις οποίες η αντίδραση ενός υποκειμένου σε ένα ερέθισμα οδηγεί στην αποκάλυψη ενός κρυφού ταλέντου, μιας κλίσης σε έναν τομέα. Τα ερεθίσματα μπορούν να διαφέρουν ανά τα υποκείμενα και η αντίδραση συντελείται άμεσα και δημιουργεί μακροπρόθεσμη αλλαγή στις επιδόσεις του υποκειμένου σε αυτόν τον τομέα. Τέτοιου είδους εμπειρίες δε μπορούν να ταυτιστούν όταν προκύψουν, αλλά αναγνωρίζεται ο αντίκτυπός τους στα υποκείμενα, εκ των υστέρων (Walters & Gardner, 1986).

Μια μουσειακή εμπειρία μπορεί να επηρεαστεί από ποικίλους παράγοντες. Οι Dierking και Falk έκαναν λόγο για το μοντέλο διαδραστικής εμπειρίας, σύμφωνα με το οποίο τόσο η εμπειρία, όσο και η επικείμενη μάθηση προκύπτει από την αλληλεπίδραση του προσωπικού πλαισίου του επισκέπτη (προηγούμενες γνώσεις, εμπειρίες, στάσεις κίνητρα και ενδιαφέροντα), του φυσικού πλαισίου του μουσείου (αντικείμενα και τέχνηρα, αρχιτεκτονική δομή του χώρου, περιβάλλον) και του κοινωνικού πλαισίου (αφορά τόσο τα άτομα με τα οποία ένα υποκείμενο πραγματοποιεί την επίσκεψη, όσο και τα άτομα με τα οποία αλληλεπιδρά

κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, π.χ. προσωπικό του μουσείου και άλλοι επισκέπτες) (Dierking & Falk, 1992: 173. Falk & Dierking, 2002: 5).

Η έρευνα των εμπειριών που λαμβάνουν χώρα στο μουσειακό χώρο οδήγησε στο διαχωρισμό τους σε πλήθος κατηγοριών. Η Doering και οι συνεργάτες της εισήγαγαν την ιδέα των «ευχάριστων εμπειριών» (satisfying experiences) (Doering, 1999. Pekarik *et al.*, 1999: 155) και πρότειναν τέσσερις κατηγορίες εμπειριών, ανάλογα με τους παράγοντες που τις επηρεάζουν. Διέκριναν εμπειρίες που σχετίζονται με τα αντικείμενα (επαφή με το αληθινό αντικείμενο, επαφή με σπάνια αντικείμενα, αίσθημα συγκίνησης από την ομορφιά των αντικειμένων), γνωσιακές εμπειρίες (απόκτηση πληροφοριών και γνώσης, κατανόηση ενός θέματος), εμπειρίες ενδοσκόπησης (αίσθημα πνευματικής σύνδεσης, αίσθημα του ανήκειν, νοητή μεταφορά σε διαφορετικούς τόπους ή εποχές), κοινωνικές εμπειρίες (χρόνος με φίλους ή συγγενείς, ικανοποίηση των γονέων που προέρχεται από την εκπαίδευση των παιδιών τους κατά τη διάρκεια της επίσκεψης) και εμπειρίες ενδοσκόπησης. Παρόμοια ήταν και τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήγαγε η Packer (Packer, 2008: 40-46). Η έρευνά της κατέδειξε, ακόμα, ότι η ηλικία, το φύλο και η εξοικείωση με το μουσειακό χώρο, ήταν παράγοντες που επηρέασαν τους τύπους εμπειριών των επισκεπτών. (Packer, 2008: 34). Οι Packer και Ballantyne, θεωρούν ότι οι εμπειρίες των επισκεπτών είναι πολυπλευρικές και αποτελούνται από φυσικές (σωματικές) εμπειρίες (κίνηση, δράση, ενέργεια), αισθητηριακές εμπειρίες (αντίληψη, αισθητική, αντικειμένων, αισθητηριακή αντίδραση στο περιβάλλον), εμπειρίες αναζωογόνησης (διαφυγή, χαλάρωση, γαλήνη και άνεση) εμπειρίες ενδοσκόπησης (περισυλλογή, φαντασία, στοχασμός, εσωτερικός διάλογος), μεταμορφωτικές εμπειρίες (έμπνευση, ικανότητα, γνώση, επίτευξη, εκπλήρωση, αυτογνωσία), φιλήδονες εμπειρίες (εnthουσιασμός, απόλαυση, διασκέδαση, ικανοποίηση) συναισθηματικές εμπειρίες (έκπληξη, σεβασμός, χαρά, υπερηφάνεια, νοσταλγία, αγάπη, ενδιαφέρον, σεβασμός, εμπάθεια) εμπειρίες συσχετισμού (κοινωνική αλληλεπίδραση, αίσθημα ανήκειν, φιλικότητα, σύνδεση, συντροφικότητα) και πνευματικές εμπειρίες (πνευματική σύνδεση, ευλαβικότητα, υπέρβαση, σύνδεση με το θείο, επικοινωνία με τη φύση). (Packer & Ballantyne, 2016: 135-136). Η Soren διερεύνησε είδη «μεταμορφωτικών εμπειριών», εμπειριών που είναι σε θέση να μεταμορφώσουν τα υποκείμενα, και διέκρινε εμπειρίες που χαρακτηρίζονται από αλλαγή στον τρόπο αντίληψης των πραγμάτων, εμπειρίες που πυροδοτούνται από ένα αυθεντικό αντικείμενο και ανακαλούν προηγούμενες γνώσεις σχετικά με αυτό, εμπειρίες που οδηγούν στην κατανόηση ανεξήγητων -έως τότε- φαινομένων, (πχ. κατανόηση ενός επιστημονικού φαινομένου) και στην κατάκτηση της γνώσης. Ακόμα, αναγνώρισε εμπειρίες που σχετίζονται με την αλλαγή στον τρόπο αντίληψης των πραγμάτων μέσω της εξέτασης ενός θέματος από διαφορετική σκοπιά, εμπειρίες που πυροδοτούνται από την υλική μαρτυρία ενός γεγονότος, όπως προσωπικά αντικείμενα επιζησάντων, θυμάτων του ολοκαυτώματος, ιστορικών προσώπων κλπ. και εμπειρίες που πυροδοτούνται από την κατανόηση πολιτισμικών διαφορών. Διέκρινε, ακόμα, έντονα συναισθηματικές μεταμορφωτικές εμπειρίες, εμπειρίες που πυροδοτούνται από κάποια κινητήρια δύναμη και εμπειρίες «αποκρυστάλλωσης» που δημιουργούν την αίσθηση ότι το υποκείμενο είναι μέρος κομμάτι της ιστορίας. Άλλες μεταμορφωτικές εμπειρίες που εντόπισε, σχετίζονται με τη συνειδητοποίηση της θέσης του ανθρώπου στον χώρο και

στον χρόνο, ενώ αναγνώρισε και τραυματικές εμπειρίες που σχετίζονται με τρομακτικά γεγονότα της ιστορίας, οι οποίες πυροδοτούνται από την παρουσία του υποκειμένου σε χώρους όπου διαδραματίστηκαν τα εν λόγω γεγονότα (χώροι βασανιστηρίων ή φυλακές). Τέλος, αναγνώρισε και εμπειρίες που πυροδοτούνται από απροσδόκητα γεγονότα, όπως μια έκπληξη μέσα στην έκθεση (Soren, 2009: 235-238). Άλλοι μουσειακοί ερευνητές προχώρησαν επίσης στην κατηγοριοποίηση των μουσειακών εμπειριών σε κοινωνικές και αισθητικές (Masberg & Silverman, 1996), σε εμπειρίες αναψυχής (ανανέωση, αποκατάσταση, ενεργοποίηση σκέψης, ηρεμία, χαλάρωση) (Kaplan *et al*, 1993:737-741, Packer, 2008: 46-49), σε πνευματικές εμπειρίες που προκαλούν δέος, σε εμπειρίες ευλάβειας (Cameron & Gatewood, 2003. Latham, 2013) κ.ά.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι εμπειρίες είναι υποκειμενικές αντιδράσεις των ατόμων σε ένα εξωτερικό ερέθισμα και διαμορφώνονται κατόπιν προσωπικής ερμηνείας του ερεθίσματος, η οποία βασίζεται στις προηγούμενες γνώσεις και πεποιθήσεις του υποκειμένου. Ωστόσο, η προσοχή κάθε υποκειμένου δεσμεύεται με διαφορετικά ερεθίσματα κι έτσι, το ίδιο ερέθισμα δεν είναι απαραίτητο να οδηγήσει στη βίωση της ίδιας εμπειρίας από διαφορετικά υποκείμενα, καθώς κάθε άτομο έχει τις δικές του προτιμήσεις, πεποιθήσεις και γνώσεις. Αντίστοιχα, τα υποκείμενα μπορούν να βιώσουν μια παρόμοια εμπειρία ορμώμενα από διαφορετικά ερεθίσματα, καθώς η εμπειρία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον υποκειμενικό τρόπο με τον οποίο κάθε άτομο αντιδρά στα προσφερόμενα ερεθίσματα. Στην περίπτωση της μουσειακής επίσκεψης, τα ερεθίσματα προέρχονται από τα εκθέματα, τις δραστηριότητες και εν γένει από το μουσειακό περιβάλλον. Οι μουσειακοί επιμελητές μπορούν μιν να οργανώσουν το υπόβαθρο της εμπειρίας και να καθοδηγήσουν ως ένα σημείο τα υποκείμενα, δε μπορούν, όμως να ελέγξουν την εμπειρία που θα βιώσει ο κάθε επισκέπτης. Τα υποκείμενα μπορούν να δημιουργήσουν και να μετατρέψουν τη μουσειακή τους εμπειρία σε γνώση, ικανότητες, στάσεις, αξίες, συναισθήματα, πεποιθήσεις και αισθήσεις. Μια εμπειρία μπορεί να έχει ποικίλα θετικά αποτελέσματα, όπως απόκτηση γνώσεων και απόκτηση νέων πρακτικών δεξιοτήτων, ενδεχομένως αποκάλυψη νέων ταλέντων των επισκεπτών, ακόμα και αλλαγή του τρόπου σκέψης και αλλαγή της κοσμοθεωρίας του υποκειμένου (Abrahams, 1986: 55. Kotler, 1999: 32. Packer & Ballantyne, 2016: 133. Prentice, *et al.*, 1999. Selstad, 2007).

### **2.3 Μουσειακή ερμηνεία**

Σημαντικό κομμάτι της μουσειακής εμπειρίας αποτελεί η ερμηνεία. Είναι πλέον κοινώς αποδεκτό ότι το μουσείο δεν προβάλλει ουδέτερες πληροφορίες, καθώς η διάταξη των εκθεμάτων και οι συσχετισμοί που δημιουργούνται δεν είναι αντικειμενικοί. Πρόκειται για μια «ρητορική πράξη πειθούς» που υπαγορεύεται από τη στοχοθεσία της έκθεσης. (Pearce, 1990: 125-140. Vergo, 1999: 51) Για αυτόν τον λόγο, οι επισκέπτες πρέπει να διαθέτουν πολλαπλά εργαλεία ερμηνευτικής προσέγγισης, προκειμένου να ενισχύεται η κριτική σκέψη. (Γκότσης & Βοσνίδης, 2011: 64) Τις τελευταίες δεκαετίες τίθεται το ζήτημα της σημειολογικής προσέγγισης του μουσείου ως κειμένου. Το μουσείο παρουσιάζεται ως ένα γραπτό κείμενο που

«συγγράφεται» από ορισμένους δημιουργούς, και διαμορφώνεται με βάση τις δικές τους προσωπικές πεποιθήσεις και καταβολές, με «αναγνώστες» τους μουσειακούς επισκέπτες. Ωστόσο, καθώς και οι ίδιοι επισκέπτες έχουν τις δικές τους καταβολές, ερμηνεύουν με διαφορετικό τρόπο το «κείμενο». Το σύγχρονο μουσείο, όμως, δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως ένα κλειστό αντικειμενικό «κείμενο», αλλά έχει χρέος να συγγράφει τη γνώση σε συνεργασία με τους επισκέπτες. (Μούλιου & Μπούνια, 1999: 57). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η κριτική σκέψη του επισκέπτη απέναντι στα δεδομένα. Ο επισκέπτης πρέπει μέσα από μια διαδικασία ζύμωσης της νέας γνώσης με τις δικές του καταβολές να δομήσει τη δική του ερμηνεία.

Τι σημαίνει, όμως, «ερμηνεία»; Έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για τη διατύπωση ενός κοινώς αποδεκτού ορισμού της ερμηνείας, ωστόσο, είναι ιδιαίτερα δύσκολο πόνημα και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Tilden, πέρασε 25 χρόνια σκεπτόμενος ορισμούς και έννοιες για την «ερμηνεία», αλλά δεν έμεινε ποτέ εντελώς ικανοποιημένος (παράθεση στο Beck & Cable, 2002). Για τον Tilden, η ερμηνεία είναι μια «εκπαιδευτική δραστηριότητα που στοχεύει στην αποκάλυψη νοημάτων και σχέσεων μέσω της χρήσης αυθεντικών αντικειμένων με εμπειρία από πρώτο χέρι και με οπτικά μέσα, και όχι απλώς με τη μετάδοση πληροφοριών.» Πρόκειται για την «αποκάλυψη μιας μεγαλύτερης αλήθειας που υπερβαίνει κάθε δήλωση ή δεδομένο», που προχωρά «πέρα από το προφανές, στο αληθινό, πέρα από το μέρος, στο όλο, πέρα από την αλήθεια, σε μια μεγαλύτερη αλήθεια». Για τον ίδιο «η ερμηνεία πρέπει να συνδέει το αντικείμενο με κάποιο στοιχείο της προσωπικότητας ή της εμπειρίας του επισκέπτη» και αποτελεί «μια πράξη που στοχεύει στην αποκάλυψη νοημάτων και συνδέσεων» με «αποκαλύψεις που βασίζονται σε πληροφορίες, με στόχο όχι την εκπαίδευση αλλά την πρόκληση» Τονίζει, επίσης, ότι «ο επισκέπτης ενδιαφέρεται για οτιδήποτε αγγίζει την προσωπικότητά του, την εμπειρία του και τα ιδανικά του» (Tilden, 1977: 8-11).

Η Εθνική Ένωση Ερμηνείας των ΗΠΑ ορίζει την ερμηνεία ως «διαδικασία επικοινωνίας που δημιουργεί συναισθηματικές και διανοητικές συνδέσεις ανάμεσα στα ενδιαφέροντα του κοινού και στα νοήματα που ενυπάρχουν στον πόρο<sup>10</sup> (resource)»<sup>11</sup>. Η Ένωση Ερμηνείας του Καναδά ορίζει την ερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως «κάθε επικοινωνιακή διαδικασία που είναι σχεδιασμένη για να αποκαλύπτει νοήματα και συσχετισμούς της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς στο κοινό, μέσω της άμεσης εμπλοκής με ένα αντικείμενο, τέχνη, τοπίο ή χώρο»<sup>12</sup>. Η Ένωση Ερμηνείας της Αυστραλίας υπογραμμίζει ότι «η ερμηνεία επικοινωνεί ιδέες, πληροφορίες και γνώση με έναν τρόπο ο οποίος βοηθά τους επισκέπτες να κατανοήσουν το περιβάλλον τους. Η καλή ερμηνεία δημιουργεί ελκυστικές, μοναδικές και με νόημα εμπειρίες για τους επισκέπτες και μπορεί να έχει πολλές μορφές, όπως περίπατοι με ξενάγηση, συζητήσεις, δράμα, τέχνη, γλυπτική, εκθέσεις, επιγραφές, φυλλάδια και ηλεκτρονικά μέσα.»<sup>13</sup>, ενώ η Ένωση Ερμηνείας

<sup>10</sup> Στην περίπτωση της μουσειακής ερμηνείας, κρίνεται σκόπιμο να αντικατασταθεί η λέξη «πόρος» με τη λέξη «έκθεμα».

<sup>11</sup> National Association for Interpretation, [www.interpnet.com](http://www.interpnet.com) (τελευταία επίσκεψη: 15/06/2018)

<sup>12</sup> Interpretation Canada, 1976, <https://interpretationcanada.wildapricot.org/page-18058> (τελευταία επίσκεψη: 14/06/2018)

<sup>13</sup> Interpretation Australia, <https://interpretationaustralia.asn.au/> (τελευταία επίσκεψη: 14/06/2018)

Κληρονομιάς της Μ.Βρετανίας υπογραμμίζει ότι «η ερμηνεία εμπλουτίζει τις ζωές μας μέσω ελκυστικών συναισθημάτων, εμπλουτισμένων εμπειριών και εις βάθος κατανόηση τόπων, ανθρώπων, γεγονότων και αντικειμένων από το παρελθόν και το παρόν.»<sup>14</sup>. Το 1998 δημιουργήθηκε το National Interpretation Project, από την Ένωση Μουσείων Αμερικής, και σύμφωνα με αυτό, η εμπειρία ορίζεται ως «δυναμική διαδικασία επικοινωνίας μεταξύ μουσείου και κοινού» ως «μέσο με το οποίο το μουσείο παρουσιάζει το «περιεχόμενό του», ενώ ως μέσα της ερμηνείας θεωρούνται μεταξύ άλλων και οι εκθέσεις, ξεναγήσεις, ιστοσελίδες, μαθήματα, εκπαιδευτικά προγράμματα και εκδόσεις. (AAM, 1999:81). Σύμφωνα με τη *Χάρτα για την ερμηνεία και παρουσίαση των Μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς* που εξέδωσε το ICOMOS, «Η ερμηνεία αναφέρεται στο πλήρες εύρος των δραστηριοτήτων που έχουν ως στόχο να ενισχύσουν τη δημόσια ευαισθητοποίηση και να ενισχύσουν την κατανόηση των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν έντυπες και ψηφιακές δημοσιεύσεις, δημόσιες διαλέξεις και εγκαταστάσεις εντός του χώρου, αλλά και εγκαταστάσεις εκτός του χώρου, με άμεση συνάφεια, εκπαιδευτικά προγράμματα, δραστηριότητες για την κοινωνία και έρευνα, εκπαίδευση και αποτίμηση της καθ' εαυτό ερμηνευτικής διαδικασίας.» (ICOMOS:2008, 4).

Ο Tilden διατύπωσε έξι βασικές αρχές της ερμηνείας: 1) Κάθε ερμηνεία που δε σχετίζεται με κάποιο τρόπο με αυτό που εκτίθεται ή δε συνδέεται με την προσωπικότητα ή την εμπειρία του επισκέπτη είναι στείρα. 2) Η πληροφορία καθαυτή δεν είναι ερμηνεία. Η ερμηνεία είναι η αποκάλυψη που βασίζεται στην πληροφορία. Είναι δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα. Ωστόσο, η ερμηνεία ενέχει πληροφορία. 3) Η ερμηνεία είναι μια τέχνη που συνδυάζει πολλές τέχνες, είτε το υλικό που παρουσιάζεται είναι επιστημονικό, ιστορικό ή αρχιτεκτονικό. Κάθε τέχνη μπορεί ως κάποιο βαθμό να διδαχθεί. 4) Κύριος στόχος της ερμηνείας δεν είναι η εκπαίδευση αλλά η πρόκληση. 5) Η ερμηνεία πρέπει να στοχεύει στην παρουσίαση του συνόλου παρά ενός μέρους του [...] 6) Η ερμηνεία που απευθύνεται στα παιδιά (ως 12 ετών) δεν πρέπει να είναι μια υπεραπλούστευση της παρουσίας σε ενήλικες αλλά οφείλει να ακολουθεί εντελώς διαφορετική προσέγγιση. Απαιτεί ξεχωριστό πρόγραμμα. (Tilden, 1977: 9)

Σύμφωνα με τον Edward Alexander η επιτυχής ερμηνεία περιλαμβάνει πέντε βασικά στοιχεία: 1) επιχειρεί να διδάξει ορισμένες αλήθειες, να αποκαλύψει νοήματα, να μεταδώσει την κατανόηση και συνεπώς, έχει σε μεγάλο βαθμό εκπαιδευτικό σκοπό, 2) βασίζεται σε αντικείμενα, άψυχα ή έμψυχα, φυσικά ή ανθρωπογενή, αισθητικά, ιστορικά ή επιστημονικά, 3) υποστηρίζεται από εις βάθος επιστημονική ή ιστορική έρευνα, η οποία εξετάζει κάθε μουσειακό αντικείμενο, ενισχύει κάθε πρόγραμμα, αναλύει το κοινό του μουσείου και αξιολογεί τις μεθόδους παρουσίασης ώστε να εξασφαλίσει πιο αποτελεσματική επικοινωνία, 4) αξιοποιεί, όταν είναι εφικτό αισθητηριακές αντιλήψεις: όραση, ακοή, όσφρηση, γεύση, αφή και κιναισθητική. Η αισθητηριακή προσέγγιση, με το συναισθηματικό απόηχό της, οφείλει να ενισχύει, αλλά όχι να αντικαθιστά τη συνηθισμένη ορθολογική οδό προς την κατανόηση, η οποία προέρχεται από λέξεις και διαμορφώσεις, διαμορφώνοντας

<sup>14</sup> Association for Heritage Interpretation, <https://ahi.org.uk/> (τελευταία επίσκεψη: 11/06/2018)

μια ισχυρή εκπαιδευτική διαδικασία. 5) Πρόκειται για ανεπίσημη εκπαίδευση, χωρίς τους περιορισμούς της σχολικής τάξης, είναι εθελοντική και εξαρτάται μόνο από το ενδιαφέρον του θεατή. Μπορεί να προσφέρει σε κάποιον ισχυρά κίνητρα για περαιτέρω μελέτη, για να επισκεφθεί άλλα μέρη και για να αναζητήσει άλλους τρόπους για να ικανοποιήσει τη νέο-αφυπνισμένη περιέργεια. (Alexander, 1977: 2-7. Chon, 1989. Kim & Lee, 2002)

Η Moscardo προτείνει τέσσερις βασικές αρχές που είναι απαραίτητο να τηρούνται για να πραγματοποιηθεί μια επιτυχής ερμηνεία στους χώρους πολιτισμικής κληρονομιάς. 1) να υπάρχει ποικιλία στις εμπειρίες των επισκεπτών, 2) ο έλεγχος της εμπειρίας να ορίζεται από το εκάστοτε υποκείμενο, με ευκαιρίες αλληλεπίδρασης ή με τη συμμετοχή του στην ερμηνεία και παράλληλα, να υπάρχει προσανατολισμός. 3) η ερμηνεία χρειάζεται να δημιουργεί συνδέσεις των αντικειμένων με τις προσωπικές εμπειρίες των επισκεπτών, 4) είναι απαραίτητο η ερμηνεία να προκαλεί τους επισκέπτες. Το μουσείο οφείλει να αμφισβητεί και να παροτρύνει και τους επισκέπτες να αμφισβητήσουν. (Moscardo, 1996: 392).

Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύονται και νοηματοδοτούνται τα εκθέματα. Η αξία και η σημασία των αντικειμένων μεταβάλλονται από τη στιγμή της δημιουργίας τους και αποκτούν διαφορετικά νοήματα, τα οποία τους έχουν αποδοθεί αρχικά από τους κατασκευαστές και τους χρήστες τους, και αργότερα από τους συλλέκτες και το επιστημονικό προσωπικό του μουσείου, ενώ, τέλος, ερμηνεύονται και νοηματοδοτούνται και από τους ίδιους τους επισκέπτες. Για τον Annis το μουσείο αποτελεί ένα είδος «πολιτισμικής αποθήκης». Είναι ένας χώρος στον οποίο φυλάσσονται και εκτίθενται αντικείμενα τα οποία έχουν απομακρυνθεί από το φυσικό τους περιβάλλον. Τα αντικείμενα επανανοηματοδοτούνται, και μετατρέπονται σε *εκθέματα*. Το μουσείο αποτελεί, για τον Annis, σύνδεσμο ανάμεσα σε δύο κόσμους: τον κόσμο στον οποίο κατασκευάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν, και τον κόσμο στον οποίο επανανοηματοδοτούνται και εκτίθενται. (Annis, 1986: 168). Τα εκθέματα αντανakλούν τις πεποιθήσεις των αρχαιολόγων και των μουσειακών επιμελητών, αφού οι πρώτοι ερμηνεύουν τα αντικείμενα, και οι δεύτεροι επιλέγουν ποιά εξ αυτών θα εκτεθούν στο κοινό, με ποιο τρόπο θα παρουσιαστούν και ποιες πτυχές τους θα προβληθούν. Για τον Thompson, ο ρόλος του αρχαιολόγου διαχωρίζεται από αυτόν του μουσειακού επιμελητή, καθώς ο πρώτος είναι αυτός που αντιμετωπίζει το εύρημα και προσφέρει μια επιστημονικά τεκμηριωμένη ερμηνεία («πρωτογενής ερμηνεία» κατά τον Thompson), ενώ ο δεύτερος αναλαμβάνει την επιλογή και την παρουσίαση των αντικειμένων στο κοινό («δευτερογενής ερμηνεία» σύμφωνα με τον Thompson) και προϋποθέτει περαιτέρω γνώσεις εκπαιδευτικών μεθόδων προκειμένου η ερμηνεία να παρουσιαστεί με τρόπο κατανοητό στο κοινό. (Thompson, 1981: 84). Κατά τον Ambach, όλες οι μουσειακές δραστηριότητες είναι «ερμηνευτικές» και ακόμα και οι μουσειακοί επιμελητές καθορίζουν την ερμηνεία ενός αντικειμένου και του προσδίδουν νέο νόημα, μέσω της επιλογής του και της προβολής του στο κοινό. (Ambach, 1986: 37). Όπως καταλήγει ο Alexander, «μέσα από τη συλλογή, τη συντήρηση ή την έκθεση αντικειμένων, τα μουσεία κάνουν κρίσεις, [...] αποδίδουν νοήματα και δύναμη στα αντικείμενα και στα ιδρύματα που τα παρουσιάζουν. Κατά μία έννοια, η μουσειακή εμπειρία (ή εκπαίδευση) είναι η πολυδιάστατη διαδικασία

μετάδοσης μηνυμάτων από πλευράς των μουσείων προς το κοινό.» (Alexander & Alexander, 1995: 257-258). Είναι απαραίτητο, ωστόσο, να ληφθεί υπ' όψιν ότι η νοηματοδότηση των αντικειμένων από τους μουσειακούς επιμελητές αποτελεί ως ένα βαθμό προϊόν των δικών τους εμπειριών και γνώσεων, τις οποίες παρουσιάζουν στο κοινό και όπως επισημαίνει ο Potter, «είναι επικίνδυνα εύκολο να παρουσιάσουμε μια ερμηνεία χωρίς να λάβουμε προσεκτικά υπ' όψιν την κοινωνική ατζέντα που ενσωματώνεται στις δικές μας εμπειρίες.» (Potter, 1997: 33. Combe Mclean, 2004: 232).

Ωστόσο, οι πληροφορίες που επιθυμούν να μεταφέρουν οι μουσειακοί επιμελητές στο κοινό μπορεί συχνά να μη φτάσουν στον προορισμό του με τη μορφή που οι ίδιοι επιθυμούν. Η ερμηνεία που θα προσδώσει το κάθε υποκείμενο στα εκθέματα εξαρτάται άμεσα από τις προηγούμενες γνώσεις, τις πεποιθήσεις, τις εμπειρίες, τα κίνητρα και την προσωπικότητά του, καθώς επίσης και από τις δυνατότητες που προσφέρονται στη μουσειακή έκθεση. Η εκάστοτε υποκειμενική ερμηνεία μπορεί, ακόμα, να επηρεαστεί από το κοινωνικο-πολιτισμικό υπόβαθρο του «ερμηνευτή», ακόμα και από την αλληλεπίδραση με τα άτομα που εκείνη τη στιγμή βρίσκονται στην έκθεση (συνοδοί, προσωπικό του μουσείου κ.ο.κ.) (Hooper-Greenhill, 1999<sup>α</sup>: 11-13, Hooper-Greenhill, 1999<sup>β</sup>: 48-50). Κάθε αντικείμενο μπορεί να αποτελεί φορέα πολλαπλών συμβολισμών και νοημάτων και ως εκ τούτου, κάθε υποκείμενο μπορεί να δημιουργήσει συσχετισμούς και συνδέσεις των αντικειμένων με βάση τις δικές του ανάγκες, χρησιμοποιώντας ως αφετηρία τα προσωπικά του βιώματα.

Συνεπώς, το σύνολο των εμπειριών του κάθε επισκέπτη είναι αυτό που θα ορίσει το νόημα που θα προσδώσει ο ίδιος στα εκθέματα (Graburn, 1977:4. Morrissey, 2002) αφού τα ίδια μπορεί να υπόκεινται σε πολλαπλές αναγνώσεις. Στόχος του μουσειακού προσωπικού οφείλει να είναι η σωστή καθοδήγηση των επισκεπτών, μέσω της δημιουργίας νέων νοημάτων με ενεργητικό τρόπο. Το μουσείο, κατά τον Annis, αποτελεί ένα είδος κειμένου που προβάλλει σύμβολα και προορίζεται για ανάγνωση, ερμηνεία ή εμπειρία. Ο ίδιος παρομοιάζει το μουσείο με μια θεατρική παράσταση και αναφέρει τα εξής: «σε μια θεατρική παράσταση το κοινό παραμένει ακίνητο ενώ τα σύμβολα στη σκηνή κινούνται. Ο ρυθμός και η μετάδοση του νοήματος είναι στα χέρια της θεατρικής ομάδας. Το αντίθετο συμβαίνει στο μουσείο, όπου ο οργανωτής του μουσείου ως θιασάρχης στήνει μια σκηνή με ακίνητα αντικείμενα-σύμβολα και το κοινό είναι υπεύθυνο για το τρόπο με τον οποίο θα επιλέξει να κινηθεί ανάμεσά τους. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάθε επισκέπτης γράφει το δικό του σενάριο. Ο επισκέπτης ταξιδεύει ανάμεσα σε ένα σύνολο συμβόλων και αναζητά να τα συνδέσει μεταξύ τους με συσχετισμούς και νοήματα σαν να είναι ο ίδιος συγγραφέας και πρωταγωνιστής του έργου του.[...] Ωστόσο, οι σκέψεις και η χορογραφία των επισκεπτών σπάνια ακολουθούν το προτεινόμενο σενάριο.[...] Το σενάριο του επισκέπτη είναι πιο περίπλοκη υπόθεση. Είναι ασύνδετο, έχει αυτοσχεδιασμό και συνήθως είναι διασκεδαστικό.» (Annis, 1986: 268-269).

Χρησιμοποιώντας έναν παρόμοιο παραλληλισμό, ο Graburn παρομοιάζει το μουσείο με «μια σκηνή, στην οποία παρουσιάζεται μια παράσταση, η οποία επιτρέπει στον επισκέπτη την ελευθερία της κίνησης, της σκέψης και του

χρόνου για να ερμηνεύσει τις αναπαραστάσεις με τους δικούς του γνώριμους όρους» (Graburn, 1977: 4). Ο Graburn παραπέμπει στον C.Lévi Strauss και στη «μυθική/μαγική σκέψη» έναντι της «επιστημονικής σκέψης» (Lévi Strauss, 1962), ως αναλογία με τη μουσειακή ερμηνεία. Επισημαίνει ότι και οι δύο είναι τρόποι με τους οποίους επιχειρείται να γίνει αντιληπτός ο κόσμος και τόσο ο ένας, όσο και ο άλλος τρόπος είναι παρόντες στην καθημερινότητά μας: ο επιστημονικός είναι συνήθως το αποτέλεσμα εκπαίδευσης και πειθαρχίας και ο μυθικός/μαγικός είναι αποτέλεσμα της ζωής και της εμπειρίας. Η γνωσιακή/επιστημονική προσέγγιση εφαρμόζεται στην τυπική εκπαίδευση. «Αποκόπτει τα αντικείμενα και τα γεγονότα από τα συμφραζόμενα τους, αλλά και από τον απρόβλεπτο παράγοντα, τα στοιχεία, δηλαδή, που τα συνδέουν με τη ζωή.» Όταν η μουσειακή ερμηνεία γίνεται με τον επιστημονικό τρόπο σκέψης, δεν πραγματοποιείται σύνδεση των εκθεμάτων με τη ζωή και τις εμπειρίες των επισκεπτών, κι έτσι δεν υπάρχει συναισθηματική εμπλοκή των επισκεπτών με τα αντικείμενα. Ο Lévi Strauss, υποστηρίζει η μυθική σκέψη συνδέεται με το *bricolage*, τη «μαστορική» προσέγγιση της δομής. Το υποκείμενο, δηλαδή, δημιουργεί νέες δομές από τμήματα παλαιότερων δομών, όπως κάποιος που κατασκευάζει ένα κολάζ. Τα νοήματα δημιουργούνται από συσχετισμούς με προηγούμενες προσωπικές εμπειρίες. Ο Graburn παρομοιάζει την «τέχνη» του Lévi Strauss με τη μουσειακή ερμηνεία και τον «καλλιτέχνη» του Lévi Strauss με τον μουσειακό επιμελητή/ερμηνευτή. Ο Lévi Strauss τοποθετεί την τέχνη ανάμεσα στο *bricolage* και στην επιστήμη. Ο καλλιτέχνης χρησιμοποιεί αγνά στοιχεία ή πρώτες ύλες (χρώμα, ήχο, σχέδιο), τα οποία αλληλεπιδρούν με τις προσωπικές του επιλογές για να δημιουργήσει κάτι νέο. Με όμοιο τρόπο, δομούνται και τα νοήματα των επισκεπτών, κατόπιν συσχετισμών με τις προσωπικές τους εμπειρίες. Αν τα «αγνά στοιχεία» δεν αλληλεπιδράσουν με τις προσλαμβάνουσες των επισκεπτών, τότε το αποτέλεσμα θα έχει «ακαδημαϊκό» χαρακτήρα και δε θα κερδίσει το ενδιαφέρον του κοινού, καθώς δε θα προσφέρει δυνατότητες σύνδεσης των εκθεμάτων με προσωπικές εμπειρίες των επισκεπτών. (Graburn, 1977: 2-3).

Τα υποκείμενα κατά την αλληλεπίδρασή τους με το περιβάλλον τους, βρίσκονται σε μια διαρκή διαδικασία κατασκευής και ανακατασκευής νοημάτων, μέσω της επεξεργασίας σκέψεων, αισθημάτων και γεγονότων (Ballantyne, 1998 και Copeland, 1998). Κάθε υποκείμενο αντιλαμβάνεται τα ίδια πράγματα με διαφορετικό τρόπο και συνεπώς δε μπορεί να υπάρξει μια μοναδική, αντικειμενική και απτή πραγματικότητα. Τα υποκείμενα δομούν νοήματα που διαμορφώνουν την υποκειμενική αντίληψη τους για τον κόσμο, μέσα από τη δυναμική αλληλεπίδραση αισθήσεων, αντιλήψεων, προηγούμενων εμπειριών και γνώσεων (Hofmann, 1988 παράθεση στο Korn, 1992:18. Hooper-Greenhill, 1999<sup>a</sup>: 18). Οι επισκέπτες επιλέγουν από τις προσφερόμενες πληροφορίες τα σημεία εκείνα που συνδέονται με κάποιο τρόπο με αυτούς και βλέπουν τα εκθέματα μέσα από τα δικά τους μάτια και όχι μέσα από τα μάτια των ερμηνευτών (μουσειακών επιμελητών και αρχαιολόγων). Έτσι, ο επισκέπτης προσπαθεί να μεταφράσει τις λέξεις του ερμηνευτή με τέτοιο τρόπο, ώστε να συνδέονται με τη δική του υποκειμενική γνώση και εμπειρία. (Tilden, 1977: 2). Με την αφομοίωση των νέων πληροφοριών δημιουργούνται νέα νοήματα, ή τροποποιούνται τα ήδη υπάρχοντα. (Copeland, 2004: 134-136 Copeland 1998. Ballantyne 1998. Hein, 1998). Όπως συμπεραίνει η Duckworth, «Τα αντικείμενα



είναι γνωστά στους ανθρώπους μέσω του πλαισίου που οι ίδιοι διαμορφώνουν και κουβαλούν μαζί τους» και έτσι, η ερμηνεία των εκθεμάτων διαμορφώνεται από τον τρόπο με τον οποίο ο καθένας αντιλαμβάνεται τα πράγματα. (Duckworth, 1990: 5). Έρευνα της Silverman κατέδειξε ότι οι επισκέπτες «δημιουργούν νοήματα, παρά λαμβάνουν νοήματα» και ότι «εκτός από τη μάθηση, οι επισκέπτες εκτιμούν την αναπόληση, τη σύνδεση με τις προσωπικές εμπειρίες και την επαφή με αντικείμενα για τα οποία έχουν κάποια γνώση, την εξάσκηση της αισθητικής τους, την εκτίμηση της αξίας των αντικειμένων, την έκφραση των δεξιοτήτων τους και την έκφραση της ταυτότητάς τους».(Silverman, 1990: 269)

Ωστόσο, η Hooper-Greenhill, επηρεασμένη από τη θεωρία του Fish (Fish, 1980) έκανε λόγο για τον ρόλο των ερμηνευτικών κοινοτήτων στην ερμηνεία των μουσειακών εκθεμάτων. Κατά την ίδια, η επεξεργασία των πληροφοριών και η δόμηση του νοήματος από πλευράς θεατών δεν εξαρτάται αμιγώς από τους ίδιους, αλλά καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις ερμηνευτικές στρατηγικές που τους υπαγορεύει το πολιτιστικό και κοινωνικό υπόβαθρο από το οποίο προέρχονται. (Hooper-Greenhill, 1999<sup>a</sup>: 13-15. Hooper-Greenhill, 2007: 76-94). Παρόμοια είναι και η θέση του Hall, ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «εννοιολογικοί χάρτες» με τρόπο παρόμοιο με αυτόν που η Hooper-Greenhill χρησιμοποιεί τον όρο «ερμηνευτικές στρατηγικές». Για τον Hall οποιαδήποτε επικοινωνιακή διαδικασία βασίζεται στους «εννοιολογικούς χάρτες του κόσμου» (Hall,1997:18). Οι «ερμηνευτικοί χάρτες» ορισμένων υποκειμένων που ανήκουν στην ίδια κοινότητα, έχουν όμοιο πολιτιστικό υπόβαθρο ή/και κοινά βιώματα, μπορεί να ταυτίζονται. Ωστόσο, η Woodward υποστηρίζει η κοσμοθεωρία των υποκειμένων μπορεί να μεταβληθεί, και μαζί της να μεταβληθούν και οι ερμηνευτικοί χάρτες τους (Woodward, 1997, παράθεση στο Mason, 2005: 228).

Βασική προϋπόθεση για τη δόμηση νοήματος είναι η συναισθηματική και διανοητική επαφή των επισκεπτών με τα εκθέματα και για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητο η έκθεση να επιτρέπει τη σύνδεση των επισκεπτών με τα εκθέματα σε προσωπικό επίπεδο. (Copeland, 2004: 136). Στόχος είναι ο θεατής να αποτελέσει μέρος του αφηγήματος και να διερωτηθεί πώς θα αντιδρούσε ο ίδιος σε μια αντίστοιχη περίπτωση. Με αυτόν τον τρόπο θα καταστεί εφικτή η προσωπική σύνδεση με τα εκθέματα. Είναι απαραίτητο ο θεατής να εντοπίσει μέσα στο αφήγημα συνδέσεις με την προσωπικότητά του, να ανακαλύψει κάτι κοινό με τα δικά του, προσωπικά βιώματα και μέσα από τα εκθέματα και το ερμηνευτικό αφήγημα, να του δοθεί η ευκαιρία να κατανοήσει τον κόσμο γύρω του και τη θέση του μέσα σε αυτόν και να ανακαλύψει τον ίδιο του τον εαυτό<sup>15</sup> (Kavanagh, 1994: 374). Όπως αναφέρουν

---

<sup>15</sup> Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η αναφορά του Tilden σε ένα κείμενο στην οικία του Franklin Delano Roosevelt στο Hyde Park στη Νέα Υόρκη, και συγκεκριμένα στο δωμάτιο όπου γεννήθηκε ο πρωθυπουργός. Στη λεζάντα αναγράφεται κείμενο που κάνει λόγο για τη γέννηση «ενός υγιούς αγοριού, βάρους 9 ½ λιβρών, σήμερα το πρωί». Πρόκειται για τηλεγράφημα που έστειλε ο πατέρας του πρωθυπουργού την ημέρα της γέννησης του γιού του. Με αυτό τον τρόπο, ο θεατής είναι σε θέση να ταυτιστεί απόλυτα με τον ευτυχή πατέρα, καθώς οποιοσδήποτε στη θέση του θα αντιδρούσε με τον ίδιο τρόπο. Αντίστοιχο παράδειγμα, αποτελεί αυτό του Μουσείου Witt στο San Antonio, στο Τέξας. Πρόκειται για μία λεζάντα που συνοδεύει το σκελετό ενός μαμούθ. Στη λεζάντα αναγράφονται τα εξής «Τα προϊστορικά μαμούθ, βρίσκονταν εδώ, στο Τέξας, λίγες χιλιάδες χρόνια πριν. Περιπλανούνταν στις πεδιάδες σε μεγάλες αγέλες... πιθανώς περιπλανούνταν ακριβώς εδώ όπου εσείς στέκεστε τώρα...» «Εδώ» όπου «εσείς» στέκεστε «τώρα». Με αυτό τον τρόπο τα μαμούθ δεν αποτελούν πλέον πλάσματα

ο Ames και οι συνεργάτες του, η ερμηνεία δεν προσφέρει απλώς γνώση, αλλά σοφία. Μέσω της ερμηνείας το υποκείμενο δεν πληροφορείται απλά, αλλά ωθείται σε βαθύτερη κατανόηση μιας όψης του κόσμου. (Ames *et al.*, 1992: 314). Άλλωστε, χρησιμοποιώντας τα λόγια του Tilden, «οι άνθρωποι είτε το γνωρίζουν, είτε όχι, αναζητούν τη θέση τους στη φύση και ανάμεσα στους άλλους ανθρώπους» (Tilden 1977: 13) και σύμφωνα με τη McManus «τα καλύτερα μουσεία είναι εκείνα που μας βοηθούν να κατανοήσουμε τους ίδιους μας τους εαυτούς» (Mcmanus, 2009: 9).

Παράλληλα, πρέπει να επιτρέπεται στο κοινό να κάνει ερωτήσεις, να ασκεί κριτική και να διατυπώνει τις δικές του ερμηνείες. Είναι απαραίτητο να εντοπιστούν τα αντικείμενα που εγείρουν προβληματισμούς και ερωτήματα στους επισκέπτες, καθώς αυτά προσφέρουν την ευκαιρία ενεργούς συμμετοχής των επισκεπτών στην ερμηνεία, η οποία πρέπει να ενισχύεται μέσω του διαλόγου με το μουσειακό προσωπικό. Η αποτελεσματική μουσειακή ερμηνεία εξαρτάται άμεσα από την ικανότητα του προσωπικού να εντοπίζει τους συσχετισμούς και τα συναισθήματα που προκαλούν τα αντικείμενα. Ακόμα, το προσωπικό του μουσείου οφείλει να προσφέρει τη δυνατότητα στο κοινό να κατανοήσει τον τρόπο σκέψης των αρχαιολόγων και το σκεπτικό πίσω από τη διαμόρφωση της έκθεσης. Στόχος είναι το κοινό να γνωρίσει τα άτομα που βρίσκονται στα παρασκήνια του μουσείου και να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο οδηγούνται σε συμπεράσματα. Ένα βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση θα ήταν να προσφέρεται στους επισκέπτες η ευκαιρία να έρχονται σε επαφή με μη φθαρτά αρχαιολογικά υλικά, να τα επεξεργάζονται, να τα μελετούν, να τα ταξινομούν και να επιχειρούν να τα ερμηνεύσουν. Είναι σημαντικό, επίσης, να παρουσιάζονται ανεπεξέργαστα δεδομένα στους επισκέπτες, τα οποία θα καλούνται να επεξεργαστούν οι ίδιοι. Με αυτόν τον τρόπο το κοινό είναι σε θέση να δομήσει νοήματα και να νοιώσει πως η παρουσία και η συμβολή του έχουν αξία. Είναι, επίσης, απαραίτητο να καταρριφθεί η πεποίθηση της ύπαρξης μιας απόλυτης αλήθειας, η οποία δεν είναι άλλη από αυτή που προβάλλεται από το μουσείο. Οι μουσειακοί επιμελητές έχουν χρέος προς το κοινό να του αποκαλύψουν τις αμφιβολίες και τους ενδοιασμούς τους, όσον αφορά τις πιθανές ερμηνείες των εκθεμάτων, και να ζητήσουν τη γνώμη των επισκεπτών. Κατά τον Copeland, η προβολή μιας «σωστής» απάντησης, δεν ωθεί το κοινό να επεξεργαστεί το έκθεμα.

Ωστόσο, συχνά το κοινό επισκέπτεται το μουσείο έχοντας ήδη διαμορφώσει μια διαστρεβλωμένη άποψη σχετικά με το θέμα της έκθεσης. Σε αυτήν την περίπτωση, καθοριστικό ρόλο έχει η σωστή καθοδήγηση από το προσωπικό του μουσείου. Πρέπει οι υπάλληλοι του μουσείου να ωθήσουν τους επισκέπτες να αναπτύξουν συλλογισμούς που μπορεί να δημιουργήσουν αντιφάσεις στις αρχικές τους υποθέσεις και να προωθήσουν το γόνιμο διάλογο. Με αυτόν τον τρόπο, οι επισκέπτες θα είναι σε θέση να επανεξετάσουν και να επαναδομήσουν τις τρέχουσες αντιλήψεις τους, και εν τέλει, να κατανοήσουν σε βάθος το θέμα που πραγματεύεται η έκθεση (Copeland, 2004: 139-141). Κρίνεται σκόπιμο η ερμηνεία να οδηγεί στην κατανόηση του λόγου για τον οποίο ένα έκθεμα έχει σημασία. (Gross & Zimmerman,

---

μιας μακρινής εποχής που δεν έχουν καμία σχέση με τον θεατή, αλλά συνδέονται άμεσα με αυτόν, καθώς βρέθηκαν στο ίδιο μέρος όπου βρίσκεται αυτός, «λίγες χιλιάδες χρόνια πριν» (Tilden, 1977: 13-14).

2002: 275). Η ακαδημαϊκή πληροφορία πρέπει να μεταφέρεται στο κοινό με απλό και κατανοητό τρόπο, ενώ παράλληλα, είναι απαραίτητο να γίνεται η σωστή επιλογή των πληροφοριών που θα μεταφερθούν στο κοινό, με γνώμονα αυτό που έχει σημασία για το ίδιο (Copeland, 2004: 141-142). Συνεπώς, για να πραγματοποιηθούν οι κατάλληλες συνδέσεις από πλευράς του κοινού, οι ερμηνευτές (μουσειακοί επιμελητές και αρχαιολόγοι) οφείλουν να έχουν εις βάθος γνώση του αντικειμένου, να κάνουν χρήση ενημερωμένων επιστημονικών πηγών, να έχουν γνώση των κατάλληλων ερμηνευτικών τεχνικών, αλλά και γνώση του κοινού, ώστε να είναι σε θέση ως ένα βαθμό, να προβλέψουν τα νοήματα που θα αποδώσουν οι επισκέπτες στα αντικείμενα. Τέλος, είναι σημαντικό να υπάρχει ένα εννοιολογικό πλαίσιο στη μουσειακή έκθεση, το υλικό να είναι χωρισμένο σε ενότητες, εκ των οποίων καθεμία θα διαμορφώνει ένα σύνολο με συνοχή και ακολουθία όσον αφορά την παρουσίαση του υλικού. Με αυτόν τον τρόπο, οι επισκέπτες θα έχουν την ευκαιρία να αφιερώσουν όλη τη διανοητική τους ενέργεια στη μελέτη των εκθεμάτων και να δημιουργήσουν ανεμπόδιοι τα δικά τους νοήματα. (Black, 2009: 253) Προκύπτει, λοιπόν, ότι η ερμηνεία αποτελεί κομβικό στοιχείο της μουσειακής εμπειρίας, καθώς «μέσω της ερμηνείας έρχεται η κατανόηση, μέσω της κατανόησης η εκτίμηση, μέσω της εκτίμησης η προστασία». (Park Service Administrative Manual, παράθεση στο Tilden, 1977: 33).

#### **2.4 Ερμηνευτικό αφήγημα**

Κατά τον Barthes, η αφήγηση ιστοριών αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης φύσης. Οι ιστορίες είναι αδιαχώριστο τμήμα της ανθρώπινης εμπειρίας. Σύμφωνα με τον Barthes, η αφήγηση είναι ανέκαθεν παρούσα στην ανθρώπινη ιστορία, σε όλο τον κόσμο και σε όλες τις κοινωνίες και ακολουθεί πορεία παράλληλη με αυτή του ανθρώπινου είδους (Barthes, 1975: 237). Σύμφωνα με τον Dodd και τον Gottschall η αφήγηση ιστοριών λαμβάνει διαρκώς χώρα στο ανθρώπινο μυαλό, καθώς το μυαλό δομείται για να σκέπτεται με αφηγηματικούς όρους. Βάση για τη δημιουργία νέων αφηγήσεων αποτελούν οι εμπειρίες και οι συνομιλίες (Dodd, 2002. Gottschall, 2012: 6-12). Ο Bruner κάνει λόγο για δύο διαφορετικούς τρόπους ανθρώπινης σκέψης: τον επιστημονικό, ο οποίος αξιοποιεί δεδομένα και τον αφηγηματικό, ο οποίος επιστρατεύει τη φαντασία. (Bruner, 1986: 13. Bruner, 1996). Κατά τον Bedford οι ιστορίες είναι ο πιο σημαντικός τρόπος μάθησης. Διδάσκουν χωρίς να κηρύσσουν ενώ καλλιεργούν την ατομική σκέψη και τη συλλογική συζήτηση. Τα αφηγήματα, κατά τον ίδιο, επιτρέπουν στον ακροατή να μεταφερθεί νοητά σε έναν άλλο χρόνο και τόπο, να εντοπίσει το οικουμενικό στο ατομικό και να συμπάσχει με άλλους ανθρώπους τους οποίους ενδεχομένως δε γνωρίζει και δεν πρόκειται ποτέ να γνωρίσει. Για τον ίδιο, τα αφηγήματα αποτελούν μέσο διάσωσης ατομικών και συλλογικών θυμήσεων και απευθύνονται σε αποδέκτες όλων των ηλικιών (Bedford, 2001: 33 & 2004: 5-11. Roberts, 1997). Για τον Gottschall, οι αφηγήσεις, ενεργοποιούν τη φαντασία μέσω της σύνδεσης των εμπειριών με συναισθήματα και είναι σε θέση να ενθαρρύνουν τη δημιουργικότητα σε πολλά επίπεδα. Για παράδειγμα, είναι δυνατόν κάποιος να ταυτιστεί και να συνδεθεί συναισθηματικά με εμπειρίες που δε βίωσε ποτέ άμεσα, παρά μόνο έμμεσα, μέσω της

αφήγησης (Gottschal, 2012: 95-99). Άλλωστε, όπως αναφέρει ο Gabriel, οι αφηγήσεις και οι εμπειρίες έχουν αλληλένδετη σχέση, καθώς οι αφηγήσεις μεταμορφώνονται σε εμπειρίες, αλλά και οι εμπειρίες μετατρέπονται σε ιστορίες. (Gabriel, 2000: 18). Κατά τους Hurt και Metzger (2003) οι ιστορίες είτε είναι φανταστικές, είτε όχι, έχουν την ικανότητα να επηρεάζουν τη στάση, τους φόβους, τις ελπίδες και τις αξίες των ανθρώπων σε μεγαλύτερο βαθμό από τον ακαδημαϊκό λόγο, ο οποίος βασίζεται σε επιχειρήματα και αποδείξεις. Κατά τον Gottschal, η αφήγηση ιστοριών είναι μια από τις πιο ισχυρές μεθόδους για επικοινωνία και για την καλλιέργεια της δημιουργικότητας (Gottschal, 2012: 95-99).

Οι αφηγηματικές θεωρίες (στη λογοτεχνία, στην ψυχολογία και στη νευρολογία) διερεύνησαν το αντίκτυπο της αφήγησης στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονται, θυμούνται, αλλά και ονειρεύονται. Μελέτες νευρολογίας και ψυχολογίας έχουν αποδείξει ότι μέσω της αφήγησης οι άνθρωποι είναι σε θέση να δημιουργούν αναμνήσεις. Έρευνες απέδειξαν ότι το η αφήγηση είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος ανάκλησης αναμνήσεων, αλλά και απομνημόνευσης πληροφοριών. (Abbott, 2002: 2-3. Young & Saver, 2001: 72-84). Συγκεκριμένα, οι Young και Saver απέδειξαν ότι η δημιουργία αναμνήσεων σχετίζεται άμεσα με την αφήγηση, καθώς η αφήγηση μιας ιστορίας δημιουργεί αναμνήσεις τις οποίες το υποκείμενο είναι σε θέση να ανασύρει ανά πάσα στιγμή. (Young & Saver, 2001: 72-84). Έρευνες των Schank και Berman οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι το μυαλό τείνει να ασκεί κριτική και να αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τη μελέτη δεδομένων, ενώ ο διανοητικός φραγμός τείνει να διαπερνάται κατά τη διάρκεια της συναισθηματικής εμπλοκής. (Schank, 2005. Schank & Berman, 2002). Κατά τους Falk & Dierking, οι άνθρωποι οικουμενικά οργανώνουν διανοητικά τις πληροφορίες με τρόπο αποτελεσματικό αν εξιστορηθούν σε αυτούς με τη μορφή ενός αφηγήματος (Falk & Dierking, 2000: 51). Κατά τον Bruner (1996) για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ένα αφήγημα ως μέσο δόμησης νοήματος πρέπει να μπορεί να διαβαστεί, να αναλυθεί, να γίνει αντιληπτό και να είναι σε θέση να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης. Ωστόσο, το αφήγημα διαφέρει από την ιστορία, καθώς το πρώτο αποτελεί τη διαδικασία αφήγησης μιας ιστορίας και περιλαμβάνει τόσο την ιστορία (ακολουθία συμβάντων) όσο και το μέσο με το οποίο εξιστορείται η ιστορία. (Chatman, 1980: 19).

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφής η σημασία της αξιοποίησης του αφηγήματος στον χώρο των μουσείων, ως μέσο μεταφοράς του επιθυμητού μουσειακού μηνύματος. Οι επαγγελματίες των μουσείων δημιουργούν ερμηνευτικά αφηγήματα που παρουσιάζουν ιστορίες σχετικά με τα μουσειακά εκθέματα προκειμένου να διευκολυνθεί η ερμηνεία των μουσειακών εκθεμάτων στο κοινό. Ένα αφήγημα μπορεί να προσφέρει ένα ή και περισσότερα πλαίσια μέσω των οποίων μπορεί να γίνει αντιληπτό ένα έκθεμα ή ένα σύνολο εκθεμάτων. (Mulholland *et al.*, 2016: 2). Τα ερμηνευτικά αφηγήματα στα αρχαιολογικά μουσεία εξιστορούν όψεις του εκάστοτε πολιτισμού, ιστορίες αλληλεπίδρασης πολιτισμών, συσχετίσεις ανάμεσα σε αντικείμενα, παρουσιάζουν τη στάση της κοινωνίας απέναντι σε ζητήματα όπως π.χ. ο θάνατος κ.ο.κ. Τα αφηγήματα μπορεί να περιορίζονται στον τρόπο παράθεσης και παρουσίασης των εκθεμάτων (πχ προθήκες με εκθέματα διαφορετικών πολιτισμών που παρουσιάζουν αλληλεπίδραση, προθήκες με εκθέματα

που παρουσιάζουν μια όψη της κοινωνίας της εκάστοτε περιόδου κ.ο.κ.), αλλά μπορούν να εμπλουτίζονται και με ηχητικές ξηναγήσεις, με οργανωμένες ξηναγήσεις από επαγγελματίες, με ταινίες μικρού μήκους, με φυλλάδια και εκπαιδευτικό υλικό κ.ο.κ. Στη σύνθεση ενός μουσειακού αφηγήματος αξιοποιείται η θεωρία της αφηγηματικής έρευνας η οποία εστιάζει στην ερμηνεία του παρελθόντος και στην «κοινωνία» της εν λόγω ερμηνείας στο κοινό με τη μορφή αφηγήματος. Η αφηγηματική έρευνα αποτελείται από τέσσερα βασικά στάδια. Αρχικά, απομονώνονται τα ιστορικά γεγονότα που εξυπηρετούν το μουσειακό αφήγημα και οργανώνονται με χρονολογική ακολουθία (χρονικό). Έπειτα, το χρονικό διαχωρίζεται σε επιμέρους ενότητες ενδιαφέροντος. Οι εν λόγω ενότητες μπορεί να αφορούν γεγονότα, πρόσωπα, πτυχές μιας κοινωνίας κ.ο.κ. Σε τρίτο στάδιο τα γεγονότα συνδέονται μεταξύ τους με κάποιο σενάριο. Τέλος, διαμορφώνεται ένα αφήγημα το οποίο παρουσιάζει μια συγκεκριμένη όψη μιας επιλεγμένης χρονολογικής περιόδου. (Polkinghorne, 1988: 54). Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο θα αντιληφθεί το αφήγημα κάθε «αποδέκτης» του, υπαγορεύεται από τις προσωπικές προσλαμβάνουσες του εκάστοτε υποκειμένου και στις συνδέσεις που θα πραγματοποιήσει. Συχνά, τα μουσειακά αφηγήματα περιλαμβάνουν και επιμέρους αφηγήματα που στοχεύουν στην εντονότερη εμπλοκή των υποκειμένων με το αφήγημα. Για παράδειγμα, μπορεί να παρουσιάζεται μια μέρα ενός καθημερινού ανθρώπου της εποχής στην οποία τοποθετείται το αφήγημα, με σκοπό ο «αποδέκτης» αυτού να ταυτιστεί με τον πρωταγωνιστή του αφηγήματος. Κατά τον Wyman και τους συνεργάτες του, αυτό αποτελεί στροφή από μια φωνή εξουσίας του μουσείου, προς μια πολυπλευρική εμπειρία που δίνει έναυσμα για συζήτηση και αλληλεπίδραση ανάμεσα στους επισκέπτες (Wyman *et al.*, 2011: 462). Αντίστοιχα, η Kelly υποστηρίζει ότι το μουσείο πρέπει να αφηγείται ιστορίες που σκοπό δεν έχουν να μεταδώσουν ένα νόημα, αλλά να παροτρύνουν τους επισκέπτες να δομήσουν το δικό τους νόημα. (Kelly, 2010). Σύμφωνα με τον Falk το μουσείο πρέπει μέσω του αφηγήματός του να είναι σε θέση να συνδέει το μουσειακό μήνυμα με τις προσλαμβάνουσες των επισκεπτών στις οποίες θα προστίθεται η νέα πληροφορία, διευκολύνοντας με αυτόν τον τρόπο τη διαδικασία δόμησης και απομνημόνευσής της (Falk, 2004: 89).

## **2.5 Μουσειακή μάθηση**

Η ιστορική πορεία των μουσείων είναι ανέκαθεν συνυφασμένη με την εκπαίδευση. Ωστόσο, με το πέρασμα των χρόνων οι απόψεις όσον αφορά την επίτευξή της μουσειακής μάθησης έχουν μεταβληθεί σημαντικά. Οι εν λόγω μεταβολές σχετίζονται τόσο με τον τρόπο με τον οποίο το εκάστοτε μουσείο αντιλαμβάνεται τη γνώση, όσο και με τον τρόπο με τον οποίο θεωρείται ότι μπορεί να προσεγγιστεί η μάθηση και υπαγορεύουν τις μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους που εφαρμόζονται σε κάθε μουσείο.

Όσον αφορά τη *μουσειοπαιδαγωγική*, πρόκειται για έναν όρο ο οποίος «περικλείει όλες τις δραστηριότητες που μπορεί να προσφέρει ένα μουσείο, ανεξάρτητα από την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο ή το κοινωνικό υπόβαθρο του κοινού». Η μουσειοπαιδαγωγική γίνεται αντιληπτή ως «συνήγορος του κοινού» (Νικονάνου, 2015<sup>β</sup>: 52. Hooper-Greenhill, 1991: 190-193) και έχει ως ρόλο την επικοινωνία του μουσείου με τους επισκέπτες μέσω δραστηριοτήτων όπως

εκπαιδευτικά προγράμματα, μουσειοσκευές<sup>16</sup> ή δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού (Νικονάνου, 2005: 19. Νικονάνου, 2015<sup>7</sup>: 91-92). Σε αυτό το σημείο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα μουσεία δεν είναι χώροι τυπικής εκπαίδευσης<sup>17</sup>, όπου η μάθηση είναι καταναγκαστική και μεταφέρεται σε έναν παθητικό δέκτη, αλλά χώροι μη τυπικής εκπαίδευσης<sup>18</sup>, που συνδέονται με τη διά βίου μάθηση<sup>19</sup> και προσφέρουν περιβάλλοντα αυτόβουλης<sup>20</sup> και αυτοκαθοριζόμενης μάθησης, μέσα στα οποία ο επισκέπτης δομεί ενεργά τη γνώση, με βάση τις δικές του προσλαμβάνουσες. Η σύγχρονη μουσειακή πραγματικότητα θέτει στο επίκεντρο τον επισκέπτη, ο οποίος δομεί τη γνώση ως αλληλεπίδραση των δικών του πεποιθήσεων με εξωτερικά ερεθίσματα (Honey & Mumford, 1986).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να ληφθεί υπόψη το παισιακό μοντέλο μάθησης των Falk και Dierking, σύμφωνα με το οποίο η μάθηση σε μη τυπικά μαθησιακά περιβάλλοντα δομείται μέσω της αλληλεπίδρασης του προσωπικού, του κοινωνικού και του φυσικού πλαισίου (παισιακό μοντέλο μάθησης, πιν.1). Το πρώτο αφορά τις προσωπικές γνώσεις και εμπειρίες του κάθε υποκειμένου καθώς και τα ενδιαφέροντα τα κίνητρα και τις ανησυχίες του. (Falk & Dierking, 2002: 2). Το κοινωνικό πλαίσιο αφορά τα άτομα με τα οποία αλληλεπιδρά το υποκείμενο κατά την επίσκεψη στο μουσείο και επηρεάζουν τη στάση του απέναντι στην επίσκεψη. Το φυσικό πλαίσιο συμπεριλαμβάνει την αρχιτεκτονική και το «κλίμα» του μουσείου και τα εκθέματα, καθώς πρόκειται για παράγοντες που επηρεάζουν τους συνειρμούς που θα δημιουργήσει ο επισκέπτης. (Falk & Dierking, 2002: 1-7. Falk et al, 2006: 323-339). Το μουσείο οφείλει να προσφέρει το κατάλληλο περιβάλλον, προκειμένου να συντελεστεί η ζύμωση των τριών προαναφερθέντων πλαισίων. Παράλληλα, θα πρέπει να διαθέτει εμπνευστές<sup>21</sup>, με ρόλο διαμεσολαβητικό ανάμεσα στο έκθεμα και τον επισκέπτη και σκοπό τη διευκόλυνση της μάθησης, και όχι τη διδασκαλία<sup>22</sup> των επισκεπτών. Ακόμα, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να διατίθενται στο κοινό ποικίλες

---

<sup>16</sup> «Ο όρος μουσειοσκευές περιγράφει το οργανωμένο μετακινούμενο εκπαιδευτικό υλικό για χρήση εκτός μουσειακών χώρων, το οποίο δίνει την ευκαιρία σε ομάδες κοινού που δε μπορούν να επισκεφτούν συγκεκριμένα μουσεία να έρθουν σε επαφή με τα μουσειακά περιεχόμενα. Οι μουσειοσκευές είναι βαλίτσες ή κάποιας μορφής κιβώτια, που περιλαμβάνουν αντιπροσωπευτικά αντικείμενα του μουσείου (αυθεντικά ή αντίγραφα), οπτικοακουστικά και επαισθητικά υλικά, βιβλία, εκπαιδευτικά παιχνίδια, υλικά για δραστηριότητες, καθώς και ενημερωτικό υλικό, οδηγίες και προτάσεις για την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση.» (Νικονάνου, 2015: 215).

<sup>17</sup> Ως *τυπική εκπαίδευση* ορίζεται το είδος της εκπαίδευσης που προκύπτει σε ένα οργανωμένο και δομημένο περιβάλλον (όπως σε εκπαιδευτικό ίδρυμα, ή στην εργασία) και είναι αποκλειστικά σχεδιασμένο με σκοπό τη μάθηση (όσον αφορά τη στοχοθεσία, το χρόνο και τους πόρους). Η τυπική εκπαίδευση συντελείται εσκεμμένα από πλευράς εκπαιδευμένου και οδηγεί σε πιστοποίηση. Προσφέρεται από ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα και είναι δομημένη όσον αφορά τους μαθησιακούς στόχους και τον χρόνο της μάθησης. (Cedefop, 2008, s.v. «formal learning»)

<sup>18</sup> Η *μη τυπική εκπαίδευση* είναι το είδος μάθησης που προκύπτει από προγραμματισμένες δραστηριότητες, οι οποίες δεν έχουν ως κύριο στόχο τη μάθηση (όσον αφορά τη στοχοθεσία, το χρόνο και την εκπαιδευτική υποστήριξη). Η μη τυπική εκπαίδευση συντελείται εσκεμμένα από πλευράς εκπαιδευμένου (Cedefop, 2008, s.v. «informal learning»).

<sup>19</sup> Με τον όρο *διά βίου μάθηση* ορίζεται κάθε εκπαιδευτική δραστηριότητα που πραγματοποιείται στην πορεία της ζωής και έχει ως στόχο την ενίσχυση της γνώσης, των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων σε προσωπικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς και εργασιακούς τομείς. (Cedefop, 2008, s.v. «lifelong learning»)

<sup>20</sup> Ο όρος *αυτόβουλη μάθηση* εισήχθη από τον John Falk (Falk, 2001) με σκοπό να υπογραμμίσει τον ρόλο των προσωπικών επιλογών του μαθητευομένου, ρόλος που δε λαμβάνονταν υπόψη στον ορισμό της «άτυπης» και «μη τυπικής» εκπαίδευσης. Αναδεικνύει τη σημασία των προσωπικών επιλογών των υποκειμένων, οι οποίες καθορίζουν τον χρόνο, τον χώρο και το αντικείμενο της μάθησης. (Falk, 2001: 272. Falk & Dierking, 2002: 105-106. Falk et al, 2006: 323-339. Heimlich & Falk, 2009: 15).

<sup>21</sup> Ο όρος *εμπνευστής* αναφέρεται στον επαγγελματία του μουσείου «που ευθύνεται για τη διεξαγωγή workshops ή άλλων βιοματικών δραστηριοτήτων που εμπιπτουν στις μεθόδους επικοινωνίας του μουσείου»

<sup>22</sup> Η εκπαίδευση συνδέεται εν μέρει με τη διδασκαλία, η οποία υποδηλώνει τη «διαδικασία μεταδόσεως γνώσεων από τον δάσκαλο στον μαθητή» (Μπαμπινιώτης, 1998: s.v. «διδασκαλία») και «αφορά το μυαλό και νοείται ως η διαδικασία για την απόκτηση γνώσης μέσω της οποίας ένας άνθρωπος μορφώνεται και αναπτύσσει τις δεξιότητές του» (Desvallées & François, 2010: 50-51).

μουσειοπαιδαγωγικές δραστηριότητες, όπως εκπαιδευτικά προγράμματα<sup>23</sup> ή προγράμματα ελεύθερου χρόνου<sup>24</sup>, με έμφαση στη βιωματική μάθηση, ενισχύοντας το ρόλο της εμπειρίας, στις οποίες θα βρίσκουν εφαρμογή σύγχρονες εκπαιδευτικές θεωρητικές προσεγγίσεις και θα ενισχύουν την πολυαισθητηριακή μουσειακή εμπειρία, προάγοντας εκτός από τη μάθηση, την ψυχαγωγία, τη δημιουργικότητα, την έμπνευση, τη φαντασία, την προσωπική έκφραση, την κριτική σκέψη, τη συμμετοχικότητα και την κοινωνικοποίηση των επισκεπτών. Με αυτόν τον τρόπο, οι επισκέπτες θα είναι σε θέση να προσεγγίσουν αποτελεσματικά τα εκθέματα, δομώντας ενεργά τη γνώση.

Στον κόσμο των μουσείων διακρίνονται τέσσερις βασικές θεωρίες που αφορούν την προσέγγιση της μάθησης και καθορίζουν τη δομή των μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων. Πρόκειται για τη θεωρία του διδακτισμού, του συμπεριφορισμού, της ανακάλυψης και του κονστрукτιβισμού (Hein, 1998: 25-35).

Όσον αφορά τη θεωρία του διδακτισμού, πρόκειται για μια παραδοσιακή, ρεαλιστική/θετικιστική και δασκαλοκεντρική εκπαιδευτική μέθοδο. Σύμφωνα με την εν λόγω εκπαιδευτική θεωρία, η αδιαμφισβήτητη, απόλυτη και μονοδιάστατη αλήθεια μεταφέρεται με τη μορφή συσσωρευμένων πληροφοριών από μια αυθεντία σε έναν παθητικό δέκτη. Οι πληροφορίες δε δέχονται καμία τροποποίηση και πρέπει να αφομοιώνονται αναντίρρητα. Η εν λόγω προσέγγιση υιοθετήθηκε από τα πρώτα εθνικά μουσεία του 19<sup>ου</sup> αι.. Οι εκθέσεις των διδακτικών μουσείων ακολουθούν μια γραμμική-εξελικτική πορεία και παραπέμπουν σε μια εικονογραφημένη διάλεξη με σαφή αρχή, μέση και τέλος. Το κοινό γίνεται αντιληπτό ως μια αδιαφοροποίητη, ομοιόμορφη μάζα και δεν υπάρχουν περιθώρια για εναλλακτικές προσεγγίσεις ή αλληλεπίδραση ανάμεσα στους επισκέπτες ή ανάμεσα στους επισκέπτες και τα εκθέματα. (Barbara Kirschenblatt-Gimblett, 1998: 57 παράθ. στο Black, 2009: 167. Black, 2009: 166-168. Hein, 1998: 25-29. Φιλίππουπολίτη, 2015<sup>α</sup>: 31-32).

Η εκπαιδευτική θεωρία του συμπεριφορισμού στοχεύει στη μετάδοση της γνώσης μέσα από μια σχέση ερεθίσματος και αντίδρασης κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Σύμφωνα με τον συμπεριφορισμό, η αντίδραση του υποκειμένου υπαγορεύεται από την αλληλεπίδρασή του με τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος. Δεν αναγνωρίζεται η επίδραση των προσωπικών χαρακτηριστικών του υποκειμένου ή οι εναλλακτικές προσεγγίσεις. Δε δίνεται έμφαση στη διαφορετικότητα των υποκειμένων και υποστηρίζεται η προσαυξητική μάθηση της αντικειμενικής αλήθειας. Ο εκπαιδευόμενος καλείται να αντιδράσει σε ορισμένα ερεθίσματα και η αντίδρασή του αξιολογείται ως σωστή ή λανθασμένη. Στην πρώτη περίπτωση

---

<sup>23</sup> Όπως αναφέρει η Νικονάνου, ο όρος «εκπαιδευτικά προγράμματα» χρησιμοποιείται για να δηλώσει «οργανωμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες που στοχεύουν σε συγκεκριμένες ομάδες κοινού, ως επί το πλείστον σχολικές ομάδες, κατά τη διάρκεια των οποίων πραγματοποιείται επεξεργασία επιλεγμένων μουσειακών αντικειμένων και εκθεσιακών θεματικών με συγκεκριμένες μεθόδους και μορφές εργασίας και επικοινωνίας.» Τα εκπαιδευτικά προγράμματα καλούνται να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένες ομάδες μαθητικού κοινού, για το οποίο δεν είναι σχεδιασμένες οι μουσειακές εκθέσεις και απαιτούν συχνά τη δημιουργία ειδικού εποπτικού υλικού, το οποίο συμπληρώνει το ερμηνευτικό υλικό της έκθεσης. Το ειδικό εποπτικό υλικό περιλαμβάνει κατόψεις, φωτογραφίες, σχέδια, σκίτσα, φύλλα/υλικό δραστηριοτήτων που εφαρμόζουν συγκεκριμένες μουσειοπαιδαγωγικές μεθόδους με σκοπό τη διανοητική και συναισθηματική προσέγγιση της έκθεσης από τις εκάστοτε ομάδες. «Οι εκπαιδευτικές αυτές δραστηριότητες διεξάγονται από ειδικευμένο μουσειακό προσωπικό. Διαφοροποιούνται από τις απλές ξεναγήσεις-περιηγήσεις (χωρίς να αποκλείεται να υπάρχουν και αυτές ως τμήμα τους), καθώς αναπτύσσονται σε διαφορετικά στάδια και αξιοποιούν περισσότερες μεθόδους προσέγγισης.» (Νικονάνου, 2015<sup>γ</sup>: 97)

<sup>24</sup> «Τα προγράμματα ελεύθερου χρόνου είναι εκπαιδευτικές δραστηριότητες άμεσης επικοινωνίας, που βασίζονται στη διαμεσολάβηση ειδικών και στοχεύουν στο να βοηθήσουν ενήλικες και παιδιά να κατανοήσουν την έκθεση και να προσεγγίσουν τα αντικείμενα και τις ιστορίες τους» (Νικονάνου, 2010: 95). «Οι γενικοί στόχοι των προγραμμάτων αυτών αφορούν τόσο στην εξοικείωση με τον πολιτισμό και τα μουσεία όσο και στο να προσφέρουν ψυχαγωγία και δημιουργική κάλυψη του ελεύθερου χρόνου των ανθρώπων.» (Φιλίππουπολίτη, 2015<sup>β</sup>: 113)

επιβραβεύεται, ενώ στη δεύτερη καλείται να επαναλάβει τη διαδικασία, προκειμένου να επέλθει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η πιο συνήθης πρακτική αυτής της θεωρίας είναι η γραπτή εξέταση του εκπαιδευόμενου. Το συμπεριφορικό μουσείο αποσκοπεί στο να προκαλέσει μια προκαθορισμένη αντίδραση στους επισκέπτες και τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα στα εν λόγω μουσεία έχουν τη μορφή δοκιμασιών, με επιβράβευση της σωστής αντίδρασης. Συχνά αυτή η διαδικασία διευκολύνεται με τη χρήση διαδραστικών εκθεμάτων με ερωτήσεις προς τον επισκέπτη. Witcomb, 2012: 353-361. Φιλίππουπολίτη, 2015<sup>α</sup>: 37. Hein, 1998: 29-30).

Η εκπαιδευτική θεωρία της ανακάλυψης, αν και αποδέχεται την ύπαρξη της αντικειμενικής γνώσης, αναγνωρίζει ότι η γνώση δομείται από τον εκπαιδευόμενο, με βάση τις προσωπικές του εμπειρίες και πρότερες γνώσεις. Κυρίαρχο ρόλο στα εκπαιδευτικά προγράμματα που εφαρμόζουν τη θεωρία της ανακάλυψης έχει η αυτενέργεια, ο πειραματισμός, η επαγωγική μέθοδος, η περιέργεια και η ενεργός συμμετοχή. Ο εκπαιδευόμενος ενεργεί σαν επιστήμονας, αφού διατυπώνει το πρόβλημα που πρόκειται να επιλύσει, συντάσσει μερικές υποθέσεις για τη λύση του, τις ελέγχει και εξάγει τα συμπεράσματά του. (Black, 2009: 176-178). Στο ανακαλυπτικό μουσείο η γνώση κατακτάται μέσα από δραστηριότητες ανακάλυψης που παραπέμπουν σε κυνήγι θησαυρού, οι οποίες, ωστόσο, κατευθύνουν τον εκπαιδευόμενο προς τα επιθυμητά συμπεράσματα, οδηγώντας τον στην κατάκτηση της «αντικειμενικής γνώσης» (Black, 2009: 176-178. Hein, 1998: 31,38. Νάκου, 2001: 190. Witcomb, 2012: 489-500). Οι επισκέπτες ενός τέτοιου είδους μουσείου δεν ακολουθούν μια προκαθορισμένη πορεία, αλλά έχουν τη δυνατότητα εξερεύνησης, ακολουθώντας την πορεία που επιθυμούν, ενώ παράλληλα, τα ερμηνευτικά μέσα θέτουν ερωτήματα και προβληματισμούς στον επισκέπτη, οδηγώντας τον στη γνώση. «Ο ίδιος ο μουσειακός χώρος με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τα αντικείμενα, τη σκηνοθεσία, την ατμόσφαιρα, τα ερεθίσματα και τα ερμηνευτικά συστήματα και τις δυνατότητες διανοητικού και φυσικού προσανατολισμού που παρέχει στον επισκέπτη, αντιμετωπίζεται ως μια άλλη μορφή εκπαιδευτικού υλικού που καλούνται να προσεγγίσουν οι επισκέπτες. Για αυτό η ανακαλυπτική μέθοδος θεωρείται ιδιαίτερα κατάλληλη για τη μάθηση στα μουσεία» (Hein, 1998: 30-33. Νικονάνου, 2015<sup>β</sup>: 65). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα ενός ανακαλυπτικού μουσείου έχουν τη μορφή κυνηγιού θησαυρού, και παιχνιδιών ανακάλυψης. Τέλος, συχνή είναι η χρήση διαδραστικών εκθεμάτων, τα οποία μέσω μιας χειρωνακτικής (hands-on) δραστηριότητας στοχεύουν στη διανοητική αφύπνιση του επισκέπτη (minds-on) (Black, 2009: 176-178. Νικονάνου, 2010) και επιδιώκουν, μέσω της επιστράτευσης προσωπικών εμπειριών και προηγούμενων γνώσεων, να κινητοποιήσουν τους χρήστες προκειμένου να εξάγουν τα επιθυμητά συμπεράσματα (Gilbert & Stocklmayer, 2001: 2. Hein, 1998: 38).

Η θεωρία του κονστрукτιβισμού αντιτίθεται στη θεωρία του διδακτισμού, καθώς κεντρικό ρόλο πλέον διαδραματίζει ο εκπαιδευόμενος, ενώ ο εκπαιδευτικός έχει επικουρικό ρόλο. Ο εκπαιδευόμενος δε νοείται πλέον ως «λευκή σελίδα» ή «κενό δοχείο» το οποίο ο εκπαιδευτικός καλείται να «γεμίσει» με την «αντικειμενική» γνώση. Δεν είναι πια παθητικός δέκτης πληροφοριών, αλλά δομεί τη γνώση μέσα από συσχετισμούς με προηγούμενες γνώσεις, μνήμες και εμπειρίες, τις οποίες ο ίδιος πρέπει να επιστρατεύσει και να τις συσχετίσει με τα νέα δεδομένα, καταλήγοντας στη εξαγωγή συμπερασμάτων. Συνεπώς, η μάθηση αποτελεί μια διαδικασία επανανοηματοδότησης και αναθεώρησης πρότερων πεποιθήσεων, και ζύμωσης νέων δεδομένων με προγενέστερες εμπειρίες. Οι μαθητευόμενοι δε γίνονται πλέον αντιληπτοί ως μια αδιαμόρφωτη μάζα, αλλά αναγνωρίζεται το προσωπικό υπόβαθρο του καθενός και ο ρόλος αυτού στη διαμόρφωση της υποκειμενικής, πλέον,



γνώσης. Καλούνται να «κάνουν κάτι», να δραστηριοποιηθούν προκειμένου να δομήσουν τη γνώση και για αυτό το λόγο επιστρατεύονται και χειρονακτικές δραστηριότητες. Το κονστρουκτιβιστικό μουσείο δεν περιορίζεται στο να διεγείρει την περιέργεια του επισκέπτη, αλλά αφυπνίζει και την αμφιβολία του (Durrans, 1992: 11–15). Αποδομείται η στερεοτυπική εικόνα του μουσείου ως αυθεντία και αναγνωρίζεται το γεγονός ότι η αντικειμενική αλήθεια δεν είναι εφικτή, αλλά οποιαδήποτε ερμηνεία επηρεάζεται από υποκειμενικές, επιστημονικές και ιδεολογικές αντιλήψεις. Το μουσείο επικοινωνεί με το κοινό με τρόπο δυναμικό, παρουσιάζει εναλλακτικές ερμηνείες, θέτει ερωτήματα και προτρέπει το κοινό να διατυπώσει τις δικές του ερμηνείες. Δεν παρουσιάζει μια μοναδική θεώρηση του κόσμου και της πραγματικότητας, απορρίπτει την ιδέα της μονοδιάστατης αντικειμενικής και απόλυτης αλήθειας και αποδέχεται εναλλακτικές προσεγγίσεις της πραγματικότητας, οι οποίες μπορεί να ορίζονται διαφορετικά από το εκάστοτε υποκείμενο (Hein, 1998: 33-35). Η έκθεση δεν εξελίσσεται γραμμικά και δεν έχει σαφή αρχή και τέλος. Ο επισκέπτης μπορεί να ακολουθήσει τη δική του πορεία και να καταλήξει όχι σε ένα τέλος, αλλά σε πολλές ανοιχτές επιλογές. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού, ή του μουσειοπαιδαγωγού δεν είναι παρά μόνο επικουρικός καθώς δεν παρεμβαίνει στην εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά περιορίζεται απλώς στο να τη διευκολύνει. Το συμπέρασμα που θα διεξαχθεί από μια τέτοια διαδικασία πρέπει να έχει νόημα για τον εκπαιδευόμενο και όχι για τον εκπαιδευτικό, ενώ δεν υπάρχουν σωστά ή λανθασμένα συμπεράσματα. Σκοπός είναι η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και η επικοινωνία του επισκέπτη με το μουσείο (Narula, 2006) . Για να επιτευχθεί αυτό, τα μουσεία επιστρατεύουν διαδραστικά εκθέματα που προτρέπουν τον επισκέπτη να ενεργοποιηθεί διανοητικά και να εκφράσει τις απόψεις του, καταλήγοντας σε δικά του συμπεράσματα. Εξίσου σημαντική είναι, ακόμα, η αλληλεπίδραση των επισκεπτών μεταξύ τους. Στόχος του κονστρουκτιβιστικού μουσείου είναι να δημιουργήσει στους επισκέπτες νέα ερωτήματα, ενδιαφέροντα και αναζητήσεις και να τους εφοδιάσει με δεξιότητες τις οποίες θα αξιοποιήσουν στην καθημερινότητά τους. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα του κονστρουκτιβιστικού μουσείου καλούν τον επισκέπτη να διεξάγει έρευνα προκειμένου να διατυπώσει τα συμπεράσματά του. Συνεπώς, μέσω της εφαρμογής της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού στα μουσεία, η αυτόβουλη μάθηση βρίσκει την βέλτιστη έκφρασή της. (Hein, 1991. Hein, 1995: 15-17. Hein, 2006: 345-348,).

Τα σύγχρονα μουσεία επηρεασμένα από θεωρίες όπως αυτές των Dewey<sup>25</sup>, Lewin<sup>26</sup> και Piaget<sup>27</sup>, δίνουν επίσης έμφαση στη μάθηση μέσω της

<sup>25</sup> Η θεωρία του Dewey απέριψε τον παθητικό ρόλο του μαθητευομένου και ανέδειξε τη σημασία της μάθησης μέσω της εμπειρίας. Κατά τον ίδιο, η πορεία της μάθησης περιλαμβάνει τον εντοπισμό του προβλήματος, τη διατύπωση υποθετικών λύσεων, τον προσδιορισμό της σωστής λύσης, την εφαρμογή της λύσης και την αξιοποίησή της εμπειρίας για την αντιμετώπιση μελλοντικών προβλημάτων (Γεωργούλης, 1974, 313. Ξωχέλλης, 1991, 63-65). Κομβικά σημεία της εκπαιδευτικής θεωρίας του Dewey είναι η *αρχή της συνέχειας της εμπειρίας* και η *αρχή της αλληλεπίδρασης της εμπειρίας*. Σύμφωνα με την *αρχή της συνέχειας της εμπειρίας*, μια νέα εμπειρία καθορίζεται από παρελθοντικές εμπειρίες του υποκειμένου και διαμορφώνει τις επερχόμενες εμπειρίες. Όπως αναφέρει ο ίδιος «Τα νέα δεδομένα και οι νέες ιδέες που κατακτώνται μετατρέπονται σε έδαφος για περεταίρω εμπειρίες» και παρομοιάζει αυτή τη διαδικασία με μια «διαρκή σπείρα» (Dewey, 1938,79). Ρόλος του εκπαιδευτικού (ή στην περίπτωση των μουσείων του εμπνευστή) είναι η ικανότητα αναγνώρισης της κατεύθυνσης προς την οποία κινείται η εμπειρία. Όσον αφορά την *αρχή της αλληλεπίδρασης*, υποστηρίζει ότι η εμπειρία διαμορφώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον του. Οι δύο παραπάνω αρχές αλληλεπιδρούν κατά τη διαμόρφωση της εμπειρίας. (Hein, 2006, 345. Kolb, 1981, 235-237. Χατζηγεωργίου,1999,71).

<sup>26</sup> Η συμβολή του Lewin στην εκπαίδευση έγκειται, μεταξύ άλλων, και στη διατύπωση της *θεωρίας πεδίου*. Ο ίδιος θεώρησε ότι η προσωπικότητα του υποκειμένου αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του, καθορίζοντας τη συμπεριφορά του. Η *θεωρία πεδίου* υποστηρίζει ότι το υποκείμενο κινείται σε ένα ψυχολογικό πεδίο δυνάμεων και έλκεται ή απωθείται από τα στοιχεία που το συνθέτουν, ανάλογα με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Ακόμα, ο Lewin έλαβε υπ' όψιν του τα κίνητρα, τις πεποιθήσεις, τους στόχους, τα αισθήματα και τη διάθεση του

εμπειρίας, η οποία αναδεικνύει τη σημασία του *μανθάνειν δια του πράττειν* (learn by doing) και της μάθησης μέσω της έρευνας (inquiry learning). Η μουσειοπαιδαγωγική λαμβάνει υπόψιν και τη *θεωρία της ροής* ή της *ψυχολογίας της βέλτιστης εμπειρίας*, η οποία διατυπώθηκε από τον M.Csikszentmihalyi. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία η γνώση μπορεί να επιτευχθεί όταν ένα υποκείμενο ωθούμενο από εξωτερικά ή εσωτερικά κίνητρα έρχεται αντιμέτωπο με μια νέα πρόκληση η οποία κινητοποιεί το ενδιαφέρον του και το δεσμεύει σε μια ποιοτική και δημιουργική δραστηριότητα, η οποία το καλεί να αξιοποιήσει τις δεξιότητές του. Προκειμένου να διατηρηθεί η κατάσταση ροής, είναι σημαντικό να αυξάνεται σταδιακά το επίπεδο δυσκολίας της δραστηριότητας, διατηρώντας άσβεστο το ενδιαφέρον του μαθητευομένου<sup>28</sup> (Csikszentmihalyi, 1990. Csikszentmihalyi, 1993. Csikszentmihalyi, 1997. Csikszentmihalyi & Hemanson, 1995: 67-77. Fullagar & Kelloway, 2009: 596).

Οι προαναφερθείσες εκπαιδευτικές θεωρίες λαμβάνονται υπ' όψιν κατά το σχεδιασμό των μουσειακών προγραμμάτων και τίθενται σε εφαρμογή μέσω ποικίλων μουσειοπαιδαγωγικών μεθόδων. Αυτές οι μέθοδοι είναι η *μέθοδος της αφήγησης*, η *μαιευτική μέθοδος*, η *ανακαλυπτική μέθοδος* και ποικίλες *βιωματικές δραστηριότητες*.

Η *μέθοδος της αφήγησης* πραγματοποιείται μέσω μιας παραδοσιακής και παγιωμένης πρακτικής, η οποία δεν είναι άλλη από την πρακτική της ξενάγησης. Η ξενάγηση προσαρμόζεται στις ανάγκες του εκάστοτε κοινού, αλλά ακολουθεί το θεωρητικό υπόβαθρο του παραδοσιακού μουσείου, σύμφωνα με το οποίο οι επισκέπτες γίνονται αντιληπτοί ως παθητικοί δέκτες πληροφοριών, οι οποίοι λαμβάνουν την αντικειμενική γνώση. Ωστόσο, η μέθοδος εμπλουτίζεται με διηγήσεις ιστοριών, δραματοποιημένες αφηγήσεις<sup>29</sup> και παιχνίδια ρόλων<sup>30</sup>, αλλά και με επιδείξεις ειδικών<sup>31</sup> (Νικονάνου, 2015<sup>β</sup>: 53-57).

---

υποκειμένου και θεώρησε ότι η μάθηση αποτελεί δράση και αλληλεπίδραση της προσωπικότητας του υποκειμένου με τα εξωτερικά στοιχεία του περιβάλλοντος (Kolb, 1981: 235-237).

<sup>27</sup> Ο Piaget υποστήριξε την ιδέα της *γενετικής επιστημολογίας*, σύμφωνα με την οποία η γνώση βρίσκεται σε μια διαδικασία διαρκούς εξέλιξης. Απέρριψε την ιδέα της παθητικής αποτύπωσης πληροφοριών και τόνισε ότι η γνώση δομείται με τη δράση του υποκειμένου. Αντιλαμβάνονταν τη νοημοσύνη ως την ικανότητα προσαρμογής ενός οργανισμού στο περιβάλλον του, η οποία αναπτύσσεται προοδευτικά. Έκανε λόγο για τη *γνωστική ισορροπία*, κατάσταση κατά την οποία διατηρείται αρμονία και ισορροπία ανάμεσα στις σκέψεις και στο περιβάλλον ενός υποκειμένου. Κατά τον ίδιο, στη διαμόρφωση της γνώσης παρεμβαίνουν εξωτερικοί παράγοντες που σχετίζονται με το περιβάλλον του υποκειμένου και εσωτερικοί, που οφείλονται στην αντίληψη και στις νοητικές διεργασίες του ατόμου, οι οποίες εξελίσσονται. Η μάθηση κατά τον Piaget, δομείται ως αποτέλεσμα σύγκρουσης των γνωστικών σχημάτων των υποκειμένων με το περιβάλλον. Ως αποτέλεσμα, είτε τα νέα δεδομένα ενσωματώνονται στα υπάρχοντα σχήματα (αφομοίωση), είτε τα εν λόγω σχήματα τροποποιούνται, προκειμένου να ενσωματωθούν τα νέα δεδομένα (συμμόρφωση). Έπειτα, τα γνωστικά σχήματα πρέπει να χρησιμοποιηθούν κατ' επανάληψη, προκειμένου να σταθεροποιηθούν. Η σταθεροποίησή τους συνιστά τη γνώση. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Piaget η νοητική εξέλιξη αποτελεί μια αδιάκοπη ροή από την ισορροπία στην ανισορροπία και από την ανισορροπία στην ισορροπία. Κατά τον Piaget η γνώση δομείται μέσω της αλληλεπίδρασης του υποκειμένου με αντικείμενα, προκειμένου να κατανοήσει τις ιδιότητές τους. Κατά τον ίδιο, η ικανότητα γνωστικής ερμηνείας εξελίσσεται παράλληλα με την ηλικία του μαθητευομένου (Δημητρόπουλος & Καλούρη-Αντωνοπούλου, 2003: 141. Καλούρη-Αντωνοπούλου, 2007: 120. Kolb, 1981: 235-237).

<sup>28</sup> Στο μουσείο μπορεί να επιτευχθεί κατάσταση ροής ανάμεσα στον επισκέπτη και σε ένα διαδραστικό έκθεμα, όταν το δεύτερο δεσμεύσει την προσοχή του επισκέπτη με αισθητηριακά, διανοητικά ή συναισθηματικά ερεθίσματα και του προσφέρει προκλήσεις που εστιάζουν τις δεξιότητές του, ανατροφοδοτώντας το ενδιαφέρον του με σταδιακά αυξανόμενο επίπεδο δυσκολίας, οδηγώντας τον στην κατάκτηση νέων γνώσεων.

<sup>29</sup> Ως παράδειγμα δραματοποιημένων αφηγήσεων σε μουσείο αξίζει να γίνει λόγος για την παρουσίαση δραματοποιημένων κειμένων σχετικών με τα εκθέματα στο Μουσείο Μπενάκη Ισλαμικής Τέχνης και Πινακοθήκη Γκίκα σε συνεργασία με το Εθνικό Θέατρο ([https://www.benaki.gr/index.php?option=com\\_events&view=event&id=5426&lang=el](https://www.benaki.gr/index.php?option=com_events&view=event&id=5426&lang=el), τελευταία επίσκεψη: 01/08/2018)

<sup>30</sup> Χαρακτηριστικό παράδειγμα παιχνιδιού ρόλων είναι η παρουσίαση του παιχνιδιού «Πορφύρος Κώδικας» από την Minecraft στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, το οποίο μετέφερε τους συμμετέχοντες στη Βυζαντινή Εποχή (<http://www.edu.mbp.gr/ekpaideytika-programmata/1.3/paixnidia-rolon>, τελευταία επίσκεψη 01/10/2018),

Η *μαιευτική μέθοδος* ή *μέθοδος της κατευθυνόμενης συζήτησης* μπορεί να έχει τη μορφή *εκπαιδευτικής ξενάγησης* ή *συζήτησης*. Στόχος είναι η δόμηση της γνώσης μέσω ερωτήσεων που αρχικά σχετίζονται με τα ορατά χαρακτηριστικά των αντικειμένων και στη συνέχεια εμβαθύνουν σε θέματα που αφορούν την αξία, τη λειτουργία, τη σημασία των αντικειμένων κ.ο.κ.. Τα αντικείμενα γίνονται αντιληπτά ως φορείς διαφορετικών πληροφοριών, τις οποίες οι θεατές καλούνται να αναζητήσουν, προσφέροντας, παράλληλα, προσωπικές ερμηνείες και διατυπώνοντας υποθέσεις για τα εκθέματα, μέσω ανάκλησης πρότερων γνώσεων, σε συνδυασμό με νέες πληροφορίες. Η *μαιευτική μέθοδος* αξιοποιεί το διαλογικό στοιχείο και, όπως προαναφέρθηκε, εφαρμόζεται με τη μορφή *εκπαιδευτικών ξεναγήσεων* ή *συζητήσεων*. Και στις δύο περιπτώσεις, η επικοινωνία των εμπυχωτών με το κοινό δεν είναι μονόδρομη, αφού οι πρώτοι δε μεταφέρουν πληροφορίες σε παθητικούς δέκτες. Στην περίπτωση της *εκπαιδευτικής ξενάγησης* εφαρμόζεται το διδακτικό τρίγωνο ανάμεσα στον εμπυχωτή, το έκθεμα και τον επισκέπτη (Νικονάνου, 2015<sup>β</sup>: 57-64). Αν και έχει ένα προκαθορισμένο σενάριο όπως και οι παραδοσιακές ξεναγήσεις, προσαρμόζεται στις ιδιαιτερότητες των επισκεπτών με στόχο την ενεργό συμμετοχή τους. Σκοπός δεν είναι απλώς η μετάδοση πληροφοριών, αλλά η συναισθηματική εμπλοκή των επισκεπτών με τα εκθέματα. Ο εμπυχωτής αλληλεπιδρά με το κοινό και συζητά μαζί του, θέτοντάς του ερωτήματα και παρακινώντας το να εκφράσει τις προσωπικές τους απόψεις. Όσον αφορά την περίπτωση της *συζήτησης*, αφορά μικρότερες ομάδες κοινού και εστιάζει περισσότερο στα ενδιαφέροντα της ομάδας και λιγότερο στη μετάδοση των πληροφοριών. Στόχος είναι η αφύπνιση της περιέργειας των επισκεπτών και η αλληλεπίδραση των επισκεπτών μεταξύ τους, με αφορμή ένα κεντρικό θέμα. Αντίθετα με τη μέθοδο της *εκπαιδευτικής ξενάγησης*, η *συζήτηση* έχει ένα ανοιχτό σενάριο το οποίο διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από το κοινό. Η γνώση δομείται από το κοινό, το οποίο εκφράζει τις δικές του ερμηνείες με βάση προσωπικά βιώματα και πρότερες γνώσεις και ο ρόλος του εμπυχωτή είναι υποστηρικτικός. Συνεπώς, η μέθοδος της συζήτησης παραπέμπει στην εκπαιδευτική θεωρία του κονστρουκτιβισμού. Ενδιαφέροντα παραδείγματα εφαρμογής των εν λόγω μεθόδων, αποτελεί η περίπτωση του Μουσείου Ακρόπολης, το οποίο με την πρόσφατη θεματική παρουσίαση «Ένας περίπατος στο μουσείο με τον αρχαιολόγο» που απευθύνεται σε επισκέπτες κάθε ηλικίας προσφέρει στους επισκέπτες «τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε βραδινούς περιπάτους μέσα στις αίθουσες του Μουσείου με απρόβλεπτους σταθμούς και ποικίλες συζητήσεις με τη συντροφιά ενός

---

αλλά και η εκπαιδευτική δράση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων «Αγωνίες θνητών-Χρησμοί θεών» που υλοποιήθηκε το 2011 και απευθύνονταν σε μαθητές των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού και της Α' Γυμνασίου. Στο τέλος του προγράμματος οι μαθητές λάμβαναν σχετικές οδηγίες και αναλάμβαναν να παρουσιάσουν ένα δρώμενο, στο πλαίσιο του οποίου αναλάμβαναν να δημιουργήσουν μία ιστορία, να ενσαρκώσουν ρόλους και να ανταπεξέλθουν σε προβληματισμούς και διλήμματα (Κατσαδήμα, 2018: 197-198).

<sup>31</sup> Όπως, για παράδειγμα η παρουσίαση των τεχνικών της κοκκίδωσης και της συρματερής στο Μουσείο Αργυροτεχνίας, στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης «Οι αμέτρητες όψεις του Ωραίου» ([http://www.piop.gr/el/Activities/ekdiloseis-mouseia/MAI\\_epidiksi-ergastirion-kosmimatou-2018.aspx](http://www.piop.gr/el/Activities/ekdiloseis-mouseia/MAI_epidiksi-ergastirion-kosmimatou-2018.aspx), τελευταία επίσκεψη: 17/10/2018). ή το εργαστήριο «Λίθινη Βιβλιοθήκη: μελέτη και έρευνα αρχαίων επιγραφών» του Επιγραφικού Μουσείου, με αφορμή τη Βραδιά του Ερευνητή στις 28 Σεπτεμβρίου 2018 κατά την οποία μικροί και μεγάλοι πειραματίστηκαν με τη λιθοξοΐα, παρουσία ειδικού (<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3572>, τελευταία επίσκεψη: 13/10/2018)

αρχαιολόγου.»<sup>32</sup>, αλλά και το παράδειγμα του εκπαιδευτικού προγράμματος «Γρύπες, άλογα, λιοντάρια και άλλες ιστορίες» που πραγματοποιείται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς, για μαθητές της Γ' Δημοτικού. Το εν λόγω πρόγραμμα εφαρμόζει τη μέθοδο της συζήτησης και «αντλώντας από τα προσωπικά βιώματα και ενδιαφέροντα», καθώς και από τις σχολικές γνώσεις των παιδιών, «οι υπεύθυνοι του προγράμματος προσεγγίζουν την έννοια του μύθου στο παρελθόν και στο παρόν και συγκεκριμένα την παρουσία σε αυτόν ζώων και άλλων πλασμάτων».<sup>33</sup>

Η ανακαλυπτική μέθοδος αποτελεί εφαρμογή της εκπαιδευτικής θεωρίας της ανακάλυψης. Η μάθηση γίνεται αντιληπτή ως μια ενεργητική διαδικασία ανακάλυψης, η οποία είναι σε θέση να μυήσει τον εκπαιδευόμενο σε νέους τρόπους σκέψης, επιστρατεύοντας τα στοιχεία του μουσειακού περιβάλλοντος (εκθέματα, αντίγραφα, διαδραστικά εκθέματα και ερμηνευτικά βοηθήματα), το οποίο σε συνδυασμό με εκπαιδευτικό υλικό λειτουργεί ως κατασκευασμένο περιβάλλον μάθησης. Οι επισκέπτες εξερευνούν τον χώρο και προχωρούν σε αυτόβουλη ανακάλυψη και γνώση. Συχνά γίνεται χρήση διαδραστικών εκθεμάτων, ενώ χρησιμοποιείται και ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό (φύλλα εργασίας, έντυπα φυλλάδια, φωτογραφίες, αντίγραφα αντικειμένων, υλικά εξερεύνησης κλπ). Πρόκειται για μια μέθοδο η οποία μπορεί να εφαρμοστεί εύκολα στο μουσειακό χώρο και είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική για την αντιμετώπιση της έλλειψης μουσειακού προσωπικού, αφού η εξερεύνηση μπορεί να υλοποιηθεί τόσο ως μέρος εκπαιδευτικού προγράμματος, όσο και ως αυτόνομη εκπαιδευτική διαδικασία. Στην πρώτη περίπτωση, όταν, δηλαδή, αποτελεί τμήμα κάποιου εκπαιδευτικού προγράμματος, ο ρόλος του εμψυχωτή είναι επικουρικός, καθώς αναλαμβάνει να προσφέρει στους επισκέπτες ερεθίσματα και κίνητρα για εξερεύνηση. Στη δεύτερη περίπτωση, όταν πρόκειται για αυτόνομη εκπαιδευτική διαδικασία, αξιοποιείται ειδικό εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο αντικαθιστά τον εμψυχωτή και λειτουργεί ως προσανατολιστικός οδηγός. Το εκπαιδευτικό υλικό λειτουργεί καθοδηγητικά για τον επισκέπτη όσον αφορά τον εντοπισμό και την εύρεση των αντικειμένων.<sup>34</sup> Την εν λόγω μέθοδο αξιοποιούν μουσεία όπως το Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς και το Μουσείο Ακρόπολης. Το πρώτο μουσείο, στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος «Γρύπες, άλογα, λιοντάρια και άλλες ιστορίες» καλεί τους μαθητές να επιστρατεύσουν τις γνώσεις τους και να αναζητήσουν μέσα στο μουσείο ιστορίες με ζώα και μυθικά πλάσματα, μαθαίνοντας νέες ιστορίες και δημιουργώντας τις δικές τους ιστορίες<sup>35</sup>. Σε αυτό το πλαίσιο κινείται και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης με τίτλο, «μια μέρα στο ζωολογικό κήπο του μουσείου» κατά τη διάρκεια του οποίου, τα παιδιά καλούνται «να εντοπίσουν απεικονίσεις ζώων στα μουσειακά εκθέματα»<sup>36</sup>. Παρόμοια είναι και το εκπαιδευτικό

<sup>32</sup> <https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/enas-peripatos-sto-moyseio-me-ton-arhaiologo>, (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

<sup>33</sup> <https://www.archaiologia.gr/blog/2017/10/11/91486> (τελευταία επίσκεψη, 01/10/2018)

<sup>34</sup> Στο Μουσείο Ακρόπολης για παράδειγμα προσφέρονται για οικογένειες τα φυλλάδια εξερεύνησης και δανειστικά σακίδια με εκπαιδευτικό υλικό και παιχνίδια για παιδιά, για χρήση μέσα στο μουσείο, προκειμένου να διευκολυνθεί η αυτόνομη εξερεύνηση του Μουσείου.

<sup>35</sup> <https://www.archaiologia.gr/blog/2017/10/11/91486/> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

<sup>36</sup> <https://www.amth.gr/education/programs/gia-sholeia/mia-mera-sto-zoologiko-kipo-toy-moyseioy-1> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

πρόγραμμα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων με τίτλο «Ο Αστερίξ στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων: 50 χρόνια από τη γέννηση του Γαλάτη ήρωα», στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης «50 χρόνια Αστερίξ» που φιλοξενήθηκε στο μουσείο από τις 15/9/2011 έως και τις 30/11/2011. Στο πλαίσιο του προγράμματος, «τα παιδιά χωρίζονταν σε ομάδες οι οποίες αναλάμβαναν να εντοπίσουν αντικείμενα μέσα στην έκθεση με τη βοήθεια εικόνων ζωγραφισμένων σε καρτέλες.» (Κατσαδήμα, 2018: 195).

Όσον αφορά την ανεξάρτητη εξερεύνηση του χώρου, ορισμένα μουσεία όπως το Μουσείο Ακρόπολης, διαθέτει στο κοινό δανειστικά σακίδια εξερεύνησης για οικογένειες, με ποικίλα παιχνίδια και δραστηριότητες βασισμένα στα εκθέματα, καθώς και φυλλάδια εξερεύνησης, δίνοντας τη δυνατότητα στους επισκέπτες να ανακαλύψουν οι ίδιοι τη μουσειακή έκθεση<sup>37</sup>. Επίσης, μουσεία όπως το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης ή το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού προσφέρουν ηλεκτρονική πρόσβαση σε παιχνίδια και εκπαιδευτικό υλικό για ενήλικες, σχολικές ομάδες και οικογένειες, σε μορφή .pdf, προσφέροντας στους ενδιαφερόμενους τη δυνατότητα διαδικτυακής πρόσβασης πριν από την επίσκεψη, προκειμένου να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι<sup>38</sup>.

Όσον αφορά τις βιωματικές-δημιουργικές μεθόδους, αυτές είναι δράσεις που έχουν ως στόχο την ενεργό συμμετοχή, την καλλιέργεια δεξιοτήτων, τη διαμόρφωση μιας πολυαισθητηριακής εμπειρίας και τη δημιουργική έκφραση και αυτοπραγμάτωση των επισκεπτών. Είναι βαθιά επηρεασμένες από τις θεωρίες που αφορούν τη μάθηση μέσω της πράξης (βλ παραπάνω σελ). Άλλωστε, τα μουσεία είναι σε θέση να προσφέρουν το κατάλληλο περιβάλλον για να λάβει χώρα ένα τέτοιο είδος μάθησης. Πρόκειται για δραστηριότητες οι οποίες δεν είναι αυτοτελείς, αλλά αποτελούν τμήμα ενός εκπαιδευτικού προγράμματος και συνήθως λαμβάνουν χώρα σε βοηθητικούς χώρους του μουσείου. Στοχεύουν στην προσέγγιση και κατανόηση των εκθεμάτων ή των θεματικών της έκθεσης, μέσω της δημιουργικής έκφρασης των συμμετεχόντων. Ως επί το πλείστον, προσφέρουν στους επισκέπτες τη δυνατότητα να μετατρέψουν τη νέα γνώση και εμπειρία σε μια προσωπική δημιουργία. Οι εν λόγω μέθοδοι περιλαμβάνουν δραστηριότητες που στοχεύουν στην έμπνευση και στη δημιουργική έκφραση των επισκεπτών, όπως ζωγραφική, γλυπτική, χειροτεχνία, αγγειοπλαστική, μαγειρική κλπ,<sup>39</sup> δραστηριότητες παραστατικών τεχνών, όπως

<sup>37</sup> <https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/oikogeneiaka-programmata> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

<sup>38</sup> <https://www.amth.gr/education/paroyiasia-toy-ekpaideytikoy-ergoy-gia-oikogeneies> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018) <http://www.mbp.gr/el/announcements/εκπαιδευτικά-προγράμματα> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

<sup>39</sup> Τέτοιου είδους δραστηριότητες υλοποιούνται σε μουσεία όπως το Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς (<https://www.archaiologia.gr/blog/2017/10/11/91486/> τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018), το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, (<https://www.amth.gr/education/programs/gia-sholeia/gnorizo-theo-dionyso>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018) (<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1998>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018), το Μουσείο Ακρόπολης (<https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/h-28i-oktobrioy-sto-moyseio-akropolis-gia-ta-paidia> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018), <https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/kalokairines-apodraseis-sto-moyseio-akropolis-gia-paidia-7-12-eton>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018) το Μουσείο Κυκλαδικού Πολιτισμού (<https://cycladic.gr/page/piase-tin-techni-apo-tin-archi-gia-paidia-apo-5-7-7-10-eton>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018) κ.ά.

μουσική, χορός, θέατρο<sup>40</sup>, δραστηριότητες που περιλαμβάνουν την έκφραση μέσω του γραπτού λόγου, ενώ μπορεί να περιλαμβάνουν και διάφορα παιχνίδια<sup>41</sup>.

Ορισμένα μουσεία πραγματοποιούν δράσεις που έχουν ως στόχο την εμπλοκή και την ευαισθητοποίηση των επισκεπτών με τις μουσειακές εργασίες, (συλλογή, έρευνα, τεκμηρίωση, διατήρηση, οργάνωση και παρουσίαση υλικού). Σκοπός αυτών των δράσεων είναι η διανοητική ενεργοποίηση του κοινού, η διατύπωση ερμηνειών από πλευράς των επισκεπτών και η αίσθηση της ενεργής συνεισφοράς στη δόμηση της γνώσης. Στην Ελλάδα δράσεις προς αυτήν την κατεύθυνση πραγματοποιούνται σε μουσεία όπως το Μουσείο Ακρόπολης, όπου οι επισκέπτες έρχονται σε επαφή με σύγχρονες εργαστηριακές εφαρμογές για την κατανόηση των εκθεμάτων του Μουσείου<sup>42</sup> αλλά και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κιλκίς, το οποίο εξοικειώνει τους μαθητές με τη μουσειακή εργασία της συντήρησης, αλλά και με την ανασκαφή. Το πρόγραμμα έχει τίτλο «Μικροί αρχαιολόγοι σε δράση» και κατά τη διάρκεια αυτού, αφού οι μαθητές παρακολουθήσουν σχετική παρουσίαση, καλούνται να εφαρμόσουν τις αρχές μιας ανασκαφικής έρευνας σε προσομοιωμένο σκάμμα στον κήπο του μουσείου και, τέλος, να συντηρήσουν τα «ευρήματά» που ανακάλυψαν<sup>43</sup>.

Τέλος, μπορεί να εφαρμόζεται και η μέθοδος *project*, ενίοτε και σε συνεργασία με άλλους φορείς κατά την οποία τίθεται στους επισκέπτες ένας προβληματισμός, διεξάγεται έρευνα και παρουσιάζεται το αποτέλεσμα αυτής. Η εν λόγω μέθοδος συνδυάζει τις αρχές των βιωματικών μεθόδων και του κονστρουκτιβισμού, αφού οι ίδιοι οι επισκέπτες ενεργοποιούνται διανοητικά, διεξάγουν έρευνα, διατυπώνουν συμπεράσματα και ερμηνείες και συμμετέχουν στη διαμόρφωση της γνώσης. Παράλληλα, ενισχύεται η συμμετοχικότητα, η συνεργασία και η διεπιστημονικότητα. Ενδιαφέρον εγχείρημα προς αυτήν την κατεύθυνση είναι η δράση του 2<sup>ου</sup> Δημοτικού Σχολείου Χίου σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου, με τίτλο «Το 2ο Δημοτικό Σχολείο Χίου υιοθετεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Χίου». Στο πλαίσιο αυτής της δράσης οι μαθητές της Δ' Δημοτικού «υιοθέτησαν» το Αρχαιολογικό Μουσείο Χίου. Στόχος της δράσης είναι οι μαθητές «να γνωρίσουν το Αρχαιολογικό Μουσείο και τα εκθέματά του», να «κατανοήσουν τη λειτουργία του», να «το φροντίσουν» και να «αναδείξουν τη σημασία του για την πολιτισμική κληρονομιά του τόπου»<sup>44</sup>.

Ιδιαίτερα σημαντικό για μια αποτελεσματική εκπαιδευτική διαδικασία, είναι το μουσείο να προσφέρει τα απαραίτητα μέσα στους επισκέπτες, προκειμένου

<sup>40</sup> Χαρακτηριστική είναι η δράση του Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης με τίτλο «Με τραγούδι και χορό το παιχνίδι ξεκινά» (<https://www.talcmag.gr/ekpaideytika-programmata/me-tragoudi-kai-xoro-to-paixnidi-xekinw/>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018).

<sup>41</sup> Ενδεικτικά αναφέρεται ως παράδειγμα το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (<https://www.amth.gr/education/programs/gia-sholeia/grammata-kai-haragmata-stin-arhaia-methoni>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018. <https://www.amth.gr/education/programs/gia-oikogeneies/kalokairines-exereyniseis-i-diki-moy-iliada>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018. <https://www.amth.gr/education/programs/gia-oikogeneies/gnorimia-me-ta-arhaia-painidia>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018) και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (<http://www.edu.mbp.gr/ekpaideytika-programmata/1.3/paixnidia-rolon> τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018).

<sup>42</sup> <https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/ergastiri-tehnon>, (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018).

<sup>43</sup> <https://www.archaiologia.gr/blog/2017/10/11/91486/> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

<sup>44</sup> <https://efachi.gr/to-2o-dimotiko-scholeio-yiothetei-to-archaiologiko-moyseio-chiou/> (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

να διευκολύνει τη μαθησιακή εμπειρία. Οφείλει να ενημερώνει εκ των προτέρων μέσω της ιστοσελίδας του το κοινό σχετικά με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που προσφέρει, ενώ κατά τη διάρκεια της επίσκεψης είναι απαραίτητο να εφοδιάζει τους επισκέπτες με τα κατάλληλα εκπαιδευτικά εργαλεία που θα απευθύνονται σε ενήλικες, οικογένειες, σχολικές και άλλες ομάδες επισκεπτών, προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους. Τέτοιου είδους εργαλεία είναι διαδραστικά εκθέματα που θα αποσκοπούν στη διανοητική αφύπνιση των χρηστών, έντυπο εκπαιδευτικό υλικό για ενήλικες και παιδιά, οδηγοί με πληροφορίες προς διευκόλυνση των γονέων και των εκπαιδευτικών ή άλλων επικεφαλής ομάδων, δανειστικά σακίδια για οικογένειες με υλικό προς χρήση κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, υλικό οικογενειακών/ομαδικών δραστηριοτήτων όπως εκπαιδευτικά παιχνίδια, εκπαιδευτικά πακέτα για παιδιά με υλικά δημιουργικής έκφρασης, παιχνίδια και αντίγραφα εκθεμάτων, φυλλάδια εξερεύνησης με προτεινόμενες θεματικές κ.ο.κ.. Ακόμα, είναι σημαντικό τα μουσεία να μεριμνούν για την κατάλληλη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, προσφέροντας σεμινάρια μουσειακής αγωγής<sup>45</sup>. Επίσης, τα μουσεία θα πρέπει να διαθέτουν ειδικά διαμορφωμένους βοηθητικούς χώρους προς διευκόλυνση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τέτοιου είδους χώροι είναι εργαστήρια δημιουργικής έκφρασης, χώροι σεμιναρίων, διαλέξεων και συζητήσεων των επισκεπτών με το προσωπικό του μουσείου και αναγνωστήρια.<sup>46</sup> Επιπλέον, είναι κομβικής σημασίας να γίνει αντιληπτό το γεγονός ότι η μάθηση δεν ολοκληρώνεται με το τέλος της μουσειακής επίσκεψης, αλλά τα μουσεία πρέπει να προσφέρουν στους επισκέπτες υλικό προς απτή και διανοητική ενασχόληση, το οποίο θα θέτει προβληματισμούς και θα δημιουργούν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση και εκ νέου επίσκεψη. Τέλος το μουσείο πρέπει να μεριμνά και για την εκπαίδευση ατόμων που δεν είναι σε θέση να επισκεφθούν το μουσείο. (βλ κεφάλαιο.).

Οι παραπάνω δράσεις αντιπροσωπεύουν τη στροφή από το παραδοσιακό μουσείο, σε ένα μουσείο το οποίο απορρίπτει το προσωπείο της αυθεντίας, δεν αναγνωρίζει το κοινό του ως παθητικό δέκτη πληροφοριών και αναγνωρίζει τη σημασία του στη ενεργή διαμόρφωση της γνώσης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η επιτυχία ενός εκπαιδευτικού προγράμματος έγκειται στον σαφή προσδιορισμό του θέματος, των στόχων και της μεθοδολογίας της δραστηριότητας, καθώς και στην κατάλληλη προσαρμογή της στην ομάδα κοινού στην οποία απευθύνεται. Τέλος, κάθε μουσειοπαιδαγωγική δραστηριότητα θα πρέπει να δομείται με γνώμονα την ανάδειξη της πολύπλευρης σημασίας των εκθεμάτων, παροτρύνοντας τους συμμετέχοντες στην ερμηνεία αυτών, μέσω κριτικής σκέψης.

## **2.6 Έρευνες κοινού: Γνωρίζοντας το μουσειακό κοινό**

Παλιότερα θεωρείτο ότι τα μουσεία μπορούν να υπάρχουν ως αυτοτελείς οντότητες, βασιζόμενα αποκλειστικά στην αξία και το κύρος που τους προσέδωσε η μακρόχρονη ύπαρξή τους αλλά και η οικονομική τους ευημερία. Ωστόσο, η νέα τάξη πραγμάτων

<sup>45</sup> Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί το εκπαιδευτικό σεμινάριο του Παιδικού Μουσείου με τίτλο «Εκπαίδευση στο Μουσείο» (<https://www.hcm.gr/adults/>, τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018).

καθιστά αναγκαίο τον επαναπροσδιορισμό και την ανανέωση της σχέσης των μουσείων και της κοινωνίας, προκειμένου να εξακολουθήσουν να έχουν σημασία για την κοινωνία, εξασφαλίζοντας τη συνέχεια της ύπαρξής τους. Βασική προϋπόθεση για τη δόμηση ισχυρών διόδων επικοινωνίας του μουσείου με την κοινωνία, είναι τα πρώτα να κατορθώσουν να γνωρίσουν τα μέλη της κοινωνίας. Πρέπει να γίνουν αντιληπτές οι ανάγκες των επισκεπτών και των εν δυνάμει επισκεπτών, οι λόγοι για τους οποίους επιλέγουν ή όχι να επισκεφθούν ένα μουσείο, καθώς και οι προσδοκίες που έχουν από μια μουσειακή επίσκεψη. Δεν πρέπει, όμως, να λησμονάται ότι δεν πρόκειται για μια ενιαία μάζα, αλλά για διαφορετικά υποκείμενα με διαφορετικές επιθυμίες (Hooper-Greenhill, 1999<sup>47</sup>: 5). Μέσο για να γνωρίσει το μουσείο τα μέλη της κοινωνίας είναι οι έρευνες κοινού<sup>47</sup>, οι οποίες είναι σε θέση να προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τους επισκέπτες και τους μη επισκέπτες του μουσείου. Διεξάγονται μέσω ερωτηματολογίων, συνεντεύξεων ή παρατήρησης των επισκεπτών και αξιοποιούν τόσο ποσοτικές, όσο και ποιοτικές μεθοδολογίες. Προσφέρουν μεγάλο εύρος πληροφοριών που συνήθως αφορούν το δημογραφικό αλλά και το ψυχογραφικό προφίλ των ερωτηθέντων, τις γνώσεις και τα ενδιαφέροντά τους, τα κίνητρα και τους λόγους επίσκεψης, τις επιλογές τους, τις ανάγκες και τις προσδοκίες τους, τις εντυπώσεις και τα συναισθήματά τους. Επίσης, παρέχουν και πληροφορίες που σχετίζονται με την εμπειρία της επίσκεψης, αλλά και με τα νοήματα που δομούνται κατά τη διάρκεια αυτής. Δεν αποτυπώνουν απλώς μια γενική εικόνα σχετικά με το προφίλ των επισκεπτών, αλλά εμβαθύνουν σε θέματα που σχετίζονται με τις προσωπικές τους ανάγκες και την ψυχοσύνθεσή τους. Παράλληλα, μέσω των ερευνών κοινού μπορεί να αξιολογηθεί η λειτουργικότητα των εκθεσιακών και των βοηθητικών χώρων, αλλά και η αποτελεσματικότητα του μουσειακού προσωπικού. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να εκτιμηθεί η αποτελεσματικότητα της μεταφοράς του εκθεσιακού μηνύματος, ο τρόπος με τον οποίο οι επισκέπτες βίωσαν τη μουσειακή εμπειρία, αλλά μπορεί να αξιολογηθεί και η γενικότερη επιτυχία ή αποτυχία της έκθεσης, η οποία δεν κρίνεται από τον αριθμό των επισκεπτών, αλλά από τη συμπεριφορά τους στην έκθεση, τον χρόνο που αφιέρωσαν στη μελέτη των

---

<sup>47</sup> Οι πρώτες έρευνες κοινού εμφανίστηκαν κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αι στην Αμερική και διερεύνησαν ζητήματα που αφορούσαν τη δέσμευση του ενδιαφέροντος του επισκέπτη και παράγοντες που οδηγούσαν στη λεγόμενη «μουσειακή κόπωση». Ως «μουσειακή κόπωση» ορίζεται το φαινόμενο που εντοπίζεται όταν κατά την εξέλιξη της μουσειακής επίσκεψης μειώνεται σταδιακά το ενδιαφέρον του θεατή λόγω σωματικής και διανοητικής εξάντλησης (Gilman, 1916: 67–74. Pope, 1924: 21–22. Robinson 1928, 1930, 1931 & 1933). Μελετήθηκε, επίσης, η ψυχολογία των μουσειακών επισκεπτών και η συμπεριφορά τους μέσα στον εκθεσιακό χώρο, καθώς και η επίδραση του σχεδιασμού του χώρου σε αυτές (Aveni, 1990. Berry & Shephard, 2001. Melton, 1935, 1936 & 1972. Miles, 1986. Mitchell, 1997. Niehoff, 1953, 1956, 1959. Jansen-Verbeke & Van Redom, 1996. Robinson 1928, 1930 & 1931). Ακόμα, διερευνήθηκε και η αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης των παιδιών μέσα στον εκθεσιακό χώρο (Melton *et al.*, 1936). Επίσης, διερευνήθηκαν τα κίνητρα της μουσειακής επίσκεψης, καθώς και οι λόγοι για τους οποίους ορισμένα άτομα επιλέγουν να μην επισκεφθούν ένα μουσείο. (Bigman, 1956a & 1956b. Abbey & Cameron, 1959, 1960 & 1961, Cameron & Abbey, 1960 & 1961). Επιπλέον, το ενδιαφέρον στράφηκε και στη σημασία της δέσμευσης της προσοχής των επισκεπτών, καθώς και στους φυσικούς παράγοντες οι οποίοι την επηρεάζουν (Lakota, 1975. Shettel, 1973 & 1990. Shettel & Bitgood, 1993. Shettel *et al.*, 1968). Στα χρόνια που ακολούθησαν, διεξήχθη πλήθος ερευνών για την προσοχή των επισκεπτών, τους παράγοντες που την επηρεάζουν και τα ενδεχόμενα αποτελέσματα της δέσμευσής της. Τα παραπάνω ζητήματα διερευνήθηκαν από ερευνητές όπως ο Chan Screven, ο John Koran, ο John Falk, η Lynn Dierking, ο Jay Rounds, η Minda Borun, ο Stephen και η Rachel Kaplan, η Jan Packer, ο Stephen Bitgood κ.ά. Άλλοι ερευνητές που επίσης ασχολήθηκαν με τη δέσμευση της προσοχής των επισκεπτών είναι ο Mihaly Csikszentmihaly, ο Herman Du Toit, ο B. Dye και η Deborah Perry. (για αναλυτική αναδρομή στην ιστορία των ερευνών κοινού βλ Loomis 1987 και Hein, 1998).



εκθεμάτων, τη δέσμευση της προσοχής τους, την κατάκτηση νέων γνώσεων, από τη βίωση μιας πολυαισθητηριακής εμπειρίας, από τις γενικότερες αντιδράσεις και τις εντυπώσεις τους, αλλά και από τη διάθεσή τους να επισκεφθούν εκ νέου το μουσείο. (Kotler & Kotler, 1998: 153-154). Για να χτιστούν, όμως, γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στο μουσείο και την κοινωνία, δεν αρκεί να δοθεί ο λόγος μόνο στους επισκέπτες του μουσείου, αλλά σε όλα τα μέλη της κοινωνίας. Για αυτό το λόγο, το μουσείο πρέπει να βγει έξω από τα τείχη του και να διεξάγει έρευνες κοινού και σε όσους απέχουν από το μουσείο, είτε από επιλογή, είτε από άλλους λόγους. Αν το μουσείο κατανοήσει τις ανάγκες, τις προσδοκίες και τις επιθυμίες της κοινωνίας και επιχειρήσει να ανταποκριθεί σε όσο το δυνατόν περισσότερες από αυτές, τότε θα δημιουργηθούν ισχυροί δεσμοί ανάμεσά τους, οι οποίοι θα εκφράζονται μέσα από συνεργασίες και αντιπροσωπευτικές εκθέσεις. Για να επιτευχθούν τα παραπάνω, τα μουσεία έχουν χρέος να στρέψουν το ενδιαφέρον τους από τα εκθέματα στα υποκείμενα, καθώς, όπως συμπεραίνει ο Κορν «Η απάντηση βρίσκεται όχι στο έκθεμα καθαυτό, αλλά στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες το αντιλαμβάνονται. Η κατανόηση του πώς οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στα εκθέματα απαιτεί κατανόηση των ανθρώπων και όχι των εκθεμάτων» (Κορν, 1999: 7).

Οι έρευνες κοινού κατέδειξαν ότι το κοινό των μουσείων αποτελείται από άτομα διαφορετικών ηλικιών, εθνικοτήτων, κοινωνικού και μορφωτικού επιπέδου, με διαφορετικές αντιλήψεις, προσλαμβάνουσες, προηγούμενες γνώσεις και εμπειρίες, καθώς και διαφορετικές ανάγκες. Περιλαμβάνει διαφορετικές κοινωνικές, γεωγραφικές, πολιτισμικές και ηλικιακές κατηγορίες ανθρώπων: σχολικές ομάδες, συλλόγους, ομάδες ΑμεΑ, οικογένειες, τουρίστες, μέλη της τοπικής κοινωνίας, χρηματοδότες, εθελοντές, φίλους του μουσείου, μέλη ιδρυμάτων και κρατικών φορέων, επιστήμονες και μελετητές, με διαφορετικές εθνικές καταβολές και θρησκευτικές πεποιθήσεις, άτομα με συγκεκριμένα ενδιαφέροντα τα οποία σχετίζονται με το περιεχόμενο της έκθεσης, ενώ δεν πρέπει να λησμονηθεί και μια νέα κατηγορία επισκεπτών: αυτή των διαδικτυακών/ψηφιακών επισκεπτών (Reeve & Woollard, 2006: 6. Kotler & Kotler, 2008: 25. Meriman, 1999: 44 κ.ά.). Τέλος, οι επισκέπτες μπορεί να επιλέγουν να παρευρεθούν στην έκθεση μόνοι τους, σε ζεύγη, ομάδες ενηλίκων και ομάδες με παιδιά (Meriman, 1999: 44). Σημαντική για την κατανόηση των επισκεπτών και για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των αναγκών τους είναι η συμβολή της Hood, η οποία διαχώρισε τα μέλη της κοινωνίας σε κατηγορίες, ανάλογα με τη συχνότητα με την οποία επισκέπτονται τα μουσεία: διέκρινε τους συστηματικούς επισκέπτες<sup>48</sup>, τους περιστασιακούς επισκέπτες<sup>49</sup> και

---

<sup>48</sup> Όσον αφορά τους συστηματικούς επισκέπτες, αποτελούν τη μικρότερη ποσοτικά κατηγορία, ωστόσο είναι αυτοί που αυξάνουν την επισκεψιμότητα ενός μουσείου. Αφιερώνουν μεγάλο μέρος του ελεύθερου χρόνου τους σε μουσειακές επισκέψεις, καθώς θεωρούν ότι προσφέρουν πολλά οφέλη. Για αυτούς, τα μουσεία είναι μέρη για μάθηση και για κοινωνικοποίηση, προσφέρουν πρόκληση νέων εμπειριών και ενεργό συμμετοχή. Ακόμα, νοιώθουν άνετα στο μουσειακό περιβάλλον και αισθάνονται πως συμμετέχουν σε κάτι το αξιόλογο. Επιδιώκουν το αίσθημα του ανήκειν, όντας σε κάποιο σύλλογο που σχετίζεται με τις δράσεις του μουσείου, όπως για παράδειγμα στο Σύλλογο Φίλων του Μουσείου (Black, 2009: 51). Τα άτομα αυτής της κατηγορίας συμμετείχαν από μικρή ηλικία σε πολιτιστικές δραστηριότητες και συνήθως έχουν ευχάριστες αναμνήσεις από μουσειακές επισκέψεις. Για το λόγο αυτό, επιδιώκουν να βρίσκονται συχνά στον χώρο του μουσείου και νοιώθουν άνετα να πραγματοποιούν επισκέψεις μόνοι τους. Αντίθετα, σε πολλές περιπτώσεις το προτιμούν, καθώς είναι σε θέση να επικεντρωθούν στη μάθηση ακολουθώντας τους δικούς τους ρυθμούς. Επιθυμούν να διευρύνουν τους ορίζοντές τους και επιδιώκουν να φαίνονται χρήσιμοι σε άλλα άτομα. Έτσι, όσοι έχουν παιδιά τα φέρνουν μαζί τους σε

τους μη επισκέπτες<sup>50</sup> και προσδιόρισε τις ανάγκες και της επιδιώξεις της κάθε ομάδας (Hood, 1981: 296-306).

Εκτός από τις πληροφορίες σχετικά με το γενικό προφίλ των επισκεπτών (δημογραφικά, γεωγραφικά, μορφωτικά και κοινωνικά/οικονομικά στοιχεία), οι έρευνες κοινού έχουν προσφέρει πλήθος αποτελεσμάτων που αποτυπώνουν τα κίνητρα που οδηγούν στην επιλογή μιας δραστηριότητας του

---

μουσειακές επισκέψεις προκειμένου να μορφωθούν, ενώ πολλοί εξ' αυτών προσφέρουν εθελοντική εργασία στο μουσείο. Ωστόσο, καθώς επισκέπτονται συχνά το μουσείο, επιθυμούν νέες εμπειρίες στις επισκέψεις τους. (Hood, 1981: 296-298).

<sup>49</sup> Οι περιστασιακοί επισκέπτες επισκέπτονται το μουσείο έως δύο φορές το χρόνο. Αναγνωρίζουν ότι η μουσειακή επίσκεψη είναι μία αξιόλογη εμπειρία και ότι τα μουσεία είναι μέρη για μάθηση, για κοινωνικοποίηση, προσφέρουν πρόκληση νέων εμπειριών και ενεργούς συμμετοχής, αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό ώστε να μετατραπούν σε συστηματικούς επισκέπτες. Επισκέπτονται το μουσείο μόνο εάν λαμβάνει χώρα κάποιο συγκεκριμένο δράσιμο, ή εάν επιθυμούν να ξεναγήσουν άτομα του κοινωνικού τους περιγύρου που επισκέπτονται την πόλη τους από άλλα μέρη. Συνήθως, κατά την παιδική τους ηλικία δε συμμετείχαν σε πολιτιστικές δραστηριότητες με την ίδια συχνότητα που συμμετείχαν οι συστηματικοί επισκέπτες. Πρόκειται για άτομα που δεν έχουν ακαδημαϊκή παιδεία και δίνουν έμφαση στην οικογένεια. Για τους περιστασιακούς επισκέπτες οι μουσειακές επισκέψεις δεν προσφέρουν ιδιαίτερη ικανοποίηση ούτε σε φυσικό, αλλά ούτε και σε ψυχολογικό επίπεδο, καθώς δε νοιώθουν πως ανήκουν εκεί. Θεωρούν πως δεν κατέχουν τα απαραίτητα εφόδια για να αποκωδικοποιήσουν το μήνυμα του μουσείου και εκφοβίζονται από την επιβλητικότητα του μουσείου. Είναι πιο εύκολο για αυτούς να επισκεφθούν το μουσείο ως μέλη μιας ευρύτερης ομάδας ατόμων (γκρουπ). Ακόμα, όσοι εξ' αυτών προτιμούν να αφιερώνουν τον ελεύθερό τους χρόνο σε υπαίθριες δραστηριότητες, θεωρούν πως η παρουσία τους σε ένα περιορισμένο και συχνά περιοριστικό επίσημο χώρο, όπως κατά τη γνώμη τους είναι το μουσείο, δε συνοδεύεται από διάθεση εξερεύνησης, ενώ δεν είναι σε θέση να νοιώσουν άνετα, να κοινωνικοποιηθούν και να απολαύσουν την επίσκεψη. Παράλληλα, η επίγνωση ότι στο μουσείο λαμβάνουν χώρα εκπαιδευτικές δραστηριότητες μπορεί να τους αποτρέψει από μία μουσειακή επίσκεψη, καθώς δε νοιώθουν άνετα να λάβουν μέρος σε τέτοιου είδους δραστηριότητες. Εκτιμούν τις πολιτιστικές δραστηριότητες λιγότερο από τους συστηματικούς επισκέπτες και συνδυάζουν τη χαλάρωση με κοινωνικοποίηση σε πιο ανεπίσημο πλαίσιο και όχι με τη μουσειακή επίσκεψη, σε αντίθεση με τους συστηματικούς επισκέπτες. (Hood, 1981: 298-300).

<sup>50</sup> Οι μη επισκέπτες δεν αντιλαμβάνονται τη μουσειακή επίσκεψη ως μία αξιόλογη εμπειρία, δε θεωρούν ότι τα μουσεία είναι μέρη για κοινωνικοποίηση ή ότι προσφέρουν πρόκληση νέων εμπειριών και ενεργούς συμμετοχής, ούτε αντιλαμβάνονται τον μουσειακό χώρο ως ένα άνετο περιβάλλον. Στον ελεύθερό τους χρόνο προτιμούν να ασχολούνται με οικείες δραστηριότητες και συνήθως αποφεύγουν τα πολιτιστικά δρώμενα. Κατά τη Hood, δε διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις για να αποκωδικοποιήσουν το μουσειακό μήνυμα. Δεν πιστεύουν ότι εκπροσωπούνται στο μουσείο, ούτε θεωρούν ότι τους προσφέρει κάποιο λόγο για να το επισκεφθούν και θεωρούν ότι η μουσειακή επίσκεψη δεν αξίζει τον κόπο και δεν τους αφορά. (Hood, 1981, 300-304) Αναζητούν ευκαιρίες για διασκέδαση και κοινωνική αλληλεπίδραση και στον ελεύθερό τους χρόνο προτιμούν να επισκέπτονται θεματικά πάρκα και εμπορικά κέντρα, καθώς θεωρούν πως πρόκειται για ανέμελους χώρους κοινωνικοποίησης, χωρίς απαιτητικές διανοητικές εμπειρίες. Συνήθως, δε συμμετείχαν συχνά σε πολιτιστικές δραστηριότητες σε παιδική ηλικία, ενώ συχνά τα άτομα αυτής της κατηγορίας είχαν άσχημη εμπειρία μουσειακής επίσκεψης στο παρελθόν. Αυτό το γεγονός επιδεινώνει την αποτελεσματικότητα της προσέγγισής τους, καθώς είναι πιο αρνητικοί από κάποιον που δεν έχει επισκεφθεί ποτέ κάποιο μουσείο. Αρκετοί εξ αυτών δεν έχουν καλή εικόνα για την τυπική εκπαίδευση, καθώς δεν είχαν καλές σχολικές επιδόσεις και συνδέοντας την τυπική εκπαίδευση με τη μουσειακή, αποφεύγουν τις επισκέψεις στο μουσείο. (Hooper-Greenhill, 1994: 33). Συσχετίζουν τα μουσεία με τα ενυδρεία και τους ζωολογικούς κήπους, και θεωρούν ότι αποτελούν μέρη τα οποία πρέπει να επισκεφθούν τα παιδιά, ενώ αναγνωρίζουν το ρόλο των μουσείων στην εκπαίδευση των παιδιών. Για αυτούς μία δεύτερη μουσειακή επίσκεψη είναι ανώφελη, ακόμα και μετά από είκοσι ή τριάντα χρόνια, καθώς πιστεύουν πως τα μουσεία δεν αλλάζουν. Αναζητούν μεν ευκαιρίες για νέες προκλήσεις, για αξιόλογες δραστηριότητες, για κοινωνικοποίηση, ενεργό συμμετοχή, μόρφωση, καθώς και άνετα περιβάλλοντα, όχι όμως σε μουσεία. Ακόμα, πολλά άτομα αυτής της κατηγορίας δε διαθέτουν μεταφορικό μέσο ή έχουν περιορισμένο ελεύθερο χρόνο λόγω οικογενειακών ή επαγγελματικών υποχρεώσεων, ενώ συχνά οι ώρες λειτουργίας του μουσείου δε συμβαδίζουν με το πρόγραμμά τους. Επιθυμούν μεν να προσφέρουν τη μουσειακή γνώση στα παιδιά τους, ωστόσο, η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, συχνά σε συνδυασμό με την οικονομική ανέχεια, δεν τους το επιτρέπει. (Hood, 1981: 300-304, 311). Πολλές φορές, όμως, οι μη επισκέπτες ενός μουσείου μπορεί να είναι άτομα κοινωνικά αποκλεισμένα ή άτομα που διατρέχουν τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού για ποικίλους λόγους (βλ. σελ.53).

ελεύθερου χρόνου, όπως είναι η μουσειακή επίσκεψη, αλλά και τις προσδοκίες και τις ανάγκες του κοινού από την επίσκεψη (Neulinger, 1974).<sup>51</sup>

Παρακάτω, θα ερευνηθούν τα κίνητρα<sup>52</sup> που ωθούν σε μια μουσειακή επίσκεψη, καθώς και οι προσδοκίες και οι ανάγκες των επισκεπτών, με βάση τα αποτελέσματα από ποικίλες μελέτες κοινού. Έρευνες κοινού έχουν καταδείξει ένα μεγάλο εύρος κινήτρων που ωθούν τα υποκείμενα σε μια μουσειακή επίσκεψη. Κάποια από αυτά είναι η ανάγκη διαφυγής από την καθημερινότητα, η αναζήτηση νέων εμπειριών, η περιέργεια και η ανάγκη ανακάλυψης νέων πραγμάτων, η ανάγκη κοινωνικοποίησης, ψυχαγωγίας και επιμόρφωσης, η ανάγκη αναψυχής, η ανάγκη για ηρεμία και χαλάρωση, η ανάγκη για ενδοσκόπηση, αυτοπραγμάτωση και αυτοβελτίωση, η ανάγκη γόνιμης αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου και η καλλιέργεια δεξιοτήτων ή απλώς η επιθυμία να επισκεφθούν το μουσείο ως τοπόσημο. Τέλος, σε πολλές περιπτώσεις τα υποκείμενα πραγματοποιούν την επίσκεψη γιατί θεωρούν πως με αυτόν τον τρόπο θα επωφεληθούν άτομα που συνοδεύουν στο μουσείο.<sup>53</sup>

Συνεκδοχικά, προκύπτει ότι το κοινό αντιλαμβάνεται τη μουσειακή επίσκεψη και γενικότερα την επίσκεψη σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς ως ανεπίσημη δραστηριότητα κοινωνικοποίησης, η οποία παράλληλα προσφέρει τη δυνατότητα μάθησης και ευχαρίστησης. Μέσω της μουσειακής επίσκεψης, τα υποκείμενα ενδεχομένως επιθυμούν να ενδυναμώσουν τους δεσμούς τους με άτομα του περιβάλλοντός τους και να μοιραστούν κοινές εμπειρίες, να αποκτήσουν γνώση για κάποιο θέμα, να λάβουν μέρος σε συζητήσεις, να εξερευνήσουν σκέψεις και αισθήματα και να δραπετεύσουν από την καθημερινότητά τους. Ωστόσο, μια μουσειακή επίσκεψη μπορεί να οφείλεται σε πλήθος παραγόντων και ενδέχεται ο επισκέπτης να μην είναι σε θέση να αναγνωρίσει και να προσδιορίσει τα πραγματικά κίνητρά της. (Kavanagh, 1995: 126-128).

---

<sup>51</sup> Ωστόσο, είναι σημαντικό, όπως αναφέρει ο Black οι έρευνες που δίνουν ακριβώς τα αποτελέσματα που επιθυμούν οι οργανισμοί οι οποίοι τις χρηματοδοτούν, να κρίνονται με επιφύλαξη, καθώς πολλές φορές η διατύπωση των ερωτήσεων κατευθύνουν τους ερωτηθέντες προς μία θετική ή αρνητική απάντηση. (Black, 2009: 46)

<sup>52</sup> Τα κίνητρα γίνονται αντιληπτά ως στόχοι και συμπεριφορά που καθοδηγείται από αξίες (Bouder Pailler, 1999: 4-5). Η ετυμολογία του όρου «κίνητρο» προέρχεται από το ρήμα κινέω-ῶ και δηλώνει «ό,τι ωθεί ένα πρόσωπο να ενεργήσει κατά συγκεκριμένο τρόπο, να προβεί σε μία πράξη, να υιοθετήσει ορισμένη συμπεριφορά κ.λπ.» (Μπαμπινιώτης, 897, *s.v.* «κίνητρο»). Είναι ερεθίσματα που οδηγούν κάποιον να δράσει, προκειμένου να ικανοποιήσει μία ανάγκη.

<sup>53</sup> Για την κατανόηση της ποικιλομορφίας των κινήτρων των μουσειακών επισκεπτών βλ. Alt, 1980: 10-19. Brunt, 1990 παράθεση στο Davies & Prentice, 1995: 492. Griggs, 1981. Griggs & Alt, 1982: 149-155. Falk, 1998: 38-41. Falk & Dierking, 1992: 14. Falk & Dierking, 2002: 11-20. Ham, 1992: 7. Hood, 1981: 63, 283-306. Hood, 1983: 51. Hooper-Greenhill & Moussouri, 2001<sup>β</sup>: 10-12. Iso-Ahola, 1980: 312-313. Iso-Ahola, 1982: 257-259. Jansen-Verbake & Van Redom, 1996. Mannel & Iso-Ahola, 1987. McIntyre, 2004, παράθεση στο Falk, 2009: 53-54. Moussouri, 1997: 235-236. Packer & Ballantyne, 2002: 185,189. Pekarik *et al.*, 1999: 152-160. Slater, 2007: 158. Thyne, 2001: 123-128.

## **2.7 Επικοινωνία με το μουσειακό κοινό: Οι ανάγκες των επισκεπτών**

Μέσω της διεξαγωγής ερευνών κοινού, τα μουσεία είναι σε θέση να γνωρίσουν τόσο τους επισκέπτες, όσο και τους μη επισκέπτες και να εφαρμόσουν μια πολυεπίπεδη προσέγγιση του κοινού, η οποία θα ικανοποιεί ένα μεγάλο εύρος αναγκών με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, προκειμένου να προσφέρουν τη βέλτιστη μουσειακή εμπειρία. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι καθοριστική, σε πρώτο στάδιο, η κατανόηση των γενικότερων ανθρωπίνων αναγκών. Είναι, λοιπόν, απαραίτητο να γίνει αναφορά στην *ιεράρχηση των ανθρωπίνων αναγκών* από τον Andrew Maslow (1943). Κατά τον ψυχολόγο, όλες οι ανθρώπινες δράσεις κινητοποιούνται από την επιθυμία ικανοποίησης ορισμένων αναγκών και κάθε άνθρωπος, αφότου εξασφαλίσει τις βασικότερες ανάγκες, αποκτά νέες, λιγότερο ζωτικές, τις οποίες καλείται να ικανοποιήσει. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Maslow ιεράρχησε τις βασικές ανάγκες των ανθρώπων σε βαθμίδες. Στην πρώτη βαθμίδα βρίσκονται οι φυσιολογικές/βιολογικές ανάγκες οι οποίες σχετίζονται με την επιβίωση του υποκειμένου. Τέτοιου είδους ανάγκες είναι η ανάγκη για νερό, τροφή και ύπνο. Μόλις ικανοποιηθούν οι εν λόγω ανάγκες, προκύπτουν ανάγκες ασφάλειας, δηλαδή η ανάγκη να εξασφαλιστεί η υγεία και η ασφάλεια του υποκειμένου και της οικογένειάς του, η ανάγκη να διατηρηθεί η ισορροπία της καθημερινότητας κ.ο.κ..

Έπειτα, εμφανίζονται λιγότερο σημαντικές ανάγκες, οι κοινωνικές ανάγκες, όπως η ανάγκη για αγάπη που σχετίζεται με τη σύναψη ανθρωπίνων σχέσεων, η ανάγκη ικανοποίησης του αισθήματος του ανήκειν και της συντροφικότητας. Ακολουθεί η ανάγκη για εκτίμηση. Η εκτίμηση αφορά την αυτό-εκτίμηση, αλλά και την αναγνώριση από τον κοινωνικό περίγυρο και περιλαμβάνει το αίσθημα της επιτυχίας, της συνεισφοράς και της κοινωνικής αναγνώρισης. Τέλος, στην κορυφή της ιεραρχίας, ο Maslow τοποθετεί τις ανάγκες που σχετίζονται με την αυτοπραγμάτωση και σχετίζονται με την κατανόηση των προσωπικών δυνατοτήτων και στην επιθυμία για αυτοβελτίωση. (Maslow, 1943: 372-385). Όσον αφορά τις ανάγκες των επισκεπτών ενός μουσείου, αυτές συνοψίζονται καλύτερα στη «διακήρυξη των δικαιωμάτων των επισκεπτών», ένα υπόμνημα, από την J.Rand και είναι οι εξής: Ανάγκη για άνεση, ανάγκη για προσανατολισμό, ανάγκη για κατάλληλη υποδοχή/αίσθημα του ανήκειν, ανάγκη για ευχαρίστηση, για κοινωνικοποίηση, για σεβασμό, για επικοινωνία, για μάθηση, για επιλογή και έλεγχο, για νέες προκλήσεις, για αναζωογόνηση και αυτοπεποίθηση. (Rand, 2001: 13). Οι ανάγκες του κοινού σχετικά με τη μουσειακή επίσκεψη, τις οποίες το μουσείο καλείται να ικανοποιήσει, εμφανίζονται ήδη πριν από την επίσκεψη και κορυφώνονται κατά τη διάρκεια αυτής. Ωστόσο, το μουσείο δεν πρέπει να αρκείται μόνο στην κάλυψη των εν λόγω αναγκών, αλλά πρέπει να προσφέρει και τα απαραίτητα κίνητρα για τη διεξαγωγή μιας εκ νέου επίσκεψης από το ήδη υπάρχον μουσειακό κοινό, ενώ παράλληλα, πρέπει να επιχειρεί να προσελκύσει και τους μη επισκέπτες, προκειμένου να αυξηθεί η συμμετοχικότητα της κοινωνίας στα μουσειακά δρώμενα.

### **2.7.1 Πριν την επίσκεψη**

Σε πρώτο στάδιο, είναι απαραίτητο το μουσείο να κάνει αισθητή την παρουσία του με την κατάλληλη διαφήμιση, κατά την οποία θα γίνεται ενημέρωση του κοινού σχετικά με το περιεχόμενο της έκθεσης και θα προβάλλονται βασικές πληροφορίες του μουσείου (θέση του μουσείου, ωράριο λειτουργίας, τιμή εισιτηρίου, πληροφορίες σχετικά με προβλέψεις για εμποδιζόμενα άτομα), προσφερόμενες δραστηριότητες, τρέχοντα και επερχόμενα δρώμενα. Είναι σκόπιμη η επιστράτευση ποικίλων διαφημιστικών μέσων, όπως πανό, λάβαρα και αφίσες σε κομβικά σημεία της πόλης, προβολή του μουσείου μέσω ΜΜΕ και μέσω ιστοσελίδας, ενώ παράλληλα, μπορούν να αξιοποιηθούν και μέσα κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, sms ή και τηλεφωνική επικοινωνία, εφόσον οι δέκτες το επιθυμούν, προκειμένου να επιτευχθεί η προσέγγιση του κοινού με ακόμα πιο άμεσο τρόπο. Είναι, επίσης, ιδιαίτερα σημαντικό το μουσείο να ανανεώνεται συνεχώς και να οργανώνει νέες δράσεις, προσφέροντας διαρκώς στο κοινό του νέους λόγους για να επιστρέφει. Απαραίτητη προϋπόθεση για την αύξηση της επισκεψιμότητας είναι να ικανοποιηθούν ορισμένες βασικές ανάγκες του κοινού. Είναι απαραίτητο οι ώρες λειτουργίας του μουσείου να ανταποκρίνονται στις ώρες ελεύθερου χρόνου του μεγαλύτερου τμήματος του πληθυσμού και το εισιτήριο να ανταποκρίνεται στις οικονομικές δυνατότητες του μέσου πολίτη. Επιπλέον, είναι ανάγκη να περιοριστεί το άγχος της μετάβασης στο μουσείο.

Συνεπώς, καθοριστική είναι η διευκόλυνση της έλευσης στο μουσείο με ειδικές σημάνσεις στη διαδρομή, ενώ είναι σκόπιμο να διατίθενται επιπλέον δρομολόγια ΜΜΜ, από κομβικά σημεία της πόλης προς το μουσείο, κυρίως κατά τις περιόδους αυξημένης επισκεψιμότητας. Είναι, ακόμα, ιδιαίτερα σημαντικό το μουσείο να διαθέτει μεγάλο χώρο στάθμευσης, όπου επίσης θα προσφέρονται πληροφορίες για την επίσκεψη με πανό ή με άλλα μέσα. Τέλος, πρέπει να διευκολύνεται η είσοδος των επισκεπτών στον εκθεσιακό χώρο, με τον περιορισμό του χρόνου αναμονής στο εκδοτήριο εισιτηρίων, ενώ είναι απαραίτητο το κοινό να ενημερώνεται σχετικά με τον χρόνο αναμονής, για να κάνει σωστή διαχείριση του χρόνου του (Black, 2009: 59). Ακόμα, είναι απαραίτητο να υπάρχει μέριμνα για την ενημέρωση των επισκεπτών σχετικά με το περιεχόμενο της έκθεσης και τις προσφερόμενες δραστηριότητες πριν από την έναρξη της περιήγησής τους στον χώρο. Με αυτόν τον τρόπο, οι επισκέπτες θα έχουν τη δυνατότητα να είναι όσο το δυνατόν καλύτερα προετοιμασμένοι για την επικείμενη επίσκεψη.

### **2.7.2 Υποδοχή στον μουσειακό χώρο**

Προκειμένου να σχηματιστεί στο κοινό μια θετική και αξιομνημόνευτη εντύπωση από τη μουσειακή επίσκεψη, έχει μεγάλη σημασία οι επισκέπτες να νοιώσουν ευπρόσδεκτοι στο μουσειακό χώρο και να ξεπεραστεί ο λεγόμενος «φόβος της εισόδου» (βλ. Gurian, 2005), που συχνά αποτρέπει τα υποκείμενα από το να πραγματοποιήσουν μια μουσειακή επίσκεψη. Καθοριστικός είναι, επίσης, και ο ρόλος των μουσειακών υπαλλήλων που βρίσκονται στην «πρώτη γραμμή του μουσείου», όσων, δηλαδή, έρχονται σε άμεση επαφή με τους επισκέπτες. Το προσωπικό της «πρώτης γραμμής» ενός μουσείου, άλλωστε, αποτελεί το πρόσωπο του μουσείου και

είναι χρέος του να αποβάλλει κάθε ίχνος αυστηρότητας και κριτικής απέναντι στους επισκέπτες. Η παρουσία αυστηρών, συχνά αγενών, φυλάκων που παρακολουθούν στενά τους επισκέπτες, δεν επιτρέπει στο κοινό να νοιώσει άνετα στον χώρο. Αντίθετα, με αυτόν τον τρόπο οι επισκέπτες νοιώθουν πως η παρουσία τους δεν είναι επιθυμητή, αφού επιτηρούνται ως ύποπτοι για κλοπή ή καταστροφή των εκθεμάτων, ενώ ο μουσειακός χώρος παραπέμπει σε σωφρονιστικό ίδρυμα. (Hooper-Greenhill, 1990: 223). Οι υπάλληλοι του μουσείου οφείλουν να εμπνέουν εμπιστοσύνη στους επισκέπτες, να είναι φιλικοί και ευγενικοί απέναντί τους, να έχουν γνώση του αντικειμένου, να είναι δεκτικοί στην κριτική και έτοιμοι να διαχειριστούν περιπτώσεις δυσαρεστημένων επισκεπτών, να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις ανάγκες του κοινού και να είναι άρτια εκπαιδευμένοι στην εξυπηρέτηση ατόμων με αναπηρίες. Είναι ζωτικής σημασίας να δείχνουν σεβασμό απέναντι στις γνώσεις και τις απόψεις των επισκεπτών και να είναι διατεθειμένοι να λύσουν κάθε απορία τους. Συνεπώς, το προσωπικό οφείλει να πληροί τις απαραίτητες επαγγελματικές προδιαγραφές, και να αλληλεπιδρά με το κοινό, δημιουργώντας μια ευχάριστη ατμόσφαιρα. (Black, 2009: 59-61). Παράλληλα, κρίνεται αναγκαίο κάθε υπάλληλος του μουσείου να αξιολογείται συστηματικά. Αν εφαρμοστούν τα παραπάνω, τότε οι επισκέπτες θα καταφέρουν να περιηγηθούν με σιγουριά και αυτοπεποίθηση μέσα στον μουσειακό χώρο, γνωρίζοντας πως ακόμα και σε περίπτωση αποπροσανατολισμού, θα υπάρχει πάντα κάποιος για να τους καθοδηγήσει.

### **2.7.3 Προσβασιμότητα και Προσανατολισμός στον εκθεσιακό χώρο**

Είναι απαραίτητο οι επισκέπτες να έχουν ελευθερία κινήσεων και να νοιώθουν άνετα μέσα στον μουσειακό χώρο. Καθοριστικό ρόλο έχει η ατμόσφαιρα του χώρου και όλες οι λεπτομέρειες που τη συνθέτουν, όπως τα χρώματα, οι υφές, οι ήχοι και οι οσμές του χώρου, ο φωτισμός, ακόμα και η θερμοκρασία του χώρου. Το κλίμα θα πρέπει να είναι φιλικό, να επιτρέπει την κοινωνικοποίηση και την εξερεύνηση και να καλεί το κοινό σε ενεργό συμμετοχή για τη δημιουργία της γνώσης. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι οι επισκέπτες να γνωρίζουν πώς να κινηθούν μέσα στον χώρο, πώς να φτάσουν στον προορισμό τους και τι πρέπει να περιμένουν από την επίσκεψη. Το μουσειακό κέλυφος είναι απαραίτητο να είναι δομημένο με τρόπο ώστε να διευκολύνει τον προσανατολισμό του κοινού και την περιήγηση στον χώρο, με ευδιάκριτη είσοδο που θα προσκαλεί και θα προκαλεί τον επισκέπτη να εισέλθει στον χώρο. (Black, 2009: 92-93. Hood, 1981: 316). Εξαίρεση αποτελούν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο αποπροσανατολισμός του επισκέπτη αποτελεί μέρος της μουσειακής εμπειρίας (βλ. Εβραϊκό Μουσείο στο Βερολίνο).

Ο χώρος υποδοχής/εκδοτήριο θα πρέπει να βρίσκεται σε εγγύτητα με την είσοδο του μουσείου και το προσωπικό του μουσείου οφείλει να υποδέχεται φιλικά το κοινό, να ενημερώνει και να καθοδηγεί τους επισκέπτες και να τους προτείνει διαδρομές και εκθέματα ανάλογα με τα ενδιαφέροντα τους και τον χρόνο που διαθέτουν, με σκοπό να οργανώσουν την επίσκεψη με όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματικό τρόπο. Το μουσείο οφείλει να στελεχώνεται από επαρκή αριθμό προσωπικού, ικανό να εξυπηρετήσει ανά πάσα στιγμή τις ανάγκες των επισκεπτών. Πριν από την έναρξη της περιήγησης στον εκθεσιακό χώρο, θα πρέπει να διατίθενται

στους επισκέπτες οδηγοί της έκθεσης, ειδικοί οδηγοί για γονείς και δασκάλους και κατόψεις του εκθεσιακού χώρου και ιδανικά, να διατίθενται συσκευές με ηχογραφημένες ξεναγήσεις τουλάχιστον στις πιο διαδεδομένες γλώσσες (Αγγλικά, Ιταλικά, Γερμανικά, Γαλλικά). Ακόμα, καλό θα ήταν να υπάρχουν σταθερές οργανωμένες ξεναγήσεις προσφερόμενες στις πιο διαδεδομένες γλώσσες, καθώς και στη νοηματική, οι οποίες θα είναι προσαρμοσμένες στις ποικίλες ανάγκες των διαφορετικών ομάδων (οικογένειες, σχολικές ομάδες, ομάδες ηλικιωμένων, ομάδες εφήβων κ.ο.κ.) (Black, 2009: 59-60).

Με την είσοδό στον μουσειακό χώρο, είναι απαραίτητο οι επισκέπτες να έχουν οπτική επαφή με σημάνσεις που θα υποδεικνύουν την κατεύθυνση προς τους βοηθητικούς χώρους που ενδέχεται να χρειαστούν (βεστιάριο, εγκαταστάσεις προσωπικής υγιεινής, χώρους φροντίδας βρεφών, εστιατόριο, καφετέρια κλπ) αλλά και προς τις εξόδους, ενώ σημαντικό είναι να υπάρχουν εντός του εκθεσιακού χώρου ειδικές σημάνσεις και κατόψεις που θα υποδεικνύουν τη θέση των επισκεπτών μέσα στην έκθεση. Είναι, επίσης, αναγκαία η ύπαρξη καθισμάτων, για να οργανωθεί με άνεση η επίσκεψη. Επιπλέον, οι επισκέπτες πρέπει να νοιώθουν ασφαλείς μέσα στον χώρο. Είναι απαραίτητο να υπάρχει μέριμνα για την αντιμετώπιση πυρκαγιάς και να υποδεικνύονται οι εξοδοί κινδύνου, ενώ το περιβάλλον πρέπει να είναι ασφαλές για παιδιά. Κομβική σημασία έχει η πρόβλεψη για την κάλυψη των αναγκών των ΑμεΑ και των ηλικιωμένων. Πρέπει να υπάρχουν άνετα καθίσματα, ράμπες για αναπηρικά αμαξίδια, εγκαταστάσεις υγιεινής προσαρμοσμένες στις ανάγκες των ΑμεΑ, να σημαίνονται οι ανελκυστήρες, να αποφεύγονται οι βαθμίδες, να υπάρχει πρόβλεψη για άτομα με προβλήματα όρασης, να περιορίζεται η αντανάκλαση στις προθήκες και να διακρίνονται τα γυάλινα περιβλήματα αυτών, να υπάρχουν ερμηνευτικά κείμενα γραμμένα με μεγάλες και απλές γραμματοσειρές, κείμενα σε γραφή Braille κ.ο.κ.. (Black, 2009: 59-60, 89. Hooper-Geenhill, 1999: 265).

Τέλος, είναι απαραίτητο οι παροχές του μουσείου, πέραν του εκθεσιακού χώρου, να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες και στις απαιτήσεις των επισκεπτών. Είναι σημαντικό να υπάρχει καφετέρια/εστιατόριο που θα καλύπτει τόσο τις οικονομικές δυνατότητες, όσο και τις διατροφικές ιδιαιτερότητες των επισκεπτών (οικονομικές επιλογές, επιλογές για vegan και χορτοφάγους, επιλογές για άτομα με δυσανεξίες, μενού που να ανταποκρίνεται στις προτιμήσεις των παιδιών κλπ), προσεγμένες και καθαρές εγκαταστάσεις υγιεινής με δωρεάν χρήση, πωλητήριο με αντικείμενα υψηλής αισθητικής που θα σχετίζονται με το περιεχόμενο της έκθεσης, εγκαταστάσεις για εκπαιδευτικές δραστηριότητες, αίθουσες συνεδρίων, και βιβλιοθήκη/μελετητήριο με επιπλέον εκπαιδευτικό υλικό σχετικά με τα εκθέματα. Η προσεγμένη εικόνα του μουσείου και οι παροχές υψηλού επιπέδου μπορεί να αποτελέσουν παράγοντα παρότρυνσης για μια επίσκεψη στον χώρο (Black, 2009:57-58. Morrissey, 2002: 297).

Όπως προαναφέρθηκε, οι επισκέπτες πρέπει να νοιώθουν αυτοπεποίθηση και σιγουριά κατά την περιήγησή τους στον χώρο. Βασική προϋπόθεση για αυτό είναι ο έλεγχος των κινήσεων στον χώρο. Οι επισκέπτες δεν πρέπει να νοιώθουν περιορισμένοι ή εγκλωβισμένοι μέσα στον εκθεσιακό χώρο. Είναι απαραίτητο να γνωρίζουν πως μπορούν ανά πάσα στιγμή να προσέλθουν και να αποχωρήσουν από οποιονδήποτε σημείο της έκθεσης και να μη νοιώθουν

περιορισμένοι από μια προκαθορισμένη πορεία. Πρέπει να προσφέρεται η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε ένα εύρος προσχεδιασμένων διαδρομών στον χώρο ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και το διαθέσιμο χρόνο των επισκεπτών, αλλά είναι εξίσου απαραίτητο να προσφέρεται και η δυνατότητα διαμόρφωσης εξατομικευμένων εναλλακτικών διαδρομών, με τη βοήθεια του προσωπικού του μουσείου. Οι επισκέπτες πρέπει να γνωρίζουν πως κάθε τους κίνηση ορίζεται από τις δικές τους επιλογές και όχι από τη δομή της έκθεσης. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό είναι να περιοριστούν παράγοντες που αποσπούν την προσοχή, όπως συμφόρηση επισκεπτών αλλά και εξωτερικοί και εσωτερικοί θόρυβοι, καθώς μπορούν να δημιουργήσουν σύγχυση και αποπροσανατολισμό (Black, 2009: 58-59). Με την εφαρμογή των παραπάνω προτάσεων και με την εξάλειψη των παραγόντων που παρακωλύουν μια ομαλή και ευχάριστη μουσειακή εμπειρία, μπορούν να διαμορφωθούν οι κατάλληλες συνθήκες που θα επιτρέψουν την ανεμπόδιστη ενασχόληση με τα εκθέματα.

#### **2.7.4 Κοινωνικοποίηση στο μουσείο**

Καθοριστικός παράγοντας για να καταστεί ευχάριστη η μουσειακή επίσκεψη είναι η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών. Οι επισκέπτες επιθυμούν να επικοινωνούν και να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Ωστόσο, κάτι τέτοιο συχνά δε γίνεται αντιληπτό από το μουσειακό προσωπικό, το οποίο σε πολλές περιπτώσεις παρεμποδίζει με απαγορεύσεις και επιπλήξεις την κοινωνικοποίηση των επισκεπτών. Αυτή η στάση από πλευράς των υπαλλήλων έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός αυστηρού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο οι επισκέπτες στερούνται της διασκέδασης και ως εκ τούτου δεν υπάρχει λόγος να συνεχίσουν την περιήγηση ή να επισκεφθούν εκ νέου το μουσείο (Black, 2009: 189). Το προσωπικό του μουσείου οφείλει να ενισχύει την κοινωνικοποίηση των επισκεπτών και να τροφοδοτεί το ενδιαφέρον τους, θέτοντας ερωτήματα και προβληματισμούς, προσφέροντας περιθώριο αμφισβήτησης της αυθεντίας και παροτρύνοντας τη διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων από πλευράς των επισκεπτών, συμβάλλοντας στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης. Σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσαν να επιστρατευθούν και ενθουσιώδεις συστηματικοί επισκέπτες, εθελοντές ή μέλη του συλλόγου φίλων του μουσείου με ευφράδεια λόγου και ανεπτυγμένες επικοινωνιακές δεξιότητες, με στόχο την καθοδήγηση των επισκεπτών και τον γόνιμο διάλογο μαζί τους. Παράλληλα, θα μπορούσαν να αναλαμβάνουν ξεναγήσεις, συντονισμό συζητήσεων, αλλά να έχουν και δυναμικό ρόλο στην οργάνωση μουσειακών δρώμενων. (Hood, 1981: 317, 321, 323). Με αυτόν τον τρόπο, το μουσείο θα έχει μια σημαντική βοήθεια, ενώ θα επιτραπεί στα μέλη της κοινότητας να εμπλακούν πιο δυναμικά στις δράσεις του μουσείου, δημιουργώντας ισχυρούς δεσμούς με την κοινωνία. Τέλος, η επικοινωνία ανάμεσα στους επισκέπτες μπορεί να ενισχυθεί με τη διαμόρφωση προσεγμένων χώρων κοινωνικοποίησης (καφετέριες, εστιατόρια, κήπους με πάγκους για υπαίθρια γεύματα, χώρους για παιχνίδι κ.ο.κ..) (Black, 2009: 47), με ομαδικές δραστηριότητες και με οργάνωση δράσεων για άτομα με κοινά ενδιαφέροντα που σχετίζονται με το εκθεσιακό περιεχόμενο, ή και για επαγγελματίες του χώρου, με σκοπό τη μεταξύ τους γνωριμία και επαφή, με αφορμή τα μουσειακά εκθέματα (Hood, 1981: 313).



### 2.7.5 Ανανέωση του ενδιαφέροντος και «μουσειακή κόπωση»

Το ενδιαφέρον των επισκεπτών κατά τη διάρκεια της περιήγησης στην έκθεση πρέπει να παραμένει άσβεστο και να τροφοδοτείται διαρκώς με νέα ερεθίσματα, ενώ είναι αναγκαίο να περιοριστεί ή ακόμα καλύτερα να αποφευχθεί το φαινόμενο της λεγόμενης «μουσειακής κόπωσης». Η «μουσειακή κόπωση» αποτελεί μια συλλογή φαινομένων που προκαλούν μείωση στο ενδιαφέρον των επισκεπτών κατά τη διάρκεια της έκθεσης. Σύμφωνα με τον Bitgood, η «μουσειακή κόπωση» προκαλείται από σωματική και διανοητική εξάντληση, από άγχος και από υπερπληροφόρηση και μπορεί να οδηγήσει σε διάσπαση προσοχής και σε επιλεκτική παρατήρηση των εκθεμάτων. Οι επισκέπτες επιλέγουν να σταματήσουν να επενδύουν στην έκθεση, καθώς δεν είναι διατεθειμένοι να καταβάλλουν την απαραίτητη προσπάθεια. (Bitgood, 2009: 94-96).<sup>54</sup> Η δέσμευση και η ανατροφοδότηση του ενδιαφέροντος των επισκεπτών είναι καίριας σημασίας για την αποφυγή της «μουσειακής κόπωσης» και αποτελεί μεγάλη πρόκληση για το προσωπικό του μουσείου. Όπως υποστηρίζει ο Bitgood, η προσοχή είναι επιλεκτική. Όταν κάποιος επικεντρώνεται σε ένα αντικείμενο, τείνει να αγνοεί τα υπόλοιπα. Ένα υποκείμενο είναι σε θέση να συγκεντρωθεί και να εστιάσει την προσοχή του σε ένα αντικείμενο, μόνο εάν έχει ισχυρά εσωτερικά κίνητρα. Ο βαθμός της συγκέντρωσης, λοιπόν, είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το κίνητρα του κάθε υποκειμένου. Ακόμα, ο Bitgood υπογραμμίζει ότι η ικανότητα της συγκέντρωσης σε ένα αντικείμενο είναι χρονικά περιορισμένη και εξαντλείται όταν καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα (Bitgood, 2000:33).

Οι Bitgood και Patterson διέκριναν ορισμένες εκθεσιακές μεθόδους που είναι σε θέση να δεσμεύσουν αποτελεσματικά την προσοχή των επισκεπτών. Οι εν λόγω μέθοδοι σχετίζονται τόσο με τα εκθέματα και την αρχιτεκτονική του χώρου, όσο και με τους επισκέπτες. Κατά τους ίδιους, τα μουσεία προκειμένου να δεσμεύσουν το ενδιαφέρον των επισκεπτών πρέπει να εστιάζουν στην έκθεση πρωτότυπων και ιδιαίτερων αντικειμένων, αντικειμένων μεγάλου μεγέθους (όταν είναι εφικτό), αλλά και στην έκθεση αντικειμένων με ιδιαίτερα επιμέρους χαρακτηριστικά. Η παρουσίασή τους είναι καλό να απευθύνεται σε πολλές αισθήσεις, επιστρατεύοντας διαδραστικά μέσα. Ακόμα, αναφέρουν ότι οι επισκέπτες έλκονται σε μεγαλύτερο βαθμό από εκθέματα στα οποία προστίθεται κίνηση με τη χρήση ειδικών μηχανισμών. Παρατήρησαν ότι εκθέματα που εντυπωσιάζουν τους επισκέπτες τροφοδοτούν συζητήσεις και με αυτόν τον τρόπο δεσμεύουν την προσοχή τους για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Επίσης, τονίζουν ότι τα αντικείμενα πρέπει να διακρίνονται εύκολα στον μουσειακό χώρο και να μην υπάρχουν πολλά εμπόδια ή μεγάλη απόσταση ανάμεσα σε αυτά και στους επισκέπτες. Κατά τους ίδιους, είναι απαραίτητο να αποφευχθεί η συμφόρηση των εκθεμάτων στον χώρο, καθώς με αυτόν

<sup>54</sup> Έρευνα των Falk, Koran, Dierking και Dreblow κατέδειξε ότι οι επισκέπτες περνούν τα πρώτα λεπτά στην έκθεση προσπαθώντας να προσανατολιστούν, έπειτα μελετούν τα εκθέματα για το επόμενο μισάωρο και τον υπόλοιπο χρόνο της επίσκεψης (15-30 λεπτά) περιπλανώνται στην έκθεση και σταματούν περιστασιακά για να παρατηρήσουν προσεκτικά ορισμένα εκθέματα. Οι ερευνητές παρατήρησαν ότι αυτή η συμπεριφορά είναι σταθερή στην πλειονότητα των επισκεπτών ανεξάρτητα από τα υποκείμενα, τον εκθεσιακό σχεδιασμό και το περιεχόμενο της έκθεσης. (Falk *et al*, 1985: 255). Αντίστοιχα, η B.Serrell επιβεβαίωσε επίσης το γεγονός ότι υπάρχει όριο στο ενδιαφέρον των επισκεπτών, ανεξάρτητα από το μέγεθος και το θέμα της έκθεσης, το οποίο περιορίσε στα 20 λεπτά. (Serrell, 1997: 121-122).

τον τρόπο, διασπάται η προσοχή του επισκέπτη. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι επισκέπτες επιλέγουν τα εκθέματα στα οποία θα αφιερώσουν περισσότερο χρόνο όντας επηρεασμένοι από ειδικά προσωπικά ενδιαφέροντα και από προσωπικές αντιλήψεις για ορισμένα εκθέματα. Ακόμα, καθοριστικό ρόλο στην εν λόγω επιλογή έχει το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο παρουσιάζονται τα εκθέματα. Καθοριστικός παράγοντας είναι και η συμπεριφορά του πλήθους, καθώς η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού επισκεπτών γύρω από ένα έκθεμα είναι ικανή να κινήσει την περιέργεια περισσότερων ατόμων (Bitgood & Patterson, 1987:4-6). Παράλληλα, η αλληλεπίδραση των επισκεπτών μεταξύ τους ή με το προσωπικό του μουσείου με ένασυμα κάποιο έκθεμα είναι σε θέση να ανανεώσει το ενδιαφέρον τους. Καίριας σημασίας είναι και η «σταδιακή εξέλιξη της έκθεσης», μέσω της ποικιλίας και της διαφορετικότητας ανάμεσα στα εκθέματα, έτσι ώστε να ανανεώνεται το ενδιαφέρον. Εξίσου ουσιαστική είναι και η μέριμνα για χώρους ξεκούρασης, προκειμένου οι επισκέπτες να έχουν την ευκαιρία να επεξεργαστούν τις νεοαποκτηθείσες πληροφορίες και εφόσον το επιθυμούν, να ενημερωθούν περαιτέρω με υλικό που θα διατίθεται σε αυτούς τους σταθμούς. (Black, 2009: 245-247).

### **2.7.6 Κίνητρα για επιστροφή στο μουσείο**

Η ανανέωση του ενδιαφέροντος των επισκεπτών κατά τη διάρκεια της επίσκεψης είναι βασική για μια ευχάριστη μουσειακή εμπειρία, ωστόσο, δεν είναι αρκετή για να προσφέρει στους επισκέπτες κίνητρα για να επιστρέψουν μελλοντικά στο μουσείο. Το ενδιαφέρον των επισκεπτών πρέπει να τροφοδοτείται και μετά την ολοκλήρωσή της επίσκεψης, προσφέροντας κίνητρα για μία ακόμα επίσκεψη στον χώρο. Σημαντικός λόγος που αποτρέπει από μια εκ νέου επίσκεψη στο ίδιο μουσείο είναι η πεποίθηση ότι δεν υπάρχει λόγος επιστροφής, αφού το μουσείο παραμένει αμετάβλητο. Για το λόγο αυτό, το μουσείο πρέπει να ανανεώνει συχνά τις προσφερόμενες δραστηριότητες, αλλά και το περιεχόμενο της έκθεσης, ενώ είναι σημαντικό να οργανώνει ποικίλα δρώμενα. Είναι απαραίτητο να εισάγονται καινοτόμα στοιχεία στην εκθεσιακή δομή και να επιστρατεύονται ευφάνταστες τεχνικές που να προβάλλουν ήδη γνωστά αντικείμενα από διαφορετικές σκοπιές. Τα εκθέματα θα μπορούσαν να εκτίθενται εκ νέου με διαφορετικά θεματικά κριτήρια. Ωστόσο, οι θεματικές των εκθέσεων θα πρέπει να σχετίζονται με επίκαιρα θέματα που αφορούν την κοινωνία, και θέματα που με κάποιον τρόπο συνδέονται με τα μέλη της. Όπως προτείνει η Kelly, «για να προσελκύσουμε ένα ευρύ φάσμα επισκεπτών, τα θέματα των εκθέσεων πρέπει να είναι ενδιαφέροντα και να εμπεριέχουν κάποιο συναισθηματικό στοιχείο. Τα θέματα τα οποία είναι πιθανό να έχουν απήχηση και να προσελκύσουν επισκέπτες είναι εκείνα για τα οποία ο κόσμος γνωρίζει τόσα ώστε να τους κεντρίσουν το ενδιαφέρον · επίσης, πρέπει να μην υπάρχουν αλλού, να μην έχουν προβληθεί κατά κόρον και ο μοναδικός χώρος στον οποίο μπορεί να τα δει κανείς να είναι το μουσείο.» (Kelly, 2001: 5 παράθεση στο Black, 2009: 56). Στόχος θα πρέπει να είναι να νοιώσει το κοινό ότι εάν δεν επισκεφθεί ξανά το μουσείο, θα στερηθεί εμπειρίες οι οποίες δε θα επαναληφθούν. (Hood, 1981: 315-316). Για αυτό το λόγο είναι σημαντικό να οργανώνονται περιοδικές εκθέσεις και δράσεις που θα διατίθενται για σύντομο χρονικό διάστημα. Επιπλέον κίνητρο επιστροφής στο

μουσείο είναι το η πρόσβαση του κοινού στα «παρασκήνια» του μουσείου, μέσω ξεναγήσεων στις αποθήκες και στα εργαστήρια. Ακόμα, ίσως το ισχυρότερο κίνητρο επιστροφής στο μουσείο, είναι η δημιουργία δεσμών συνεργασίας του μουσείου με το κοινό, μέσω της συμπερίληψής του σε διαδικασίες οργάνωσης εκθέσεων. Το μουσείο πρέπει να δώσει το λόγο στο κοινό, επιτρέποντάς το να οργανώνει τις δικές του εκθέσεις, με αντικείμενα που θα επιλέγουν από τις μουσειακές αποθήκες, ή, ακόμα, και με προσωπικά τους αντικείμενα. Επίσης, το μουσείο μπορεί να «επιστρατεύει» εθελοντές και μέλη του συλλόγου φίλων του μουσείου, για ξεναγήσεις, οργάνωση και συντονισμό διαλέξεων κ.ο.κ.. Τέλος, είναι εξίσου σημαντικό η μουσειακή εμπειρία να συνεχίζει και μετά την αποχώρηση των επισκεπτών, σε πρακτικό και διανοητικό επίπεδο, με την παροχή επιπλέον εκπαιδευτικού υλικού και δραστηριοτήτων που θα συνοδεύσουν τους επισκέπτες μετά την επίσκεψη, αλλά και με τη δημιουργία νέων προβληματισμών, δημιουργώντας την επιθυμία επιστροφής.

## **2.8 Προσέγγιση της κοινωνίας και διεύρυνση του μουσειακού κοινού.**

Μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις των μουσείων είναι η προσέγγιση των μη επισκεπτών και ο σχεδιασμός διαφορετικών επικοινωνιακών εργαλείων που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Είναι σημαντικό, πέραν της απλής διαφήμισης, τα μουσεία να επιχειρήσουν να προσεγγίσουν αυτήν την ομάδα του πληθυσμού με δραστικά μέσα. Είναι σημαντικό όλα τα μέλη της κοινωνίας να κατανοήσουν ότι στο μουσείο εκτίθεται η πολιτιστική τους κληρονομιά και ότι η διαχείρισή της τους αφορά. Επίσης πρέπει να γίνει αντιληπτή και η σημασία των μουσείων στα οποία εκτίθενται κειμήλια διαφορετικών θρησκειών και πολιτισμών που αφορούν ομάδες της κοινωνίας οι οποίες έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σημερινής πραγματικότητας. Είναι, ακόμα, σημαντικό να υπάρξει εμπλοκή και συμμετοχή της κοινωνίας στις μουσειακές δράσεις. Τα μουσεία πρέπει να συμβουλευούνται τα μέλη της τοπικής κοινωνίας για την οργάνωση των εκθέσεων και να ενημερώνονται σχετικά με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους, προκειμένου να οργανώσουν εκθέσεις που θα τα εκφράζουν. Ακόμα, όπως προαναφέρθηκε, πρέπει να δοθεί στο κοινό η δυνατότητα επιλογής των αντικειμένων προς έκθεση.<sup>55</sup> Η κοινωνία πρέπει να έχει λόγο στον εκθεσιακό σχεδιασμό και τα μουσεία πρέπει να συνεργαστούν με τις τοπικές κοινότητες είτε προσφέροντας στα μέλη τους τη δυνατότητα να οργανώσουν στους μουσειακούς χώρους εκθέσεις με δικά τους προσωπικά αντικείμενα<sup>56</sup>, είτε δανείζοντας μουσειακά εκθέματα με σκοπό να εκτεθούν σε χώρους τους οποίους επισκέπτονται τα άτομα που δεν επισκέπτονται τα μουσεία.<sup>57</sup> Έτσι, το μουσείο βγαίνει από το κέλυφός του προσεγγίζοντας

<sup>55</sup> Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των μουσείων Tyne & Wear, με την οργάνωση εκθέσεων με εκθέματα επιλεγμένα από μέλη της κοινωνίας βάσει προσωπικών κριτηρίων, με την υποστήριξη και τη βοήθεια των μουσειακών επιμελητών (DCMS, 2000:13-14. Davis, 2007: 67-68)

<sup>56</sup> Αξιοσημείωτα παραδείγματα συνεργασίας μουσείων με την τοπική κοινότητα είναι και η δράση «People's Show» (Lovatt, 1997), στο πλαίσιο της οποίας δίνεται σε μέλη της κοινωνίας η ευκαιρία να εκθέσουν συλλογές με δικά τους αντικείμενα σε κάποιο τοπικό μουσείο.

<sup>57</sup> Τέτοιου είδους χώροι είναι εμπορικά κέντρα, βιβλιοθήκες, θεματικά πάρκα αλλά και χώροι όπως ενυδρεία, ζωολογικοί και βοτανικοί κήποι κλπ. Ακόμα, πρότυπο μουσείου που προωθεί τη δυναμική επικοινωνία με το

αποτελεσματικά τους μη επισκέπτες που ενδεχομένως δε θα σκέφτονταν ποτέ να επισκεφθούν ένα μουσείο, ενώ, παράλληλα, τα μέλη της κοινωνίας κατανοούν ότι τα μουσειακά εκθέματα τους ανήκουν.

Εξίσου σημαντικός είναι και ο δανεισμός μουσειοσκευών<sup>58</sup> σε σχολεία, γηροκομεία, νοσοκομεία, φυλακές και διάφορους συλλόγους, προκειμένου τα υποκείμενα να εξοικειωθούν με την πολιτιστική τους κληρονομιά, ενώ καθοριστική είναι και η συγκρότηση δράσεων για την προσέγγιση περιθωριοποιημένων ομάδων (εκτενέστερη αναφορά γίνεται παρακάτω, σελ.52).

Ακόμα, τα μουσεία μπορούν να προσελκύσουν τους περιστασιακούς και τους μη επισκέπτες οργανώνοντας δρώμενα που ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντά τους. Οι εκθέσεις φωτογραφίας ή τεχνέργων από μέλη της κοινωνίας, τα bazaars, τα φεστιβάλ, οι συναυλίες, οι παραστάσεις και οι παρουσιάσεις βιβλίων μπορούν να αποτελέσουν κίνητρα επίσκεψης για τόσο για τους επισκέπτες του μουσείου, όσο και για τους μη επισκέπτες. Επιπροσθέτως, τα μουσεία θα πρέπει να δραστηριοποιούνται οργανώνοντας δρώμενα εν όψει παγκοσμίων ημερών όπως η παγκόσμια ημέρα των μουσείων, της γης, της φωτογραφίας, του βιβλίου κ.ο.κ.. Μία ακόμα ενδιαφέρουσα πρακτική είναι η συνεργασία μουσείων με εταιρείες ανάπτυξης διαδικτυακών εφαρμογών, με σκοπό να δημιουργήσουν διασκεδαστικές εφαρμογές, ικανές να προσεγγίσουν τους μη επισκέπτες προσφέροντάς τους κίνητρα για μια μουσειακή επίσκεψη.<sup>59</sup> Σε αυτό το σημείο, δε μπορεί να μη γίνει λόγος για περιπτώσεις μουσείων, όπως το Λούβρο, το οποίο ανοίγει τις πόρτες του σε γυρίσματα ταινιών και μουσικών βίντεο κι έπειτα, σε ορισμένες περιπτώσεις, οργανώνει θεματικές περιηγήσεις στα μνημεία που αποτέλεσαν το υπόβαθρο των εν λόγω μουσικών βίντεο<sup>60</sup>. Με αυτόν τον τρόπο, πολλά άτομα τα οποία υπό διαφορετικές συνθήκες δε θα επισκέπτονταν το μουσείο, συμμετέχουν στις εν λόγω θεματικές περιηγήσεις, καθώς επιθυμούν να δουν τα μνημεία από μια διαφορετική οπτική.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, τα μουσεία πρέπει να προσφέρουν ποικίλες δραστηριότητες και δρώμενα τα οποία θα διατίθενται για περιορισμένο

---

κοινό είναι και το Ανοιχτό Μουσείο στη Γλασκόβη, το οποίο επιτρέπει στα μέλη της κοινότητας να «δανείζονται αντικείμενα και εκθέσεις από συλλογές από το μεγαλύτερο αστικό μουσείο της πόλης για έκθεση στις κοινότητές τους» (Αnon, χ.χ. παράθεση στο Davis, 2007:67).

<sup>58</sup> «Ο όρος μουσειοσκευές περιγράφει το οργανωμένο μετακινούμενο εκπαιδευτικό υλικό για χρήση εκτός μουσειακών χώρων, το οποίο δίνει την ευκαιρία σε ομάδες κοινού που δε μπορούν να επισκεφτούν συγκεκριμένα μουσεία να έρθουν σε επαφή με τα μουσειακά περιεχόμενα. Οι μουσειοσκευές είναι βαλίτσες ή κάποιας μορφής κιβώτια, που περιλαμβάνουν αντιπροσωπευτικά αντικείμενα του μουσείου (αυθεντικά ή αντίγραφα), οπτικοακουστικό και εποπτικό υλικό, βιβλία, εκπαιδευτικά παιχνίδια, υλικό για δραστηριότητες, καθώς και ενημερωτικό υλικό, οδηγίες και προτάσεις για την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση.» (Νικονάνου<sup>δ</sup>, 2015: 215).

<sup>59</sup> Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Google Arts & Culture, η οποία δημιούργησε μία εφαρμογή που επιτρέπει στον χρήστη μέσω ενός αυτοπορτραίτου που θα τραβήξει με τη φωτογραφική μηχανή του κινητού του, να αναζητήσει τον «σωσία» του, μέσα από μία αναζήτηση σε περισσότερους από 70.000 ψηφιοποιημένους πίνακες οι οποίοι βρίσκονται σε μουσεία τέχνης και πινακοθήκες. Παράλληλα, η ίδια εφαρμογή επιτρέπει στον χρήστη μεταξύ άλλων, να πραγματοποιήσει εικονική περιήγηση σε μουσεία ανά τον κόσμο, να μελετήσει ψηφιοποιημένα έργα τέχνης με υψηλή ευκρίνεια, ενώ παράλληλα στέλνει στον χρήστη συνοπτικά μηνύματα με ποικίλες πληροφορίες κάθε φορά που ανοίγει την εφαρμογή. (<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.google.android.apps.cultural&hl=en>, τελευταία επίσκεψη: 19/10/2018)

<sup>60</sup> <https://www.louvre.fr/en/routes/jay-z-and-beyonce-louvre>, <https://www.louvre.fr/en/william-louvre> (τελευταία επίσκεψη: 19/10/2018)

χρονικό διάστημα, προκειμένου τα μέλη της κοινωνίας να νοιώθουν ότι έχουν κάτι να χάσουν εάν δεν επισκεφθούν το μουσείο και προκειμένου να συνειδητοποιήσουν ότι το μουσείο δεν παραμένει αμετάβλητο και στατικό, και συνεπώς, υπάρχει λόγος συστηματικών επισκέψεων. (Hood, 1981: 315-316).

## **2.9 Μουσεία ως φορείς κοινωνικής ενσωμάτωσης**

Σε προηγούμενη ενότητα έγινε λόγος για το ζήτημα της προσβασιμότητας και του προσανατολισμού των επισκεπτών. Ωστόσο, δεν αρκεί η διευκόλυνσή της προσβασιμότητας των επισκεπτών μόνο σε φυσικό/πρακτικό επίπεδο. Η έννοια της προσβασιμότητας στο μουσείο δε σχετίζεται μόνο με τη φυσική πρόσβαση στον χώρο, αλλά έχει και ψυχολογικές, διανοητικές και εννοιολογικές προεκτάσεις. (Caulton, 1998: 27) Προκειμένου το μουσείο να προσεγγίσει τους εν δυνάμει επισκέπτες και να ενσωματώσει στους κόλπους του όλα τα μέλη της τοπικής κοινωνίας, είναι ανάγκη να καταρριφθούν εμπόδια κοινωνικά, μορφωτικά, ψυχολογικά, οικονομικά, γεωγραφικά και πολιτιστικά, να εξαλειφθούν οι ανισότητες και να δημιουργηθεί μια «νέα κουλτούρα συμμετοχής». Στόχος είναι οι επισκέπτες να νοιώσουν κοινωνικά αποδεκτοί σε ένα μη επικριτικό περιβάλλον και είναι απαραίτητο κάθε υποκείμενο να αισθάνεται ότι η παρουσία του εκτιμάται και έχει αξία για το μουσείο. Γίνεται πλέον, ολοένα και πιο εμφανές ότι ο ρόλος του μουσείου στην κοινωνία υπερβαίνει την αμιγώς εκπαιδευτική διάσταση και εκτός από τόπος κοινωνικοποίησης, ψυχαγωγίας και αυτοβελτίωσης, το σύγχρονο μουσείο, οφείλει να είναι και φορέας κοινωνικής ενσωμάτωσης κοινωνικά ευάλωτων ομάδων. Καλείται να συμμετάσχει ενεργά στην υπέρβαση των εμποδίων που δυσχεραίνουν την πρόσβασή των εν λόγω ομάδων στα μουσεία και κατ' επέκτασιν στην πολιτιστική κληρονομιά, συντελώντας στην κοινωνική τους ενσωμάτωση. Τα σύγχρονα μουσεία θίγουν ζητήματα διαπολιτισμικότητας, μετανάστευσης, ρατσισμού, ενσυνείδησης, κοινωνικής δικαιοσύνης, πολιτισμικού πλουραλισμού και ισότητας των μελών μιας κοινωνίας. Το ενδιαφέρον στρέφεται όχι σε αντιλήψεις που έχουν ως στόχο την αφομοίωση διαφορετικών πολιτισμών στην κυρίαρχη κουλτούρα, αλλά στην αναγνώριση και στο σεβασμό τους (Μαυροσκούφης, 2014: 9. Μπούνια, 2015<sup>β</sup>: 135). Στόχος είναι η μετάβαση από την πολυπολιτισμικότητα στη διαπολιτισμικότητα<sup>61</sup>. Η ετερότητα πρέπει να αποκτήσει θέση ισάξια με αυτό που εκλαμβάνεται από την κοινωνία ως «κανονικότητα». Για το λόγο αυτό, τα τεκμήρια διαφορετικών πολιτισμών πρέπει να εκτίθενται δίπλα σε αυτά του -μέχρι πρότινος- «κυρίαρχου» πολιτισμού και όχι σε διαφορετικούς χώρους (όπως συμβαίνει με το μουσείο Anacostia, βλ James, 2005). Με αυτόν τον τρόπο, οι κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες θα έχουν τη δυνατότητα να διεκδικήσουν και να κατακτήσουν τη θέση που τους ανήκει, τόσο μέσα στα μουσεία, όσο και μέσα στην κοινωνία.

Σε αυτό το πλαίσιο, πραγματοποιείται μια δυναμική προσπάθεια από πλευράς των μουσείων, με στόχο την εξασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης όλων των ομάδων της κοινωνίας στον πολιτισμό και την κοινωνική ένταξη

---

<sup>61</sup> Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ο όρος πολυπολιτισμικότητα υποδηλώνει την απλή συνύπαρξη των πολιτισμών σε μία κοινωνία, ενώ η διαπολιτισμικότητα εκφράζει την αλληλεπίδρασή ανάμεσα σε αυτούς. (Παλαιολόγου & Παπάνης, 2007).

περιθωριοποιημένων ομάδων. Τα μουσεία εισάγουν τον όρο «μάθηση ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό» (inclusive learning), δηλώνοντας τη δέσμευσή τους απέναντι στο δικαίωμα όλων αδιακρίτως στη μουσειακή εκπαίδευση και εμπειρία και κατ'επέκτασιν στον πολιτισμό, ενθαρρύνοντας, παράλληλα, τη διαφορετικότητα και τις εναλλακτικές εκπαιδευτικές μεθόδους (Μπούνια, 2015: 128). Επίσης, έρχονται στο προσκήνιο ζητήματα που αφορούν την πολυεπίπεδη πρόσβαση σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού, πλέον, το σύγχρονο μουσείο καλείται να προσφέρει σε όλα τα μέλη της κοινωνίας φυσική, διανοητική, και οικονομική πρόσβαση σε αυτό, καθώς και πρόσβαση στη διαχείριση του πολιτισμού και στην πληροφορία. Υποχρέωση κάθε πολιτισμικού φορέα θεωρείται η εξάλειψη κάθε φυσικού, διανοητικού, πολιτισμικού ή οικονομικού φραγμού που παρακωλύει την απρόσκοπτη συμμετοχή στις παροχές τους. Τα σύγχρονα μουσεία αναγνωρίζουν ολοένα και περισσότερο τη σημασία της προσβασιμότητας<sup>62</sup> στον μουσειακό χώρο. Ακόμα, υιοθετώντας πρακτικές πολιτιστικής αποκέντρωσης, το σύγχρονο μουσείο βγαίνει έξω από το κέλυφός του και προσεγγίζει πληθυσμούς οι οποίοι για ποικίλους λόγους δεν είναι σε θέση να το επισκεφθούν. (Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 2005: 521).

Σε αυτό το σημείο, είναι σκόπιμο να προσδιοριστεί η έννοια «κοινωνικός αποκλεισμός». Αν και εν γένει έχουν προταθεί ποικίλοι ορισμοί για να προσδιορίσουν τον «κοινωνικό αποκλεισμό», όλοι έχουν ως κοινό σημείο την αναφορά σε διαφορετικές μορφές «περιθωριοποίησης και στέρησης της συμμετοχής στους «κανονικούς» τρόπους ζωής και στα δημόσια αγαθά, που πρέπει να είναι κοινά για όλους τους πολίτες ενός κράτους» (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία, 2008: 53). Σύμφωνα με τον ορισμό που προσφέρει το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι «μια διαδικασία κατά την οποία ορισμένα υποκείμενα ωθούνται στο περιθώριο της κοινωνίας και στερούνται της πλήρους συμμετοχής λόγω ένδειας, ή λόγω έλλειψης βασικών ικανοτήτων και ευκαιριών βιωματικής μάθησης ή ως αποτέλεσμα προκατάληψης. Αυτό τους στερεί ευκαιρίες εύρεσης εργασίας, εισόδημα και εκπαιδευτικές ευκαιρίες, καθώς και συμμετοχή σε κοινωνικά και κοινοτικά δίκτυα και δραστηριότητες. Έχουν μικρή πρόσβαση στην εξουσία και σε σώματα λήψης αποφάσεων και συνεπώς συχνά αισθάνονται ανίσχυροι και ανίκανοι να έχουν τον έλεγχο σε αποφάσεις που επηρεάζουν την καθημερινή ζωή τους.» (Council of the European Union, 2004: 8). Ο Τσιρώνης συσχετίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό με αποκλεισμό από τα πολιτιστικά αγαθά και την πολιτιστική ζωή και με προσβλητικές και απωθητικές συμπεριφορές από το κοινωνικό περιβάλλον (Τσιρώνης, 2003: 117). Κατά τον Walker, ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός «αναφέρεται στη δυναμική διαδικασία ολικού ή μερικού αποκλεισμού, από οποιοδήποτε κοινωνικό, οικονομικό πολιτικό και πολιτιστικό σύστημα που καθορίζει την κοινωνική ενσωμάτωση ενός υποκειμένου στην κοινωνία (Walker & Walker, 1997: 8). Οι Dodd και Sandell υποστηρίζουν ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι πολυδιάστατος και μπορεί να αφορά αποκλεισμό από κοινωνικά, πολιτικά,

---

<sup>62</sup> «Με τον όρο «προσβασιμότητα» νοείται το χαρακτηριστικό του περιβάλλοντος, που επιτρέπει σε όλους τους πολίτες χωρίς διακρίσεις φύλου, ηλικίας και λοιπών χαρακτηριστικών (σωματική διάπλαση, δύναμη, αντίληψη κ.λπ.) να μπορούν αυτόνομα, με ασφάλεια και με άνεση να προσεγγίσουν και να χρησιμοποιήσουν τις υποδομές, υπηρεσίες (συμβατικές και ηλεκτρονικές) και αγαθά που προσφέρονται.» (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία, 2008: 212).

οικονομικά και πολιτιστικά συστήματα. (Dodd & Sandell, 2001: 12) Τέλος, όπως σημειώνει η Α.Μπούνια, ο κοινωνικός αποκλεισμός «μπορεί να είναι άμεσος ή έμμεσος και μπορεί να περιλαμβάνει ολόκληρες ομάδες ανθρώπων ή/και μεμονωμένα άτομα. Έχει τις ρίζες του στις οικονομικές ανισότητες, αλλά και σε ανισότητες ταξικές, φυλετικές και φύλου. Έχει, επίσης, συχνά φυσική διάσταση, καθώς σχετίζεται με αναπηρίες ή φυσικά εμπόδια, όπως η περιοχή στην οποία κατοικεί κάποιος/α, η απόσταση που πρέπει να διανύσει για να έχει πρόσβαση σε πολιτιστικά ή εκπαιδευτικά αγαθά, αλλά και η απομόνωση κάθε είδους» (Μπούνια, 2015: 128). Παράλληλα, τα τελευταία χρόνια εισήχθη η έννοια της πολιτιστικής δημοκρατίας, σύμφωνα με την οποία πρέπει να υπάρχει ισότιμη αποδοχή όλων των πολιτισμών χωρίς εξαιρέσεις και ιεράρχηση, και η έννοια του εκδημοκρατισμού του πολιτισμού, η οποία αφορά την υποχρέωση της εξασφάλισης δημόσιας πρόσβασης στα αγαθά του πολιτισμού, χωρίς περιορισμούς, όπως δηλώνεται στη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Reeve & Woollard, 2006: 7. Μπούνια, 2005: 127).

Στο επίκεντρο των δράσεων κοινωνικής ένταξης από πλευράς μουσείων, βρίσκονται κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες όπως Ρομά, μετανάστες και πρόσφυγες, ευπαθείς ομάδες και εμποδιζόμενα άτομα, όπως νοσηλευόμενοι σε κέντρα απεξάρτησης και σε ψυχιατρικές κλινικές, ηλικιωμένοι, καρκινοπαθείς, τρόφιμοι φυλακών, άτομα με παραβατική συμπεριφορά, ΑμεΑ, παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, άτομα που μένουν σε δυσπρόσιτες περιοχές, καθώς επίσης και άτομα με οικονομική ανέχεια. Ακόμα, τα μουσεία αναλαμβάνουν δράσεις που σκοπό έχουν την αποδόμηση προκαταλήψεων σχετικά με τη μισαλλοδοξία και τον ρατσισμό απέναντι στο διαφορετικό και στην καταπολέμηση προκαταλήψεων που αφορούν άτομα που ζουν κάτω από το επίπεδο της φτώχειας, ενώ έχουν γίνει προσπάθειες κοινωνικής ένταξης νέων με παραβατική συμπεριφορά, αλλά και προσπάθειες περιορισμού της ανεργίας.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό, πολλά μουσεία έχουν αρχίσει να εφαρμόζουν πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης<sup>63</sup> και κάνουν σημαντικά βήματα προς την εξάλειψη των εμποδίων που τίθενται από τα ίδια τα μουσεία (μείωση τιμής εισιτηρίων και ενίοτε δωρεάν είσοδος, προσαρμογή ωραρίων λειτουργίας ώστε να ανταποκρίνονται στο εργαζόμενο κοινό, εγκαταστάσεις που διευκολύνουν τα εμποδιζόμενα υποκείμενα, εκθέσεις που αντιπροσωπεύουν την πολυμορφία της κοινωνίας, κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό κ.ο.κ.) (Μπούνια, 2008: 130). Βασική προϋπόθεση για την κοινωνική ενσωμάτωση είναι το μουσείο να συνεργαστεί με την κοινωνία και τις κοινότητες που την απαρτίζουν, προκειμένου να κατανοήσει τα ζητήματα που τις αφορούν και τους λόγους που οδηγούν στην περιθωριοποίηση ορισμένων εξ' αυτών. Όπως προαναφέρθηκε, πρέπει κάθε μέλος της κοινωνίας να κατανοήσει ότι το μουσείο το αφορά και το αντιπροσωπεύει, ακόμα

---

<sup>63</sup> Όσον αφορά τον ορισμό της κοινωνικής ενσωμάτωσης, πρόκειται για «μια διαδικασία η οποία διασφαλίζει ότι όσοι διατρέχουν τον κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αποκτούν τις απαραίτητες ευκαιρίες και πόρους για να συμμετέχουν πλήρως στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή και να απολαμβάνουν ένα επίπεδο ζωής και ευημερίας που θεωρείται φυσιολογικό στην κοινωνία στην οποία ζουν. Διασφαλίζει ότι έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων που επηρεάζουν τις ζωές τους και πρόσβαση στα θεμελιώδη δικαιώματά τους.» (Council of the European Union, 2004: 8).

και αν το θέμα που παρουσιάζει το εκάστοτε μουσείο είναι φαινομενικά ασύνδετο με τις πεποιθήσεις του (πχ δράσεις μουσείων όπως το Εβραϊκό, το Βυζαντινό και Χριστιανικό κλπ.). Τα μουσεία πρέπει να απευθύνουν το λόγο στα μέλη της κοινωνίας και να τα συμπεριλάβουν σε όλα τα στάδια προετοιμασίας μιας έκθεσης.<sup>64</sup>

Τα μουσεία καλούνται, ακόμα, να συμβάλλουν στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού όσον αφορά ζητήματα ένταξης θρησκευτικών και πολιτισμικών μειονοτήτων, να προωθήσουν τη διαπολιτισμικότητα και να άρουν εμπόδια που τίθενται από ρατσιστικά στερεότυπα. Βασική προϋπόθεση είναι να απορρίψουν την παραδοσιακή τους φυσιογνωμία, καθώς η ιστορία τους συνδέεται με τη συγκρότηση της εκάστοτε εθνικής ταυτότητας, σε αντιδιαστολή με κάποια αποκλειόμενη ετερότητα, της οποίας η συμβολή στη διαμόρφωση της πρώτης αποσιωπάται. Στην Ελλάδα δεν είναι λίγα τα μουσεία τα οποία ήδη από τις αρχές του αιώνα αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες διαπολιτισμικών εκπαιδευτικών δράσεων (αναλυτικά βλ. Βαφειαδάκη κα 2004. Κακούρου-Χρόνη, 2006 και Γκότσης, 2008). Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί η συνεργασία του Εβραϊκού Μουσείου με το Μουσείο Ισλαμικής Τέχνης-Μπενάκη και το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο για την οργάνωση του πειραματικού προγράμματος «Ιερά Βιβλία» (2004-2005). Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του μουσείου, «Στόχος του προγράμματος είναι να εντοπιστούν κοινά σημεία, αλλά και διαφορές ανάμεσα στα ιερά κείμενα των τριών κύριων μονοθεϊστικών θρησκειών, να κατανοηθεί η συνεισφορά του κάθε πολιτισμού, όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από έργα θρησκευτικής τέχνης και τέλος, να διερευνηθεί η αρμονική συνύπαρξη του ενός δίπλα στον άλλον.» Εξίσου σημαντικό βήμα στην κοινωνική αποδοχή θρησκευτικών μειονοτήτων είναι και το διαπολιτισμικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Εβραϊκού Μουσείου «Το Καντήλι», με στόχο «να ανακαλύψουν τα παιδιά τη σημασία και τη χρήση του καντηλιού στις τρεις κύριες μονοθεϊστικές θρησκείες, την Εβραϊκή, τη Χριστιανική και τη Μουσουλμανική.»<sup>65</sup>. Όσον αφορά την κοινωνική ένταξη πολιτισμικών μειονοτήτων, σημαντική είναι η δραστηριότητα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου με τη συμμετοχή του στο ευρωπαϊκό έργο Roma Routes στο πλαίσιο του Προγράμματος ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 2007-2013, Co-operation Measures (Strand 1.2.1) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο οργάνωσε το 2011 δράσεις με στόχο τόσο την προσέγγιση πληθυσμών Ρομά, όσο και την επαφή και τη γνωριμία των Ρομά με τους μη Ρομά επισκέπτες του μουσείου. Οργανώθηκε ημερίδα που παρουσίαζε όψεις της ιστορικής διαδρομής τους, εκπαιδευτικά προγράμματα για

<sup>64</sup> Ιδιαίτερα πρωτοπόρα ήταν η περιοδική έκθεση «Transatlantic Slavery» η οποία οργανώθηκε το 1991 από το Liverpool Maritime Museum σε συνεργασία με τις μειονοτικές κοινότητες της πόλης, που αναγνωρίζονται ως «απόγονοι» δούλων που είχαν φτάσει στο λιμάνι του Liverpool και πραγματεύονταν το διαμετακομιστικό δουλεμπόριο

([http://www.liverpoolmuseums.org.uk/ism/resources/museum\\_interpretation.aspx#ref7](http://www.liverpoolmuseums.org.uk/ism/resources/museum_interpretation.aspx#ref7), τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018). Ακόμα, αξίζει να γίνει λόγος για τη δράση του μουσείου Victoria & Albert, το οποίο για την οργάνωση της έκθεσης «The Arts of the Sikh Kingdoms» συμβουλευτήκε και συνεργάστηκε με την τοπική κοινότητα μεταναστών Σιχ, μετατρέποντας το μουσείο σε «ζώνη επαφής» ανάμεσα σε μία κοινωνικά περιθωριοποιημένη ομάδα και τους μουσειακούς επιμελητές. (Nightingale & Swallow, 2003:55-71). Ιδιαίτερα σημαντικές προς αυτήν την κατεύθυνση είναι οι δράσεις του Μουσείου Τέχνης στη Φιλαδέλφεια και του Μουσείου Πόλης της Νέας Υόρκης, τα οποία ήδη από τη δεκαετία του 70' και του 80' άρχισαν αν οργανώνουν εκδηλώσεις και εκθέσεις σε φτωχές περιοχές. (Black, 2009: 75).

<sup>65</sup> (<https://www.jewishmuseum.gr/diapolitismika-programmata>, τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018).



παιδιά, νέους και ενήλικες Ρομά, καθώς και για σχολεία με μεγάλο ποσοστό Ρομά μαθητών, καθώς και έκθεση φωτογραφίας από φωτογράφους Ρομά. Ακόμα, προβλήθηκε το βίντεο της Μαρίας Παπαδημητρίου TAMA-Sentimental που προέβαλλε τον Τσιγγάνο κλαρινίστα Γιώργο Μάγκα και εκτέθηκε το έργο «Το πανωφόρι των Ρομά», της ίδιας καλλιτέχνης. Τέλος, ακολούθησε προβολή ταινιών και συζήτηση, συναυλία βυζαντινής μουσικής, αφήγηση τσιγγάνικων παραμυθιών και bazaar βιβλίων. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι η επικοινωνία του μουσείου με την κοινότητα έγινε μέσω Ρομά διαμεσολαβητών, ενώ έλαβε χώρα η επιμόρφωση ενός νέου Ρομά, προκειμένου να διευκολύνει τη μελλοντική επικοινωνία του μουσείου με την κοινότητα (Γκότσης, 2014: 143-158). Την επιτυχία του προγράμματος Roma Routes διαδέχτηκε δύο χρόνια αργότερα (2013-14) η δράση «Με τους Ρομά στο Μουσείο», για την οποία θα γίνει εκτενέστερα λόγος σε επόμενο κεφάλαιο. Άλλη μια προσπάθεια κοινωνικής ένταξης περιθωριοποιημένων κοινοτήτων ήταν αυτή του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης, το οποίο εκτός από δωρεάν ξεναγήσεις σε διαπολιτισμικά σχολεία, οργάνωσε το 2016 τη δράση «Όλοι, παρέα στο μουσείο», στο πλαίσιο του προγράμματος «Παρέα στο Μουσείο». Το εν λόγω πρόγραμμα έφερε σε επαφή παιδιά από το καταφύγιο προσφύγων στον Ελαιώνα και μαθητές της σχολής Χιλ και μέσω της μελέτης της Κυπρο-Μινωικής γλώσσας, κατέρριψε στερεότυπα και συνέβαλε στη γνωριμία και επικοινωνία των συμμετεχόντων. Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του μουσείου «Εστιάζοντας στην πολυπολιτισμική και διαφυλετική παιδεία, προσπαθεί να φέρει σε επαφή διαφορετικές κοινότητες και να αναπτύξει μια συνεχή πλατφόρμα διαλόγου και οικοδόμηση σχέσεων μεταξύ ανθρώπων που μοιράζονται και καλλιεργούν το πάθος για την τέχνη.»<sup>66</sup>.

Ωστόσο, πέραν των προγραμμάτων που ως στόχο έχουν την εξάλειψη των ρατσιστικών εκδηλώσεων, είναι σημαντικό το μουσείο να δίνει φωνή στις πολιτισμικές μειονότητες, όχι παρουσιάζοντάς τες ως «τον άλλο», αλλά ως ίσο και αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας. Το μουσείο πρέπει να ενσωματώσει στο αφήγημά του τις πολιτισμικές, θρησκευτικές και τις λοιπές μειονότητες, και να προβάλλει το ρόλο τους στη διαμόρφωση της σημερινής πραγματικότητας. Πρότυπο τέτοιου είδους έκθεσης ήταν η περιοδική έκθεση του Μουσείου του Λονδίνου με τίτλο «Εποικισμός του Λονδίνου» (The Peopling of London) (1993-1994) που συνοδεύτηκε και από σχετικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Η εν λόγω έκθεση κατέδειξε το σημαντικό ρόλο του εποικισμού στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του Λονδίνου. (Merriman, 1995: 12-16. Merriman, 1997: 119-148.) Εξίσου σημαντική ήταν και η έκθεση του Μουσείου του Nottingham με τίτλο «Ο Κύκλος της Ζωής» («The Circle of Life») (1994), όπου παρουσιάστηκαν οι τρόποι με τους οποίους οικουμενικά στάδια της ζωής των ανθρώπων αποτυπώνονταν στην εμφάνιση διαφορετικών πολιτισμών, παρουσιάζοντας όλους τους πολιτισμούς ως ίσους, χωρίς ιεράρχηση ή προσπάθειες αφομοίωσης των πολιτισμών (Sandell, 2002: 8-10). Τέλος, πολυάριθμα είναι τα ευρωπαϊκά προγράμματα, οι εκδόσεις και οι ιστοσελίδες που επικεντρώνονται στο ζήτημα της μετανάστευσης<sup>67</sup>, ενώ σημαντικό είναι και το κείμενο που εξέδωσε το Δίκτυο για τους Ευρωπαϊκούς Μουσειακούς Οργανισμούς

<sup>66</sup> <https://cycladic.gr/page/parea-sto-mousio> (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

<sup>67</sup> Αναλυτικά βλ. Μούλιου, 2018: 11-20.

(NEMO) το 2016, το οποίο είχε ως στόχο την καθοδήγηση των μουσείων της Ευρώπης για την ανάπτυξη δράσεων με θέμα την πολιτιστική ποικιλομορφία. Ο στόχος της έκδοσης ήταν «να προσφέρει έμπνευση στα μουσεία της Ευρώπης για την ανάπτυξη πολυπρισματικών και πολυπολιτισμικών προσεγγίσεων στο έργο τους και στην ερμηνεία των συλλογών τους για να συνδράμουν στη δόμηση μιας πιο υγιούς και πολυπολιτισμικής κοινωνίας» (NEMO, 2016: 3, παράθεση στο Μούλιου, 2018: 15).

Ακόμα, σταδιακά αναγνωρίζεται και ο ρόλος των μουσείων στη θεραπεία ασθενών, νοσηλευόμενων σε κέντρα απεξάρτησης και ψυχιατρικές κλινικές, σε άτομα τρίτης ηλικίας που πάσχουν από Alzheimer και στην εν γένει κοινωνικοποίηση ατόμων τρίτης ηλικίας. Η επαφή των προαναφερθέντων ευπαθών ομάδων με τα μουσειακά εκθέματα μπορεί να επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα στη βελτίωση της ζωής τους. Τα υποκείμενα είναι σε θέση να κοινωνικοποιηθούν σε ένα κλίμα αποδοχής, να μοιραστούν τις σκέψεις τους, να ανακαλέσουν βιώματα, εμπειρίες και αναμνήσεις, ενώ τους προσφέρονται ευκαιρίες διαφυγής από τα προβλήματά τους και δυνατότητες επανασύνδεσης με τον εαυτό τους (Silverman, 2002: 73). Όταν, μάλιστα, τα προγράμματα προσέγγισης προσφέρουν τη δυνατότητα δημιουργικής έκφρασης (ζωγραφική, αγγειοπλαστική κλπ), τότε δίνεται η ευκαιρία στα άτομα να εκφράσουν συναισθήματα τα οποία καταπιέζονται, ή/και αφυπνίζονται συναισθήματα τα οποία βρίσκονταν στη λήθη. Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι σχετικές δράσεις του Παιδικού Μουσείου στην Αθήνα, το οποίο προσφέρει προγράμματα για τα παιδιά που νοσηλεύονται στα Νοσοκομεία Παίδων, προσφέροντάς τους όχι μόνο πρόσβαση στον πολιτισμό, αλλά και σημαντική κοινωνική και ψυχολογική υποστήριξη, δημιουργώντας αίσθημα αισιοδοξίας και δίνοντάς τους ελπίδα για το μέλλον (Καλεσσοπούλου, 2002, 89-93). Με παρόμοιο τρόπο προσεγγίζει και τα παιδιά Σημαντική είναι και η συμβολή του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης το οποίο στο πλαίσιο του προγράμματος «ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα» συνεργάζεται με κοινωνικούς φορείς και ομάδες, όπως μονάδες απεξάρτησης και κέντρα για άτομα τρίτης ηλικίας, Στόχος του προγράμματος «ΕΜΣΤ Χωρίς Σύνορα» είναι «η άρση του κοινωνικού αποκλεισμού, η ενσωμάτωση και η ίση πρόσβαση στην τέχνη». Επιπλέον, το μουσείο οργανώνει δράσεις και ξεναγήσεις που απευθύνονται σε μέλη της Ελληνικής Εταιρείας Παρηγορητικής και Συμπτωματικής Φροντίδας Καρκινοπαθών και μη Ασθενών (ΠΑΡΗ.ΣΥ.Α), σε νοσηλευόμενους της Α΄ Ψυχιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και το 2014 οργάνωσε έκθεση με τίτλο «Διαδράσεις» σε συνεργασία με το Φωτογραφικό Εργαστήρι της Μονάδας Απεξάρτησης 18 Άνω, με έργα που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της πενταετούς συνεργασίας της Μονάδας με το Μουσείο. Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα «Η συνεργασία βασίζεται στον από κοινού σχεδιασμό ενός προγράμματος με δραστηριότητες για τη συγκεκριμένη ομάδα, οι οποίες εμπλουτίζουν με έναν εναλλακτικό τρόπο το θεραπευτικό έργο της Μονάδας Απεξάρτησης και ενισχύουν το ρόλο της τέχνης τόσο στη φάση της θεραπείας όσο και της επανένταξης. Μέσα από την ενεργό συμμετοχή της ομάδας σε δράσεις του μουσείου το πρόγραμμα που υλοποιείται κάθε χρόνο στοχεύει στην ισότιμη πρόσβαση και στο βιωματικό τρόπο προσέγγισης της τέχνης, αλλά και στην ευαισθητοποίηση του κοινού απέναντι στο σοβαρό κοινωνικό

πρόβλημα της κατάχρησης ουσιών και την άρση των προκαταλήψεων.»<sup>68</sup>. Παρόμοια, το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο συνεργάστηκε επίσης με τη μονάδα απεξάρτησης 18 Άνω και με το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων και οργάνωσαν εκπαιδευτικές συναντήσεις στις εκθέσεις του μουσείου με στόχο «την υποστήριξη ατόμων εξαρτημένων από φαρμακευτικές ουσίες που παρακολουθούν θεραπευτικά προγράμματα των αντίστοιχων δομών».

Όπως προαναφέρθηκε, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν και στη θεραπεία χρονίως ψυχικά ασθενών, συνεισφέροντας στο «τρίπτυχο θεραπεία-εκπαίδευση-αλληλεπίδραση με το κοινωνικό περιβάλλον, που αποτελούν τους άξονες πάνω στους οποίους κινούνται τα προγράμματα των δομών ψυχικής υγείας» (Γκότσης & Βοσνίδης, 2008: 40). Στην ελληνική πραγματικότητα, άξια λόγου είναι η συνεργασία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου με τον ξενώνα ANTIΓΟΝΗ του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής. Κατά τη διάρκεια της συνεργασίας και με αφορμή τις περιοδικές εκθέσεις «Μύθοι και Αρχέτυπα στη Μεσόγειο», «Salvador Dalí. Ο μύθος του σουρεαλισμού» και «Γιάννης Κολέφας. Οδοιπορικό στην τέχνη του ψηφιδωτού (1927-1986)» έλαβαν χώρα συσχετίσεις σχετικά με την ομορφιά και την τεχνολογία, για την πολλαπλή πρόσληψη της πραγματικότητας, για τη σχέση του πραγματικού με το φανταστικό, για τις μεταμορφώσεις και τις εσωτερικές συζητήσεις. Τέλος, με αφορμή τις ψηφίδες, έγινε λόγος για τον τρόπο με τον οποίο «μεμονωμένα τμήματα αποκτούν νόημα μόνο όταν βρίσκουν τη θέση τους στην τελική σύνθεση-ενότητα». Η συνεργασία του μουσείου με τον ξενώνα ανανεώθηκε με ένα νέο κύκλο συναντήσεων, όπου με αφορμή επιλεγμένων βυζαντινών εικόνων, συζητήθηκαν σκέψεις και εμπειρίες των συμμετεχόντων σχετικά με τον κύκλο της ζωής, ενώ λόγω της φύσης των εκθεμάτων ήταν αναπόφευκτο να δημιουργηθούν «μεταφυσικοί συνειρμοί και ερωτήματα» (Γκότσης & Βοσνίδης, 2008: 39-40).

Σημαντικός είναι και ο ρόλος των μουσείων στην κοινωνική ένταξη ατόμων τρίτης ηλικίας, οι οποίοι συχνά νοιώθουν παραγκωνισμένοι από την κοινωνία. Ένα πρόγραμμα που στοχεύει στην κοινωνικοποίηση ατόμων τρίτης ηλικίας με αφορμή μια μουσειακή επίσκεψη είναι το πρόγραμμα «Σοφή παρέα στο μουσείο», που οργανώθηκε από το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, στο πλαίσιο του προγράμματος «Μαζί στο μουσείο». Άξια λόγου είναι και η δράση του Μουσείου Σχολικής Ζωής του Δήμου Χανίων, το οποίο στο πλαίσιο της έκθεσης «Ελάτε να ζωντανέψουμε τα ξύλινα θρανία. Ματιές στη σχολική ζωή παλαιότερων εποχών» διοργάνωσε δραστηριότητα «ανάκλησης αναμνήσεων» η οποία είχε σαν στόχο την ενθάρρυνση ενεργητικής συμμετοχής επισκεπτών της τρίτης ηλικίας, οδηγώντας στην ενδυνάμωση της εμπειρίας του επισκέπτη ενώ παράλληλα συνέβαλε στη δημιουργία ενός αρχείου προσωπικών μαρτυριών. «Παράλληλα, η προσπάθεια των ατόμων να καταγράψουν τις αναμνήσεις τους και να αποτυπώσουν τη δική τους εκδοχή της ιστορίας, τους προσφέρει μια αίσθηση αυτοεκτίμησης, αλλά και αυτοσυνείδησης.» (Οικονόμου & Γκαζή, 2007: 1). Η σημασία της εν λόγω δράσης έγκειται στο γεγονός ότι ήταν σε θέση να δώσει φωνή στα μέλη της κοινωνίας. Υπό αυτήν την έννοια, παρόμοια ήταν και η δράση του Μουσείου της Πόλης του Βόλου, όπου το μουσείο αξιοποίησε προσωπικές μαρτυρίες και βιώματα των μελών της κοινωνίας, αλλά και

<sup>68</sup> <http://www.emst.gr/exhibitions/past-exhibitions/emst-choris-synora-diadrasis> (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

προσωπικά ή οικογενειακά κειμήλια. Με αυτόν τον τρόπο, οι ίδιοι οι κάτοικοι του Βόλου αφηγούνται την ιστορία της πόλης τους, κατανοώντας ότι τόσο η πόλη, όσο και το μουσείο τους ανήκει και η φωνή τους ακούγεται μέσω αυτού (Δημόγλου, 2010: 251-254).

Αξιόλογες είναι και οι δράσεις προσέγγισης κρατουμένων σε φυλακές. Τέτοιου είδους δράσεις έχει οργανώσει το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, το οποίο συνεργάστηκε με το Γυμνάσιο –Λύκειο του Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα», ενώ οργάνωσε και εκπαιδευτικό πρόγραμμα, με τίτλο "Φτιάχνω το δικό μου σπιτικό", για τα μέλη της Θεραπευτικής Κοινότητας του ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού. Στο πλαίσιο του προγράμματος, κάθε θεραπευόμενη δημιούργησε με υλικά της επιλογής της ένα σπίτι, με αποτέλεσμα, όλες μαζί, να δημιουργήσουν μια κοινότητα και δήλωσαν χαρακτηριστικά ότι «Τα σπιτάκια ήταν για μας μια ακόμη αφορμή να σκεφτούμε με ευθύνη το παρελθόν, να συνειδητοποιήσουμε το παρόν και να μπορέσουμε να ονειρευτούμε το μέλλον με αισιοδοξία, καθαρές και απαλλαγμένες από αρνητικές και παραβατικές συμπεριφορές»<sup>69</sup>. Ένα ενδιαφέρον εκπαιδευτικό πρόγραμμα που απευθύνεται σε κρατούμενους υλοποιήθηκε το 2007, στο πλαίσιο του προγράμματος «Δίοδος για την επικοινωνία φοιτητών του Τμήματος Νομικής του ΑΠΘ με νεαρούς κρατουμένους της Δικαστικής Φυλακής Διαβατών» του Τομέα Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών σε συνεργασία με την ΙΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, με στόχο να παρουσιάσει στους κρατούμενους το αρχαιολογικό έργο και τα αποτελέσματα που επιφέρει στο κοινωνικό σύνολο, ευαισθητοποιώντας τους απέναντι σε θέματα που αφορούν το αρχαιολογικό έργο και τη διαχείριση του πολιτισμού, προάγοντας το δικαίωμα όλων στον πολιτισμό (Γιοβάνογλου & Σακαλή, 2007: 27-51). Ως εκ τούτου, τα μουσεία είναι ικανά να καλλιεργήσουν το αίσθημα του συνανήκειν, το αίσθημα της συμμετοχικότητας και να συμβάλλουν στην κοινωνικοποίησή ατόμων που ανήκουν σε κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, αλλά και στην έκφραση των συναισθημάτων τους, στη μόρφωσή τους, στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους και στη δημιουργία αισθήματος αισιοδοξίας, προσφέροντας, παράλληλα, ένα μέσο σύνδεσης με την κοινωνία.

Ακόμα, τα μουσεία είναι σε θέση να συμβάλλουν στην κοινωνική ένταξη ατόμων με παραβατική συμπεριφορά, συνδράμοντας στην εξάλειψη της εγκληματικότητας. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του μουσείου του Wolverhampton, όπου οι μουσειακοί υπάλληλοι προσέγγισαν παιδιά 9-12 ετών, τα οποία βανδάλισαν το μουσείο και τα μετέτρεψαν σε επισκέπτες του μουσείου. Παρόμοια προς αυτήν την κατεύθυνση, είναι και η περίπτωση των μουσείων Tyne & Wear στην Αγγλία, τα οποία προσέφεραν εργαστήρια για παιδιά 13-16 ετών, που ζωγράφιζαν παράνομα με σπρέι σε διάφορα σημεία της πόλης. Τα παιδιά διδάχθηκαν πώς να χειρίζονται με ασφάλεια τα σπρέι και αργότερα οργανώθηκαν σε ομάδα που άρχισε να εκτελεί έργα κατόπιν παραγγελίας (Hooper-Greenhill *et al.*, 2000: 43).

<sup>69</sup> <http://www.emst.gr/category/events/past-events> (τελευταία επίσκεψη:03/08/2018)  
<https://www.iapopsi.gr/%CF%86%CF%84%CE%B9%CE%AC%CF%87%CE%BD%CF%89-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%80%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C/> (τελευταία επίσκεψη:02/08/2018)

Επιπλέον, τα μουσεία είναι σε θέση να συνδράμουν στην ένταξη κοινωνικά αποκλεισμένων ατόμων, των οποίων η περιθωριοποίηση εντείνεται λόγω της οικονομικής τους ανέχειας. Υπόδειγμα τέτοιου είδους δράσης είναι αυτή του Living Museum of the West, στη Μελβούρνη, όπου το μουσείο πραγματοποίησε μια σειρά προγραμμάτων με σκοπό την εκπαίδευση άνεργων μελών ευπαθών ομάδων της κοινωνίας, προκειμένου να αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες για εύρεση εργασίας.(Sandell, 1998: 413).

Παράλληλα, μέσω της πρόσληψης ατόμων της τοπικής κοινότητας για εργασία στο μουσείο, επιτυγχάνεται τόσο η καταπολέμηση της ανεργίας, όσο και η οικειοποίηση του μουσείου από τα μέλη της κοινότητας. Στην Ελλάδα υποδειγματική είναι η στάση του μουσείου της Ελευθέρας, το οποίο προχώρησε στην πρόσληψη ατόμων της τοπικής κοινωνίας.

Ωστόσο, η συμβολή στη μείωση της ανεργίας δεν ταυτίζεται με την κατάρριψη των στερεοτύπων απέναντι στα άτομα που βιώνουν σε συνθήκες φτώχειας. Η καταπολέμηση των εν λόγω στερεοτύπων, πρέπει να έχει σαν στόχο τα μέλη της κοινωνίας που ανήκουν στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, μέσα στα οποία εκκολάπτονται τέτοιου είδους πεποιθήσεις. Σημαντική δράση στην άρση των προκαταλήψεων είναι αυτή του μουσείου Tenement στη Νέα Υόρκη, το οποίο συνεργάστηκε με σχολεία για να μεταφέρει το μήνυμα ότι «η αξία ενός ατόμου δεν προσδιορίζεται από τον υλικό πλούτο που διαθέτει». Σε αυτό το πλαίσιο, ζητήθηκε από εννιάχρονα παιδιά να γράψουν τους συσχετισμούς που δημιουργούν στο άκουσμα της λέξης «φτωχός» πριν και μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο. Το αντίκτυπο της έκθεσης στα παιδιά έγινε άμεσα αισθητό, αφού πριν την επίσκεψη η πλειονότητα έγραψε λέξεις με αρνητικό πρόσημο (πχ «κακός», «επικίνδυνος», «ανέντιμος» κλπ), ενώ μετά την επίσκεψη το ποσοστό των παιδιών που συνέδεαν τη λέξη «φτωχός» με αρνητικές λέξεις μειώθηκε δραστικά (Abram, 2002: 125-141). Μια ακόμα δράση με στόχο την απενοχοποίηση των ανθρώπων που βιώνουν κάτω από το όριο της φτώχειας ήταν η δημιουργία του Hotel Caledonia, στη Γλασκόβη. Πρόκειται για μια έκθεση βασισμένη στις εμπειρίες των άστεγων της πόλης, που μέσω της αντιπροσώπευσής τους, τους ενέταξε στην κοινωνική πραγματικότητα της πόλης (Davis, 2007: 67).

Όσον αφορά την κοινωνική ενσωμάτωση εμποδιζόμενων ατόμων, πολλά μουσεία στην Ελλάδα προσαρμόζουν τις υποδομές και τις μεθόδους επικοινωνίας τους, ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες αυτών. Υπόδειγμα αποτελεί το Μουσείο Αφής-Φάρος Τυφλών, το οποίο λειτουργεί από το 1984 στην Αθήνα. Στο εν λόγω μουσείο εκτίθενται πιστά αντίγραφα αρχαιοτήτων που φυλάσσονται σε ελληνικά μουσεία, τα οποία οι επισκέπτες είναι σε θέση να ψηλαφήσουν, για να έρθουν σε «επ-αφή» (όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα του μουσείου) με τη πολιτιστική κληρονομιά του τόπου μας. Εκτίθενται, μεταξύ άλλων και έργα ατόμων με προβλήματα όρασης από το εργαστήριο Κεραμικής και Γλυπτικής του Φάρου Τυφλών της Ελλάδος<sup>70</sup>. Σημαντικός είναι και ο Ρόλος του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, το οποίο το 2000 συνεργάστηκε με το Κέντρο Εκπαίδευσης και Αποκατάστασης Τυφλών (KEAT) με σκοπό την οργάνωση

<sup>70</sup> <http://www.tactualmuseum.gr/html/mus.htm> (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

δράσεων για ομάδες μαθητών Γυμνασίου και Λυκείου που παρακολουθούσαν τα παράλληλα σχολικά προγράμματα του Κέντρου. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν ορισμένα αντικείμενα (γλυπτά, ανάγλυφα, ψηφιδωτά, εικόνες και αντικείμενα μικροτεχνίας που βγήκαν από τις προθήκες) για απτική επεξεργασία. Πλέον, το Βυζαντινό Μουσείο διαθέτει οργανωμένη απτική διαδρομή και για τους μεμονωμένους τυφλούς επισκέπτες, ενώ οργανώνει και προσαρμοσμένες ξεναγήσεις για κωφούς και άτομα με νοητική υστέρηση (Γκότσης, 2004: 207-213) Σε παρόμοια κατεύθυνση κινήθηκε και το Αθνασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου με τη δράση «Το μουσείο με άλλα μάτια», για την οποία λόγος θα γίνει παρακάτω. Επίσης, σημαντικό είναι το έργο του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης, το οποίο στο πλαίσιο του προγράμματος «Παρέα στο Μουσείο» οργανώνει επισκέψεις και εργαστήρια για άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και εργαστήρια για γονείς και παιδιά με αναπηρία<sup>71</sup>.

Τέλος, τα μουσεία θα πρέπει να θίγουν και ζητήματα τα οποία αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη προκατάληψη από την πλειονότητα των μελών της κοινωνίας, με σκοπό να τα καταστήσουν κοινωνικώς αποδεκτά. Πρόκειται για θέματα που αφορούν το φεμινισμό, την ομοφυλοφιλία, την πορνεία, τη βία, καθώς και σεξουαλικώς μεταδιδόμενα νοσήματα, τα οποία στερεοτυπικά θεωρείται ότι δεν έχουν καμία θέση μέσα σε ένα μουσείο και που οδηγούν σε κοινωνικό αποκλεισμό συνοδευόμενο από ακραίες αντιδράσεις. Τα μουσεία ως φορείς κοινωνικής αποδοχής θα πρέπει να επιχειρήσουν να από-δαιμονοποιήσουν αυτού του είδους τα ζητήματα, οργανώνοντας σχετικές εκθέσεις και δράσεις. Σημαντικές δράσεις προς αυτήν την κατεύθυνση διεξήχθησαν στο Μουσείο Τέχνης στη Φιλαδέλφεια, στο Μουσείο Πόλης στη Νέα Υόρκη (Black, 2009:75), αλλά και στο Nottingham Castle Museum and Art Gallery κ.ο.κ.. (Karp & Kratz, 2000:194-228). Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, άξιο λόγου είναι το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Βυζαντινού και Χριστιανικού μουσείου «Ανάμεσα στη βία και την ανεκτικότητα» το οποίο οργανώθηκε στο πλαίσιο του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2015 και 2016<sup>72</sup>.

Κομβικής σημασίας είναι και η μέριμνα κοινωνικής ένταξης ατόμων τα οποία ζουν σε απομακρυσμένες και δυσπρόσιτες περιοχές. Καθοριστικό για αυτό το σκοπό είναι τα μουσεία να επιστρατεύσουν μουσειοσκευές και μουσειοβαλίτσες με υλικό και αντίγραφα ή και αυθεντικά αντικείμενα που θα μεταφέρονται σε αυτές τις περιοχές, με στόχο να καταστήσουν τον πολιτισμό προσιτό και σε αυτές τις κοινότητες, οι οποίες διατρέχουν τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού. Η πρώτη μουσειοσκευή στην Ελλάδα κατασκευάστηκε από το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, το 1987 και απευθύνονταν, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο σε παιδιά που δεν είχαν άμεση πρόσβαση σε κάποιο μουσείο (Κόκκινος-Αλεξάκη, 2002: 187). Το 1993-94 υλοποιήθηκε ένα σημαντικό πρόγραμμα με τον ίδιο στόχο. Πρόκειται για το πρόγραμμα «Κιβωτός», στο πλαίσιο του οποίου ένα μουσειολεωφορείο ταξίδεψε στις πόλεις και τα χωριά της Λέσβου και της Λήμνου, παρουσιάζοντας το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ανατολικό Αιγαίο:Εικόνες από το

<sup>71</sup> <https://cycladic.gr/page/parea-sto-mousio> (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

<sup>72</sup> [http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational\\_programme\\_dept/what\\_is\\_new/?nid=2005](http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/what_is_new/?nid=2005) (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018).

παρελθόν. Η Λέσβος και η Λήμνος από τα προϊστορικά ως τα ελληνιστικά χρόνια» και είχε ως στόχο την ευαισθητοποίηση των νέων σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οργανώθηκε από την Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Λέσβου σε συνεργασία με το Κέντρο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού και την Κ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Επρόκειτο για μια «υλοποίηση αυτής της νέας αντίληψης που θέλει το μουσείο προσιτό σε όλους ανεξαιρέτως», για μια «κινητή πολιτιστική μονάδα με σκοπό να θεραπεύσει τις ανάγκες ενός κοινού που αδυνατεί να έρθει σε επαφή με τους χώρους όπου φυλάσσονται και εκτίθενται τα πνευματικά και υλικά ερείσματα του πολιτισμού του.» (Πίνη & Σελέντη, 1994: 100) Παρόμοιες δράσεις εντοπίζονται στη Μ.Βρετανία από το 1970. Πρόκειται για τα λεγόμενα κινητά μουσεία, τα οποία εξοπλισμένα με υλικά μέσα και εποπτικό υλικό πραγματοποιούν επισκέψεις προσαρμοσμένες στις ανάγκες των εκάστοτε ομάδων. Στην Ελλάδα, κινητό μουσείο διαθέτει από το 1994 το Ελληνικό Παιδικό Μουσείο το οποίο «...δίνει την ευκαιρία σε όλα τα παιδιά να έχουν πρόσβαση στις συλλογές, τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τα εκθέματα του Ελληνικού Παιδικού Μουσείου»<sup>73</sup>. Τέλος, η εξέλιξη της τεχνολογίας έχει συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό σε τέτοιου είδους προσεγγίσεις, μέσω της ψηφιοποίησης των συλλογών και της δυνατότητας εικονικής περιήγησης στους εκθεσιακούς χώρους μέσω του διαδικτύου και τη μελέτη των εκθεμάτων σε υψηλή ευκρίνεια. (βλ. Google Arts & Culture)<sup>74</sup>.

Λαμβάνοντας υπ'όψιν τα παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα μουσεία μπορούν μέσω εκθέσεων και προγραμμάτων προσέγγισης να λειτουργήσουν ως καταλύτες για την κοινωνική ανάπτυξη και την κοινωνική ένταξη, συνεισφέροντας στη συνοχή της κοινωνίας στους κόλπους της οποίας δραστηριοποιούνται. Τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν όχι μόνο στη μόρφωση ευπαθών ομάδων, αλλά κυρίως στην κοινωνικοποίηση, στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, στην έκφραση συναισθημάτων, στην ανάπτυξη της δημιουργικότητας, στην κατάκτηση νέων δεξιοτήτων και στην αφύπνιση νέων ευφυϊών, στην καλλιέργεια της φαντασίας και της αυτοέκφρασης και στην καταπολέμηση του αισθήματος απομόνωσης. Μπορούν, ακόμα, να συμβάλλουν στην ενίσχυση του αισθήματος του συνανήκειν, στην ψυχική ίαση και στη σταδιακή βελτίωση της ζωής των ομάδων που διατρέχουν ή βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η εμπλοκή ενός ατόμου με την ιστορία και τα ευρύτερα συμφραζόμενα της κοινωνίας της οποίας αποτελεί μέρος, συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση τόσο αυτής, όσο και το ίδιου του εαυτού του. Ακόμα, είναι σημαντικό να δίνεται η ευκαιρία στα άτομα να μιλήσουν για τις ιστορίες τους, κατανοώντας πως η φωνή τους μπορεί να ακουστεί. Σε κοινωνικό επίπεδο, τα μουσεία μπορούν να συμβάλλουν στη δημιουργία μιας κοινωνίας με συνοχή η οποία στοχεύει στη συμπερίληψη, να καταρρίψουν στερεοτυπικούς φόβους απέναντι στην «ετερότητα» και να συνδράμουν στην ουσιαστική αποδοχή της από την κοινωνία και όχι στην αφομοίωσή της από αυτή. Μπορούν, κατ' επέκτασιν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην καταπολέμηση της ανεργίας, της φτώχειας, της εγκληματικότητας και της αμάθειας

<sup>73</sup> <https://www.hcm.gr/portfolio/kinito-mouseio/> (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

<sup>74</sup> <https://artsandculture.google.com/usergallery/oAKir0hqoP3eKw> (τελευταία επίσκεψη:03/08/2018)

(DCMS, 2000: 5. Hooper-Greenhill *et al.*, 2000. Dodd & Sandell, 2001: 8. Sandell, 2003: 47. Silverman, 2002). Τα μουσεία, είναι σε θέση να προσφέρουν περιβάλλον κοινωνικοποίησης και αλληλεπίδρασης ατόμων με ποικίλα υπόβαθρα, προκειμένου να εξαλειφθούν οι προκαταλήψεις απέναντι στο διαφορετικό, ανοίγοντας το δρόμο προς μια κοινωνία χωρίς διακρίσεις, η οποία θα διατηρεί και θα διαφυλάσσει την πολιτιστική πολυμορφία.

## **2.10 Συμπεράσματα**

Προκειμένου, λοιπόν, να χτίσουν γέφυρες επικοινωνίας με την κοινωνία, τα μουσεία οφείλουν να γνωρίσουν τους επισκέπτες τους, να κατανοήσουν τα κίνητρα που τους ωθούν να πραγματοποιήσουν μια μουσειακή επίσκεψη, καθώς και τις προσδοκίες, αλλά και τις ανάγκες τους, με στόχο να τις ικανοποιήσουν, αποδεικνύοντάς τους ότι η μουσειακή επίσκεψη αποτελεί γόνιμη αξιοποίηση του ελεύθερού τους χρόνου (Black, 2009: 80-81, 107). Είναι απαραίτητο να καταρριφθεί η εικόνα του μουσείου-ναός. Με άλλα λόγια, το μουσείο-ναός και αυστηρώς χώρος εκπαίδευσης οφείλει να μεταμορφωθεί σε μουσείο-χώρο εμπειριών, και φορέα κοινωνικής ενσωμάτωσης, προκειμένου να μην καταλήξει να είναι απλώς ένας χώρος φύλαξης πολύτιμων αντικειμένων, χωρίς κανένα άλλο νόημα για την κοινωνία. Αυτή η μετατόπιση του κέντρου βάρους είναι δύσκολο να επιτευχθεί και ακόμα δυσκολότερο να διατηρηθεί. Όπως αναφέρουν οι Kelly και Gordon, τα μουσεία έχουν χρέος να λειτουργούν ως μεσάζοντες και ως συνεργάτες, και όχι ως πατριαρχικά ιδρύματα που επιβάλλουν τις απόψεις και τις πρακτικές τους στην κοινωνία. (Kelly & Gordon, 2002: 156). Πρέπει να αποτελούν «ζώνες επαφής», μέσα στις οποίες αλληλεπιδρούν διαφορετικές ιστορίες, γλώσσες, εμπειρίες και φωνές (Hooper-Greenhill, 1999<sup>a</sup>: 22) Είναι απαραίτητο να συνειδητοποιήσουν τόσο τα μουσεία, όσο και τα μέλη της κοινωνίας, ότι τα μουσειακά εκθέματα δεν αποτελούν κτήμα των μουσείων, αλλά της ίδιας της κοινωνίας (Kelly & Gordon, 2002: 156). Ο επαναπροσδιορισμός των μουσείων πρέπει να πραγματοποιηθεί με γνώμονα την κοινωνία και τις ανάγκες της. Το σύγχρονο μουσείο καλείται να διευρυνθεί, συμπεριλαμβάνοντας και αντιπροσωπεύοντας όλα τα μέλη της κοινωνίας, λειτουργώντας ως φορέας κοινωνικής ενσωμάτωσης κοινωνικά ευάλωτων ομάδων.

Η έρευνα έχει καταδείξει πως η αίσθηση ότι το υποκείμενο δεν είναι ευπρόσδεκτο στον μουσειακό χώρο, καθώς και η αβεβαιότητα που δημιουργείται λόγω της μη εξοικείωσης με τον μουσειακό χώρο, θέτει σημαντικά εμπόδια για μια ολοκληρωμένη και ευχάριστη μουσειακή εμπειρία. (Stewart-Young, 2000: 30). Στόχος είναι οι επισκέπτες να νοιώθουν ευπρόσδεκτοι στον μουσειακό χώρο και να ξεπεραστεί ο λεγόμενος «φόβος της εισόδου» (βλ. Gurian, 2005), που συχνά αποτρέπει τα υποκείμενα από το να πραγματοποιήσουν μια μουσειακή επίσκεψη. Επίσης, πρέπει να πάψει η ταύτιση των μουσείων με χώρους παραδοσιακής, τυπικής εκπαίδευσης. Δεν είναι χώροι όπου τα υποκείμενα μπορούν να αποκτήσουν συγκεκριμένες και προκαθορισμένες γνώσεις. Άλλωστε, η πλειοψηφία των μουσειακών επισκεπτών δεν είναι διατεθειμένοι να καταναλώσουν τέτοιου είδους



ενέργεια, αφού όπως προκύπτει από έρευνες κοινού, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν επισκέπτονται τα μουσεία με αυτό το σκοπό. Η επίσκεψη στο μουσείο μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μάθηση, αλλά η μάθηση δεν αποτελεί παρά μόνο μία πτυχή της συνολικής μουσειακής εμπειρίας. Αν και η αμιγώς εκπαιδευτική υπόσταση του μουσείου είναι αρκετή για να διατηρήσει τους συστηματικούς επισκέπτες, δεν αρκεί για να προσελκύσει τους περιστασιακούς επισκέπτες και τους μη επισκέπτες. Αντίθετα, η προβολή ενός αποκλειστικά εκπαιδευτικού χώρου απωθεί τα εν λόγω υποκείμενα. Για να προσελκύσουν αυτές τις ομάδες, είναι απαραίτητο τα σύγχρονα μουσεία να αποδομήσουν την εικόνα των αμιγώς εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και να επαναπροσδιορίσουν την υπόστασή τους ως κέντρα πολιτισμού και ως χώροι πολυεπίπεδων εμπειριών και ανακάλυψης. Δεν πρέπει η εικόνα του μουσείου ως εκπαιδευτικού ιδρύματος να επισκιάζει όλα τα άλλα χαρακτηριστικά του. (Hood, 1981:308). Είναι σημαντικό το μουσείο να υιοθετήσει μια φιλοσοφία που να συνδυάζει αναψυχή και εκπαίδευση και βάσει αυτής να οργανώνονται και όλα τα προγράμματά του. Έτσι, θα είναι σε θέση να καλύπτει ποικίλες ανάγκες όπως την ανάγκη για εξερεύνηση, την ανάγκη για συμμετοχή σε κάτι αξιόλογο, για κοινωνικοποίηση, για διασκέδαση, για ενεργό συμμετοχή και για επιμόρφωση. Με αυτόν τον τρόπο, η μουσειακή επίσκεψη μπορεί να ενσωματωθεί ευκολότερα στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου που επιλέγουν οι περιστασιακοί επισκέπτες και οι μη επισκέπτες, αφού μέσω αυτής θα μπορούν να εκπληρώσουν πολλαπλούς στόχους, πέραν της εκπαίδευσης (Hood, 1981: 306-309) . Μια επιτυχής μουσειακή επίσκεψη προσφέρει ευχαρίστηση, αίσθημα αυτοεκπλήρωσης, αυτογνωσίας, ικανοποίησης, αναψυχής και επιτυχίας, ενώ παράλληλα επιτρέπει την εκπλήρωση πολλαπλών προσωπικών στόχων. Σκοπός είναι το μουσείο του 21<sup>ου</sup> αι., το λεγόμενο «συμμετοχικό» μουσείο, να στρέψει το ενδιαφέρον του από τα αντικείμενα (εκθέματα) στα υποκείμενα (επισκέπτες), να συνεργάζεται με την κοινωνία, και να αποτελέσει ζωτικό και αναπόσπαστο τμήμα της, πόλο έλξης διαφορετικών ατόμων. Πρέπει να αποτελεί χώρο συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης ανθρώπων με διαφορετικές εμπειρίες, γνώσεις και δεξιότητες, οι οποίοι θα βιώνουν ταυτόχρονα, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, την πολυπλευρική εμπειρία της μουσειακής επίσκεψης, πετυχαίνοντας ο καθένας τους δικούς του προσωπικούς στόχους.

### **3<sup>ο</sup> Κεφάλαιο: Έρευνα**

#### **3.1 Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία της έρευνας**

Η εν λόγω έρευνα βασίζεται στην παραδοχή ότι τα σύγχρονα αρχαιολογικά μουσεία μπορούν να αποτελέσουν πεδίο επαφής και διαλόγου ανάμεσα στην αρχαιολογία και στο ευρύ κοινό, αλλά και χώρο βίωσης μιας πολυεπίπεδης εμπειρίας στη βάση της αλληλεπίδρασης των επισκεπτών με το μουσείο, της κοινωνικοποίησης και της διατύπωσης προσωπικών συμπερασμάτων μέσα από την ανάκληση προσωπικών βιωμάτων και γνώσεων. Στην παρούσα έρευνα διερευνάται κατά πόσο το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, μέσω της Προσωρινής Έκθεσης στο Ναό του Αγ.Φραγκίσκου είναι σε θέση να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στην προϊστορική Αρχαιολογία και στο ευρύ κοινό, επιτυγχάνοντας τους παραπάνω στόχους, ανταποκρινόμενο στις επιταγές της εποχής και συμβάλλοντας στην εποικοδομητική κατάκτηση της γνώσης, στο πλαίσιο μιας πολυεπίπεδης μουσειακής εμπειρίας. Κυρίως, όμως, θα διερευνηθεί κατά πόσο η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου μπορεί να αποτελέσει πεδίο εποικοδομητικής και άμεσης επικοινωνίας ανάμεσα στην αρχαιολογία και στο ευρύ κοινό. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται προς διερεύνηση στην παρούσα εργασία είναι τα εξής:

- Πώς αξιοποιείται η προϊστορία του Ρεθύμνου στο ερμηνευτικό αφήγημα του μουσείου;
- Τι είδους εμπειρίες επιθυμούν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου να βιώσουν οι επισκέπτες της έκθεσης με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα; Επιτυγχάνονται οι στόχοι των αρχαιολόγων;
- Αποτελεί η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου πεδίο επικοινωνίας της προϊστορικής αρχαιολογίας με το κοινό;
- Πώς σχετίζονται παράγοντες όπως το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών και ο τρόπος με τον οποίο αντιλήφθηκαν οι επισκέπτες το μουσειακό περιβάλλον με όψεις της μουσειακής εμπειρίας, όπως τη βίωσαν οι επισκέπτες με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα;
- Για ποιο λόγο μεγάλο μέρος της τοπικής κοινωνίας επιλέγει να μην επισκεφθεί την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου; Ποιοι παράγοντες θέτουν εμπόδια στην επίσκεψη στην έκθεση;
- Ποια είναι τα δυνατά και τα αδύναμα σημεία της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου; Ποιες είναι η ευκαιρίες για βελτίωση και ποιες οι απειλές που ελωχεύουν; (ανάλυση SWOT)

### 3.1.1 Έρευνα και μεθοδολογικά εργαλεία

Για τη διεξαγωγή της έρευνας έλαβαν χώρα, σε πρώτο στάδιο, ημιδομημένες συνεντεύξεις με αρχαιολόγους, οι οποίοι είχαν λόγο στον σχεδιασμό της έκθεσης με σκοπό, μεταξύ άλλων, να διερευνηθούν οι επιδιώξεις τους όσον αφορά την εμπειρία που επιθυμούν να βιώσει το κοινό. Σε επόμενο στάδιο και αφού προσδιορίστηκαν οι στόχοι των αρχαιολόγων, έλαβαν χώρα δομημένες συνεντεύξεις με ερωτηματολόγια από τον Ιούνιο του 2017 έως και τον Μάιο του 2018 σε επισκέπτες του μουσείου αλλά και σε μέλη της τοπικής κοινωνίας που δεν έχουν ακόμα επισκεφθεί το μουσείο. Ζητούμενο της έρευνας ήταν να διερευνηθεί αν οι επισκέπτες ήταν σε θέση να βιώσουν τις όψεις της επιθυμητής μουσειακής εμπειρίας, έτσι όπως προκύπτει από τη στοχοθεσία του μουσείου και από τους στόχους των αρχαιολόγων. Παράλληλα, στόχος της έρευνας ήταν να ελεγχθεί αν η έκθεση είναι ικανή να προσελκύσει αποτελεσματικά νέους επισκέπτες και να δημιουργήσει ισχυρούς δεσμούς με την κοινωνία, αλλά και να εντοπιστούν οι λόγοι για τους οποίους ορισμένοι κάτοικοι του Ρεθύμνου επιλέγουν να μην επισκεφθούν την έκθεση.

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 660 ερωτηθέντες. Εξ αυτών, οι 183 (στο εξής Ομάδα Α) ήταν επισκέπτες κυρίως εκτός Κρήτης, που πραγματοποίησαν τη μουσειακή επίσκεψη μόνοι τους ή με συνοδεία ατόμων του κύκλου τους ως επί το πλείστον στο πλαίσιο θερινών διακοπών. Η εν λόγω έρευνα έλαβε χώρα από την Πέμπτη 1 Ιουνίου 2017 έως και την Πέμπτη 28 Σεπτεμβρίου 2017<sup>75</sup>. Η έρευνα με ερωτηματολόγια που αφορούσε την εν λόγω ομάδα (βλ. ερωτηματολόγιο παραρτ.4) έλαβε χώρα κάθε Πέμπτη και Κυριακή, στον χώρο της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Η μεγάλη έκταση των ερωτηματολογίων και η ανάγκη μετάφρασης και διευκρίνησης των ερωτήσεων επέτρεψε να συμπληρώνονται μόνο από ένα άτομο ανά 20 επισκέπτες. Στην περίπτωση που κάποιος επισκέπτης δεν επιθυμούσε να αφιερώσει χρόνο για να συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο, καλούνταν να τον αντικαταστήσει ο επόμενος επισκέπτης που διέθετε τον απαραίτητο χρόνο, αλλά και τη διάθεση να συμπληρώσει το ερωτηματολόγιο. Οι επισκέπτες αυτής της ομάδας ήταν αποκλειστικά ενήλικες, καθώς τα άτομα μικρότερης ηλικίας είτε δεν ήταν πρόθυμα να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια, είτε δε μιλούσαν ελληνικά και δε γνώριζαν καλά την αγγλική γλώσσα.

Στην έρευνα συμμετείχαν και 171 μαθητές Α΄, Δ΄ και Ε΄ Δημοτικού, Α΄ Γυμνασίου και όλων των τάξεων του Λυκείου (στο εξής Ομάδα Β), οι οποίοι επισκέφθηκαν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο πλαίσιο οργανωμένης σχολικής επίσκεψης με ξενάγηση από αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου (βλ. ερωτηματολόγιο παράρτ.5). Οι σχολικές επισκέψεις στο μουσείο για το 2018 πραγματοποιήθηκαν μεταξύ Δευτέρας 22 Ιανουαρίου 2018 και Παρασκευής 19 Μαΐου 2018. Λόγω έλλειψης χρόνου από πλευράς των σχολικών ομάδων, τα ερωτηματολόγια δεν ήταν εφικτό να συμπληρωθούν από όλους τους μαθητές. Συμπληρώθηκαν μόνο από το 30% των μαθητών κάθε τάξης, οι οποίοι επιλέχθηκαν με το κριτήριο της τυχαιότητας, μέσω κλήρωσης.

<sup>75</sup> Σύμφωνα με τα αρχεία του μουσείου, κατά αυτήν την περίοδο επισκέφθηκαν την έκθεση συνολικά 11.111 επισκέπτες. Εξ' αυτών, οι 2.140 επισκέφθηκαν την έκθεση τον Ιούνιο, οι 2.878 τον Ιούλιο, οι 3.212 τον Αύγουστο και οι 2.881 τον Σεπτέμβριο.

Στην έρευνα συμμετείχαν και 306 μέλη της κοινωνίας του Ρεθύμνου, που κλήθηκαν να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια μέσω τηλεφώνου. Εξ αυτών μόλις οι 63 (στο εξής Ομάδα Β) είχαν επισκεφθεί το μουσείο (βλ. ερωτηματολόγιο παράρτ.6), ενώ οι 243 δεν το είχαν ακόμα επισκεφθεί (βλ.ερωτηματολόγιο παράρτ.7). Η τηλεφωνική επικοινωνία έλαβε χώρα από την Πέμπτη 1 Μαρτίου 2018 έως και το Σάββατο 31 Μαρτίου 2018. Κάθε μέρα γίνονταν κλήσεις σε 10 άτομα από τις 10:00 π.μ. έως και τις 13:30 μ.μ. και από τις 18:00 μ.μ. μέχρι και τις 21:00 μ.μ.. Οι τηλεφωνικοί αριθμοί επιλέχθηκαν τυχαία, με τη χρήση του εργαλείου Random Digit Dialing (Waksberg, 1978. Wolter *et al.*, 2009).<sup>76</sup>

Τα ερωτηματολόγια των τριών πρώτων κατηγοριών (ενήλικες επισκέπτες κυρίως εκτός Κρήτης, σχολικές ομάδες και Ρεθεμνιώτες που επισκέφθηκαν την έκθεση) ήταν παρόμοια μεταξύ τους, ενώ τα ερωτηματολόγια που απευθύνονταν στους μη επισκέπτες ήταν αρκετά διαφορετικά από τα προαναφερθέντα. Σε όλες τις περιπτώσεις, με εξαίρεση την έρευνα στις σχολικές ομάδες, διεξήχθη πιλοτική έρευνα για διάστημα μιας εβδομάδας. Σκοπός της πιλοτικής έρευνας ήταν η διαμόρφωση της τελικής μορφής των ερωτηματολογίων και η καλύτερη προσαρμογή τους στις ανάγκες και στα επιμέρους σχόλια των ερωτηθέντων. Ακόμα, κρίθηκε απαραίτητη η επαναδιατύπωση ορισμένων ερωτήσεων προκειμένου να γίνονται πιο εύκολα αντιληπτές από τους συμμετέχοντες. Τα ερωτηματολόγια περιλάμβαναν ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου, ωστόσο αρκετές ερωτήσεις κλειστού τύπου προσέφεραν περιθώριο περαιτέρω σχολιασμού. Τα ερωτηματολόγια σχεδιάστηκαν και συμπληρώθηκαν κυρίως μέσω της εφαρμογής Google Forms. Σε ορισμένες περιπτώσεις ερωτήσεων ανοιχτού τύπου, οι απαντήσεις των ερωτηθέντων επέτρεψαν την κωδικοποίηση των απαντήσεων και τη μετέπειτα στατιστική τους ανάλυση. Σε επόμενο στάδιο τα αποτελέσματα των ερωτήσεων αναλύθηκαν με το στατιστικό πακέτο SPSS.

Όσον αφορά τους επισκέπτες του μουσείου, διανεμήθηκαν σε όλους ερωτηματολόγια με παρόμοια δομή, με ορισμένες προσαρμογές για κάθε ομάδα. Ωστόσο, η περιήγηση των επισκεπτών στον χώρο δεν πραγματοποιήθηκε με τον ίδιο τρόπο, αφού στην περίπτωση των μαθητών υπήρχε η δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας με κάποιον αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, ούτως ώστε να λυθούν πιθανές απορίες των παιδιών, αλλά και προκειμένου να έχουν την ευκαιρία να διατυπώσουν τις απόψεις και τους προβληματισμούς τους. Στις άλλες δύο περιπτώσεις, οι επισκέπτες έπρεπε να αρκестούν στα ερμηνευτικά μέσα που προσφέρονται από το μουσείο, προκειμένου να προσεγγίσουν τα εκθέματα, καθώς δεν περιηγήθηκαν στον χώρο με τη συνοδεία ξεναγού/αρχαιολόγου. Σε όλες τις περιπτώσεις επισκεπτών, υπήρχαν ερωτήματα ανοιχτού τύπου που τίθεντο στους συμμετέχοντες πριν από την περιήγησή τους στον μουσειακό χώρο, με στόχο να διερευνηθούν οι πρότερες πεποιθήσεις τους και η εικόνα που είχαν σχηματίσει για την προϊστορία. Μετά την επίσκεψη, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμπληρώσουν τις υπόλοιπες ερωτήσεις των ερωτηματολογίων. Οι ερωτήσεις αποσκοπούσαν στον

<sup>76</sup> Σε έρευνες τυχαιότητας που διεξάγονται μέσω τηλεφώνου οι τηλεφωνικοί αριθμοί παράγονται τυχαία από μία μέθοδο που είναι γνωστή ως Random Digit Dialing. Σε έγκυρους γεωγραφικούς κωδικούς (π.χ. για το Ρέθυμνο 28310-) συμπληρώνονται με τυχαίο τρόπο τα υπόλοιπα ψηφία ώστε να σχηματιστούν 10ψήφιοι αριθμοί. συνδρομητή. Μέσω της εν λόγω μεθόδου τυχαίας επιλογής τηλεφωνικών αριθμών διασφαλίζεται μία αντιπροσωπευτική εικόνα για τους κατοίκους της περιοχής του Ρεθύμνου (Waksberg, 1978. Wolter *et al.*, 2009)

προσδιορισμό του προφίλ των επισκεπτών, στη διερεύνηση της εικόνας που σχημάτισαν οι επισκέπτες όσον αφορά το περιβάλλον του μουσείου και στον εντοπισμό πιθανών κωλυμάτων στην κατανόηση των πληροφοριών από τους επισκέπτες. Στη συνέχεια, τέθηκαν ερωτήματα που στόχευαν στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι επισκέπτες βίωσαν τη μουσειακή εμπειρία.

Όπως προαναφέρθηκε, πέραν των ερωτηματολογίων που απευθύνονταν σε άτομα που επισκέφθηκαν την έκθεση, διεξήχθη έρευνα και σε μέλη της κοινωνίας του Ρεθύμνου τα οποία δεν έχουν επισκεφθεί το μουσείο. Η εν λόγω έρευνα είχε ως στόχο να συλλέξει πληροφορίες σχετικά με το προφίλ και τις προτιμήσεις των ατόμων, τα οποία η έκθεση δεν κατάφερε ακόμα να προσεγγίσει, καθώς και η γενικότερη γνώμη που έχουν για το μουσείο, για τις μουσειακές επισκέψεις εν γένει, αλλά και για την προϊστορία.

Αρχικά, θα γίνει σύντομη αναφορά στην ιστορία του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και της συλλογής του μέχρι και τη μεταφορά της στο κτήριο του Ναού του Αγ.Φραγκίσκου, έπειτα θα παρατεθούν βασικές πληροφορίες του μουσείου και της δομής του εκθεσιακού χώρου και της περιήγησης σε αυτόν. Στη συνέχεια, θα γίνει λόγος για τα ερμηνευτικά μέσα της έκθεσης και έπειτα θα γίνει αναδρομή στις δράσεις προσέγγισης και στα εκπαιδευτικά προγράμματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Έπειτα, θα παρουσιαστούν οι απόψεις των αρχαιολόγων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, προκειμένου να διερευνηθούν η στοχοθεσία της έκθεσης, όψεις της επιθυμητής μουσειακής εμπειρίας, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αξιοποιείται η προϊστορία του Ρεθύμνου στο ερμηνευτικό αφήγημα της έκθεσης. Στη συνέχεια, θα παρατεθούν τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη στους επισκέπτες της Προσωρινής Έκθεσης και θα ελεγχθεί ο βαθμός στον οποίο επετεύχθησαν οι στόχοι των αρχαιολόγων. Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη σε μη επισκέπτες, με σκοπό να διερευνηθεί ο λόγος για τον οποίο ορισμένα μέλη της κοινωνίας του Ρεθύμνου επέλεξαν να μην επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Στην πορεία του κεφαλαίου θα διατυπωθούν και θα τεθούν υπό έλεγχο ορισμένες υποθέσεις με σκοπό να διερευνηθεί κατά πόσο παράγοντες του μουσειακού περιβάλλοντος αλλά και προσωπικοί παράγοντες όπως το μορφωτικό επίπεδο συσχετίζονται με τις όψεις της επιθυμητής μουσειακής εμπειρίας, όπως αυτή περιγράφηκε από τους αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, αλλά και όπως προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία (βλ. υποενότητα 2.2), αλλά και παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και αξιολογούν οι επισκέπτες το μουσειακό περιβάλλον. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της ανάλυσης SWOT με σκοπό να προσδιοριστούν τα δυνατά και αδύναμα σημεία, οι ευκαιρίες και οι απειλές της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, με σκοπό να αρθρωθεί, σε μετέπειτα στάδιο, ένα αποτελεσματικό στρατηγικό πλάνο ανάπτυξης της Προσωρινής Έκθεσης από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.

### **3.2 Η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου**

Η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου εγκαινιάστηκε τον Αύγουστο του 2016. Δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ 2007-2013 και στεγάζεται προσωρινά στο καθολικό του Αγ.Φραγκίσκου (οδός Αγ.Φραγκίσκου 4), στην παλιά πόλη Ρεθύμνου, σε κομβικό σημείο του αστικού ιστού (εικ.1&2), έως ότου να κατασκευαστεί το κτήριο του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου. Ολοκληρώθηκε μέσα σε δύο χρόνια «παρά τις δυσκολίες λόγω της οικονομικής συγκυρίας και του χαμηλού προϋπολογισμού του» (Μπαλτάς, 2016, χ.σ.). Πυρήνας της συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου είναι η Συλλογή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου που δημιουργήθηκε το 1888. Στο παρελθόν, τα αντικείμενα της Συλλογής φιλοξενήθηκαν σε οικία της πόλης και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μεταφέρθηκαν στο υπόγειο του 2<sup>ου</sup> Δημοτικού σχολείου Ρεθύμνου. Από το 1954, μετά από προσπάθειες του Ν.Πλάτωνα, η έκθεση φιλοξενήθηκε στην ενετική λέσχη (Loggia). Το 1990 τα εκθέματα μεταφέρθηκαν στο πενταγωνικό κτήριο μπροστά από την πύλη της Φορτέτσας (Rivellino), αλλά το κτήριο κρίθηκε ακατάλληλο για τη στέγαση της έκθεσης, λόγω σοβαρών στατικών προβλημάτων. Έτσι, υλοποιήθηκε η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, στεγάστηκε στο Ναό του Αγ.Φραγκίσκου.

Η επιλογή του κτηρίου του Αγ.Φραγκίσκου έγινε με γνώμονα το ιδιοκτησιακό καθεστώς που το διέπει, καθώς ανήκει στο Δήμο, αλλά και λόγω του χαρακτήρα του ίδιου του κτηρίου, το οποίο αποτελεί μνημείο της Ενετοκρατίας. Σημαντικό ρόλο στην επιλογή του κτηρίου διαδραμάτισε και η κομβική του θέση στο κέντρο της Παλιάς Πόλης του Ρεθύμνου. Επίσης, επελέχθη λόγω της έκτασής του (230τμ) η οποία κρίθηκε επαρκής για να στεγάσει προσωρινά το αρχαιολογικό υλικό για την κατά το δυνατόν παρουσίαση της φυσιογνωμίας της Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνης από την αρχαιότητα μέχρι και τους νεότερους Ιστορικούς Χρόνους, έως την οριστική μεταφορά του υλικού στο Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

Στόχος της έκθεσης είναι να προβληθεί μια διαχρονική εικόνα της ανθρώπινης παρουσίας στην Περιφερειακή Ενότητα Ρεθύμνης από την Παλαιολιθική περίοδο έως και την Ενετοκρατία, εικόνα που συμπληρώνεται με στοιχεία των πιο πρόσφατων επιστημονικών και διεπιστημονικών ερευνών, μέρος των οποίων αντιπροσωπεύεται από τα νέα εκθέματα που εμπλουτίζουν τις προθήκες της Προσωρινής Έκθεσης. Όπως αναφέρεται στη μουσειολογική μελέτη της Προσωρινής Έκθεσης που συνέταξε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου «Στο πλαίσιο των χρονολογικών ενοτήτων παρουσιάζονται υποενότητες που υποστηρίζουν τους άξονες ιστορικό/πολιτικό, οικονομικό/κοινωνικό πλαίσιο, καθημερινή ζωή, λατρεία/θρησκεία και ταφικά έθιμα, οι οποίες γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστούν σε συνάρτηση με το περιβάλλον με το οποίο ο άνθρωπος βρίσκεται διαχρονικά σε διαλεκτική σχέση και το οποίο καθόρισε πολλές από τις επιλογές του» (Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, 2015, χ.σ.)

### **3.3 Ο εκθεσιακός χώρος**

Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητο να γίνει συνοπτική περιγραφή της προτεινόμενης πορείας στον εκθεσιακό χώρο και της παρουσίασης των προϊστορικών εκθεμάτων, με σκοπό ο αναγνώστης να αποκτήσει μια εικόνα της διάρθρωσης της έκθεσης και του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζεται ο προϊστορικός κόσμος του Ρεθύμνου στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.

Ο ναός του Αγ.Φραγκίσκου είναι ένα κτήριο του 16ου αι και έχει έκταση 230τμ. Οι μακρές του πλευρές εκτείνονται κατά μήκος του άξονα Α-Δ και η είσοδος βρίσκεται στο κέντρο της βόρειας πλευράς. Το κτήριο αποκαταστάθηκε την περίοδο 2003-2005 με χρηματοδότηση από το Γ΄ ΚΠΣ. Με την είσοδό τους στο μουσείο, οι επισκέπτες έχουν άμεση πρόσβαση στο εκδοτήριο (εικ.4), το οποίο είναι ευδιάκριτο μέσω των διάφανων θυρών, ήδη πριν από την είσοδό τους στον εκθεσιακό χώρο. Από το εκδοτήριο ο επισκέπτης μπορεί να προμηθευτεί δωρεάν το ενημερωτικό φυλλάδιο-τρίπτυχο της έκθεσης (παράρτ.1), όπου περιλαμβάνονται σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, του κτηρίου και των χρονολογικών περιόδων στις οποίες ανάγονται τα εκθέματα. Ακόμα, οι επισκέπτες μπορούν να προμηθευτούν έναντι χαμηλού αντιτίμου το έντυπο βιβλίο-οδηγό της Προσωρινής Έκθεσης (παράρτ.2) όπου περιλαμβάνονται αναλυτικότερες πληροφορίες σχετικά με την έκθεση, τις χρονολογικές περιόδους των εκθεμάτων και τις αρχαιολογικές θέσεις της κάθε περιόδου στον νομό Ρεθύμνου. Από τον Δεκέμβρη του 2018 πέραν του φυλλαδίου και του οδηγού, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου διαθέτει στο κοινό δωρεάν βιβλίο δραστηριοτήτων για παιδιά (παράρτ.3). Πρωταγωνίστρια του βιβλίου είναι η μικρή Πέπη, η οποία μέσα από διάφορα παιχνίδια παροτρύνει τα παιδιά να ανακαλύψουν την έκθεση και τα εκθέματά της, ενώ παράλληλα εξοικειώνονται με τις αρχαιότητες και με την αρχαιολογία.

Παρακάτω, θα παρουσιαστεί η πορεία που καλείται να ακολουθήσει ο επισκέπτης της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και έπειτα θα παρουσιαστεί συνοπτικά η διάταξη των προθηκών με τα προϊστορικά εκθέματα της έκθεσης.

Η προτεινόμενη πορεία, όπως υποδεικνύεται σε κάτοψη που βρίσκεται τυπωμένη σε μεγάλες διαστάσεις πάνω από το εκδοτήριο (εικ.5), σχηματίζει έναν αριστερόστροφο κύκλο και χαράσσεται με αφετηρία τον άξονα Α-Δ και το δυτικό ήμισυ της βόρειας πτέρυγας και κατεύθυνση προς τα δυτικά (εικ.6). Έπειτα, ο επισκέπτης στρίβει στα αριστερά και βρίσκεται στη δυτική πτέρυγα του μουσείου, κατευθυνόμενος προς το Νότο. Σε αυτές τις δύο πλευρές (στο δυτικό ήμισυ της βόρειας πτέρυγας και στη δυτική πτέρυγα του εκθεσιακού χώρου) βρίσκεται η πλειονότητα των προϊστορικών εκθεμάτων (εικ.7-8). Στη συνέχεια, ο επισκέπτης στρίβει και πάλι προς τα αριστερά και βρίσκεται στη νότια πτέρυγα της έκθεσης (εικ.9). Η εν λόγω πτέρυγα είναι κυρίως αφιερωμένη σε εκθέματα των ιστορικών χρόνων (εικ 10-12), ωστόσο, στο δυτικό τμήμα της έχει κάποια προϊστορικά εκθέματα (για τα οποία λόγος θα γίνει παρακάτω) (βλ. εικ.7), ενώ στο ανατολικό άκρο της παρουσιάζονται εκθέματα βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων (βλ. εικ.12). Ακολουθεί εκ νέου στροφή στα αριστερά και ο επισκέπτης βρίσκεται στην ανατολική πτέρυγα, η οποία είναι αφιερωμένη σε εκθέματα βυζαντινών και

μεταβυζαντινών χρόνων (εικ.12-14), αλλά στο δυτικό τμήμα της έχει ορισμένα εκθέματα των ιστορικών χρόνων, ως συνέχεια της νότιας πτέρυγας (εικ.15). Στο τέλος του διαδρόμου, ο επισκέπτης στρίβει για τελευταία φορά στα αριστερά. Σε αυτό το σημείο, κατά μήκος του βόρειου τοίχου του ναού βρίσκονται εκθέματα της Ενετοκρατίας (εικ.16) και η περιήγηση στην έκθεση ολοκληρώνεται, καθώς ο επισκέπτης επιστρέφει στην αφετηρία της έκθεσης, μπροστά από το εκδοτήριο στην είσοδο-έξοδο της έκθεσης (εικ.17).

Στο δεξί τμήμα του εκδοτηρίου εκτίθεται σε μια προθήκη η Συλλογή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου (βλ. εικ.4) και στα δεξιά της εν λόγω προθήκης βρίσκεται προθήκη η οποία είναι αφιερωμένη στο εκάστοτε περιοδικό έκθεμα. Όπως προαναφέρθηκε, οι προθήκες με τα προϊστορικά ευρήματα εκτίθενται στην αρχή της περιήγησης στον εκθεσιακό χώρο. Το νότιο τμήμα του δυτικού ημίσεως του βόρειου διαδρόμου είναι αφιερωμένο ως επί το πλείστον σε εκθέματα της Εποχής του Λίθου (βλ. εικ.7), με εξαίρεση το ανατολικό του άκρο (όπου όπως προαναφέρθηκε, βρίσκεται η προθήκη της Συλλογής του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου και η προθήκη του περιοδικού εκθέματος) και το δυτικό του άκρο (όπου υπάρχει προθήκη με σφραγιδολίθους από τη νεκρόπολη των Αρμένων). Αμέσως δυτικά του περιοδικού εκθέματος βρίσκονται τα πρώτα επιτοίχια κείμενα της προϊστορικής Εποχής: ένα κείμενο με πληροφορίες που εισάγουν τον επισκέπτη σε βασικές γνώσεις των προϊστορικών χρόνων (εικ.18) και δυτικά αυτού βρίσκεται κείμενο με ορισμένες εισαγωγικές πληροφορίες σχετικά με την Παλαιολιθική Εποχή στον νομό (εικ.19-20). Ακολουθεί, επίσης στα δυτικά, προθήκη με λίθινα εργαλεία Παλαιολιθικής και Μεσολιθικής περιόδου (εικ.21). Στη συνέχεια, και πάλι προς τα δυτικά, υπάρχει επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες για τη Νεολιθική περίοδο στον νομό (βλ. εικ.21), το οποίο προηγείται μιας προθήκης με εκθέματα της Νεολιθικής Περιόδου κυρίως από σπήλαια του νομού (εικ.22). Αμέσως δυτικά της εν λόγω προθήκης βρίσκεται, όπως προαναφέρθηκε, προθήκη με σφραγιδολίθους από τη Νεκρόπολη των Αρμένων (εικ.23). Ωστόσο, μετά την προθήκη με τα Νεολιθικά εκθέματα, ο επισκέπτης παροτρύνεται να κάνει κάποια βήματα πίσω (εικ.24), προς την είσοδο της έκθεσης και να συνεχίσει την περιήγηση του μελετώντας τα εκθέματα της Προανακτορικής περιόδου (εικ.25-26), που βρίσκονται στο βόρειο άκρο του δυτικού ημίσεως του βόρειου διαδρόμου. Σε αυτό το σημείο, (δυτικά της εισόδου), βρίσκεται επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες της Προανακτορικής περιόδου (εικ.27) και προς τα δυτικά ακολουθεί η προθήκη με τα αντίστοιχα εκθέματα που προέρχονται κυρίως από το Χαμαλεύρι (βλ. εικ.25 και 26). Στη συνέχεια, συνεχίζοντας προς τα δυτικά, πάντα κατά μήκος του βόρειου τοίχου του ναού, ακολουθεί επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες για την Παλαιοανακτορική περίοδο (εικ.28), στα δυτικά του οποίου βρίσκεται η προθήκη με τα εκθέματα της ίδιας περιόδου, από το Μοναστηράκι Αμαρίου (εικ.29). Συνεχίζοντας στα δυτικά, εκτίθενται εκτός προθήκης ένας πίθος και ένας λύχνος από το Μοναστηράκι Αμαρίου και σε αυτό το σημείο, πάνω από τα δύο αγγεία υπάρχει επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες σχετικά με το Μοναστηράκι Αμαρίου. Στα δυτικά των αγγείων από το Μοναστηράκι, υπάρχουν δύο προθήκες με σκεύη από το συγκρότημα του Παλαιοανακτορικού οικισμού του Αποδούλου και με εκθέματα (κυρίως ειδώλια) από τα Ιερά Κορυφής στις Ατσιπάδες και στο Βρύσινα (εικ.30). Τέλος, στο δυτικό άκρο του νότιου τμήματος του βόρειου διαδρόμου,



σχεδόν μπροστά στο σημείο τομής του βόρειου τοίχου με τον νότιο, υπάρχει λίθινος λύχνος από το Μυξόρρουμα που ανάγεται στη Νεοανακτορική Περίοδο (βλ. εικ.30). Σε αυτό το σημείο ολοκληρώνεται η δυτική πλευρά της βόρειας πτέρυγας του μουσείου. Ακολουθεί η δυτική πτέρυγα με εκθέματα της Νεοανακτορικής και της Τελικής Ανακτορικής περιόδου (εικ.31). Στο βόρειο άκρο της δυτική πτέρυγας υπάρχει προθήκη με εκθέματα των αρχών της Νεοανακτορικής Περιόδου από το Καλό Χωράφι (εικ.32) και τους Πέρα Γαλήνους. Δίπλα από την εν λόγω προθήκη, προς τα νότια, υπάρχει επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες για τη Νεοανακτορική Περίοδο και προς τα νότια ακολουθεί προθήκη με ηθμοπυξίδα και χύτρα με πόμα που ανάγονται στο τέλος της περιόδου και προέρχονται από θαλαμωτό τάφο στο Σταυρωμένο (εικ.33). Νότια από την εν λόγω προθήκη υπάρχουν προθήκες με εκθέματα από το ανακτορικό κέντρο της Ζωμύνθου (βλ. εικ.35) και νοτια αυτών υπάρχει επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες για την Τελική Ανακτορική Περίοδο, τη Μετανακτορική και την Υπομινωϊκή Περίοδο (εικ.34). Ακολουθεί προθήκη με εκθέματα των περιόδων από ταφικά σύνολα (εικ.35). Μπροστά από το σημείο τομής του δυτικού τοίχου με το νότιο τοίχο υπάρχει προθήκη στην οποία εκτίθεται καλάθι με πόμα από τη Νεκρόπολη των Αρμένων (εικ.36). Σε αυτό το σημείο ο επισκέπτης στρίβει αριστερά, για να εισέλθει στη νότια πτέρυγα του μουσείου και να ολοκληρώσει την ενότητα των προϊστορικών εκθεμάτων (εικ.37). Κατά μήκος του νότιου τοίχου του μουσείου, ανατολικά της προθήκης με το καλάθι με πόμα, υπάρχουν προθήκες με εκθέματα από τη Νεκρόπολη των Αρμένων και από άλλες θέσεις του Νομού, που ανάγονται επίσης μεταξύ Τελικής Ανακτορικής και Υπομινωϊκής Περιόδου (εικ.38). Στην απέναντι πλευρά (βόρειο τμήμα του δυτικού ημίσεως της νότιας πτέρυγας) εκτίθενται λάρνακες και κάποια κτερίσματα από τη Νεκρόπολη των Αρμένων (βλ. εικ.34), συνοδευόμενες από επεξηγηματικό κείμενο με πληροφορίες σχετικά με τη Νεκρόπολη.

### **3.4 Τα ερμηνευτικά μέσα**

Όσον αφορά τα ερμηνευτικά μέσα της έκθεσης, αυτά περιορίζονται σε ερμηνευτικά κείμενα και ορισμένα επεξηγηματικά σχέδια. Όλα τα ερμηνευτικά κείμενα είναι γραμμένα στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα. Αποτελούνται από επιτοίχια κείμενα γραμμένα με μεγάλες γραμματοσειρές και από μικρότερα επεξηγηματικά κείμενα που συνοδεύουν τα εκθέματα. Το πρώτο κείμενο της ενότητας των προϊστορικών εκθεμάτων εισάγει τον επισκέπτη σε βασικές πληροφορίες όσον αφορά τις φάσεις της προϊστορίας στην Κρήτη, αρχίζοντας από την Παλαιολιθική Περίοδο και καταλήγοντας στη Μετανακτορική Περίοδο (βλ. εικ.18). Στο πάνω μέρος του κειμένου αναφέρονται όλες οι υποπερίοδοι και οι χρονολογίες της προϊστορίας στην Κρήτη. Όσον αφορά την Εποχή του Χαλκού, υιοθετήθηκε η χρονολογική ακολουθία του Ν.Πλάτωνα (Προανακτορική, Πρωτοανακτορική ή Παλαιοανακτορική, Νεοανακτορική και Μεταανακτορική περίοδος και όχι η ακολουθία Πρωτομινωϊκής, Μεσομινωϊκής και Υστερομινωϊκής Περιόδου). Τα υπόλοιπα επιτοίχια κείμενα παρουσιάζουν κυρίως γενικές πληροφορίες για την Εποχή του Χαλκού και τη διασπορά των θέσεων στον νομό. Κάτω από κάθε τέτοιου είδους κείμενο υπάρχει

χάρτης όπου επισημαίνονται οι θέσεις του νομού στις οποίες εντοπίστηκε ανθρώπινη δραστηριότητα κατά την εκάστοτε περίοδο (βλ. ενδεικτικά εικ.20, 27 και 28).

Όπως προαναφέρθηκε, ερμηνευτικά κείμενα συνοδεύουν και τα εκθέματα της προθήκης. Πρόκειται για κείμενα που ενημερώνουν τον επισκέπτη για το σύνολο των εκθεμάτων της προθήκης. Μάλιστα, ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι τα ερμηνευτικά κείμενα αξιοποιούν τα εκθέματα σαν εικονογράφηση του κειμένου. Ενδεικτικά αξίζει να παρατεθεί το ερμηνευτικό κείμενο από την προθήκη στην οποία εκτίθενται τα ευρήματα του παλαιοανακτορικού οικισμού του Αποδούλου (εικ.39):

«Τα συγκροτήματα του παλαιοανακτορικού οικισμού του Αποδούλου που έχουν έως τώρα ανασκαφεί ήταν δώροφα με αποθήκες και εργαστήρια στο ισόγειο. Οι εξωτερικοί τους τοίχοι σχημάτιζαν οχυρή πρόσοψη στα νοτιοδυτικά, από την οποία προέρχεται πήλινος κρουνός σε σχήμα κεφαλής κριού (1). Βρέθηκαν αγγεία που χρησίμευαν για την αποθήκευση και τη μεταφορά υγρών (4, 10-12), το μαγείρεμα (13), την κατανάλωση τροφής (8, 14-15) και το φωτισμό (2). Τα μικρογραφικά αγγεία (6-7) και το αγγείο με τη διπλή προχοή σε σχήμα κεράτων (3) πιθανά είχαν τελετουργική χρήση. Οι δύο πήλινοι δίσκοι (9) είναι τμήματα τροχού αγγειοπλάστη και αποκαλύπτουν την ύπαρξη εργαστηρίου κεραμικής στον οικισμό.» (εικ.40)

Το ίδιο κείμενο παρατίθεται μεταφρασμένο στα αγγλικά. Μέσα στην προθήκη, ασφαλώς υπάρχουν οι αντίστοιχοι αριθμοί μπροστά από τα εκθέματα και σε άλλο σημείο παρατίθενται οι αριθμοί με την ονομασία του αντικειμένου στα Ελληνικά και στα Αγγλικά (πχ 1 Κρουνός/ Waterspout, 2 Λυχνάρι/Lamp, 3 Αγγείο με διπλή προχοή/ Double-spouted vase κλπ) (εικ.40). Στο προαναφερθέν κείμενο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι στην ερμηνεία των δύο δίσκων χρησιμοποιείται η φράση «τμήματα τροχού αγγειοπλάστη» και όχι «τμήματα τροχού αγγειοπλαστικής», παραπέμποντας στον άνθρωπο πίσω από το αντικείμενο. Επίσης, ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι διαφαίνεται η πρόθεση να αποφευχθούν γενικεύσεις αφού αναφέρεται η φράση «..που έχουν έως τώρα ανασκαφεί» δηλώνοντας την επιφύλαξη των αρχαιολόγων, αφού δεν αποκλείεται στο μέλλον να ανακαλυφθούν κτήρια με διαφορετικές δομές.

Επίσης, σε κάποια ερμηνευτικά κείμενα διαφαίνεται το γεγονός ότι οι επιστήμονες αποφεύγουν να δώσουν μια «απόλυτη ερμηνεία» σε ορισμένα εκθέματα. Τέτοιου είδους παράδειγμα απαντά στην προθήκη με εκθέματα του οικισμού του Αποδούλου και συγκεκριμένα στην ερμηνεία των αγγείων 3,6 και 7, όπου αναφέρεται ότι «πιθανά» είχαν τελετουργική χρήση, αλλά και σε κείμενο που βρίσκεται στην προθήκη με εκθέματα από το Χαμαλεύρι (εικ.40). Στο κείμενο αυτής της προθήκης εντοπίζεται η λέξη «ίσως» που χρησιμοποιείται για να ερμηνεύσει τα μικρογραφικά κύπελλα ως μονάδες μέτρησης. Συγκεκριμένα, αναφέρεται: «Στον χώρο βρέθηκαν πήλινα αγγεία καθημερινής χρήσης (1, 4, 5), μικρογραφικά κύπελλα που ίσως χρησιμοποιούνταν ως μονάδες μέτρησης...». Παρόμοιο σκοπό έχει και η χρήση ερωτηματικών στην ερμηνεία αντικειμένων, όπως συμβαίνει στην προθήκη των Νεολιθικών εκθεμάτων (εικ.41), όπου σε λίθινα αντικείμενα με οπή απαντά η εξής περιγραφή και πιθανή ερμηνεία: «Λίθινα αντικείμενα με οπές ανάρτησης/περίαπτα ή φυλαχτά (:). Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4.500 π.Χ.», ενώ στην ίδια προθήκη, σε τμήμα

αγγείου με εγχάρακτη διακόσμηση απαντά η εξής περιγραφή-ερμηνεία «Τμήμα ποδιού (;) αγγείου με εγχάρακτη διακόσμηση. Σπήλαιο Ζωνιανών, περ. 3200 π.Χ.».

Όπως προαναφέρθηκε, ενίοτε απαντούν σχέδια τα οποία παρουσιάζουν μια αναπαράσταση των αντικειμένων, παρουσιάζουν τη χρήση τους ή μεγεθύνουν κάποια παράσταση ή σύμβολα γραφής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό από την προθήκη των νεολιθικών εκθεμάτων, όπου πάνω από λίθινες αξίνες παρουσιάζεται «σχεδιαστική αποκατάσταση του τρόπου στείλωσης των πελέκεων σύμφωνα με τον Χρ.Τσουντα» (εικ.42). Ενδιαφέρον, επίσης, στο συγκεκριμένο παράδειγμα παρουσιάζει και το γεγονός ότι η εν λόγω σχεδιαστική αποκατάσταση δεν παρουσιάζεται ως δεδομένη «αντικειμενική αλήθεια», αλλά επισημαίνεται ότι πρόκειται για την πρόταση ενός ατόμου, σε αυτήν την περίπτωση του Χρ.Τσουντα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι σε άλλες σχεδιαστικές αποκαταστάσεις δεν αναφέρεται το όνομα του σχεδιαστή ή του αρχαιολόγου που πρότεινε την αποκατάσταση. Ωστόσο, σε αυτήν την περίπτωση, δεν αποκλείεται και το ενδεχόμενο κάποιος επισκέπτης που έχει γνώση του έργου του Χ.Τσουντα, να αντιληφθεί την αναφορά στο όνομά του ως επικύρωση της αποκατάστασης, χρησιμοποιώντας ως αυθεντία τον εξέχοντα αρχαιολόγο. Ακόμα ένα ερμηνευτικό σχέδιο απαντά στην προθήκη με τα εκθέματα από το Μοναστηράκι, όπου η περιγραφή της χρήσης των σφραγισμάτων συνοδεύεται από σχετικά σχέδια (εικ.43). Σε άλλες περιπτώσεις, τα σχέδια χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν με τρόπο πιο ξεκάθαρο και σε μεγέθυνση παραστάσεις που κοσμούν ορισμένα εκθέματα, όπως στην περίπτωση των σφραγιδόλιθων από τους Αρμένους (βλ. εικ.23), την περίπτωση του χρυσού ελάσματος από τον θολωτό τάφο στις Μαργαρίτες (εικ.44). Ακόμα, χρήση σχεδίων αξιοποιείται και για να γίνουν πιο εύκολα αντιληπτά από τον επισκέπτη τα σύμβολα γραφής που φέρουν ορισμένα εκθέματα, όπως το θραύσμα λίθινης τράπεζας προσφορών με επιγραφή Γραμμικής Α (1700-1500 π.Χ) (εικ.45), ή η τετραεδρική σφραγίδα με σύμβολα κρητικής ιερογλυφικής (1900-1700 π.Χ.) από τον Βρύσινα (εικ.46).

Επίσης, στα μέσα περίπου του βόρειου τοίχου του νότιου διαδρόμου υπάρχει οθόνη στην οποία προβάλλονται στιγμιότυπα από τη δημιουργία της έκθεσης, μέσω της οποίας παρουσιάζεται στο κοινό το έργο των ανθρώπων που συνεισέφεραν στη δημιουργία της έκθεσης (εικ.47).

### **3.5 Οι δράσεις προσέγγισης**

Ήδη πριν από τη συστάση της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου και πριν από τη μεταφορά των αρχαιοτήτων στο Ναό του Αγ Φραγκίσκου, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πραγματοποιούσε δράσεις προσέγγισης του κοινού. Άξια λόγου είναι η έκθεση με έργα μαθητών του καλλιτεχνικού εργαστηρίου της Χ.Σκεπετζή. Η έκθεση έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 2011 και τα έργα, με έμπνευση από τις μινωικές αρχαιότητες εκτέθηκαν στις προθήκες του μουσείου, δίπλα στα μινωικά εκθέματα. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου έχει οργανώσει αρκετές δράσεις με σκοπό να έρθει σε επαφή το ευρύ κοινό με την προϊστορία, κυρίως στο πλαίσιο των οριζόντιων δράσεων του ΥΠΠΟΑ, ωστόσο, η επίσκεψη στο ναό του Αγ.Φραγκίσκου και η προβολή της έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου δε συμπεριλαμβάνεται πάντα

στις εν λόγω δράσεις. Οι δράσεις οι οποίες αφορούν την εξοικείωση του κοινού με την προϊστορία μέσω των μουσειακών εκθεμάτων περιλαμβάνουν κυρίως συζητήσεις και διαλέξεις. Ένα παράδειγμα αποτελεί η συνάντηση με θέμα «Φεστιβάλ Πολιτισμού, Μνημεία και Πόλη: ένας διάλογος σε εξέλιξη» (εικ.48) την οποία συνδιοργάνωσε η Εφορία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου σε συνεργασία με το Ερευνητικό Εργαστήριο Ιστορίας & Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου Κρήτης και τον Δήμο Ρεθύμνης, όπου παρουσιάστηκαν μελέτες μεταπτυχιακών φοιτητών της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πολυτεχνείου Κρήτης. Ακόμα, πραγματοποιούνται και διαλέξεις, όπως αυτή της κα Μ.Τσιμποπούλου με τίτλο «Ό,τι δίνει αξία στη ζωή, δίνει αξία και στο θάνατο. Το Προ- και Παλαιο-ανακτορικό νεκροταφείο του Πετρά Σητείας» (εικ.49), η οποία έλαβε χώρα στο εγκάρσιο κλίτος του ναού στις 25 Αυγούστου 2017 και πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο κύκλου διαλέξεων που οργανώνει η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, με τίτλο «Ανθρώπων Πράγματα».<sup>77</sup> Επιπροσθέτως, στο πλαίσιο του εορτασμού της Ευρωπαϊκής Ημέρας Συντήρησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, η Εφορεία οργάνωσε από τις 17 έως και τις 19 Οκτωβρίου 2018 ξεναγήσεις στο εργαστήριο συντήρησης, ενώ παράλληλα παρουσιάστηκαν και επιτοίχιες ανακοινώσεις συμμετοχής σε συνέδρια με εργασίες συντήρησης σε μνημεία και κινητά ευρήματα από την Π.Ε. Ρεθύμνου (εικ.50). Στόχος της δράσης ήταν να έχουν οι επισκέπτες τη δυνατότητα να γνωρίσουν «τη φιλοσοφία και τις αρχές που διέπουν τη συντήρηση» και να δουν «την κατάσταση των αρχαίων πριν και μετά τις εργασίες συντήρησης.».

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πραγματοποιεί και δράσεις με σκοπό να φέρουν το μουσείο πιο κοντά σε ομάδες μαθητών. Μια τέτοιου είδους δράση έλαβε χώρα κατά τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας και Νύχτας Μουσείων τον Μάιο του 2018, όταν υλοποιήθηκαν στον χώρο της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου τα εκπαιδευτικά προγράμματα με τίτλο «Ζωγραφίζοντας το παρελθόν» και «Τάξε μου να σου κάμω (τα τάματα στην αρχαιότητα)» (εικ.52). Παρόμοιους στόχους είχε και η συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου με το Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων του Πειραματικού Γυμνασίου Ρεθύμνου. Στο πλαίσιο αυτής της δράσης οι μαθητές που συμμετείχαν στη φωτογραφική ομάδα του Πειραματικού Γυμνασίου Ρεθύμνου αναζήτησαν συνδέσεις του παρελθόντος με το παρόν στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου, με αφετηρία τη συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου. Η δράση ολοκληρώθηκε με έκθεση των φωτογραφιών στον χώρο του μουσείου τον Ιούνιο του 2018.

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου οργανώνει επίσης ξεναγήσεις στους αρχαιολογικούς χώρους από τους οποίους προέρχονται τα προϊστορικά εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου. Ενδεικτικά αναφέρεται η ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο της Ζωμύνθου στο πλαίσιο των δράσεων των Πράσινων Πολιτιστικών Διαδρομών, στις 9 Ιουνίου 2018. Τέλος, πρέπει να γίνει, ακόμα, λόγος για τη συμμετοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στην περιοδική έκθεση πρέπει να αναφερθεί και η συμμετοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στην έκθεση «Κρήτη.Αναδυόμενες Πόλεις:Άπτερα- Ελεύθερνα-Κνωσός.Τρεις αρχαίες πόλεις

<sup>77</sup> Οι διαλέξεις του κύκλου «Ανθρώπων Πράγματα» που διαδέχτηκαν αυτή της κα Τσιμποπούλου δεν έλαβαν χώρα στο ναό του Αγ.Φραγκίσκου.

ζωντανεύουν» που διεξάγεται στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης (εικ.53). Στο πλαίσιο αυτής της έκθεσης, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου δάνεισε δύο εκθέματα ιστορικών χρόνων (ένα χρυσό επιστόμιο από το Σφακάκι και ένα χάλκινο λυχνάρι από την Ελεύθερνα) στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Με αυτόν τον τρόπο, τα ίδια τα εκθέματα βγαίνουν από το μουσείο και προσεγγίζουν κατοίκους άλλων περιοχών, οι οποίοι ενδεχομένως δεν είχαν στα άμεσα σχέδιά τους να επισκεφθούν το Ρέθυμνο και τη συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου. Με αυτόν τον τρόπο, οι δεύτεροι αποκτούν γνώσεις σχετικά με τα εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και ενδεχομένως σε μια επικείμενη επίσκεψή τους στην Κρήτη, θα αποκτήσουν ένα κίνητρο για να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση.

Επιπλέον, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου υποστηρίζεται και από ένα δραστήριο Σύλλογο Φίλων του Μουσείου, ο οποίος οργανώνει ξεναγήσεις σε αρχαιολογικές θέσεις από τις οποίες προέρχονται εκθέματα του μουσείου (πχ νεκρόπολη Αρμένων, Ζώμυνο κα), ξεναγήσεις σε μουσεία, εκδηλώσεις, προβολές ταινιών, κύκλους αναγνώσεων και διαλέξεων με σκοπό την ευαισθητοποίηση του κοινού απέναντι σε ζητήματα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και διαλέξεις εξεχόντων αρχαιολόγων όπως ο Π.Θέμελης και η Π.Καραναστάση. Δυστυχώς, όμως, ελάχιστες από τις προαναφερθείσες δράσεις συμπεριλαμβάνουν επίσκεψη στο ναό του Αγ.Φραγκίσκου.

### **3.6 Τα εκπαιδευτικά προγράμματα**

Στο παρελθόν, πριν την αναδιοργάνωση των Εφορειών Αρχαιοτήτων ανά περιφερειακή ενότητα και πριν από τη δημιουργία της προσωρινής συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, η ΚΕ' ΕΠΚΑ υλοποιούσε ένα πλήθος εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων<sup>78</sup> εκ των οποίων κάποια λάμβαναν χώρα και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο κτήριο μπροστά από τη Φορτέτσα και στόχευαν στην εξοικείωση των μαθητών με την προϊστορία. Παράλληλα, δάνειζε μουσειοσκευές<sup>79</sup>, διακινούσε μουσειοσκευές του Μουσείου της Ακρόπολης<sup>80</sup>, οργάνωνε παιχνίδια στα Μουσεία Ρεθύμνου, Χανίων και Καστελίου και σχεδίαζε προγράμματα προσανατολισμένα σε καίρια σημερινά θέματα όπως για παράδειγμα η ανακύκλωση με αφορμή τη στάση των αρχαίων απέναντι στη φύση. Ακόμα, συνεργάζονταν με το Παιδαγωγικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης και πραγματοποιούσε σεμινάρια εισαγωγής στα εκπαιδευτικά προγράμματα σε φοιτητές, και οργάνωνε ξεναγήσεις για ενήλικες σε αρχαιολογικούς χώρους. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συνεισφορά του μουσείου στη μουσειοπαιδαγωγική. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου μαζί με το Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων οργάνωσαν κατά τα έτη 1997 και 1998 σεμιναριακά μαθήματα μεθοδολογίας και

<sup>78</sup> Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: Μια μέρα στο σπήλαιο Μελιδονίου στο μεταίχμιο της Νεολιθικής Εποχής και της Εποχής του Χαλκού. Μια μέρα στο σπήλαιο Γερανίου στην Τελική Νεολιθική περίοδο, Κεραμική, ένα όχημα για ταξίδια στο χρόνο, Ταξίδια και εμπόριο στη μινωική Κρήτη, Το σφραγιστικό σύστημα των πρώτων ανακτόρων – Μια μέρα στο Μοναστηράκι Αμαρίου, Η ασπίδα του Αχιλλέα, Νήμα Ύφανση, Ένσυμα, Το παιχνίδι στο Μουσείο και το Μουσείο σαν παιχνίδι, Ταύροι και Ελάφια, Ναυτίλοι και Χταπόδια ζωντανεύουν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου και Ανακυκλώνοντας όπως οι Αρχαίοι)

<sup>79</sup> Οι μουσειοσκευές της ΚΕ' ΕΠΚΑ ήταν οι εξής: Κρήτη και Αίγυπτος, πολιτισμικοί δεσμοί τριών χιλιετιών μέσα σε ένα βαλιτσάκι, Η ελιά και το λάδι, Από τον πάπυρο στο τυπωμένο βιβλίο: ένα δίγλωσσο λεξικό.

<sup>80</sup> Οι μουσειοσκευές του Μουσείου Ακρόπολης ήταν οι εξής: Πάμε Ακρόπολη, Ζωφόρος του Παρθενώνα, Ένας αρχαίος ναός και Δωδεκάθεο.

σχεδιασμού εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Τα σεμινάρια κάλυψαν τις θεματικές ενότητες της Νεολιθικής και Πρωτοχάλκης περιόδου και της κατοίκησης στα σπήλαια, της καθημερινής ζωής και της γραφής και είχαν αυξημένη ζήτηση από τους εκπαιδευτικούς. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου έχει μακρά παράδοση σε δράσεις που στοχεύουν στην εξοικείωση των εκπαιδευτικών με τις αρχαιότητες, καθώς ήδη από τη δεκαετία του 80΄ διοργανώνονταν και ξεναγήσεις εκπαιδευτικών σε συνεργασία με το Σύνδεσμο Φιλολόγων (Γαβριλάκη,1999). Επίσης, το καλοκαίρι του 2006 συμμετείχε, σε συνεργασία με τη ΧΕΝ Ρεθύμνου, στο πρόγραμμα «Καλοκαίρια στην παλιά πόλη του Ρεθύμνου» ένα πρόγραμμα εναλλακτικής δημιουργικής απασχόλησης για μαθητές Δημοτικών σχολείων της παλιάς πόλης, το οποίο διήρκεσε σχεδόν 1,5 μήνα. Με αυτόν τον τρόπο η Εφορεία ήταν σε θέση να προβάλλει «ένα κοινωνικό πρόσωπο που στρέφεται στις ανάγκες της κοινότητας». (Γαβριλάκη & Μόραλη-Τσουδερού, 2007,109-113).

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου δομούνται με γνώμονα κάποια ή όλα τα ακόλουθα στάδια: το στάδιο της γνωσιολογικής και ψυχολογικής προετοιμασίας, κατά το οποίο οι μαθητές εισάγονται στο γενικότερο πλαίσιο του προγράμματος, το στάδιο της επαφής των συμμετεχόντων με νέα δεδομένα που αποκτώνται μέσω συζήτησης ή/και εποπτικού υλικού, το στάδιο της επαφής των συμμετεχόντων με νέες πληροφορίες που συνοδεύονται από την επεξεργασία τους με παρατήρηση ορισμένων εκθεμάτων, το στάδιο της βιωματικής εφαρμογής και της ανατροφοδότησης της κατανόησης, το στάδιο της αφήγησης μιας ιστορίας (μύθου ή παραμυθιού) το οποίο λειτουργεί ως ανάπαυλα και το στάδιο της ανακεφαλαίωσης και του ελέγχου με βιωματικό τρόπο, μέσα από κάποιο θεατρικό παιχνίδι. (Γαβριλάκη, 12/2019, κατόπιν προσωπικής επικοινωνίας)

Τα σημαντικότερα και πιο δημοφιλή εκπαιδευτικά προγράμματα της ΚΕ΄ ΕΠΚΑ που στόχευαν στην εξοικείωση των παιδιών με την προϊστορία και λάμβαναν χώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου ήταν τα προγράμματα «Ταξίδια και Εμπόριο στη Μινωική Εποχή», «Γαύροι και ελάφια, ναυτίλοι και χταπόδια ζωντανεύουν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου» και «Μια ιστορία σαν παραμύθι στο Μοναστηράκι Αμαρίου».

Το πρόγραμμα «Ταξίδια και Εμπόριο στη Μινωική Εποχή» σχεδιάστηκε με άξονα το Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων και εντάσσονταν στο πλαίσιο των προγραμμάτων *Μελίνα* με θέμα το μινωικό πολιτισμό που σχεδιάστηκαν από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων της Κρήτης για το σχολικό έτος 1998-99. Απευθύνονταν σε μαθητές της Γ΄ Δημοτικού και περιλάμβανε βιβλίο εκπαιδευτικού και μαθητή. Το πρώτο εμπειρείχε πληροφορίες σχετικά με τη ναυσιπλοΐα και το θαλάσσιο εμπόριο κατά την Εποχή του Χαλκού, πληροφορίες για επιλεγμένα εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Χανίων, καθώς και προτάσεις για δραστηριότητες μέσα στη σχολική τάξη. Το δεύτερο περιέχει δραστηριότητες με σκοπό την εξοικείωση των μαθητών με το θέμα του προγράμματος. Το εν λόγω πρόγραμμα αξιοποιούσε και τα πέντε προαναφερθέντα στάδια. Αρχικά, τίθεντο ορισμένα προκαθορισμένα ερωτήματα στα παιδιά, με σκοπό να τα εξοικειώσουν με την έννοια του μουσείου και

με τους κανόνες συμπεριφοράς μέσα σε αυτό<sup>81</sup> αλλά και να τα εισάγουν στο θέμα του προγράμματος<sup>82</sup>, εκμαιεύοντας γνώσεις και προσωπικές εμπειρίες των παιδιών. Σε επόμενο στάδιο, μέσα από την παρατήρηση του κατάλληλου εποπτικού υλικού τίθεντο ορισμένες ερωτήσεις με σκοπό οι μαθητές να οδηγηθούν μόνοι τους στην ανακάλυψη νέων γνώσεων ή στην επαύξηση της ήδη υπάρχουσας γνώσης. Σκοπός ήταν να κατανοήσουν τα παιδιά τους τρόπους και τους λόγους για τους οποίους οι Μινωίτες ταξίδευαν δια θαλάσσης. Για το λόγο αυτό αξιοποιήθηκαν εικόνες από αρχαία ναυάγια, αλλά και απεικονίσεις και ομοιώματα πλοίων της μινωικής εποχής. Ακόμα, μέσω της παρατήρησης του χάρτη της Μεσογείου επιχειρείτο να προσεγγίσουν τα παιδιά το ρόλο της θέσης της Κρήτης μέσα στη Μεσόγειο. Στη συνέχεια, τίθεντο ερωτήσεις που αφορούσαν την κατασκευή και τη λειτουργία των μινωικών πλοίων, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο ήταν σε θέση να προσανατολίζονται και να αγκυροβολούν οι Μινωίτες. Ακολουθούσε παρατήρηση επιλεγμένων εκθεμάτων, όπως το κυκλαδικό ειδώλιο από την προθήκη του Γερανίου. Με έναυσμα το εν λόγω ειδώλιο τίθεντο ερωτήσεις που αφορούσαν τα εμπορεύσιμα υλικά. Στη συνέχεια, τα παιδιά καλούνταν να εκφράσουν τις δικές τους υποθέσεις όσον αφορά το λόγο για τον οποίο βρέθηκε το ειδώλιο στο σπήλαιο και να περιγράψουν την εικόνα που είχαν για τα ταξίδια της Εποχής του Χαλκού, αλλά και για τους ναυτικούς της εποχής. Ακόμα, τα παιδιά παροτρύνονταν να αναπαραστήσουν την εικόνα ενός «μινωίτη ναυτικού» περιγράφοντας τις σκέψεις που ενδεχομένως έκανε, την ενδυμασία του κ.ο.κ.. Έπειτα, με αφορμή ορισμένα εκθέματα όπως όπλα και κοσμήματα της Εποχής του Χαλκού, τα παιδιά αποκτούσαν νέες γνώσεις σχετικά με τις επαφές της Κρήτης με την Αίγυπτο και την Κύπρο και σχετικά με τις εμπορεύσιμες πρώτες ύλες της εποχής (χαλκός, ελεφαντόδοντο), ενώ με τη χρήση επιπλέον εποπτικού υλικού τα παιδιά ενημερώνονταν σχετικά με τη μορφή με την οποία αυτές έφταναν στην Κρήτη. Έπειτα, με αφορμή εκθέματα όπως ένας μινωικός πίθος, σφραγίδες και σφραγίσματα της Εποχής του Χαλκού, τίθεντο το ζήτημα της αποθήκευσης, της χρήσης των σφραγίδων και των σφραγισμάτων για τον προσδιορισμό του υλικού που τοποθετούνταν στα αγγεία, και της ανταλλαγής προϊόντων. Στη συνέχεια, ακολουθούσε αφήγηση του μύθου του Γλαύκου και έπειτα ανακεφαλαίωση των νέων γνώσεων μέσα από την εφαρμογή τους σε ένα θεατρικό παιχνίδι. Οι μαθητές αναλάμβαναν το ρόλο Μινωιτών ναυτικών και μέλημά τους ήταν να οργανώσουν ένα θαλάσσιο ταξίδι, αναλαμβάνοντας τη συγκέντρωση εμπορεύσιμων προϊόντων από την Κρήτη και αποφασίζοντας τους σταθμούς του ταξιδιού και τις πρώτες ύλες και τα αντικείμενα με τα οποία θα αντάλλασαν τα εμπορεύματά τους. (Γαβριλάκη & Μπούρμπου, 2000<sup>α</sup>, Γαβριλάκη & Μπούρμπου, 2000<sup>β</sup>) Το πρόγραμμα συνδυάζονταν με τη μουσειοσκευή «Κρήτη - Αίγυπτος: Πολιτιστικοί δεσμοί τριών χιλιετιών μέσα σε ένα βαλιτσάκι». Επρόκειτο για φορητό εκπαιδευτικό πρόγραμμα το οποίο δανείζονταν σε σχολεία και αφορούσε στην

<sup>81</sup> Οι ερωτήσεις που τίθεντο στα παιδιά με σκοπό να εξοικειωθούν με την έννοια του μουσείου και με τους κανόνες συμπεριφοράς στο μουσείο ήταν οι εξής: «Τι είναι μουσείο;» «Τι μπορούμε να κάνουμε μέσα στο μουσείο;» «Τι δε μπορούμε να κάνουμε;» «Τι αντικείμενα βλέπουμε;» «Γιατί τα αντικείμενα είναι σπασμένα;» «Γιατί είναι σε προθήκες; Τα πουλάμε;»

<sup>82</sup> Τα ερωτήματα που είχαν ως στόχο να εισάγουν τα παιδιά στο θέμα του προγράμματος ήταν τα εξής: «Εσείς ταξιδεύετε;», «Για ποιο λόγο ταξιδεύετε;» «Με τι μεταφορικά μέσα ταξιδεύετε;»

πολιτισμική σχέση Κρήτης και Αιγύπτου κατά την προϊστορία. Απευθύνονταν σε παιδιά από 8 έως και 15 ετών. Διέθετε ενημερωτικό βιβλίο για τον εκπαιδευτικό, διαφάνειες, φύλλα εργασίας και ομοιώματα αντικειμένων.<sup>83</sup>

Το πρόγραμμα «Μια ιστορία σαν παραμύθι στο Μοναστηράκι Αμαρίου» στόχευε σε μια «ανθρωποκεντρική» προσέγγιση των ανασκαφικών δεδομένων από το ανακτορικό κέντρο στο Μοναστηράκι. Όταν σχεδιάστηκε (1998-99) συνδέονταν με τη διδακτέα ύλη της Γ' Δημοτικού. Σκοπός του προγράμματος ήταν η προσέγγιση του σφραγιστικού συστήματος των πρώτων ανακτόρων και κατ' επέκταση η κατανόηση της γραφειοκρατικής οργάνωσης της Παλαιοανακτορικής Περιόδου, αλλά και του ρόλου των ανακτόρων. Στο πλαίσιο του προγράμματος δημιουργήθηκε βιβλίο για τον εκπαιδευτικό με τίτλο «Η Κρήτη των πρώτων ανακτόρων και το σύστημα ελέγχου των αποθηκευτικών χώρων» και βιβλίο για τον μαθητή με τίτλο Μια ιστορία σαν παραμύθι στο Μοναστηράκι Αμαρίου». Στο πρώτο προσφέρονται πληροφορίες για το σφραγιστικό σύστημα των πρώτων ανακτόρων στο ευρύτερο πλαίσιο της οικονομίας. Στο βιβλίο του μαθητή παρουσιάζονταν ένα παραμύθι με πρωταγωνιστή ένα παιδί, το Μάνθο, ο οποίος βίωνε τις επιπτώσεις που είχε ένας καταστροφικός σεισμός στον οικισμό του, το Μοναστηράκι. Ο πρωταγωνιστής ήταν μαθητευόμενος του πατέρα του και επρόκειτο να γίνει αποθηκάριος. Το παραμύθι τελειώνει με τους κατοίκους του χωριού να μετακινούνται προς το Αποδούλου, αφού οι ηγεμόνες του χωριού δεν ήταν διατεθειμένοι να συνεισφέρουν για την ανοικοδόμηση του ανακτορικού κέντρου στο Μοναστηράκι. Σκοπός του παραμυθιού ήταν η ταύτιση των μαθητών με τον πρωταγωνιστή του παραμυθιού και μέσω της εν λόγω ταύτισης να κατανοήσουν τα τεκταινόμενα της Παλαιοανακτορικής Περιόδου (Γαβριλάκη, 2000. Γαβριλάκη & Κάντα, 2001<sup>α</sup>, Γαβριλάκη & Κάντα, 2001<sup>β</sup>).

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ελάφια και τάυροι, πουλιά και δελφίνια. Τα ζώα του μουσείου ζωντάνεψαν» σχεδιάστηκε από την αρχαιολόγο Ε.Γαβριλάκη και την εκπαιδευτικό Α.Μαλαγάρη. Υλοποιήθηκε για πρώτη φορά το Σεπτέμβρη του 1997 και απευθύνονταν κυρίως σε παιδιά Α' Δημοτικού. Πραγματεύονταν απεικονίσεις ζώων και ειδώλια ζώων που εκτίθεντο στο παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο κτήριο που βρίσκεται μπροστά από τη Φορτέτσα. Το πρόγραμμα είχε σαν στόχο την εξοικείωση των παιδιών με τα εκθέματα και την άσκηση της παρατηρητικότητας και όχι τόσο η χρονολογική κατάταξη ή η κατηγοριοποίηση των εκθεμάτων με βάση το υλικό κατασκευής ή του είδους των εικονιζόμενων ζώων. Σκοπός ήταν τα παιδιά να εξοικειωθούν με τους ρόλους των χερσαίων και των θαλάσσιων ζώων στην αρχαιότητα. Σε πρώτο στάδιο γίνονταν μια αναφορά στον ρόλο των ζώων στην αρχαιότητα (ζώα στο κυνήγι, ζώα για μεταφορά, για ένδυση, για θυσίες, ζώα ως κτερίσματα, ως αναθήματα, ως παιχνίδια, ως σύμβολα πόλεων κ.ο.κ.). Στη συνέχεια η κα Γαβριλάκη αφηγούνταν στα παιδιά ένα παραμύθι με πρωταγωνιστή ένα άγαλμα αγριοπού από το μουσείο, το οποίο ένα βράδυ ζωντανεύει και συνομιλεί με τα άλλα εκθέματα. Μέσω του παραμυθιού του οποίου τα παιδιά εισάγονταν στους κόσμους των «ζώων του μουσείου» και μαθαίνουν για αυτά. Ακολουθούσε εκτενέστερη αναφορά στις παραστάσεις ζώων που κοσμούν τις

<sup>83</sup> <https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1854> (τελευταία επίσκεψη 12/06/2018)



λάρνακες των Αρμένων. Τέλος, το πρόγραμμα ολοκληρώνονταν με ένα μουσικοθεατρικό παιχνίδι που είχε ως θέμα αναπαράσταση σκηνης κυνηγιού. Το πρόγραμμα περιλάμβανε και επιπλέον εκπαιδευτικό υλικό: φυλλάδια με περιγράμματα ζώων, αλλά και ανθρώπων με τα οποία οι μαθητές καλούνταν να δημιουργήσουν τις δικές τους συνθέσεις, φωτοτυπία με τετράγωνα κομμάτια παζλ τα οποία οι μαθητές προτρέπονταν να κόψουν κι έπειτα να συναρμολογήσουν, αλλά και φυλλάδιο μέσω του οποίου τα παιδιά μάθαιναν πώς να σχεδιάσουν ποικίλα ζώα. Στόχοι των εν λόγω δραστηριοτήτων ήταν τα παιδιά να εξοικειωθούν με τις απεικονίσεις των ζώων και να αναζητούν παρόμοιες μορφές και σε άλλα μουσεία. Ακόμα, διανέμονταν φυλλάδια με οδηγίες για να φτιάξουν οι μαθητές ένα «σφραγιδόλιθο» με πατάτα, αλλά και ομοιώματα ζώων από πηλό. (Μαλαγάρη & Γαβριλάκη,1998).

Ένα ακόμα σημαντικό πρόγραμμα της Εφορείας που λάμβανε χώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, ήταν το πρόγραμμα «Το παιχνίδι στο Μουσείο και το Μουσείο ως παιχνίδι» το οποίο απευθύνονταν σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Μέσα από την παρουσίαση παιχνιδιών της αρχαιότητας, το πρόγραμμα είχε ως στόχο να καταρρίψει τα στερεότυπα «δε μιλάμε», «δεν τρέχουμε», «δεν αγγίζουμε» και «δε φωνάζουμε» στο μουσείο. Σε αυτό το πλαίσιο, τα παιδιά παρακινούνταν μεταξύ άλλων να μιμηθούν φωνές ζώων, να τραγουδήσουν, να μιμηθούν αγάλματα, ανάγλυφα, αμφορείς, μυθικά ζώα, ακόμα και καιρικά φαινόμενα, χτυπώντας δυνατά τα χέρια και τα πόδια τους. Επίσης, τα παιδιά είχαν την ευκαιρία υπό τη διαρκή επίβλεψη και καθοδήγηση της κα Γαβριλάκη να ακουμπήσουν ορισμένα εκθέματα. Ακόμα, το πρόγραμμα ενίσχυε το παιχνίδι και καλλιεργούσε την κριτική σκέψη των παιδιών, μέσω της σύγκρισης των εκθεμάτων με αντικείμενα της καθημερινότητάς τους, αλλά και τη φαντασία τους, μέσα από τη διατύπωση απόψεων για τη χρήση των αντικειμένων, ενώ παράλληλα τα ενέπλεκε συναισθηματικά με τα εκθέματα. Τα παιδιά ταυτίζονταν με τα παιδιά της αρχαιότητας και κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά επινοούσαν και τότε, όπως και τώρα, ποικίλους τρόπους παιχνιδιού. Τέλος, μέσω του προγράμματος «Το παιχνίδι στο Μουσείο και το Μουσείο ως παιχνίδι» δινόταν η δυνατότητα και στους εκπαιδευτικούς να ανακαλύψουν νέους τρόπους εμπύχωσης στον μουσειακό χώρο (Γαβριλάκη,2008).

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε το 2018 υλοποιήθηκαν στον χώρο της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και άλλα εκπαιδευτικά προγράμματα όπως το πρόγραμμα «Γάξε μου να σου κάμω (τα τάματα στην αρχαιότητα)» και το πρόγραμμα «Ζωγραφίζοντας τη μνήμη» στο πλαίσιο του εορτασμού της Ευρωπαϊκής Ημέρας και Νύχτας Μουσείων.

### **3.7 Οι συνεντεύξεις των αρχαιολόγων**

Στο πλαίσιο της διερεύνησης της στοχοθεσίας της έκθεσης, των περιορισμών της, της μουσειακής εμπειρίας και της αποτελεσματικότητας της επικοινωνίας του μουσείου με το κοινό, ζητήθηκε από πέντε αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου να παραχωρήσουν από μια συνέντευξη, προκειμένου να γίνουν αντιληπτές οι προθέσεις των ατόμων που οραματίστηκαν και υλοποίησαν αυτό το πόνημα και

βίωσαν αυτό το ταξίδι «εκ των έσω». Οι αρχαιολόγοι που παραχώρησαν τις συνεντεύξεις ήταν Έφορος Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, κα Αναστασία Τζιγκουνάκη, η Τμηματάρχης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιολογικών Χώρων και Μουσείων, κα Ειρήνη Γαβριλάκη και οι αρχαιολόγοι κα Νότα Καραμαλίκη και Νατάσα Φιολιτάκη, οι οποίες συμμετείχαν στην ομάδα επίβλεψης του έργου, καθώς και ο κος Νώντας Καπράνος. Οι συνεντεύξεις αποτελούνται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος των ερωτήσεων είχε ως στόχο να διερευνηθούν οι προκλήσεις που αντιμετώπισαν οι αρχαιολόγοι κατά το σχεδιασμό της έκθεσης, η στοχοθεσία της έκθεσης, ο τρόπος με τον οποίο αποκτάται η γνώση και η συμβολή της μουσειακής επίσκεψης στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και κατ' επέκτασιν στην προσωπική ανάπτυξη των επισκεπτών, από την οπτική σκοπιά των αρχαιολόγων. Ακόμα, αναζητήθηκαν τα κίνητρα που προσφέρονται για μια μουσειακή επίσκεψη, για περαιτέρω μάθηση και για επιστροφή στην έκθεση, σύμφωνα πάντα με τις απόψεις των αρχαιολόγων. Το δεύτερο μέρος των ερωτήσεων αφορούσε τον τρόπο επικοινωνίας του μουσείου με τα μέλη της κοινωνίας και τις δράσεις προσέγγισης των μη επισκεπτών και των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων, καθώς και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι αρχαιολόγοι σε αυτήν την προσπάθεια επικοινωνίας. Το τρίτο μέρος των ερωτήσεων πραγματεύονταν τα εκπαιδευτικά προγράμματα και το τελευταίο μέρος των συνεντεύξεων αφορούσε τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι αρχαιολόγοι κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού τους, οι οποίες έθεσαν σημαντικούς περιορισμούς στην αποτελεσματική επικοινωνία με το κοινό.

Οι σημαντικότερες προκλήσεις με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι οι αρχαιολόγοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αφορούσαν τον περιορισμένο χώρο, τον περιορισμένο χρόνο και τους περιορισμένους οικονομικούς πόρους οι οποίοι διατέθηκαν για τη δημιουργία της έκθεσης. Όπως προαναφέρθηκε, η έκθεση χρηματοδοτήθηκε από το ΕΣΠΑ 2007-2013 και για το λόγο αυτό υπήρχαν, όπως αναφέρουν ο Ε.Καπράνος και η Α.Φιολιτάκη, διαρκείς προθεσμίες και πίεση όσον αφορά τη διαχείριση των οικονομικών πόρων, ενώ καταβλήθηκαν μεγάλες προσπάθειες από πλευράς της υπηρεσίας και των ατόμων με τους οποίους συνεργάστηκε, για να υπάρξει ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα με μια «απίστευτη πίεση του χρόνου, αλλά και με ασφυκτικά οικονομικά περιθώρια» (Ν.Φιολιτάκη). Η οργάνωση και ο σχεδιασμός της έκθεσης υπαγορεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό από τη φυσιογνωμία του χώρου, καθώς, όπως αναφέρει η κα Α.Φιολιτάκη, στόχος ήταν ο επισκέπτης «να αντιληφθεί την έκθεση, αλλά να αντιληφθεί παράλληλα ότι βρίσκεται μέσα σε ένα μνημείο της Ενετοκρατίας». Για αυτό το λόγο, ο μουσειογραφικός σχεδιασμός οργανώθηκε με τρόπο ώστε να μην καλύπτει το ίδιο το μνημείο, αλλά να ενισχύει τα χαρακτηριστικά και τις διαστάσεις του χώρου. Τέλος, ο περιορισμένος χώρος καθόρισε και τον περιορισμένο αριθμό εκθεμάτων, τα οποία οι αρχαιολόγοι επέλεξαν με γνώμονα την ανάδειξη της διαχρονίας του τόπου. Σημαντική πρόκληση ήταν, όπως αναφέρει η κα Φιολιτάκη «να κάνεις μια επιλογή εκθεμάτων που να καλύπτει χιλιάδες χρόνια ιστορίας και να μπορέσεις να του δώσεις [στον επισκέπτη] και πτυχές του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, των ταφικών εθίμων, της καθημερινότητας, της λατρευτικής ζωής, να μπορεί [ο επισκέπτης] να πάρει έστω και έναν υπαινιγμό». Ένα ακόμα πρόβλημα το οποίο αντιμετώπισαν οι αρχαιολόγοι της υπηρεσίας, αφορούσε, όπως αναφέρει η κα Ν.Καραμαλίκη τον τρόπο με τον οποίο θα

ήταν σε θέση να μεταφέρουν με αποτελεσματικό τρόπο στο κοινό την αίσθηση του περιβάλλοντος από το οποίο προήλθαν τα αντικείμενα, ελλείπει ψηφιακών μέσων.

Όπως αναφέρουν οι αρχαιολόγοι, στόχος της έκθεσης είναι να παρουσιαστεί διαχρονικά η ιστορία του τόπου, με τρόπο γραμμικό, από την Παλαιολιθική Εποχή, έως και την Ενετοκρατία. Σε αυτό το πλαίσιο, η προϊστορία προβάλλεται ως αναπόσπαστο τμήμα της χρονικής ακολουθίας, ενώ παράλληλα φωτίζονται και όψεις της καθημερινότητας, των ταφικών εθίμων και της λατρείας των ανθρώπων που έζησαν στην περιοχή. Βασικός στόχος της έκθεσης είναι η κατανόηση της ακολουθίας των χρονολογικών περιόδων του Νομού και η κατανόηση της πορείας του τόπου από την αρχαιότητα μέχρι και τα νεότερα χρόνια. Σύμφωνα με την κα Γαβριλάκη, λόγω της χρονικής ακολουθίας των εκθεμάτων και λόγω της διαχρονικότητάς τους (καθώς εκτείνονται μέχρι και την Ενετοκρατία), «μετά την περιήγηση στον χώρο, βγαίνεις σε μια πόλη όπου τα μνημεία στέκουν». Ακόμα, βασικός στόχος, όπως αναφέρει ο κος Ν.Καπράνος είναι να κατανοήσουν οι επισκέπτες ότι υπάρχουν αξιόλογες προϊστορικές αρχαιότητες και στον νομό Ρεθύμνου. Στην έκθεση, οι πληροφορίες παρουσιάζονται στις περισσότερες περιπτώσεις ως δεδομένα, ως «αντικειμενικές αλήθειες» και δεν προσφέρεται στον επισκέπτη η δυνατότητα να συνδυάσει ο ίδιος τα δεδομένα καταλήγοντας μόνος του σε ένα συμπέρασμα. Αυτό, όπως αναφέρουν οι Ν.Καραμαλίκη οφείλεται στον περιορισμένο χώρο της έκθεσης, ο οποίος δεν επέτρεψε στους αρχαιολόγους να παραθέσουν τη μεθοδολογία της μελέτης που οδήγησε στην ερμηνεία των εκθεμάτων. Όπως αναφέρει η κα Καραμαλίκη, σκοπός είναι να έρθουν οι επισκέπτες σε επαφή με σημαντικές ανασκαμμένες θέσεις της Εποχής του Χαλκού στον νομό, μέσω της παρουσίας συνόλων από συγκεκριμένες θέσεις, όπως το Μοναστηράκι, το Αποδούλου, η Ζώμυνθος, η νεκρόπολη των Αρμένων κ.ά. Όπως αναφέρει ο κος Καπράνος, η έκθεση προσφέρει στον επισκέπτη μια όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτική εικόνα της Προϊστορίας στον τόπο. Ακόμα, όπως ανέφεραν οι αρχαιολόγοι στόχος είναι η Προσωρινή Έκθεση να είναι σε θέση να προσεγγίσει άτομα ανεξαιρέτως μορφωτικού και κοινωνικού επιπέδου και να επιτρέπει στο κοινό να κοινωνικοποιηθεί σε ένα περιβάλλον φιλόξενο και μη επικριτικό.

Στην ερώτηση αν χρειάζεται κάποιος να έχει προηγούμενες σχετικές γνώσεις για να κατανοήσει τον προϊστορικό κόσμο, όλοι οι αρχαιολόγοι απάντησαν αρνητικά, καθώς, όπως αναφέρουν, υπάρχει επαρκές επεξηγηματικό υλικό. Κατά την κα Φιολιτάκη, η χρονολογική οργάνωση της έκθεσης

«βοηθάει τον μη ειδικό να ταξινομήσει στο μυαλό του τη χρονολογική ακολουθία και την περιοδολόγηση της ιστορίας και πάντα υπάρχουν τα γενικά κείμενα, τα οποία δίνουν γενικές πληροφορίες για την κάθε περίοδο, μετά τα ειδικά κείμενα για τους συγκεκριμένους χώρους και φυσικά τα πιο ειδικά κείμενα, για τα εκθέματα. Έχουμε προσπαθήσει εκθέματα που μπορεί να φαίνονται δυσνόητα, να τα επεξηγήσουμε, να επεξηγήσουμε τη χρήση τους, όπως για παράδειγμα τα σφραγίσματα από το Μοναστηράκι Αμαρίου, τα οποία συνοδεύονται από ειδικά σχέδια που δείχνουν πώς λειτουργούσαν αυτά τα σφραγίσματα, για να καταλάβει και ο μη ειδικός».

Κατά την κα Καραμαλίκη, η έκθεση έχει σαν στόχο να κατατοπίσει και όσους δεν έχουν πλήρη εικόνα της γεωγραφίας του Νομού και για αυτό το λόγο έχουν τοποθετηθεί χάρτες, στους οποίους προσδιορίζεται η τοποθεσία της εκάστοτε ανεσκαμμένης θέσης. Όπως αναφέρει «το σκεπτικό ήταν να ξεκινάς από έναν επισκέπτη ο οποίος δεν ξέρει ούτε τον χώρο, γι αυτό έχουμε βάλει χάρτες στους οποίους υποδηλώνεται πού βρίσκονται οι θέσεις στην περιφερειακή ενότητα και ούτε έχει γνώσεις ειδικές για το τι συνέβαινε». Συμπληρώνει, ακόμα, ότι τα επεξηγηματικά κείμενα υποδηλώνουν με μεγάλα γράμματα τις περιόδους και τις απόλυτες χρονολογήσεις, ενώ με επεξηγηματικά κείμενα με μικρότερα γράμματα προσφέρονται περαιτέρω πληροφορίες για την εκάστοτε περίοδο. Ακόμα, όπως αναφέρει, προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η χρονολόγηση της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη, υιοθετήθηκε η χρονολογική αλληλουχία του Ν.Πλάτωνα (Προανακτορική, Πρωτοανακτορική ή Παλαιοανακτορική, Νεοανακτορική και Μεταανακτορική περίοδος και όχι η ακολουθία Πρωτομινωικής, Μεσομινωικής και Υστερομινωικής περιόδου), ούτως ώστε οι επισκέπτες να έχουν μια πιο ξεκάθαρη εικόνα των γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά αυτές τις περιόδους, χρησιμοποιώντας ως σημείο αναφοράς τις φάσεις των ανακτόρων (πχ περίοδος πριν τα πρώτα ανάκτορα, περίοδος των πρώτων ή παλαιών ανακτόρων, περίοδος των νέων ανακτόρων κ.ο.κ.). Ωστόσο, όπως αναφέρει η κα Τζιγκουνάκη, η επιμέλεια των επεξηγηματικών κειμένων δεν ήταν εύκολο εγχείρημα. Κατά τα λεγόμενά της «ήταν πολύ δύσκολο. Κάναμε τόσες διορθώσεις και συνέχεια όλο και κάτι ανακαλύπτεις.. Ένα μικρό, ένα μεγάλο...» ενώ όπως αναφέρει εξίσου δύσκολη ήταν και η απόδοση της διασποράς στον χώρο σε κάθε περίοδο. Όταν οι αρχαιολόγοι ερωτήθηκαν αν θεωρούν πως υπάρχουν ή όχι δυσνόητες λέξεις στα επεξηγηματικά κείμενα, απάντησαν πως στις περισσότερες περιπτώσεις πιθανοί δυσνόητοι ορισμοί επεξηγούνται. Όπως αναφέρει η κα Φιολιτάκη,

«αυτό [το θέμα] πραγματικά το είχαμε δουλέψει πολύ όταν γίνονταν το μουσείο και είχαν γίνει ατελείωτες συζητήσεις πάνω σε αυτό το θέμα, [όσον αφορά το] πώς θα υπάρχει μια ισορροπία και στην αρχαιολογική ορολογία, αλλά και στο να είναι κατανοητό [το κείμενο] και για τον μη ειδικό. Πολλές φορές χρησιμοποιούμε την αρχαιολογική επιστημονική ορολογία, επεξηγώντας την, έτσι ώστε και ο μη ειδικός να κατανοήσει τι είναι αυτό που βλέπει, αλλά να καταλαβαίνει και τον όρο που χρησιμοποιούν και οι αρχαιολόγοι για ένα αντικείμενο. Είναι κι αυτό μια γνώση...».

Στην ερώτηση για ποιο λόγο θα πρέπει κάποιος να επισκεφθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου και ποια, κατά τη γνώμη των αρχαιολόγων, είναι τα κίνητρα που προσφέρονται για μια επίσκεψη, οι περισσότερες απαντήσεις σχετίζονταν με την ανάγκη της γνώσης της ιστορία του τόπου, τόσο στην περίπτωση που κάποιος διαμένει στο Ρέθυμνο, προκειμένου να μάθει την ιστορία του τόπου στον οποίο διαμένει, όσο και στην περίπτωση επισκέπτεται το Ρέθυμνο, έτσι ώστε να ενημερωθεί για την ιστορία του μέρους το οποίο επισκέπτεται. Ακόμα, όπως αναφέρει ο κος Καπράνος, η νέα έκθεση «περιλαμβάνει εκθέματα από περισσότερες θέσεις σε σχέση με την παλιότερη έκθεση, έχει εποπτικό υλικό τα οποίο είναι πολύ φιλικό προς τον χρήστη, έχει τους χάρτες, βλέπεις δηλαδή τη διασπορά της

κατοίκησης στον νομό και αυτό το πράγμα γίνεται εύκολα κατανοητό». Επίσης, όπως αναφέρει, έχει εκθέματα από πρόσφατες ανασκαφές και από νέες θέσεις, οι οποίες δεν ήταν γνωστές στον κόσμο μέχρι στιγμής. Συμπληρώνει, ακόμα, ότι «με την καινούρια έκθεση δίνεται μια ευκαιρία στο να μάθει ο κόσμος ότι υπήρχε ζωή και στο Ρέθυμνο, και μάλιστα από πολύ παλιά». Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ήταν τα λόγια της κα Γαβριλάκη όταν ερωτήθηκε για ποιο λόγο θεωρεί πως κάποιος πρέπει να επισκεφθεί το μουσείο. Η ίδια απάντησε τα εξής:

«Γιατί το μουσείο είναι η κιβωτός της μνήμης, γιατί πρέπει να συνδέσαι με το παρελθόν. Από το σπίτι σου θα πετάξεις με βαριά καρδιά το κουτί στο οποίο η μάνα σου φύλαγε τα κουμπιά, γιατί είσαι συνδεδεμένος με αυτό, είναι μέρος της ιστορίας του σπιτιού σου. Το μουσείο είναι το ίδιο πράγμα ακριβώς: είναι το μεγάλο κουτί με τα κουμπιά...»

Όσον αφορά την εμπειρία της μουσειακής επίσκεψης, στην πιο απλή της έκβαση, έχει σκοπό να προσφέρει στον επισκέπτη αισθητικά ερεθίσματα και να οδηγήσει στη συσχέτιση των εκθεμάτων αλλά και της εικονογραφίας με αντίστοιχα σημερινά αντικείμενα και απεικονίσεις, όπως αναφέρουν η κα Τζιγκουνάκη και η κα Γαβριλάκη. Το επιθυμητό αποτέλεσμα της μουσειακής επίσκεψης είναι, όπως αναφέρει η κα Τζιγκουνάκη, να κατανοήσουν οι επισκέπτες τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι του παρελθόντος αντιμετώπιζαν την καθημερινότητά τους και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν όσον αφορά τη ζωή αλλά και το θάνατο και, όπως αναφέρει η κα Φιολιτάκη, να αναγνωρίσουν τα κοινά σημεία ανάμεσα στους ίδιους και στους ανθρώπους του παρελθόντος. Με αυτόν τον τρόπο, ανασύροντας προσωπικά βιώματα, οι επισκέπτες θα είναι σε θέση να κατανοήσουν τη διαχρονικότητα ποικίλων πανανθρώπινων αναγκών και συμπεριφορών, όπως το φόβο των ανθρώπων απέναντι στο θάνατο, την ανάγκη για πίστη σε κάτι υπερφυσικό αλλά και τον τρόπο με τον οποίο κλήθηκαν να ικανοποιήσουν διάφορες πρακτικές καθημερινές ανησυχίες και ανάγκες, όπως η ανάγκη εξασφάλισης τροφής, νερού κ.ο.κ.. Όπως αναφέρει η κα Γαβριλάκη, στόχος του μουσείου είναι το κοινό μέσα από τη θέαση των αντικειμένων να συνειδητοποιήσει την ανάγκη που υποκίνησε τη δημιουργία τους. Κατά την ίδια, το μουσείο πρέπει να προσεγγίζει τα εκθέματα με βάση την ανάγκη

«πώς, δηλαδή, οι άνθρωποι που δίναγαν έλυσαν το πρόβλημά τους, φτιάχνοντας ένα αγγείο, το οποίο έφτιαξαν ανάλογα με την τεχνολογία τους, ανάλογα με την ιστορία τους, τη «μόδα» που προϋπήρχε κ.ο.κ.. Το μουσείο αντί να εστιάζει στα αντικείμενα, πρέπει να εστιάζει στους ανθρώπους που τα χρησιμοποιούσαν, ίσως γιατί μέσω αυτής της προσέγγισης είναι δυνατόν οι άλλοι άνθρωποι, οι απ'έξω, να βρουν ένα κοινό σημείο και εκεί να δημιουργηθεί ένας διάλογος, ο οποίος μπορεί να είναι ένας διάλογος θετικός «Α! Τέτοια έχουμε κι εμείς» ή «Α! Τέτοια δεν έχουμε εμείς». Αν επιμείνεις στην ανάγκη που δημιουργεί τα αντικείμενα, είναι πιο εύκολο να αγγίξεις τους ανθρώπους, γιατί οι ανάγκες είναι πανανθρώπινες».

Με αυτόν τον τρόπο, οι επισκέπτες θα είναι σε θέση να γνωρίσουν τα άτομα πίσω από τα αντικείμενα και να αντιληφθούν πως έχουν τις ίδιες αρχέγονες ανάγκες με τους ανθρώπους της προϊστορίας. Εν ολίγοις, η επιθυμητή μουσειακή εμπειρία στην

έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, θα πρέπει στη βέλτιστη έκφρασή της, να ωθεί τους επισκέπτες να αναγνωρίσουν μέσα στους ανθρώπους της προϊστορίας τον ίδιο τους τον εαυτό. Τέλος, όταν η κα Γαβριλάκη ερωτήθηκε τι είναι αυτό που θα ήθελε να αποκομίσει ο επισκέπτης από την επίσκεψή του, απάντησε τα εξής:

«Θα ευχόμουν να κατανοήσει ότι η έκθεση φτιάχτηκε πριν από αυτόν για αυτόν. Διαφορετικοί άνθρωποι συνεργαστήκαμε σε μια δεδομένη συγκυρία για να φτιάξουμε μια έκθεση. Διαλέξαμε αντικείμενα που να είναι πολύ ωραία, αριστουργήματα και άλλα που είναι περισσότερο χρηστικά. Θα θέλαμε να δει αυτή τη μεγάλη προσπάθεια που κάναμε να επιλέξουμε ισομερώς και τα πολύ ωραία και κάποια που δίνουν πληροφορίες χρηστικές. Θα θέλαμε να δει ότι το μουσείο είναι ένα πλούσιο μικρό μουσείο και ότι η περιοχή του Ρεθύμνου αξίζει να έχει ένα μεγάλο μουσείο ώστε να αναπτύξει τις αφηγήσεις που χρειάζεται.»

Τέλος, όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν πως το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου παροτρύνει την κοινωνικοποίηση των επισκεπτών, όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι το μουσείο στοχεύει στη δημιουργική κοινωνικοποίηση των επισκεπτών. Τόνισαν ότι παρά το γεγονός ότι οι συνθήκες δεν επέτρεψαν την αξιοποίηση ψηφιακών μέσων για αυτό το σκοπό, η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών αποτελεί βασικό στόχο του μουσείου τον οποίο σκοπεύουν να πετύχουν με το σχεδιασμό βιβλίο δραστηριοτήτων για παιδιά, με οργανωμένες ξεναγήσεις, με διαλέξεις, με εκπαιδευτικά προγράμματα και δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης, αλλά και με συνεργασίες με σχολεία και συλλόγους.

Όταν οι αρχαιολόγοι ερωτήθηκαν αν θεωρούν πως παροτρύνεται η διατύπωση εναλλακτικών απόψεων από πλευράς των επισκεπτών μέσω της παρουσίασης της μεθοδολογίας που ακολούθησαν οι πρώτοι, ή, αντίθετα, αν η γνώση για τα προϊστορικά εκθέματα παρουσιάζεται ως αυταπόδεκτη και αντικειμενική αλήθεια, ο κος Καπράνος, η κα Φιολιτάκη και η κα Καραμαλίκη έκαναν λόγο για τον περιορισμένο χώρο ο οποίος δεν επέτρεψε την παρουσίαση της μεθοδολογίας στο βαθμό που οι ίδιοι επιθυμούσαν. Επιπροσθέτως, η κα Φιολιτάκη απάντησε πως αν και δεν παρουσιάζεται η μεθοδολογία των ερευνών, διατίθεται στο κοινό ένας οδηγός στον οποίο γίνεται νύξη στους στόχους της έκθεσης και στη μεθοδολογία που ακολούθηθηκε. Ακόμα, όπως αναφέρει, μέσα στο μουσείο υπάρχει οθόνη στην οποία προβάλλεται ένα power point με στιγμιότυπα από τις εργασίες για την προετοιμασία της έκθεσης, προκειμένου το κοινό να αντιληφθεί το έργο των αρχαιολόγων και των συντηρητών. Παρόμοια ήταν και η απάντηση της κα Τζιγκουνάκη, η οποία θεωρεί ότι μέσω του power point διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο «χτίζεται σιγά σιγά» η έκθεση και με αυτόν τον τρόπο ο θεατής εισάγεται στο σκεπτικό των αρχαιολόγων και μπορεί να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο πήρε σάρκα και οστά το εγχείρημά τους. Ακόμα, όπως αναφέρει, νύξη στις αμφιβολίες και τους ενδοιασμούς των αρχαιολόγων όσον αφορά την ερμηνεία των εκθεμάτων γίνεται και μέσα από τα επεξηγηματικά κείμενα, αφού, σε ορισμένες περιπτώσεις, η ερμηνεία των προϊστορικών εκθεμάτων συνοδεύεται από ένα ερωτηματικό, δηλωτικό της αμφιβολίας ως προς την «αντικειμενική αλήθεια». Τέλος, επισημαίνει ότι ο βασικός στόχος της έκθεσης είναι το κοινό να οδηγηθεί στη διατύπωση ορισμένων

συμπερασμάτων, με βάση τις πληροφορίες που προσφέρονται στην έκθεση. Η κα Φιολιτάκη θεωρεί ότι η έκθεση προσφέρει, μεν, μια ερμηνεία με βάση τις πιο πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες, αλλά, όπως επισημαίνει, αυτό αποτελεί την αφετηρία για τη διατύπωση εναλλακτικών ερμηνειών. Κατά την κα Καραμαλίκη,

«ούτως ή άλλως, ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεσαι κάτι, προϋποθέτει μια προσωπική διεργασία. Κάποιος ο οποίος βάζει το μυαλό του να σκεφτεί [με αφορμή τα εκθέματα], πιστεύω πως θα μπορέσει με αφορμή την έκθεση να καταλήξει σε προσωπικά συμπεράσματα, αλλά υπάρχουν και όσοι απλώς περνάνε και φεύγουν».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απάντηση της κα Τζιγκουνάκη: «Θεωρώ, από την επαφή που μπορώ να έχω και από τον χώρο, ότι πολλοί έρχονται με αντικειμενικές αλήθειες και δύσκολα ανοίγονται να απορροφήσουν διαφορετικές γνώσεις που δεν είχαν και να τις εντάξουν σε αυτό που πιστεύουν».

Ακόμα, όπως η ίδια αναφέρει, το μουσείο μπορεί να ωθήσει τον επισκέπτη να «δει» το παρελθόν από διαφορετικές σκοπιές. Ως παράδειγμα, αναφέρει το γεγονός ότι ορισμένοι επισκέπτες τείνουν να ξεκινούν την περιήγησή τους από τα αριστερά τους, με αποτέλεσμα να ξεκινάνε την επίσκεψη βλέποντας πρώτα τα εκθέματα της Ενετοκρατίας και όταν ολοκληρώνουν την περιήγηση, καταλήγοντας στα προϊστορικά εκθέματα, θεωρούν πως ακολούθησαν λάθος πορεία. Ωστόσο, η Έφορος παρατηρεί ότι είναι ενδιαφέρον κάποιος να ξεκινά την περιήγηση από τα εκθέματα που βρίσκονται σε μεγαλύτερη χρονική εγγύτητα με τη σύγχρονη εποχή και να κατευθύνεται προς το παρελθόν. Άλλωστε, με αυτόν τον τρόπο καταρρίπτονται τα στερεότυπα που τέθηκαν από τα παραδοσιακά μουσεία του παρελθόντος και θέλουν ένα μουσείο να παρουσιάζει τη γραμμική πορεία μιας κοινωνίας από το παρελθόν στο παρόν, μέσω μιας εξελικτικής διαδικασίας που στο τελευταίο «σκαλοπάτι» έχει τη σύγχρονη εποχή, με την προϊστορία να γίνεται αντιληπτή ως το πρώτο στάδιο της εν λόγω «εξέλιξης».

Όσον αφορά τη δυνατότητα που προσφέρεται στους επισκέπτες για να εκφράσουν τα προσωπικά τους συμπεράσματα, οι ερωτηθέντες αναφέρουν ότι κάτι τέτοιο μπορεί να επιτευχθεί μόνο δια μέσου μιας σχετικής φόρμας, στην οποία μπορούν να εκφράσουν τα ερωτήματά τους, τις απόψεις και τις εντυπώσεις τους, οι οποίες, όπως αναφέρει η κα Καραμαλίκη είναι θετικές. Στην ερώτηση εάν πιστεύουν πως η έκθεση και συγκεκριμένα τα προϊστορικά εκθέματα συμβάλλουν στην προσωπική καλλιέργεια των επισκεπτών, όλοι οι ερωτηθέντες, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο, θεωρούν ότι η έκθεση μπορεί να συμβάλλει στην αυτοβελτίωση του επισκέπτη. Κατά την κα Γαβριλάκη

«Σε κάνει να σκέφτεσαι κριτικά. Σε κάνει να είσαι σε εγρήγορση. Βλέποντας κριτικά μπορεί κάποια πράγματα να σου αρέσουν και κάποια να μη σου αρέσουν. Αν κάποιος έρθει και μου πει «Εμένα, κα Γαβριλάκη, αυτό δε μου αρέσει», είναι μεγάλη ευχή για εμένα, γιατί τότε αυτό σημαίνει ότι έχει μπει στη διαδικασία να σκεφτεί κριτικά την αρχαιότητα και να μην την καταπίνει. Γίνεται σκεπτόμενο άτομο.»

Ο κος Καπράνος θεωρεί πως η γνώση που θα αποκτήσει ο επισκέπτης μπορεί να βοηθήσει στην αυτοβελτίωση. Η κα Καραμαλίκη θεωρεί πως

«Το να γνωρίζεις την ιστορία του τόπου σου ή ενός τόπου που επισκέπτεσαι, πιστεύω ότι είναι απολύτως απαραίτητο για τον κάθε άνθρωπο ώστε να μπορεί να τοποθετηθεί και ο ίδιος μέσα στην καθημερινότητά του και μέσα στη ζώσα ιστορία. Να νοιώσει μέρος του τόπου, αν είναι από εδώ, και αν είναι από αλλού, να κατανοήσει την ιστορία του τόπου, τι έκαναν αυτοί οι άνθρωποι εδώ [στο παρελθόν] και τι κάνουν και οι σύγχρονοι εδώ στον ίδιο χώρο.»

Επίσης, συμπληρώνει ότι

«μπαίνοντας σε έναν αισθητικά αναβαθμισμένο χώρο με συγκεκριμένη αισθητική, ακόμα και υποσυνείδητα εμπλουτίζουν τις εικόνες τους και καλλιεργούν το αισθητικό τους κριτήριο».

Η κα Φιολιτάκη φαίνεται πως θεωρεί ότι η γνώση του παρελθόντος και των απαρχών του ανθρώπου μπορεί να συμβάλλει στην αυτοβελτίωση των επισκεπτών, αφού όπως αναφέρει και η ίδια, «οποιαδήποτε διαδικασία αυτοσυνείδησης βοηθάει στην αυτοβελτίωση». Συμπληρώνει, ακόμα, το εξής:

«Έχουμε προσπαθήσει να δώσουμε διάφορες πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, της καθημερινότητας, του δημόσιου βίου και πτυχές που αφορούν τις αντιλήψεις για το θάνατο, για το επέκεινα... Θεωρώ ότι ένας επισκέπτης ο οποίος θα προσπαθήσει να διαβάσει και να κατανοήσει, αν δώσει λίγη προσοχή στα αντικείμενα, μπορεί να αντιληφθεί και να δει πράγματα, τα οποία θα του φανούν ακόμα και οικεία. Δηλαδή, μπορεί να αντιληφθεί κάποιες πτυχές της ζωής των ανθρώπων που έζησαν πριν από χιλιάδες χρόνια, που μπορεί να του θυμίζουν πτυχές της δικιάς του ζωής και αυτό θεωρώ ότι είναι σημαντικό».

Όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν πως προσφέρονται κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με την προϊστορία του τόπου μετά την επίσκεψη, οι αρχαιολόγοι απάντησαν ότι ελπίζουν και θεωρούν ότι η μουσειακή επίσκεψη μπορεί να αποτελέσει ένα πρώτο ερέθισμα για να κινητοποιηθούν οι επισκέπτες και να αποκτήσουν περαιτέρω γνώση. Όπως αναφέρει ο κος Καπράνος, η προϊστορική συλλογή μπορεί να προσφέρει στους επισκέπτες ένα «πρώτο έναυσμα», «μια ώθηση και μια κατεύθυνση» για να ευαισθητοποιηθούν και να επιδιώξουν περαιτέρω γνώσεις επί του θέματος. Ακόμα, όπως αναφέρει η κα Καραμαλίκη τα προϊστορικά εκθέματα μπορούν να προσφέρουν έναυσμα για να επισκεφθεί το κοινό τους αρχαιολογικούς χώρους, από τους οποίους προέρχονται τα εκθέματα.

Τέλος, όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι η έκθεση προσφέρει κίνητρα για μια επανεπίσκεψη, οι αρχαιολόγοι απάντησαν ότι παρ'όλο που οργάνωσαν την έκθεση με τρόπο ώστε ο επισκέπτης να είναι σε θέση ακόμα και μετά από μια ολιγόλεπτη επίσκεψη να αποκτήσει μια συνολική εικόνα έστω και της γραμμικής πορείας μέσα στον χρόνο, εάν κάποιος θέλει να μελετήσει προσεκτικά τα εκθέματα, δεν επαρκεί μια επίσκεψη. Επίσης, έστω και σε μικρό βαθμό, υπάρχει ανανέωση στον εκθεσιακό χώρο, καθώς υπάρχει μια προθήκη η οποία είναι αφιερωμένη σε ένα περιοδικό έκθεμα, το οποίο αλλάζει ανά τακτά χρονικά διαστήματα, αποτελώντας κίνητρο για μια επανεπίσκεψη, προκειμένου το μουσειακό κοινό να δει ένα νέο έκθεμα. Μάλιστα, η Υπηρεσία προσπαθεί το περιοδικό έκθεμα να συνδέεται με κάποια σχετική δράση. Για παράδειγμα, το πιο πρόσφατο περιοδικό έκθεμα



προέρχεται από την Ονιθέ και παρουσιάστηκε όταν λάμβανε χώρα μια εκδήλωση στον αρχαιολογικό χώρο της Ονιθέ, στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς και επιχειρήθηκε μέσω της εν λόγω εκδήλωσης να δοθεί κίνητρο για μια επίσκεψη στο μουσείο. Εναλλακτικά, αν δεν υπάρχει κάποια σχετική δράση, το αντικείμενο προς έκθεσιν, επιλέγεται με βάση κάποια ιδιαιτερότητα ή κάποιου συμβολισμού που μπορεί να ενέχει.

Το δεύτερο μέρος των συνεντεύξεων αφορά τον τρόπο με τον οποίο το μουσείο επιχειρεί να εξοικειώσει τα μέλη της κοινωνίας με την προϊστορία του τόπου. Οι ερωτήσεις προς τους αρχαιολόγους είχαν ως στόχο να διερευνηθούν οι πιθανές δράσεις προσέγγισης της κοινωνίας από πλευράς του μουσείου, οι δράσεις προσέγγισης περιθωριοποιημένων ομάδων, οι προκλήσεις που έχουν τέτοιου είδους εγχειρήματα και οι πιθανές επιφυλάξεις από πλευράς της κοινωνίας απέναντι στο μουσείο. Οι αρχαιολόγοι συλλήβδην θεωρούν πως το μουσείο πραγματοποιεί αρκετές δράσεις προσέγγισης της κοινωνίας. Όπως αναφέρουν, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου συμμετέχει σε όλες τις οριζόντιες δράσεις του ΥΠΠΟΑ (Ημέρες και Νύχτες Μουσείων, Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς, κλπ) και σε αυτό το πλαίσιο προσφέρονται είτε θεματικές ξεναγήσεις, είτε ξεναγήσεις σε ολόκληρο το μουσείο. Ακόμα, από το καλοκαίρι του 2017 το μουσείο έχει ξεκινήσει μια σειρά διαλέξεων από αρχαιολόγους, οι οποίες πραγματεύονται αρχαιολογικά ζητήματα και στις οποίες παρουσιάζονται ανασκαφικά έργα κ.ά., με στόχο να φέρουν την αρχαιολογία πιο κοντά στο κοινό και παράλληλα να συμβάλλουν στην προβολή του μουσείου. Μάλιστα, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες οι διαλέξεις διοργανώνονται στο εγκάρσιο κλίτος του Αγ.Φραγκίσκου. Επιπλέον, η Εφορεία συμμετέχει και σε εκδηλώσεις που διοργανώνονται από τοπικούς φορείς όπως ο Σύλλογος των Κατοίκων της Παλιάς Πόλης Ρεθύμνου. Σε αυτό το πλαίσιο, ορισμένες εκδηλώσεις οργανώνονται μπροστά στον χώρο του μουσείου, ενώ η συλλογή παραμένει ανοιχτή για το κοινό, ούτως ώστε ο κόσμος να έχει τη δυνατότητα να το επισκεφθεί, παράλληλα με την εκδήλωση. Επιπροσθέτως, η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου έχει επικοινωνήσει με τις διευθύνσεις πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Νομού. Όπως αναφέρει η κα Γαβριλάκη όσον αφορά τις επικοινωνιακές δράσεις του μουσείου,

«Δουλεύουμε σε δύο επίπεδα: το ένα είναι να γνωρίσουν οι κάτοικοι τις αρχαιότητες, με πολλές ξεναγήσεις στο μουσείο των μελών του Συλλόγου Φίλων του Μουσείου και με ξεναγήσεις στα μνημεία. Ακόμα, οργανώνονται κύκλοι διαλέξεων που αφορούν τη διαχείριση του πολιτισμού που μπορούν να ευαισθητοποιήσουν προς διάφορες κατευθύνσεις, και γνωριμία με άλλα μουσεία. Ένα άλλο μέλημα ήταν να γνωρίσουν οι Ρεθεμνιώτες τους αρχαιολόγους, αυτό που τώρα η διευθύντριά μας κάνει με τις ξεναγήσεις. Είναι όλοι αυτοί οι αρχαιολόγοι που έχουν σκάψει εδώ. Έγιναν, επίσης, και κύκλοι παρουσίασης της δουλειάς των συναδέλφων ανά περιοχή.»

Στόχος της Εφορείας είναι πλέον να επικοινωνούν όλοι οι αρχαιολόγοι με το κοινό και όχι μόνο ένας, όπως ήταν η παρελθοντική τάξη πραγμάτων. Όμως, αυτό θέτει ποικίλες προκλήσεις στους αρχαιολόγους της υπηρεσίας, οι οποίοι παρά

στο πλήθος των υποχρεώσεών τους καλούνται να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Τέλος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η κα Φιολιτάκη

«Το μουσείο έχει μια εξωστρεφή δράση και γίνεται μια προσπάθεια απ' όλους να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο αυτή η εξωστρέφεια, δηλαδή ο κόσμος να μάθει το μουσείο, να έρθει να το δει, να το γνωρίσει και γενικά να το αγαπήσει.».

Στην ερώτηση «Με ποιόν τρόπο πιστεύετε ότι το μουσείο μπορεί να συμβάλλει στην ένταξη περιθωριοποιημένων ομάδων;» όλοι οι αρχαιολόγοι που ερωτήθηκαν απάντησαν πως η γνώση της ιστορίας του τόπου μπορεί να συμβάλλει στην καλλιέργεια του αισθήματος του συνανήκειν, αφού το μουσείο προβάλλει την πολιτισμική κληρονομιά ολόκληρης της κοινωνίας. Σύμφωνα με τα λόγια της κα Φιολιτάκη

«Η πολιτιστική κληρονομιά ανήκει σε όλους. Από τη στιγμή που την επικοινωνείς και προσπαθείς να μοιραστείς τη γνώση της με όλα τα μέλη του πληθυσμού, θεωρώ ότι από μόνο του αυτό αποτελεί μια προσπάθεια ένταξης, δηλαδή το να νοιώσεις ότι αυτό που βλέπεις ανήκει και σ' εσένα. Δεν είναι δικό μου ή δικό σου. Ανήκει και σ' εσένα, ανήκει σε όλους. Είναι και η δικιά σου πολιτιστική κληρονομιά, είναι το δικό σου βίωμα και θεωρώ ότι αυτό αποτελεί από μόνο του μια διαδικασία ένταξης ή επανένταξης ή συνειδητοποίησης ότι ανήκεις κι εσύ στο σύνολο που όλοι μοιραζόμαστε.»

Όμως, για το λόγο αυτό, όπως αναφέρει η κα Γαβριλάκη, το μουσείο πρέπει να ξεπεράσει τα εμπόδια που θέτει η πολιτισμική διαφοροποίηση και ένας τρόπος κατά την ίδια είναι η αξιοποίηση των εκθεμάτων για την αφήγηση μιας ιστορίας που θα είναι «κοινή» σε πολλά πολιτισμικά περιβάλλοντα, και θα εστιάζει σε πανανθρώπινες ανάγκες όλων των πληθυσμών. Ακόμα, στην ερώτηση εάν θεωρούν ότι υπάρχει επιφύλαξη από την πλευρά της κοινωνίας απέναντι στο μουσείο, και αν υπάρχουν προκλήσεις στην προσέγγιση των πιο επιφυλακτικών μελών της κοινωνίας, η κα Τζιγκουνάκη, ο κος Καπράνος και η κα Καραμαλίκη απάντησαν πως δεν υπάρχουν ιδιαίτερες επιφυλάξεις. Ωστόσο, όσον αφορά την άποψη της κα Φιολιτάκη, αν και η ίδια συμφωνεί πως όσοι επισκέπτονται το μουσείο και ξεναγούνται από τους αρχαιολόγους μένουν ιδιαίτερα ικανοποιημένοι, είναι ανοιχτοί και δεκτικοί στις νέες πληροφορίες και πρόθυμοι να ακούσουν, να σκεφθούν και να καταλήξουν σε συμπεράσματα, θεωρεί ότι πολλοί άνθρωποι αν δεν επισκεφθούν το μουσείο στο πλαίσιο μιας οργανωμένης ξενάγησης, ενδεχομένως δε θα πραγματοποιήσουν μια επίσκεψη από μόνοι τους. Όταν ερωτήθηκε για ποιο λόγο έχει αυτήν την άποψη, απάντησε ως εξής:

«Νομίζω ότι πολλοί άνθρωποι ακόμα βλέπουν το μουσείο ως κάτι απρόσωπο, απόμακρο και ως κάτι που δεν τους αφορά. Η θέση όπου βρίσκεται η προσωρινή έκθεση είναι πραγματικά μέσα στο κέντρο της πόλης, περνάνε εκατοντάδες άνθρωποι από μπροστά, δεν ξέρω πόσοι από αυτούς που περνάνε θα σκεφτούν «Ας μπω να το δω, να δω τι είναι και να κατανοήσω τα εκθέματα και την ιστορία που έχει το καθένα να πει. Θεωρώ ότι υπάρχει ακόμα μια αποστασιοποίηση των ανθρώπων και ίσως μέσα στο πλαίσιο μιας ομάδας να είναι πιο εύκολο για κάποιον να μπει

και να το δει και θεωρώ ότι εκεί παίζει πιο μεγάλο ρόλο και το θέμα της προβολής, πόσο προβεβλημένο είναι ένα μουσείο και πόσο έχει διαφημιστεί ένα μουσείο. Όσο μεγαλύτερη διαφήμιση, τόσο μεγαλύτερο κοινό νομίζω προσελκύει. Ακόμα και από περιέργεια. Δηλαδή, σκέφτεται κάποιος «Θα πάω να δω από περιέργεια τι είναι αυτό για το οποίο έχει γίνει τόσο μεγάλη συζήτηση.»».

Επίσης, στην ερώτηση εάν υπάρχουν προκλήσεις όσον αφορά τα πιο επιφυλακτικά μέλη της κοινωνίας και τα μέλη ευάλωτων ομάδων, κατά την ίδια,

«Η μεγαλύτερη πρόκληση είναι πρώτα απ' όλα να φέρεις αυτούς τους ανθρώπους στο μουσείο, να τους πείσεις να μούνε μέσα και να καταλάβουν αυτό που είπα πριν, ότι αυτό που βλέπουν είναι και δικό τους κομμάτι, ακόμα και αν δεν το συνειδητοποιούν, είναι και δικό τους κομμάτι, είναι η ιστορία τους, η δικιά τους ιστορία, που την κουβαλάνε και που αξίζει τον κόπο να τη γνωρίσουν. Νομίζω η μεγαλύτερη πρόκληση είναι να καταφέρεις να μούνε μέσα και να δουν αυτό που περιλαμβάνει το μουσείο.».

Παρόμοια είναι και η άποψη της κα Γαβριλάκη, κατά την οποία

«Αν καταφέρεις να βάλεις το κοινό σου μέσα στο μουσείο και να αρχίσεις να αφηγείσαι και όχι απλά να δείχνεις τα εκθέματα, να μιλάς για τα αντικείμενα και για τους ανθρώπους, μετά αυτό το κοινό δεν το χάνεις».

Όσον αφορά την προσέγγιση περιθωριοποιημένων ομάδων της κοινωνίας η κα Τζιγκουνάκη ανέφερε πως σχεδιάζεται μια δράση που θα περιλαμβάνει τη δημιουργία ταινίας μικρού μήκους σε συνεργασία με έναν λογοτέχνη, ο οποίος είναι ΑμεΑ (αντιμετωπίζει δυσκολίες στην κίνηση και στην ακοή) και ο οποίος θα πραγματοποιήσει ξενάγηση σε ΑμεΑ. Αυτή η δράση θα έχει ως αποτέλεσμα μια πολυαισθητηριακή προσέγγιση των εκθεμάτων, καθώς όπως είπε ο ίδιος ο λογοτέχνης στην κα Τζιγκουνάκη, «όταν δεν ακούς κανένα ήχο, μπαίνεις σε μια άλλη διάσταση και προσεγγίζεις τα εκθέματα με διαφορετικό τρόπο». Ακόμα, όπως αναφέρει η κα Φιολιτάκη, πραγματοποιούνται συζητήσεις με σκοπό την οργάνωση δράσεων προσέγγισης περιθωριοποιημένων ομάδων που βρίσκονται σε κέντρα απεξάρτησης, πληθυσμών Ρομά κ.ά. Επίσης, το μουσείο πραγματοποίησε μια σειρά ξεναγήσεων ατόμων τρίτης ηλικίας σε συνεργασία με τα ΚΑΠΗ του Ρεθύμνου.

Το τελευταίο μέρος των συνεντεύξεων αφορούσε τα εκπαιδευτικά προγράμματα του μουσείου και την εξοικείωση των μαθητών με την προϊστορία. Στη νέα έκθεση δεν πραγματοποιούνται προς το παρόν εκπαιδευτικά προγράμματα και αυτό οφείλεται κυρίως στην υποστελέχωση της υπηρεσίας. Παρ'όλα αυτά, οι αρχαιολόγοι του μουσείου πραγματοποιούν θεματικές ξεναγήσεις και ξεναγήσεις όλου του μουσείου σε ποικίλες ομάδες μαθητών, φοιτητών, προσαρμοσμένες στις ανάγκες της εκάστοτε ομάδας. Στο παρελθόν τα εκπαιδευτικά προγράμματα διεξάγονταν από την κα Γαβριλάκη, ωστόσο, πλέον, η κα Τζιγκουνάκη πρότεινε να εμπλακούν περισσότερα άτομα στο σχεδιασμό και στη διεξαγωγή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Δυστυχώς, όμως, η πληθώρα των υποχρεώσεων των αρχαιολόγων, η αμηχανία και η μη εξοικείωσή τους ως προς τη διεξαγωγή ενός εκπαιδευτικού προγράμματος αποτελούν τροχοπέδη σε αυτό το εγχείρημα. Ωστόσο, όπως αναφέρει

η κα Γαβριλάκη, πολλά από τα εκπαιδευτικά προγράμματα που σχεδίασε η ίδια για την προηγούμενη έκθεση μπορούν να υλοποιηθούν και στη νέα έκθεση, ενώ όταν αναλαμβάνει η ίδια κάποια ξενάγηση μαθητών, φροντίζει είτε να υλοποιήσει κάποιο μικρό εκπαιδευτικό παιχνίδι, είτε να πραγματοποιήσει μια ξενάγηση με διαδραστικό χαρακτήρα που θα προωθή τη συμμετοχικότητα των παιδιών και θα καλλιεργεί την κριτική σκέψη, κατά τα πρότυπα των σύγχρονων παιδαγωγικών μελετών. Όταν ερωτήθηκε ποια είναι η πρόκληση στο σχεδιασμό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, απάντησε ότι στόχος της είναι να κερδίζει τη βαρεμάρα, να μπορεί ακόμα να έχει ένα λόγο που να αγγίζει νεότερα παιδιά, να μην υπάρχουν παιδιά που να μένουν άναυδα στο μουσείο και να ωθεί τα παιδιά να καταλαβαίνουν και να αξιοποιούν το λόγο τους. Θεωρεί πως «επιτυχημένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα δεν είναι αυτό που δείχνει στο παιδί ένα έκθεμα, αλλά αυτό που το βοηθά να αποκωδικοποιήσει όλα τα εκθέματα.». Υπογραμμίζει, ακόμα, ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να σχεδιάζονται «στον καμβά μυαλό-ψυχή-συναισθήματα-λόγος». Σε αντίθεση με την κα Τζιγκουνάκη, θεωρεί ότι

«τα εκπαιδευτικά προγράμματα δε μπορούν να τα κάνουν όλοι, αλλά μπορούν να τα κάνουν αρχαιολόγοι που έχουν μάθει να συνεργάζονται με εκπαιδευτικούς, άνθρωποι που έχουν την έφεση και τους αρέσει. Πρέπει να έχουν μελετήσει πάρα πολύ τις μεθόδους διδασκαλίας, πρέπει να υπάρχει στελεχωμένο τμήμα στο μουσείο»

και θεωρεί πως η διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων δεν πρέπει να εμπίπτει στις αρμοδιότητες όλων των αρχαιολόγων, ενώ κρίνει πως οι αρχαιολόγοι που θα ασχοληθούν με αυτό το εγχείρημα θα πρέπει να έχουν παρακολουθήσει και σεμινάρια μουσειακής αγωγής, τα οποία είναι διατεθειμένη να παραδώσει η ίδια. Η άποψη της κα Τζιγκουνάκη αντιπαρατίθεται σε αυτή της κα Γαβριλάκη, καθώς θεωρεί πως όλοι οι αρχαιολόγοι θα πρέπει να είναι σε θέση να διεξάγουν εκπαιδευτικά προγράμματα. Θεωρεί πως μέχρι πρότινος δεν υπήρχε επαρκής ενημέρωση ως προς τη διεξαγωγή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και θεωρεί ότι «πρέπει να υπάρχει διάχυση μεταξύ των άλλων αρχαιολόγων, προκειμένου να υπάρχει σαφής εικόνα». Κρίνει, επίσης, απαραίτητο να ξεπεραστεί η αμηχανία των αρχαιολόγων απέναντι στην τρέχουσα κατάσταση όσον αφορά τα εκπαιδευτικά προγράμματα και να αρχίσει ο γόνιμος διάλογος για το σχεδιασμό τους (μάλιστα, η ίδια, χάρη στην πολυετή εμπειρία της στον τομέα, έχει πολλές ιδέες για το σχεδιασμό σύγχρονων εκπαιδευτικών προγραμμάτων). Ωστόσο, αναγνωρίζει πως η εμπλοκή όλων των αρχαιολόγων στο σχεδιασμό και στη διεξαγωγή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία ιδιαίτερα δεδομένης της υποστελέχωσης της Υπηρεσίας. Ακόμα, η ίδια θεωρεί ότι θα πρέπει να εκπαιδεύονται και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί των παιδιών, προκειμένου να είναι σε θέση να φέρουν εις πέρας τα εκπαιδευτικά προγράμματα και ο ρόλος του αρχαιολόγου να είναι επικουρικός. Όταν ερωτήθηκε για τις προκλήσεις που έχει ο σχεδιασμός ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, απάντησε ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικό «να υπάρχει δράση του παιδιού επί της ουσίας και να οδηγείται το παιδί σε διάφορες διαστάσεις καλύτερης προσέγγισης των στοιχείων της αρχαιότητας, έτσι ώστε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα να γίνει βιωματικό και να συμβάλλει στην προσωπική βελτίωση του παιδιού». Όσον αφορά την οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στο μουσείο, οι συντηρητές της εφορείας

προετοιμάζουν ένα πρόγραμμα/εργαστήριο, ωστόσο από τη δημιουργία της νέας έκθεσης κι έπειτα, η λειτουργία τους έχει ανασταλεί, καθώς η Εφορεία βιώνει μια μεταβατική περίοδο σε αυτόν τον τομέα. Όπως αναφέρει η κα Τζιγκουνάκη, πρέπει να υπάρξει ανασυγκρότηση, να συμμετέχουν περισσότεροι από ένας αρχαιολόγοι στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή τους και η διαχείρισή τους να μην αφορά μόνο ένα άτομο. Ωστόσο, τόσο η κα Τζιγκουνάκη, όσο και η κα Γαβριλάκη αναγνωρίζουν ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να ενεργοποιούν τους συμμετέχοντες και να προωθούν τη συναισθηματική και διανοητική τους αφύπνιση, καθώς και την κριτική σκέψη.

### **3.8.Η έρευνα κοινού**

#### **3.8.2 Τα αποτελέσματα της έρευνας**

##### **3.8.2.1 Έρευνα στο μουσείο**

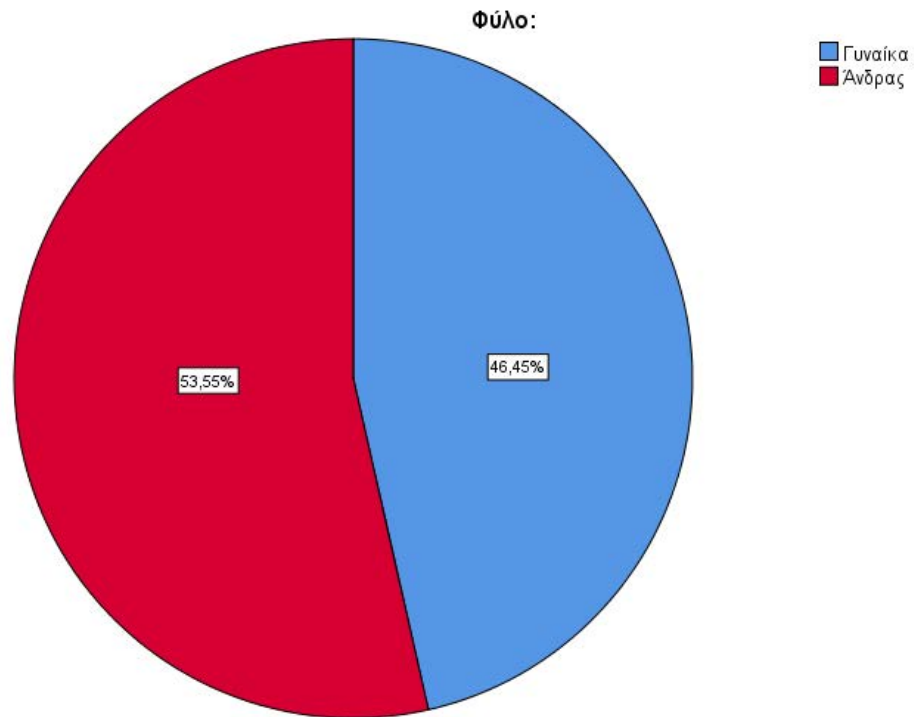
###### Ενήλικες επισκέπτες χωρίς ξενάγηση (στο εξής Ομάδα Α)

Αρχικά, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη σε ενήλικες που επισκέφθηκαν το μουσείο με προσωπική πρωτοβουλία, είτε μόνοι τους, είτε συνοδευόμενοι από άτομα του κύκλου τους (πχ συγγενείς, φίλους κ.ο.κ.). Ερωτήθηκαν συνολικά 183 επισκέπτες. Σε πρώτο στάδιο, πραγματοποιήθηκαν ερωτήσεις που σκοπό είχαν να προσδιορίσουν το γενικότερο προφίλ των επισκεπτών και να αποκαλύψουν τις προτιμήσεις τους όσον αφορά τα μουσεία.

Αναφορικά με το φύλο τους, υπερτερούσαν με μικρή διαφορά οι άνδρες (53,6%) έναντι των γυναικών (46,4%) (γράφ.1).

**Φύλο:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Γυναίκα	85	46,4	46,4	46,4
	Ανδρας	98	53,6	53,6	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

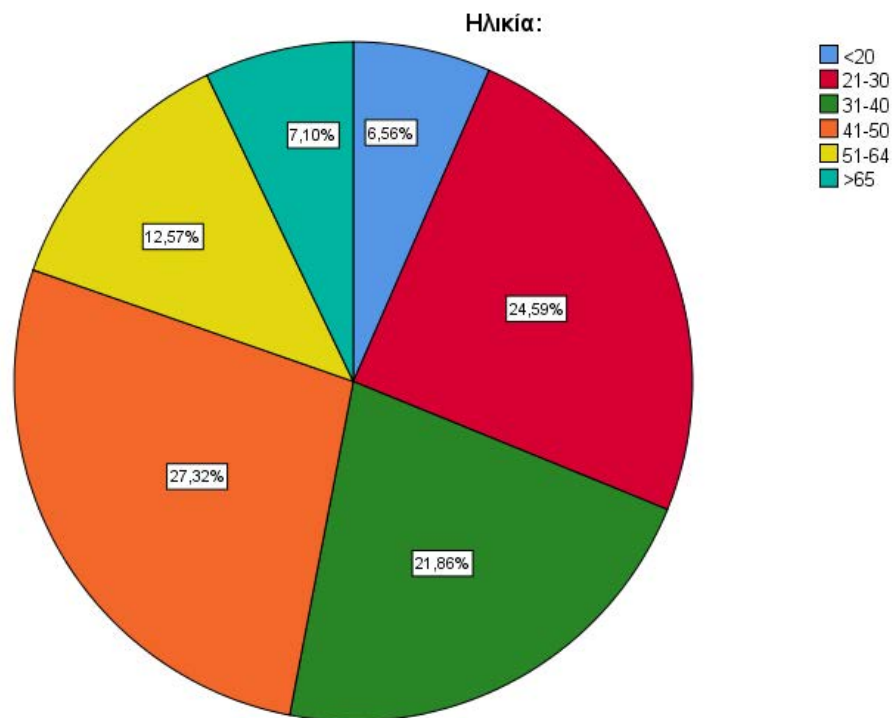


Γράφημα 1

Οι ερωτηθέντες ήταν κυρίως ενήλικες 41-50 ετών (27,3%), 21-30 ετών (24,6%), 31-40 ετών (21,9%). Ορισμένοι ήταν από 50 έως 64 χρονών (12,6%) και άνω των 65 (7,1%), ενώ ακόμα πιο λίγα ήταν τα άτομα κάτω των 20 ετών (6,6%) (γράφ.2).

**Ηλικία:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	<20	12	6,6	6,6	6,6
	21-30	45	24,6	24,6	31,1
	31-40	40	21,9	21,9	53,0
	41-50	50	27,3	27,3	80,3
	51-64	23	12,6	12,6	92,9
	>65	13	7,1	7,1	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

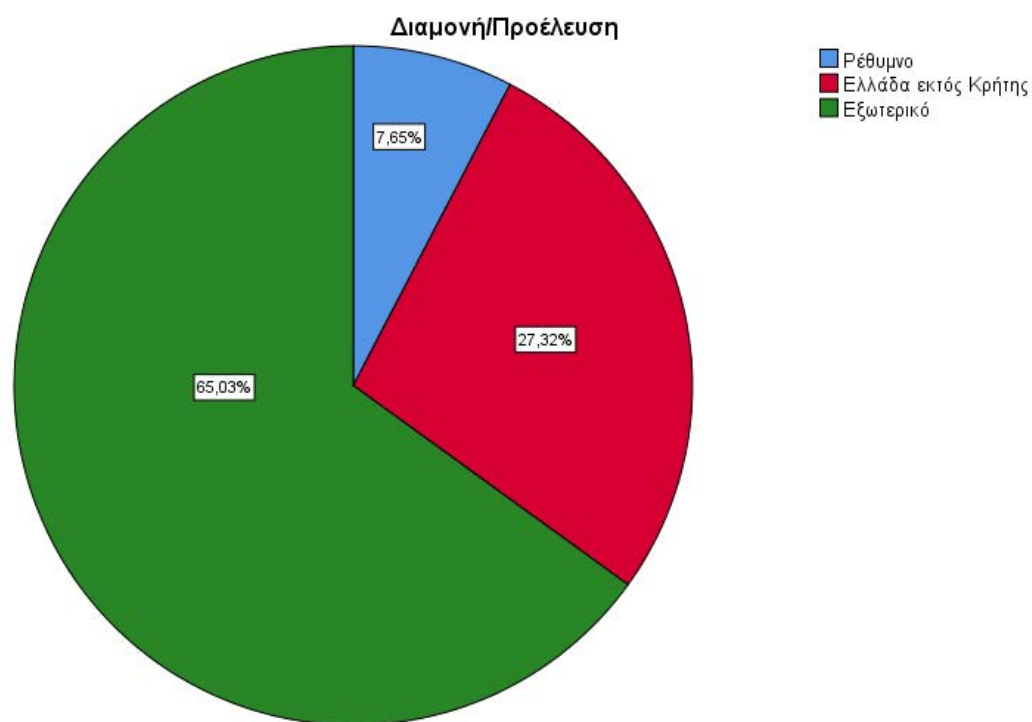


Γράφημα 2

Οι περισσότεροι εξ' αυτών ήταν άτομα που διέμεναν στο εξωτερικό (65%), λιγότεροι ήταν οι επισκέπτες που είχαν έρθει από άλλα μέρη της Ελλάδας εκτός της Κρήτης (27,3%) και ελάχιστοι ήταν κάτοικοι του Ρεθύμνου (7,7%) (γράφ.3).

#### Διαμονή/Προέλευση

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ρέθυμνο	14	7,7	7,7	7,7
	Ελλάδα εκτός Κρήτης	50	27,3	27,3	35,0
	Εξωτερικό	119	65,0	65,0	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



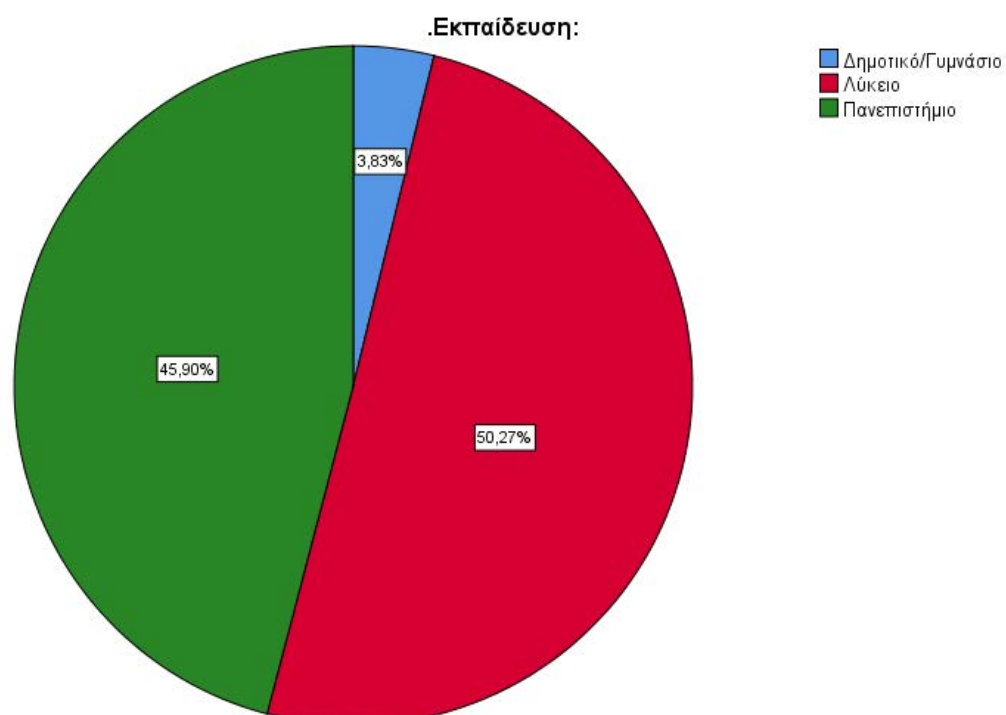
Γράφημα 3

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσής τους, το 50,3% ήταν απόφοιτοι Λυκείου, το 45,9% απόφοιτοι Πανεπιστημίου, το 2,2% ολοκλήρωσε μόνο το Γυμνάσιο και ένα άτομο (1,6%) είχε ολοκληρώσει μόνο το Δημοτικό (γράφ.4)

**.Εκπαίδευση:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Δημοτικό/Γυμνάσιο	7	3,8	3,8	3,8
	Λύκειο	92	50,3	50,3	54,1
	Πανεπιστήμιο	84	45,9	45,9	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



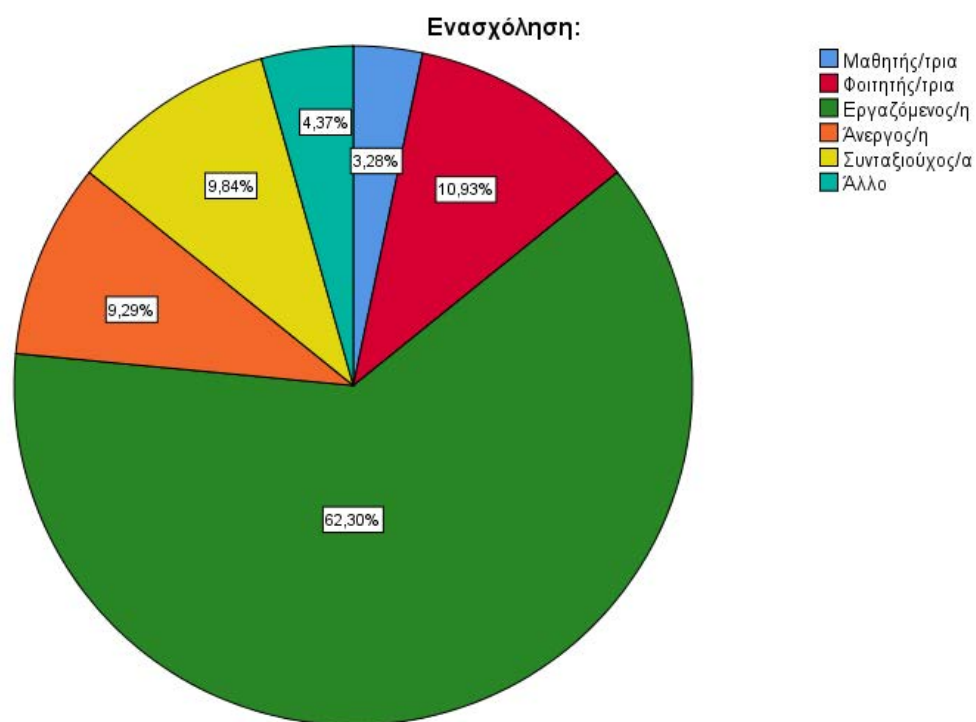


Γράφημα 4

Όσον αφορά την ενασχόλησή τους, η πλειοψηφία τους ήταν εργαζόμενοι (62,3%), ορισμένοι ήταν φοιτητές (10,9%), συνταξιούχοι (9,8%), άνεργοι (9,3%), κάποιιοι ασχολούνταν με οικιακές δραστηριότητες (4,4%) και λιγότεροι ήταν μαθητές (3,3%) (γράφ.5).

**Ενασχόληση:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Μαθητής/τρια	6	3,3	3,3	3,3
	Φοιτητής/τρια	20	10,9	10,9	14,2
	Εργαζόμενος/η	114	62,3	62,3	76,5
	Άνεργος/η	17	9,3	9,3	85,8
	Συνταξιούχος/α	18	9,8	9,8	95,6
	Άλλο	8	4,4	4,4	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

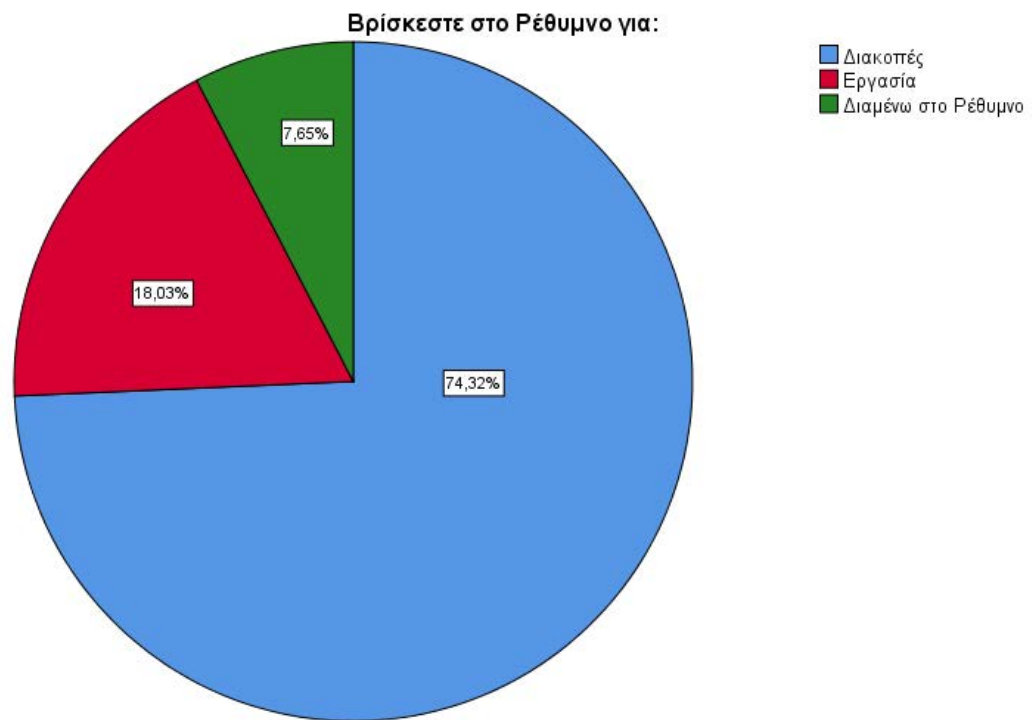


**Γράφημα 5**

Οι περισσότεροι επισκέπτες βρίσκονταν στο Ρέθυμνο για διακοπές (74,3%), κάποιιοι βρίσκονταν για λόγους εργασίας (18%) και κάποιιοι διέμεναν μόνιμα στο Ρέθυμνο (7,7%) (γράφ.6).

**Βρίσκεστε στο Ρέθυμνο για:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Διακοπές	136	74,3	74,3	74,3
	Εργασία	33	18,0	18,0	92,3
	Διαμένω στο Ρέθυμνο	14	7,7	7,7	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



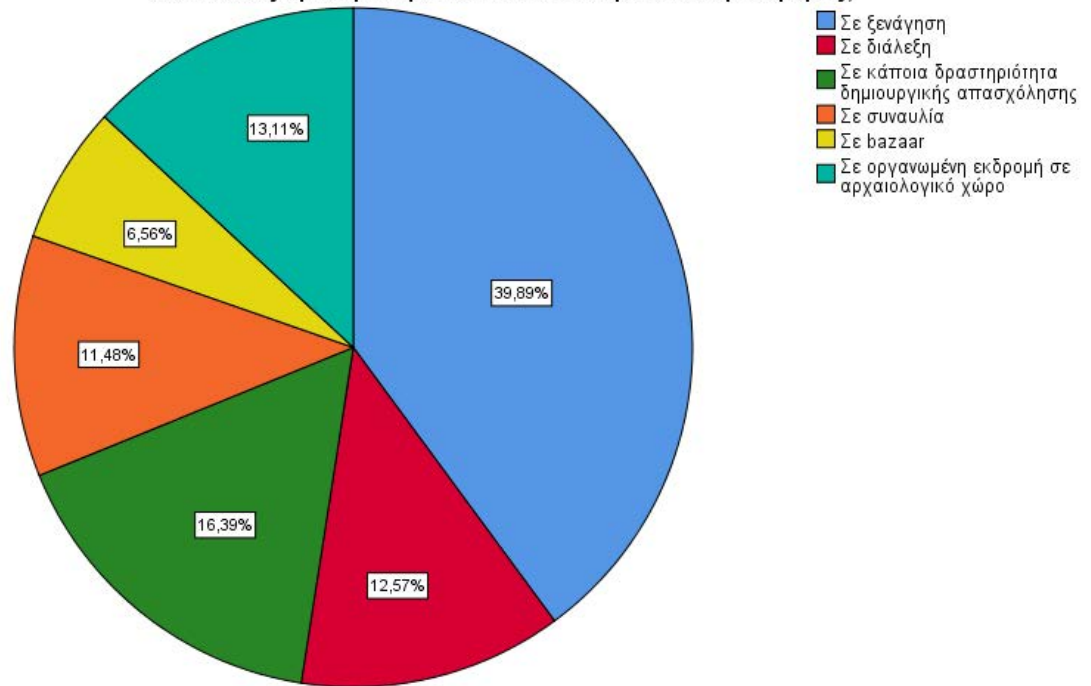
Γράφημα 6

Κανένας από τους ερωτηθέντες δεν παρακολούθησε κάποιο δρώμενο του μουσείου (0%). Όταν, όμως, ζητήθηκε να επιλέξουν ή να προτείνουν κάποια δράση του μουσείου στην οποία θα επέλεγαν να παρευρεθούν, το 39,9% απάντησε πως θα παρευρίσκονταν σε μια ξενάγηση, το 16,4% σε δραστηριότητα δημιουργικής απασχόλησης, το 13,1% σε οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο, το 12,6% σε διάλεξη σχετικά με τα εκθέματα του μουσείου ή με τις θέσεις από τις οποίες προήλθαν τα εκθέματα, το 11,5% σε κάποια συναυλία και το 6,6% σε κάποιο bazaar (γράφ.7)

**Σε τι είδους δράση του μουσείου θα επιλέγατε να λάβετε μέρος;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Σε ξενάγηση	73	39,9	39,9	39,9
Σε διάλεξη	23	12,6	12,6	52,5
Σε κάποια δραστηριότητα δημιουργικής απασχόλησης	30	16,4	16,4	68,9
Σε συναυλία	21	11,5	11,5	80,3
Σε bazaar	12	6,6	6,6	86,9
Σε οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο	24	13,1	13,1	100,0
Total	183	100,0	100,0	

Σε τι είδους δράση του μουσείου θα επιλέγατε να λάβετε μέρος;

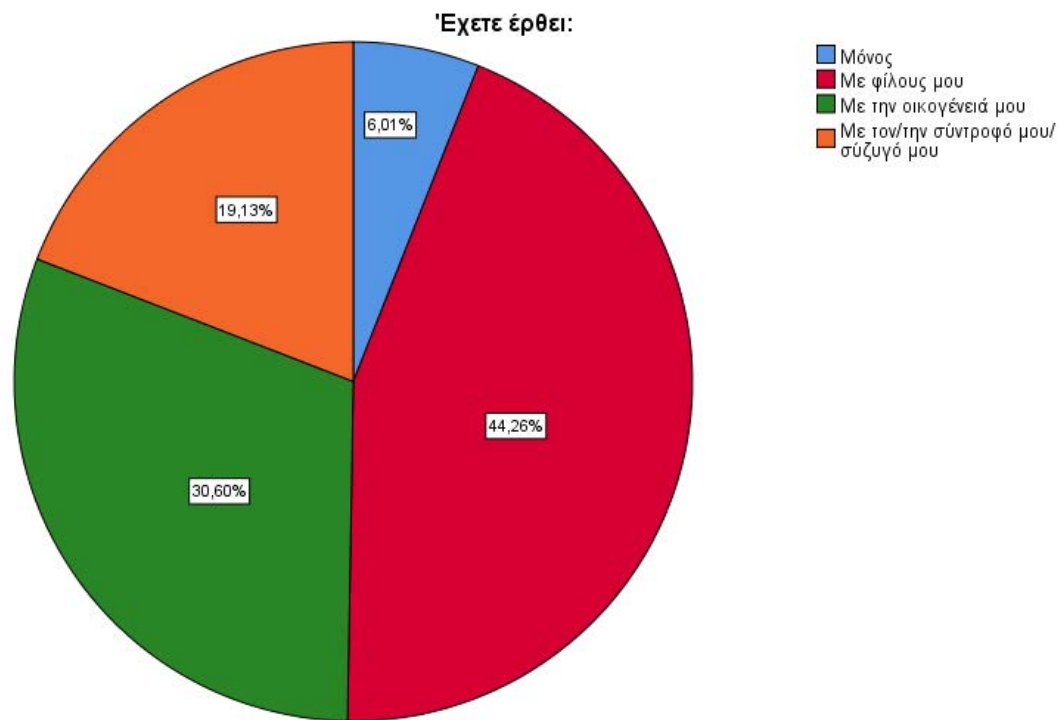


Γράφημα 7

Στην πλειονότητά τους επισκέφθηκαν το μουσείο με φίλους (44,3%) ή με την οικογένειά τους (30,6%), λιγότεροι με τον/τη σύντροφό/σύζυγό τους (19,1%), ενώ κάποιοι επισκέφθηκαν το μουσείο μόνοι τους (6%) (γράφ.8).

Έχετε έρθει:

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Μόνος	11	6,0	6,0	6,0
Με φίλους μου	81	44,3	44,3	50,3
Με την οικογένειά μου	56	30,6	30,6	80,9
Με τον/τη σύντροφό μου/ σύζυγό μου	35	19,1	19,1	100,0
Total	183	100,0	100,0	



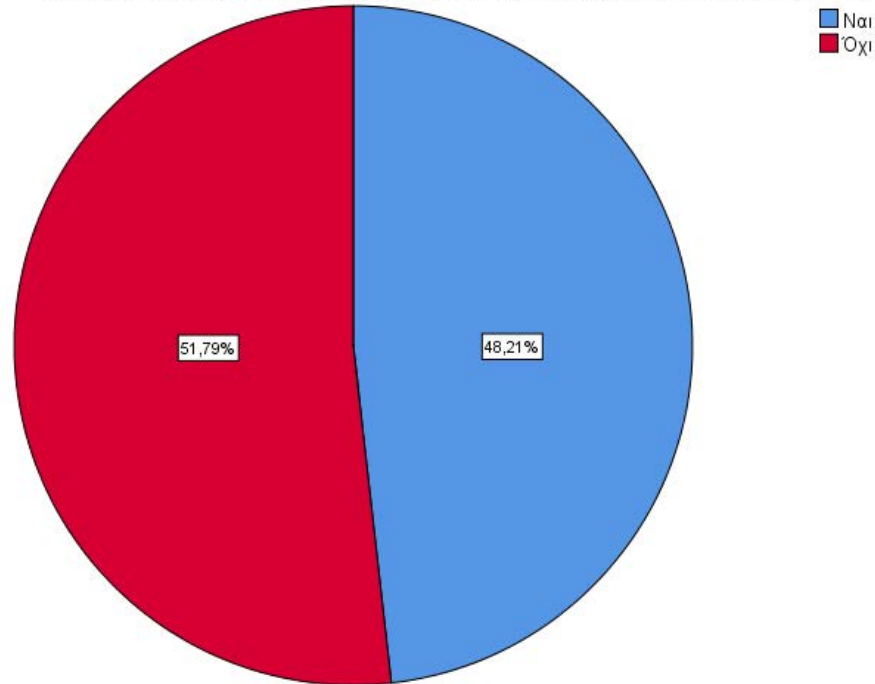
Γράφημα 8

Οι ερωτηθέντες που επισκέφθηκαν το μουσείο με την οικογένειά τους, θεωρούν ότι οι εγκαταστάσεις της έκθεσης δεν ενδείκνυνται για οικογένειες (51,8% έναντι 48,2%) (γράφ.9)

**Εάν έχετε έρθει με την οικογένειά σας θεωρείτε τον χώρο κατάλληλο για οικογένειες;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	27	14,8	48,2	48,2
	Όχι	29	15,8	51,8	100,0
	Total	56	30,6	100,0	
Missing	System	127	69,4		
Total		183	100,0		

Εάν έχετε έρθει με την οικογένειά σας θεωρείτε το χώρο κατάλληλο για οικογένειες;

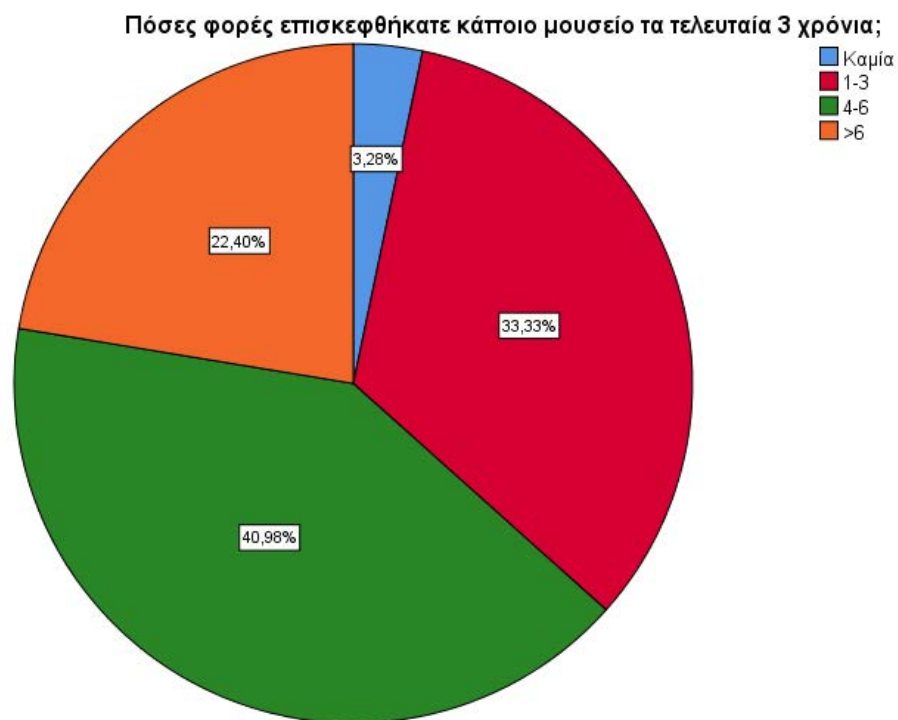


Γράφημα 9

Οι συγκεκριμένοι ερωτηθέντες σχολίασαν αρνητικά τις επιπλήξεις των φυλάκων για τη συμπεριφορά των παιδιών τους, αλλά και την έλλειψη εγκαταστάσεων προσωπικής υγιεινής. Κατά τα τελευταία τρία χρόνια οι περισσότεροι επισκέπτες είχαν επισκεφθεί κάποιο μουσείο τέσσερις με έξι φορές (41%), αρκετοί μία έως τρεις φορές (33,3%), κάποιοι είχαν πραγματοποιήσει περισσότερες από έξι μουσειακές επισκέψεις (22,4%), ενώ ελάχιστοι ήταν εκείνοι που δεν είχαν επισκεφθεί κανένα μουσείο τα τελευταία τρία χρόνια (3,3%) (γράφ.10)

**Πόσες φορές επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο τα τελευταία 3 χρόνια;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καμία	6	3,3	3,3	3,3
	1-3	61	33,3	33,3	36,6
	4-6	75	41,0	41,0	77,6
	>6	41	22,4	22,4	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



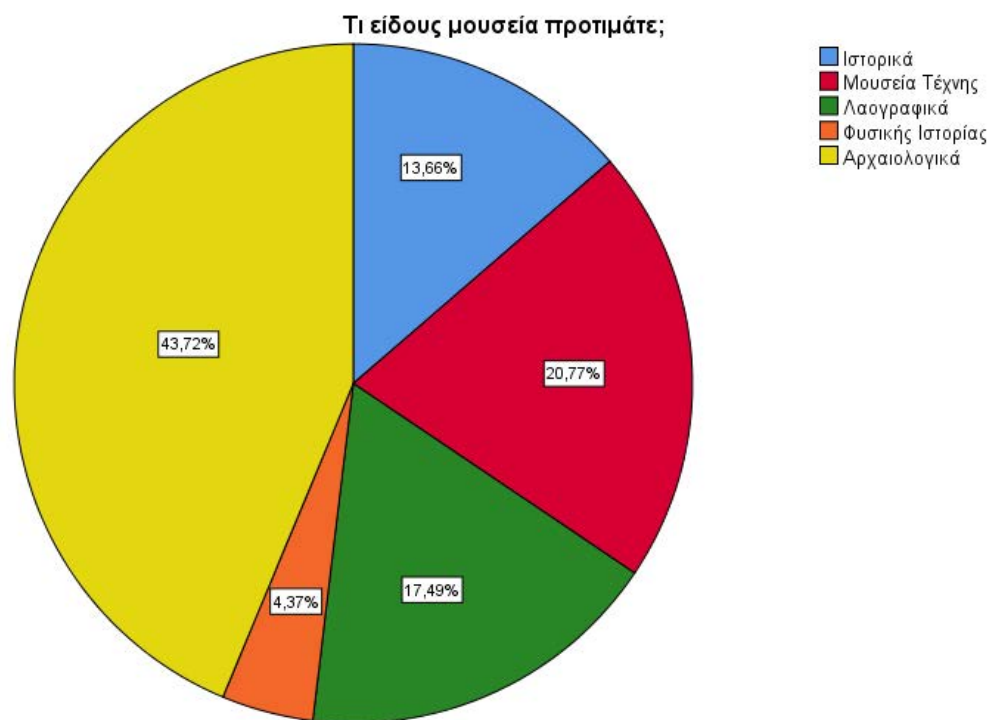
Γράφημα 10

Όσον αφορά τις είδη μουσείων που προτιμούσαν, η πλειονότητά των επισκεπτών δήλωσε πως προτιμά αρχαιολογικά μουσεία (43,7%), αρκετοί δήλωσαν ότι προτιμούν μουσεία τέχνης (20,8%), λιγότεροι λαογραφικά μουσεία (17,5%), μικρότερο μέρος δήλωσε ότι προτιμά ιστορικά μουσεία (13,7%) και κάποιιοι δήλωσαν ότι προτιμούν μουσεία φυσικής ιστορίας (4,4%) (γράφ.11).<sup>84</sup>

#### Τι είδους μουσεία προτιμάτε;

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ιστορικά	25	13,7	13,7	13,7
Μουσεία Τέχνης	38	20,8	20,8	34,4
Λαογραφικά	32	17,5	17,5	51,9
Φυσικής Ιστορίας	8	4,4	4,4	56,3
Αρχαιολογικά	80	43,7	43,7	100,0
Total	183	100,0	100,0	

<sup>84</sup> Η πλειονότητα των ερωτηθέντων που ολοκλήρωσαν το Δημοτικό προτιμούν Λαογραφικά μουσεία (66,7%) και ορισμένοι Ιστορικά μουσεία (33,3%). Όλοι όσοι ολοκλήρωσαν μόνο το Γυμνάσιο, Δήλωσαν ότι προτιμούν τα Λαογραφικά μουσεία (100%). Η πλειονότητα όσων ολοκλήρωσαν το Λύκειο και δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές δήλωσαν ότι προτιμούν τα Αρχαιολογικά μουσεία (41,3%), αρκετοί τα Μουσεία Τέχνης και τα Λαογραφικά Μουσεία (21,7% και 20,7% αντίστοιχα) και λιγότεροι τα Ιστορικά μουσεία (12%) και τα μουσεία Φυσικής Ιστορίας (4,3%). Τα άτομα που ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές έδειξαν επίσης μεγάλη προτίμηση στα αρχαιολογικά μουσεία (50%), αρκετοί έδειξαν προτίμηση στα Μουσεία Τέχνης (21,4%), άλλοι στα Ιστορικά (15,5%) λιγότεροι στα Λαογραφικά μουσεία (8,3%) και ορισμένοι στα μουσεία Φυσικής Ιστορίας (4,8%) (πιν.1).



Γράφημα 11

Σε πρώτο στάδιο, ζητήθηκε από τους επισκέπτες να επιλέξουν το λόγο για τον οποίο επισκέφθηκαν το μουσείο, ρωτήθηκαν εάν είναι η πρώτη φορά που επισκέπτονταν την έκθεση και αν όχι, ζητήθηκε να επιλέξουν ή να συμπληρώσουν το λόγο για τον οποίο επέστρεψαν.

Οι περισσότεροι επισκέπτες επισκέφθηκαν την έκθεση για λόγους που σχετίζονται με την επιθυμία τους να αποκτήσουν γνώσεις σχετικά με την ιστορία του τόπου (29%)<sup>85</sup>, αρκετοί επισκέφθηκαν το μουσείο από τουριστικό ενδιαφέρον/περιέργεια (25,1%), λιγότεροι για να δουν τα εκθέματα άτομα τα οποία συνοδεύουν (20,2%), κάποιοι για να αποκτήσουν γνώσεις σχετικά με το παρελθόν του Ρεθύμνου αλλά και ψυχαγωγία (17,5%), άλλοι απάντησαν πως το επισκέφθηκαν γιατί πάντα στις διακοπές τους επισκέπτονται κάποιο μουσείο (3,8%), λιγότεροι για να περάσει η ώρα (2,7%) και τρία άτομα (1,6%) επισκέφθηκαν το μουσείο για λόγους που σχετίζονται με τη σύνδεση με τις ρίζες τους (γράφ.12).

**Για ποιό λόγο επισκεφθήκατε το μουσείο;<sup>86</sup>**

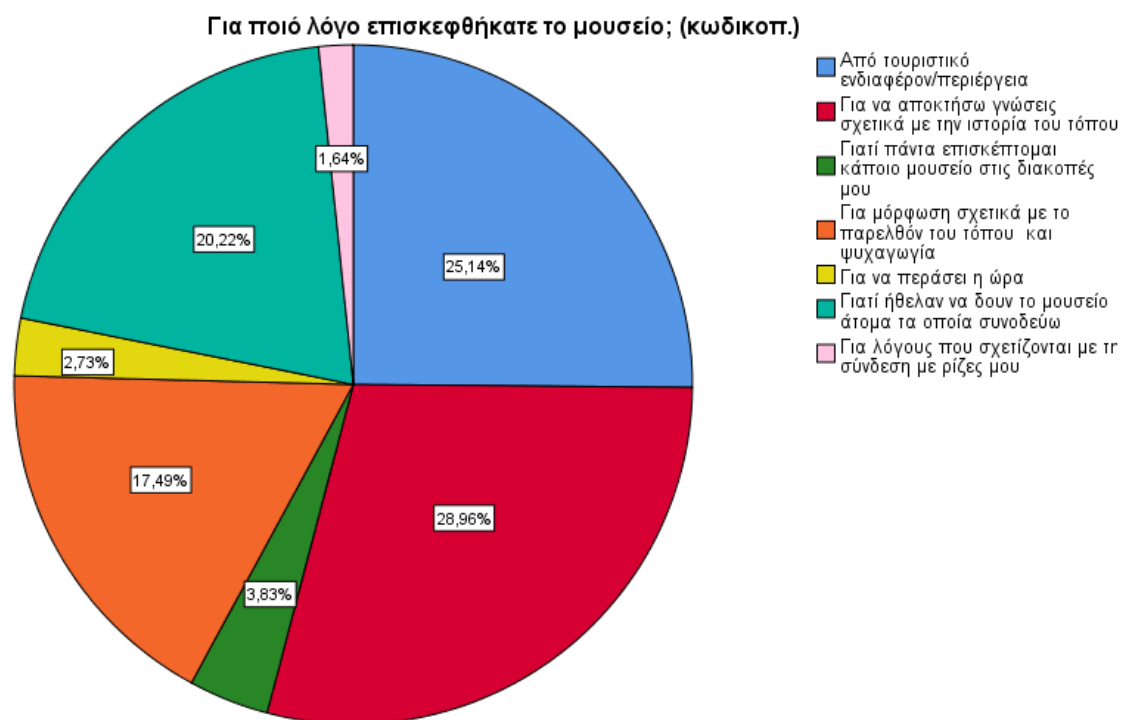
Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
-----------	---------	---------------	--------------------

<sup>85</sup> Σε τέσσερις περιπτώσεις τα άτομα που έδωσαν την παραπάνω απάντηση συμπλήρωσαν ότι μέσα από τη γνώση της ιστορίας του Ρεθύμνου θα είναι σε θέση να κατανοήσουν καλύτερα τη στάση και τη συμπεριφορά των σύγχρονων κατοίκων του νομού, ενώ εννέα άτομα απάντησαν πως επισκέφθηκαν αρχαιολογικές θέσεις της περιοχής και θέλησαν να συμπληρώσουν τις γνώσεις που απέκτησαν, βλέποντας από κοντά τα εκθέματα που βρέθηκαν στις εν λόγω θέσεις.

<sup>86</sup> Σε όλες τις περιπτώσεις δομημένων συνεντεύξεων, για εξοικονόμηση χρόνου και διευκόλυνση της συνεννόησης, έγινε αναφορά στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου ως «μουσείο». Ωστόσο, διασαφηνίστηκε εκ των προτέρων στους συμμετέχοντες ότι επρόκειτο για προσωρινή έκθεση.



Valid	Από τουριστικό ενδιαφέρον/περιέργεια	46	25,1	25,1	25,1
	Για να αποκτήσω γνώσεις σχετικά με την ιστορία του τόπου	53	29,0	29,0	54,1
	Γιατί πάντα επισκέπτομαι κάποιο μουσείο στις διακοπές μου (από συνήθεια)	7	3,8	3,8	57,9
	Για μόρφωση σχετικά με το παρελθόν του τόπου και ψυχαγωγία	32	17,5	17,5	75,4
	Για να περάσει η ώρα	5	2,7	2,7	78,1
	Γιατί ήθελαν να δουν το μουσείο άτομα τα οποία συνοδεύω	37	20,2	20,2	98,4
	Για λόγους που σχετίζονται με τη σύνδεση με ρίζες μου	3	1,6	1,6	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



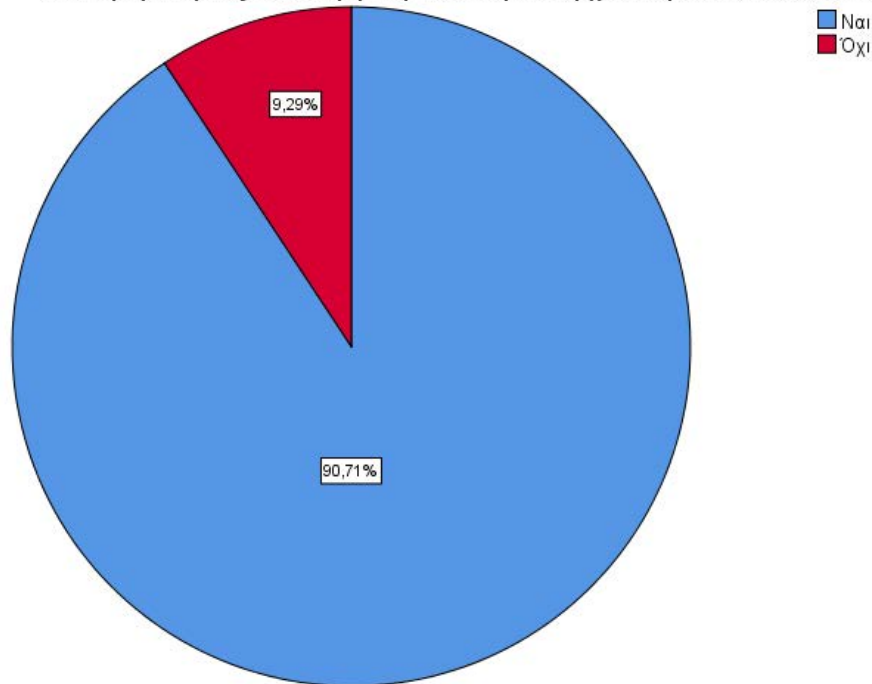
Γράφημα 12

Η πλειονότητα των επισκεπτών (90,7%) επισκέπτονταν το μουσείο για πρώτη φορά (γράφ.13).

**Είναι η πρώτη σας επίσκεψη στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	166	90,7	90,7	90,7
	Όχι	17	9,3	9,3	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Είναι η πρώτη σας επίσκεψη στην έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;



Γράφημα 13

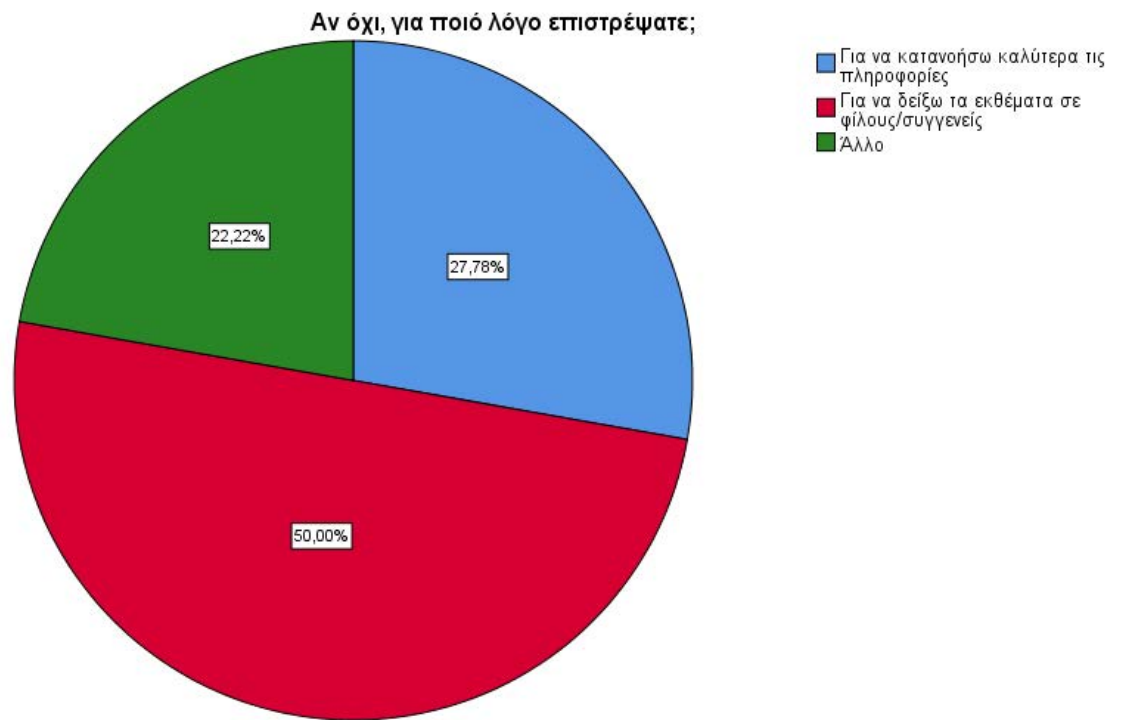
Το 50% των επισκεπτών που επέστρεψαν στο μουσείο, το έκανε για να δείξει τα εκθέματα σε άτομα τα οποία συνόδευε, το 27,8% δήλωσε πως επισκέφθηκε το μουσείο για να κατανοήσει καλύτερα τα εκθέματα, ενώ το 22,2% απάντησε πως επισκέφθηκε το μουσείο για άλλους λόγους<sup>87</sup> (γράφ.14)

**Αν όχι, για ποιό λόγο επιστρέψατε;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Για να κατανοήσω καλύτερα τις πληροφορίες	5	2,7	27,8	27,8
	Για να δείξω τα εκθέματα σε φίλους/συγγενείς	9	4,9	50,0	77,8
	Άλλο	4	2,2	22,2	100,0
	Total	18	9,8	100,0	
Missing	System	165	90,2		

<sup>87</sup> Ένας ερωτηθείς απάντησε πως επισκέφθηκε το μουσείο για τη δροσιά, ένας για να περάσει ο χρόνος μέχρι να φύγει με λεωφορείο από το Ρέθυμνο, ένας γιατί είχε κάποιο ραντεβού το οποίο ακυρώθηκε και σκέφτηκε να επισκεφθεί το μουσείο, ενώ ένα άτομο απάντησε πως επισκέφθηκε το μουσείο για έμπνευση.

Total	183	100,0	
-------	-----	-------	--



Γράφημα 14

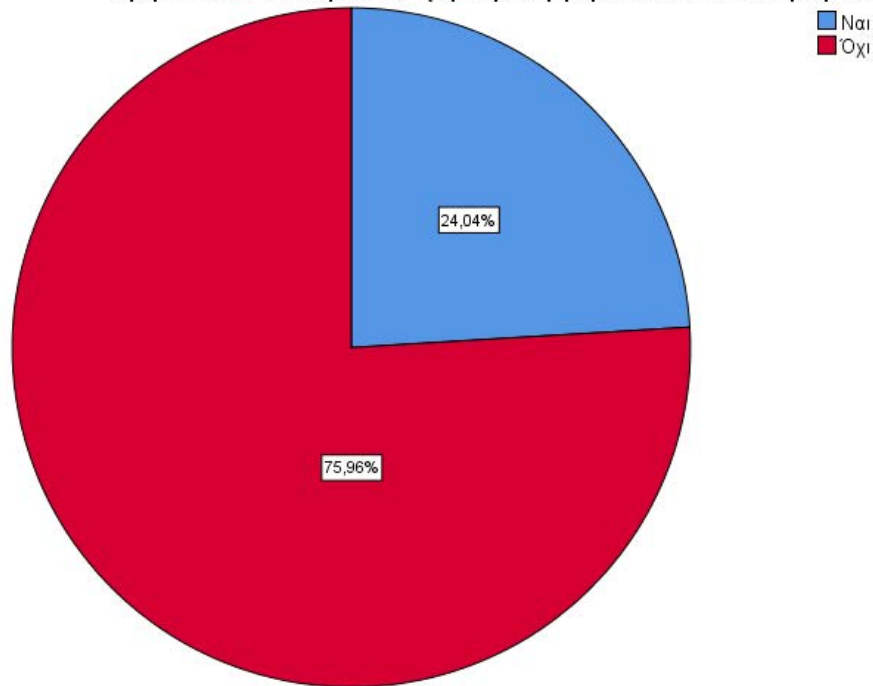
Σε επόμενο στάδιο, ελέγχθηκε αν διευκολύνεται ή όχι η προσβασιμότητα των επισκεπτών στην έκθεση και αν προσφέρεται η δυνατότητα στους επισκέπτες να προετοιμαστούν για την επίσκεψη, αποκτώντας πληροφορίες σχετικά με την έκθεση και τα εκθέματα. Για αυτό το λόγο, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να προσδιορίσουν τον τρόπο με τον οποίο ενημερώθηκαν για την έκθεση, ρωτήθηκαν εάν τη βρήκαν εύκολα (κατά την πρώτη τους επίσκεψη), αν επιδίωξαν να ενημερωθούν σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα πριν από την επίσκεψή τους και αν ναι, με ποιο τρόπο. Τέλος, ζητήθηκε η γνώμη των επισκεπτών όσον αφορά την τιμή του εισιτηρίου.

Στην ερώτηση «Κατά την πρώτη σας επίσκεψη, βρήκατε εύκολα το μουσείο;» παρά την κεντρική θέση του μουσείου, μόλις το 24% των επισκεπτών απάντησε καταφατικά, ενώ το 76% απάντησε πως δυσκολεύτηκε να το βρει (γράφ.15)

**Βρήκατε εύκολα το μουσείο (την πρώτη φορά που το επισκεφθήκατε);**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	44	24,0	24,0	24,0
	Όχι	139	76,0	76,0	100,0
Total		183	100,0	100,0	

**Βρήκατε εύκολα το μουσείο (την πρώτη φορά που το επισκεφθήκατε);**



Γράφημα 15

Πολλοί ερωτηθέντες σχολίασαν ότι η είσοδος του μουσείου στο μικρό στενό της οδού Αγ.Φραγκίσκου, σε συνδυασμό με την απουσία σημάνσεων προς το μουσείο δυσκόλεψε την πρόσβασή τους σε αυτό.<sup>88</sup> Επίσης, κάποιιοι επισκέπτες ανέφεραν ότι δυσκολεύτηκαν να βρουν το μουσείο, καθώς στο διαδίκτυο υποδεικνύονταν ακόμα ως Αρχαιολογικό Μουσείο του Ρεθύμνου το κτήριο στη Φορτέτσα, όπου στεγάζονταν η συλλογή στο παρελθόν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να επισκεφθούν πρώτα το κτήριο στη Φορτέτσα και από εκεί να ενημερωθούν πως το μουσείο είχε μεταφερθεί στο κτήριο του Αγ.Φραγκίσκου. Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο ενημερώθηκαν για την έκθεση, οι περισσότεροι επισκέπτες ενημερώθηκαν από το διαδίκτυο (68,3%), ενώ λιγότεροι από γνωστούς τους (29%). Το 2,2% ενημερώθηκε με άλλο τρόπο<sup>89</sup> και μόλις ένας επισκέπτης (0,5%) ενημερώθηκε από τα τοπικά ΜΜΕ (γράφ,16). Κανένας επισκέπτης δεν επέλεξε να απαντήσει ότι είδε τυχαία την έκθεση στο δρόμο ή ότι είδε σημάνσεις της έκθεσης σε δρόμους του Ρεθύμνου.

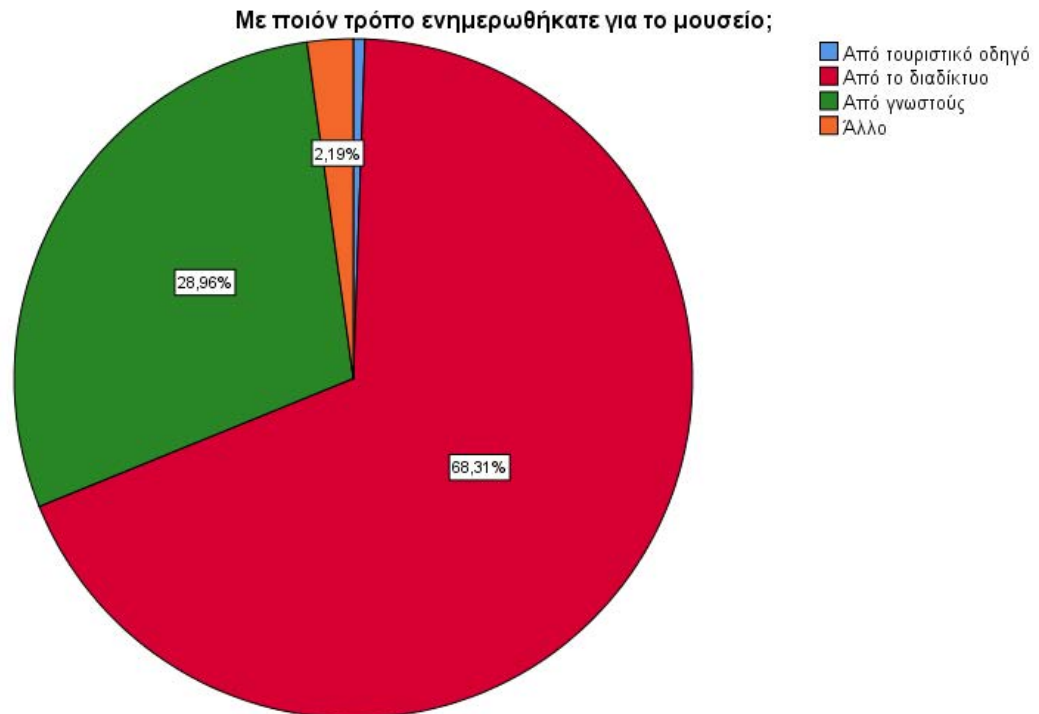
**Με ποιόν τρόπο ενημερωθήκατε για το μουσείο;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Από τουριστικό οδηγό	1	,5	,5	,5

<sup>88</sup> Πράγματι, η μοναδική ένδειξη προς το μουσείο που συναντά κανείς βαδίζοντας επί της Εθν.Αντίστασης (τον κεντρικό δρόμο της παλιάς πόλης στον οποίο τέμνεται η οδός Αγ.Φραγκίσκου) είναι ένα λάβαρο στον Β τοίχο του μουσείου, το οποίο, ωστόσο, δεν είναι εύκολα ορατό, ειδικά όταν κάποιος βαδίζει βόρεια, προς την Ι.Μελισσινού (εικ.54). Ακόμα, η μοναδική ένδειξη του μουσείου είναι ορατή μόνο από την πλ.Μικρασιατών, η οποία βρίσκεται ΒΔ του μουσείου (εικ.55-56).

<sup>89</sup> οι ερωτηθέντες ρώτησαν ιδιοκτήτες καταστημάτων εάν υπάρχει αρχαιολογικό μουσείο σε κοντινή απόσταση και οι δεύτεροι τους πρότειναν να επισκεφθούν την έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου

Από το διαδίκτυο	125	68,3	68,3	68,9
Από γνωστούς	53	29,0	29,0	97,8
Άλλο	4	2,2	2,2	100,0
Total	183	100,0	100,0	



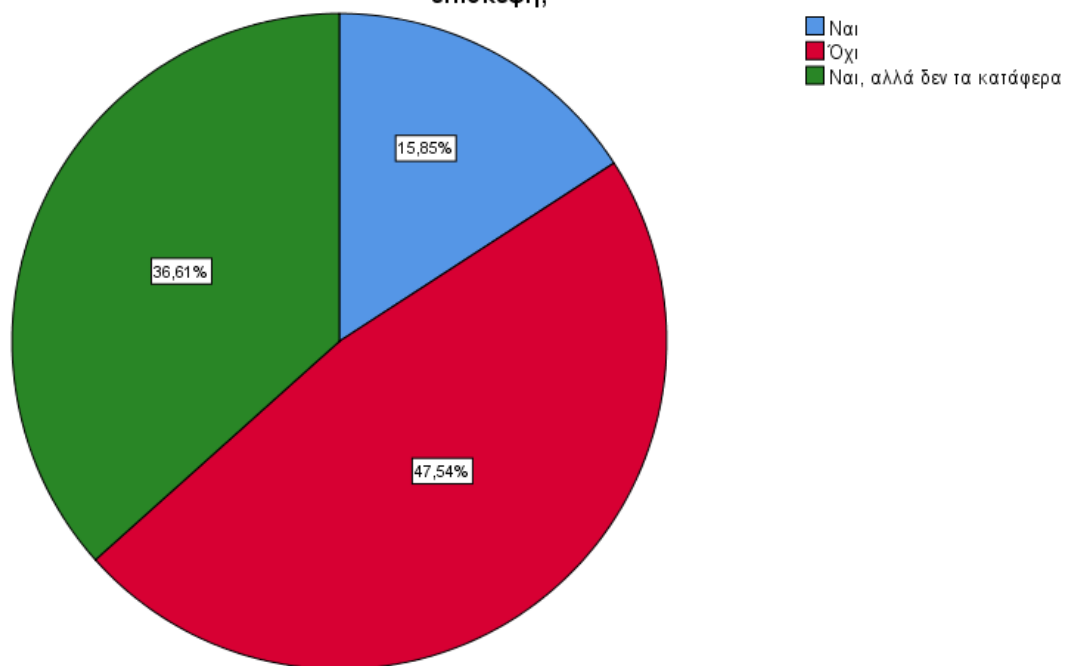
Γράφημα 16

Οι περισσότεροι επισκέπτες (47,5%) δεν επεδίωξαν να ενημερωθούν σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα πριν από την επίσκεψη, ενώ αρκετοί (36,6%) ήταν αυτό που επεδίωξαν να ενημερωθούν αλλά δεν ήταν σε θέση να βρουν σχετικές πληροφορίες (γράφ.17).

**Επιδιώξατε να ενημερωθείτε σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα του μουσείου πριν από την πρώτη σας επίσκεψη;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ναι	29	15,8	15,8	15,8
Όχι	87	47,5	47,5	63,4
Ναι, αλλά δεν τα κατάφερα	67	36,6	36,6	100,0
Total	183	100,0	100,0	

Επιδιώξατε να ενημερωθείτε σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα του μουσείου πριν από την πρώτη σας επίσκεψη;



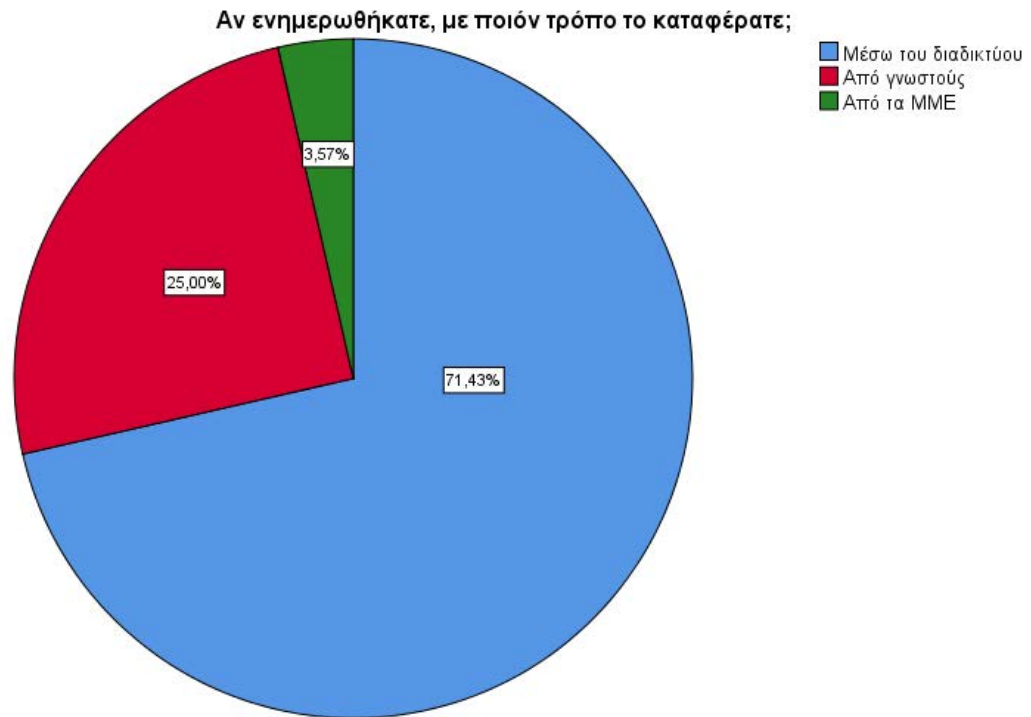
Γράφημα 17

Κάποιοι (15,8%) ήταν σε θέση να ενημερωθούν για τα εκθέματα. Εξ αυτών, το 71,4% ενημερώθηκε μέσω του διαδικτύου, το 25% από γνωστούς και το 3,6% μέσω των τοπικών ΜΜΕ.<sup>90</sup> (γράφ.18)

**Αν ενημερωθήκατε, με ποιόν τρόπο το καταφέρατε;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Μέσω του διαδικτύου	20	10,9	71,4	71,4
	Από γνωστούς	7	3,8	25,0	96,4
	Από τα ΜΜΕ	1	,5	3,6	100,0
	Total	28	15,3	100,0	
Missing	System	155	84,7		
Total		183	100,0		

<sup>90</sup> Ωστόσο, έκτοτε το μουσείο απέκτησε επίσημη ιστοσελίδα, καθιστώντας εύκολη τη σχετική ενημέρωση του κοινού.



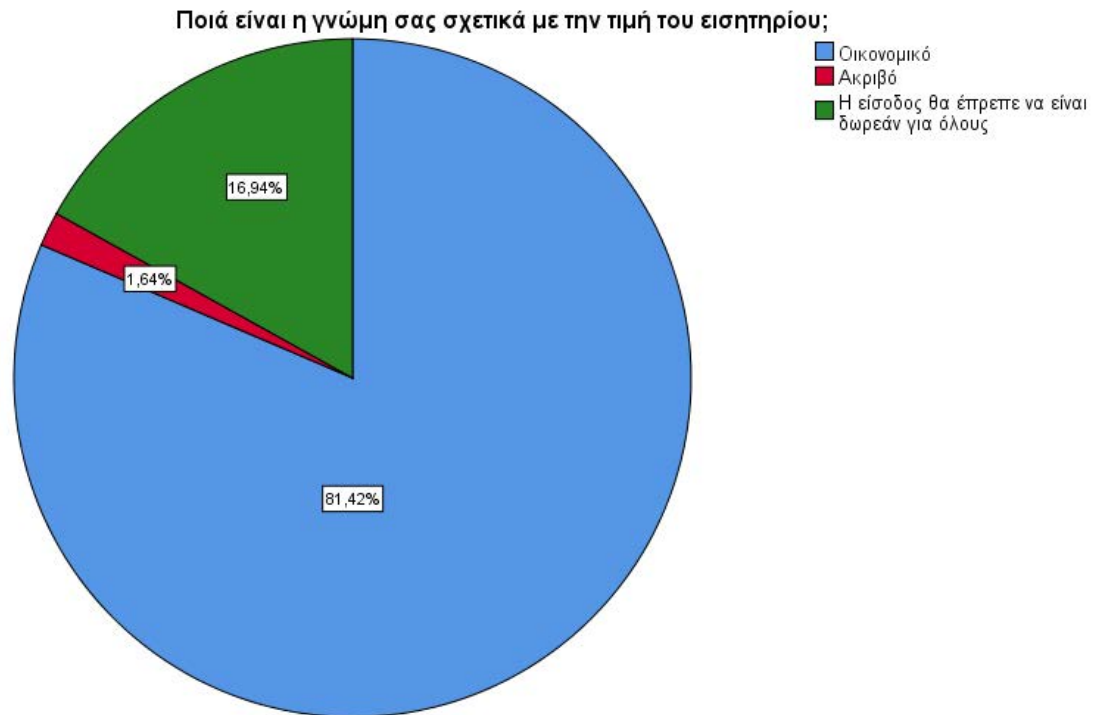
Γράφημα 19

Τέλος, όσον αφορά την τιμή του εισιτηρίου, οι περισσότεροι επισκέπτες θεώρησαν πως το εισιτήριο είναι οικονομικό (81,4%), μόλις 3 άτομα θεώρησαν πως είναι ακριβό (1,6%), ενώ κάποιοι θεώρησαν πως η είσοδος στην έκθεση θα έπρεπε να είναι δωρεάν (16,9%)<sup>91</sup> (γράφ.20)

**Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Οικονομικό	149	81,4	81,4	81,4
Ακριβό	3	1,6	1,6	83,1
Η είσοδος θα έπρεπε να είναι δωρεάν για όλους	31	16,9	16,9	100,0
Total	183	100,0	100,0	

<sup>91</sup> Η απάντηση «η είσοδος θα έπρεπε να είναι δωρεάν» δε συμπεριλαμβάνονταν στο ερωτηματολόγιο.



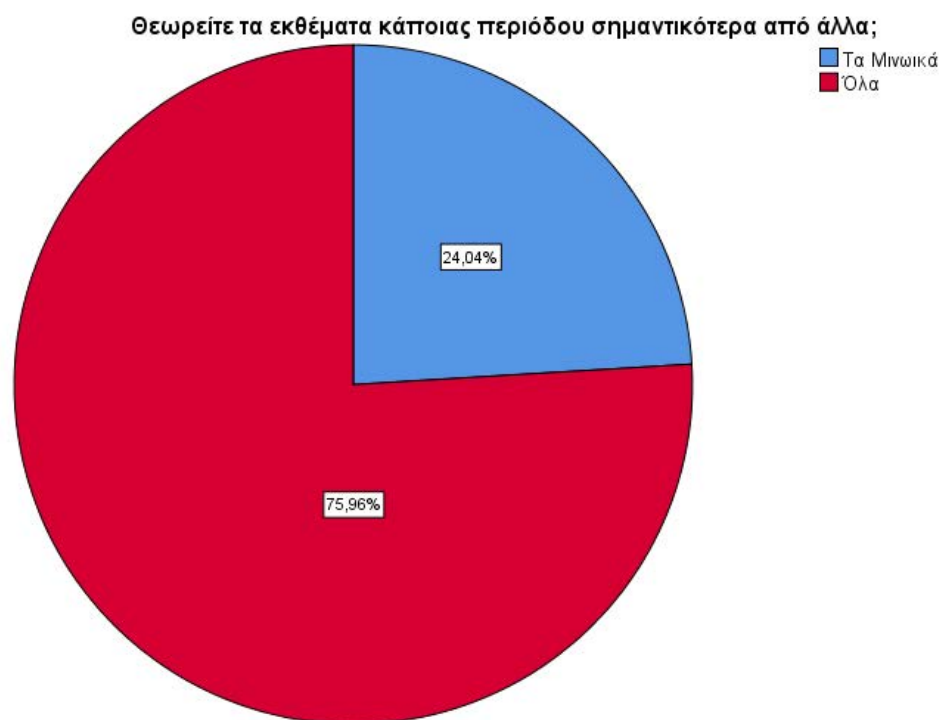
Γράφημα 20

Πριν από την είσοδό τους στον εκθεσιακό χώρο, έγιναν στους επισκέπτες τέσσερις ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, οι οποίες είχαν σαν στόχο να διερευνηθούν οι γνώσεις και η ευρύτερη εικόνα των επισκεπτών όσον αφορά την προϊστορία του Ρεθύμνου, πριν από την επίσκεψή τους στην Προσωρινή Έκθεση. Σκοπός αυτών των ερωτήσεων ήταν να διερευνηθούν οι πρότερες καταβολές (και ενδεχομένως προκαταλήψεις) των ερωτηθέντων και να διερευνηθεί αν η γνώμη τους όσον αφορά τις απαντήσεις στις εν λόγω ερωτήσεις άλλαξε με κάποιον τρόπο μετά από την επίσκεψή τους στην έκθεση. Μέσα από αυτές τις ερωτήσεις είναι, ακόμα, σκοπός, να διερευνηθεί αν οι επιδιώξεις των αρχαιολόγων όσον αφορά την αλλαγή της οπτικής των επισκεπτών και της στάσης τους απέναντι στον προϊστορικό κόσμο επετεύχθησαν. Αρχικά, οι επισκέπτες ερωτήθηκαν εάν ήταν σε θέση να προσδιορίσουν τα χρονολογικά όρια της Εποχής του Λίθου και της Εποχής του Χαλκού. Έπειτα, ερωτήθηκαν εάν θεωρούν κάποια εκθέματα του μουσείου σημαντικότερα από άλλα, αν έχουν κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου, καθώς και τι είδους εκθέματα θεωρούν πως θα περιλαμβάνει η ενότητα των προϊστορικών χρόνων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κανένας επισκέπτης δεν ήταν σε θέση να προσδιορίσει τα χρονολογικά όρια της προϊστορίας. Στην ερώτηση «Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα για το συγκεκριμένο μουσείο;» η πλειονότητα των επισκεπτών θεώρησε όλα τα εκθέματα εξίσου σημαντικά (76%), ενώ ορισμένοι θεώρησαν σημαντικότερα τα μινωικά εκθέματα (24%) (γράφ.21)



**Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Τα Μινωικά	44	24,0	24,0	24,0
	Όλα	139	76,0	76,0	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



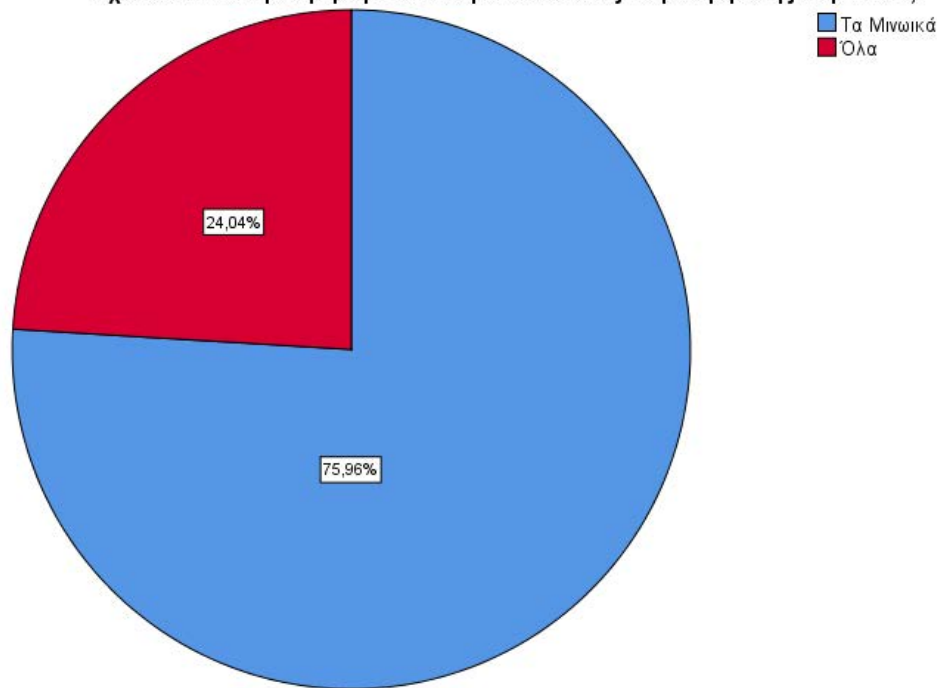
Γράφημα 21

Στην επίσης ανοιχτού τύπου ερώτηση «Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;» η πλειονότητα των επισκεπτών απάντησε πως ενδιαφέρεται περισσότερο για τα μινωικά εκθέματα (76% έναντι 24%) (γράφ.22)

**Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Τα Μινωικά	139	76,0	76,0	76,0
	Όλα	44	24,0	24,0	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;



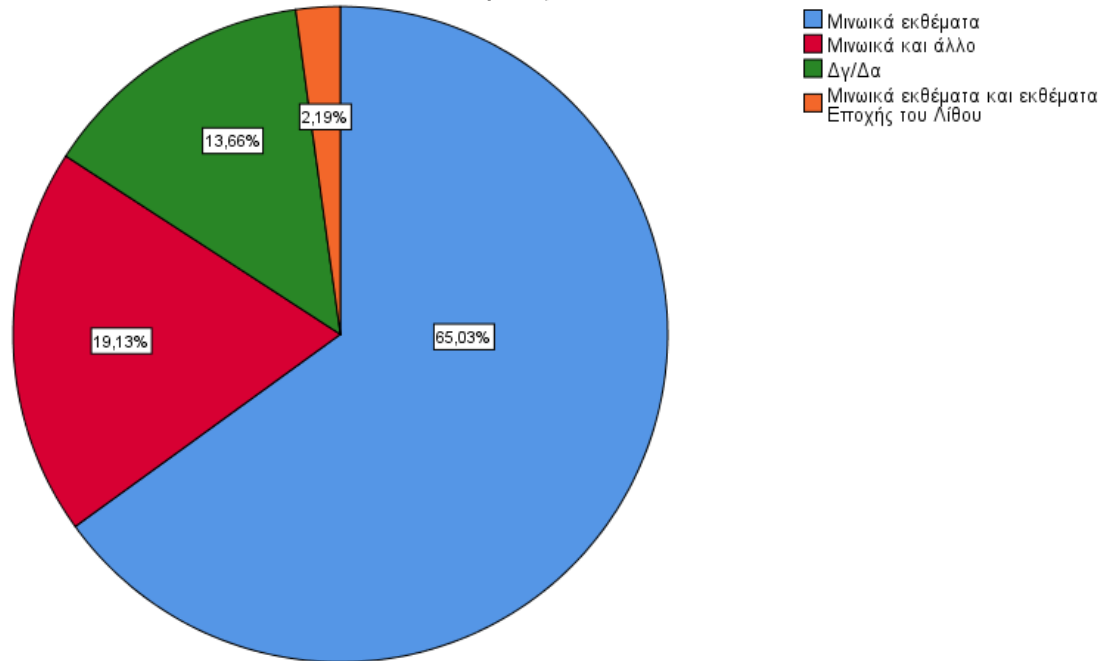
Γράφημα 22

Ακόμα, όταν ερωτήθηκαν για το είδος των εκθεμάτων που θεωρούν πως θα περιλαμβάνει η ενότητα των προϊστορικών εκθεμάτων, οι περισσότεροι επισκέπτες θεώρησαν πως η ενότητα θα περιλαμβάνει αποκλειστικά μινωικά εκθέματα (65%), κάποιοι θεώρησαν πως θα περιλαμβάνει μινωικά εκθέματα και υλικά κατάλοιπα άλλων πολιτισμών της προϊστορίας (αιγυπτιακά ή/και μυκηναϊκά) (19,1%), αρκετοί απάντησαν πως δε γνωρίζουν (13,7%), ενώ κάποιοι γνώριζαν πως η ενότητα θα περιλαμβάνει εκτός από μινωικά και εκθέματα της Εποχής του Λίθου (2,2%) (γράφ.23).

**Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα περιλαμβάνει η εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Μινωικά εκθέματα	119	65,0	65,0	65,0
Μινωικά και άλλο	35	19,1	19,1	84,2
Δγ/Δα	25	13,7	13,7	97,8
Μινωικά εκθέματα και εκθέματα Εποχής του Λίθου	4	2,2	2,2	100,0
Total	183	100,0	100,0	

Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα δείτε στην εκθεσιακή ενότητα των Προϊστορικών Χρόνων στο Νομό Ρεθύμνου;



Γράφημα 23

Μετά την περιήγησή των επισκεπτών στον χώρο, τέθηκαν σε αυτούς ορισμένα ερωτήματα κυρίως κλειστού τύπου με περιθώριο σχολιασμού, που αφορούσαν τη διερεύνηση της γενικότερης εικόνας που σχημάτισαν οι επισκέπτες για την έκθεση και την επίσκεψή τους στον εκθεσιακό χώρο. Στόχος των ερωτήσεων ήταν να διερευνηθεί εάν η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου είναι σε θέση να προσφέρει το κατάλληλο υπόβαθρο μέσα στο οποίο θα μπορέσει να λάβει χώρα μια εποικοδομητική μουσειακή εμπειρία, η οποία θα είναι σε θέση να εκπληρώσει τις επιδιώξεις των αρχαιολόγων της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.

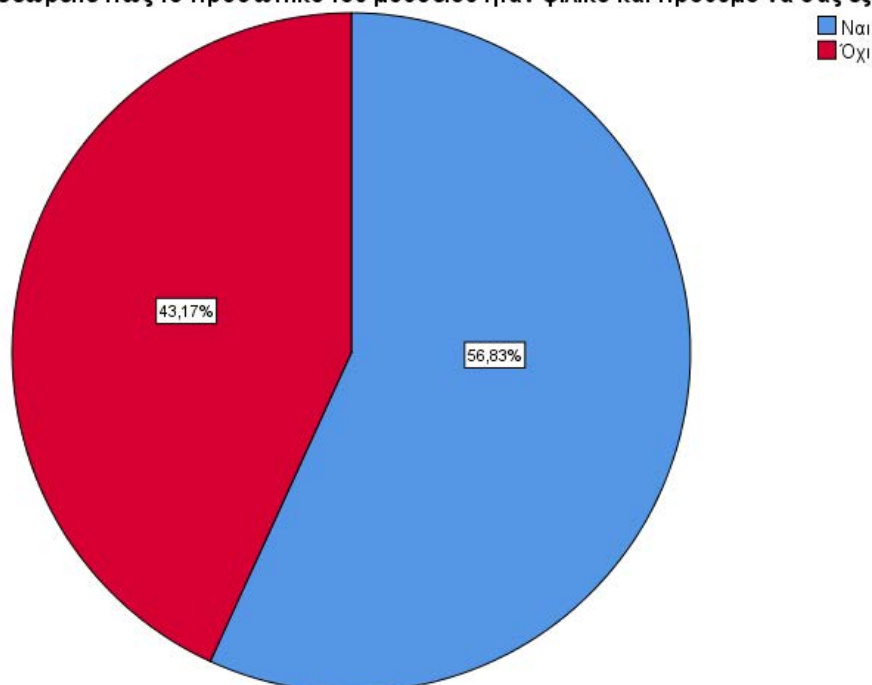
Αρχικά, τέθηκαν ερωτήματα που αφορούν πρακτικά ζητήματα που μπορούν να ασκήσουν επιρροή στην εικόνα των επισκεπτών όσον αφορά τον εκθεσιακό χώρο. Συγκεκριμένα, ζητήθηκε η άποψη των επισκεπτών όσον αφορά την επάρκεια των μουσειακών εγκαταστάσεων αλλά και όσον αφορά τη στάση του προσωπικού του μουσείου. Ζητήθηκε, ακόμα η άποψή τους όσον αφορά το κατά πόσο το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε ή όχι την κοινωνικοποίησή τους, αφού δεν είναι λίγες οι μελέτες που έχουν αποδείξει πως η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών με αφορμή τα εκθέματα, συμβάλλει στην καλύτερη προσέγγισή των δεύτερων (βλ.Μέρος II, Κεφάλαιο 6). Επιπροσθέτως, ζητήθηκε από τους επισκέπτες να επιλέξουν ένα χαρακτηρισμό για το μουσειακό περιβάλλον: φιλικό και φιλόξενο, εχθρικό και απόμακρο ή αδιάφορο και βαρετό, προκειμένου να διερευνηθεί η γενικότερη εικόνα που σχημάτισαν για αυτό. Σε επόμενο στάδιο, τα αποτελέσματα των εν λόγω ερωτήσεων θα αξιοποιηθούν προκειμένου να διερευνηθούν οι παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την εικόνα που σχημάτισαν οι επισκέπτες για το μουσειακό περιβάλλον.

Οι περισσότεροι επισκέπτες (56,8%) θεώρησαν πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει, αλλά δεν ήταν λίγοι και εκείνοι που δε σχημάτισαν καλή εικόνα όσον αφορά το προσωπικό του μουσείου (43,2%) (γράφ.24).

**Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	104	56,8	56,8	56,8
	Όχι	79	43,2	43,2	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

**Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;**



Γράφημα 24

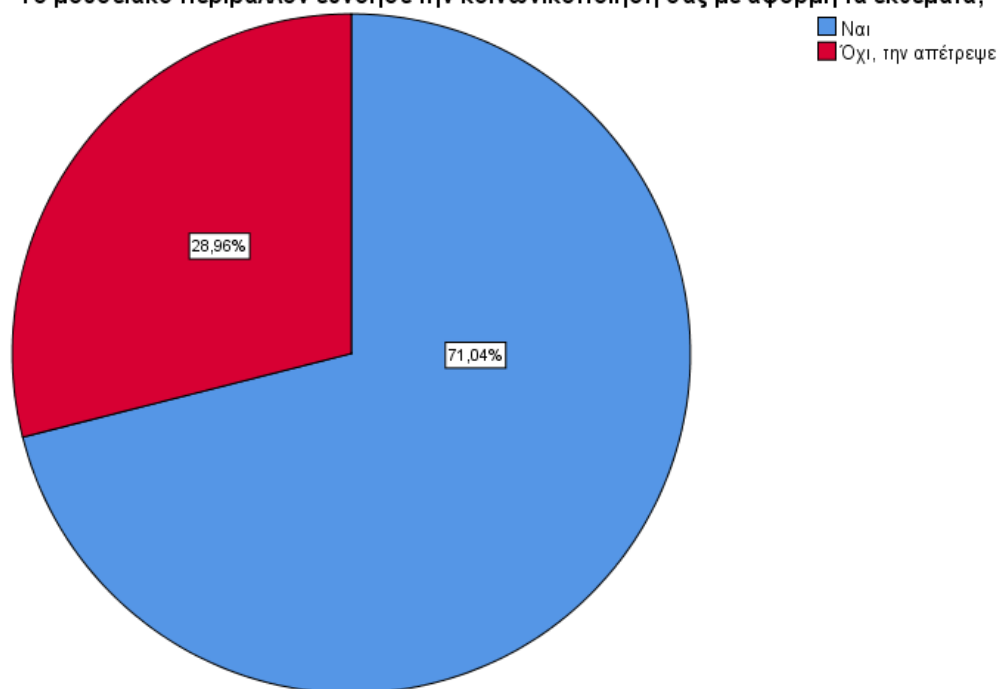
Όσοι επισκέπτες δεν έμειναν ικανοποιημένοι από το προσωπικό του μουσείου, σχολίασαν πως αυτό ήταν ψυχρό απέναντί τους, δε γνώριζε καλά αγγλικά και τους επέβλεπε διαρκώς, κάνοντάς τους να νοιώθουν άβολα, ενώ γίνονταν συχνά έντονες παρατηρήσεις στους επισκέπτες όσον αφορά τη φωτογράφιση των εκθεμάτων, την εγγύτητα των επισκεπτών στις προθήκες και τη συμπεριφορά των παιδιών τους. Ένας επισκέπτης (άνδρας, 44 ετών, απόφοιτος Πανεπιστημίου, ο οποίος είχε επισκεφθεί την έκθεση με την οικογένειά του) σχολίασε χαρακτηριστικά ότι οι επιπλήξεις του προσωπικού με αφορμή την κατά λάθος φωτογράφιση προθήκης στην οποία απαγορεύονταν η λήψη φωτογραφίας, έκανε αυτόν και την οικογένειά του να αισθανθούν «σαν εγκληματίες», δημιουργώντας σε αυτούς αίσθημα φυγής. Ωστόσο, άλλοι επισκέπτες σχολίασαν θετικά το προσωπικό, αναφέροντας πως τους έλυσε απορίες όσον αφορά τα εκθέματα και τους προσέφερε χρήσιμες πληροφορίες για τη

διαμονή τους στο Ρέθυμνο. Όταν ερωτήθηκαν αν το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή τους με αφορμή τα εκθέματα, αν, δηλαδή το περιβάλλον επέτρεψε τον μεταξύ τους διάλογο και τον σχολιασμό των εκθεμάτων, οι περισσότεροι επισκέπτες (71%) απάντησαν καταφατικά, αλλά πολλοί (29%) θεώρησαν πως το μουσειακό περιβάλλον απέτρεψε την κοινωνικοποίησή τους, καθώς το προσωπικό του μουσείου τους έκανε παρατηρήσεις για τον τόνο της φωνής τους όταν σχολίαζαν τα εκθέματα (γράφ.25).

**Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	130	71,0	71,0	71,0
	Όχι, την απέτρεψε	53	29,0	29,0	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;

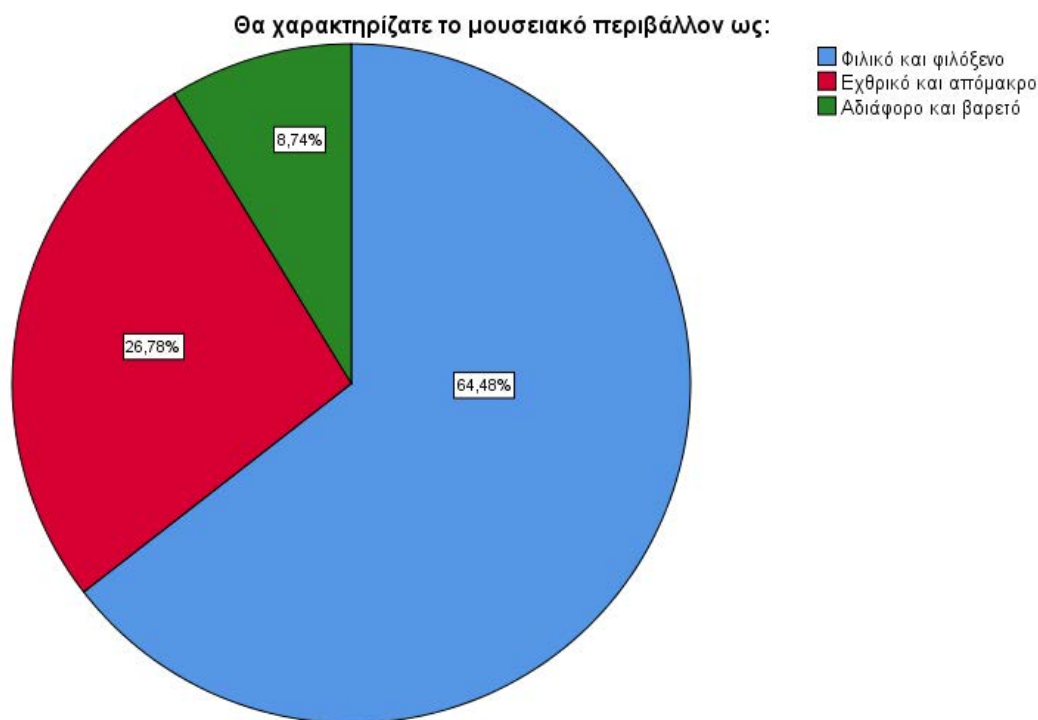


Γράφημα 25

Όσον αφορά το χαρακτηρισμό που επέλεξαν για το μουσειακό περιβάλλον, αρκετά μεγάλος αριθμός των επισκεπτών (64,5%) θα το χαρακτήριζε φιλικό και φιλόξενο, αλλά αρκετοί επισκέπτες (26,8%) θεώρησαν πως το μουσειακό περιβάλλον ήταν εχθρικό και απόμακρο. Τέλος, λιγότεροι (8,7%) χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό (γράφ.26).

### Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Φιλικό και φιλόξενο	118	64,5	64,5	64,5
	Εχθρικό και απόμακρο	49	26,8	26,8	91,3
	Αδιάφορο και βαρετό	16	8,7	8,7	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

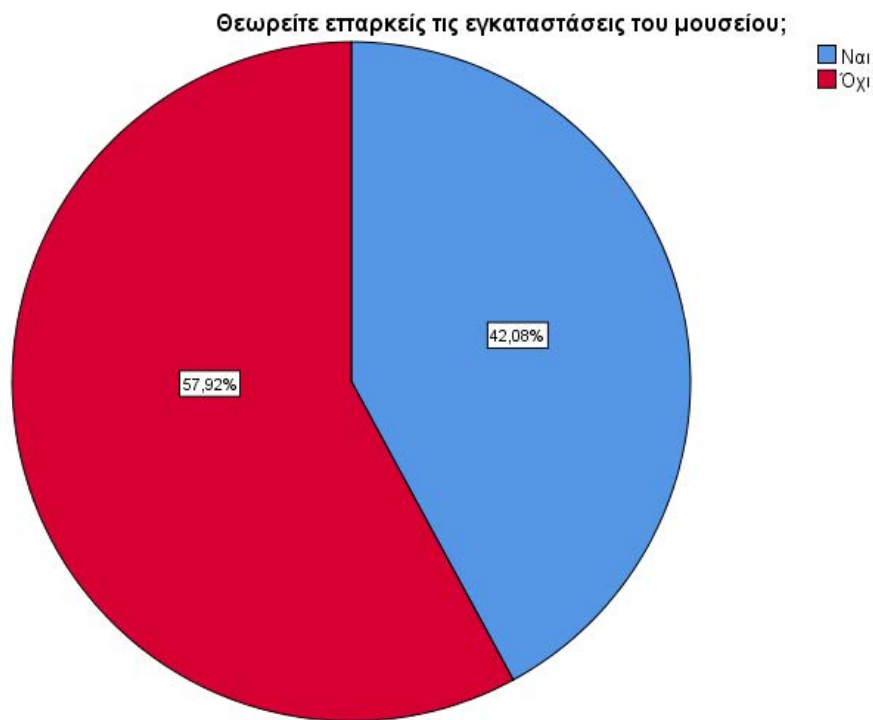


Γράφημα 26

Όταν ρωτήθηκαν εάν τους κούρασε ή όχι η έκθεση, όλοι απάντησαν αρνητικά. Τέλος, αναφορικά με την επάρκεια των μουσειακών εγκαταστάσεων, η πλειονότητα των επισκεπτών (57,9%) θεώρησαν πως οι μουσειακές εγκαταστάσεις δεν είναι επαρκείς και εξέφρασαν παράπονα όσον αφορά την έλλειψη χώρων υγιεινής, αλλά και σχετικά με την απουσία πωλητηρίου, ενώ λιγότεροι (42,1%) θεώρησαν ότι οι εγκαταστάσεις του μουσείου είναι επαρκείς (γράφ.27).

### Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	77	42,1	42,1	42,1
	Όχι	106	57,9	57,9	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



Γράφημα 27

Ο επόμενος κύκλος ερωτήσεων είχε ως στόχο τη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας στη μεταφορά των επιθυμητών πληροφοριών στους επισκέπτες με κατανοητό τρόπο. Αρχικά, οι επισκέπτες ρωτήθηκαν εάν ήταν σε θέση να αντιληφθούν τη χρονολογική ακολουθία της προϊστορίας, καθώς και τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο. Όσον αφορά τις δύο προαναφερθείσες ερωτήσεις, κρίθηκε σκόπιμο να αποφευχθεί ο αυστηρός έλεγχος της αποστήθισης της περιοδολόγησης της προϊστορίας, των ονομάτων των προϊστορικών θέσεων και της απομνημόνευσης της θέσης τους στο χάρτη σύμφωνα με το μοντέλο της. Σημαντικό, σε αυτό το πλαίσιο, ήταν να μη νοιώσει σε καμία περίπτωση ο ερωτηθείς ότι εξετάζεται η ικανότητά του να απομνημονεύσει θέσεις και χρονολογίες, αλλά να διερευνηθεί αποκλειστικά και μόνο η αποτελεσματικότητα των ερμηνευτικών μέσων στη μετάδοση της πληροφορίας. Έπειτα, ερωτήθηκαν εάν εντόπισαν άγνωστες λέξεις χωρίς επεξήγηση στα επεξηγηματικά κείμενα, ζητήθηκε η γνώμη τους όσον αφορά το πλήθος των προσφερόμενων πληροφοριών και ερωτήθηκαν εάν θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν περισσότερες γνώσεις προκειμένου να προσεγγίσουν τα εκθέματα ή αν θεωρούν πως το μουσείο τους παρείχε τα κατάλληλα εφόδια για την κατανόηση των εκθεμάτων. Ρωτήθηκαν, ακόμα, εάν με κάποιο τρόπο ένοιωσαν άβολα όσον αφορά την έλλειψη σχετικών γνώσεων, καθώς και εάν είχαν αναπάντητα ερωτήματα μετά την ολοκλήρωση της περιήγησής τους στην ενότητα με τα προϊστορικά εκθέματα. Ακόμα, ελέγχθηκε ο χρόνος που κάθε επισκέπτης αφιέρωσε στη μελέτη των ερμηνευτικών κειμένων.

Η πλειοψηφία των επισκεπτών αφιέρωσε περίπου ένα λεπτό στην ανάγνωση των κειμένων (59,6%), λιγότεροι αφιέρωσαν κατά μέσο όρο ένα με δύο λεπτά (26,2%), ενώ κάποιοι αφιέρωσαν λιγότερο από μισό λεπτό στην ανάγνωση των κειμένων (γράφ.28).

### Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Λιγότερο από 30''/κείμενο	26	14,2	14,2	14,2
	Περίπου 1 λεπτό/κείμενο	109	59,6	59,6	73,8
	Περίπου 1-2 λεπτά/κείμενο	48	26,2	26,2	100,0
Total		183	100,0	100,0	



Γράφημα 28

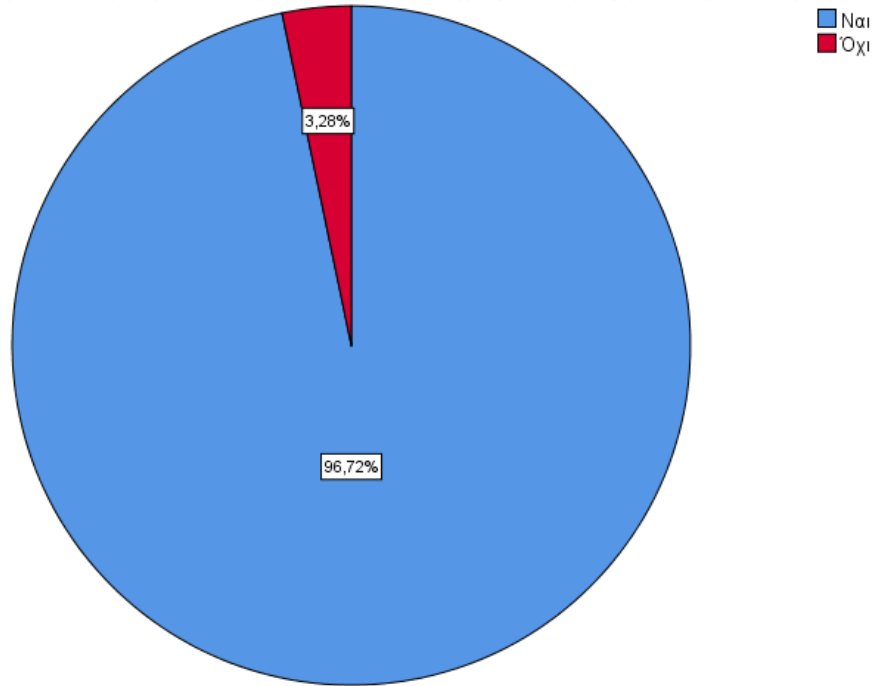
Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων, απάντησε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας έγινε με τρόπο σαφή και κατανοητό (96,7% έναντι 3,3%) (γράφ.29).

### Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	177	96,7	96,7	96,7
	Όχι	6	3,3	3,3	100,0
Total		183	100,0	100,0	



Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της Προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;



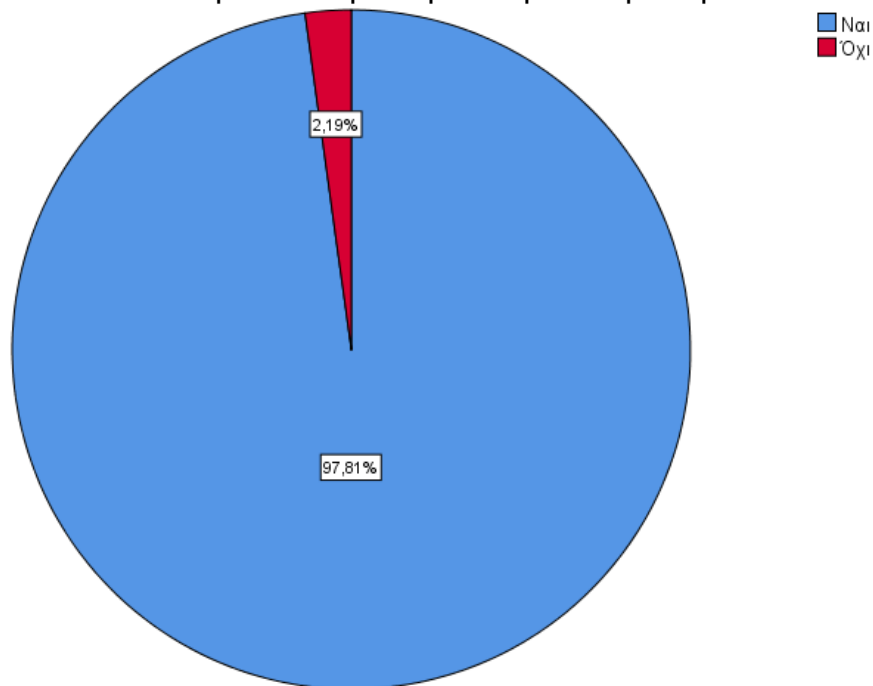
Γράφημα 29

και επίσης σχεδόν όλοι οι επισκέπτες ήταν σε θέση να κατανοήσουν τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο (97,8% έναντι 2,2%) (γράφ.30)

**Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	179	97,8	97,8	97,8
	Όχι	4	2,2	2,2	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στο χώρο;



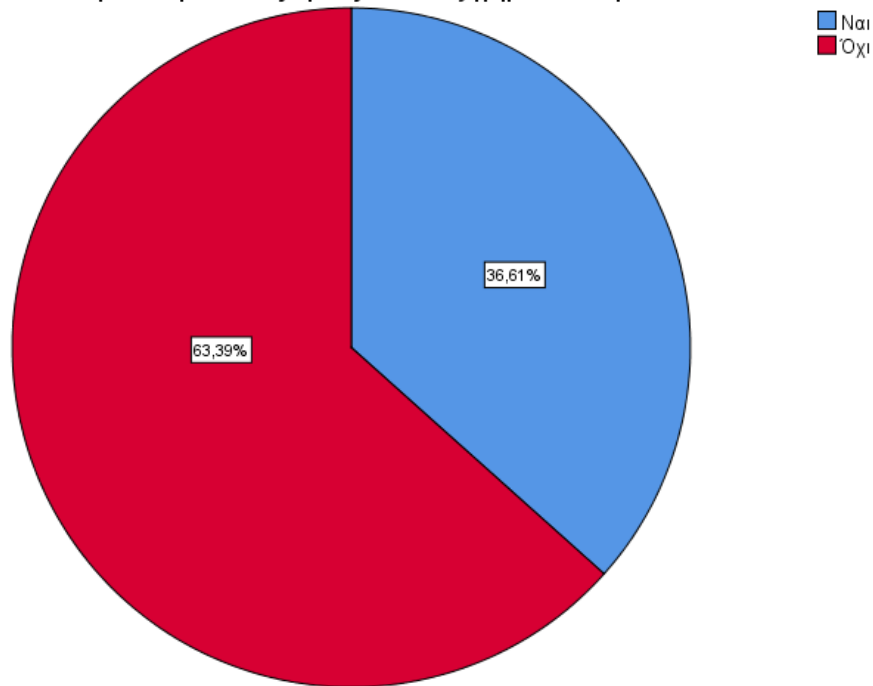
Γράφημα 30

Όσον αφορά τα επεξηγηματικά κείμενα του μουσείου, φαίνεται πως ήταν σε θέση να μεταφέρουν τις πληροφορίες με εύκολο τρόπο, χωρίς πολλές άγνωστες λέξεις, αφού οι περισσότεροι επισκέπτες δε συνάντησαν άγνωστες λέξεις στα κείμενα (63,4% έναντι 36,6%) (γράφ.31)

**Συναντήσατε άγνωστους όρους στα επεξηγηματικά κείμενα οι οποίοι δεν επεξηγούνταν;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	67	36,6	36,6	36,6
	Όχι	116	63,4	63,4	100,0
Total		183	100,0	100,0	

Συναντήσατε άγνωστους όρους στα επεξηγηματικά κείμενα οι οποίοι δεν επεξηγούνταν;



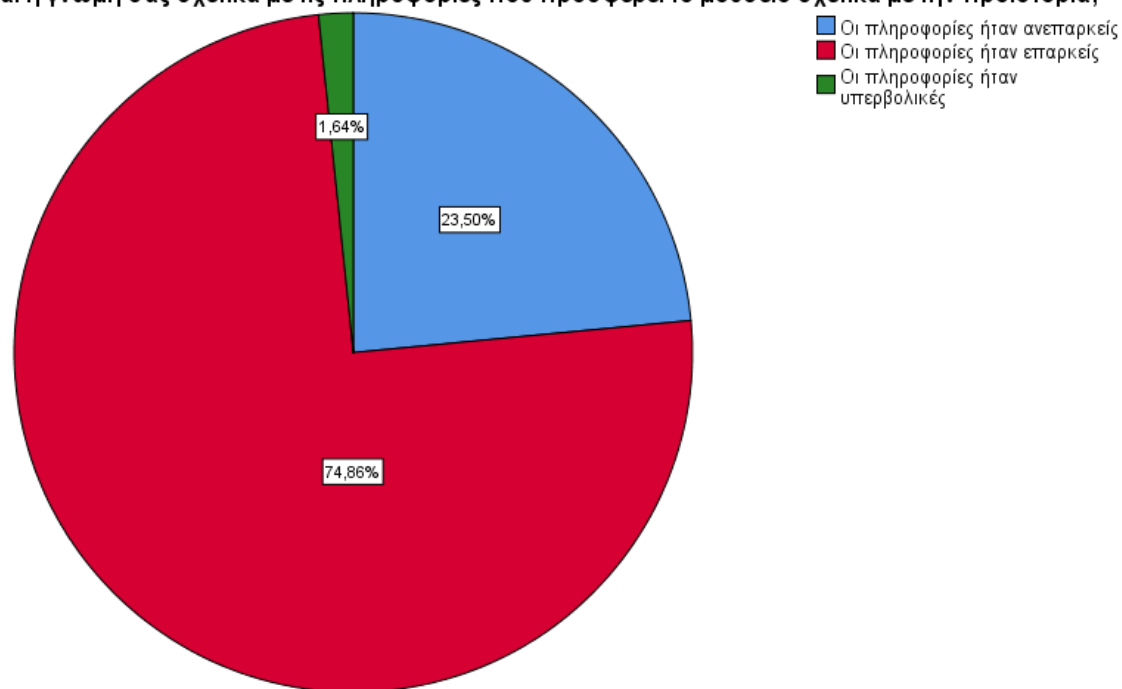
Γράφημα 31

Στη συνέχεια, ζητήθηκε η προσωπική γνώμη των επισκεπτών όσον αφορά την επάρκεια των πληροφοριών που προσφέρει η έκθεση σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα. Οι περισσότεροι επισκέπτες απάντησαν ότι οι πληροφορίες ήταν επαρκείς (74,9%), λιγότεροι θεώρησαν πως οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς (23,5%), ενώ μόλις τρία άτομα χαρακτήρισαν τις πληροφορίες υπερβολικές (1,6%) (γράφ.32).

**Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς	43	23,5	23,5	23,5
Οι πληροφορίες ήταν επαρκείς	137	74,9	74,9	98,4
Οι πληροφορίες ήταν υπερβολικές	3	1,6	1,6	100,0
Total	183	100,0	100,0	

Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;



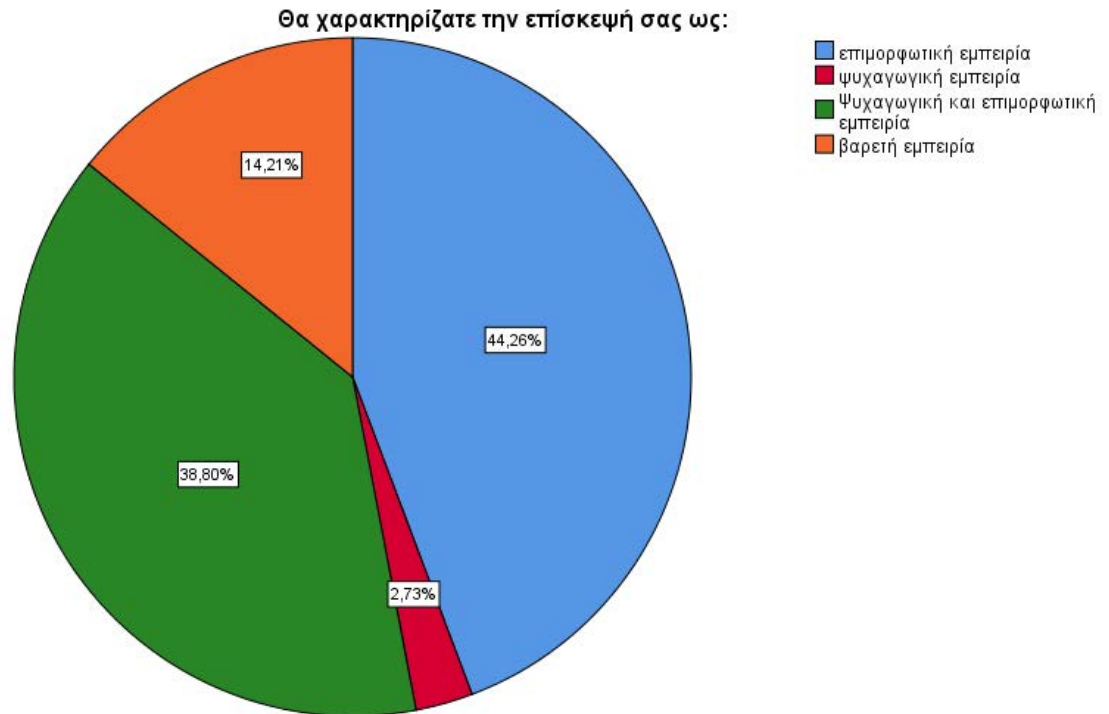
Γράφημα 32

Στη συνέχεια, ελέγχθηκε η σχέση της αξιολόγησης των πληροφοριών με το μορφωτικό επίπεδο των εν λόγω επισκεπτών, καθώς επίσης και με τον χρόνο που αφιέρωσαν στη μελέτη των κειμένων. Φαίνεται ότι το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών δε σχετίζεται με την αξιολόγηση των πληροφοριών, καθώς το 71,4% των ερωτηθέντων που ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, το 73,9% όσων ολοκλήρωσαν μόνο το Λύκειο και το 76,2% όσων ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές θεώρησαν επαρκείς τις πληροφορίες. Ωστόσο, δύο άτομα όσων ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό και το Γυμνάσιο θεώρησαν πως οι πληροφορίες ήταν υπερβολικές (πίν.2). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η πλειονότητα των επισκεπτών που χαρακτήρισαν ανεπαρκείς τις πληροφορίες του μουσείου (21 άτομα) αφιέρωσαν λιγότερο από 30' στη μελέτη των κειμένων, η πλειονότητα όσων χαρακτήρισαν τις πληροφορίες επαρκείς (92 άτομα), όπως και η πλειονότητα όσων χαρακτήρισαν τις πληροφορίες υπερβολικές, αφιέρωσαν περίπου ένα λεπτό στη μελέτη των κειμένων (πιν.3). Όταν τους ζητήθηκε να επιλέξουν ένα χαρακτηρισμό για τη μουσειακή επίσκεψη, το 44,3% θα τη χαρακτήριζαν επιμορφωτική εμπειρία, το 38,8% ψυχαγωγική και επιμορφωτική εμπειρία, το 14,2% βαρετή εμπειρία και το 2,7% αμιγώς ψυχαγωγική εμπειρία (γράφ.33).

Θα χαρακτηρίζατε την επίσκεψή σας ως:

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid επιμορφωτική εμπειρία	81	44,3	44,3	44,3
ψυχαγωγική εμπειρία	5	2,7	2,7	47,0

Ψυχαγωγική και επιμορφωτική εμπειρία	71	38,8	38,8	85,8
βαρετή εμπειρία	26	14,2	14,2	100,0
Total	183	100,0	100,0	



Γράφημα 33

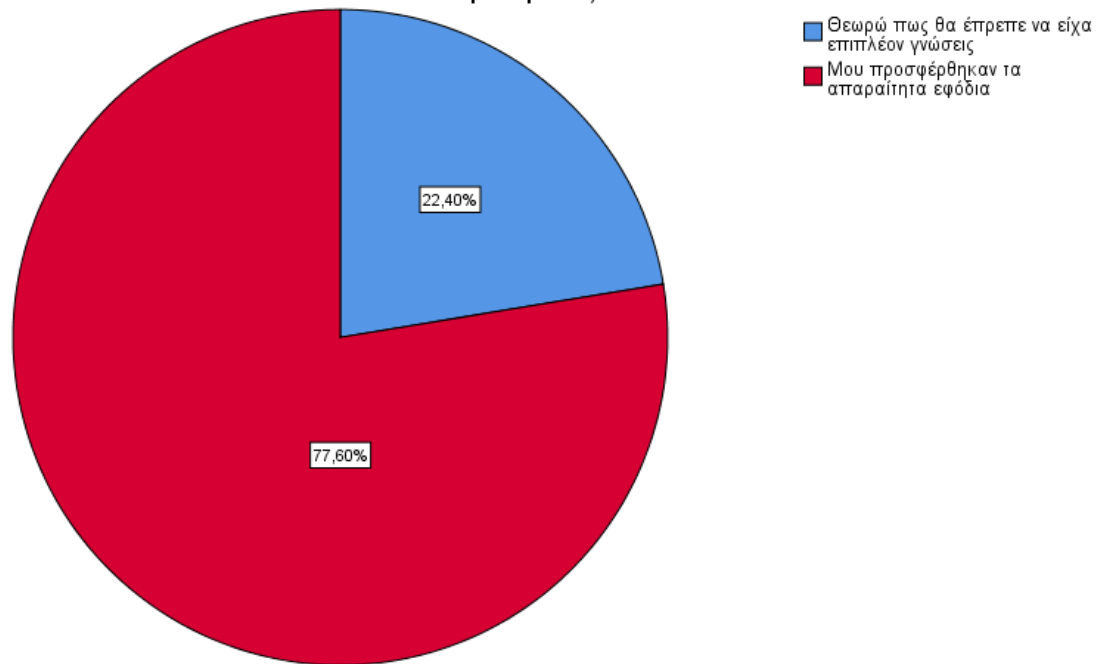
Όταν ερωτήθηκαν εάν θα χαρακτήριζαν κουραστική τη συγκεκριμένη έκθεση, κανένας ερωτηθείς δεν απάντησε καταφατικά (100%).

Στην ερώτηση «Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε περισσότερες γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;» η πλειοψηφία των επισκεπτών θεώρησε πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια (77,6%), ωστόσο, ορισμένοι επισκέπτες απάντησαν αρνητικά (22,4%), αφού θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσουν τα εκθέματα (γράφ.34).

**Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις	41	22,4	22,4	22,4
Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια	142	77,6	77,6	100,0
Total	183	100,0	100,0	

Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;



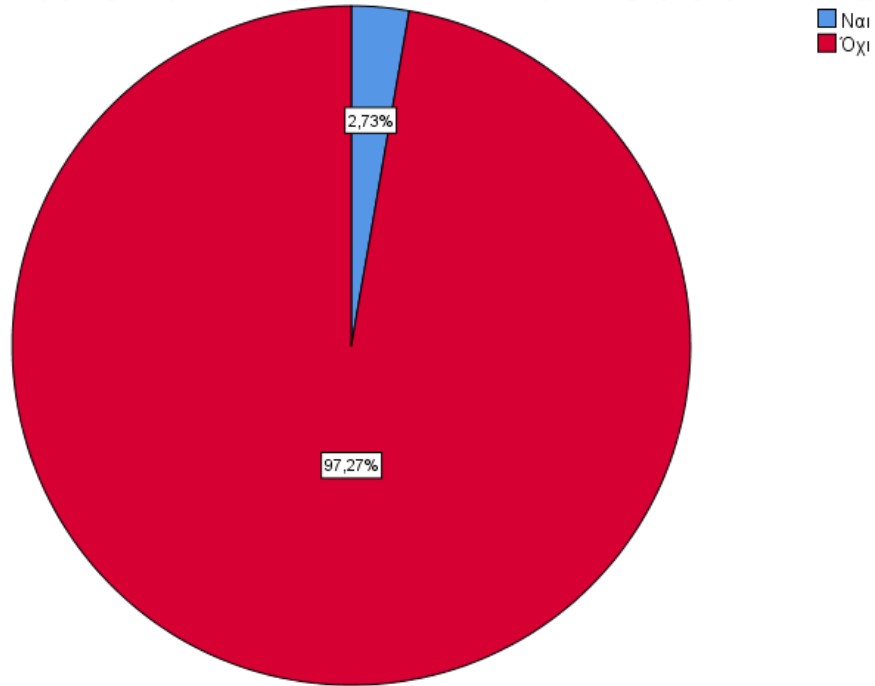
Γράφημα 34

Ωστόσο, όταν ερωτήθηκαν εάν η επίσκεψή τους στο μουσείο τους έκανε να νοιώσουν άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων, σχεδόν όλοι οι επισκέπτες απάντησαν αρνητικά (97,3% έναντι 2,7%) (γράφ.35).

**Η επίσκεψή σας στο μουσείο σας έκανε να νοιώσετε άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	5	2,7	2,7	2,7
	Όχι	178	97,3	97,3	100,0
Total		183	100,0	100,0	

Η επίσκεψή σας στο μουσείο σας έκανε να νοιώσετε άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων;



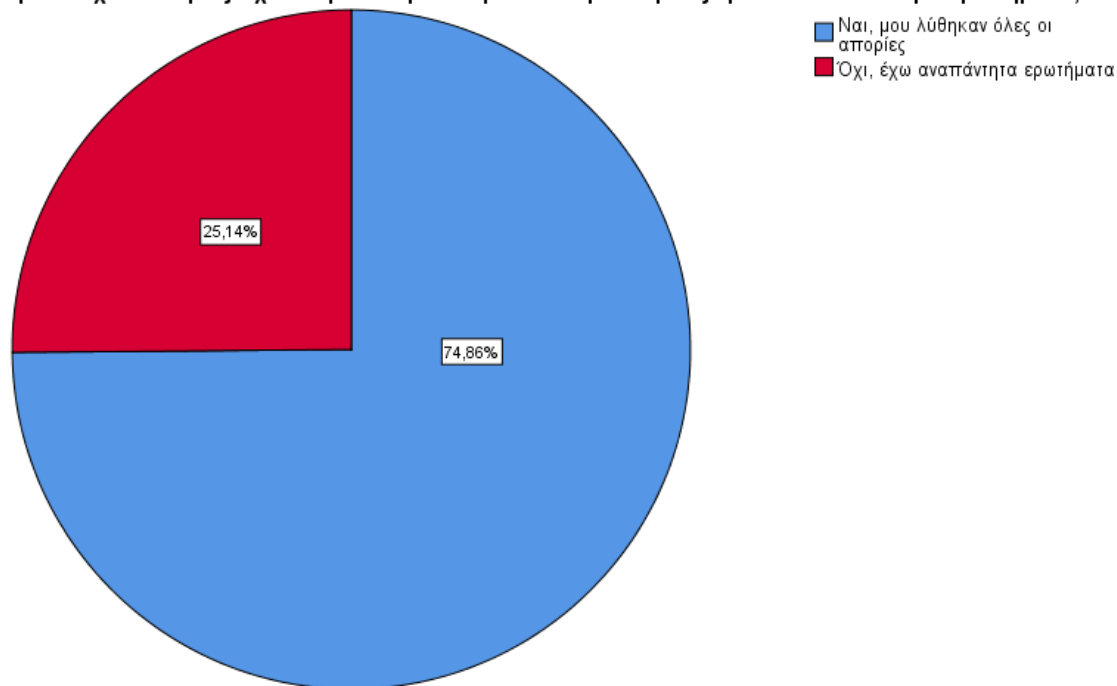
Γράφημα 35

Η πλειονότητα των επισκεπτών δεν είχε αναπάντητα ερωτήματα σχετικά με την προϊστορία του Ρεθύμνου μετά την ολοκλήρωση της περιήγησής τους στην έκθεση (74,9% έναντι 25,1%) (γράφ.36).

**Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι, μου λύθηκαν όλες οι απορίες	137	74,9	74,9	74,9
	Όχι, έχω αναπάντητα ερωτήματα	46	25,1	25,1	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;



Γράφημα 36

Περαιτέρω έλεγχος έδειξε ότι το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών δε σχετίζεται με το αν είχαν ή όχι αναπάντητα ερωτήματα. Συγκεκριμένα, το 57,1% όσων ολοκλήρωσαν μόνο το δημοτικό ή και το γυμνάσιο, το 82,6% όσων ολοκλήρωσαν μόνο το Λύκειο και το 67,9% όσων ακολούθησαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση απάντησαν πως τους λύθηκαν οι απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα και δεν τους έμειναν αναπάντητα ερωτήματα (πίν.4). Τα αναπάντητα ερωτήματα των ερωτηθέντων της προηγούμενης ερώτησης αφορούσαν τον τρόπο κατασκευής ορισμένων αντικειμένων όπως οι σφραγίδες από τους Αρμένους, οι νεολιθικές βελόνες, το έλασμα κ.ά., καθώς και με τη χρήση ορισμένων εκθεμάτων, όπως το ανοιχτό αγγείο/αγωγός από το Χαμαλεύρι, η τράπεζα προσφορών από το Βρύσινα, ο κρουνός, ο τρίφτης, το «αγγείο ειδικής χρήσης» και το ομοίωμα σπιτιού από το Μοναστηράκι, αλλά και με τη χρήση αγγείων όπως ο λουτήρας, οι ψευδόστομοι αμφορείς κ.ά. Ακόμα, αρκετοί επισκέπτες είχαν απορία όσον αφορά τη χρήση της τριχολαβίδας από τους Αρμένους, καθώς και όσον αφορά την προφορά του ονόματος της μινωικής πόλης da-\*22-to στην επιγραφή που φέρει η ηθμοπυξίδα από τον Σταυρωμένο. Τέλος, δύο επισκέπτες είχαν απορίες όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι αρχαιολόγοι ήταν σε θέση να προσδιορίσουν τη χρήση του «τρίφτη» από το Μοναστηράκι Αμαρίου και όσον αφορά τον συλλογισμό πίσω από την ερμηνεία.

Οι ερωτήσεις του επόμενου μέρους είχαν ως στόχο να διερευνήσουν αν είναι εφικτή η επίτευξη μιας εποικοδομητικής μουσειακής εμπειρίας και αν προσφέρεται στους επισκέπτες η δυνατότητα διαμόρφωσης της γνώσης σχετικά με την προϊστορία, μέσω της επιστράτευσης προσωπικών βιωμάτων και πρότερων γνώσεων. Ακόμα, ερωτήθηκαν εάν το μουσείο επέτρεψε περιθώρια αμφιβολίας στην ερμηνεία των εκθεμάτων, εάν οι ίδιοι οι επισκέπτες ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα και ερμηνείες όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα, αν



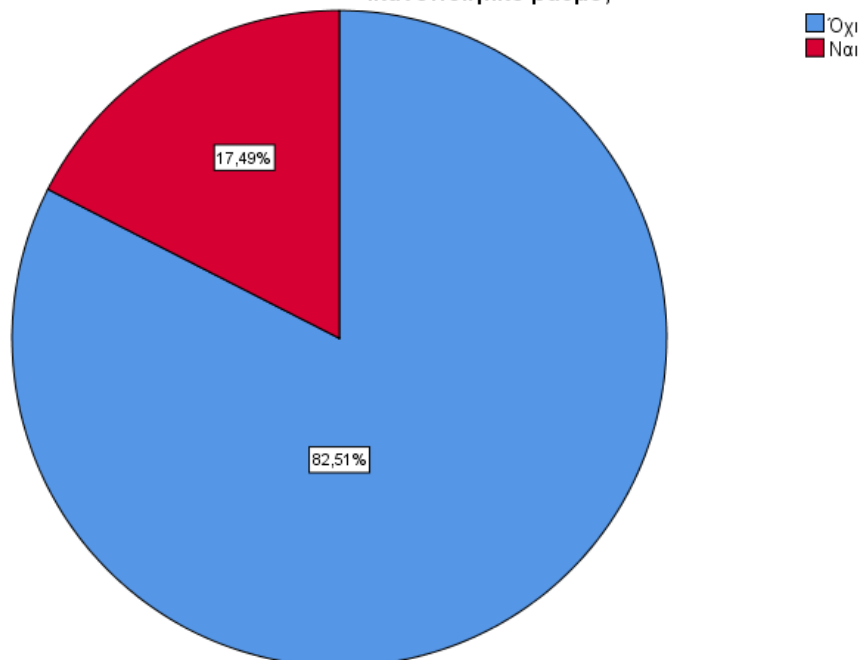
ήταν σε θέση να συνδέσουν στοιχεία της προϊστορίας με την καθημερινότητά τους και αν η εικόνα που είχαν για την προϊστορία πριν από την επίσκεψη, άλλαξε μετά την ολοκλήρωσή της. Επιπλέον, αναζητήθηκε η γνώμη των επισκεπτών για το ρόλο της επίσκεψης στην προσωπική τους ανάπτυξη και ζητήθηκε η γνώμη τους όσον αφορά τη σημασία της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων για την κοινωνία. Τέλος, διερευνήθηκαν τα κίνητρα για επανεπίσκεψη και για περαιτέρω μάθηση που προσφέρει στους επισκέπτες το μουσείο και ζητήθηκε να αξιολογήσουν την επίσκεψή τους με ένα βαθμό από το 1 έως το 5, με άριστα το 5.

Οι περισσότεροι επισκέπτες (82,5%) ένοιωσαν πως δεν τους προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα σε ικανοποιητικό βαθμό, ενώ όσοι θεώρησαν πως τους προσφέρθηκε αυτή η δυνατότητα (17,5%), έκαναν λόγο για το ερωτηματολόγιο του μουσείου (γράφ.37).

**Θεωρείτε πως σας προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσετε τις απόψεις σας σχετικά με την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Όχι	151	82,5	82,5	82,5
	Ναι	32	17,5	17,5	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

**Νοιώθετε πως σας προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσετε τις απόψεις σας σχετικά με την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό;**



Γράφημα 37

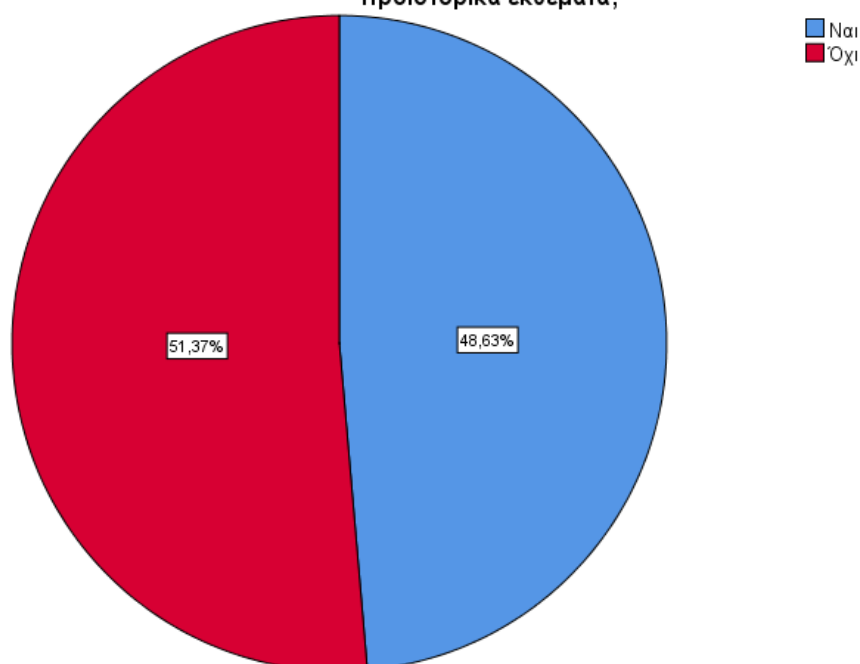
Όλοι οι επισκέπτες θεώρησαν πως δεν παρουσιάστηκε σε αυτούς η μεθοδολογία των ειδικών (100%) και οι περισσότεροι εξ αυτών θεώρησαν ότι το μουσείο δεν επέτρεπε περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των εκθεμάτων (51,4%),

ωστόσο, μεγάλος αριθμός επισκεπτών (48,6%) θεώρησε πως το μουσείο επιτρέπει αυτό το περιθώριο (γράφ.38).

**Θεωρείτε ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	89	48,6	48,6	48,6
	Όχι	94	51,4	51,4	100,0
Total		183	100,0	100,0	

**Θεωρείτε ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;**



Γράφημα 38

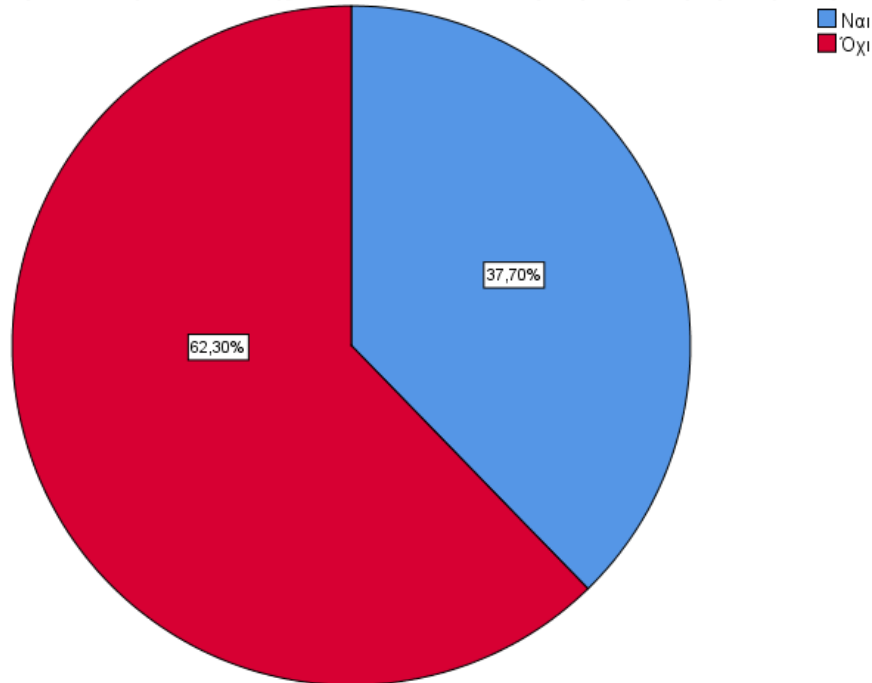
Όσοι σχολίασαν περαιτέρω την καταφατική τους απάντηση (έντεκα άτομα), έκαναν λόγο για τα ερωτηματικά που υπάρχουν στην ερμηνεία ορισμένων εκθεμάτων της Εποχής του Λίθου και στην εναλλακτική προτεινόμενη χρήση ορισμένων αντικειμένων, όπως οι σφραγιδολίθοι των Αρμένων. Αν και οι περισσότεροι επισκέπτες (62,3%) δεν ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα, δεν ήταν λίγοι (37,7%) εκείνοι που ήταν σε θέση να διατυπώσουν προσωπικά συμπεράσματα και υποθέσεις όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα (γράφ.39).

**Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
--	--	-----------	---------	---------------	--------------------

Valid	Ναι	69	37,7	37,7	37,7
	Όχι	114	62,3	62,3	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;



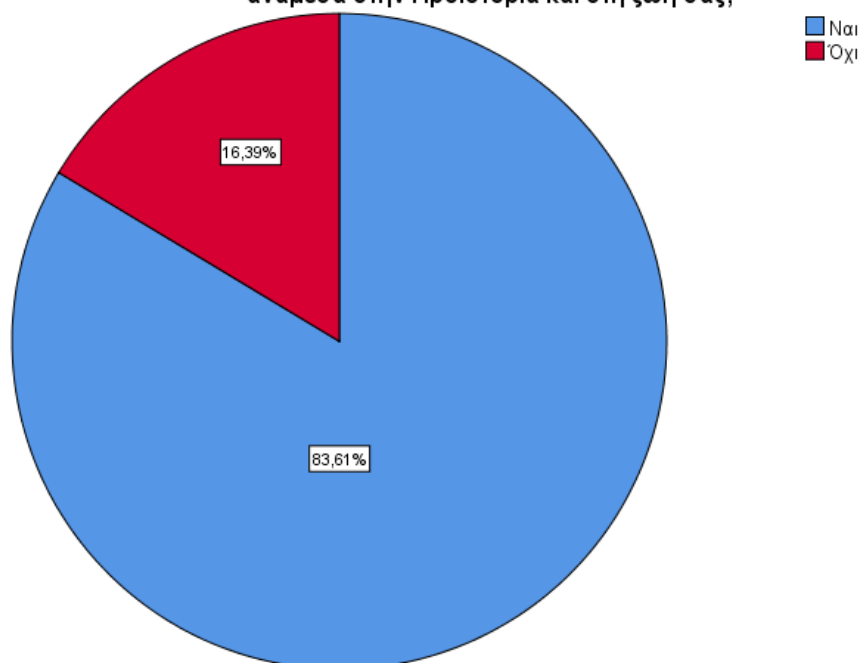
Γράφημα 39

Αρκετές υποθέσεις πυροδότησε η προθήκη με τις λάρνακες των Αρμενών. Οι υποθέσεις αφορούσαν τις νεκρικές τελετές και την πιθανή χρήση των λαρνάκων σε πομπές, ενώ διατυπώθηκαν και υποθέσεις όσον αφορά τους πολέμους στους οποίους σκοτώθηκαν οι πολεμιστές των Αρμενών. Ακόμα, προτάθηκαν ποικίλες υποθέσεις όσον αφορά την τελετουργική χρήση των κτερισμάτων. Επίσης, μια ερωτηθείσα από την Αυστραλία «ερμήνευσε» τη χρήση των υφαντικών βαρών από το Καλό Χωράφι, περιγράφοντας τη χρήση κάθετου αργαλειού που διέθετε η γιαγιά της. Ένας άλλος επισκέπτης πρότεινε το ενδεχόμενο τα μινωικά σφραγίσματα να αποτελούν σφραγίσματα με το όνομα του κατασκευαστή του εμπορεύματος, όπως συμβαίνει σήμερα με τις μάρκες των προϊόντων. Ακόμα, πολλοί επισκέπτες ήταν σε θέση να συνδέσουν όψεις της προϊστορίας με τη ζωή τους (83,6% έναντι 16,4%) (πιν.41)

**Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	153	83,6	83,6	83,6
	Όχι	30	16,4	16,4	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην Προϊστορία και στη ζωή σας;



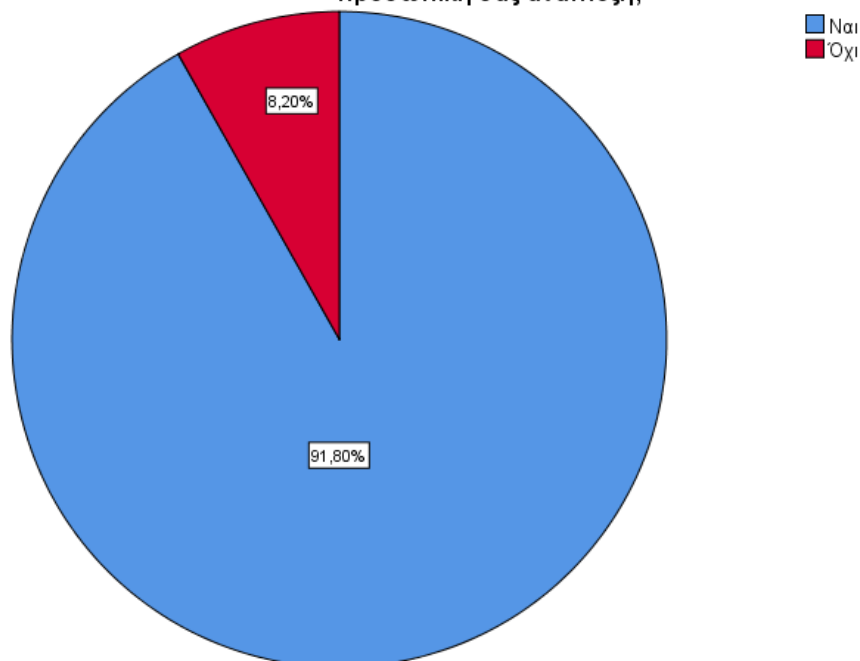
Γράφημα 40

Οι επισκέπτες εντόπισαν ομοιότητες όσον αφορά την ανάγκη για καλλωπισμό, το γεγονός ότι ακόμα και σήμερα πολλά άτομα τοποθετούν προσωπικά αντικείμενα των νεκρών στις ταφές, το σεβασμό απέναντι στο θάνατο και τη διαχρονική ανάγκη των ανθρώπων να πιστεύουν σε κάτι μεταφυσικό, τόσο όσον αφορά το θείο στοιχείο, όσο και την πίστη στο επέκεινα. Άλλοι έκαναν λόγο για τη διαχρονικότητα του εμπορίου και για βασικές διαχρονικές ανάγκες, όπως η προετοιμασία του φαγητού. Ακόμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρομοίωση των πελέκων με τα σημερινά τσεκούρια, των μικρογραφικών κυπέλλων με τα σημερινά «σφηνοπότηρα» και των προχοϊσκων με τα σημερινά «καραφάκια», αλλά και η παρομοίωση των κυπέλλων με τις σημερινές κούπες του καφέ και των σκύφων με τα σημερινά μπωλ. Κάποιοι επίσης σύγκριναν τους σημερινούς τρίφτες με τον τρίφτη από το Μοναστηράκι. Επίσης, κάποιοι επισκέπτες που ασχολούνται με το κυνήγι εντυπωσιάστηκαν με την ομοιότητα των κυνηγετικών πρακτικών ανάμεσα στην προϊστορία και τη σύγχρονη εποχή. Όσον αφορά τη συμβολή της έκθεσης στην αυτοβελτίωση, μεγάλος αριθμός επισκεπτών θεώρησε πως οι νέες γνώσεις που απέκτησαν σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο συνέβαλαν στην προσωπική τους ανάπτυξη (91,8% έναντι 8,2%) (γράφ.41).

**Θεωρείτε πως οι νέες γνώσεις που αποκτήσατε σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο συνέβαλαν στην προσωπική σας ανάπτυξη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	168	91,8	91,8	91,8
	Όχι	15	8,2	8,2	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Θεωρείτε πως οι νέες γνώσεις που αποκτήσατε σχετικά με τον Προϊστορικό κόσμο συνέβαλλαν στην προσωπική σας ανάπτυξη;



Γράφημα 41

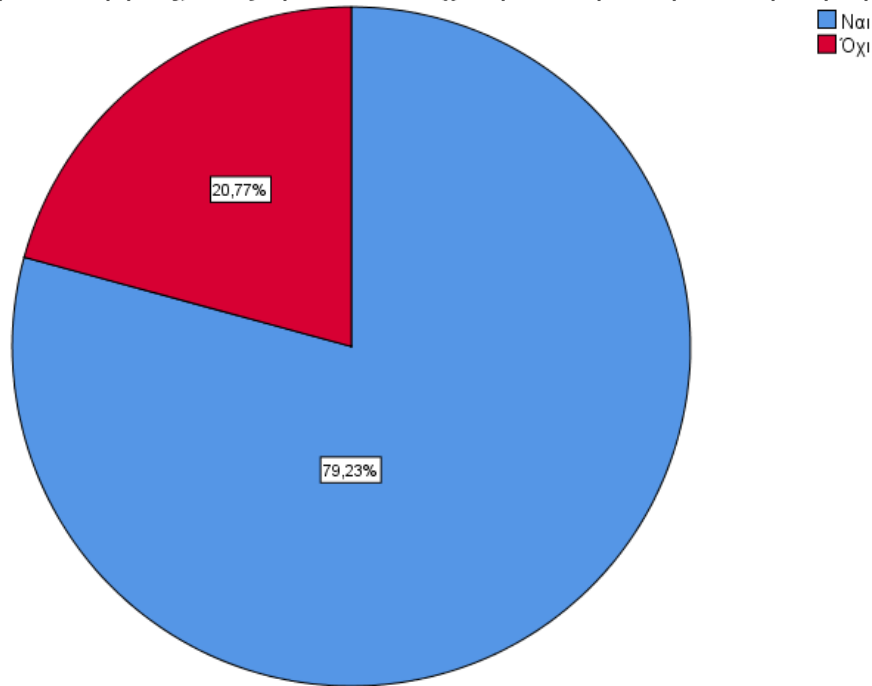
Οι περισσότεροι εξ αυτών που σχολίασαν περαιτέρω την απάντησή τους, έκαναν λόγο για τη σημασία της μόρφωσης στην προσωπική τους ανάπτυξη (82 άτομα) για τη σημασία που έχει στην προσωπική τους ανάπτυξη ο ποιοτικός χρόνος στο μουσείο (19 άτομα) για το γεγονός ότι συνειδητοποίησαν ότι «όλοι οι άνθρωποι είμαστε ίδιοι» ή «μοιάζουμε» (31 άτομα) αλλά δεν ήταν λίγες και οι απαντήσεις που σχετίζονταν με τον τρόπο με τον οποίο η γνώση του παρελθόντος «του είδους μας» συμβάλλει στην κατανόηση του παρόντος (16 άτομα). Κάποιοι επισκέπτες οι οποίοι βρίσκονταν στο Ρέθυμνο για διακοπές, ανέφεραν πως η κατανόηση της ιστορίας του Ρεθύμνου θα τους βοηθήσει να έχουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης και να προσεγγίσουν τον τόπο με πιο ουσιώδη τρόπο, βιώνοντας μια πιο ποιοτική εμπειρία<sup>92</sup> Ακόμα, εννέα άτομα σχολίασαν πως η επαφή τους με τα προϊστορικά εκθέματα τους βοήθησε να επανεκτιμήσουν τις παροχές και τις «πολυτέλειες» της σημερινής ζωής, άλλοι τη σημασία της ζωής εν γένει (επτά άτομα), με έναυσμα τον πανανθρώπινο φόβο του θανάτου, και ένας, με έναυσμα τα τμήματα πολεμικής εξάρτυσης έκανε λόγο για τον αρνητικό αντίκτυπο που έχουν οι επεκτατικές τάσεις των ανθρώπων, αλλά και για σημασία της ειρήνης στους δύσκολους καιρούς που ζούμε («during those hard times»). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η πλειονότητα των επισκεπτών δήλωσε πως μετά την επίσκεψη άλλαξε η εικόνα που είχε για τον προϊστορικό κόσμο του Ρεθύμνου (79,2% έναντι 20,8%) (γράφ.42).

#### **Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;**

<sup>92</sup> Τα σχόλια της εν λόγω ερώτησης δεν ήταν σε θέση να κωδικοποιηθούν, καθώς σε πολλές περιπτώσεις συνδυάστηκαν διαφορετικά από τα προαναφερθέντα σχόλια.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Nαι	145	79,2	79,2	79,2
	Όχι	38	20,8	20,8	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;



Γράφημα 42

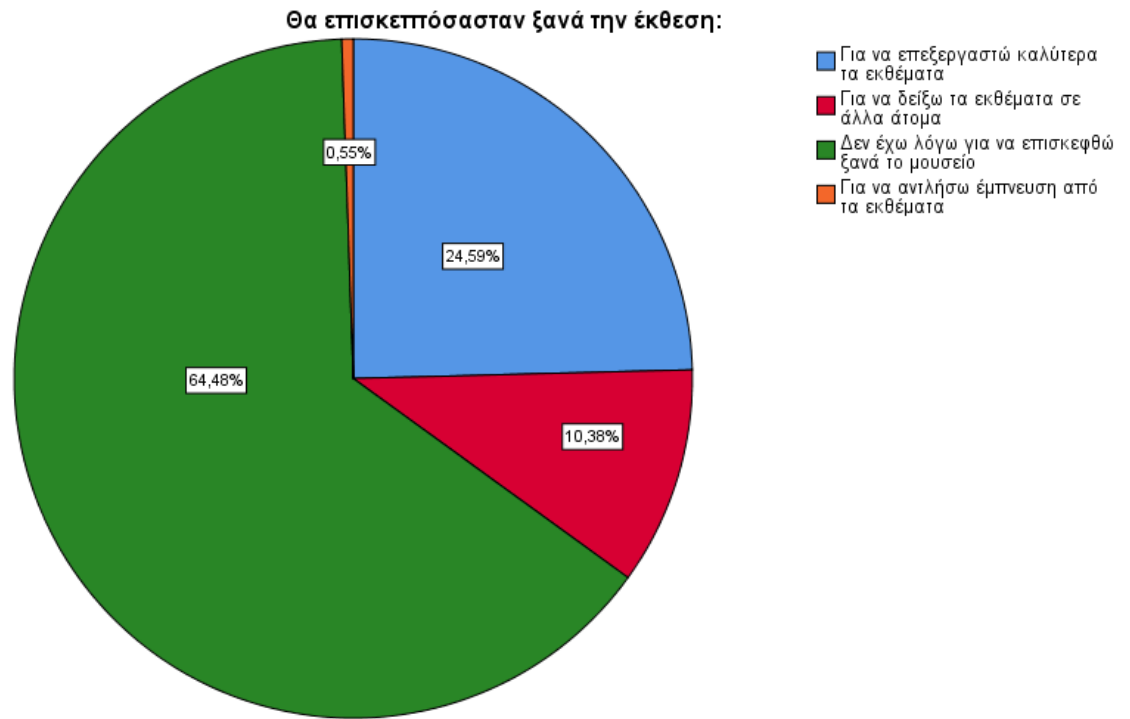
Οι ερωτηθέντες που σχολίασαν περαιτέρω την απάντηση, ανέφεραν ότι η αλλαγή της εικόνας τους σχετικά με την προϊστορία του Ρεθύμνου αφορά το γεγονός ότι δε γνώριζαν πως υπήρχε ανθρώπινη δραστηριότητα κατά την Εποχή του Λίθου στην Κρήτη (39 άτομα), ότι πίστευαν πως δε γίνονταν χρήση χρυσού ή ημιπολύτιμων λίθων (8 άτομα), ενώ κάποιοι σχολίασαν πως δεν περίμεναν να «μοιάζουμε τόσο πολύ με τους ανθρώπους της προϊστορίας» (12 άτομα). Κάποιοι σχολίασαν ότι δε γνώριζαν πως γίνονταν πόλεμοι κατά τη Μινωική Εποχή (9 άτομα) και άλλοι ξαφνιαστήκαν με την ύπαρξη πρακτικής που παραπέμπει στα σημερινά τάματα (21 άτομα). Άλλοι σχολίασαν πως δε γνώριζαν πως ο Μινωικός Πολιτισμός ανήκε στην προϊστορία (7 άτομα). Τέλος, 3 άτομα σχολίασαν πως δεν πίστευαν πριν από την επίσκεψη «ότι θα μπορούσε να διατηρηθεί στην κατάσταση που σώζεται το καλάθι» από τους Αρμένους, καθώς θεώρησαν πως «μετά από τόσες χιλιάδες χρόνια» θα είχε αποσυντεθεί<sup>93</sup>. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι όλοι οι επισκέπτες (100%) θεώρησαν σημαντική την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων για την κοινωνία και η προαναφερθείσα κυρία από την Αυστραλία συμπλήρωσε χαρακτηριστικά ότι «είναι πολύ σημαντικό να βλέπεις τη γαργαλιά σου σε εκθέματα χιλιάδων χρόνων πριν»,

<sup>93</sup> Τα εν λόγω σχόλια δεν ήταν εφικτό να ποσοτικοποιηθούν, καθώς πολλοί ερωτηθέντες έδωσαν ένα συνδυασμό των προαναφερθέντων απαντήσεων.

ενώ ένας άλλος συμμετέχων συμπλήρωσε ότι «Καταλαβαίνεις ότι το παρελθόν δεν απέχει τόσο από το παρόν και τα σημαντικά στοιχεία της ανθρώπινης ψυχής δεν αλλάζουν όσος καιρός και να περάσει». Ακόμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 79,5% των ερωτηθέντων που πριν από την επίσκεψη απάντησαν ότι θεωρούσαν σημαντικότερα τα μινωικά εκθέματα απάντησαν πως μετά την επίσκεψη άλλαξε η γνώμη τους όσον αφορά το συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς δε γνώριζαν για τον πλούτο των αρχαιοτήτων του Ρεθύμνου που ανάγονται σε άλλες περιόδους πέραν της εποχής του Χαλκού (πιν.5) Παρόμοια ήταν και τα σχόλια του 78,4% όσων επισκεπτών πριν από την επίσκεψη σχολίασαν πως έχουν προτίμηση στα μινωικά εκθέματα (πιν.6). Επίσης, μετά την επίσκεψη άλλαξε και η γνώμη του 87,5% όσων επισκεπτών απάντησαν πως θεωρούσαν πως στην ενότητα των προϊστορικών χρόνων του νομού θα έβλεπαν αποκλειστικά μινωικά εκθέματα, καθώς, όπως σχολίασαν είχαν συνδέσει την προϊστορία του νομού αποκλειστικά με μινωικά εκθέματα (πιν.7) Όταν ερωτήθηκαν αν θα επισκέπτονταν εκ νέου την έκθεση, οι περισσότεροι επισκέπτες δε θεώρησαν πως έχουν κάποιο λόγο για να επισκεφθούν ξανά το μουσείο (64,5%), άλλοι απάντησαν πως θα επέστρεφαν για να επεξεργαστούν εκ νέου τα εκθέματα (24,6%) , λιγότεροι θα επέστρεφαν για να δείξουν τα εκθέματα σε άλλα άτομα (10,4%), ενώ ένας κεραμίστας (0,5%) απάντησε πως θα επέστρεφε για να εμπνευστεί και να πάρει ιδέες από τα εκθέματα (γράφ.43).

#### Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Για να επεξεργαστώ καλύτερα τα εκθέματα	45	24,6	24,6	24,6
	Για να δείξω τα εκθέματα σε άλλα άτομα	19	10,4	10,4	35,0
	Δεν έχω λόγο για να επισκεφθώ ξανά το μουσείο	118	64,5	64,5	99,5
	Για να αντλήσω έμπνευση από τα εκθέματα	1	,5	,5	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



Γράφημα 43

Μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο, αρκετοί ερωτηθέντες απέκτησαν κίνητρα για την απόκτηση περαιτέρω γνώσεων όσον αφορά την προϊστορία (66,1% έναντι 33,9%)<sup>94</sup>(γράφ.44).

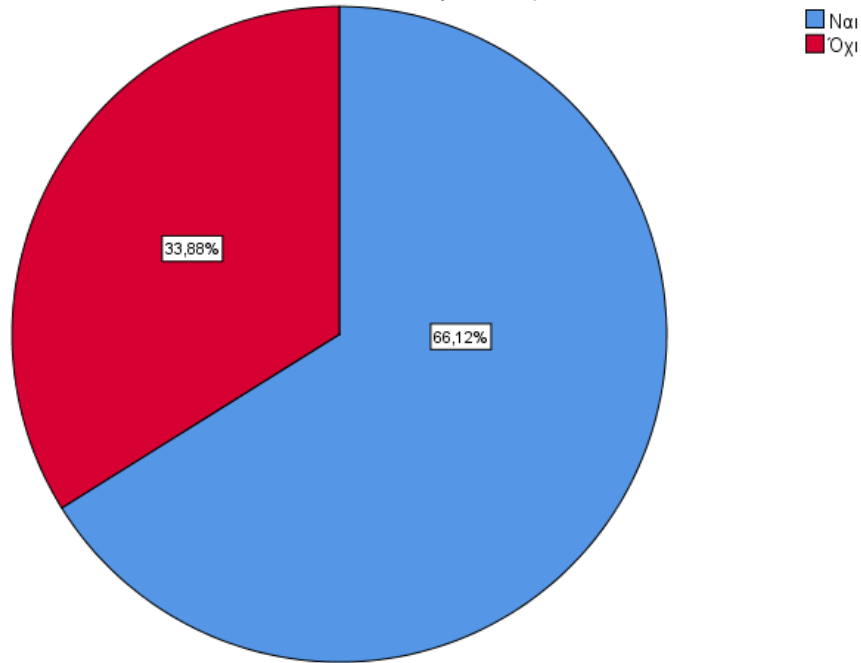
**Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	121	66,1	66,1	66,1
	Όχι	62	33,9	33,9	100,0
	Total	183	100,0	100,0	

<sup>94</sup> Ορισμένοι ερωτηθέντες που απέκτησαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση συμπλήρωσαν πως σκοπεύουν να διαβάσουν σχετικά βιβλία, αλλά και πραγματοποιώντας επισκέψεις στους αρχαιολογικούς χώρους από τους οποίους προέρχονται τα εκθέματα, καθώς και σε άλλα αρχαιολογικά μουσεία της Κρήτης, με σκοπό να δουν περισσότερα προϊστορικά εκθέματα.



Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;



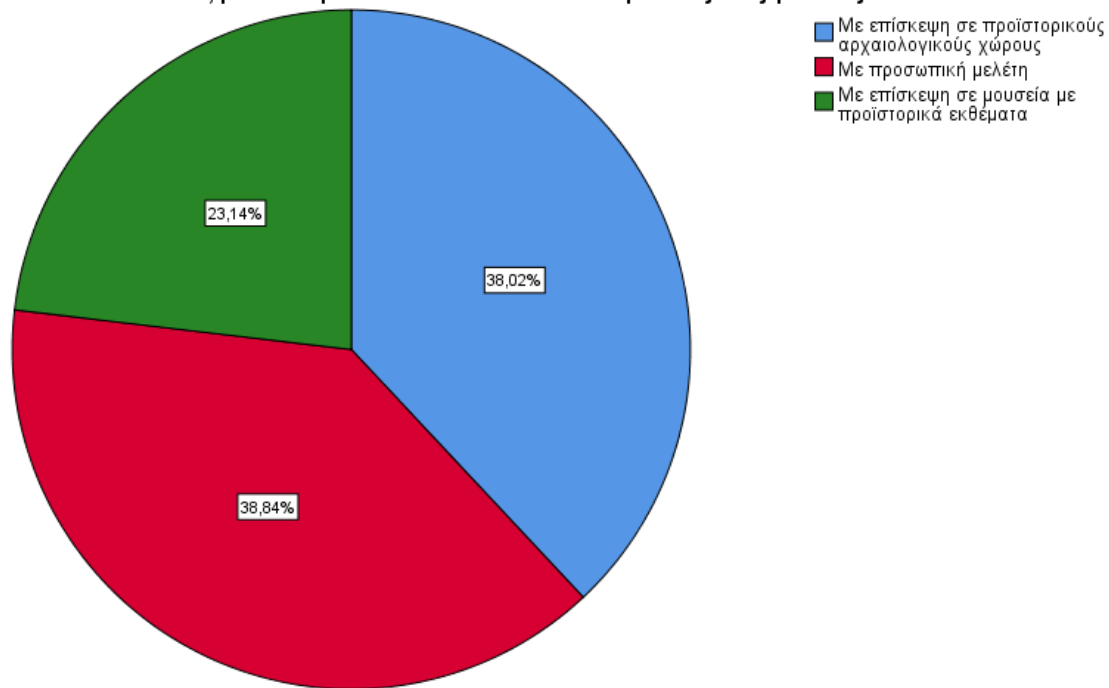
Γράφημα 44

Όσοι απάντησαν καταφατικά στην προηγούμενη ερώτηση, κλήθηκαν να συμπληρώσουν με ποιο τρόπο σκοπεύουν να αποκτήσουν τις νέες γνώσεις. Εξ αυτών, το 38,8% απάντησε πως σκοπεύει να κατακτήσει τις νέες γνώσεις με προσωπική μελέτη, το 38% με επίσκεψη σε προϊστορικούς αρχαιολογικούς χώρους και το 15,3% με επίσκεψη σε μουσεία με προϊστορικά εκθέματα (γράφ.45).

**Αν ναι, με ποιο τρόπο σκοπεύετε να αποκτήσετε τις νέες γνώσεις**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Με επίσκεψη σε προϊστορικούς αρχαιολογικούς χώρους	46	25,1	38,0	38,0
	Με προσωπική μελέτη	47	25,7	38,8	76,9
	Με επίσκεψη σε μουσεία με προϊστορικά εκθέματα	28	15,3	23,1	100,0
	Total	121	66,1	100,0	
Missing	System	62	33,9		
Total		183	100,0		

**Αν ναι, με ποιό τρόπο σκοπεύετε να αποκτήσετε τις νέες γνώσεις**



Γράφημα 45

Στην ερώτηση «Από το 1 έως το 5 (με άριστα το 5) με τι βαθμό θα βαθμολογούσατε την επίσκεψή σας;» οι περισσότεροι επισκέπτες βαθμολόγησαν την επίσκεψή τους με 3 (35,5%), λιγότεροι με 4 (32,2%), κάποιοι με 2 (26,8%), ελάχιστοι βαθμολόγησαν την επίσκεψη με 5 (3,3%), ενώ τέσσερα άτομα (2,2%) βαθμολόγησαν την επίσκεψή τους με 1 (γράφ.46).

**Με άριστα το 5, με τι βαθμό θα αξιολογούσατε την επίσκεψή σας;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	4	2,2	2,2	2,2
	2	49	26,8	26,8	29,0
	3	65	35,5	35,5	64,5
	4	59	32,2	32,2	96,7
	5	6	3,3	3,3	100,0
	Total	183	100,0	100,0	



Γράφημα 46

Όταν ερωτήθηκαν αν επιθυμούν να συμπληρώσουν κάποιο σχόλιο, οι περισσότεροι ανέφεραν πως περίμεναν το μουσείο πιο μεγάλο (96 άτομα). Το εν λόγω σχόλιο, όμως, δεν είχε σε όλες τις περιπτώσεις αρνητική χροιά, καθώς πολλοί σχολίασαν ότι ήταν σε θέση να αποκτήσουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορίας του Ρεθύμνου, με τρόπο περιεκτικό και απλό, χωρίς τη σωματική κούραση που θα συνόδευε η περιήγηση σε μια μεγαλύτερη έκθεση, αφιερώνοντας σχετικά λίγο χρόνο από τη μέρα τους (71 άτομα). Ωστόσο, πολλοί σχολίασαν αρνητικά τις εγκαταστάσεις του μουσείου και ειδικότερα, όπως προαναφέρθηκε, το γεγονός ότι το μουσείο δε διαθέτει χώρους υγιεινής (32 άτομα). Ακόμα, πολλοί επισκέπτες θα ήθελαν περισσότερα ψηφιακά επεξηγηματικά μέσα (38 άτομα) και κάποιοι επισκέπτες που συνοδεύονταν από την οικογένειά τους, σχολίασαν πως θα ήθελαν δραστηριότητες στις οποίες θα μπορεί να συμμετέχει όλη η οικογένεια, καθώς και ψηφιακά παιχνίδια και βίντεο που θα διευκολύνουν τους μικρότερους επισκέπτες (29 άτομα). Άλλοι θα ήθελαν να υπάρχει η δυνατότητα ηχογραφημένης ξενάγησης (26 άτομα), ενώ κάποιοι εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους, καθώς κατά την ημέρα της επίσκεψής τους δεν υπήρχαν διαθέσιμα φυλλάδια με πληροφορίες για την έκθεση (8 άτομα). Ακόμα, ορισμένοι θα ήθελαν το μουσείο να διαθέτει καφετέρια ή/και πωλητήριο για να αγοράσουν κάποιο αναμνηστικό (84 άτομα). Δυστυχώς, κάποιοι επισκέπτες εξέφρασαν παράπονα όσον αφορά το προσωπικό του μουσείου, το οποίο δε γνώριζε καλά αγγλικά και θεώρησαν πως τους φέρθηκαν ψυχρά, απαγορεύοντάς τους, εκτός από τη λήψη φωτογραφιών, ακόμα και να πλησιάσουν στα εκθέματα (11 άτομα). Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις κάποιοι επισκέπτες ανέφεραν πως οι φύλακες του μουσείου ήταν πολύ ευγενικοί και τους κατατόπισαν σε μεγάλο βαθμό όσον αφορά τα εκθέματα, αλλά και τη διαμονή τους στο Ρέθυμνο (4 άτομα). Αρκετά σχόλια σχετίζονταν με την οργάνωση της έκθεσης και με τον τρόπο με τον οποίο ήταν σε

θέση να τους μεταδώσει αποτελεσματικά το γενικότερο χρονολογικό πλαίσιο της προϊστορίας με επεξηγηματικά κείμενα τα οποία είχαν κατανοητές πληροφορίες (52 άτομα), ενώ, ακόμα, σχολιάστηκαν θετικά και οι χάρτες στα επιτοίχια κείμενα (14 άτομα), καθώς μέσω αυτών οι επισκέπτες ήταν σε θέση να αποκτήσουν μια καλή εικόνα της διασποράς των θέσεων στον χώρο και της μεταξύ τους απόστασης.<sup>95</sup> Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε δύο περιπτώσεις, ορισμένοι επισκέπτες εξέφρασαν τη δυσανασχέτησή τους, όσον αφορά το γεγονός ότι κανείς δεν τους ενημέρωσε για την πορεία που έπρεπε να ακολουθήσουν μετά την είσοδό τους στον χώρο, κι έτσι, ξεκίνησαν την περιήγησή τους στο από τα εκθέματα της Ενετοκρατίας. Όταν ερωτήθηκαν για ποιο λόγο το θεώρησαν λάθος, ακολούθησε μια μικρή συζήτηση, μετά από την οποία και οι δύο επισκέπτες θεώρησαν αρκετά ενδιαφέρουσα την έναρξη της περιήγησης από τα εκθέματα τα οποία είναι χρονολογικά πιο κοντά στη σύγχρονη εποχή. Μάλιστα, ένας εκ των δύο χαρακτήρισε την εν λόγω ακολουθία ως «ένα ευχάριστο ταξίδι στο παρελθόν» («a pleasant journey to the past»).

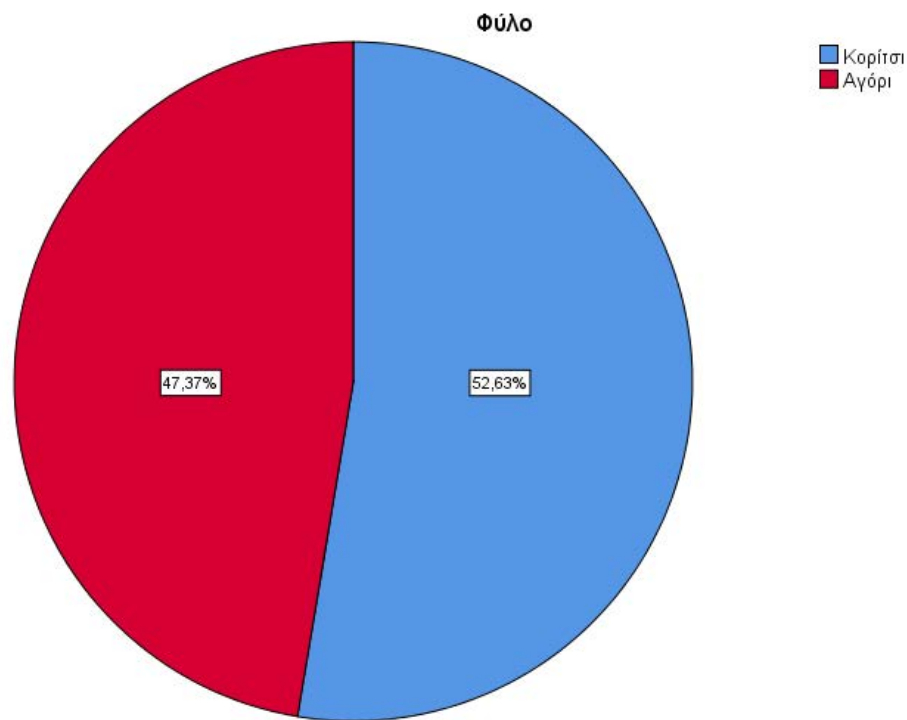
#### Σχολικές ομάδες (στο εξής Ομάδα Γ)

Παρακάτω, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα από τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από 171 μαθητές που επισκέφθηκαν το μουσείο στο πλαίσιο οργανωμένων σχολικών επισκέψεων, κατά τις οποίες πραγματοποιήθηκαν μουσειακές ξεναγήσεις από αρχαιολόγους της Υπηρεσίας. Όπως και με τους υπόλοιπους μουσειακούς επισκέπτες, έτσι και στην περίπτωση των μαθητών, διεξήχθησαν ερωτήσεις με σκοπό να προσδιοριστεί το γενικότερο προφίλ και οι προτιμήσεις των μαθητών, η συχνότητα με την οποία επισκέπτονταν μουσεία, αλλά και το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους, καθώς κρίθηκε σκόπιμο να ελεγχθεί αν αυτό συσχετίζεται με την εικόνα που έχουν διαμορφώσει οι μαθητές όσον αφορά τις μουσειακές επισκέψεις, το μουσειακό περιβάλλον και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τη μουσειακή εμπειρία.

Όσον αφορά το γενικότερο προφίλ των μαθητών, ήταν αγόρια (47,4%) και κορίτσια (52,6%) (γράφ.47).

		Φύλο			Cumulative
		Frequency	Percent	Valid Percent	Percent
Valid	Κορίτσι	90	52,6	52,6	52,6
	Αγόρι	81	47,4	47,4	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

<sup>95</sup> Σε αυτές τις περιπτώσεις οι απαντήσεις των ερωτηθέντων δεν ήταν σε θέση να ποσοτικοποιηθούν, καθώς σε πολλές περιπτώσεις οι συμμετέχοντες έδωσαν περισσότερες απαντήσεις συνδυαστικά.

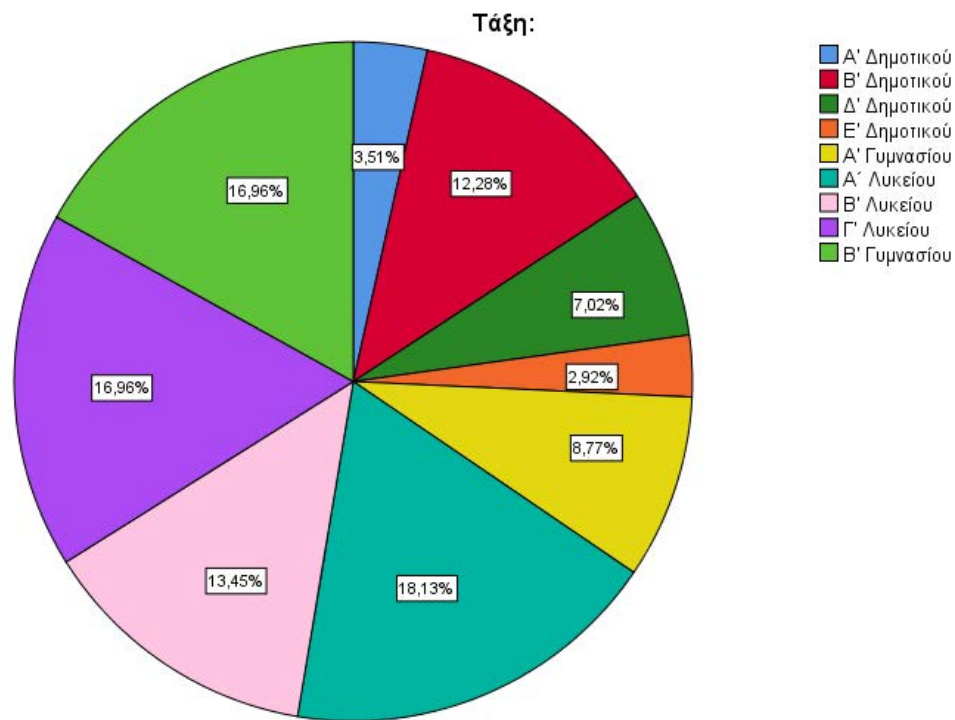


Γράφημα 47

Δ' Δημοτικού (8,8%), Ε' Δημοτικού (13,5%), Α' Γυμνασίου (17,5%), Α' Λυκείου (14%), Β' Λυκείου (25,7%) και Γ' Λυκείου (20,5%) (γράφ.48).

**Τάξη:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Α' Δημοτικού	6	3,5	3,5	3,5
	Β' Δημοτικού	21	12,3	12,3	15,8
	Δ' Δημοτικού	12	7,0	7,0	22,8
	Ε' Δημοτικού	5	2,9	2,9	25,7
	Α' Γυμνασίου	15	8,8	8,8	34,5
	Α' Λυκείου	31	18,1	18,1	52,6
	Β' Λυκείου	23	13,5	13,5	66,1
	Γ' Λυκείου	29	17,0	17,0	83,0
	Β' Γυμνασίου	29	17,0	17,0	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

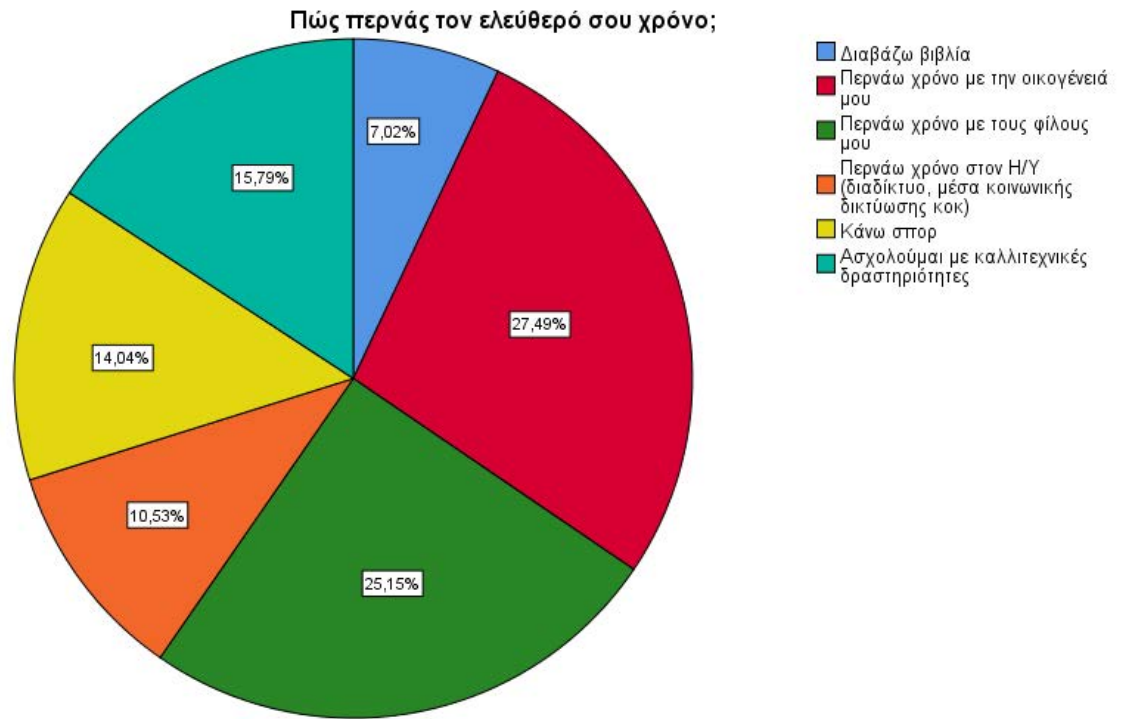


Γράφημα 48

Οι περισσότεροι μαθητές στον ελεύθερό τους χρόνο ανέφεραν πως περνούν χρόνο με την οικογένειά τους (27,5%), αρκετοί περνούν χρόνο με τους φίλους τους (25,1%), κάποιοι ασχολούνται με καλλιτεχνικές δραστηριότητες (15,8%), ορισμένοι ασχολούνται με τον αθλητισμό (14%), λιγότεροι παίζουν ηλεκτρονικά παιχνίδια και ασχολούνται με το διαδίκτυο (10,5%) και ακόμα πιο λίγοι στον ελεύθερό τους χρόνο επιλέγουν να διαβάζουν βιβλία (7%) (γράφ.49).

**Πώς περνάς τον ελεύθερό σου χρόνο;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Διαβάζω βιβλία	12	7,0	7,0	7,0
Περνάω χρόνο με την οικογένειά μου	47	27,5	27,5	34,5
Περνάω χρόνο με τους φίλους μου	43	25,1	25,1	59,6
Περνάω χρόνο στον Η/Υ (διαδίκτυο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.ο.κ.)	18	10,5	10,5	70,2
Κάνω σπορ	24	14,0	14,0	84,2
Ασχολούμαι με καλλιτεχνικές δραστηριότητες	27	15,8	15,8	100,0
Total	171	100,0	100,0	

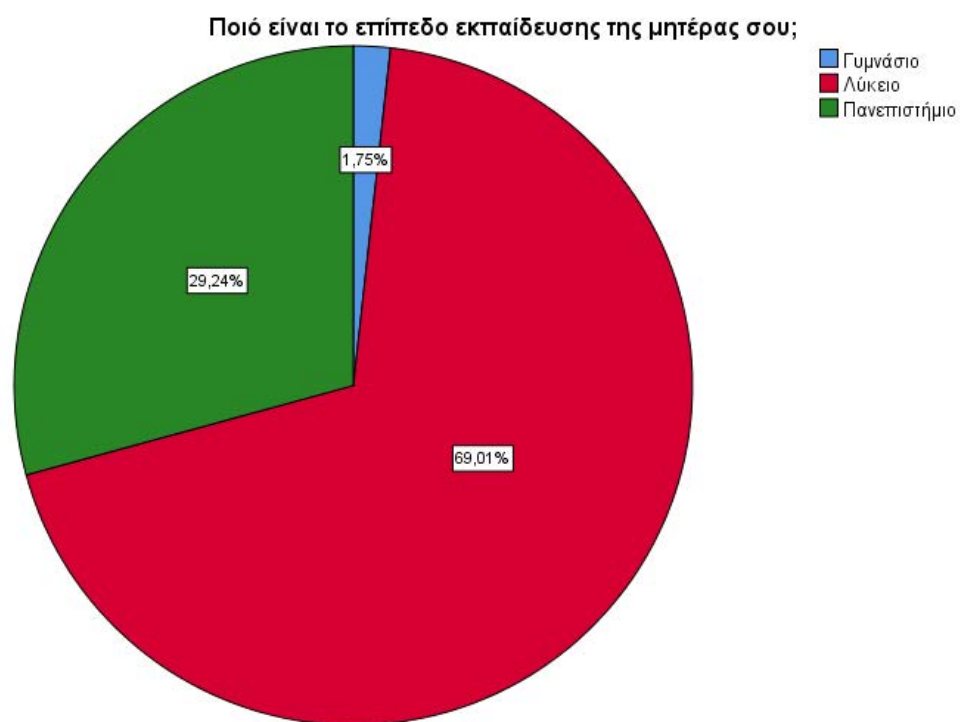


Γράφημα 49

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης από τις μητέρες των παιδιών, οι περισσότερες έχουν ολοκληρώσει το Λύκειο (69%), λιγότερες έχουν σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο (29,2%) και ακόμα πιο λίγες έχουν ολοκληρώσει μόνο το Γυμνάσιο (1,8%) (γράφ.50).

**Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Γυμνάσιο	3	1,8	1,8	1,8
	Λύκειο	118	69,0	69,0	70,8
	Πανεπιστήμιο	50	29,2	29,2	100,0
	Total	171	100,0	100,0	



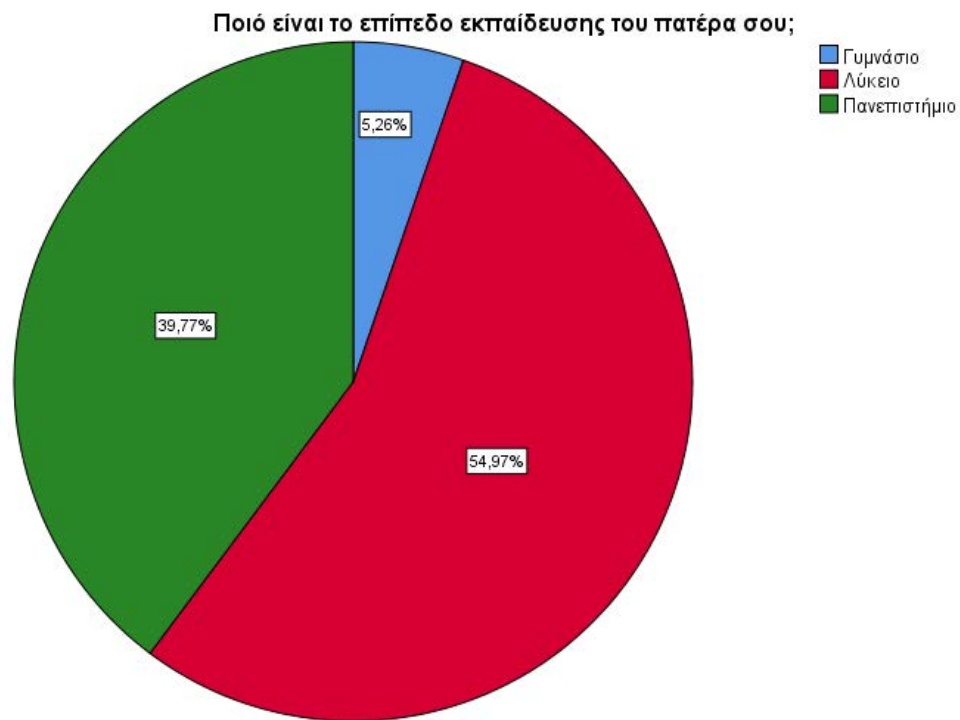
Γράφημα 50

Οι περισσότεροι πατέρες των μαθητών έχουν ολοκληρώσει το Λύκειο (55%), αρκετοί έχουν σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο (39,8%) και κάποιοι έχουν ολοκληρώσει το Γυμνάσιο (5,3%) (γράφ.51).

**Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Γυμνάσιο	9	5,3	5,3	5,3
	Λύκειο	94	55,0	55,0	60,2
	Πανεπιστήμιο	68	39,8	39,8	100,0
Total		171	100,0	100,0	





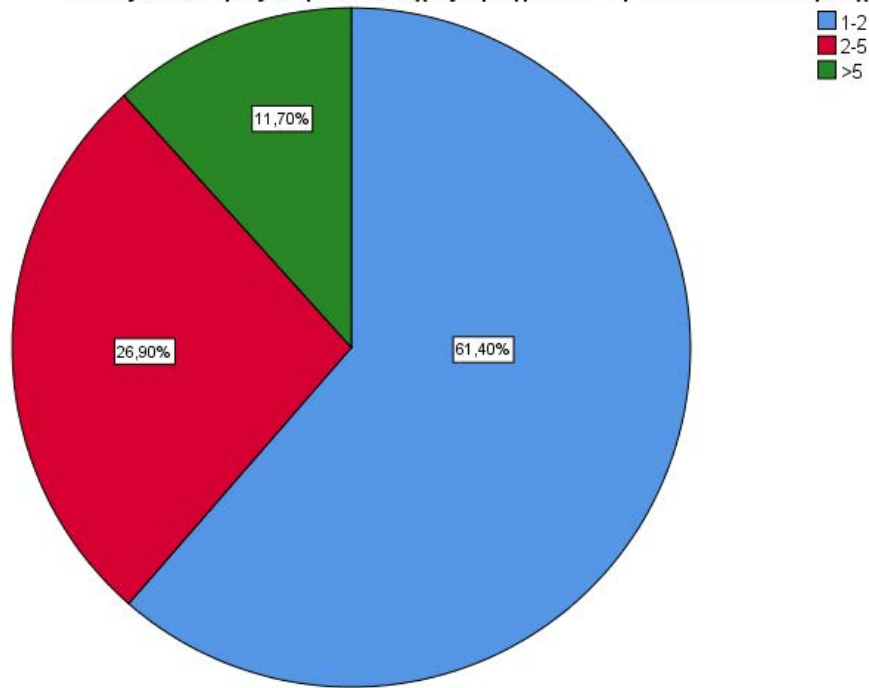
Γράφημα 51

Τα τελευταία τρία χρόνια τα περισσότερα παιδιά (61,4%) επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο μία με δύο φορές, λιγότερα παιδιά επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο από δύο έως πέντε φορές (26,9%), ενώ κάποια παιδιά πραγματοποίησαν περισσότερες από πέντε μουσειακές επισκέψεις κατά τα τελευταία τρία χρόνια (11,7%) (γράφ.52).

**Πόσες επισκέψεις σε μουσεία έχεις πραγματοποιήσει τα τελευταία τρία χρόνια;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1-2	105	61,4	61,4	61,4
	2-5	46	26,9	26,9	88,3
	>5	20	11,7	11,7	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

Πόσες επισκέψεις σε μουσεία έχεις πραγματοποιήσει τα τελευταία τρία χρόνια;



Γράφημα 52

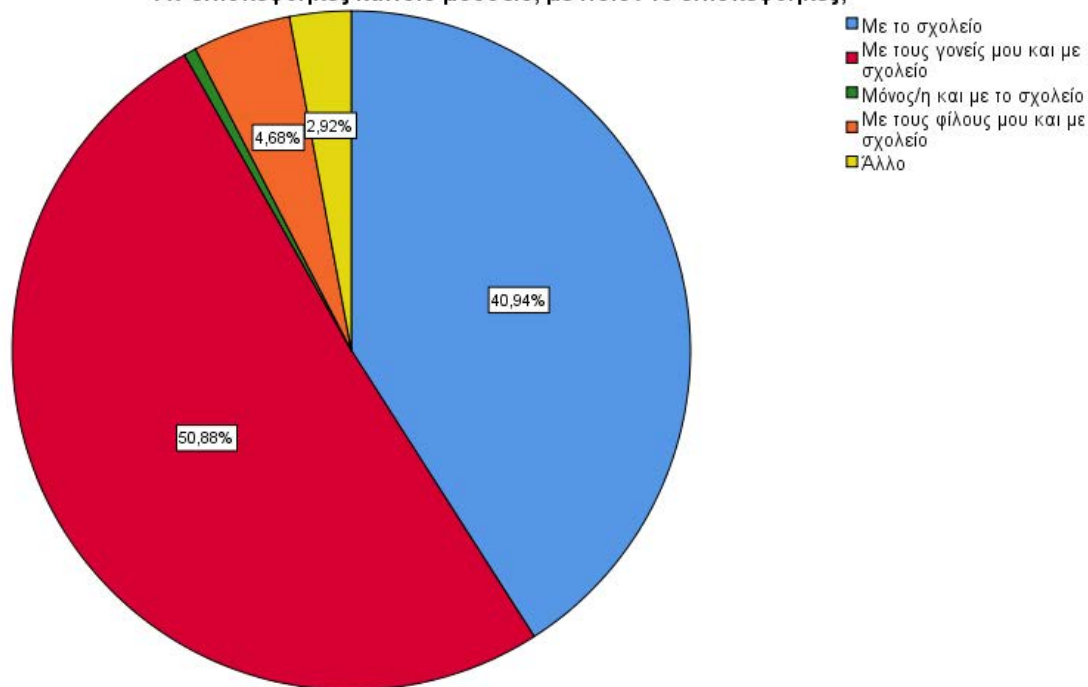
Κανένας μαθητής (0%) δεν παρευρέθηκε σε κάποια δράση του μουσείου (διαλέξεις, ξεναγήσεις κ.ο.κ.). Όταν ερωτήθηκαν με ποιόν πραγματοποίησαν τη μουσειακή επίσκεψη, η πλειονότητα των μαθητών απάντησαν πως επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο με το σχολείο και την οικογένειά τους (50,9%), αρκετά μόνο με το σχολείο τους (40,9%), λιγότερα παιδιά επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο με το σχολείο και τους φίλους τους (4,7%), ενώ ακόμα πιο λίγα παιδιά επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο τόσο με το σχολείο όσο και με άλλες ομάδες (κατηχητικό και Προσκόπους) (2,9%). Τέλος, μόνο ένας μαθητής (0,6%) πραγματοποίησε μουσειακές επισκέψεις με το σχολείο και μόνος του<sup>96</sup>(γράφ.53).

Αν επισκέφθηκες κάποιο μουσείο, με ποιόν το επισκέφθηκες;

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Με το σχολείο	70	40,9	40,9	40,9
Με τους γονείς μου και με το σχολείο	87	50,9	50,9	91,8
Μόνος/η και με το σχολείο	1	,6	,6	92,4
Με τους φίλους μου και με το σχολείο	8	4,7	4,7	97,1
Άλλο	5	2,9	2,9	100,0
Total	171	100,0	100,0	

<sup>96</sup> Η συγκεκριμένη ερώτηση ήταν ερώτηση ανοιχτού τύπου. Οι απαντήσεις των μαθητών επέτρεψαν τη μετέπειτα κωδικοποίηση των απαντήσεων, προκειμένου να ποσοτικοποιηθούν.

**Αν επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο, με ποιόν το επισκέφθηκαν;**



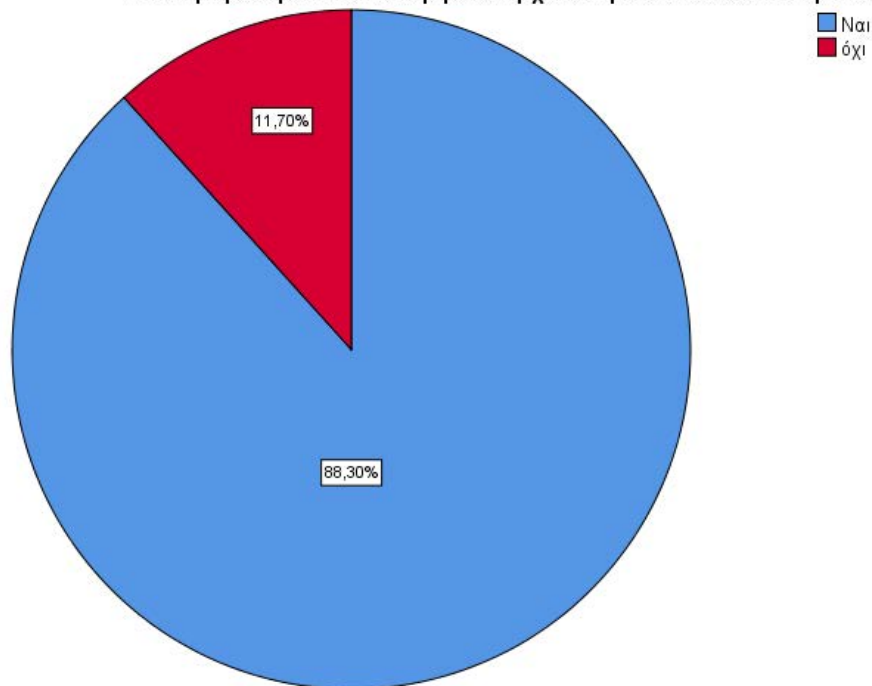
Γράφημα 53

Όλα τα παιδιά είχαν επισκεφθεί κάποιο μουσείο με το σχολείο τους και όλα τα παιδιά είχαν επισκεφθεί κάποιο αρχαιολογικό μουσείο στο παρελθόν. Οι περισσότεροι μαθητές (88,3% έναντι 11,7%) επισκέφθηκαν για πρώτη φορά την προσωρινή έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου (γράφ.54).

**Είναι η πρώτη σου επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	151	88,3	88,3	88,3
	Όχι	20	11,7	11,7	100,0
Total		171	100,0	100,0	

**Είναι η πρώτη σου επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου;**



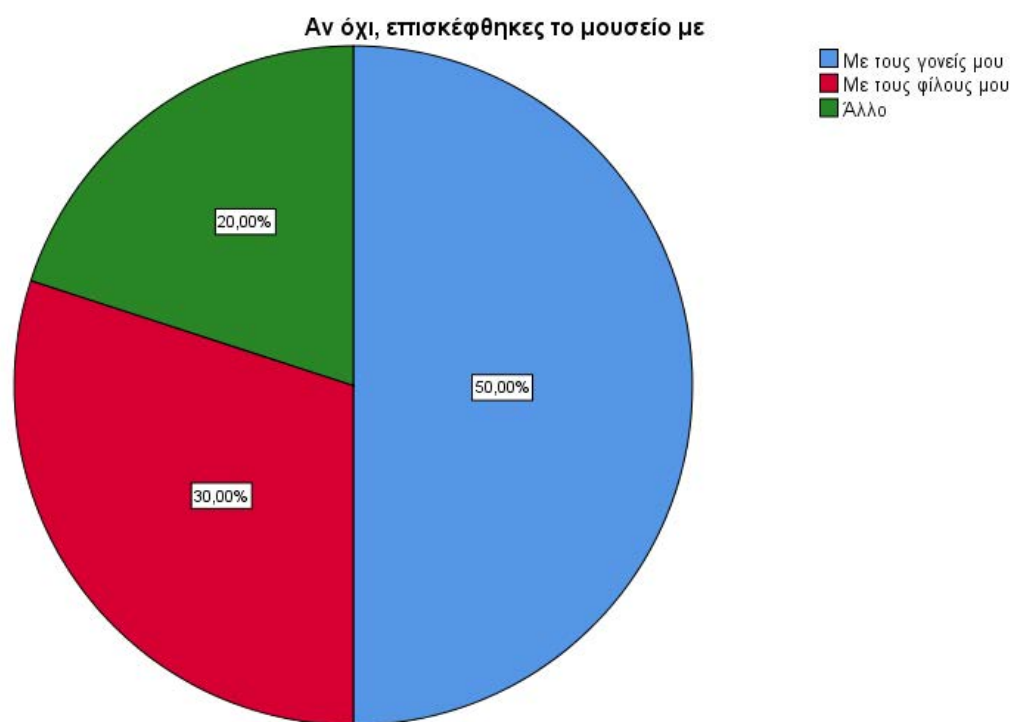
Γράφημα 54

Από τα παιδιά που επισκέφθηκαν το μουσείο στο παρελθόν, τα περισσότερα επισκέφθηκαν το μουσείο με τους γονείς τους (50%), κάποια επισκέφθηκαν το μουσείο με φίλους (30%) και άλλοι με διαφορετικές ομάδες (με προσκόπους ή με κάποιο σύλλογο) (20%)<sup>97</sup> (γράφ.55).

**Αν όχι, επισκέφθηκες το μουσείο με**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Με τους γονείς μου	10	5,8	50,0	50,0
	Με τους φίλους μου	6	3,5	30,0	80,0
	Άλλο	4	2,3	20,0	100,0
	Total	20	11,7	100,0	
Missing	System	151	88,3		
Total		171	100,0		

<sup>97</sup> Η συγκεκριμένη ερώτηση ήταν ερώτηση ανοιχτού τύπου. Οι απαντήσεις των μαθητών επέτρεψαν τη μετέπειτα κατηγοριοποίηση των απαντήσεων, προκειμένου να ποσοτικοποιηθούν.



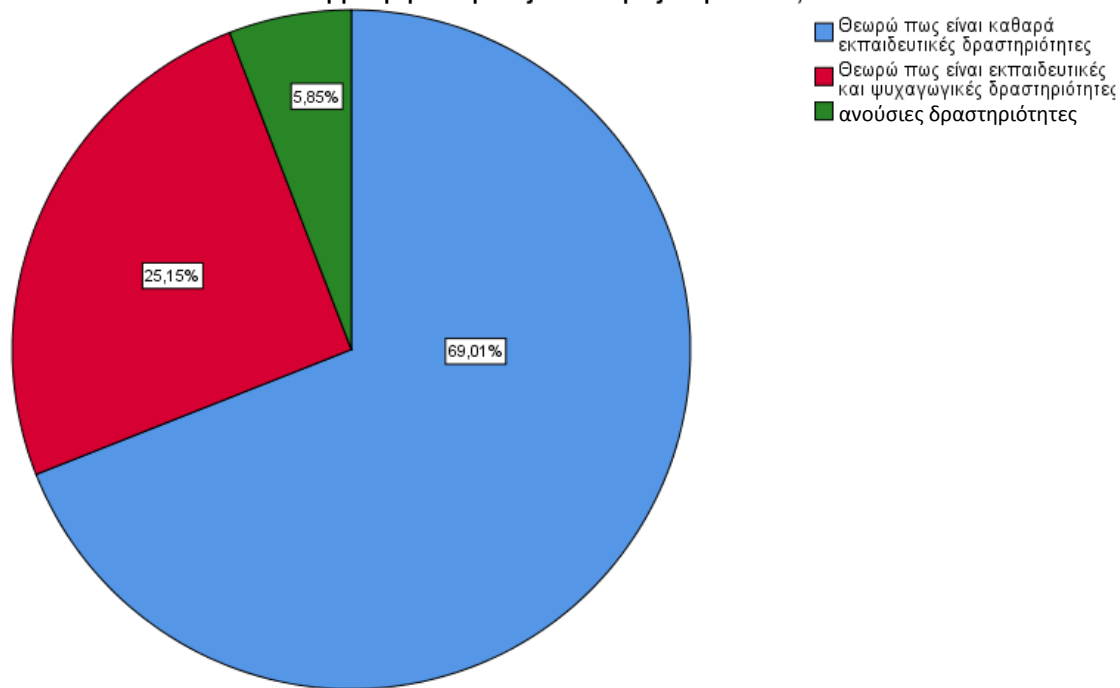
Γράφημα 55

Οι περισσότεροι μαθητές θεωρούν πως οι μουσειακές επισκέψεις έχουν αμιγώς εκπαιδευτικό χαρακτήρα (69%), αρκετοί τις χαρακτήρισαν εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες (25,1%), ενώ κάποια παιδιά θεωρούν πως οι μουσειακές επισκέψεις είναι ανούσιες δραστηριότητες (5,8%) (γράφ.56).

**Ποιά είναι η γνώμη σου για τις επισκέψεις σε μουσεία;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Θεωρώ πως είναι καθαρά εκπαιδευτικές δραστηριότητες	118	69,0	69,0	69,0
	Θεωρώ πως είναι εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες	43	25,1	25,1	94,2
	Θεωρώ πως είναι ανούσιες δραστηριότητες	10	5,8	5,8	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

**Ποιά είναι η γνώμη σου για τις επισκέψεις σε μουσεία;**



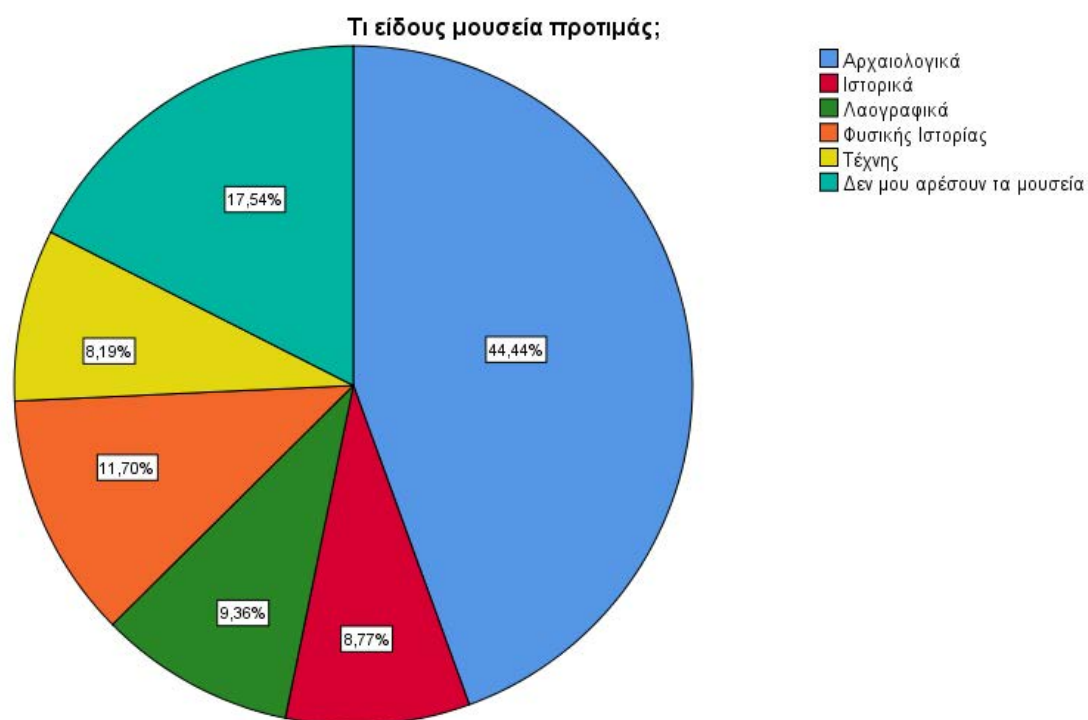
Γράφημα 56

Δυστυχώς, κανένα παιδί δεν επέλεξε την απάντηση «ψυχαγωγική δραστηριότητα». Όταν ερωτήθηκαν τι είδους μουσεία προτιμούν<sup>98</sup>, η πλειονότητα των μαθητών απάντησε πως προτιμά αρχαιολογικά μουσεία (44,4%), λιγότερα παιδιά απάντησαν πως προτιμούν μουσεία Φυσικής Ιστορίας (11,7%), κάποια απάντησαν πως προτιμούν λαογραφικά μουσεία (9,4%), άλλα ιστορικά μουσεία (8,8%) και, τέλος, λιγότερα προτιμούν μουσεία τέχνης (8,2%). Δυστυχώς, αρκετά παιδιά απάντησαν πως δεν τους αρέσουν τα μουσεία (17,5%) (γράφ.57).

**Τι είδους μουσεία προτιμάς;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Αρχαιολογικά	76	44,4	44,4	44,4
	Ιστορικά	15	8,8	8,8	53,2
	Λαογραφικά	16	9,4	9,4	62,6
	Φυσικής Ιστορίας	20	11,7	11,7	74,3
	Τέχνης	14	8,2	8,2	82,5
	Δε μου αρέσουν τα μουσεία	30	17,5	17,5	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

<sup>98</sup> Η εν λόγω ερώτηση ήταν ερώτηση ανοικτού τύπου και οι απαντήσεις των μαθητών επέτρεψαν τη μετέπειτα κωδικοποίηση των απαντήσεων. Ωστόσο, ζητήθηκε από τους μαθητές να επιλέξουν μόνο ένα είδος μουσείων.



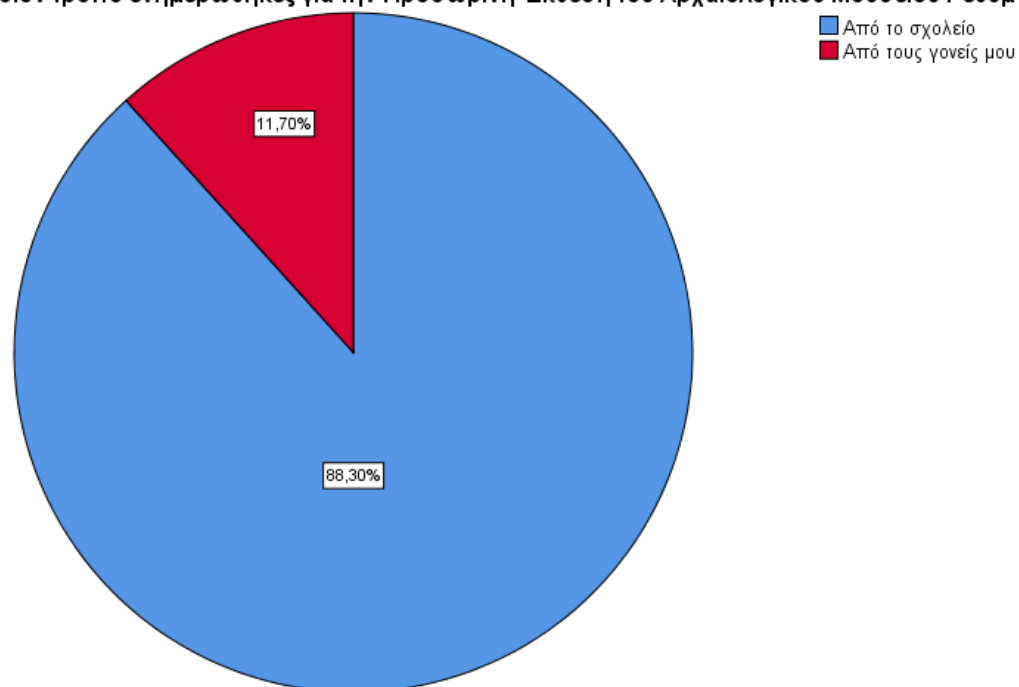
Γράφημα 57

Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν ερωτήσεις με σκοπό να προσδιοριστούν οι γνώσεις των παιδιών σχετικά με τα εκθέματα, και στην περίπτωση που αυτές υπήρχαν, να προσδιοριστεί ο τρόπος με τον οποίο αποκτήθηκαν. Στόχος των εν λόγω ερωτήσεων ήταν να προσδιοριστεί η αποτελεσματικότητα του μουσείου στην προσέγγισή των μαθητών πριν από τη διεξαγωγή της σχολικής επίσκεψης. Οι περισσότεροι μαθητές (88,3%) ενημερώθηκαν για την έκθεση από το σχολείο, ενώ κάποιοι ενημερώθηκαν από τους γονείς τους (11,7%) (γράφ.58).

**Με ποιόν τρόπο ενημερώθηκες για την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Από το σχολείο	151	88,3	88,3	88,3
Από τους γονείς μου	20	11,7	11,7	100,0
Total	171	100,0	100,0	

**Με ποιόν τρόπο ενημερώθηκες για την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**



Γράφημα 58

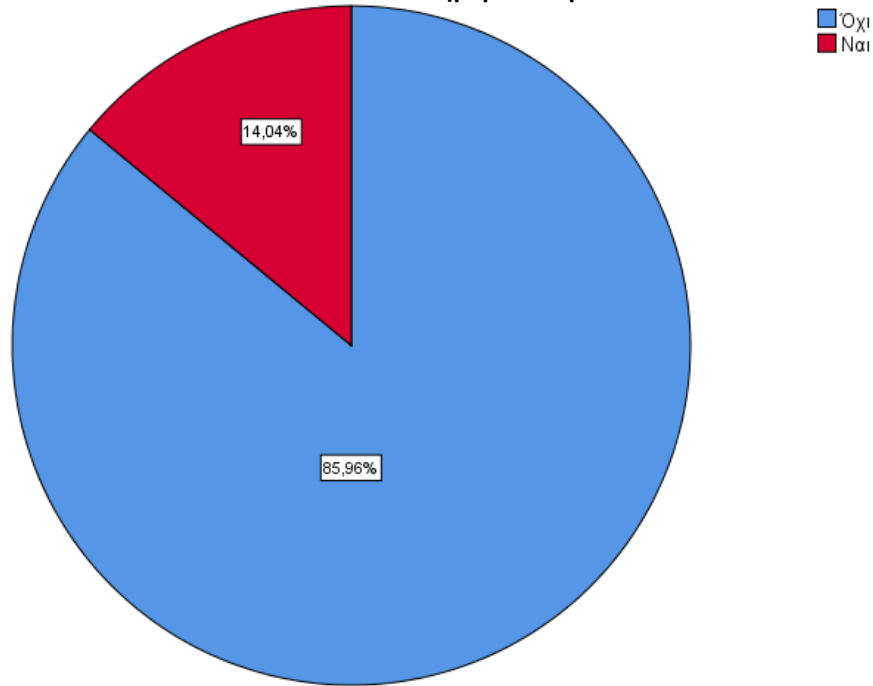
Έπειτα, οι μαθητές ερωτήθηκαν αν είχαν γνώσεις σχετικά με τα εκθέματα της συλλογής πριν από την επίσκεψη. Σκοπός της ερώτησης ήταν να διερευνηθεί αν πριν από την επίσκεψη έλαβε χώρα στη σχολική τάξη σχετική ενημέρωση όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα, με στόχο την κατάλληλη προετοιμασία των μαθητών. Οι περισσότεροι μαθητές δεν είχαν ενημερωθεί σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα της έκθεσης (86% έναντι 14%) (γράφ.59).

**Πριν από την επίσκεψη στο μουσείο είχες ενημερωθεί σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα της συλλογής;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Όχι	147	86,0	86,0	86,0
	Ναι	24	14,0	14,0	100,0
Total		171	100,0	100,0	



Πριν από την επίσκεψη στο μουσείο είχες ενημερωθεί για τα προϊστορικά εκθέματα της συλλογής;

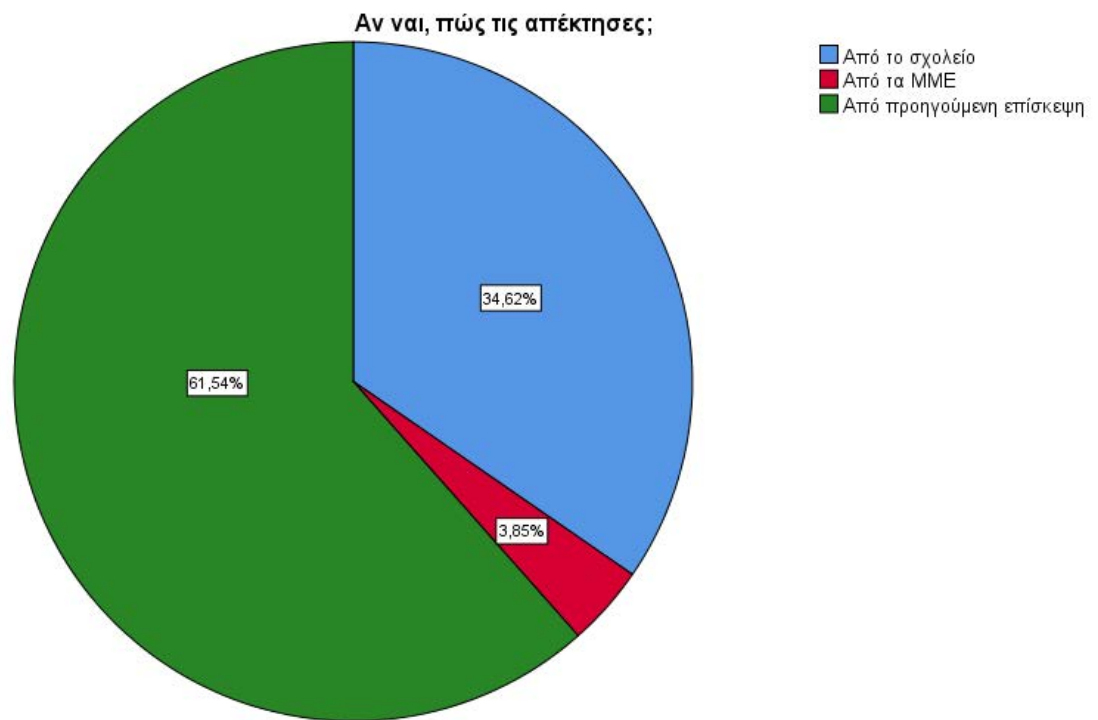


Γράφημα 59

Από τα παιδιά που είχαν ενημερωθεί σχετικά με τα εκθέματα, τα περισσότερα το κατάφεραν με προηγούμενη επίσκεψη (61,5%), κάποια ενημερώθηκαν από το σχολείο (34,6%) και μόλις ένα παιδί απέκτησε σχετικές πληροφορίες από τα τοπικά ΜΜΕ (3,8%) (γράφ.60).

**Αν ναι, πώς;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Από το σχολείο	9	5,3	34,6	34,6
	Από τα ΜΜΕ	1	,6	3,8	38,5
	Από προηγούμενη επίσκεψη	16	9,4	61,5	100,0
	Total	26	15,2	100,0	
Missing	System	145	84,8		
Total		171	100,0		



Γράφημα 60

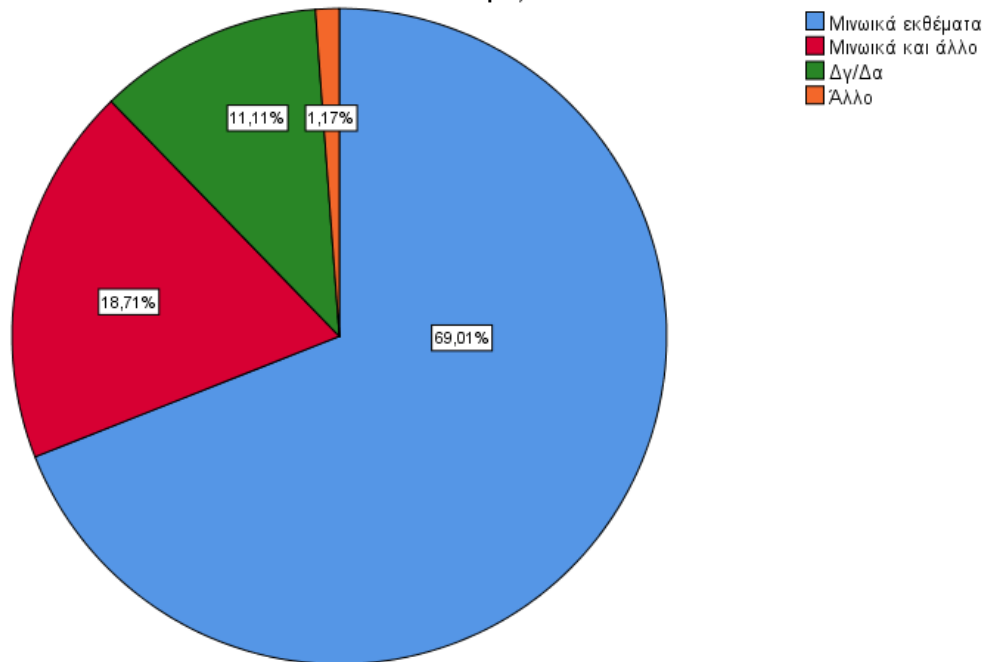
Πριν από την περιήγησή τους στον εκθεσιακό χώρο, τέθηκαν στα παιδιά ορισμένες ερωτήσεις με σκοπό να διερευνηθούν οι γνώσεις και οι πεποιθήσεις τους για την προϊστορία. Οι εν λόγω ερωτήσεις ήταν παρόμοιες με αυτές που τέθηκαν και στους υπόλοιπους επισκέπτες. Ζητήθηκε αρχικά από τους μαθητές να προσδιορίσουν τα χρονολογικά όρια της προϊστορίας, ρωτήθηκαν για τα εκθέματα που θεωρούν πως θα δουν στη μουσειακή ενότητα των προϊστορικών χρόνων, εάν έχουν κάποια προτίμηση σε εκθέματα συγκεκριμένης περιόδου, καθώς και εάν θεωρούν περισσότερο σημαντικά κάποια εκθέματα για το συγκεκριμένο μουσείο. Όταν ζητήθηκε από τους μαθητές να προσδιορίσουν τα χρονολογικά όρια της προϊστορίας, κανένας δεν έδωσε κάποια απάντηση που να πλησιάζει στα πραγματικά όρια της. Στην ερώτηση «Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία;» η πλειονότητα των μαθητών απάντησε πως θεωρεί πως θα δει αποκλειστικά μινωικά εκθέματα (69%), λιγότεροι θεώρησαν πως εκτός των μινωικών εκθεμάτων θα δουν και εκθέματα διαφορετικών πολιτισμών της προϊστορίας (πχ αιγυπτιακά εκθέματα, μυκηναϊκά εκθέματα, αλλά και σουμεριακά εκθέματα) (18,7%), το 11,1% απάντησε πως δε γνωρίζει, ενώ δύο παιδιά (1,2%) θεώρησαν πως θα δουν παλαιοντολογικά εκθέματα (δεινόσαυρους) (γράφ.61).

**(πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία στον νομό;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Μινωικά εκθέματα	118	69,0	69,0	69,0
Μινωικά και άλλο	32	18,7	18,7	87,7
Δγ/Δα	19	11,1	11,1	98,8

Άλλο	2	1,2	1,2	100,0
Total	171	100,0	100,0	

(πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την Προϊστορία στο Νομό;



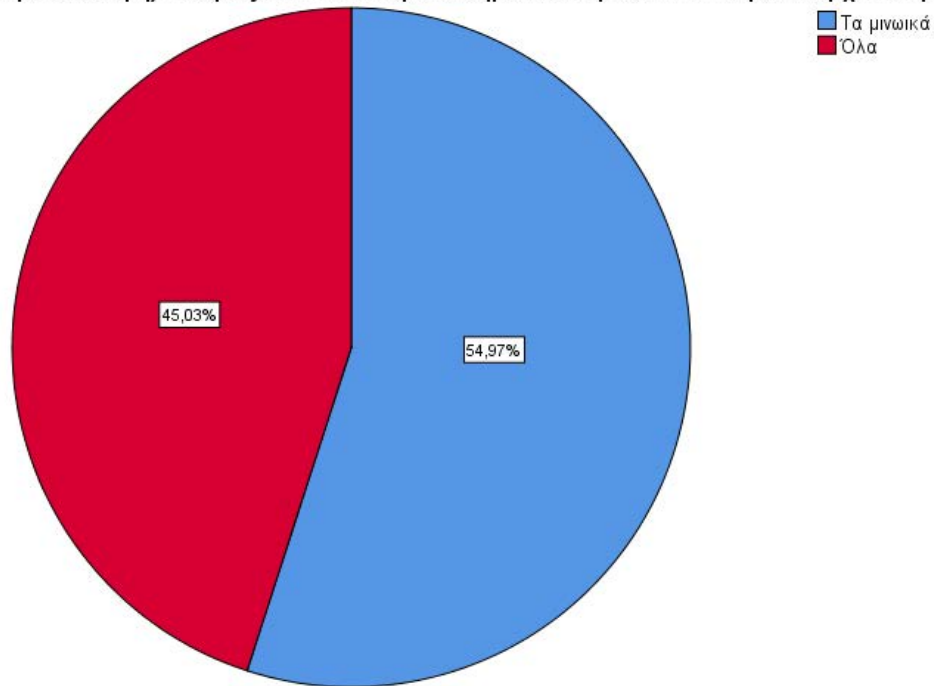
Γράφημα 61

Όταν ερωτήθηκαν αν θεωρούν σημαντικότερα κάποια εκθέματα για το μουσείο, η πλειονότητα των μαθητών θεώρησε σημαντικότερα τα μινωικά εκθέματα (55%), ενώ λιγότεροι μαθητές θεώρησαν πως όλα τα εκθέματα είναι εξίσου σημαντικά (45%) (γράφ.62).

(πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Τα μινωικά	94	55,0	55,0	55,0
	Όλα	77	45,0	45,0	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

(πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;



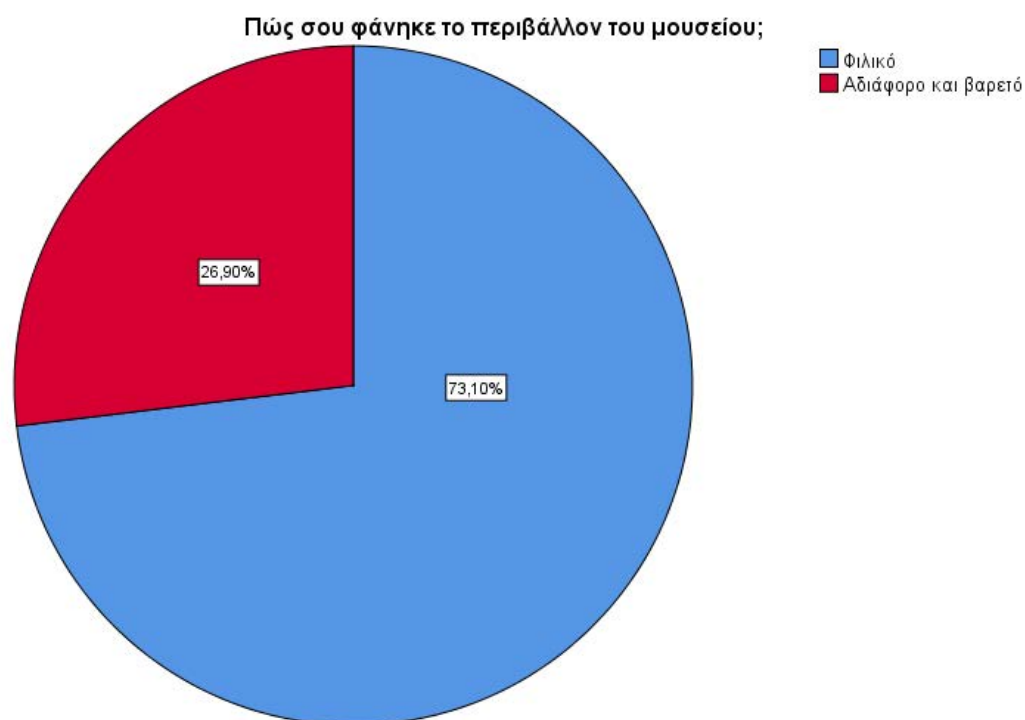
Γράφημα 62

Ακολούθησαν ερωτήσεις με σκοπό τη διερεύνηση της γνώμης των παιδιών όσον αφορά το μουσειακό περιβάλλον, την επίσκεψη στην έκθεση, αλλά και τα ίδια τα εκθέματα. Επιπλέον, ζητήθηκε η γνώμη τους για τις μουσειακές εγκαταστάσεις. Βασικός στόχος των ερωτήσεων ήταν να διερευνηθεί αν το περιβάλλον της έκθεσης είναι σε θέση να προσφέρει στα παιδιά τις κατάλληλες συνθήκες για μια εποικοδομητική μουσειακή εμπειρία και αν, εν τέλει, αυτή επετεύχθη. Τέλος, τα παιδιά ρωτήθηκαν αν θα προτιμούσαν να αποκτήσουν γνώσεις για την προϊστορία από το μουσείο ή το σχολείο.

Όταν ζητήθηκε η γνώμη των μαθητών σχετικά με το περιβάλλον του εκθεσιακού χώρου, οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν πως τους φάνηκε φιλικό (73,1%), ενώ σε κάποιους φάνηκε αδιάφορο και βαρετό (26,9%) (γράφ.63).

#### Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Φιλικό	125	73,1	73,1	73,1
Αδιάφορο και βαρετό	46	26,9	26,9	100,0
Total	171	100,0	100,0	



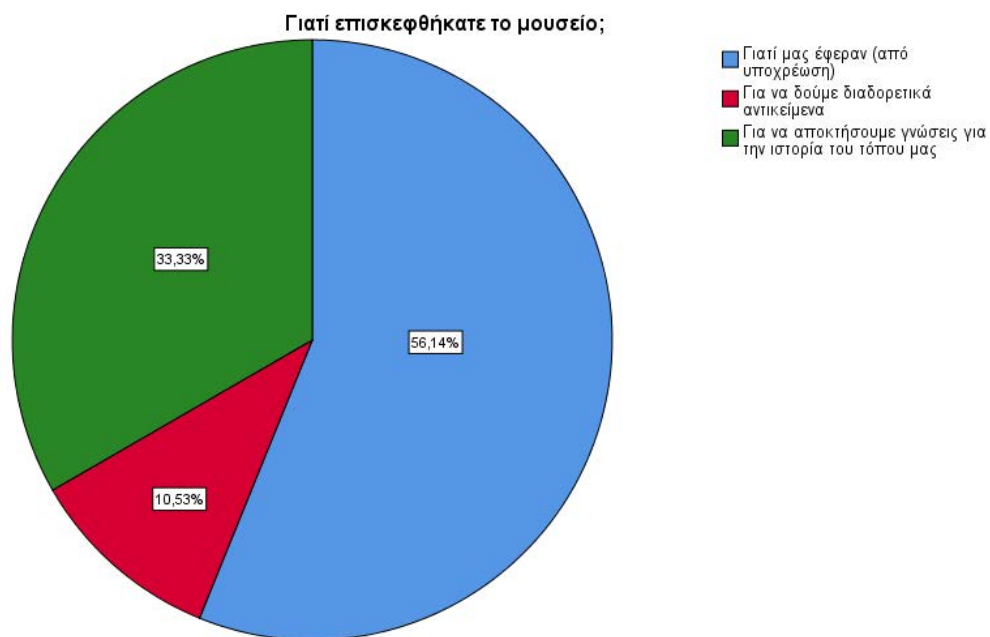
Γράφημα 63

Η συγκεκριμένη ερώτηση κλειστού τύπου προσέφερε εκτός από τις δύο παραπάνω επιλογές και μια επιπλέον: «απόμακρο και εχθρικό». Σημαντικό είναι το γεγονός ότι κανένα παιδί δεν επέλεξε την εν λόγω απάντηση. Όσον αφορά το λόγο επίσκεψης στη συγκεκριμένη έκθεση, το 56,1% απάντησε πως επισκέφθηκε το μουσείο γιατί τους «έφεραν με το σχολείο», υποδεικνύοντας ότι η επίσκεψη έγινε αντιληπτή από την πλειονότητα των παιδιών ως μια υποχρέωση. Το 33,3% απάντησαν πως επισκέφθηκαν το μουσείο για να αποκτήσουν γνώσεις σχετικά με την ιστορία του τόπου τους και το 10,5% για να δουν διαφορετικά/περίεργα αντικείμενα<sup>99</sup> (γράφ.64).

**Γιατί επισκεφθήκατε το μουσείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Γιατί μας έφεραν (από υποχρέωση)	96	56,1	56,1	56,1
	Για να δούμε διαφορετικά αντικείμενα	18	10,5	10,5	66,7
	Για να αποκτήσουμε γνώσεις για την ιστορία του τόπου μας	57	33,3	33,3	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

<sup>99</sup> Η εν λόγω ερώτηση ήταν ανοικτού τύπου και οι απαντήσεις των μαθητών επέτρεψαν τη μετέπειτα κωδικοποίησή τους.



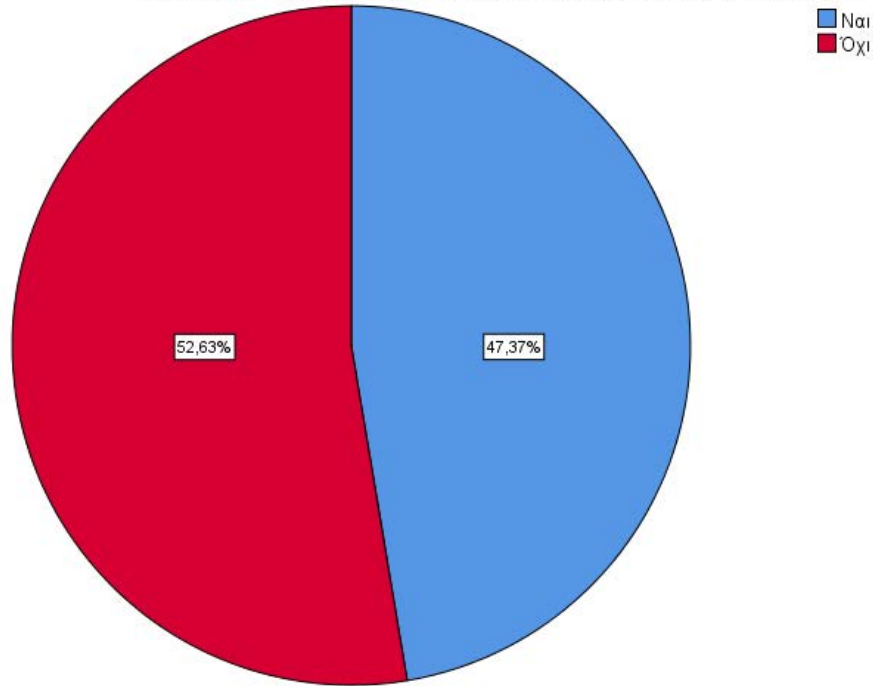
Γράφημα 64

Στην ερώτηση «Θα επισκεπτόσουν το μουσείο αν δε σας έφερναν με το σχολείο;», το 52,6% απάντησε αρνητικά, ενώ το 47,4% απάντησε καταφατικά (γράφ.65).

**Θα επισκεπτόσουν το μουσείο αν δε σας έφερναν με το σχολείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	81	47,4	47,4	47,4
	Όχι	90	52,6	52,6	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

Θα επισκεπτόσουν το μουσείο αν δε σας έφερναν με το σχολείο;



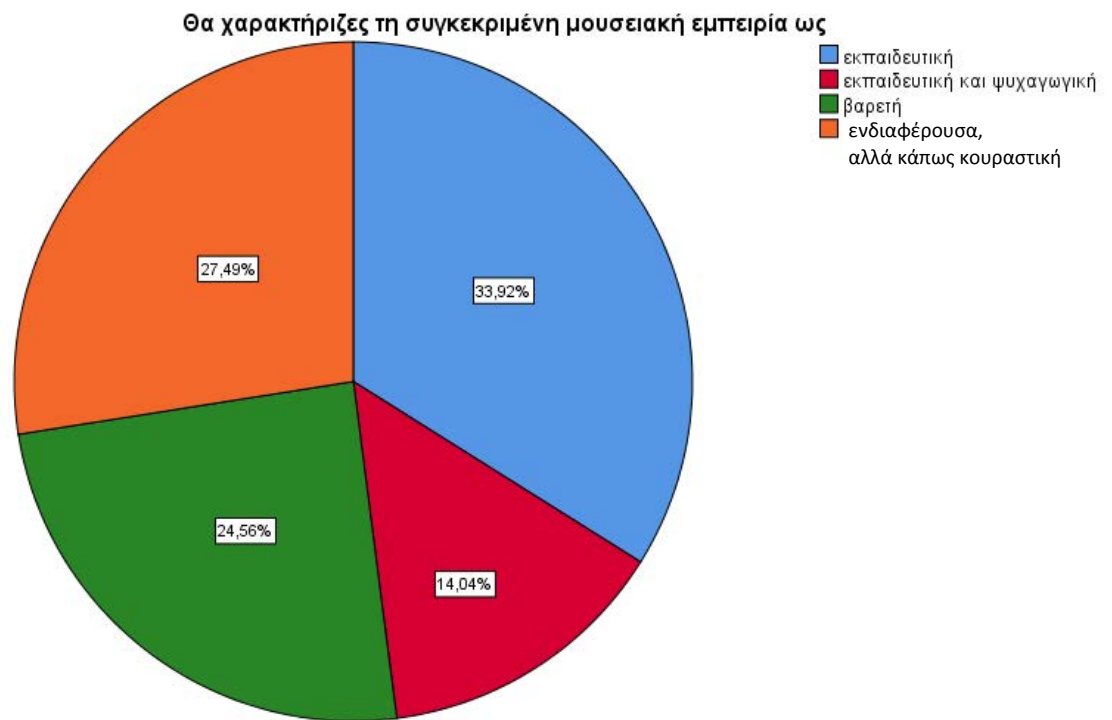
Γράφημα 65

Όταν ερωτήθηκαν αν προτιμούν να λαμβάνουν νέες γνώσεις για την προϊστορία από το μουσείο ή από το σχολείο, όλα τα παιδιά επέλεξαν το μουσείο (100%), κάνοντας λόγο για την αμεσότητα που υπάρχει ανάμεσα στα παιδιά και στην προϊστορία στον εκθεσιακό χώρο. Όταν ερωτήθηκαν πώς θα χαρακτήριζαν τη συγκεκριμένη μουσειακή εμπειρία, το μεγαλύτερο μέρος των μαθητών απάντησε πως θα τη χαρακτήριζε αμιγώς εκπαιδευτική (33,9%), αρκετοί θα τη χαρακτήριζαν ενδιαφέρουσα, αλλά κάπως κουραστική (27,5%)<sup>100</sup>, λιγότεροι θα τη χαρακτήριζαν βαρετή εμπειρία (24,6%), ενώ κάποιοι εκπαιδευτική και ψυχαγωγική (14%) (γράφ.66).

Θα χαρακτήριζες τη συγκεκριμένη μουσειακή εμπειρία ως

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Εκπαιδευτική	58	33,9	33,9	33,9
εκπαιδευτική και ψυχαγωγική	24	14,0	14,0	48,0
Βαρετή	42	24,6	24,6	72,5
Ενδιαφέρουσα αλλά κάπως κουραστική	47	27,5	27,5	100,0
Total	171	100,0	100,0	

<sup>100</sup> Η συγκεκριμένη απάντηση δεν περιλαμβάνονταν στα ερωτηματολόγια, αλλά συμπληρώθηκε κατόπιν σχετικών απαντήσεων των μαθητών.



Γράφημα 66

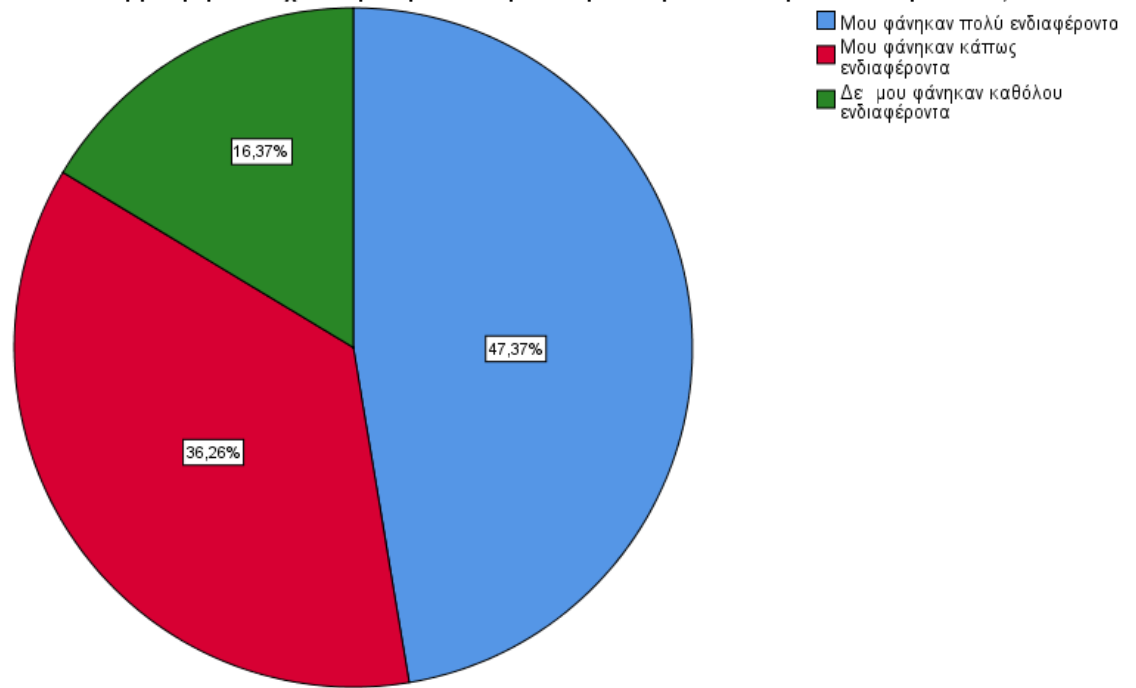
Στις απαντήσεις της εν λόγω ερώτησης συμπεριλαμβάνονταν και η απάντηση «ψυχαγωγική εμπειρία», την οποία, ωστόσο, δεν επέλεξε κανένα παιδί. Όταν ζητήθηκε η γνώμη των παιδιών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα του μουσείου, τα περισσότερα απάντησαν ότι τα εκθέματα τους φάνηκαν πολύ ενδιαφέροντα (47,4%), σε λιγότερα παιδιά τους φάνηκαν κάπως ενδιαφέροντα (36,3%) και σε ορισμένα παιδιά τα εκθέματα δεν τους φάνηκαν καθόλου ενδιαφέροντα (16,4%) (γράφ.67).

**Ποιά είναι η γνώμη σου σχετικά με την έκθεση των προϊστορικών εκθεμάτων στο μουσείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Μου φάνηκαν πολύ ενδιαφέροντα	81	47,4	47,4	47,4
	Μου φάνηκαν κάπως ενδιαφέροντα	62	36,3	36,3	83,6
	Δε μου φάνηκαν καθόλου ενδιαφέροντα	28	16,4	16,4	100,0
	Total	171	100,0	100,0	



**Ποιά είναι η γνώμη σου σχετικά με την έκθεση των προϊστορικών εκθεμάτων στο μουσείο;**

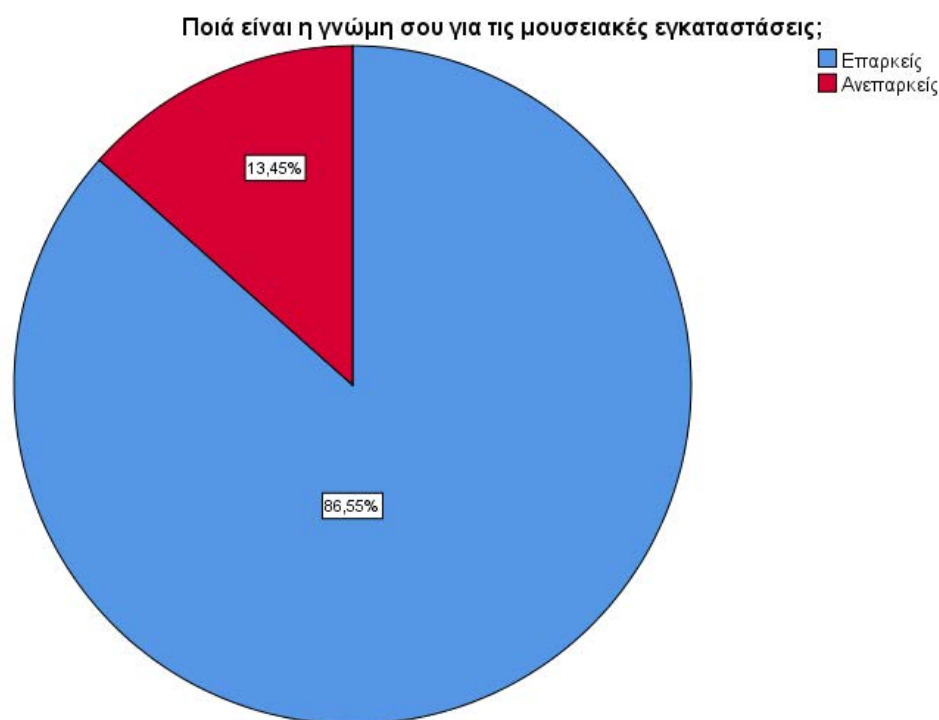


Γράφημα 67

Όταν ζητήθηκε η γνώμη τους για τις εγκαταστάσεις του μουσείου, το 86,5% τις χαρακτήρισε επαρκείς και το 13,5% τις χαρακτήρισε ανεπαρκείς (γράφ.68)

**Ποιά είναι η γνώμη σου για τις μουσειακές εγκαταστάσεις;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Επαρκείς	148	86,5	86,5	86,5
	Ανεπαρκείς	23	13,5	13,5	100,0
Total		171	100,0	100,0	

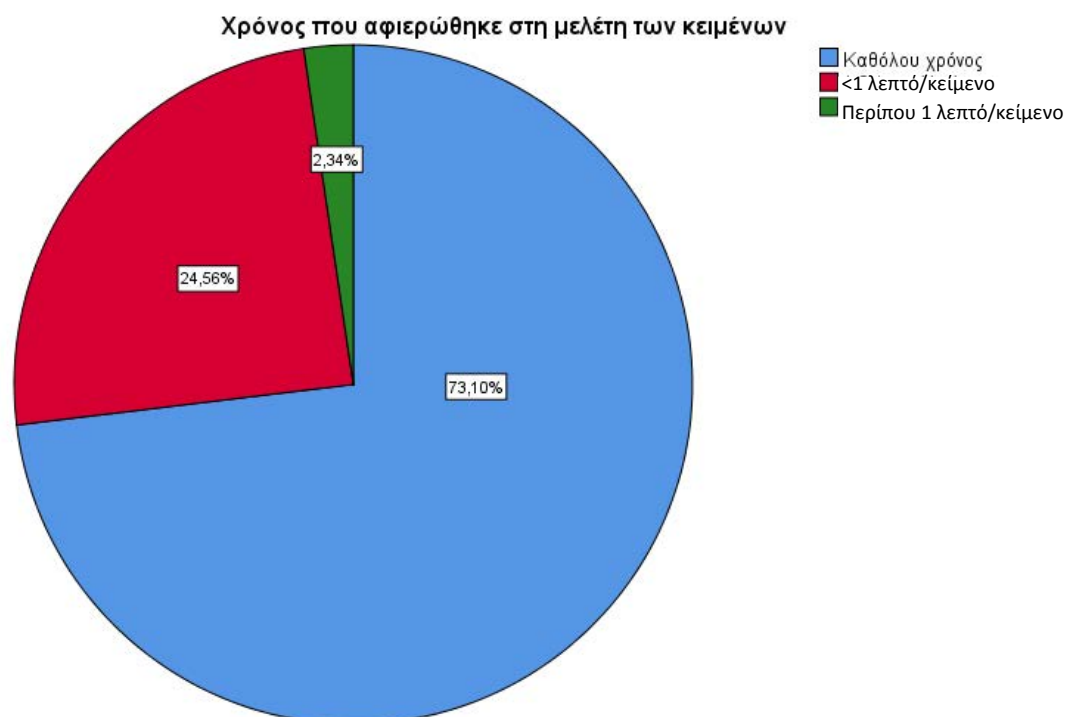


Γράφημα 68

Οι επόμενες ερωτήσεις είχαν ως στόχο να ελέγξουν την αποτελεσματικότητα στη μετάδοση πληροφοριών από πλευράς των αρχαιολόγων, και κατά πόσο τα παιδιά παροτρύνθηκαν να εκφράσουν τις απορίες και τις απόψεις τους, χωρίς να νοιώθουν μειονεκτικά. Για αυτό το λόγο οι μαθητές ρωτήθηκαν εάν κατά τη γνώμη τους οι αρχαιολόγοι έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην κατανόηση των πληροφοριών από τα παιδιά και αν κατανόησαν τα χρονολογικά όρια και τη διασπορά των θέσεων στην προϊστορία. Ακόμα, τα παιδιά ρωτήθηκαν αν είχαν αναπάντητα ερωτήματα όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα ή πιθανές άγνωστες λέξεις χωρίς επεξήγηση στα κείμενα της ενότητας των προϊστορικών εκθεμάτων. Επίσης, οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν εάν θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν περισσότερες γνώσεις για να κατανοήσουν τα προϊστορικά εκθέματα, και ζητήθηκε από αυτούς να αξιολογήσουν την επάρκεια των προσφερόμενων πληροφοριών. Και σε αυτήν την περίπτωση ελέγχθηκε ο χρόνος ο οποίος αφιέρωσαν οι μαθητές στη μελέτη των κειμένων, ωστόσο, οφείλει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι η περιήγηση στον χώρο συντονίστηκε από αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, συνεπώς οι πληροφορίες που προσκόμισαν από την περιήγηση προέκυψαν σε μικρό βαθμό από τη μελέτη των ερμηνευτικών κειμένων. Η πλειοψηφία των μαθητών (73,1%) δεν αφιέρωσε καθόλου χρόνο στην ανάγνωση των κειμένων. Κάποιοι μαθητές (24,6%) αφιέρωσαν λιγότερο από ένα λεπτό στην ανάγνωση του κάθε κειμένου, ενώ μόλις 4 μαθητές (2,3%) αφιέρωσαν περίπου ένα λεπτό στην ανάγνωση κάθε κειμένου (γράφ.69)

### Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καθόλου χρόνος	125	73,1	73,1	73,1
	<1 λεπτό/κείμενο	42	24,6	24,6	97,7
	Περίπου 1 λεπτό/κείμενο	4	2,3	2,3	100,0
	Total	171	100,0	100,0	



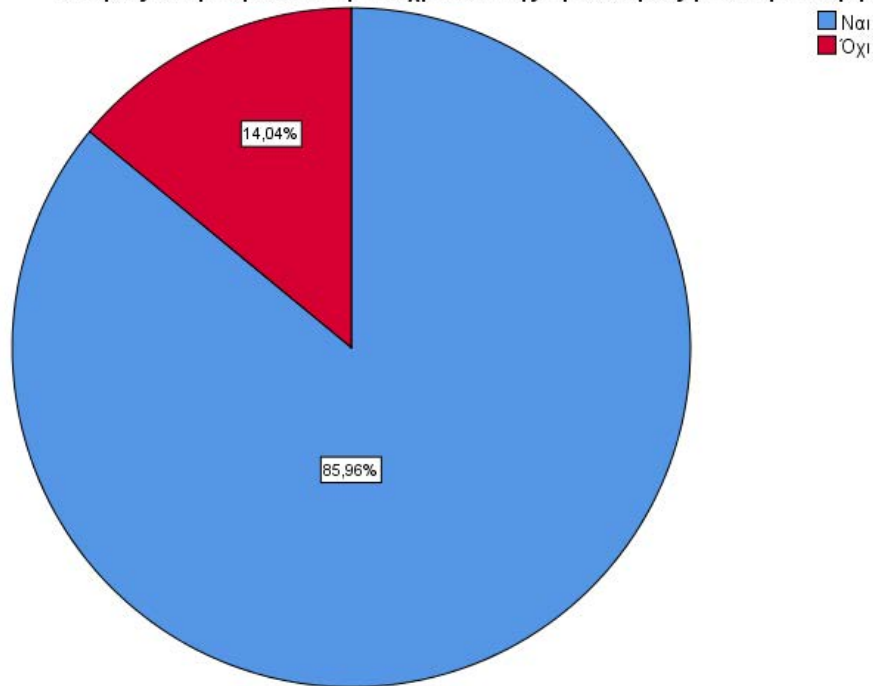
Γράφημα 69

Στην πλειονότητά τους θεώρησαν πως οι περίοδοι της προϊστορίας παρουσιάζονται με τρόπο σαφή και κατανοητό (86%), ωστόσο, κάποια παιδιά θεώρησαν πως κάτι τέτοιο δε συντελέστηκε (14%) (γράφ.70).

### Θεωρείς ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	147	86,0	86,0	86,0
	Όχι	24	14,0	14,0	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της Προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;



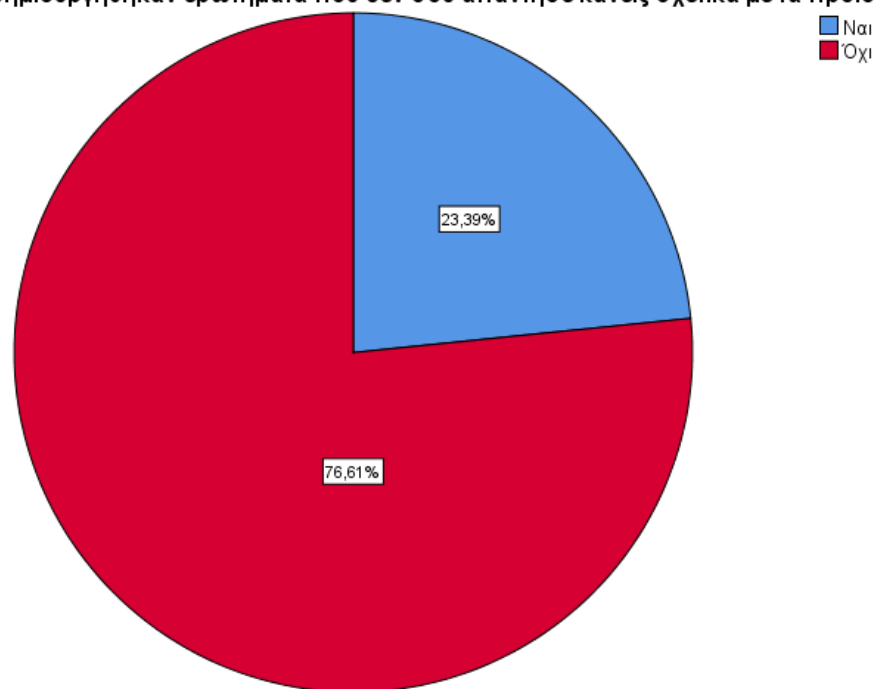
Γράφημα 70

Όλοι οι μαθητές (100%) ήταν σε θέση να κατανοήσουν τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο. Τα περισσότερα παιδιά δεν είχαν αναπάντητα ερωτήματα όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα (76,6% έναντι 23,4%) (γράφ.71). Κατά τη διάρκεια της ξενάγησης πολλοί μαθητές είχαν την ευκαιρία να διατυπώσουν χωρίς δισταγμό τις απορίες τους στους αρχαιολόγους, οι οποίοι ήταν πρόθυμοι να απαντήσουν σε όλα τα ερωτήματα των παιδιών. Ωστόσο, τα αναπάντητα ερωτήματα που εξέφρασαν οι μαθητές κατά τη διάρκεια της έρευνας αφορούσαν τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζονταν τα ελάσματα και οι σφραγίδες, τον τρόπο με τον οποίο αποκρυπτογραφήθηκε η Γραμμική Β και τους λόγους για τους οποίους δεν έχει ακόμα αποκρυπτογραφηθεί η Γραμμική Α, τη χρήση του ψευδούς στομίου σε ψευδόστομους αμφορείς, καθώς και τεχνικές της ανασκαφής και της συντήρησης των εκθεμάτων.

**Σου δημιουργήθηκαν ερωτήματα που δε σου απάντησε κανείς σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	40	23,4	23,4	23,4
	Όχι	131	76,6	76,6	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

Σου δημιουργήθηκαν ερωτήματα που δεν σου απάντησε κανείς σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;



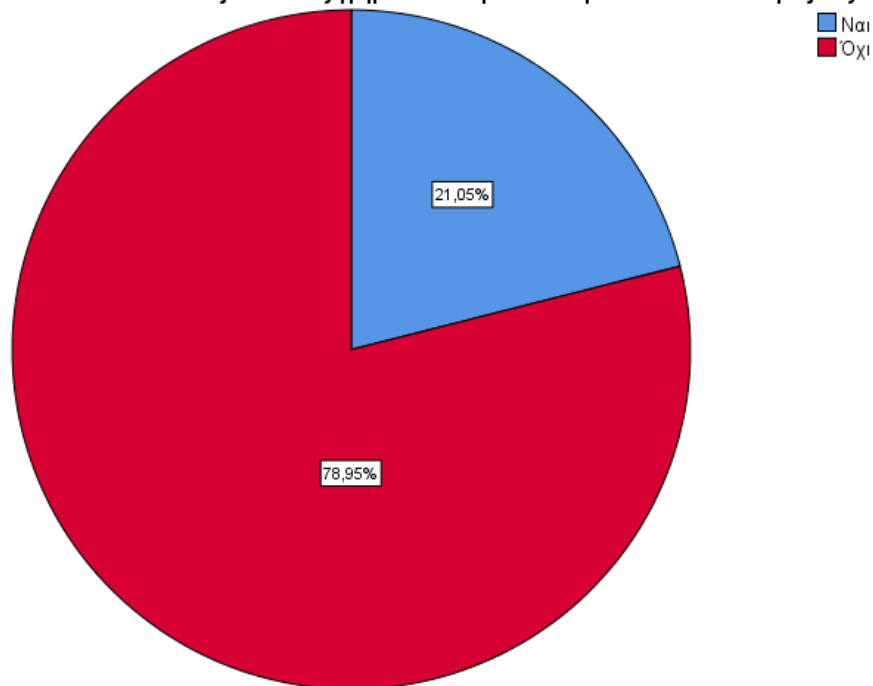
Γράφημα 71

Ακόμα, η πλειονότητα των μαθητών δεν εντόπισε άγνωστες λέξεις χωρίς επεξήγηση στα επεξηγηματικά κείμενα (78,9%), αλλά δεν ήταν λίγα τα παιδιά που εντόπισαν άγνωστες λέξεις (21,1%), τις οποίες, ωστόσο, όπως σχολίασαν, τους εξήγησαν οι αρχαιολόγοι (γράφ.72).

**Εντόπισες στα επεξηγηματικά κείμενα του μουσείου δυσνόητες λέξεις που δε σου εξήγησε κανείς;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	36	21,1	21,1	21,1
	Όχι	135	78,9	78,9	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

**Εντόπιση στα επεξηγηματικά κείμενα του μουσείου δυσνόητες λέξεις;**



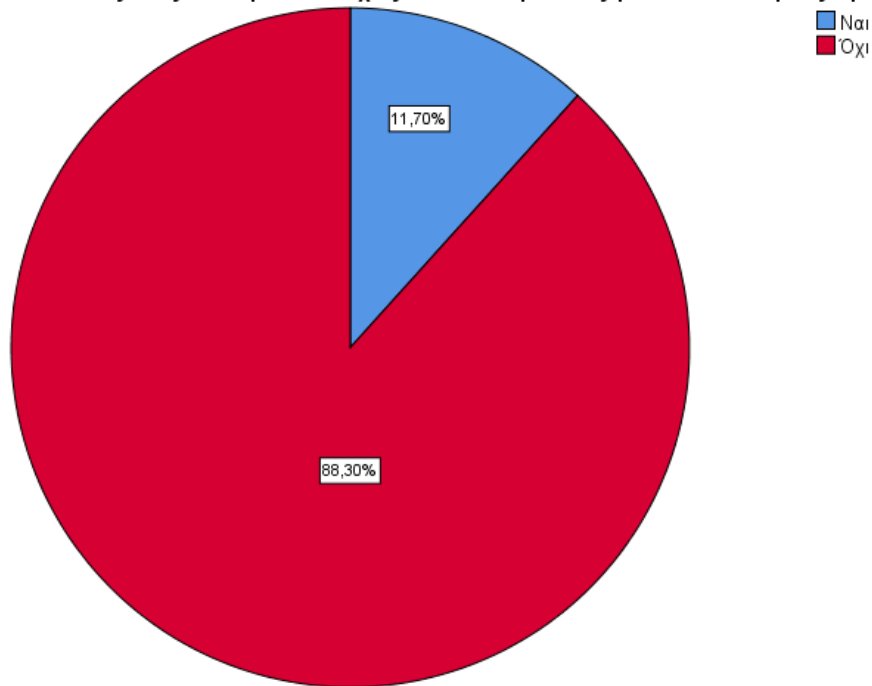
Γράφημα 72

Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των επεξηγηματικών μέσων και της ξενάγησης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μαθητών απάντησε πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα εκθέματα και δεν ένοιωσαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσουν την ξενάγηση (88,3% έναντι 11,7%) (γράφ.73).

**Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	20	11,7	11,7	11,7
	Όχι	151	88,3	88,3	100,0
Total		171	100,0	100,0	

Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;



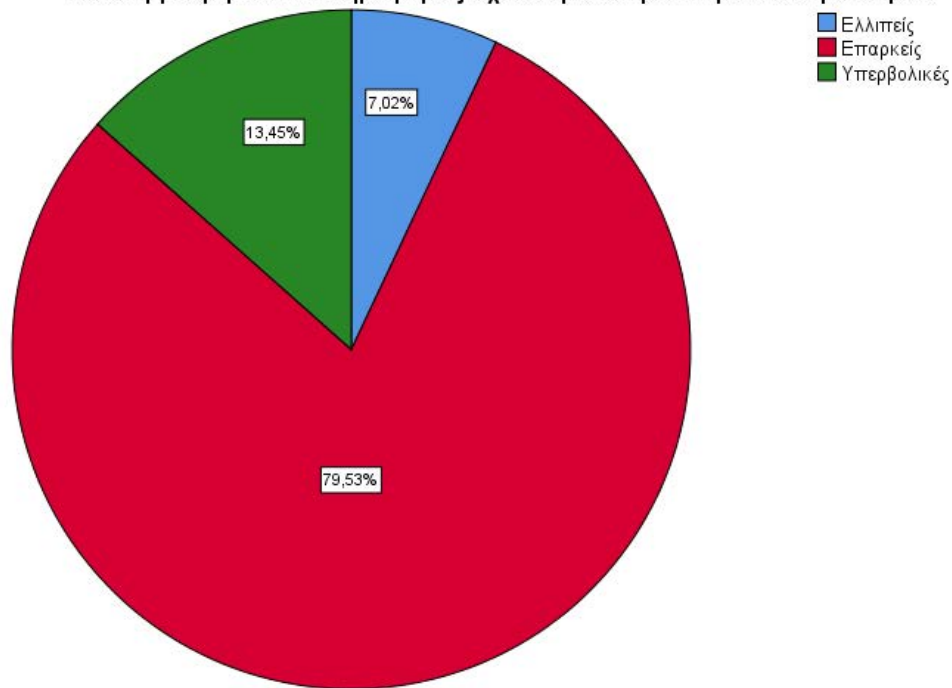
Γράφημα 73

Ακόμα, η πλειοψηφία των παιδιών απάντησε πως οι πληροφορίες που τους προσφέρθηκαν σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ήταν αρκετές (79,5%), λιγότερα παιδιά απάντησαν πως ήταν υπερβολικές (13,5%), ενώ κάποια παιδιά θεώρησαν πως οι πληροφορίες ήταν ελλιπείς (7%) (γράφ.73).

**Κατά τη γνώμη σου οι πληροφορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ήταν:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ελλιπείς	12	7,0	7,0	7,0
	Επαρκείς	136	79,5	79,5	86,5
	Υπερβολικές	23	13,5	13,5	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

Κατά τη γνώμη σου οι πληροφορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ήταν:



Γράφημα 74

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι όλοι οι μαθητές που χαρακτήρισαν τις πληροφορίες σχετικά με τα εκθέματα ανεπαρκείς δεν αφιέρωσαν καθόλου χρόνο στη μελέτη των κειμένων. Ωστόσο και οι μαθητές που χαρακτήρισαν τις πληροφορίες υπερβολικές δεν αφιέρωσαν καθόλου χρόνο στη μελέτη των κειμένων, γεγονός που υποδεικνύει ότι η αξιολόγησή τους βασίζεται στις πληροφορίες που τους προσέφεραν οι αρχαιολόγοι που συντόνισαν την ξενάγηση.

**Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων \* Κατά τη γνώμη σου οι πληροφορίες σχετικά με τα εκθέματα ήταν: Crosstabulation**

		Κατά τη γνώμη σου οι πληροφορίες σχετικά με τα εκθέματα ήταν:			Total
		Ελλιπείς	Επαρκείς	Υπερβολικές	
Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων	Καθόλου χρόνος	12	90	23	125
	<1 λεπτό/κείμενο	0	42	0	42
	Περίπου 1 λεπτό/κείμενο	0	4	0	4
Total		12	136	23	171

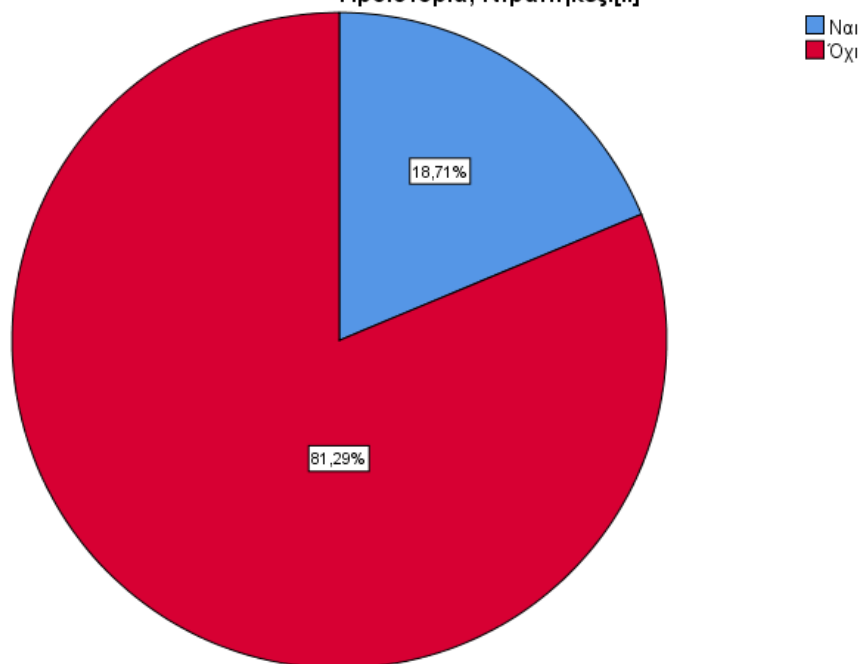
Όταν ρωτήθηκαν εάν ένιωσαν άβολα όσον αφορά την έλλειψη σχετικών γνώσεων ή αν ντράπηκαν να εκφράσουν κάποια απορία, τα περισσότερα παιδιά απάντησαν αρνητικά (81,3%), αλλά κάποια παιδιά απάντησαν καταφατικά (18,7%) (γράφ.75).



**Η δομή της ξενάγησης σε έκανε να νοιώσεις άβολα όσον αφορά γνώσεις που δεν είχες σχετικά με την προϊστορία; Ντράπηκες.[..]**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	32	18,7	18,7	18,7
	Όχι	139	81,3	81,3	100,0
Total		171	100,0	100,0	

**Η δομή της ξενάγησης σε έκανε να νοιώσεις άβολα όσον αφορά γνώσεις που δεν είχες σχετικά με την Προϊστορία; Ντράπηκες.[..]**



Γράφημα 75

Αυτό το γεγονός δεν αποκλείεται να οφείλεται στο ότι επρόκειτο για μια σχολική δραστηριότητα και ως εκ τούτου τα παιδιά ενδεχομένως ανησύχησαν για πιθανή αρνητική αξιολόγηση από τους εκπαιδευτικούς τους σε περίπτωση που έδειχναν άγνοια επί του θέματος.

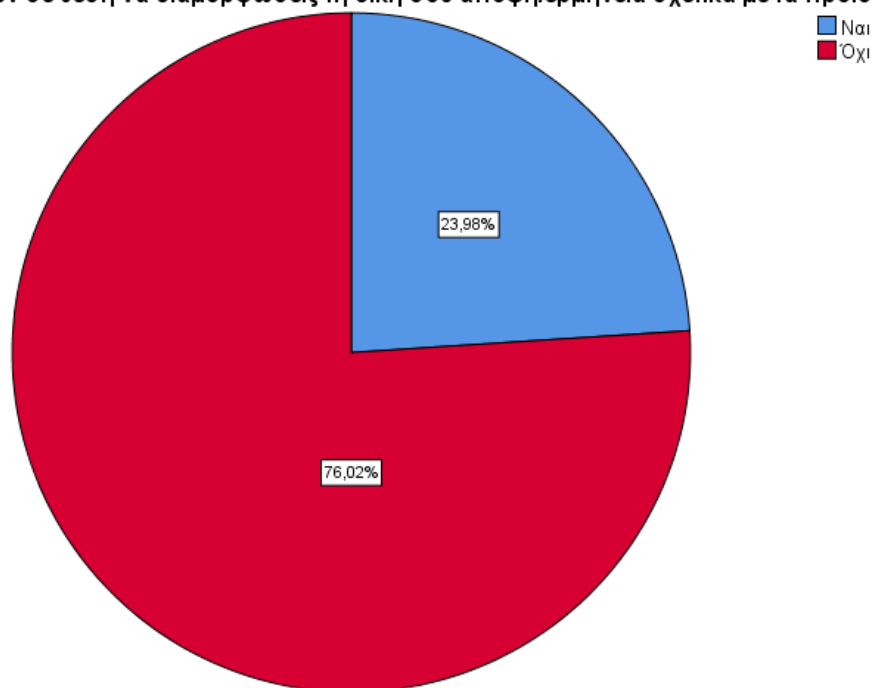
Σε επόμενο στάδιο, κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθεί εάν οι αρχαιολόγοι ήταν σε θέση να υπερβούν τα όρια που εκ των πραγμάτων τίθενται από μια ξενάγηση, και να ωθήσουν τα παιδιά στην κατάκτηση της γνώσης μέσα από τη διατύπωση δικών τους συμπερασμάτων, καλλιεργώντας με αυτόν τον τρόπο την κριτική τους σκέψη. Στο πλαίσιο της διερεύνησης του κατά πόσο η ξενάγηση συνέβαλε στην ενεργό συμμετοχή των μαθητών στη διαμόρφωση της γνώσης, οι μαθητές ερωτήθηκαν εάν παρουσιάστηκε σε αυτούς η μεθοδολογία που οδήγησε τους ειδικούς στα συμπεράσματά τους, εάν είχαν την ευκαιρία να προτείνουν την άποψή τους όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα, εάν θεωρούν ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των εκθεμάτων από τους «ειδικούς», εάν η δομή της ξενάγησης επέτρεψε τη σύνδεση στοιχείων της προϊστορίας με την καθημερινότητά τους και, τέλος, εάν η επίσκεψη ευνόησε την κοινωνικοποίησή και την ελεύθερη έκφρασή τους. Τέλος, ερωτήθηκαν εάν θεωρούν σημαντική την έκθεση προϊστορικών

αρχαιοτήτων για την κοινωνία και εάν μετά την ξενάγησή τους άλλαξε η εικόνα που είχαν για τον προϊστορικό κόσμο. Το 100% των μαθητών ανέφερε πως δεν τους παρουσιάστηκε η μεθοδολογία των ειδικών και δυστυχώς, οι περισσότεροι δήλωσαν πως δεν ήταν σε θέση να διατυπώσουν κάποια άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα (76%), ωστόσο, κάποια παιδιά απάντησαν πως είχαν τη δυνατότητα να προτείνουν μια δική τους άποψη/ερμηνεία (24%) (γράφ.76).

**Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	41	24,0	24,0	24,0
	Όχι	130	76,0	76,0	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

**Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;**



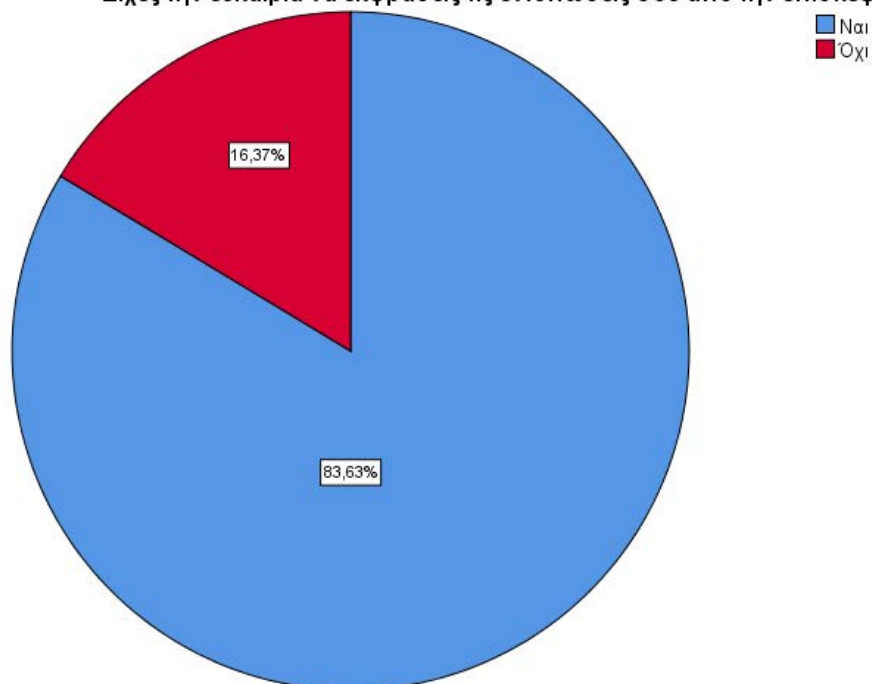
Γράφημα 76

Τα παιδιά που απάντησαν πως είχαν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν τη δική τους άποψη, τόνισαν πως αυτό οφείλονταν σε παροτρύνσεις του αρχαιολόγου που είχε αναλάβει την ξενάγηση, ενώ 36 από τα παιδιά που απάντησαν αρνητικά (30,5% των παιδιών που απάντησαν αρνητικά) σχολίασαν πως δε θεωρούν πως έχουν τις απαραίτητες γνώσεις για να διατυπώσουν τις δικές τους ερμηνείες. Ακόμα, όταν ερωτήθηκαν αν είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν τις εντυπώσεις τους από την επίσκεψη σε ικανοποιητικό βαθμό, το 83,6% απάντησε καταφατικά, ενώ το 16,4% απάντησε αρνητικά (γράφ.77)

**Είχες την ευκαιρία να εκφράσεις τις εντυπώσεις σου από την επίσκεψη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	143	83,6	83,6	83,6
	Όχι	28	16,4	16,4	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

**Είχες την ευκαιρία να εκφράσεις τις εντυπώσεις σου από την επίσκεψη;**



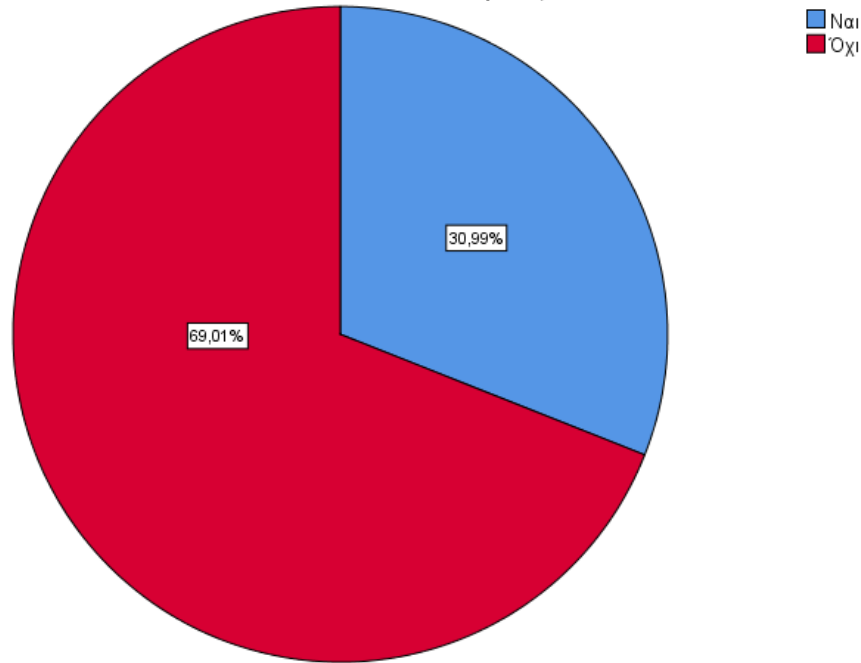
Γράφημα 77

Τα περισσότερα παιδιά θεωρούν ότι δεν υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των προϊστορικών εκθεμάτων (69% έναντι 31%) (γράφ.78).

**Θεωρείς ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των επιστημόνων σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	53	31,0	31,0	31,0
	Όχι	118	69,0	69,0	100,0
	Total	171	100,0	100,0	

Θεωρείς ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των επιστημόνων σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;



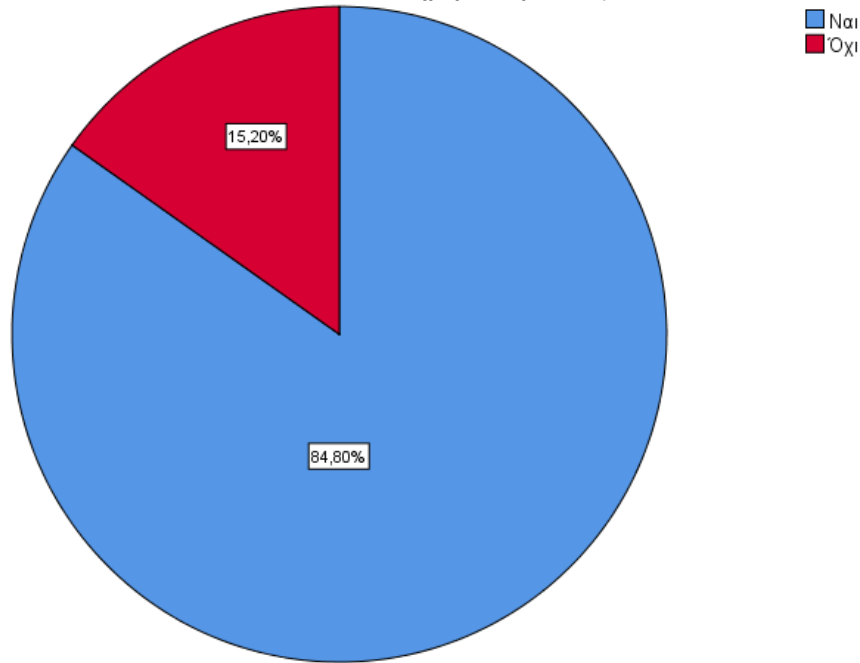
Γράφημα 78

Ωστόσο, όσα παιδιά απάντησαν πως υπήρχε περιθώριο αμφιβολίας, ανέφεραν περιπτώσεις όπου ο αρχαιολόγος που πραγματοποίησε την ξενάγηση επεσήμανε πως οι πληροφορίες που παρουσιάζουν αντικατοπτρίζουν τα συμπεράσματα των πιο πρόσφατων ανασκαφικών ερευνών και δεν αποκλείεται να ανατραπούν με την ανακάλυψη νέων δεδομένων από νέες ανασκαφές και εκτενέστερες μελέτες των ευρημάτων. Όσον αφορά τη σύνδεση της προϊστορίας με την καθημερινότητα με βάση τη δομή της έκθεσης, οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν πως ήταν σε θέση να συνδέσουν τον προϊστορικό κόσμο με την καθημερινότητά τους (84,8% έναντι 15,2%) (γράφ.79).

**Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	145	84,8	84,8	84,8
	Όχι	26	15,2	15,2	100,0
Total		171	100,0	100,0	

Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;



Γράφημα 79

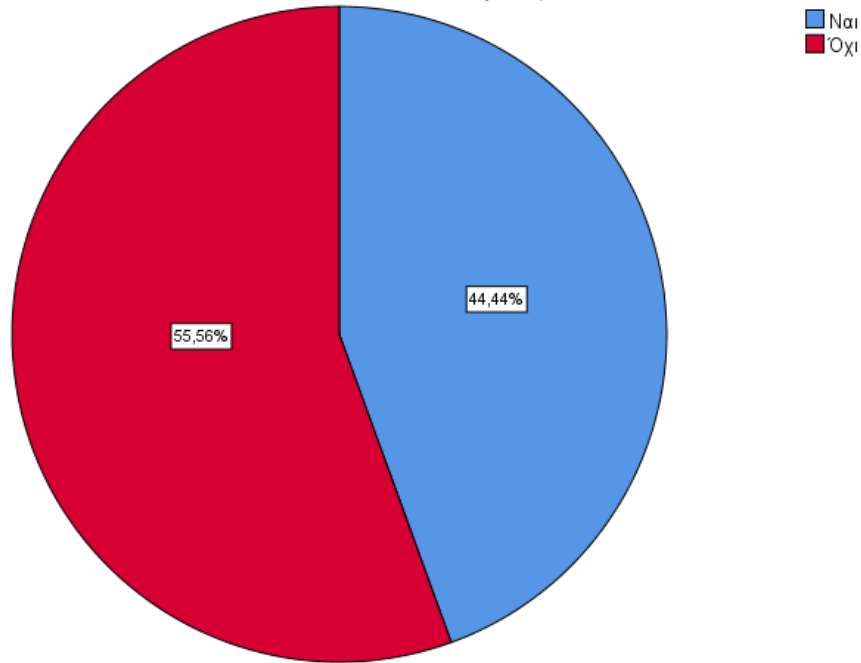
Στην ερώτηση «Αν ναι, με ποιόν τρόπο;», 16 παιδιά έκαναν λόγο για τις ομοιότητες με το σημερινό κυνήγι, με έναυσμα την απεικόνιση της λάρνακας από τους Αρμένους, 6 παιδιά έκαναν λόγο για την ομοιότητα στα κοσμήματα της προϊστορίας και στα σημερινά, και 42 παιδιά παρομοίωσαν τη χρήση των ειδωλίων από τα ιερά κορυφής με τα σημερινά τάματα. Ακόμα, 27 παιδιά έκαναν λόγο για τη φροντίδα των νεκρών και για τη σημασία της ταφής τους με τα προσωπικά τους αντικείμενα, όπως συμβαίνει σε ορισμένες περιπτώσεις και σήμερα και, μάλιστα, 9 μαθητές ανέφεραν πως και οι δικοί τους νεκροί συνοδεύτηκαν από προσωπικά αντικείμενα, όπως βέρες, αλλά και μικρά μαχαίρια (σουγιάδες) «για να τους φυλάνε μην πάθουν κακό, όπως κάνανε και οι αρχαίοι».<sup>101</sup> Στην ερώτηση αν η μουσειακή επίσκεψη επέτρεψε την κοινωνικοποίηση και την έκφραση των μαθητών, οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν αρνητικά (55,6%), ωστόσο, δεν ήταν λίγα και τα παιδιά που απάντησαν καταφατικά (44,4%) (γράφ.80).

**Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	76	44,4	44,4	44,4
	Όχι	95	55,6	55,6	100,0
Total		171	100,0	100,0	

<sup>101</sup> Σε αυτήν την περίπτωση οι απαντήσεις των μαθητών δεν ήταν σε θέση να ποσοτικοποιηθούν, καθώς αρκετά παιδιά έδωσαν περισσότερες από μία απαντήσεις συνδυαστικά.

Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;



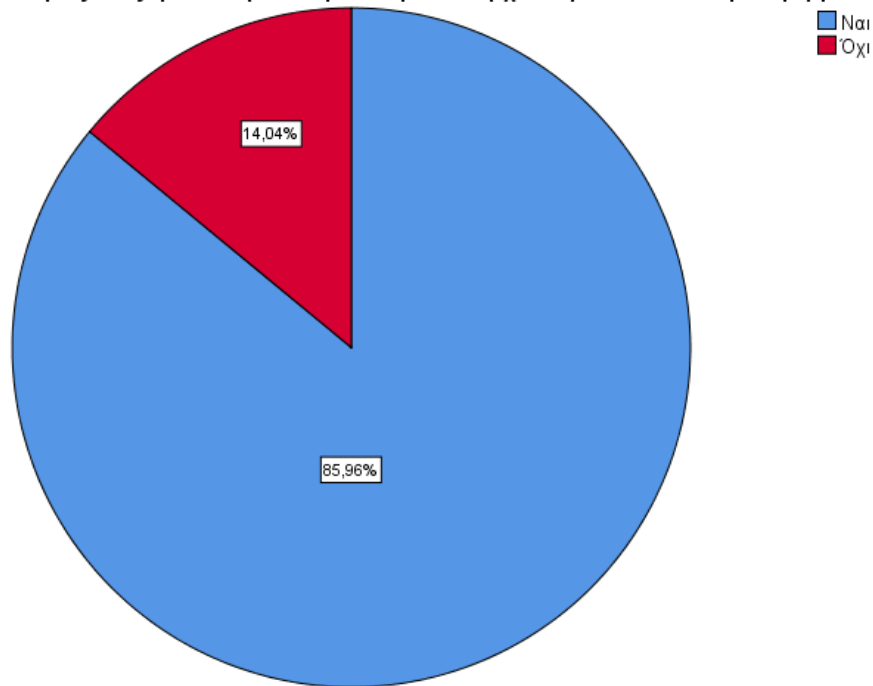
Γράφημα 80

Όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων σημαντική για την κοινωνία, η πλειονότητα των μαθητών απάντησε καταφατικά (86%), υπήρχαν, όμως, και μαθητές που απάντησαν αρνητικά (14%) (γράφ.81).

**Θεωρείς πως η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	147	86,0	86,0	86,0
	Όχι	24	14,0	14,0	100,0
Total		171	100,0	100,0	

Θεωρείς πως η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;



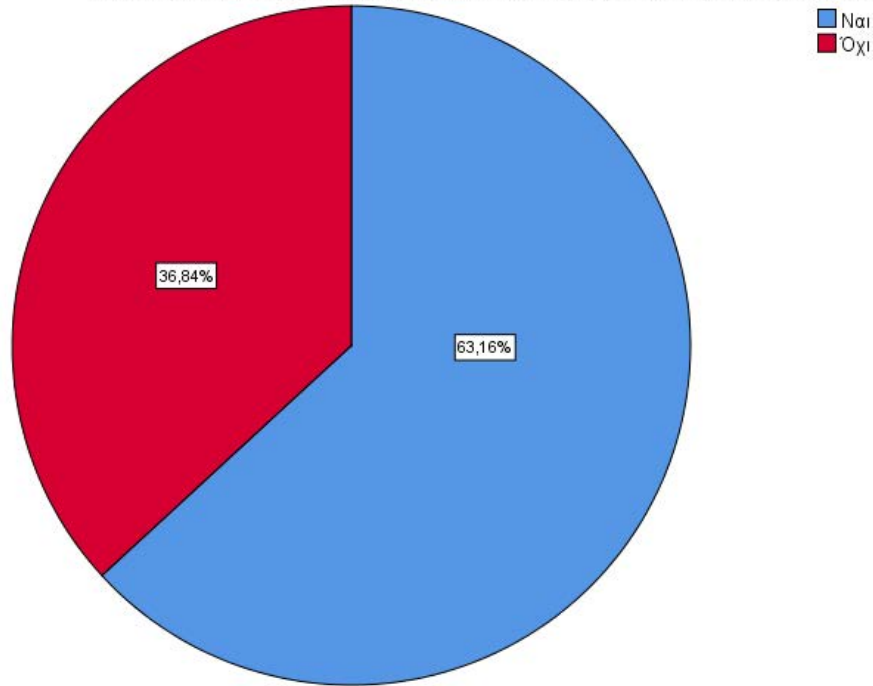
Γράφημα 81

Κάποιοι από τους μαθητές που απάντησαν καταφατικά συμπλήρωσαν ότι οι προϊστορικές αρχαιότητες έχουν σημασία «για να καταλάβουμε από πού ερχόμαστε» «για να μαθαίνουμε για τις πρώτες ρίζες μας» «για να βλέπουμε ότι υπάρχουν πράγματα που μένουν ίδια, όσος καιρός και να περάσει» «για να καταλαβαίνουμε πόσο σημαντικά είναι αυτά που έχουμε, αν βλέπουμε τι έκαναν οι παλιοί που δεν τα είχαν και πώς μαγείρευαν χωρίς ρεύμα κλπ». Όταν ερωτήθηκαν εάν μετά την επίσκεψη άλλαξε η εικόνα τους για τον προϊστορικό κόσμο, αρκετά παιδιά απάντησαν πως άλλαξε (63,2%), αλλά δεν ήταν λίγα τα παιδιά των οποίων η εικόνα για τον προϊστορικό κόσμο δεν άλλαξε μετά την επίσκεψη (36,8%) (γράφ.82).

**Μετά την επίσκεψη στην έκθεση, άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	108	63,2	63,2	63,2
	Όχι	63	36,8	36,8	100,0
Total		171	100,0	100,0	

**Μετά την επίσκεψη άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο;**



Γράφημα 82

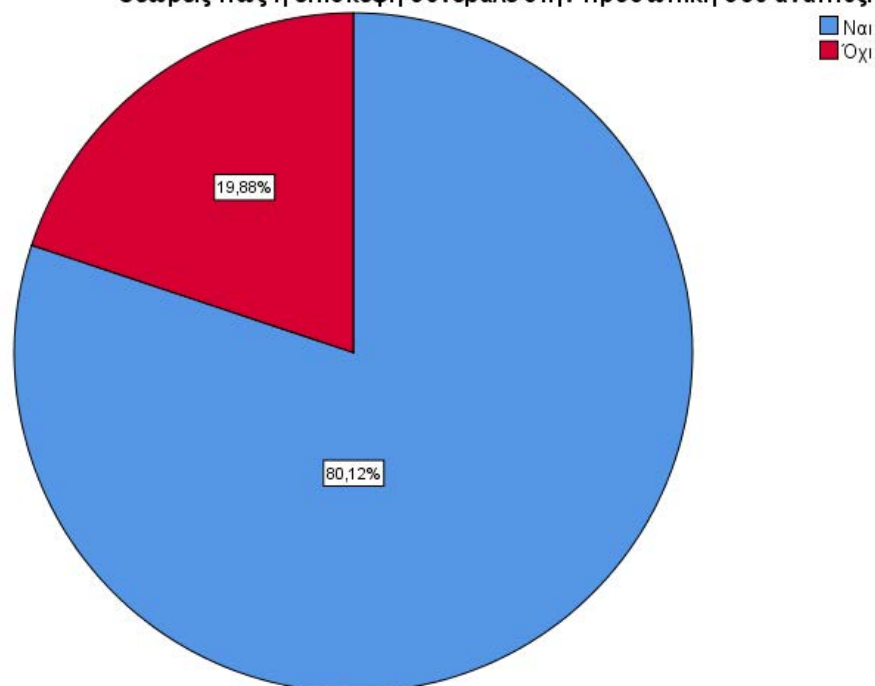
Ορισμένα από τα παιδιά που απάντησαν καταφατικά, συμπλήρωσαν ότι δε γνώριζαν πως υπήρχε ανθρώπινη δραστηριότητα στο Ρέθυμνο ήδη από την Εποχή του Λίθου (29 παιδιά), ενώ άλλα συμπλήρωσαν πως δεν περίμεναν να υπάρχουν τόσες ομοιότητες με τη σύγχρονη εποχή (12 παιδιά). Ως παράδειγμα ανέφεραν το σεβασμό των νεκρών (7 παιδιά), τα ειδώλια των ιερών κορυφής που τους θύμιζαν τα σημερινά τάματα (31 παιδιά), τις ομοιότητες στις πρακτικές κυνηγιού (11 παιδιά) και στην προετοιμασία του φαγητού (11 παιδιά). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 76,3% των μαθητών που απάντησαν πως θεωρούν πως θα δουν αποκλειστικά μινωικά εκθέματα στην ενότητα των προϊστορικών χρόνων του νομού, απάντησαν πως μετά την επίσκεψή τους άλλαξε η εικόνα που είχαν για την προϊστορία, καθώς σχολίασαν πως δε γνώριζαν ότι υπάρχουν και εκθέματα της Εποχής του Λίθου στον νομό (πιν.8) Ακόμα, το 60,6% των μαθητών που πριν από την επίσκεψη απάντησαν πως θεωρούσαν σημαντικότερα τα μινωικά εκθέματα, σχολίασαν πως μετά την επίσκεψη άλλαξε η γνώμη τους, καθώς πλέον θεωρούσαν όλα τα εκθέματα εξίσου σημαντικά (πίν.9) Επίσης, πολλά παιδιά θεώρησαν πως η μουσειακή επίσκεψη συνέβαλε στην προσωπική τους ανάπτυξη (80,1% έναντι 19,9%) (γράφ.83).

**Θεωρείς πως η επίσκεψη συνέβαλε στην προσωπική σου ανάπτυξη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	137	80,1	80,1	80,1
	Όχι	34	19,9	19,9	100,0
Total		171	100,0	100,0	



Θεωρείς πως η επίσκεψη συνέβαλε στην προσωπική σου ανάπτυξη;



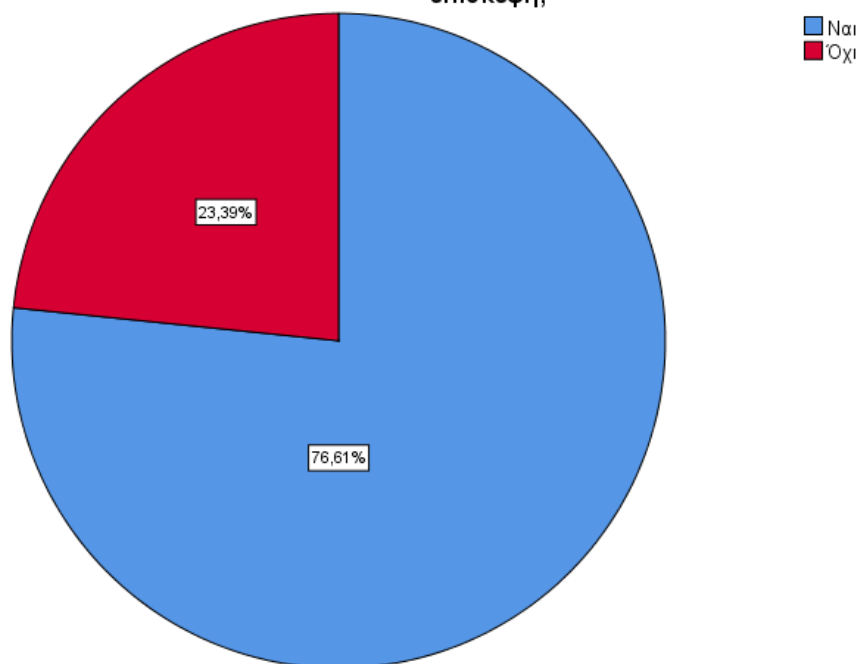
Γράφημα 83

Ορισμένα παιδιά που συμπλήρωσαν τον τρόπο με τον οποίο συνέβαλε, ανέφεραν πως απέκτησαν γνώσεις που, λόγω της άμεσης επαφής με τα εκθέματα, δε θα ξεχάσουν εύκολα (19 παιδιά). Ακόμα, ορισμένοι μαθητές σχολίασαν ότι η προσωπική τους ανάπτυξη τους σχετίζονταν με το γεγονός ότι κατανόησαν την ιστορία των προγόνων τους (33 παιδιά). Στην ερώτηση αν θεωρούν ότι οι νέες γνώσεις που απέκτησαν θα τους χρησιμεύσουν και μετά την επίσκεψη, το 76,6% απάντησε καταφατικά, ενώ το 23,4% απάντησε αρνητικά (γράφ.84).

**Πιστεύεις ότι όσα έμαθες στο μουσείο σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο θα σου χρησιμεύσουν μετά την επίσκεψη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	131	76,6	76,6	76,6
	Όχι	40	23,4	23,4	100,0
Total		171	100,0	100,0	

Πιστεύεις ότι όσα έμαθες στο μουσείο σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο θα σου χρησιμεύσουν μετά την επίσκεψη;

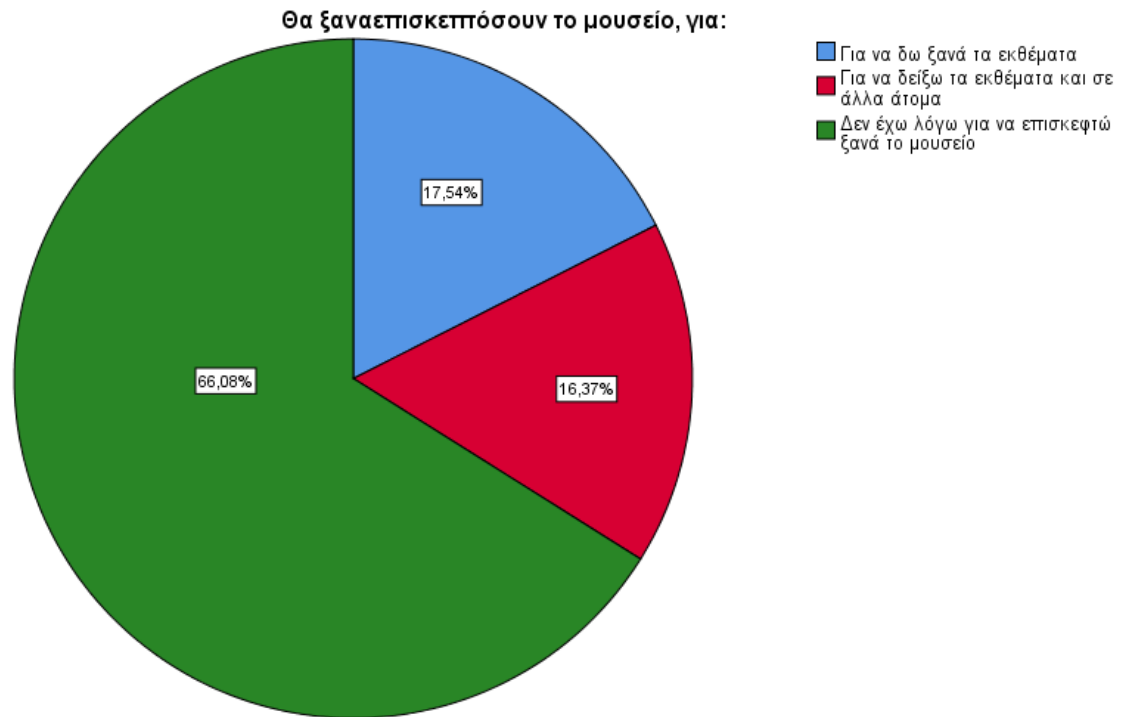


Γράφημα 84

Η επόμενη ερώτηση είχε ως στόχο να προσδιοριστούν πιθανά κίνητρα για επανεπίσκεψη που προσφέρθηκαν στα παιδιά μετά την ξενάγηση. Έτσι, οι μαθητές ρωτήθηκαν για ποιο λόγο θα επέστρεφαν στο μουσείο. Η εν λόγω ερώτηση είχε ως επιπλέον επιλογή την απάντηση «δεν έχω λόγο για να επισκεφθώ ξανά το μουσείο». Η πλειοψηφία των παιδιών απάντησε πως δεν έχει λόγο να επισκεφθεί ξανά το μουσείο (66,1%), ενώ άλλα παιδιά απάντησαν πως θα επισκέπτονταν το μουσείο για να δουν ξανά τα προϊστορικά εκθέματα (17,5%), και, τέλος, κάποια παιδιά θα επισκέπτονταν το μουσείο για να δείξουν τα εκθέματα και σε άλλα άτομα (16,4%) (γράφ.85).

#### Θα ξαναεπισκεπτόσουν το μουσείο, για:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Για να δω ξανά τα εκθέματα	30	17,5	17,5	17,5
	Για να δείξω τα εκθέματα και σε άλλα άτομα	28	16,4	16,4	33,9
	Δεν έχω λόγο για να επισκεφτώ ξανά το μουσείο	113	66,1	66,1	100,0
Total		171	100,0	100,0	



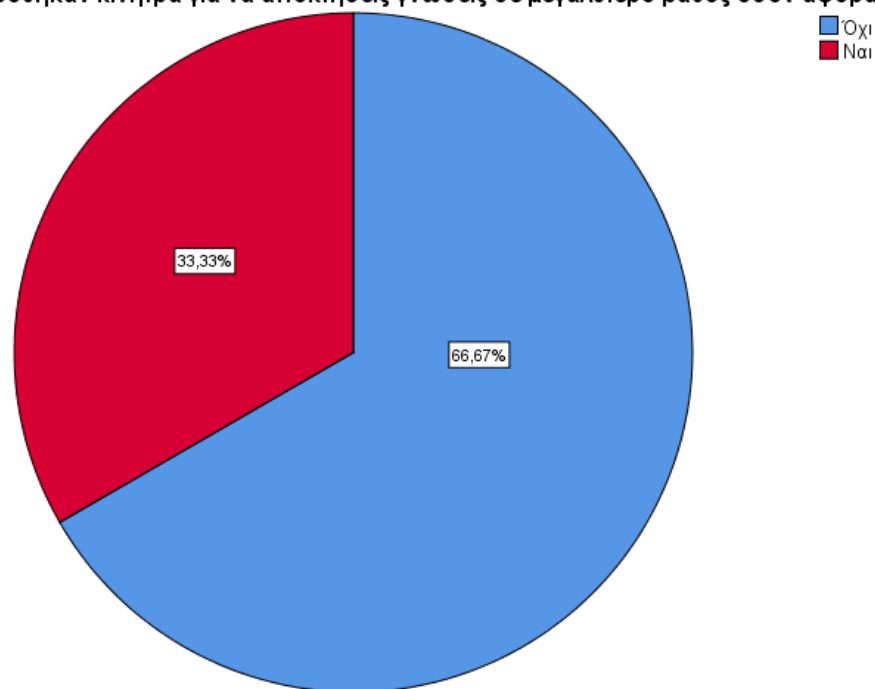
Γράφημα 85

Όταν ερωτήθηκαν εάν η επίσκεψη τους έδωσε κίνητρο για εμβάθυνση στις γνώσεις της προϊστορίας, δυστυχώς μόνο το 33,3% απάντησε καταφατικά, ενώ η πλειονότητα των μαθητών απάντησε αρνητικά (66,7%) (γράφ.86).

**Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Όχι	114	66,7	66,7	66,7
	Ναι	57	33,3	33,3	100,0
Total		171	100,0	100,0	

Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την Προϊστορία;



Γράφημα 86

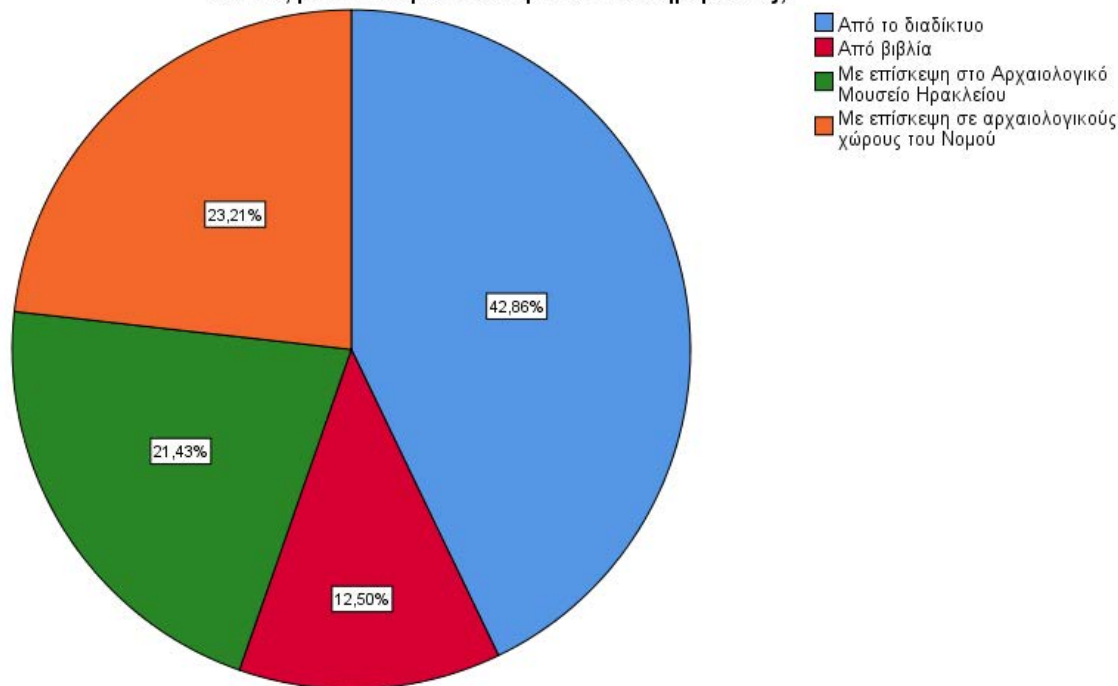
Όσοι μαθητές δήλωσαν πως η επίσκεψη τους έδωσε κίνητρα για περαιτέρω γνώση, σχολίασαν πως σκοπεύουν να ενημερωθούν μέσω του διαδικτύου (42,9%), μέσω βιβλίων (12,5%) και μέσω επίσκεψης στο αρχαιολογικό μουσείο του Ηρακλείου (21,4%), αλλά και σε ποικίλες προϊστορικές θέσεις του νομού (23,2%)<sup>102</sup> (γράφ.87).

**Αν ναι, με ποιόν τρόπο σκέφτεσαι να ενημερωθείς;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Από το διαδίκτυο	24	14,0	42,9	42,9
	Από βιβλία	7	4,1	12,5	55,4
	Με επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου	12	7,0	21,4	76,8
	Με επίσκεψη σε αρχαιολογικούς χώρους του Νομού	13	7,6	23,2	100,0
	Total	56	32,7	100,0	
Missing	System	115	67,3		
Total		171	100,0		

<sup>102</sup> <sup>102</sup> Οι εν λόγω απαντήσεις δεν ήταν εφικτό να ποσοτικοποιηθούν, καθώς πολλοί ερωτηθέντες έδωσαν ένα συνδυασμό των προαναφερθέντων απαντήσεων.

**Αν ναι, με ποιόν τρόπο σκέφτεσαι να ενημερωθείς;**



Γράφημα 87

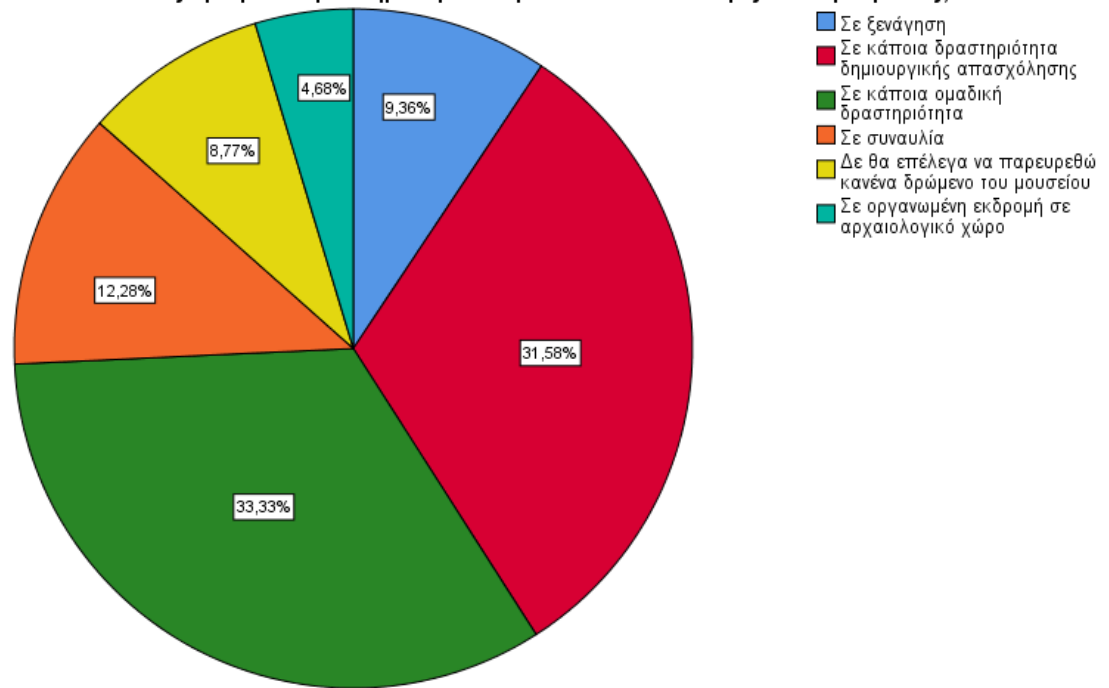
Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κανένα παιδί δεν έκανε λόγο για μια επανεπίσκεψη στην έκθεση. Κανένας από τους μαθητές δεν παρακολούθησε κάποιο δρώμενο του μουσείου στο παρελθόν και όταν ρωτήθηκαν τι είδους δρώμενο/δραστηριότητα θα επέλεγαν, το 33,3% των παιδιών απάντησαν πως θα παρευρίσκονταν σε κάποια ομαδική δραστηριότητα, όπως εκπαιδευτικά παιχνίδια ανακάλυψης, παιχνίδια ρόλων, αλλά και παιχνίδια που θα σχετίζονταν με «κυνήγι θησαυρού». Το 31,6% απάντησε πως θα επέλεγε μια δραστηριότητα δημιουργικής απασχόλησης, όπως ζωγραφική ή αγγειοπλαστική και ποικίλες χειροτεχνικές δραστηριότητες. Το 9,4% απάντησε πως θα παρευρίσκονταν σε ξενάγηση, το 8,8% δε θα επέλεγε να παρευθεί σε κάποιο δρώμενο του μουσείου και το 4,7% θα επέλεγε να παρευρεθεί σε οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο. (γράφ.88) .

**Σε τι είδους δρώμενο/δραστηριότητα του μουσείου θα επέλεγες να παρευρεθείς;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Σε ξενάγηση	16	9,4	9,4	9,4
Σε κάποια δραστηριότητα δημιουργικής απασχόλησης	54	31,6	31,6	40,9
Σε κάποια ομαδική δραστηριότητα	57	33,3	33,3	74,3
Σε συναυλία	21	12,3	12,3	86,5
Δε θα επέλεγα να παρευρεθώ κανένα δρώμενο του μουσείου	15	8,8	8,8	95,3
Σε οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο	8	4,7	4,7	100,0

Total	171	100,0	100,0
-------	-----	-------	-------

**Σε τι είδους δρώμενο/δραστηριότητα του μουσείου θα επέλεγες να παρευρεθείς;**

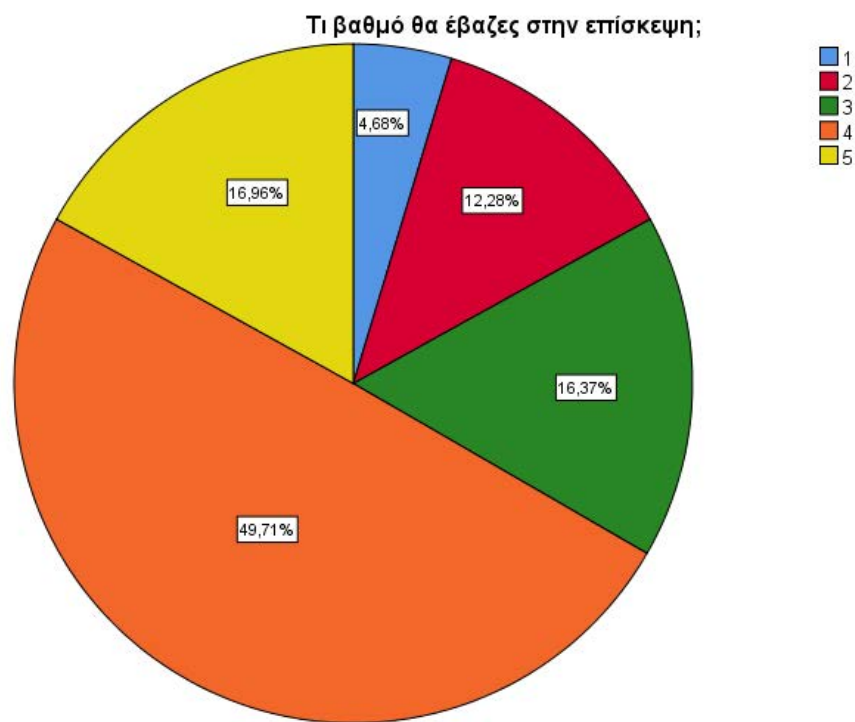


Γράφημα 88

Όταν ζητήθηκε από τα παιδιά να βαθμολογήσουν την επίσκεψη από το 1 έως το 5 με άριστα το 5, τα περισσότερα παιδιά βαθμολόγησαν την επίσκεψη με 4 (49,7%), κάποια παιδιά βαθμολόγησαν την επίσκεψη με 5 (17%) άλλα με 3 (16,4%) και 2 (12,3% σε κάθε περίπτωση). Τέλος, λιγότερα παιδιά βαθμολόγησαν την επίσκεψη με 1 (4,7%) (γράφ.89).

**Με άριστα το 5, τι βαθμό θα έβαζες στην επίσκεψη;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	8	4,7	4,7	4,7
2	21	12,3	12,3	17,0
3	28	16,4	16,4	33,3
4	85	49,7	49,7	83,0
5	29	17,0	17,0	100,0
Total	171	100,0	100,0	



Γράφημα 89

Τα ερωτηματολόγια των παιδιών ολοκληρώνονταν με την ερώτηση «Τι σημαίνει «μουσείο» για εσένα;». Στην εν λόγω ερώτηση δόθηκαν ποικίλες απαντήσεις, οι οποίες επέτρεψαν την κωδικοποίησή τους. Οι απαντήσεις των παιδιών κατέδειξαν πως αντιλαμβάνονται κυρίως το μουσείο ως ένα μέρος στο οποίο μπορούν να αποκτήσουν γνώσεις για την ιστορία τους, με άμεση επαφή με τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος ή/και ως ένα μέρος στο οποίο μπορούν να δουν «περίεργα» αντικείμενα τα οποία δεν έχουν την ευκαιρία να δουν αλλού, ενώ κάποια αντιλαμβάνονταν το μουσείο ως ένα βαρετό μέρος, χωρίς ενδιαφέρον .

Στο τέλος του ερωτηματολογίου προσφέρονταν περιθώριο στα παιδιά να εκφράσουν, εφόσον το επιθυμούσαν, τη γνώμη τους για τη μουσειακή εμπειρία και το μουσείο, και τους ρωτήθηκε εάν ξεχώρισαν κάποιο έκθεμα και αν ναι, για ποιο λόγο. Από τα παιδιά που συμπλήρωσαν τη γνώμη τους για τη μουσειακή εμπειρία, 14 παιδιά σχολίασαν αρνητικά την εμπειρία τους, καθώς ανέφεραν πως ήταν μια βαρετή εμπειρία, ενώ 7 παιδιά σχολίασαν πως αν και τη θεώρησαν ανιαρή εμπειρία, τους άρεσε, καθώς τους έδωσε την ευκαιρία να μην κάνουν μάθημα. Ακόμα, 9 παιδιά απάντησαν πως οι πληροφορίες της ξενάγησης ήταν μεν ενδιαφέρουσες, αλλά κάπως κουραστικές, ενώ 4 παιδιά σχολίασαν ότι δεν πίστευαν πως θα τους ενδιέφερε η προϊστορία, αλλά μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο αναθεώρησαν.

Σε αυτήν την περίπτωση φαίνεται ότι οι απαντήσεις των μαθητών δε σχετίζονται με το επίπεδο εκπαίδευσης των ίδιων ή των γονέων τους (πιν.10). Η πλειονότητα των μαθητών σχολίασαν θετικά την εμπειρία τους, κάνοντας κυρίως λόγο για την ευκαιρία που είχαν να δουν από κοντά ενδιαφέροντα αντικείμενα από την ιστορία του τόπου τους, τα οποία δε θα είχαν τη δυνατότητα να δουν εκτός του μουσείου (43 παιδιά). Χαρακτηριστικά, ένα κορίτσι της Β΄ Λυκείου σχολίασε τα εξής: «Ήταν μια αρκετά ενδιαφέρουσα εμπειρία, όπου έμαθα πράγματα για τον τόπο μου που δεν είχα

ξανά ακούσει και ίσως και να μην άκουγα και έβλεπα ποτέ.». Επίσης, 30 παιδιά έκαναν λόγο για τη σημασία που είχε το γεγονός ότι ήταν σε θέση να επεξεργάζονται άμεσα τα υλικά κατάλοιπα της προϊστορίας, ενώ παράλληλα ο αρχαιολόγος προσέφερε πληροφορίες για τους ανθρώπους οι οποίοι τα κατασκεύαζαν. Στην ερώτηση εάν ξεχώρισαν κάποια εκθέματα, και αν ναι για ποιο λόγο, 4 παιδιά δήλωσαν πως ξεχώρισαν το οδοντόφρακτο κράνος και 12 το κράνος και τις αιχμές δοράτων. Οι αιτιολογήσεις τους σχετίζονταν με την άμεση εικόνα που τους προσέφερε για τον πόλεμο. 22 παιδιά ξεχώρισαν το χρυσό έλασμα καθώς τους εντυπωσίασε το υλικό κατασκευής και η επεξεργασία του, 46 μαθητές ξεχώρισαν τους σφραγιδόλιθους από τους Αρμένους, λόγω της λεπτομερούς τους επεξεργασίας μια μαθήτρια ξεχώρισε τα «κολιέ με τις χάντρες από τους Αρμένους, γιατί μοιάζουν με ένα που έχω κι εγώ». Ακόμα, 6 μαθητές ξεχώρισαν την απεικόνιση σκηνής κυνηγιού από τη λάρνακα των Αρμένων, καθώς, όπως ανέφεραν κάποια εξ αυτών, τους θύμιζε άτομα της οικογένειάς τους που ασχολούνται με το κυνήγι. Τέσσερις μαθήτριες ξεχώρισαν τα ειδώλια από τα ιερά κορυφής, καθώς τους θύμισαν τα σημερινά τάματα και ακόμα μια μαθήτρια ξεχώρισε τα εκθέματα του Βρύσινα εν γένει, καθώς, όπως ανέφερε κατάγεται από εκεί.

### **3.8.2.2 Έρευνα μέσω τηλεφώνου σε κατοίκους του Ρεθύμνου**

#### Επισκέπτες, μέλη της τοπικής κοινωνίας (στο εξής Ομάδα Β)

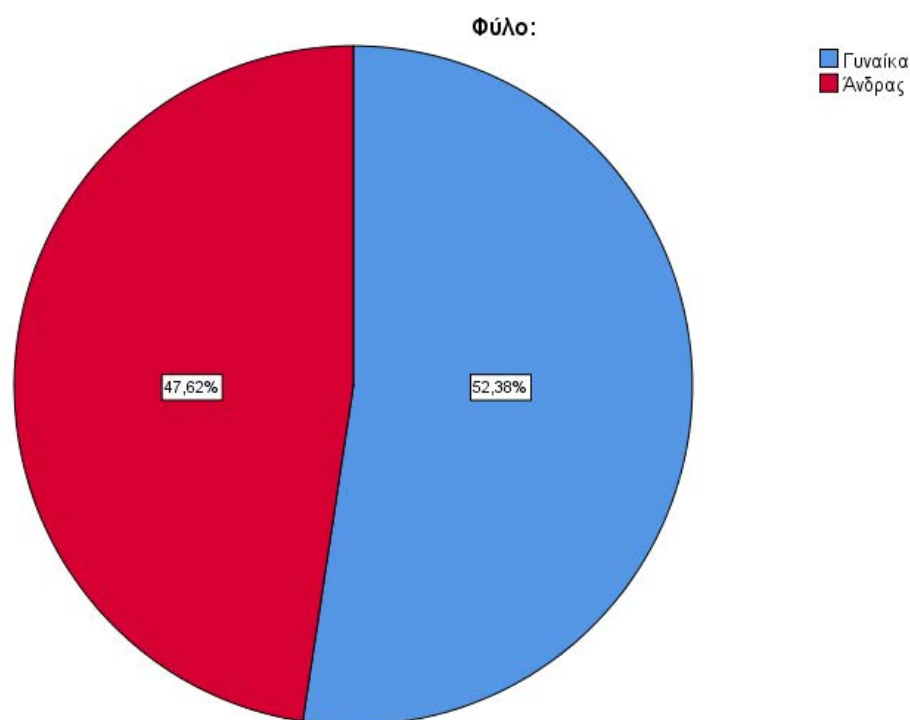
Όπως προαναφέρθηκε, το σύνολο των μελών της κοινωνίας του Ρεθύμνου που συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια μέσω τηλεφώνου και επισκέφθηκαν την έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου περιορίζεται στα 63 άτομα. Η δομή των ερωτηματολογίων τα οποία κλήθηκαν να συμπληρώσουν είναι σχεδόν εξ' ολοκλήρου όμοια με τη δομή των ερωτηματολογίων που συμπλήρωσαν οι προαναφερθέντες επισκέπτες που πραγματοποίησαν την επίσκεψη εκτός του πλαισίου μιας οργανωμένης ξενάγησης. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ένα σύνολο ερωτήσεων ανοιχτού και κλειστού τύπου που είχαν ως στόχο σε πρώτο στάδιο τον προσδιορισμό του γενικότερου προφίλ τους (φύλο, ηλικία, επίπεδο εκπαίδευσης, ενασχόληση, προτιμήσεις μουσείων). Σε δεύτερο στάδιο σκοπός ήταν να διερευνηθούν η συχνότητα των επισκέψεών τους, οι λόγοι που υποκίνησαν τις επισκέψεις τους, και οι λόγοι που ενδεχομένως θα κινητοποιήσουν μετέπειτα επισκέψεις των ερωτηθέντων στο μουσείο. Ακόμα, κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθεί εάν οι ερωτηθέντες επισκέφθηκαν το μουσείο μόνοι τους ή με άλλα άτομα. Στη συνέχεια, τέθηκαν ερωτήματα που είχαν ως στόχο να προσδιοριστεί εάν το μουσείο προσφέρει τη δυνατότητα στα άτομα που επιθυμούν, να ενημερωθούν σχετικά με τα εκθέματα, να προετοιμάσουν την επίσκεψή τους πριν από την έλευσή τους στον εκθεσιακό χώρο, αλλά και εάν το μουσείο επιστρατεύει επαρκή μέσα για τη διευκόλυνση της έλευσής τους στον χώρο, προκειμένου να περιοριστεί όσο το δυνατόν περισσότερο η σωματική και κατ' επέκταση η διανοητική κόπωση των επισκεπτών. Σε αυτό το πλαίσιο, διερευνήθηκε εάν οι επισκέπτες ήταν σε θέση να ενημερωθούν σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα και εάν ήταν σε θέση να βρουν



εύκολα το μουσείο. Ακολούθησαν ερωτήσεις που είχαν σκοπό να αξιολογηθεί το μουσειακό περιβάλλον, η στάση του προσωπικού του μουσείου, η αποτελεσματικότητα των επεξηγηματικών μέσων και η αποφυγή της λεγόμενης «μουσειακής κόπωσης» (βλ. μέρος II, υποενότητα 8.5) κατά τη διάρκεια της επίσκεψης. Έπειτα, πραγματοποιήθηκαν ερωτήσεις που είχαν ως στόχο την αξιολόγηση της μουσειακής εμπειρίας, αλλά και να διερευνήσουν εάν επετεύχθησαν οι στόχοι των αρχαιολόγων που σχεδίασαν την έκθεση. Αναλυτικότερα, οι επισκέπτες ερωτήθηκαν εάν ήταν σε θέση να κατανοήσουν τη χρονολογική ακολουθία των περιόδων της προϊστορίας, αλλά και τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο. Ακόμα, ερωτήθηκαν εάν ήταν σε θέση να συσχετίσουν όψεις της προϊστορίας με τη δική τους ζωή, αν ήταν σε θέση να διατυπώσουν προσωπικά συμπεράσματα, να εκφράσουν τη γνώμη τους σε ικανοποιητικό βαθμό, και να αμφισβητήσουν τη μουσειακή αυθεντία. Ακόμα, ερωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι οι γνώσεις που απέκτησαν σχετικά με την προϊστορία του τόπου ήταν σε θέση να συμβάλλουν στην προσωπική τους ανάπτυξη. Τέλος, ζητήθηκε η γνώμη τους ως προς το αν το μουσείο καταβάλλει ικανοποιητικές προσπάθειες με σκοπό να προσεγγίσει τα μέλη της κοινωνίας και αν έχουν παρευρεθεί σε κάποιο δρώμενο του μουσείου. Τα μέλη της κοινωνίας του Ρεθύμνου που επισκέφθηκαν το μουσείο, ήταν στην πλειονότητά τους γυναίκες (52,4%), ενώ λιγότεροι ήταν οι άνδρες επισκέπτες (47,6%) (γράφ.90).

#### Φύλο:

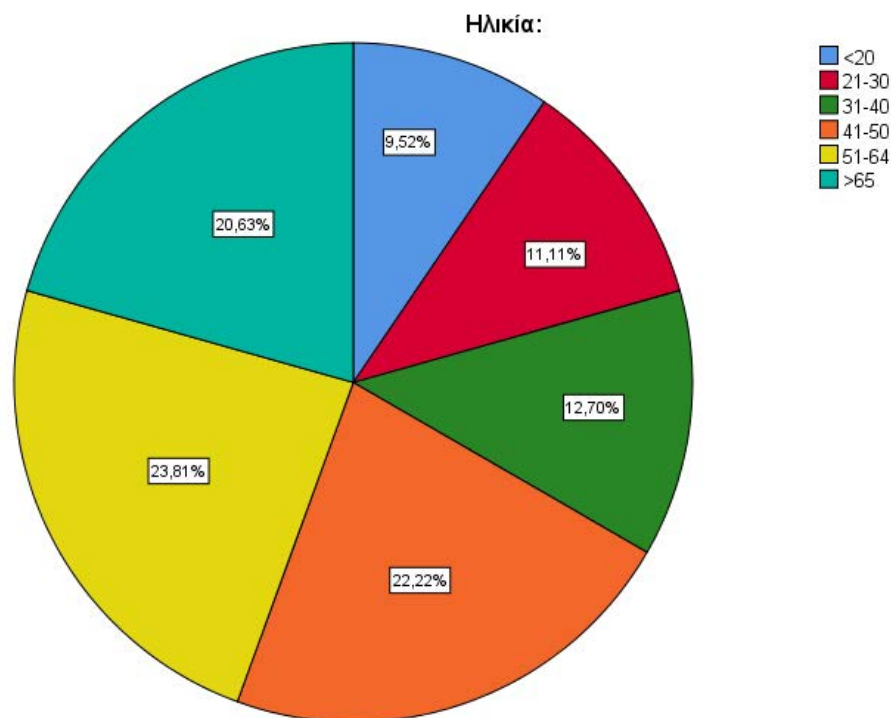
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Γυναίκα	33	52,4	52,4	52,4
	Ανδρας	30	47,6	47,6	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



Γράφημα 90

Όσον αφορά την ηλικία τους, ήταν κυρίως ενήλικες 51-64 ετών (23,8%), 41-50 ετών (22,2%), αρκετοί ήταν άνω των 65 (20,6%), κάποιιοι ήταν μεταξύ 31-40 ετών (12,7%), λιγότεροι μεταξύ 21 και 30 (11,1%) και ελάχιστοι ήταν φοιτητές (9,5%) (γράφ.91).

		Ηλικία:			Cumulative
		Frequency	Percent	Valid Percent	Percent
Valid	<20	6	9,5	9,5	9,5
	21-30	7	11,1	11,1	20,6
	31-40	8	12,7	12,7	33,3
	41-50	14	22,2	22,2	55,6
	51-64	15	23,8	23,8	79,4
	>65	13	20,6	20,6	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

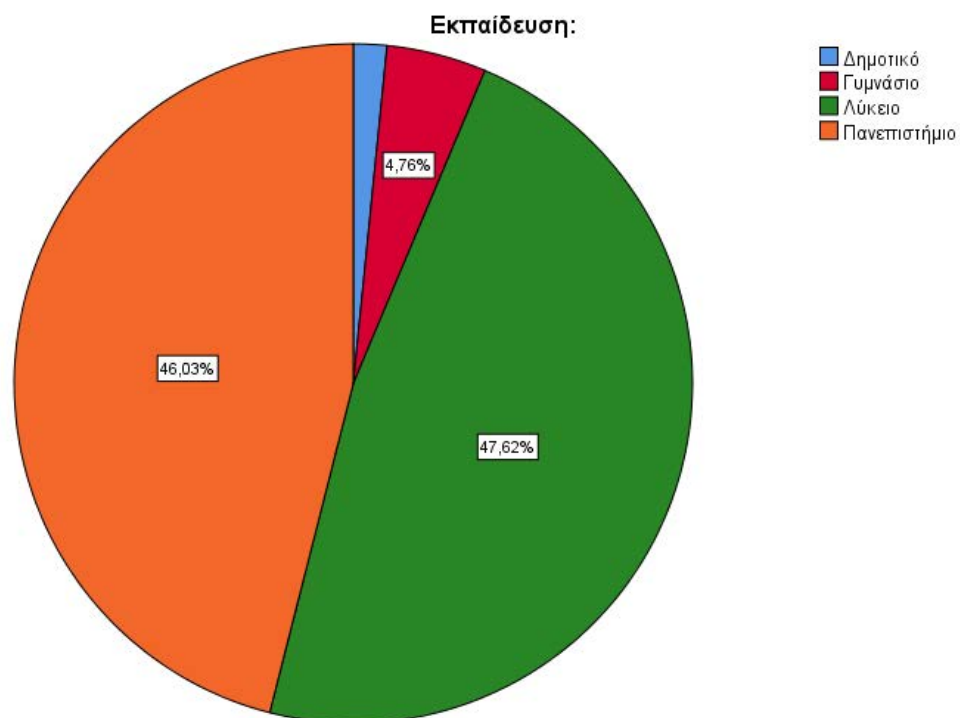


Γράφημα 91.

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης, στην πλειονότητά τους οι επισκέπτες είχαν ολοκληρώσει το Λύκειο (47,6%), αρκετοί ολοκλήρωσαν το Πανεπιστήμιο (46%), κάποιιοι είχαν ολοκληρώσει μόνο το Γυμνάσιο (4,8%), ενώ μόλις ένας επισκέπτης ολοκλήρωσε μόνο το Δημοτικό (1,6%) (γράφ.92).

### Εκπαίδευση:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Δημοτικό	1	1,6	1,6	1,6
	Γυμνάσιο	3	4,8	4,8	6,3
	Λύκειο	30	47,6	47,6	54,0
	Πανεπιστήμιο	29	46,0	46,0	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

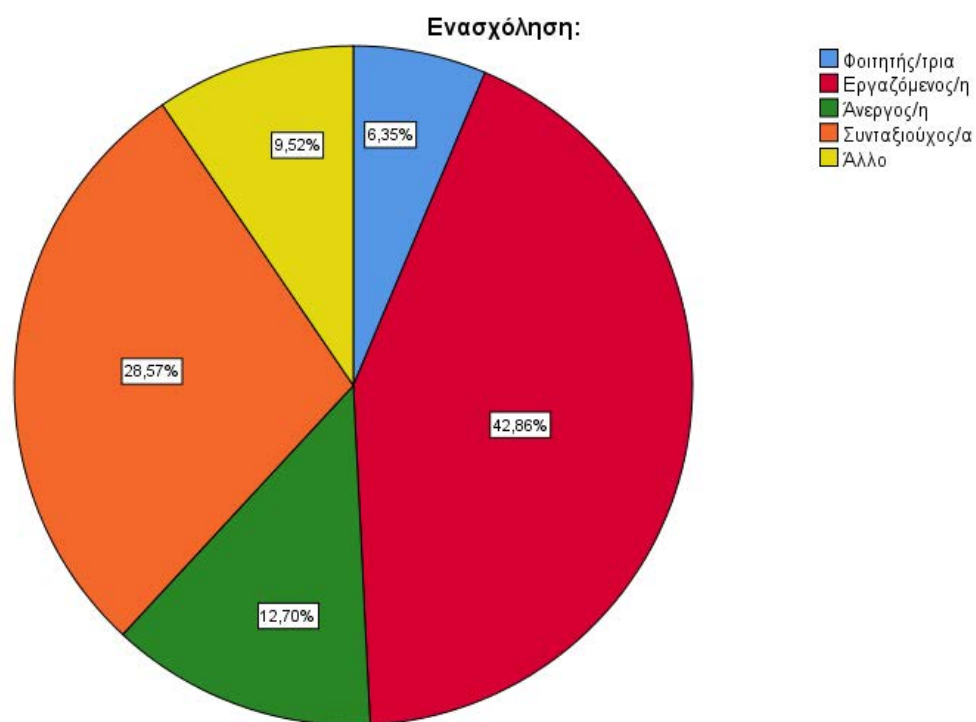


Γράφημα 92

Οι περισσότεροι εξ αυτών εργάζονταν (58,7%), αρκετοί ήταν συνταξιούχοι (28,6%), κάποιοι ήταν άνεργοί (12,7%), λιγότεροι ασχολούνταν με οικιακές δραστηριότητες (9,5%) και, τέλος, ελάχιστοι ήταν φοιτητές (6,3%) (γράφ.93).

### Ενασχόληση:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Φοιτητής/τρια	4	6,3	6,3	6,3
	Εργαζόμενος/η	27	42,9	42,9	49,2
	Άνεργος/η	8	12,7	12,7	61,9
	Συνταξιούχος/α	18	28,6	28,6	90,5
	Άλλο	6	9,5	9,5	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

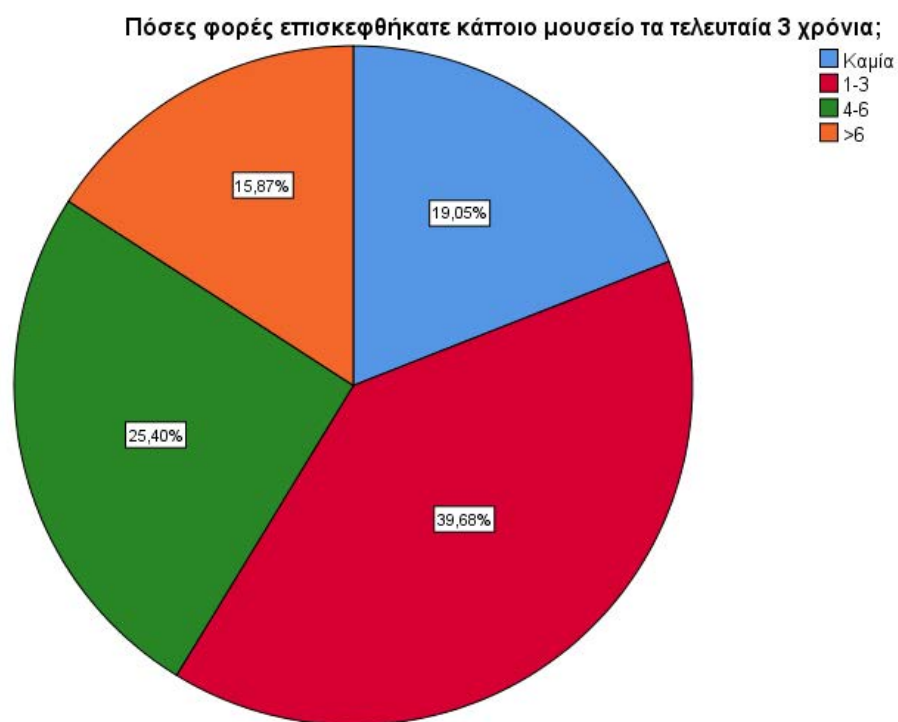


Γράφημα 93

Στην πλειονότητά τους, κατά τα τελευταία 3 χρόνια επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο 1 έως 3 φορές (39,7%), αρκετοί επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο 4 έως 6 φορές (25,4%), λιγότεροι δεν επισκέφθηκαν κάποιο μουσείο (19%), ενώ κάποιοι επισκέφθηκαν μουσεία περισσότερες από 6 φορές (15,9%) (γράφ.94).

**Πόσες φορές επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο κατά τα τελευταία 3 χρόνια;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Καμία	12	19,0	19,0	19,0
	1-3	25	39,7	39,7	58,7
	4-6	16	25,4	25,4	84,1
	>6	10	15,9	15,9	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



Γράφημα 94

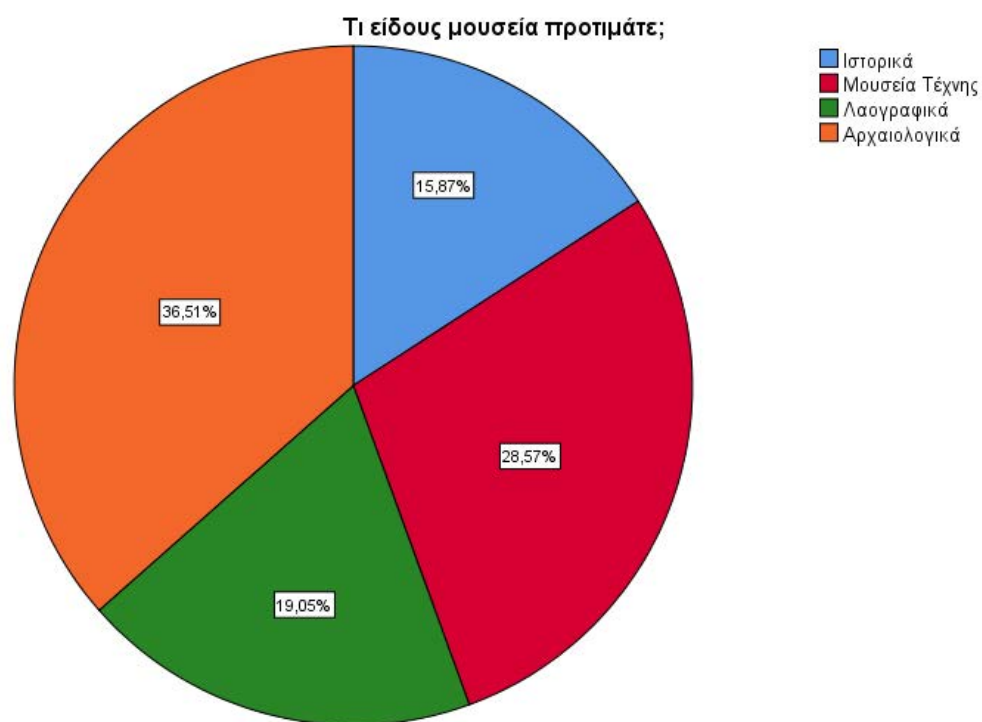
Όταν ερωτήθηκαν τι είδους μουσεία προτιμούν, το 36,5% απάντησε πως προτιμά αρχαιολογικά μουσεία, το 28,6% μουσεία τέχνης, το 19% προτιμά λαογραφικά μουσεία και το 15,9% απάντησε πως προτιμά ιστορικά μουσεία (γράφ.95)<sup>103104</sup>.

**Τι είδους μουσεία προτιμάτε;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ιστορικά	10	15,9	15,9	15,9
Μουσεία Τέχνης	18	28,6	28,6	44,4
Λαογραφικά	12	19,0	19,0	63,5
Αρχαιολογικά	23	36,5	36,5	100,0
Total	63	100,0	100,0	

<sup>103</sup> Η εν λόγω ερώτηση ήταν ανοιχτού τύπου, αλλά οι απαντήσεις των ερωτηθέντων επέτρεψαν τη μετέπειτα κωδικοποίηση των πρώτων.

<sup>104</sup> Ο ερωτηθείς που ολοκλήρωσε μόνο το Δημοτικό, δήλωσε πως προτιμά τα Λαογραφικά μουσεία, ενώ από τα τρία άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο το γυμνάσιο, ένα δήλωσε πως προτιμά τα Ιστορικά Μουσεία, ένα τα Λαογραφικά και ένα τα Αρχαιολογικά. Από όσους ολοκλήρωσαν το Λύκειο και δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές, στην πλειονότητά τους δήλωσαν πως προτιμούν τα Αρχαιολογικά μουσεία (40%), ορισμένοι τα Λαογραφικά μουσεία (26,7%) και λιγότεροι τα Ιστορικά και τα Μουσεία Τέχνης (16,7% και στις δύο περιπτώσεις). Όσοι ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές, στην πλειονότητά τους δήλωσαν πως προτιμούν τα Μουσεία Τέχνης (44,8%) και τα Αρχαιολογικά (34,5%), ορισμένοι τα Ιστορικά (13,8%) και λιγότεροι τα Λαογραφικά (6,9%) (πιν.11).



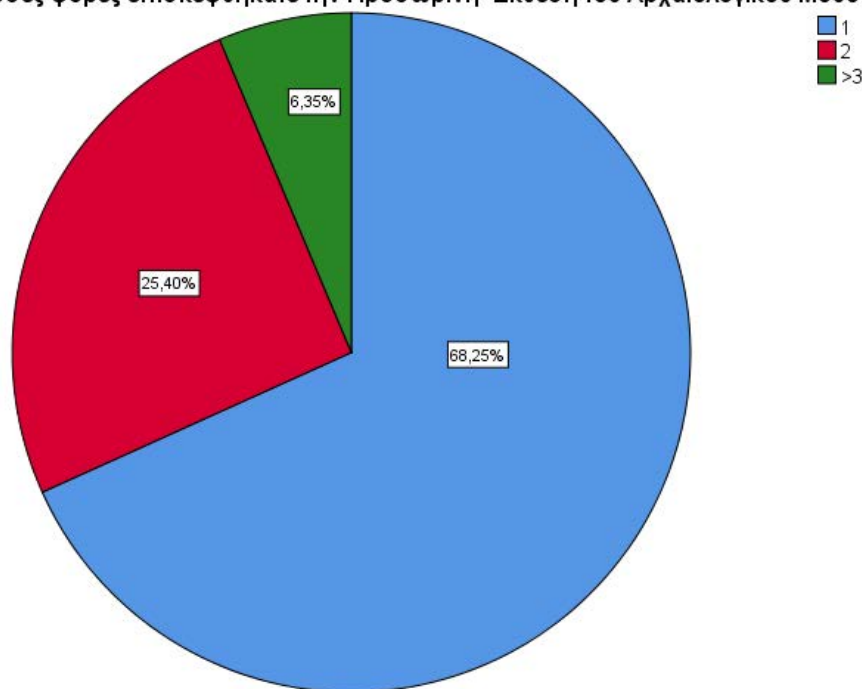
Γράφημα 95

Οι περισσότεροι ερωτηθέντες επισκέφθηκαν μόνο μια φορά την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου (68,3%), κάποιοι επισκέφθηκαν την έκθεση 2 φορές (25,4%) και λιγότεροι περισσότερες από 3 φορές (6,3%) (γράφ.96).

**Πόσες φορές επισκεφθήκατε την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	43	68,3	68,3	68,3
2	16	25,4	25,4	93,7
>3	4	6,3	6,3	100,0
Total	63	100,0	100,0	

**Πόσες φορές επισκεφθήκατε την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**



Γράφημα 96

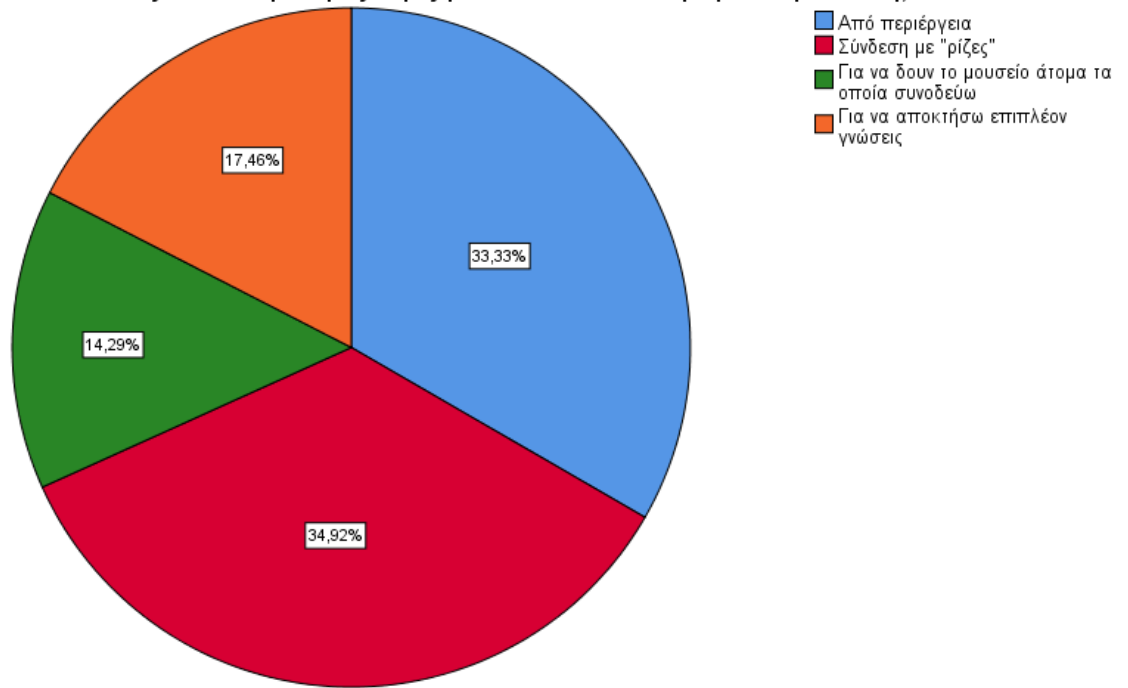
Όταν ζητήθηκε να προσδιορίσουν τον κυριότερο λόγο για τον οποίο επισκέφθηκαν το μουσείο, οι περισσότεροι ανέφεραν λόγους που σχετίζονταν με τη σύνδεσή τους με τις «ρίζες» τους (34,9%)<sup>105</sup> αρκετοί ανέφεραν λόγους που σχετίζονταν με την περιέργεια (33,3%), κάποιιοι ανέφεραν λόγους που σχετίζονταν με την επιθυμία κατάκτησης νέων γνώσεων (17,5%) και λιγότεροι ανέφεραν ως κύριο λόγο την επιθυμία τους να συνοδεύσουν στο μουσείο άλλα άτομα (14,3%) (γράφ.97).

**Ποιός είναι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο επισκεφθήκατε την έκθεση;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Από περιέργεια	21	33,3	33,3	33,3
Σύνδεση με "ρίζες"	22	34,9	34,9	68,3
Για να δουν το μουσείο άτομα τα οποία συνοδεύω	9	14,3	14,3	82,5
Για να αποκτήσω επιπλέον γνώσεις	11	17,5	17,5	100,0
Total	63	100,0	100,0	

<sup>105</sup> Η εν λόγω ερώτηση δεν περιλαμβάνονταν στα ερωτηματολόγια εξ αρχής, αλλά προστέθηκε μετέπειτα, κατόπιν σχολίων των επισκεπτών.

**Ποιός είναι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο επισκεφθήκατε την έκθεση;**



Γράφημα 97

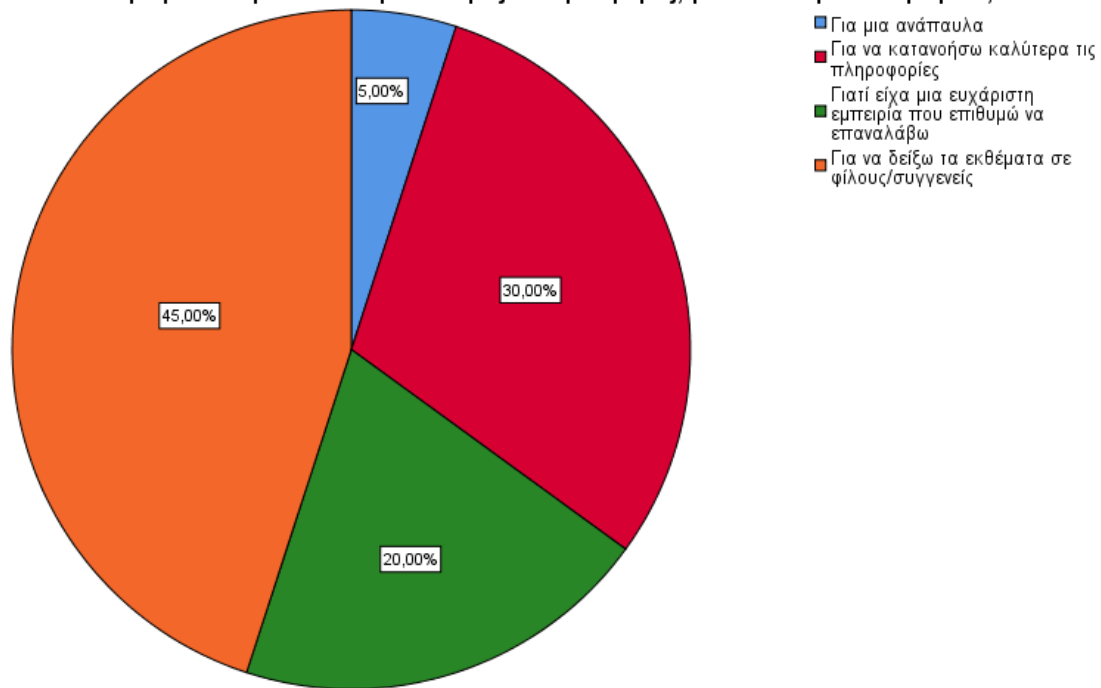
Όσοι εκ των ερωτηθέντων επέστρεψαν στην έκθεση μετά την πρώτη τους επίσκεψη, απάντησαν πως το έκαναν για να δείξουν τα εκθέματα σε άτομα τα οποία συνοδεύαν (45%), κάποιιοι για να κατανοήσουν καλύτερα τις πληροφορίες (30%), κάποιιοι άλλοι απάντησαν πως επέστρεψαν γιατί κατά την πρώτη τους επίσκεψη είχαν μια ευχάριστη εμπειρία που επιθυμούσαν να επαναλάβουν (20%) ενώ ένα άτομο απάντησε πως επέστρεψε για μια ανάπαυλα (5%) (γράφ.98).

**Αν επισκεφθήκατε το μουσείο περισσότερες από μια φορές, για ποιό λόγο επιστρέψατε;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Για μια ανάπαυλα	1	1,6	5,0	5,0
	Για να κατανοήσω καλύτερα τις πληροφορίες	6	9,5	30,0	35,0
	Γιατί είχα μια ευχάριστη εμπειρία που επιθυμώ να επαναλάβω	4	6,3	20,0	55,0
	Για να δείξω τα εκθέματα σε φίλους/συγγενείς	9	14,3	45,0	100,0
	Total	20	31,7	100,0	
Missing	System	43	68,3		
Total		63	100,0		



**Αν επισκεφθήκατε το μουσείο περισσότερες από μια φορές, για ποιο λόγο επιστρέψατε;**

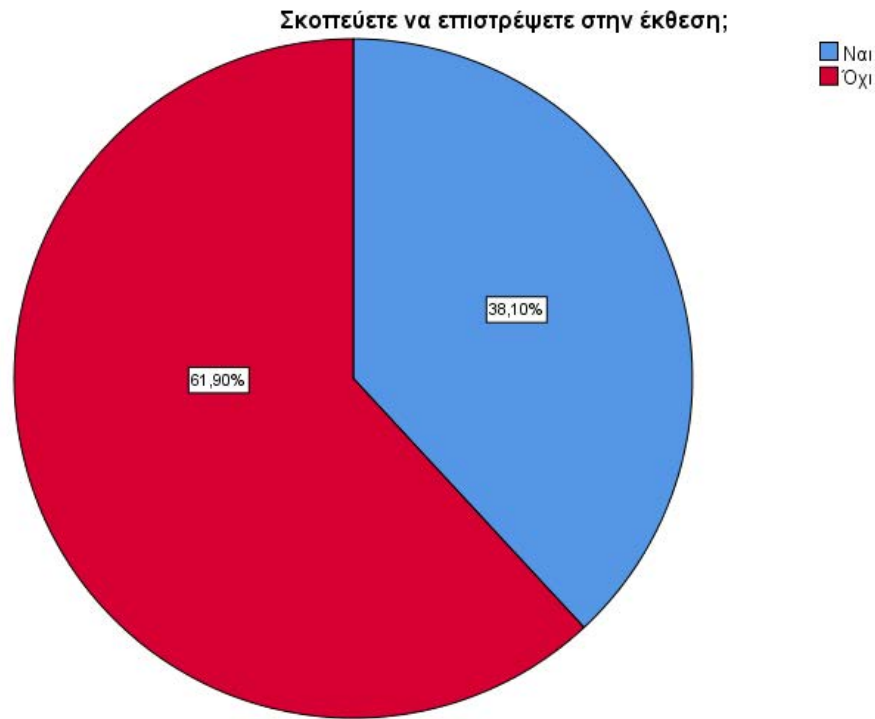


Γράφημα 98

Από τους ερωτηθέντες που επισκέφθηκαν την έκθεση μόνο μια φορά, το 61,9% απάντησε πως δε θα επέστρεφε στην έκθεση, ενώ το 38,1% απάντησε πως σκόπευε να επιστρέψει στο μέλλον (γράφ.99).

**Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	24	38,1	38,1	38,1
	Όχι	39	61,9	61,9	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

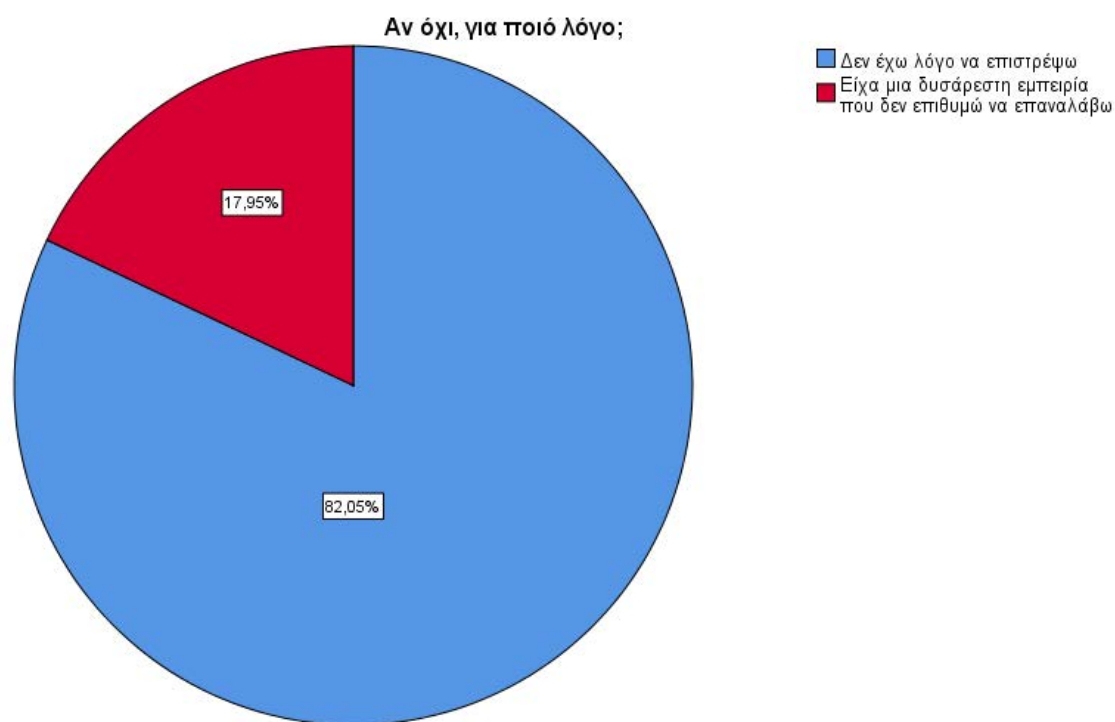


Γράφημα 99

Όσοι ερωτηθέντες απάντησαν πως δε σκοπεύουν να επιστρέψουν ανέφεραν ως λόγο την πεποίθηση πως δεν έχουν λόγο επιστροφής (82,1%), ενώ 2 άτομα απάντησαν πως είχαν μια αρνητική εμπειρία την οποία δεν είχαν λόγο να επαναλάβουν (17,9%) (γράφ.100).

**Αν όχι, για ποió λόγο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Δεν έχω λόγο να επιστρέψω	32	50,8	82,1	82,1
	Είχα μια δυσάρεστη εμπειρία που δεν επιθυμώ να επαναλάβω	7	11,1	17,9	100,0
	Total	39	61,9	100,0	
Missing	System	24	38,1		
Total		63	100,0		

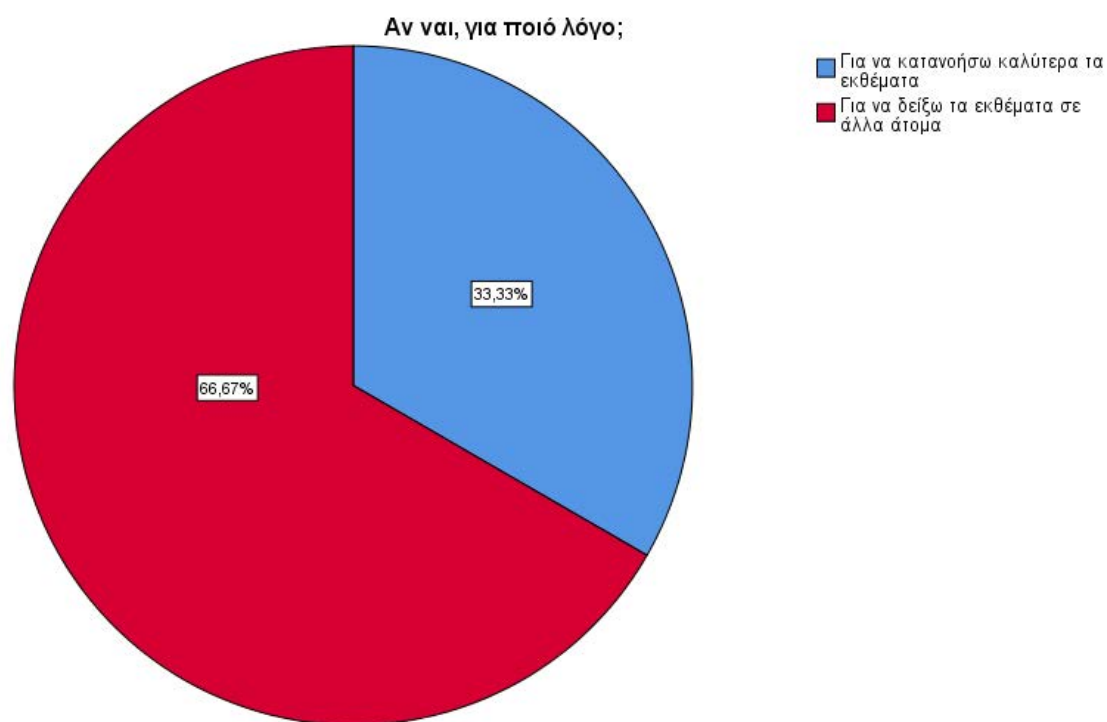


Γράφημα 100

Όσον αφορά τους ερωτηθέντες που θα επέστρεφαν στην έκθεση, ανέφεραν πως θα το έκαναν για να δείξουν τα εκθέματα σε άλλα άτομα (66,7%), και λιγότεροι για να κατανοήσουν καλύτερα τα εκθέματα (33,3%) (γράφ.101).

**Αν ναι, για ποιό λόγο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Για να κατανοήσω καλύτερα τα εκθέματα	8	12,7	33,3	33,3
	Για να δείξω τα εκθέματα σε άλλα άτομα	16	25,4	66,7	100,0
	Total	24	38,1	100,0	
Missing	System	39	61,9		
Total		63	100,0		

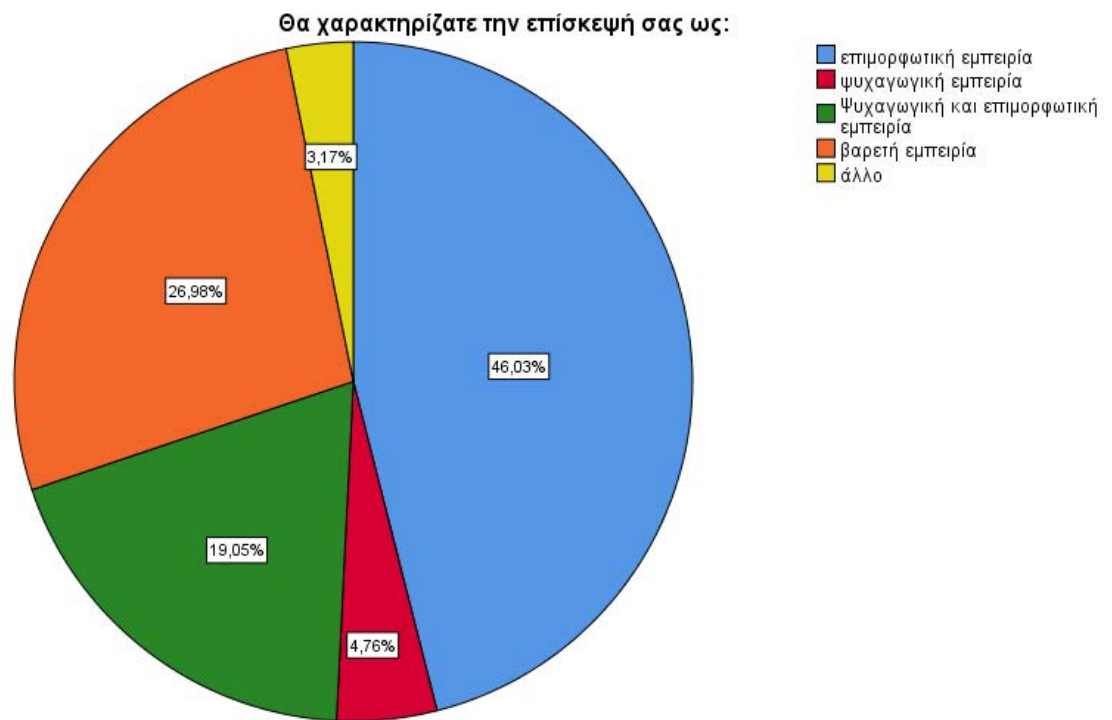


Γράφημα 101

Όταν ζητήθηκε από τους ερωτηθέντες να επιλέξουν ένα χαρακτηρισμό για την επίσκεψή τους, η πλειονότητα επέλεξε να τη χαρακτηρίσει «επιμορφωτική εμπειρία», 27% «βαρετή εμπειρία», επισκέφθηκαν την 19% «ψυχαγωγική και επιμορφωτική», 4,8% «ψυχαγωγική εμπειρία» και δύο άτομα συμπλήρωσαν πως είχαν μια άσχημη εμπειρία από την επίσκεψή τους (3,2%) (γράφ.102).

**Θα χαρακτηρίζατε την επίσκεψή σας ως:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	επιμορφωτική εμπειρία	29	46,0	46,0	46,0
	ψυχαγωγική εμπειρία	3	4,8	4,8	50,8
	Ψυχαγωγική και επιμορφωτική εμπειρία	12	19,0	19,0	69,8
	βαρετή εμπειρία	17	27,0	27,0	96,8
	άλλο	2	3,2	3,2	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



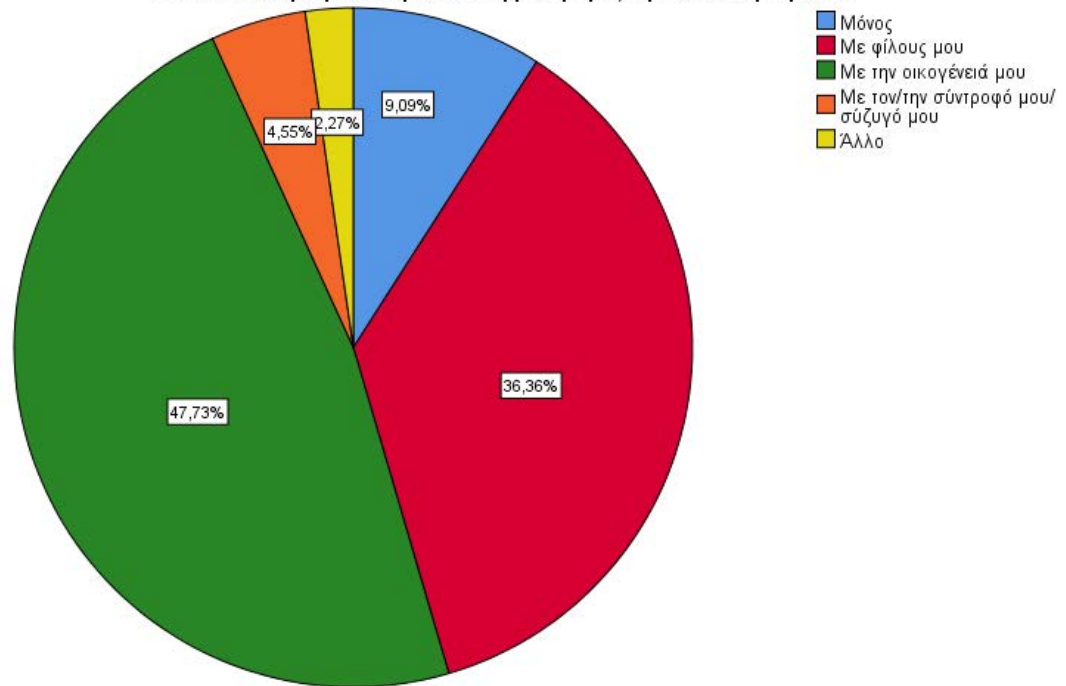
Γράφημα 102

Οι συμμετέχοντες που επισκέφθηκαν την έκθεση μόνο μια φορά, την επισκέφθηκαν κυρίως με την οικογένειά τους (47,7%), με φίλους (36,4%), μόνοι (9,1%) ή με τον/τη συντροφό/σύζυγό τους (4,5%), ενώ σε μια περίπτωση, μια ερωτηθείσα είχε επισκεφθεί το μουσείο στο παρελθόν με το σχολείο της (2,3%) (γράφ.103).

**Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση μία φορά, την επισκεφθήκατε:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Μόνος	4	6,3	9,1	9,1
	Με φίλους μου	16	25,4	36,4	45,5
	Με την οικογένειά μου	21	33,3	47,7	93,2
	Με τον/τη σύντροφό μου/ σύζυγό μου	2	3,2	4,5	97,7
	Άλλο	1	1,6	2,3	100,0
	Total	44	69,8	100,0	
Missing	System	19	30,2		
Total		63	100,0		

**Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση μία φορά, την επισκεφθήκατε:**



Γράφημα 103

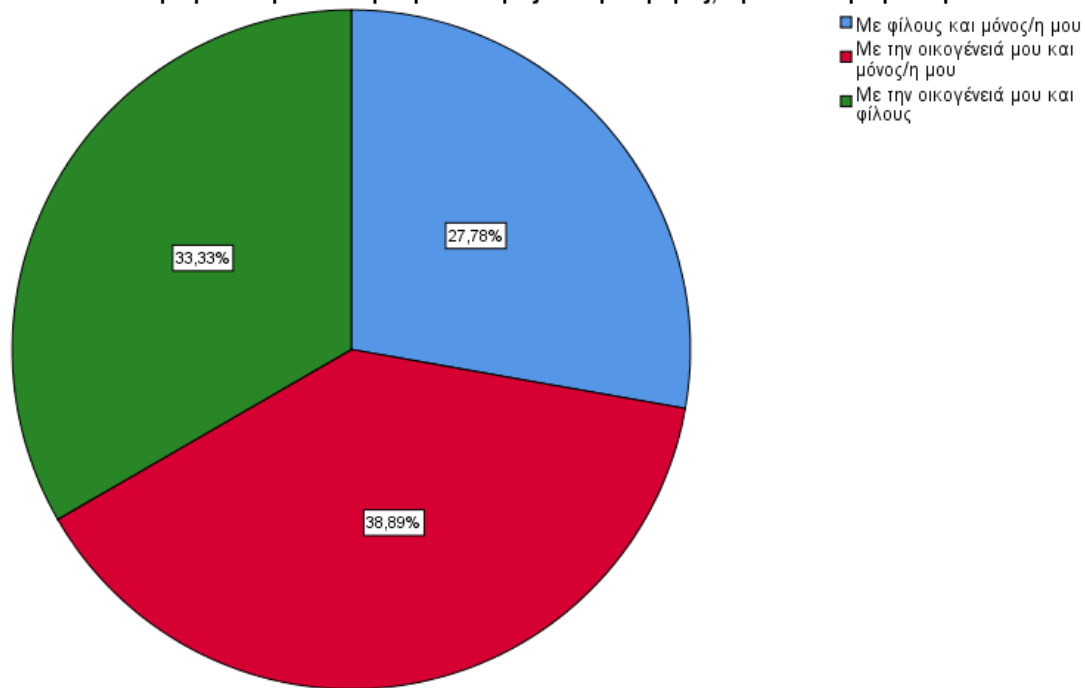
Όσοι επισκέφθηκαν την έκθεση περισσότερες από μια φορές, την επισκέφθηκαν κυρίως μόνοι και με την οικογένειά τους (38,9%), με την οικογένειά τους και με φίλους τους (33,3%) και λιγότεροι επισκέφθηκαν την έκθεση μόνοι τους αλλά και με φίλους τους (27,8%) (γράφ.104).<sup>106</sup>

**Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση περισσότερες από μια φορές, την επισκεφθήκατε με:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Με φίλους και μόνος/η μου	5	7,9	27,8	27,8
	Με την οικογένειά μου και μόνος/η μου	7	11,1	38,9	66,7
	Με την οικογένειά μου και με φίλους	6	9,5	33,3	100,0
	Total	18	28,6	100,0	
Missing	System	45	71,4		
Total		63	100,0		

<sup>106</sup> Η εν λόγω ερώτηση διατυπώθηκε ως ερώτηση ανοιχτού τύπου, αλλά οι απαντήσεις των ερωτηθέντων επέτρεψαν τη μετέπειτα κωδικοποίησή των δεύτερων.

Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση περισσότερες από μια φορές, την επισκεφθήκατε με:



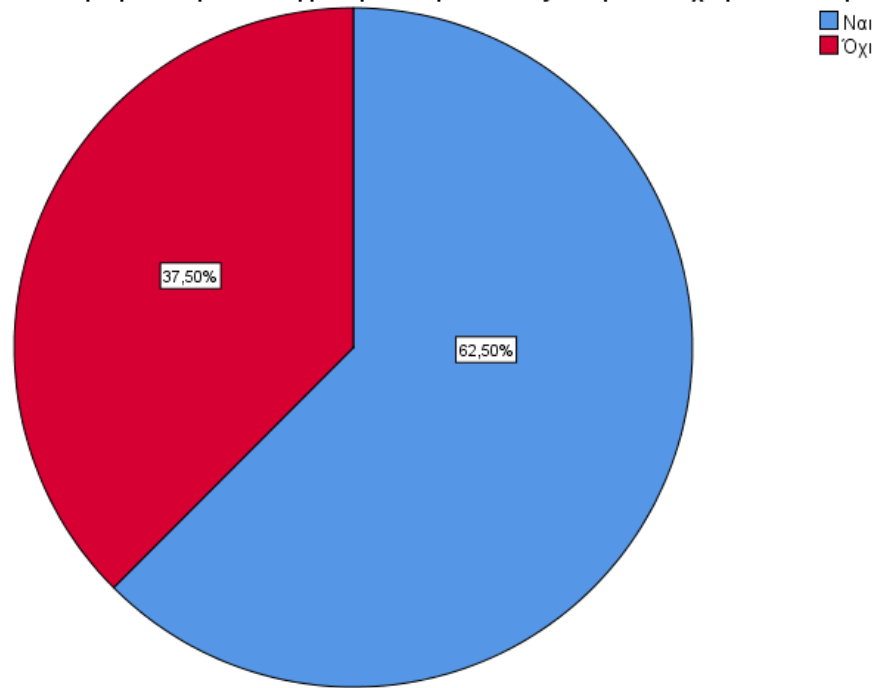
Γράφημα 104

Τα περισσότερα άτομα που επισκέφθηκαν το μουσείο με την οικογένειά τους θεώρησαν τον χώρο φιλικό προς οικογένειες (62,5%), ωστόσο, δεν ήταν λίγοι και εκείνοι που θεώρησαν τον χώρο ακατάλληλο για οικογένειες (37,5%) (γράφ.105).

**Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση με την οικογένειά σας θεωρείτε τον χώρο κατάλληλο για οικογένειες;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	15	23,8	62,5	62,5
	Όχι	9	14,3	37,5	100,0
	Total	24	38,1	100,0	
Missing	System	39	61,9		
Total		63	100,0		

Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση με την οικογένειά σας θεωρείτε το χώρο κατάλληλο για οικογένειες;



Γράφημα 105

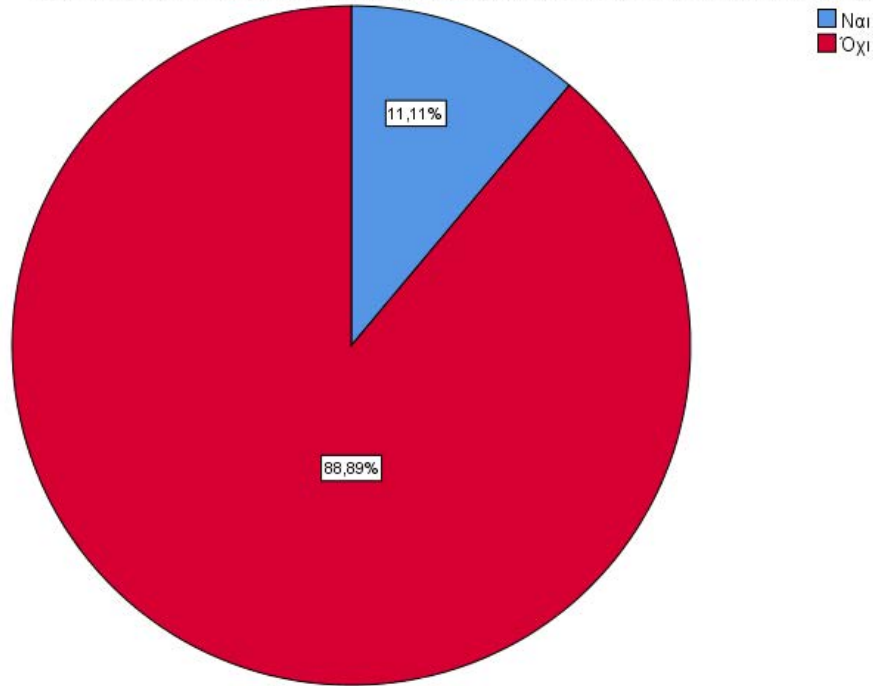
Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων δεν έχει παρευρεθεί σε κάποιο δρώμενο στο ναό του Αγ. Φραγκίσκου (88,9%), ενώ μόλις το 11,1% των ερωτηθέντων παρευρέθη σε κάποια διάλεξη που οργανώθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου (γράφ,106).

**Έχετε παρακολουθήσει κάποια δράση (ομιλία, δρώμενο) στο ναό του Αγ.Φραγκίσκου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	7	11,1	11,1	11,1
	Όχι	56	88,9	88,9	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



Έχετε παρακολουθήσει κάποια δράση (ομιλία, δρώμενο) στο ναό του Αγ.Φραγκίσκου;



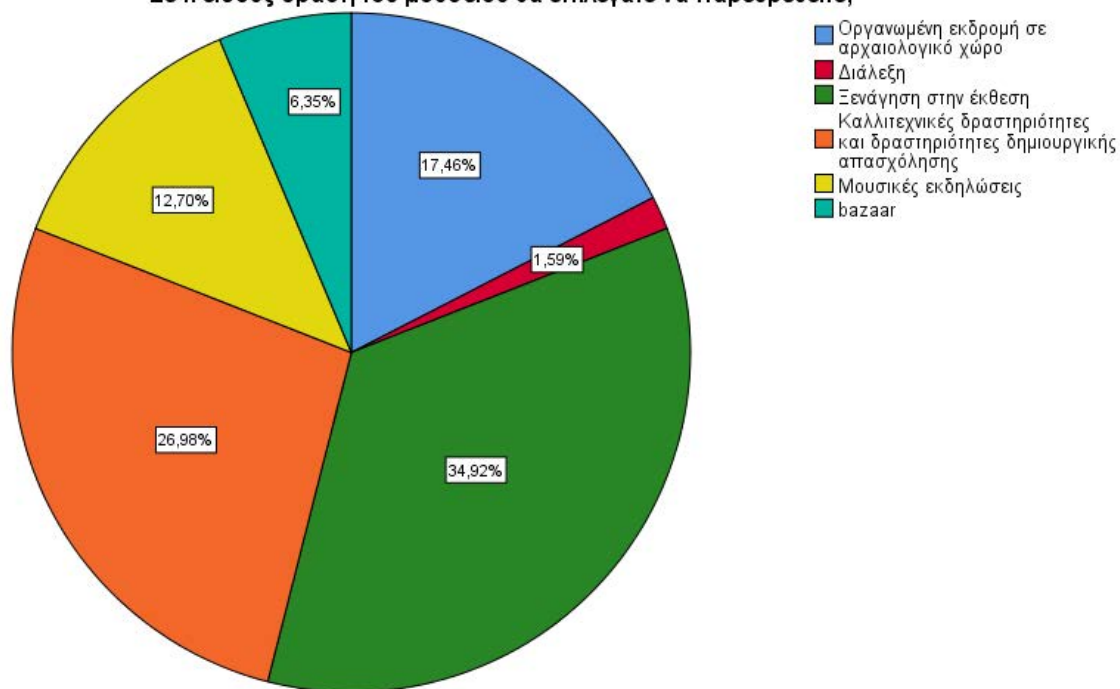
Γράφημα 106

Όταν ερωτήθηκαν σε τι είδους δράσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου θα επέλεγαν να παρευρεθούν, το 34,9% απάντησε πως θα επέλεγε να παρευρεθεί σε ξενάγηση στην έκθεση, το 27% σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες και δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης, το 17,5% σε οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο, το 12,7% σε μουσικές εκδηλώσεις, το 6,3% σε bazaar και το 1,6% σε διάλεξη (γράφ.107).

**Σε τι είδους δράση του μουσείου θα επιλέγατε να παρευρεθείτε;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο	11	17,5	17,5	17,5
	Διάλεξη	1	1,6	1,6	19,0
	Ξενάγηση στην έκθεση	22	34,9	34,9	54,0
	Καλλιτεχνικές δραστηριότητες και δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης	17	27,0	27,0	81,0
	Μουσικές εκδηλώσεις	8	12,7	12,7	93,7
	bazaar	4	6,3	6,3	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

Σε τι είδους δράση του μουσείου θα επιλέγατε να παρευρεθείτε;



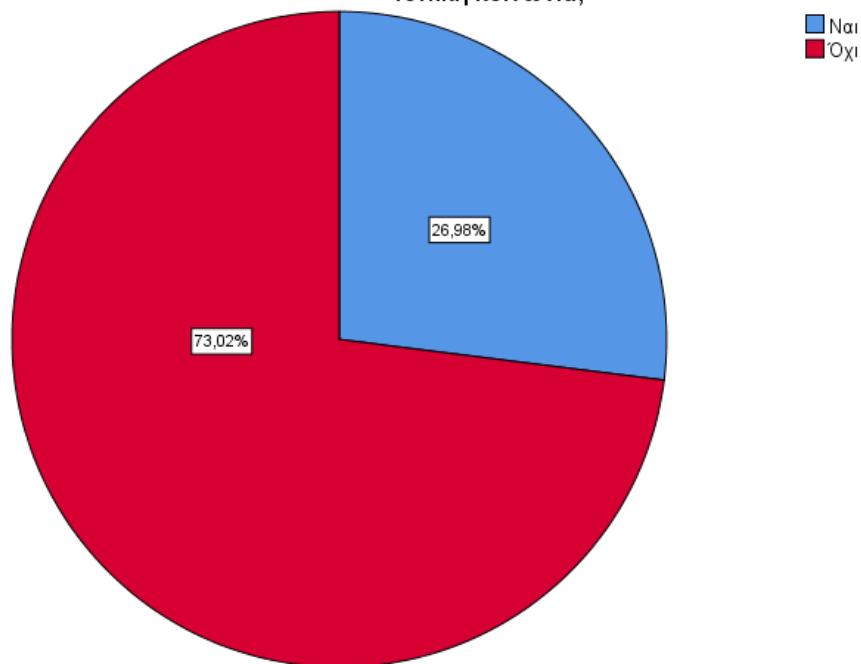
Γράφημα 107

Δυστυχώς, το μεγαλύτερο μέρος των επισκεπτών δε θεωρούν πως το μουσείο πραγματοποιεί επαρκείς δράσεις για την προσέγγιση της τοπικής κοινωνίας (73% έναντι 27%) (γράφ.108).

**Θεωρείτε πως το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου καταβάλλει επαρκείς προσπάθειες για να προσεγγίσει την τοπική κοινωνία;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	17	27,0	27,0	27,0
	Όχι	46	73,0	73,0	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

Θεωρείτε πως το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου καταβάλλει επαρκείς προσπάθειες για να προσεγγίσει την τοπική κοινωνία;



Γράφημα 108

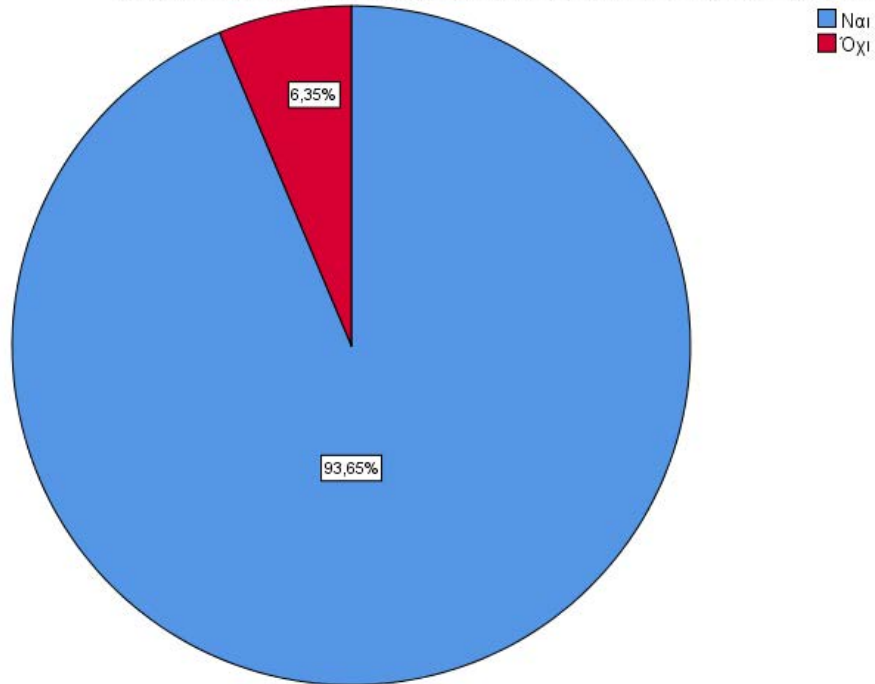
Όπως και στην περίπτωση των επισκεπτών οι οποίοι προέρχονταν κυρίως από θέσεις εκτός Κρήτης, έτσι και στην περίπτωση των κατοίκων του Ρεθύμνου, ακολούθησαν ερωτήσεις που στόχευαν στη διερεύνηση της προσβασιμότητας του μουσείου στο κοινό, αλλά και τη δυνατότητα που προσφέρει στους εν δυνάμει επισκέπτες να προετοιμαστούν για την επίσκεψή τους εκ των προτέρων.

Στην ερώτηση αν βρήκαν εύκολα το μουσείο, το 93,6% απάντησε καταφατικά και μόλις το 6,3% απάντησε πως δυσκολεύτηκε να βρει την έκθεση (γράφ.109).

**Βρήκατε εύκολα την έκθεση (την πρώτη φορά που το επισκεφθήκατε);**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	59	93,7	93,7	93,7
	Όχι	4	6,3	6,3	100,0
Total		63	100,0	100,0	

**Βρήκατε εύκολα την έκθεση (την πρώτη φορά που το επισκεφθήκατε);**



Γράφημα 109

Οι περισσότεροι ερωτηθέντες ενημερώθηκαν για το μουσείο από γνωστούς τους (76,2%), λιγότεροι από τα τοπικά ΜΜΕ (22,2%) και μόλις ένας ενημερώθηκε από το διαδίκτυο (1,6%) (γράφ.110). Και σε αυτήν την περίπτωση, όπως και στην περίπτωση των ερωτηθέντων της Ομάδας Α, κανένας επισκέπτης δεν επέλεξε να απαντήσει ότι είδε τυχαία την έκθεση στο δρόμο ή ότι είδε σημάνσεις της έκθεσης σε δρόμους του Ρεθύμνου.

**Με ποιόν τρόπο ενημερωθήκατε για την έκθεση;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Από το διαδίκτυο	1	1,6	1,6	1,6
Από γνωστούς	48	76,2	76,2	77,8
Από τα ΜΜΕ	14	22,2	22,2	100,0
Total	63	100,0	100,0	



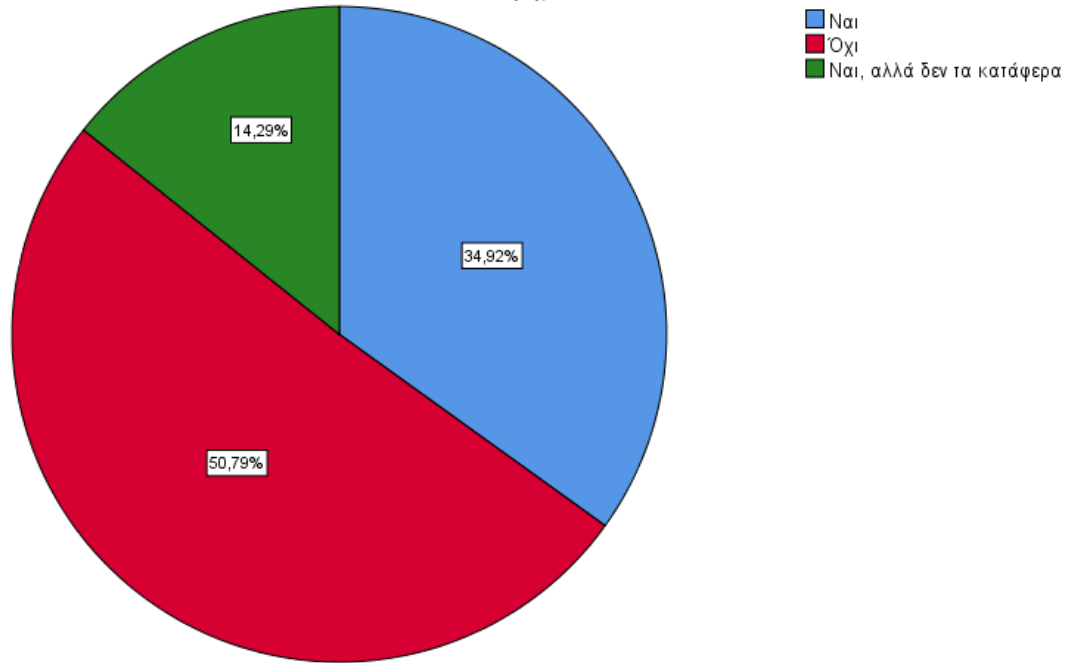
Γράφημα 110

Ελαφρώς περισσότεροι επισκέπτες δεν επεδίωξαν να ενημερωθούν για τα εκθέματα πριν από την επίσκεψή τους (50,8%), και από αυτούς που επεδίωξαν να ενημερωθούν το 34,9% τα κατάφερε, ενώ το 14,3% προσπάθησε να ενημερωθεί, αλλά δεν τα κατάφερε (γράφ.111).

**Επιδιώξατε να ενημερωθείτε σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα του μουσείου πριν από την πρώτη σας επίσκεψη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	22	34,9	34,9	34,9
	Όχι	32	50,8	50,8	85,7
	Ναι, αλλά δεν τα κατάφερα	9	14,3	14,3	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

Επιδιώξατε να ενημερωθείτε σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα του μουσείου πριν από την πρώτη σας επίσκεψη;



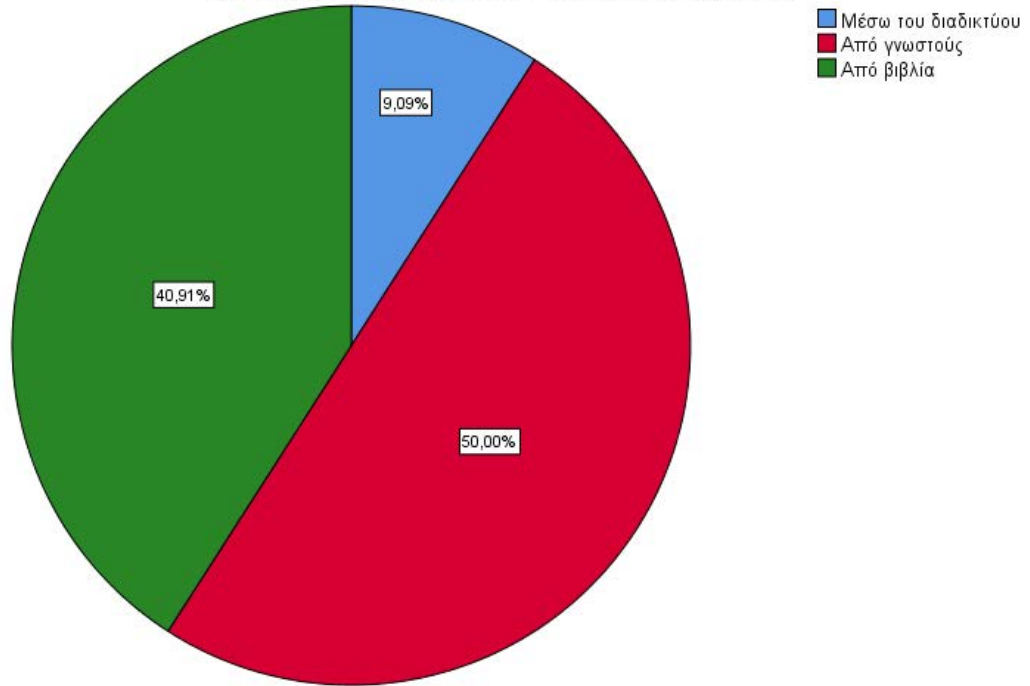
Γράφημα 111

Όσοι επισκέπτες κατάφεραν να ενημερωθούν για τα εκθέματα, ενημερώθηκαν κυρίως από γνωστούς τους (50%), λιγότεροι από βιβλία (40,9%) και ελάχιστοι μέσω του διαδικτύου (9,1%) (γράφ.112).

**Αν ενημερωθήκατε, με ποιόν τρόπο το καταφέρατε;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Μέσω του διαδικτύου	2	3,2	9,1	9,1
	Από γνωστούς	11	17,5	50,0	59,1
	Από βιβλία	9	14,3	40,9	100,0
	Total	22	34,9	100,0	
Missing	System	41	65,1		
Total		63	100,0		

**Αν ενημερωθήκατε, με ποιόν τρόπο το καταφέρατε;**

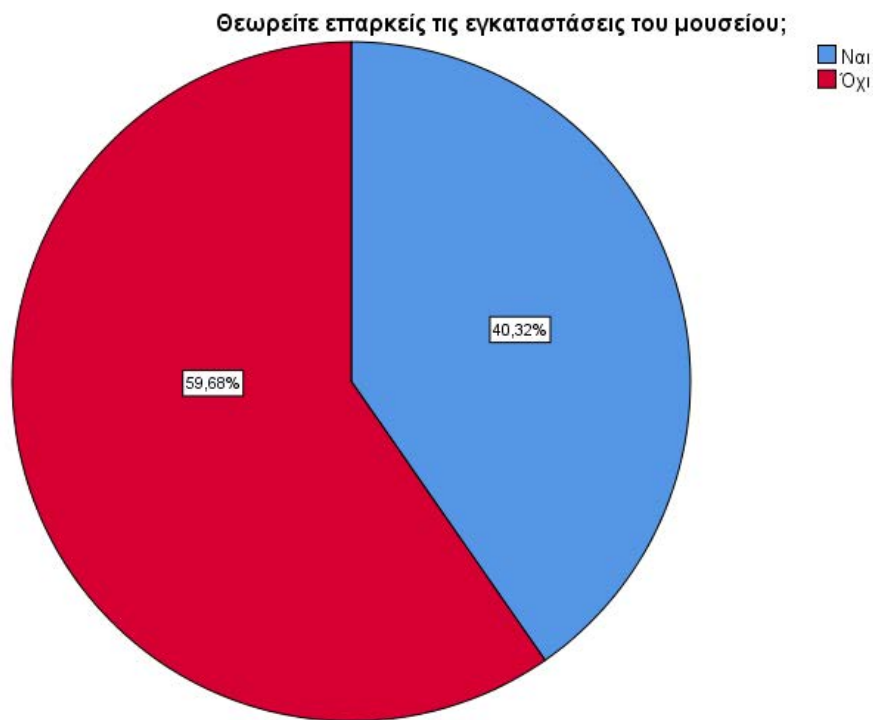


Γράφημα 112

Όσον αφορά τη γνώμη τους για την τιμή του εισιτηρίου, όλοι οι ερωτηθέντες θεώρησαν την τιμή οικονομική, αν και 9 άτομα (14,3%) σχολίασαν πως θα έπρεπε η είσοδος να είναι δωρεάν για τους κατοίκους του Ρεθύμνου. Τέλος, όσον αφορά τη γνώμη τους για τις μουσειακές εγκαταστάσεις, στην πλειονότητά τους, δεν τις θεώρησαν επαρκείς (59,7% έναντι 40,3%) (γράφ.113).

**Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	25	39,7	40,3	40,3
	Όχι	37	58,7	59,7	100,0
	Total	62	98,4	100,0	
Missing	System	1	1,6		
Total		63	100,0		



Γράφημα 113

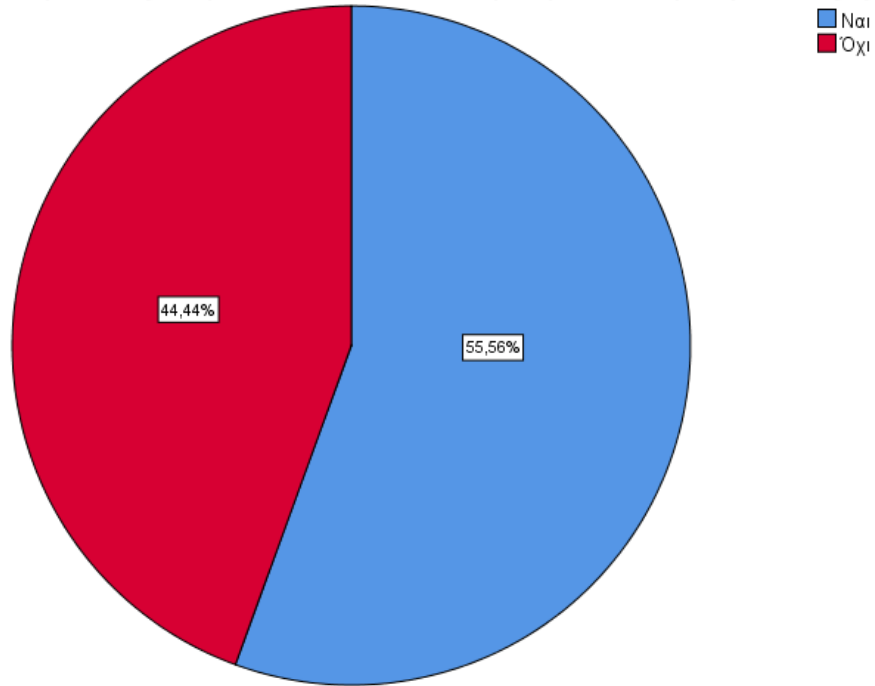
Ακολούθησαν ερωτήσεις που στόχο είχαν να προσδιορίσουν την άποψη των επισκεπτών όσον αφορά το μουσειακό περιβάλλον. Όσον αφορά τη στάση του μουσειακού προσωπικού, οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεώρησαν πως το προσωπικό ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει (55,6%), αλλά δεν ήταν λίγοι και εκείνοι που είχαν αντίθετη άποψη (44,4%) (γράφ.114).

**Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	35	55,6	55,6	55,6
	Όχι	28	44,4	44,4	100,0
Total		63	100,0	100,0	



Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;



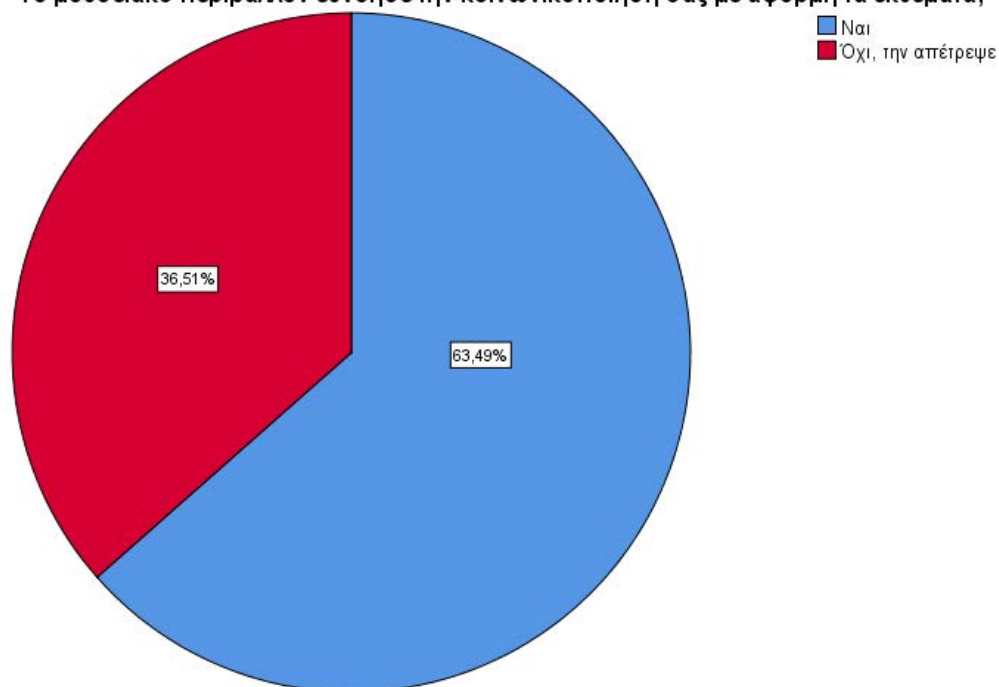
Γράφημα 114

Στην πλειονότητά τους θεώρησαν πως το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή τους (63,5% έναντι 36,5%) (γράφ.115).

**Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	40	63,5	63,5	63,5
	Όχι, την απέτρεψε	23	36,5	36,5	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;

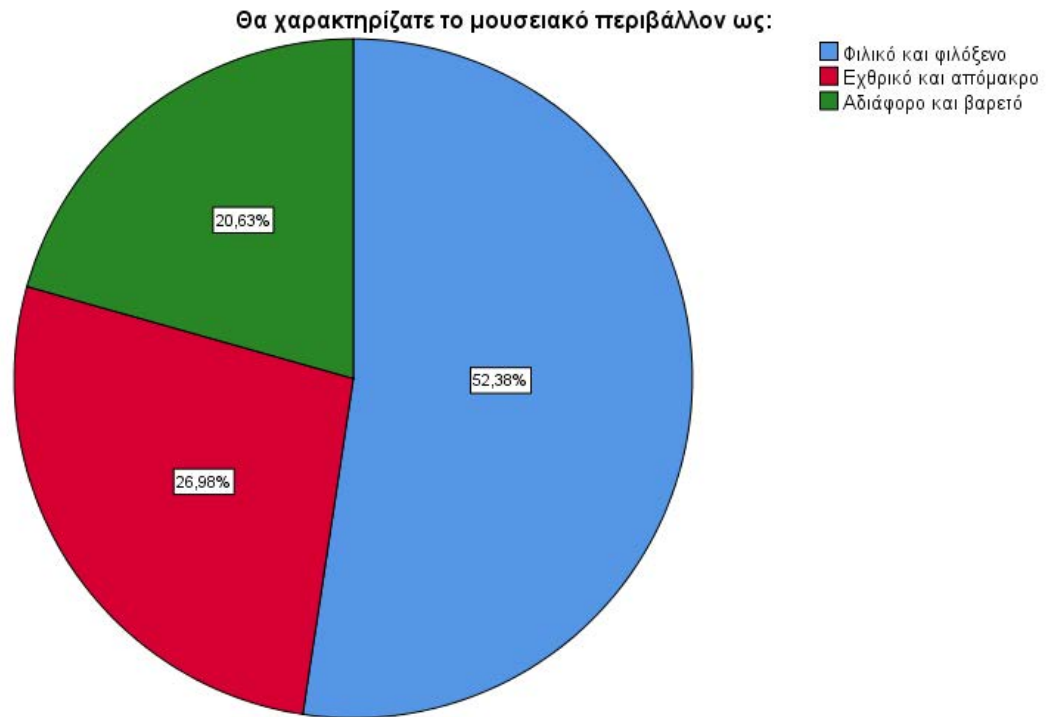


Γράφημα 115

Οι περισσότεροι επισκέπτες χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (52,4%), κάποιοι το χαρακτήρισαν εχθρικό και απόμακρο (27,%) και λιγότεροι το χαρακτήρισαν αδιάφορο και βαρετό (20,6%) (γράφ.115).

**Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Φιλικό και φιλόξενο	33	52,4	52,4	52,4
	Εχθρικό και απόμακρο	17	27,0	27,0	79,4
	Αδιάφορο και βαρετό	13	20,6	20,6	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



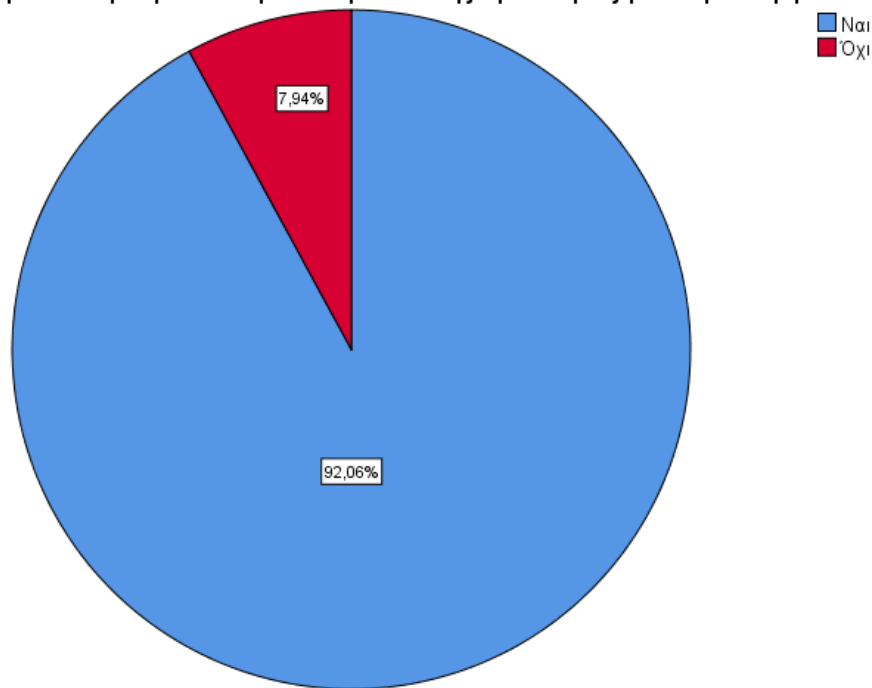
Γράφημα 116

Στη συνέχεια διερευνήθηκε και σε αυτήν την περίπτωση η προσβασιμότητα των ερωτηθέντων στις πληροφορίες της έκθεσης. Η συντριπτική πλειοψηφία των επισκεπτών θεώρησε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας στην έκθεση έγινε με σαφή και κατανοητό τρόπο (92,1%), ωστόσο, κάποιoi είχαν αντίθετη γνώμη (7,9%) (γράφ.118).

**Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	58	92,1	92,1	92,1
	Όχι	5	7,9	7,9	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της Προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;



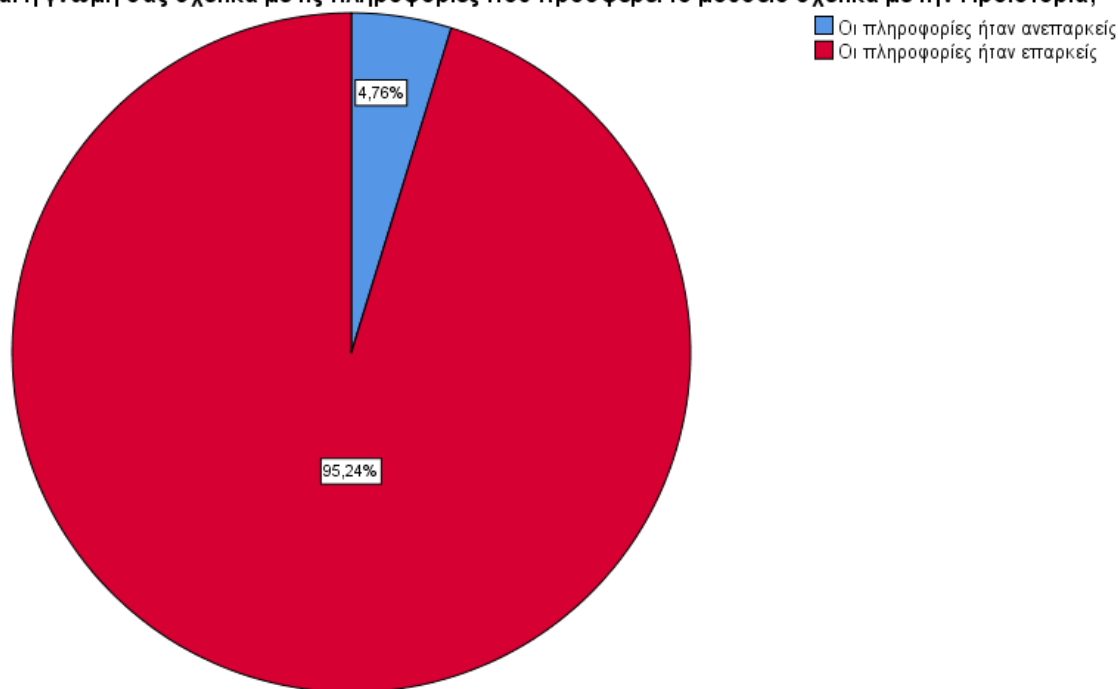
Γράφημα 118

Ακόμα, όλοι οι επισκέπτες ήταν σε θέση να κατανοήσουν τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο (100%). Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεώρησε πως οι πληροφορίες που παρουσιάζονται για την προϊστορία του Ρεθύμνου είναι επαρκείς (95,2%), ωστόσο ορισμένοι (4,8%) χαρακτήρισαν τις πληροφορίες ανεπαρκείς, διευκρίνισαν, όμως, πως δεν αναφέρονταν στα επεξηγηματικά μέσα καθεαυτά, αλλά στο γεγονός ότι θεωρούν πως η προϊστορία του Ρεθύμνου είναι πολύ πιο πλούσια απ' όσο παρουσιάζει η έκθεση (γράφ.119).

**Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς	3	4,8	4,8	4,8
Valid Οι πληροφορίες ήταν επαρκείς	60	95,2	95,2	100,0
Total	63	100,0	100,0	

Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την Προϊστορία;



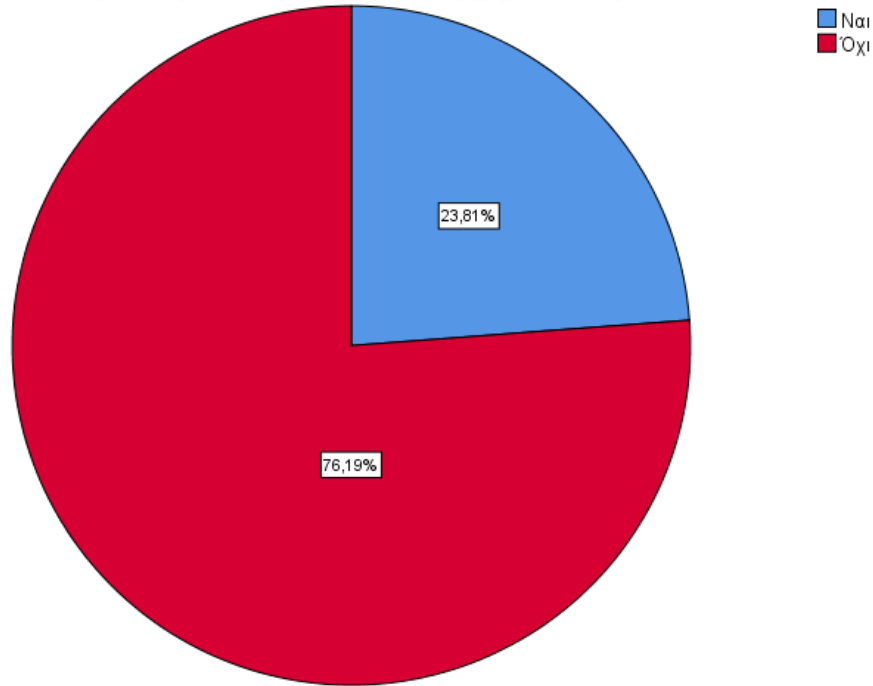
Γράφημα 119

Επιπλέον έλεγχος που διεξήχθη με σκοπό να ελεγχθεί αν το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων σχετίζεται με την αξιολόγηση των πληροφοριών, κατέδειξε ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει, καθώς υπάρχει μικρή διακύμανση στην αξιολόγηση της επάρκειας των πληροφοριών ανά εκπαιδευτική βαθμίδα. Συγκεκριμένα, το 100% όσων ολοκλήρωσαν το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, το 90% όσων ολοκλήρωσαν μόνο το Λύκειο και το 100% όσων ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές, χαρακτήρισαν επαρκείς τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία (πιν.13). Όσον αφορά τα επεξηγηματικά κείμενα και τις λεζάντες της έκθεσης, το 76,2% των ερωτηθέντων δε συνάντησε άγνωστους όρους, ενώ το 23,8% εντόπισε άγνωστους όρους, τους οποίους, ωστόσο, δεν είχαν συγκρατήσει (γράφ.120).

**Συναντήσατε άγνωστους όρους στα επεξηγηματικά κείμενα και στις λεζάντες οι οποίοι δεν επεξηγούνταν;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	15	23,8	23,8	23,8
	Όχι	48	76,2	76,2	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Συναντήσατε άγνωστους όρους στα επεξηγηματικά κείμενα οι οποίοι δεν επεξηγούνταν;



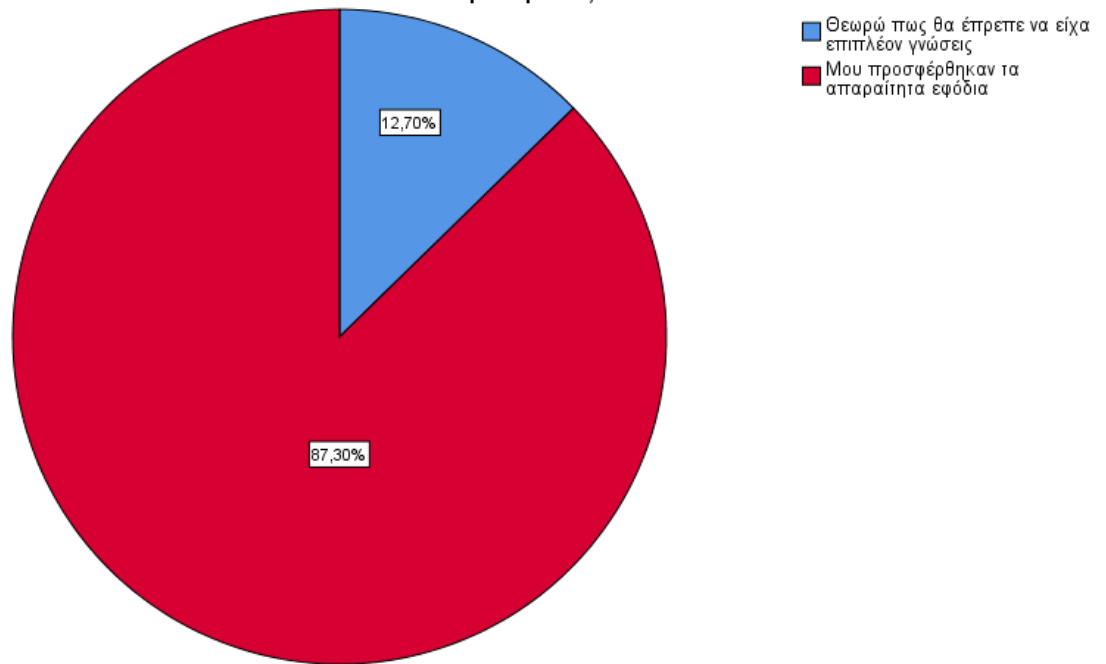
Γράφημα 120

Στην πλειονότητά τους οι ερωτηθέντες θεώρησαν πως τους προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια για να προσεγγίσουν την προϊστορία του τόπου (87,3%), ωστόσο, κάποιιοι ερωτηθέντες θεώρησαν πως θα έπρεπε να είχαν επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσουν τα εκθέματα (12,7%) (γράφ.121).

**Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις	8	12,7	12,7	12,7
	Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια	55	87,3	87,3	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;



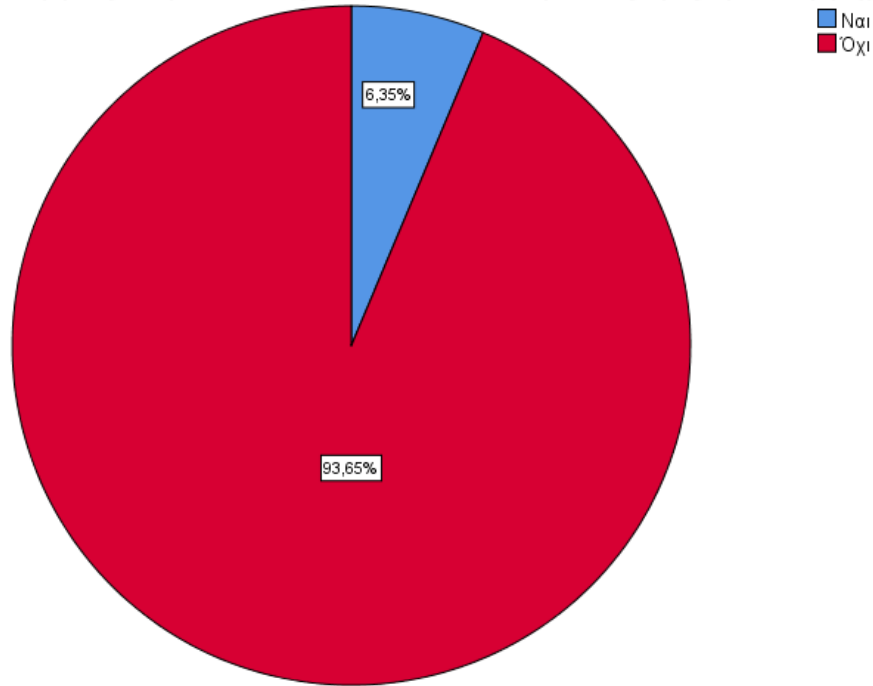
Γράφημα 121

Σχεδόν κανένας επισκέπτης δεν ένοιωσε άβολα όσον αφορά την έλλειψη γνώσεων κατά τη διάρκεια της επίσκεψης (93,7% έναντι 6,3%) (γράφ.122).

**Η επίσκεψή σας στο μουσείο σας έκανε να νοιώσετε άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	4	6,3	6,3	6,3
	Όχι	59	93,7	93,7	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Η επίσκεψή σας στο μουσείο σας έκανε να νοιώσετε άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων;



Γράφημα 123

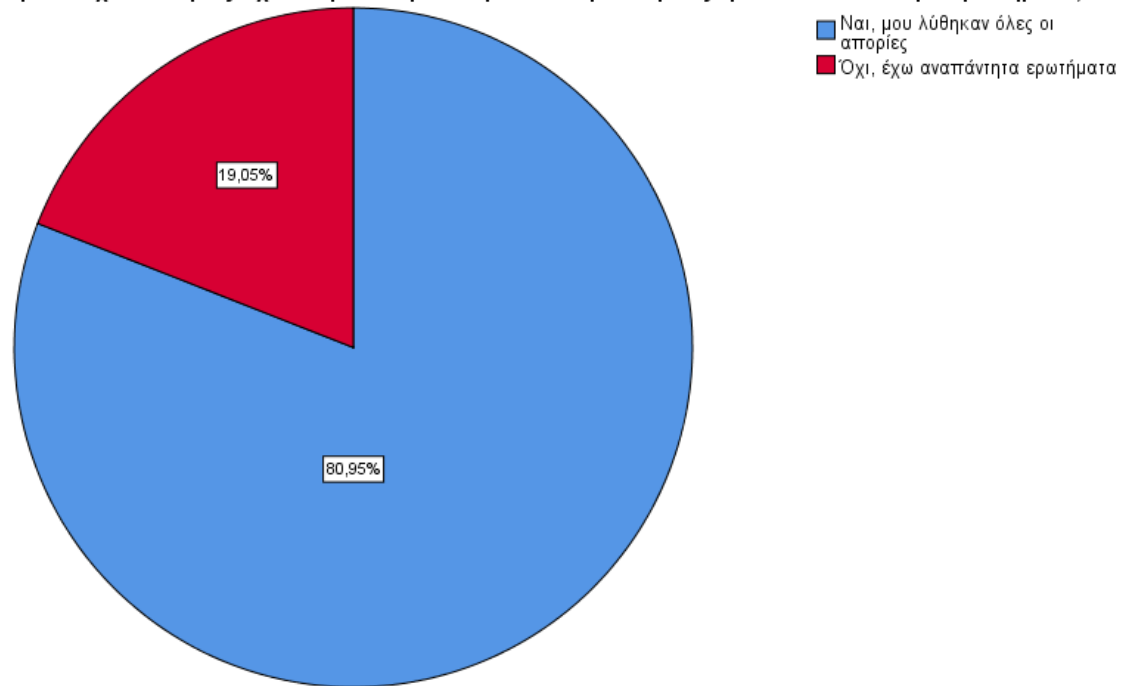
Τέλος, οι περισσότεροι επισκέπτες δεν είχαν απορίες σχετικά με την προϊστορία μετά την ολοκλήρωση της επίσκεψής τους (81,9% έναντι 19%) (γράφ.124).

**Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι, μου λύθηκαν όλες οι απορίες	51	81,0	81,0	81,0
	Όχι, έχω αναπάντητα ερωτήματα	12	19,0	19,0	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;



Γράφημα 124

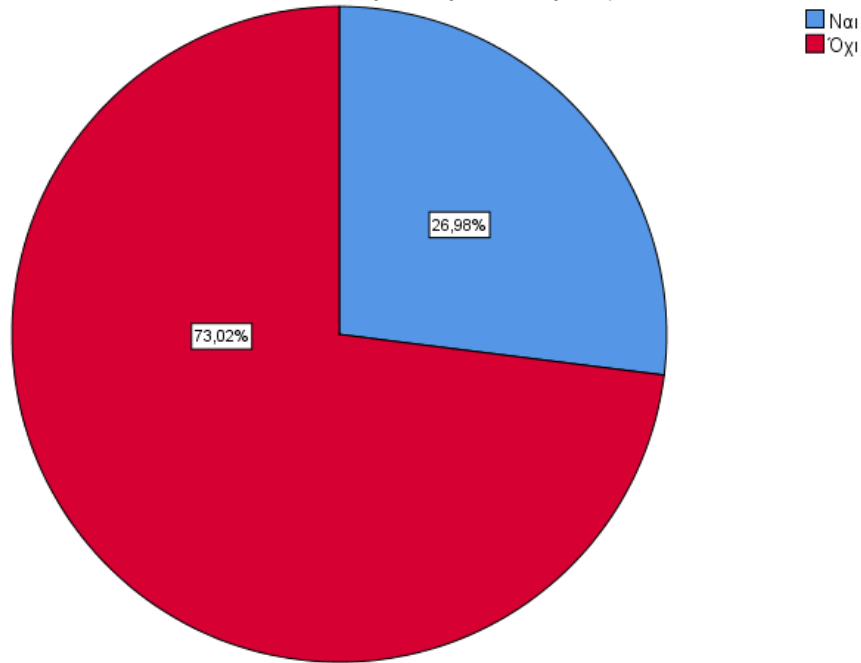
Το 100% όσων ολοκλήρωσαν το δημοτικό ή και το Γυμνάσιο (4 άτομα), το 86,7% όσων ολοκλήρωσαν μόνο το Λύκειο και το 72,4% όσων ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές απάντησαν πως τους λύθηκαν όλες οι απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα (πιν.14)

Στη συνέχεια, διερευνήθηκαν όψεις της μουσειακής εμπειρίας, όπως η δόμηση της γνώσης μέσα από την αμφισβήτηση της αυθεντίας, και η διατύπωση προσωπικών συμπερασμάτων μέσα από την ανάκληση προσωπικών βιωμάτων. Όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν πως υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα, το 73% απάντησε αρνητικά και το 27% απάντησε καταφατικά (γράφ.125).

**Θεωρείτε ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;\***

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	17	27,0	27,0	27,0
	Όχι	46	73,0	73,0	100,0
	Total	63	100,0	100,0	

Θεωρείτε ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;\*



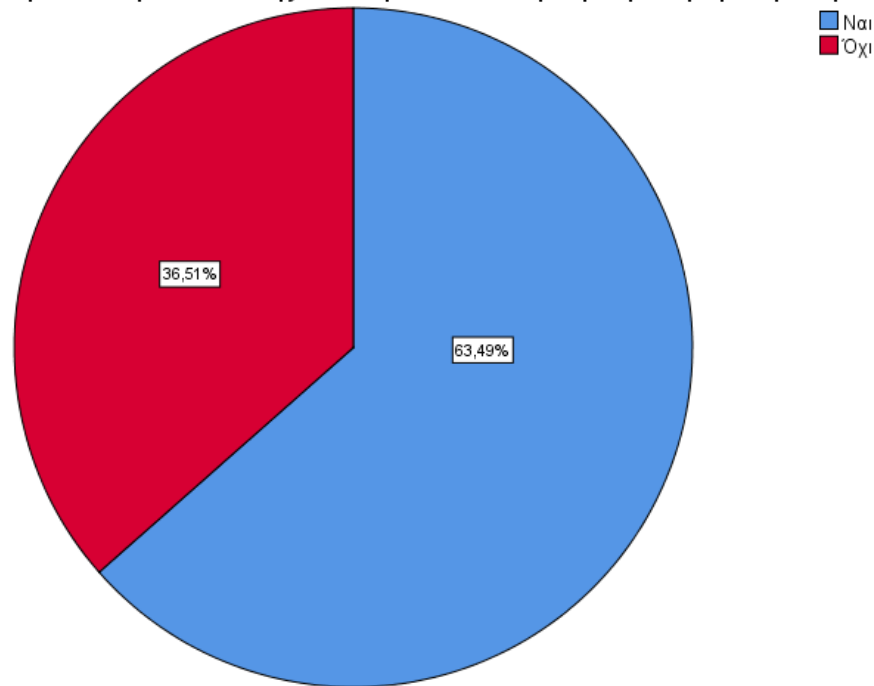
Γράφημα 125

Στην ερώτηση εάν είχαν τη δυνατότητα να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα, 63,5% απάντησε καταφατικά, ενώ 36,5% απάντησε αρνητικά (γράφ. 126).

**Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	40	63,5	63,5	63,5
	Όχι	23	36,5	36,5	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;



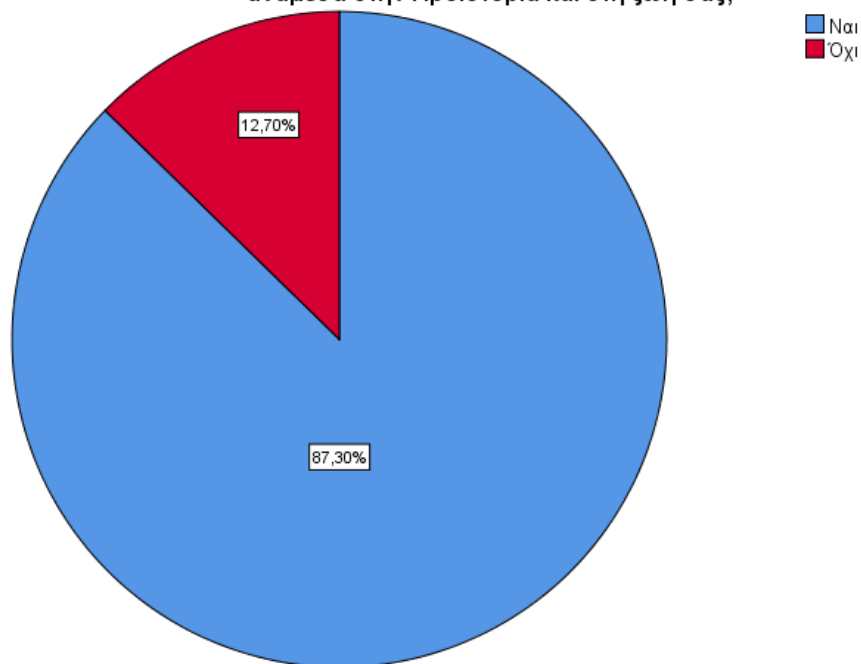
Γράφημα 126

Τα συμπεράσματά τους αφορούσαν κυρίως το γεγονός ότι οι άνθρωποι της σύγχρονης εποχής μοιάζουν με αυτούς της προϊστορίας, σε πολλά σημεία. Όσοι ήταν διατεθειμένοι να σχολιάσουν τις καταφατικές απαντήσεις των δύο προαναφερθέντων ερωτήσεων, ανέφεραν ως παράδειγμα την κατασκευή πήλινων αγγείων, φέρνοντας ως παράδειγμα την παραγωγή του χωριού Μαργαρίτες (τρία άτομα), κάποιιο έκαναν λόγο για την πρακτική των αναθημάτων παραλληλίζοντάς τη με τα σημερινά τάματα (δύο άτομα), ενώ κάποιιο ανέφεραν και την πρακτική της κτέρισης των νεκρών, η οποία εξακολουθεί να υπάρχει και σήμερα (πέντε άτομα). Όταν ερωτήθηκαν εάν με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων ήταν σε θέση να εντοπίσουν ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή τους το 87,3% απάντησε θετικά, ενώ το 12,7% απάντησε αρνητικά (γράφ.127).

**Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	55	87,3	87,3	87,3
	Όχι	8	12,7	12,7	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην Προϊστορία και στη ζωή σας;



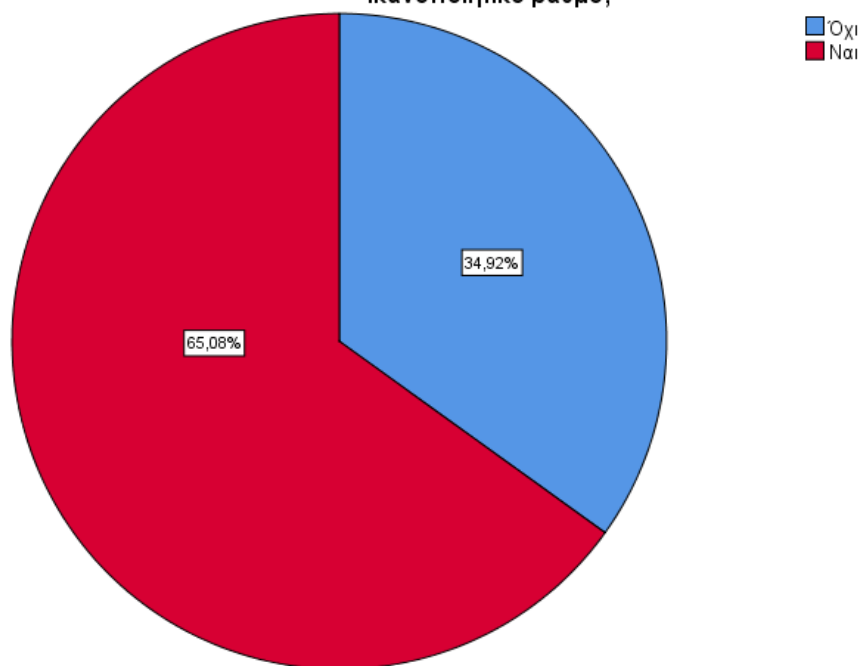
Γράφημα 127

Το 65,1% απάντησε πως είχε τη δυνατότητα να εκφράσει τις απόψεις του όσον αφορά την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό, ενώ το 34,9% απάντησε πως δεν είχε την εν λόγω δυνατότητα (γράφ.128).

**Νοιώθετε πως σας προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσετε τις απόψεις σας σχετικά με την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Όχι	22	34,9	34,9	34,9
	Ναι	41	65,1	65,1	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Νοιώθετε πως σας προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσετε τις απόψεις σας σχετικά με την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό;



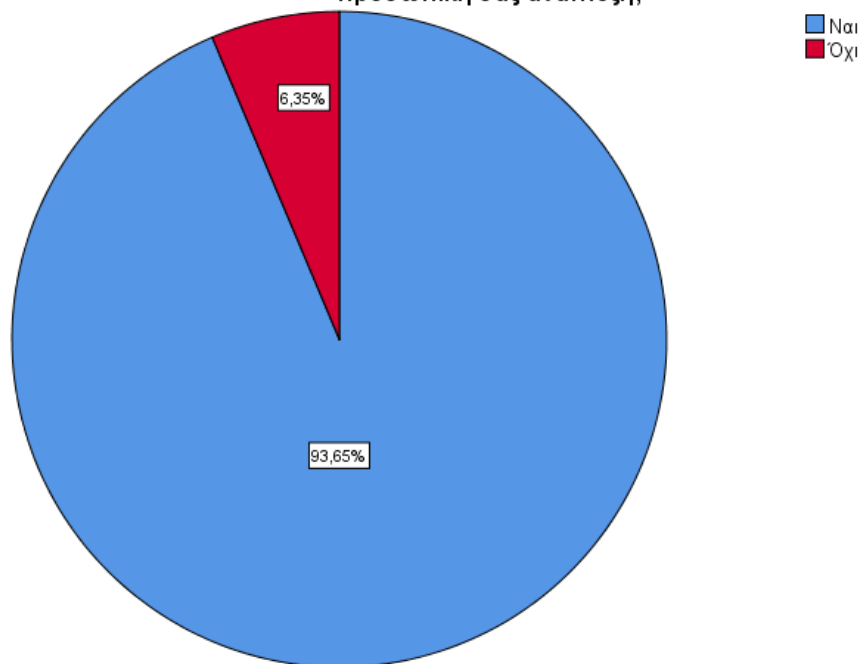
Γράφημα 128

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεώρησαν πως οι νέες γνώσεις που απέκτησαν σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο συνέβαλαν στην προσωπική τους ανάπτυξη (93,7% έναντι 6,3%) (γράφ.129).

**Θεωρείτε πως οι νέες γνώσεις που αποκτήσατε σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο συνέβαλαν στην προσωπική σας ανάπτυξη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	59	93,7	93,7	93,7
	Όχι	4	6,3	6,3	100,0
Total		63	100,0	100,0	

Θεωρείτε πως οι νέες γνώσεις που αποκτήσατε σχετικά με τον Προϊστορικό κόσμο συνέβαλλαν στην προσωπική σας ανάπτυξη;

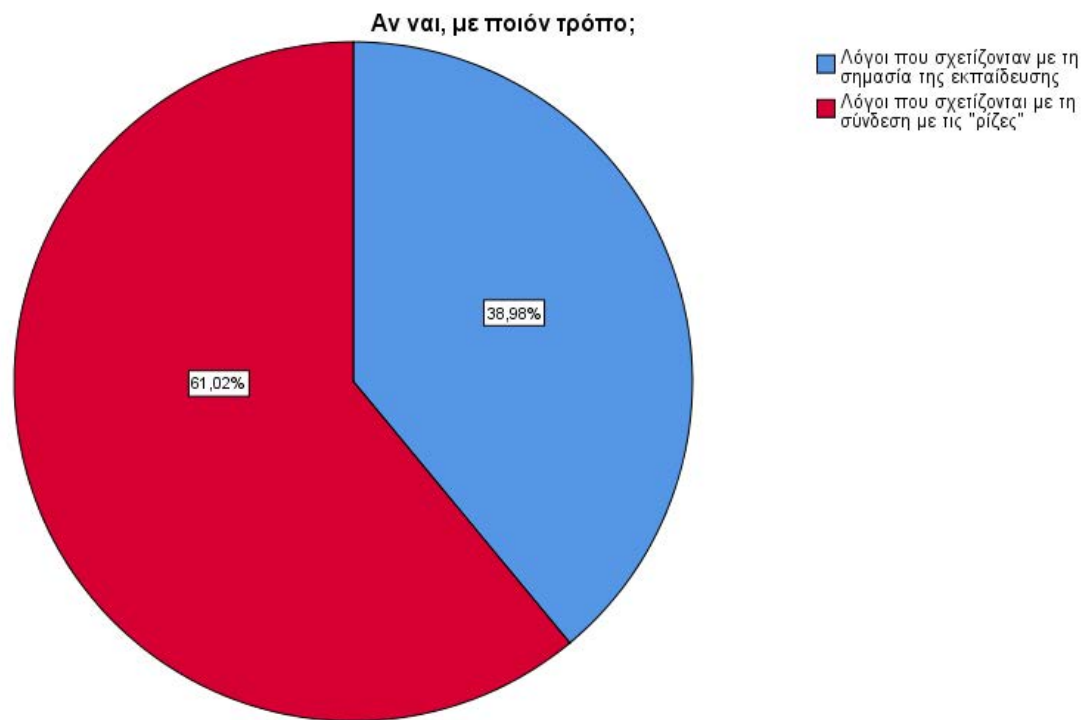


Γράφημα 129

Όταν ερωτήθηκαν με ποιο τρόπο (ερώτηση ανοιχτού τύπου), η πλειονότητά τους έδωσε απαντήσεις που σχετίζονταν με το αίσθημα της σύνδεσής τους με τις «ρίζες των προγόνων» τους (61%) και οι υπόλοιποι έδωσαν απαντήσεις που σχετίζονταν με τη σημασία που έχει η κατάκτηση νέων γνώσεων (39%) (γράφ.130).

**Αν ναι, με ποιόν τρόπο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Λόγοι που σχετίζονταν με τη σημασία της εκπαίδευσης	23	36,5	39,0	39,0
	Λόγοι που σχετίζονται με τη σύνδεση με τις "ρίζες"	36	57,1	61,0	100,0
	Total	59	93,7	100,0	
Missing	System	4	6,3		
Total		63	100,0		



Γράφημα 140

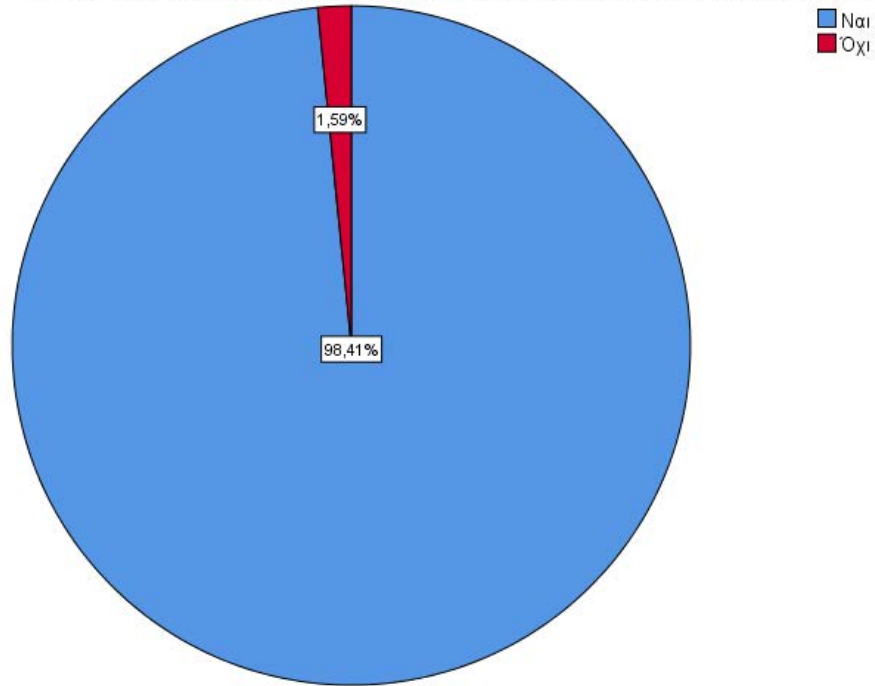
Ακόμα, σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες απάντησαν πως θεωρούν την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων απαραίτητη για την κοινωνία (98,4% έναντι 1,6%) (γράφ.141)<sup>107</sup>.

**Θεωρείτε απαραίτητη την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων για την κοινωνία;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	62	98,4	98,4	98,4
	Όχι	1	1,6	1,6	100,0
Total		63	100,0	100,0	

<sup>107</sup> Ένα άτομο επέλεξε να μην απαντήσει τη συγκεκριμένη ερώτηση.

Θεωρείτε απαραίτητη την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων για την κοινωνία;



Γράφημα 141

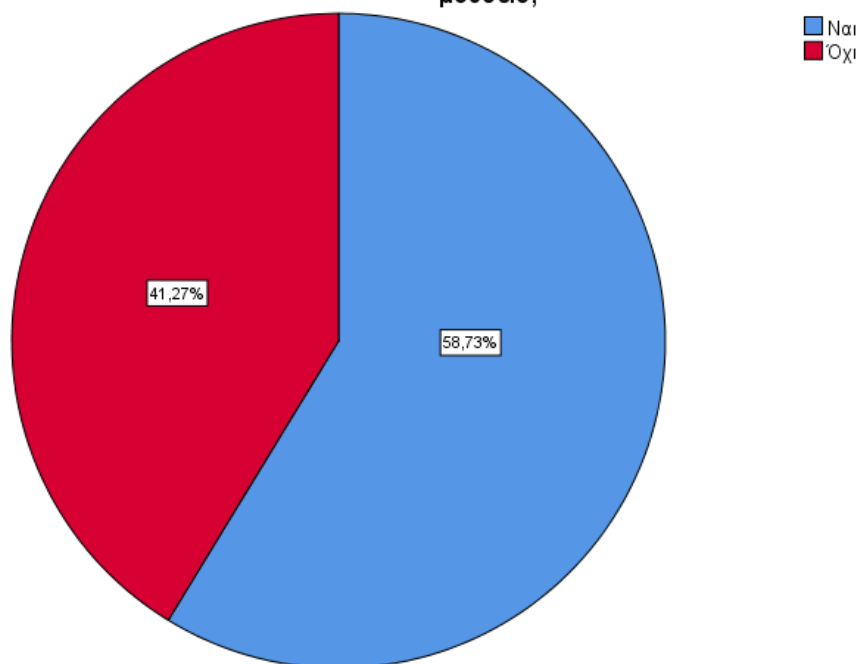
Όταν ερωτήθηκαν εάν τους δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσουν περαιτέρω γνώσεις σχετικά με την προϊστορία μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο, το 58,7% απάντησε καταφατικά και το 41,3% απάντησε αρνητικά (γράφ.142).

**Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	37	58,7	58,7	58,7
	Όχι	26	41,3	41,3	100,0
	Total	63	100,0	100,0	



Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;



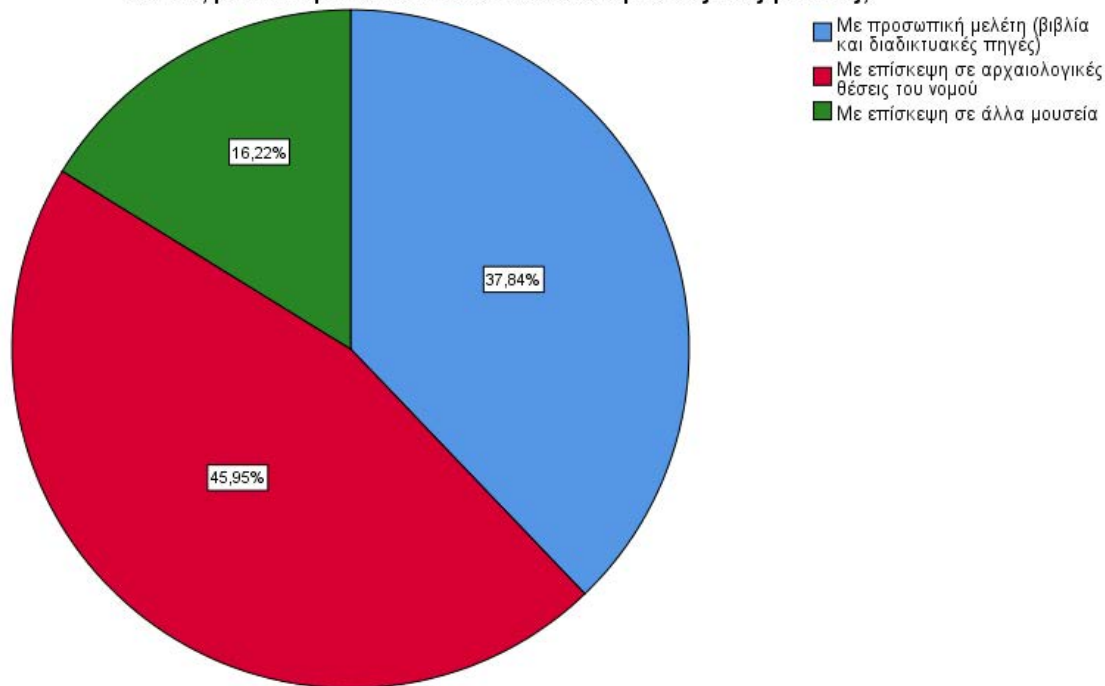
Γράφημα 142

Όσοι απάντησαν καταφατικά στην προαναφερθείσα ερώτηση, κλήθηκαν να αναφέρουν τον τρόπο με τον οποίο σκοπεύουν να αποκτήσουν τις νέες γνώσεις (ερώτηση ανοιχτού τύπου). Εξ αυτών, το 45,9% απάντησε πως σκοπεύει να αποκτήσει νέες γνώσεις με επίσκεψη σε αρχαιολογικές θέσεις, το 37,8% με προσωπική μελέτη και το 16,2% με επίσκεψη σε άλλα μουσεία (γράφμ.143).

**Αν ναι, με ποιό τρόπο σκοπεύετε να κατακτήσετε τις νέες γνώσεις;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Με προσωπική μελέτη (βιβλία και διαδικτυακές πηγές)	14	22,2	37,8	37,8
	Με επίσκεψη σε αρχαιολογικές θέσεις του νομού	17	27,0	45,9	83,8
	Με επίσκεψη σε άλλα μουσεία	6	9,5	16,2	100,0
	Total	37	58,7	100,0	
Missing	System	26	41,3		
Total		63	100,0		

**Αν ναι, με ποιό τρόπο σκοπεύετε να κατακτήσετε τις νέες γνώσεις;**



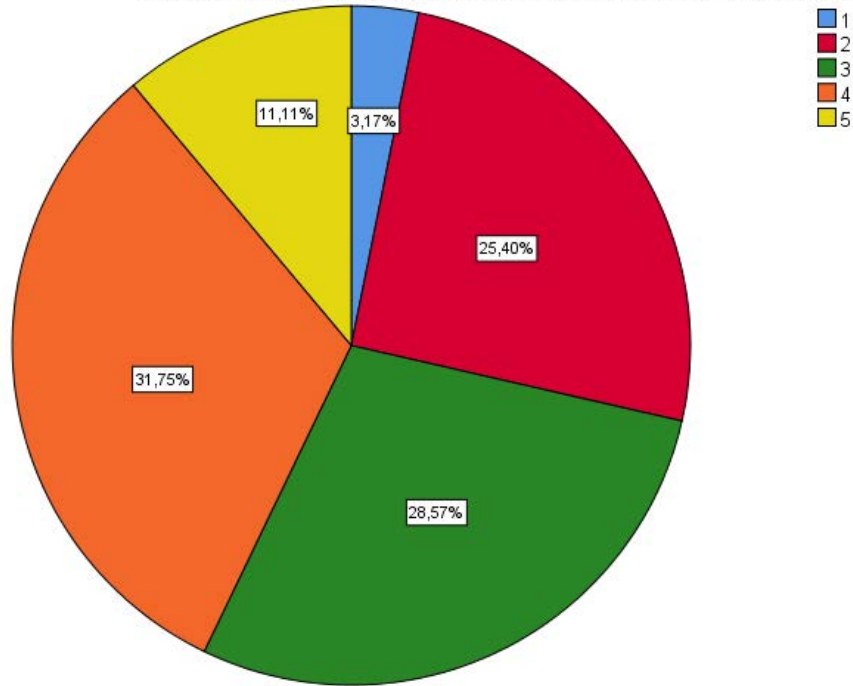
Γράφημα 143

Τέλος, όταν ζητήθηκε από τους επισκέπτες να αξιολογήσουν την εμπειρία της επίσκεψής τους, το 31,7% αξιολόγησε την επίσκεψη με 4, το 28,6% με 3, το 25,4% με 2, το 11,1% με 5 και το 3,2% με 1 (γράφ.144).

**Με άριστα το 5, με τι βαθμό θα αξιολογούσατε την επίσκεψή σας;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	2	3,2	3,2	3,2
2	16	25,4	25,4	28,6
3	18	28,6	28,6	57,1
4	20	31,7	31,7	88,9
5	7	11,1	11,1	100,0
Total	63	100,0	100,0	

Με άριστα το 5, με τι βαθμό θα αξιολογούσατε την επίσκεψή σας;



Γράφημα 144

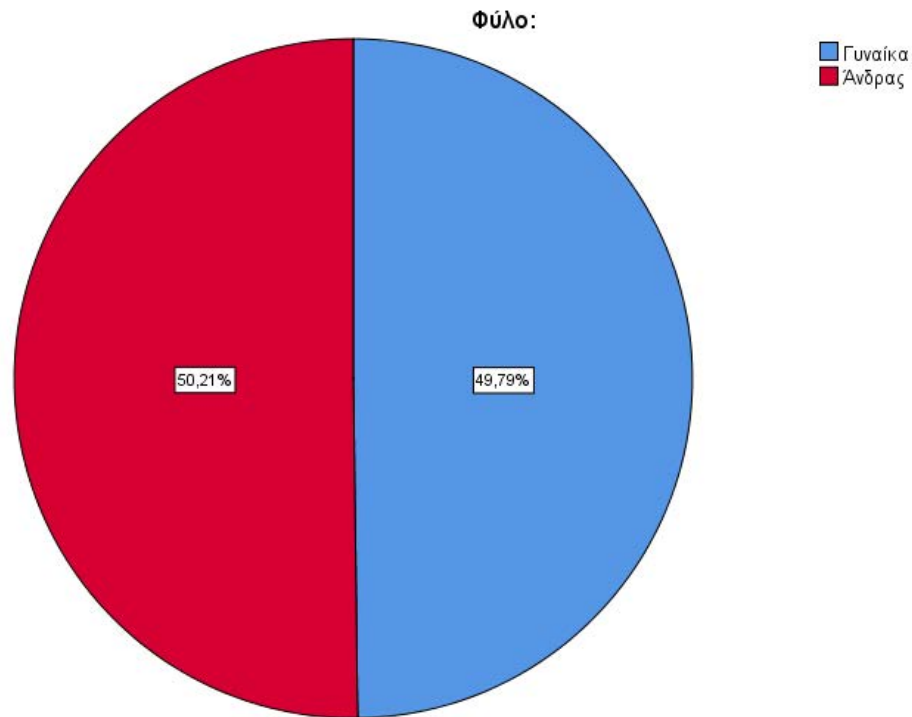
#### Μη επισκέπτες

Όπως προαναφέρθηκε, πέραν των επισκεπτών του μουσείου, διεξήχθη έρευνα μέσω τηλεφώνου και σε μέλη της κοινωνίας του Ρεθύμνου, τα οποία δεν έχουν επισκεφθεί την έκθεση, με στόχο να διερευνηθεί το προφίλ τους, η εικόνα τους όσον αφορά τα μουσεία, τις μουσειακές επισκέψεις, αλλά και την προϊστορία.

Όσον αφορά το γενικό προφίλ των μη επισκεπτών του μουσείου που συμμετείχαν στην έρευνα, ήταν στο σύνολό τους Ρεθεμνιώτες και υπερτερούσαν ελαφρώς οι άνδρες (50,2%) έναντι των γυναικών (49,8%) (γράφ.145).

#### **Φύλο:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Γυναίκα	121	49,8	49,8	49,8
	Ανδρας	122	50,2	50,2	100,0
	Total	243	100,0	100,0	

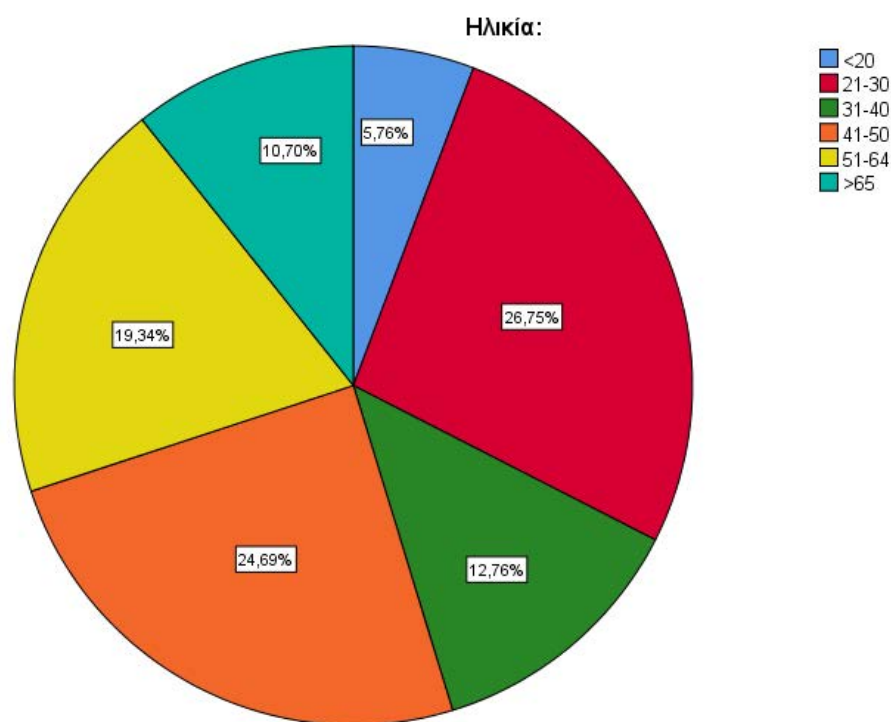


Γράφημα 145

Η ηλικιακή ομάδα με το μεγαλύτερο αριθμό συμμετεχόντων ήταν αυτή από 21 έως 30 ετών (26,7%), έπειτα η ομάδα από 41 έως 50 ετών (24,7%), ακολουθούσε η ομάδα από 51 έως 64 ετών (19,3%), η ομάδα από 31 έως 40 ετών (12,8%), η ομάδα άνω των 65 (10,7%) και, τέλος, η ομάδα ατόμων κάτω των 20 ετών (5,8%) (γράφ.146).

**Ηλικία:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	<20	14	5,8	5,8	5,8
	21-30	65	26,7	26,7	32,5
	31-40	31	12,8	12,8	45,3
	41-50	60	24,7	24,7	70,0
	51-64	47	19,3	19,3	89,3
	>65	26	10,7	10,7	100,0
	Total	243	100,0	100,0	

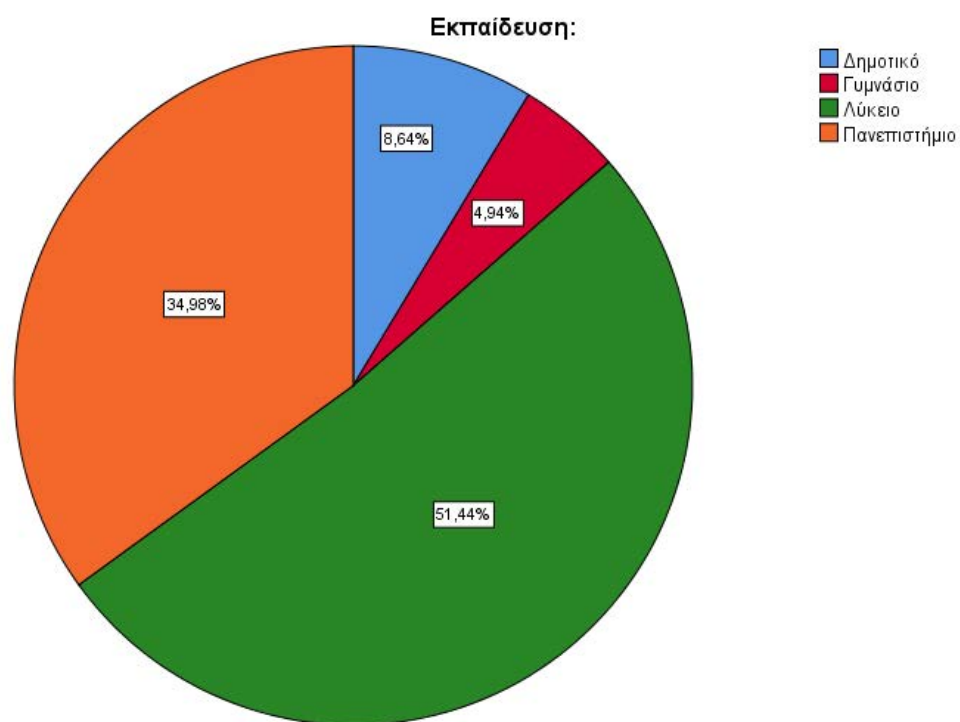


Γράφημα 146

Η πλειονότητά τους είχε τελειώσει το Λύκειο χωρίς να ακολουθήσει πανεπιστημιακές σπουδές (51,4%), αλλά δεν ήταν λίγοι και όσοι ολοκλήρωσαν πανεπιστημιακές σπουδές (35%). Λιγότεροι ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό (8,6%) και κάποιοι μόνο το Γυμνάσιο (4,9%) (γράφ.147).

**Εκπαίδευση:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Δημοτικό	21	8,6	8,6	8,6
	Γυμνάσιο	12	4,9	4,9	13,6
	Λύκειο	125	51,4	51,4	65,0
	Πανεπιστήμιο	85	35,0	35,0	100,0
	Total	243	100,0	100,0	

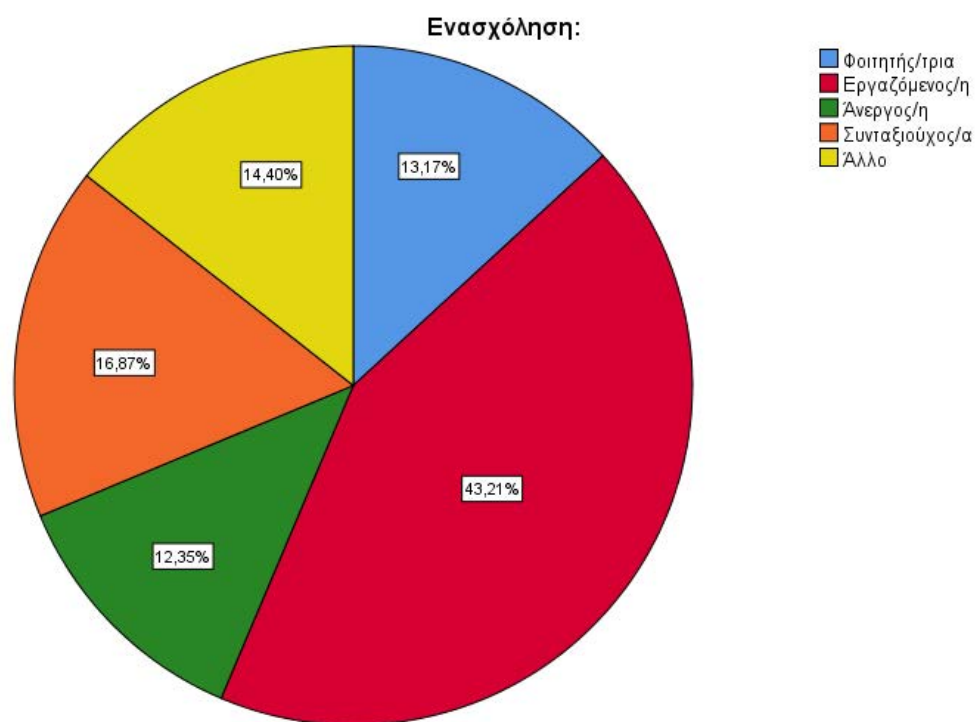


Γράφημα 147

Στην πλειονότητά τους ήταν εργαζόμενοι (43,2%), αρκετοί ήταν συνταξιούχοι (16,9%), ένα μέρος τους ασχολούνταν με οικιακές δραστηριότητες (14,4%), λιγότεροι ήταν φοιτητές (13,2%) και κάποιοι ήταν άνεργοι (12,3%) (γράφ.148).

**Ενασχόληση:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Φοιτητής/τρια	32	13,2	13,2	13,2
	Εργαζόμενος/η	105	43,2	43,2	56,4
	Άνεργος/η	30	12,3	12,3	68,7
	Συνταξιούχος/α	41	16,9	16,9	85,6
	Άλλο	35	14,4	14,4	100,0
Total		243	100,0	100,0	



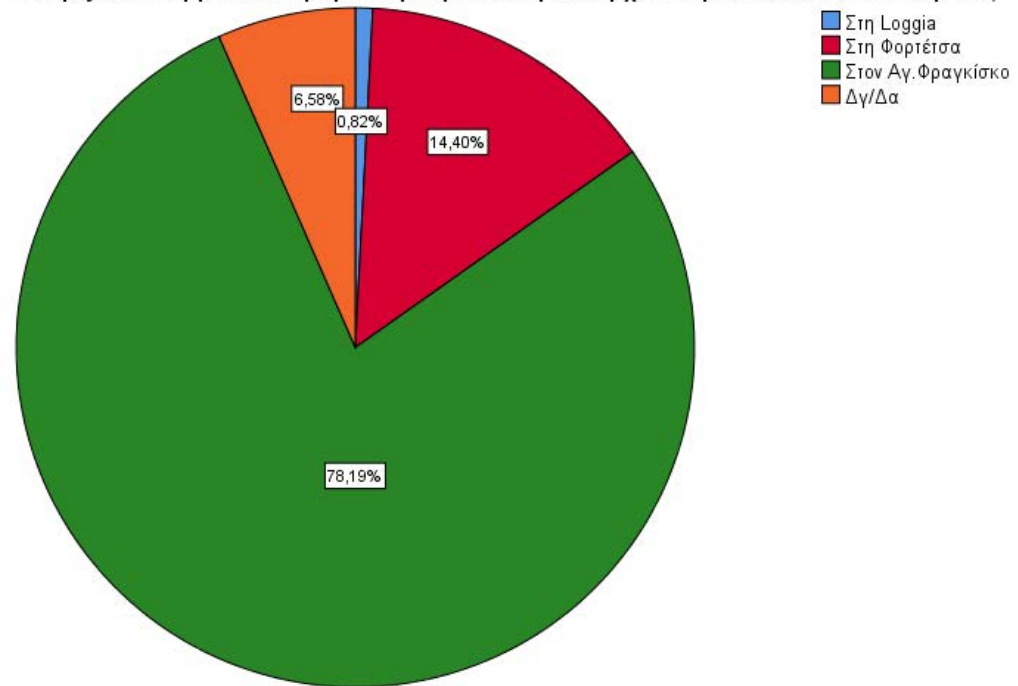
Γράφημα 148

Αρχικά, ερωτήθηκαν αν γνωρίζουν πού στεγάζεται η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (78,2%) γνώριζαν πως η συλλογή στεγάζεται στο ναό του Αγ.Φραγκίσκου. Το 14,4% απάντησε πως στεγάζεται στη Φοιρέτσα, το 6,6% απάντησε πως δε γνωρίζει, ενώ μόλις δύο άτομα (0,8%) απάντησε πως στεγάζεται στη Loggia (γράφ.149)

**Γνωρίζετε πού βρίσκεται η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Στη Loggia	2	,8	,8	,8
Στη Φοιρέτσα	35	14,4	14,4	15,2
Στον Αγ.Φραγκίσκο	190	78,2	78,2	93,4
Δγ/Δα	16	6,6	6,6	100,0
Total	243	100,0	100,0	

**Γνωρίζετε πού βρίσκεται η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;**



Γράφημα 149

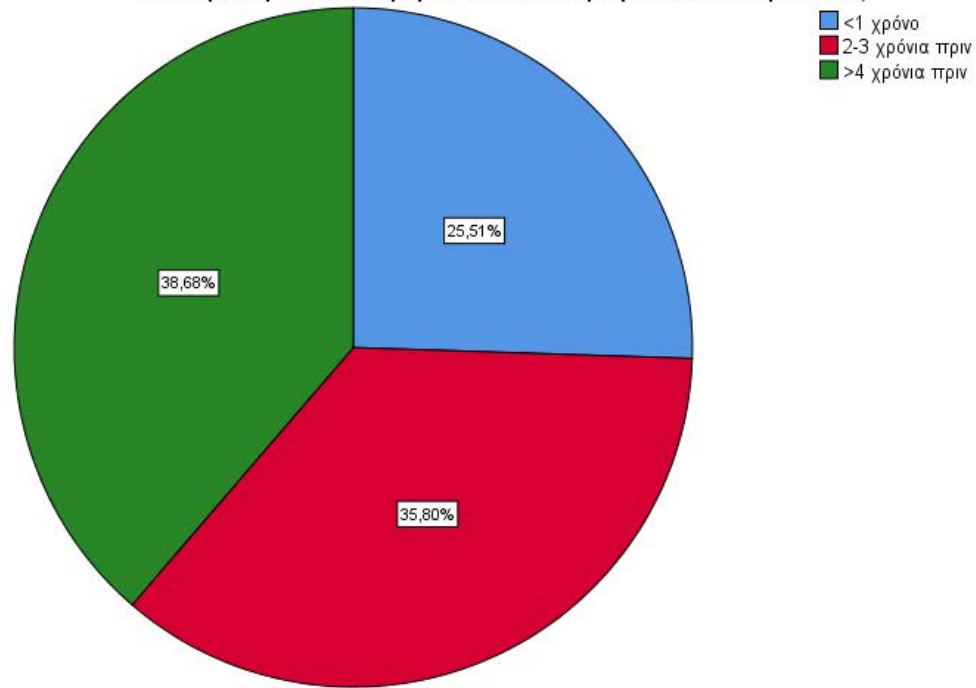
Όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να ανακαλέσουν την τελευταία φορά που πραγματοποίησαν κάποια μουσειακή επίσκεψη, το 38,7% επέλεξε την απάντηση «>4», το 35,8% επέλεξε την απάντηση «2-3 χρόνια πριν», ενώ το 25% απάντησε πως επισκέφθηκε κάποιο μουσείο μέσα στον τελευταίο χρόνο (γράφ.151).

**Πότε ήταν η τελευταία φορά που επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	<1 χρόνο	62	25,5	25,5	25,5
	2-3 χρόνια πριν	87	35,8	35,8	61,3
	>4 χρόνια πριν	94	38,7	38,7	100,0
	Total	243	100,0	100,0	



**Πότε ήταν η τελευταία φορά που επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο;**



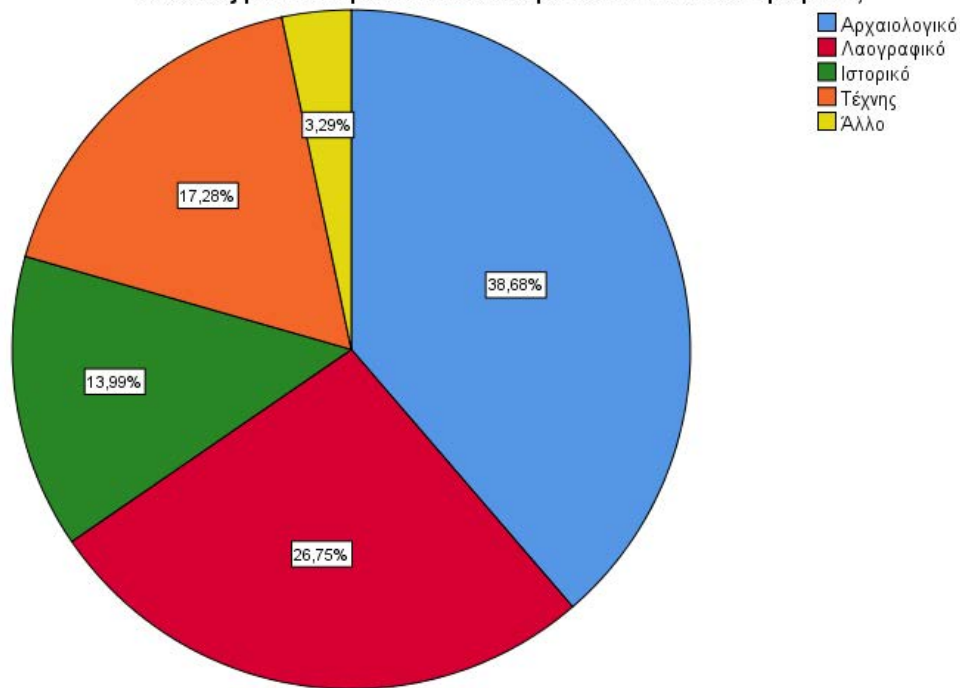
Γράφημα 151

Όταν ερωτήθηκαν τι είδους μουσείο ήταν το τελευταίο μουσείο που επισκέφθηκαν (ερώτηση ανοιχτού τύπου), οι περισσότεροι απάντησαν πως ήταν αρχαιολογικό (38,7%), μεγάλο μέρος τους είχε επισκεφθεί κάποιο μουσείο τέχνης (17,3%), ορισμένοι είχαν επισκεφθεί κάποιο λαογραφικό μουσείο (26,7%) και λιγότεροι είχαν επισκεφθεί κάποιο ιστορικό μουσείο (14%) (γράφ.153).

**Τι είδους μουσείο ήταν το τελευταίο μουσείο που επισκεφθήκατε;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Αρχαιολογικό	94	38,7	38,7	38,7
	Λαογραφικό	65	26,7	26,7	65,4
	Ιστορικό	34	14,0	14,0	79,4
	Τέχνης	42	17,3	17,3	96,7
	Άλλο	8	3,3	3,3	100,0
	Total	243	100,0	100,0	

**Τι είδους μουσείο ήταν το τελευταίο μουσείο που επισκεφθήκατε;**



Γράφημα 153

Ωστόσο, όταν ερωτήθηκαν εάν η τελευταία μουσειακή επίσκεψη που πραγματοποίησαν οργανώθηκε με δική τους πρωτοβουλία ή όχι, η πλειονότητα των ερωτηθέντων απάντησε πως δεν πήγαν με δική τους πρωτοβουλία (53,5%), ενώ λιγότεροι απάντησαν πως η τελευταία τους μουσειακή επίσκεψη ήταν με δική τους πρωτοβουλία (46,5%) (γράφ.154).

**Στην τελευταία επίσκεψη σε μουσείο:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Πήγα με δική μου πρωτοβουλία	113	46,5	46,5	46,5
	Δεν πήγα με δική μου πρωτοβουλία	130	53,5	53,5	100,0
	Total	243	100,0	100,0	



Γράφημα 154

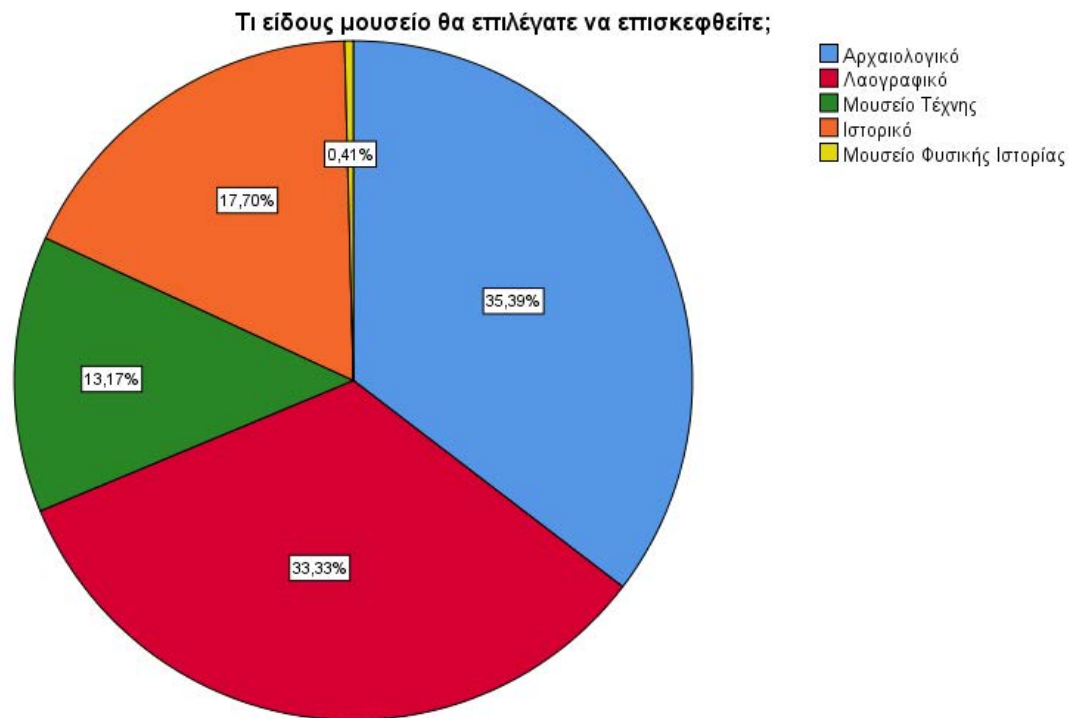
Στην ερώτηση ανοικτού τύπου «Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε;» η πλειονότητα των ερωτηθέντων απάντησαν αρχαιολογικό μουσεία (35,4%), αρκετοί απάντησαν πως θα επισκέπτονταν λαογραφικό μουσείο (33,3%), ορισμένοι απάντησαν πως θα επισκέπτονταν κάποιο ιστορικό μουσείο (17,7%) και, τέλος, λιγότεροι θα επέλεγαν κάποιο μουσείο τέχνης (13,2%). Ένα άτομο (0,4%) απάντησε πως θα επέλεγε να επισκεφθεί κάποιο μουσείο Φυσικής Ιστορίας (γράφ.155).<sup>108</sup>

**Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Αρχαιολογικό	86	35,4	35,4	35,4
Λαογραφικό	81	33,3	33,3	68,7
Μουσείο Τέχνης	32	13,2	13,2	81,9

<sup>108</sup> Από τα άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό, στην πλειονότητά τους δήλωσαν πως προτιμούν τα Λαογραφικά μουσεία (52,4%), κάποιοι δήλωσαν πως θα επέλεγαν να επισκεφθούν κάποιο Αρχαιολογικό ή Λαογραφικό μουσείο (19% και στις δύο περιπτώσεις) και μόλις 2 άτομα (9,5%) δήλωσαν πως προτιμούν τα Μουσεία Τέχνης. Όσον αφορά τα άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο το Γυμνάσιο, στην πλειοψηφία τους δήλωσαν πως θα επέλεγαν να επισκεφθούν κάποιο Λαογραφικό μουσείο (50%), ορισμένοι θα προτιμούσαν κάποιο Αρχαιολογικό μουσείο (19%) και, τέλος, λιγότεροι θα επέλεγαν κάποιο Ιστορικό μουσείο. Από τα άτομα που ολοκλήρωσαν το Λύκειο και δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές, στην πλειονότητά τους θα προτιμούσαν να επισκεφθούν κάποιο Αρχαιολογικό (40%) ή Λαογραφικό μουσείο (31,2%) και λιγότεροι θα επέλεγαν κάποιο μουσείο Τέχνης. Όμοια με τους απόφοιτους Λυκείου, έτσι και οι απόφοιτοι Πανεπιστημίου θα προτιμούσαν στην πλειονότητά τους να επισκεφθούν κάποιο Αρχαιολογικό μουσείο (32,9%), κάποιο Λαογραφικό ή Ιστορικό μουσείο (29,4% και στις δύο περιπτώσεις), ενώ λιγότεροι θα επέλεγαν κάποιο Μουσείο Τέχνης (7,1%). Μόλις ένα άτομο (1,2%) δήλωσε πως θα προτιμούσε να επισκεφθεί κάποιο μουσείο Φυσικής Ιστορίας (πιν.15). Φαίνεται, λοιπόν, ότι τα άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο τις πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση σε Λαογραφικά Μουσεία, ενώ τα άτομα που ολοκλήρωσαν το Λύκειο και τα άτομα που ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές, φαίνεται ότι προτιμούν κυρίως τα Αρχαιολογικά μουσεία.

Ιστορικό	43	17,7	17,7	99,6
Μουσείο Φυσικής Ιστορίας	1	,4	,4	100,0
Total	243	100,0	100,0	



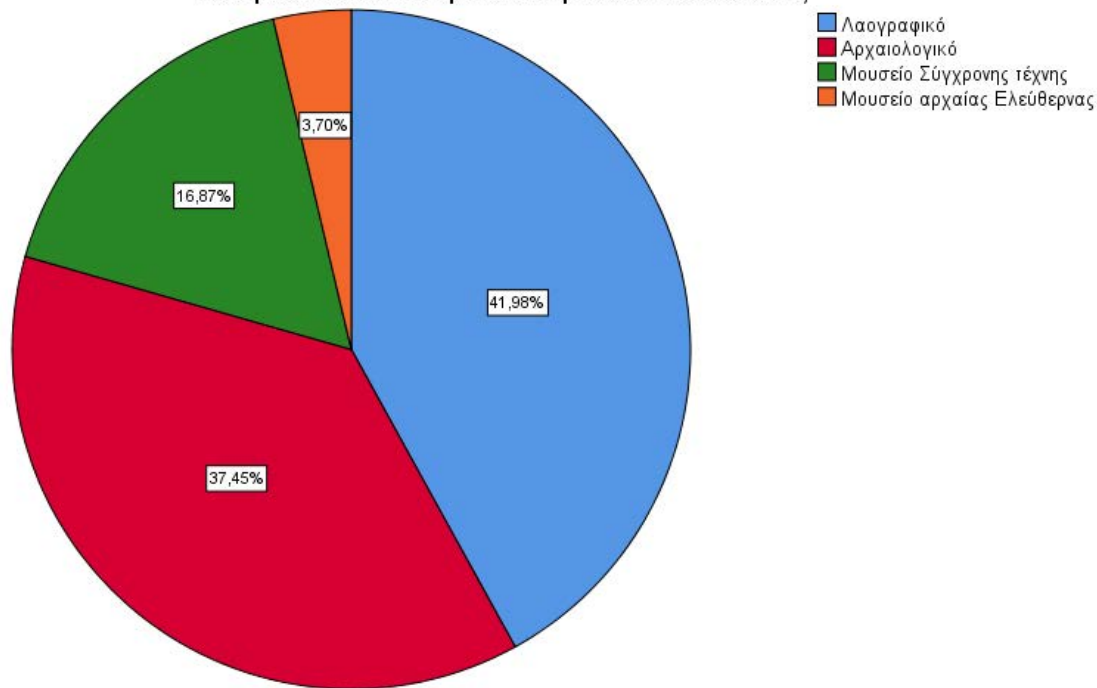
Γράφημα 155

Όταν ερωτήθηκαν ποιο μουσείο του Ρεθύμνου θα πρότειναν σε κάποιον (ερώτηση ανοιχτού τύπου), το μεγαλύτερο μέρος των συμμετεχόντων απάντησε το Λαογραφικό Μουσείο (42%), αρκετοί απάντησαν την προσωρινή έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου (37,4%), λιγότεροι θα πρότειναν το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (16,9%) και κάποιιοι θα πρότειναν το Μουσείο Αρχαίας Ελεύθερας (3,7%) (γράφ.156).

**Ποιό μουσείο του Ρεθύμνου θα προτείνατε σε κάποιον;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Λαογραφικό	102	42,0	42,0	42,0
Αρχαιολογικό	91	37,4	37,4	79,4
Μουσείο Σύγχρονης τέχνης	41	16,9	16,9	96,3
Μουσείο αρχαίας Ελεύθερας	9	3,7	3,7	100,0
Total	243	100,0	100,0	

**Ποιό μουσείο του Ρεθύμνου θα προτεινάτε σε κάποιον;**



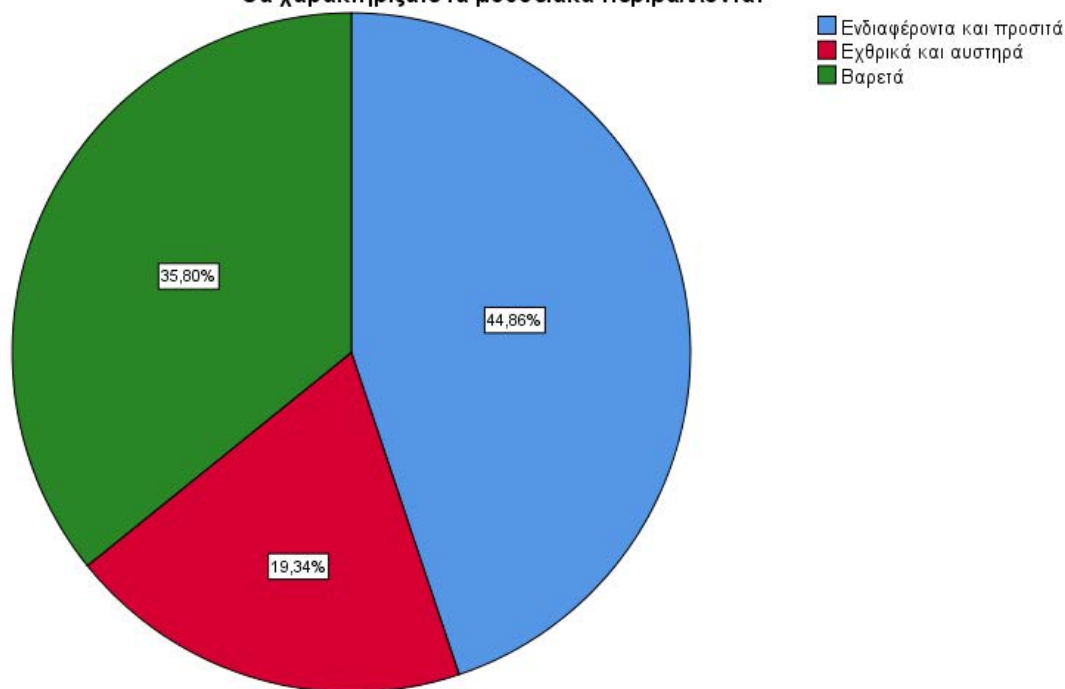
Γράφημα 156

Όσον αφορά τη γνώμη τους για τα μουσειακά περιβάλλοντα, πολλοί επισκέπτες θα τα χαρακτήριζαν ενδιαφέροντα και προσιτά (44,9%), αρκετοί θα τα χαρακτήριζαν βαρετά (35,8%) και κάποιοι εχθρικά και αυστηρά (19,3%) (γράφ.157).

**Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα:**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ενδιαφέροντα και προσιτά	109	44,9	44,9	44,9
	Εχθρικά και αυστηρά	47	19,3	19,3	64,2
	Βαρετά	87	35,8	35,8	100,0
Total		243	100,0	100,0	

Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:



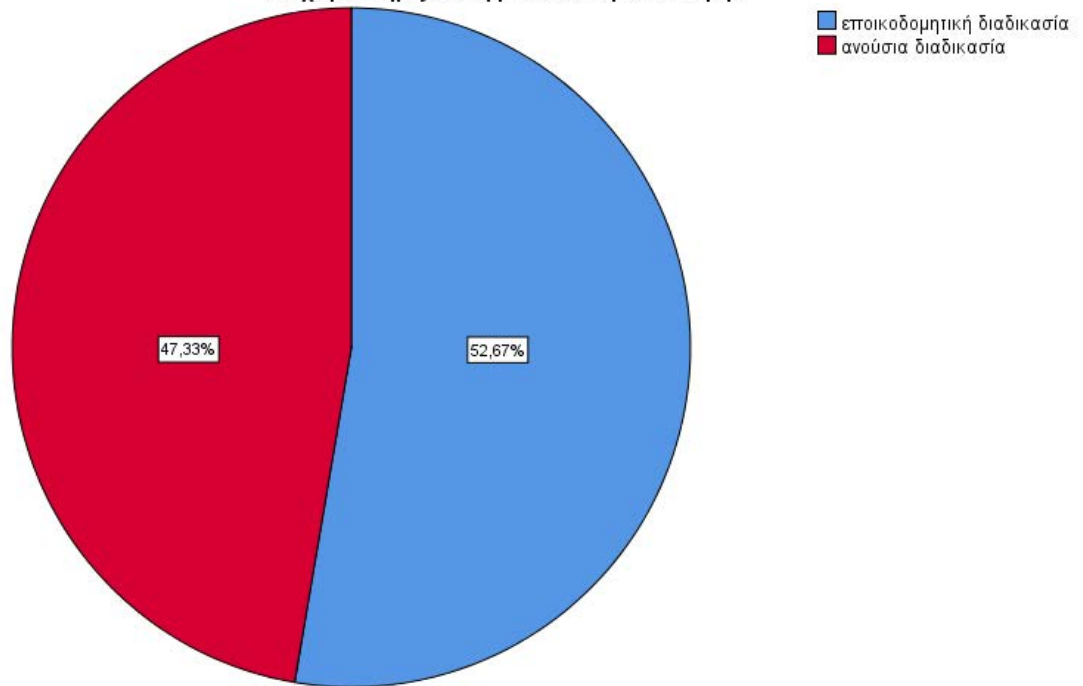
Γράφημα 157

Όταν τους ζητήθηκε να επιλέξουν ένα χαρακτηρισμό για τη μουσειακή επίσκεψη (εποικοδομητική ή ανιαρή/ανούσια διαδικασία), η πλειονότητα των ερωτηθέντων επέλεξε να χαρακτηρίσει τη μουσειακή επίσκεψη ψυχαγωγική διαδικασία (52,7%), ενώ λιγότεροι επέλεξαν το χαρακτηρισμό «ανιαρή» (47,3%) (γράφ.158).

Θα χαρακτηρίζετε μια μουσειακή επίσκεψη:

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid εποικοδομητική διαδικασία	128	52,7	52,7	52,7
ανούσια διαδικασία	115	47,3	47,3	100,0
Total	243	100,0	100,0	

Θα χαρακτηρίζατε τη μουσειακή επίσκεψη:



Γράφημα 158

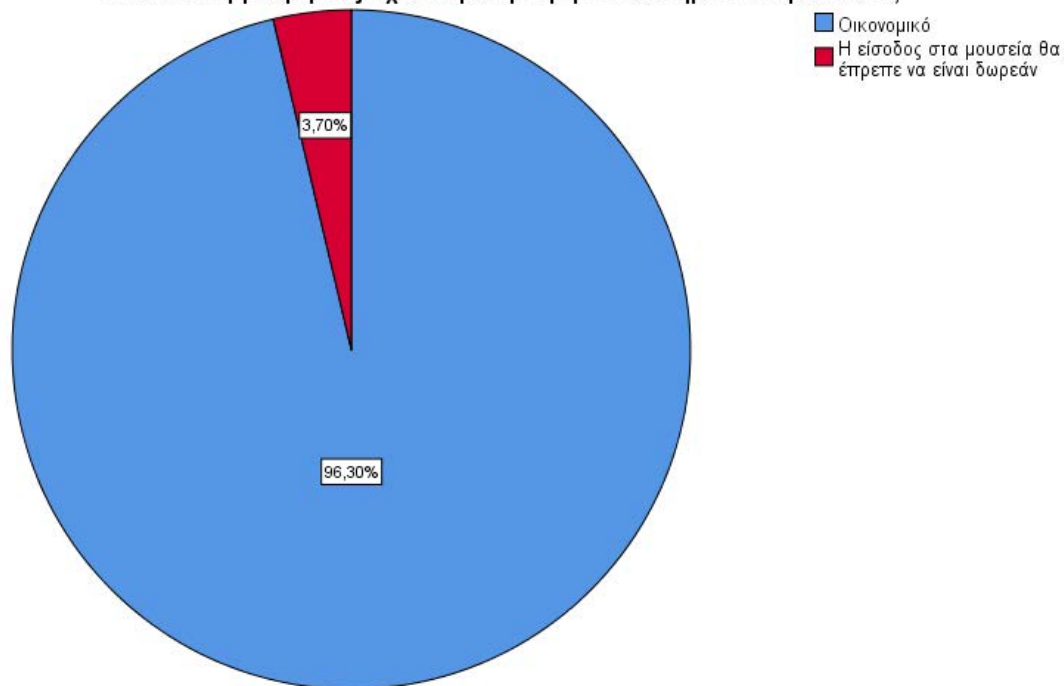
Όταν ζητήθηκε η γνώμη τους σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου του μουσείου οι περισσότεροι θεώρησαν πως είναι οικονομικό (96,3%) ενώ κάποιοι απάντησαν πως η είσοδος θα έπρεπε να είναι δωρεάν (3,7%)<sup>109</sup> (γράφ.159).

**Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου του μουσείου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Οικονομικό	234	96,3	96,3	96,3
	Η είσοδος στα μουσεία θα έπρεπε να είναι δωρεάν	9	3,7	3,7	100,0
Total		243	100,0	100,0	

<sup>109</sup> Το εν λόγω σχόλιο δε συμπεριλαμβάνονταν στις απαντήσεις της ερώτησης, αλλά προστέθηκε εκ των υστέρων, κατόπιν σχολιασμού των ερωτηθέντων.

Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου του μουσείου;



Γράφημα 159

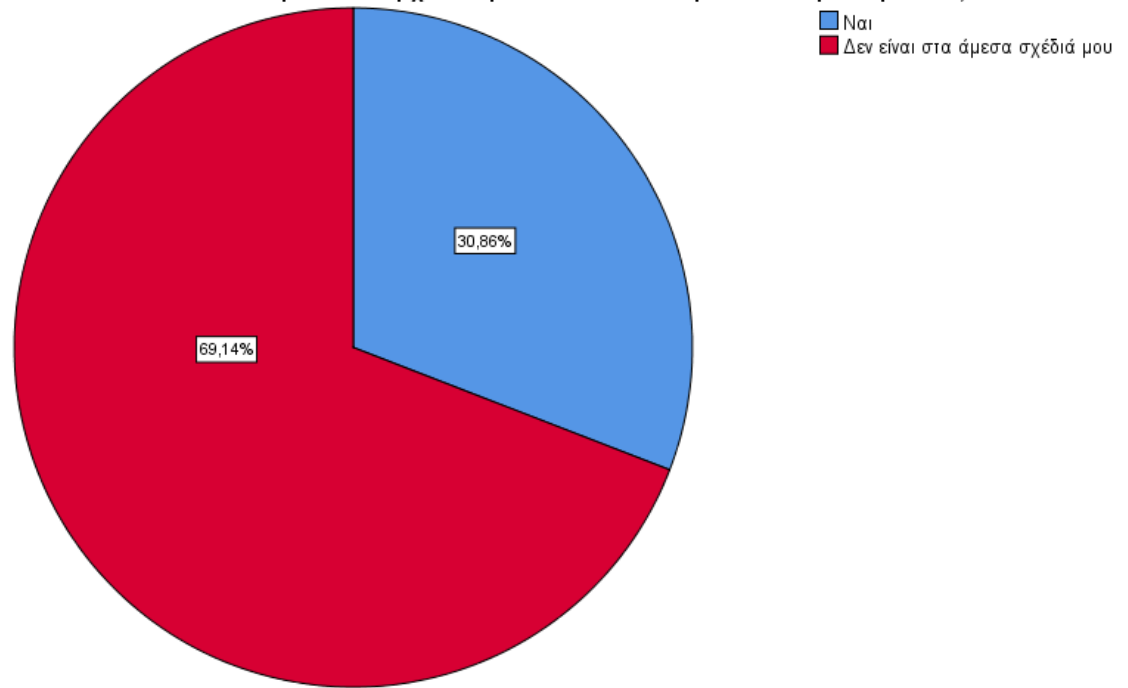
Παρά τη γνώμη τους για την τιμή του εισιτηρίου, οι περισσότεροι ερωτηθέντες απάντησαν πως δεν είναι στα άμεσα σχέδιά τους να επισκεφθούν το αρχαιολογικό μουσείο (69,1%), ενώ κάποιοι απάντησαν πως σκοπεύουν να επισκεφθούν το μουσείο στο άμεσο μέλλον (30,9%) (γράφ.160).

**Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	75	30,9	30,9	30,9
	Δεν είναι στα άμεσα σχέδιά μου	168	69,1	69,1	100,0
Total		243	100,0	100,0	



**Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;**



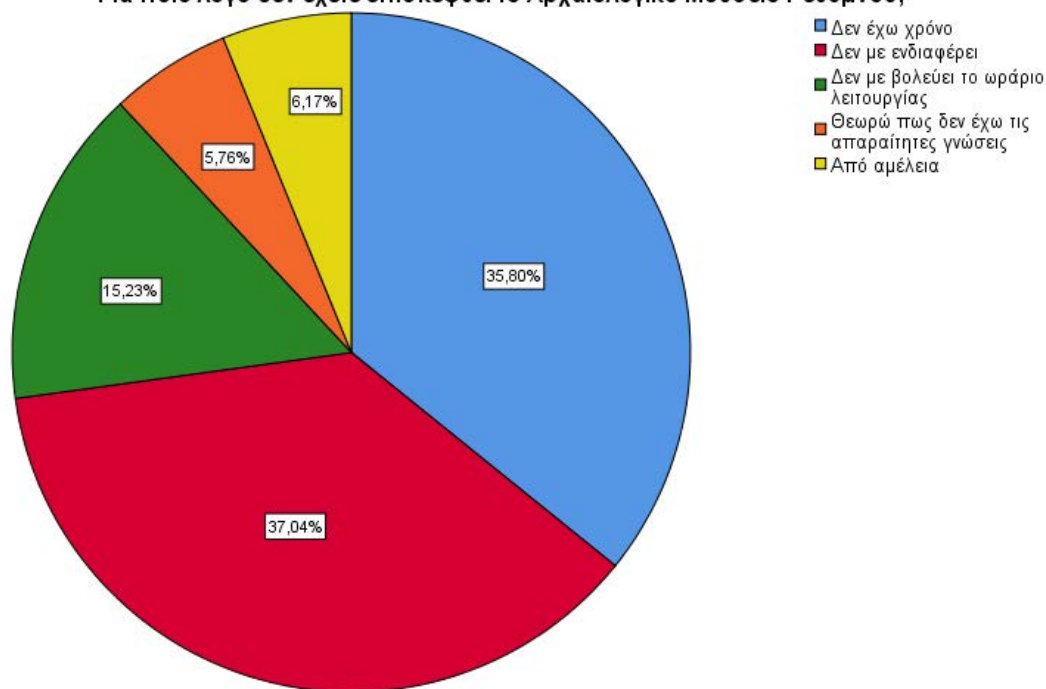
Γράφημα 160

Όπως προκύπτει, ο κύριος λόγος που οι περισσότεροι εκ των συμμετεχόντων δεν επισκέφθηκαν το μουσείο δεν είναι η τιμή του εισιτηρίου, αλλά το γεγονός ότι θεωρούν πως δεν τους ενδιαφέρει (37%), ενώ αρκετοί απάντησαν πως ο λόγος για τον οποίο δεν επισκέφθηκαν το μουσείο είναι η έλλειψη χρόνου (35,8%). Κάποιοι απάντησαν πως δεν τους βολεύουν οι ώρες λειτουργίας του μουσείου (15,2%) και ορισμένοι θεωρούν πως δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις για να επισκεφθούν το μουσείο (5,8%). Τέλος, κάποιοι απάντησαν πως δεν επισκέφθηκαν το μουσείο από αμέλεια (6,2%) (γράφ.161).

**Για ποιό λόγο δεν έχετε επισκεφθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Δεν έχω χρόνο	87	35,8	35,8	35,8
Δε με ενδιαφέρει	90	37,0	37,0	72,8
Δε με βολεύει το ωράριο λειτουργίας	37	15,2	15,2	88,1
Θεωρώ πως δεν έχω τις απαραίτητες γνώσεις	14	5,8	5,8	93,8
Από αμέλεια	15	6,2	6,2	100,0
Total	243	100,0	100,0	

**Για ποιό λόγο δεν έχετε επισκεφθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου;**



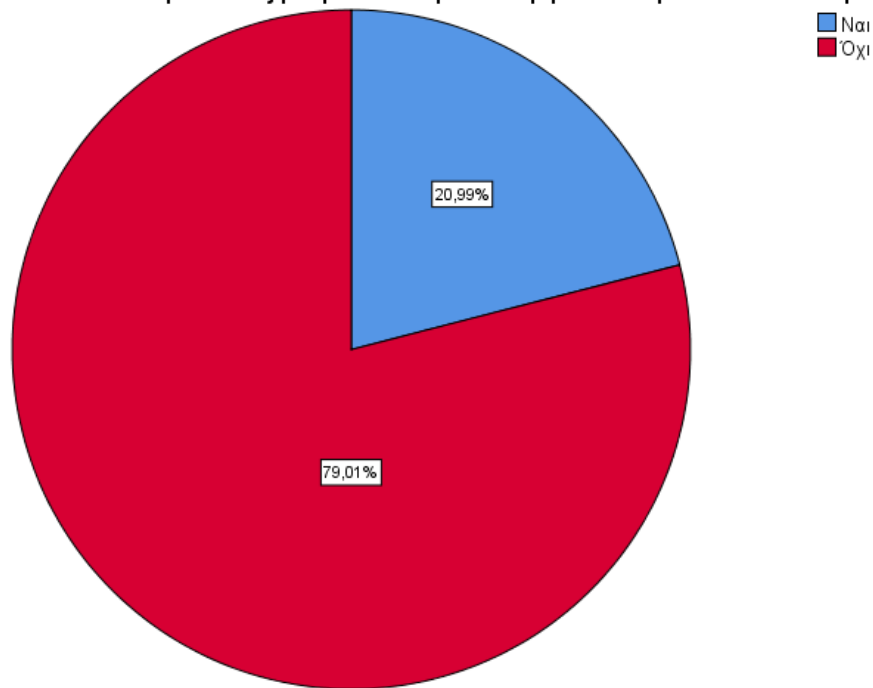
Γράφημα 161

Η πλειονότητά τους θεώρησε πως μια μουσειακή επίσκεψη δεν ευνοεί την κοινωνικοποίηση (79% έναντι 21%) (πιν.153). Ορισμένοι ερωτηθέντες που θεώρησαν πως μια μουσειακή επίσκεψη δεν ευνοεί την κοινωνικοποίηση, έκαναν λόγο για την αυστηρότητα του μουσειακού προσωπικού που αποτρέπει την αλληλεπίδραση των επισκεπτών, ή έκαναν λόγο για την ψυχρότητα που θεωρούν πως διακατέχει τους μουσειακούς χώρους (γράφ.162).

**Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	51	21,0	21,0	21,0
	Όχι	192	79,0	79,0	100,0
Total		243	100,0	100,0	

Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;



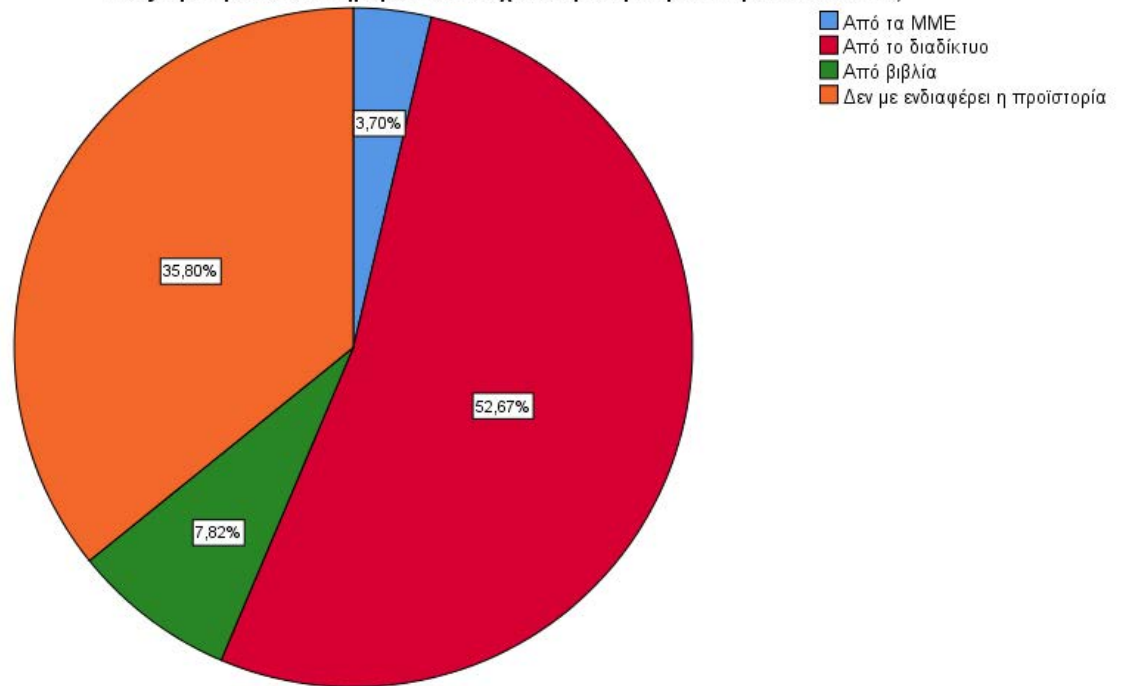
Γράφημα 162

Στην ερώτηση «Πώς προτιμάτε να ενημερώνεστε σχετικά με την προϊστορία του τόπου;», αρκετοί απάντησαν ότι προτιμούν να ενημερώνονται από το διαδίκτυο (52,7%), κάποιοι απάντησαν ότι προτιμούν να ενημερώνονται από βιβλία (7,8%) και λιγότεροι από τα τοπικά ΜΜΕ (3,7%). Δυστυχώς, αρκετοί ερωτηθέντες απάντησαν πως δεν ενδιαφέρονται για την προϊστορία του τόπου (35,8%) (γράφ.163).

**Πώς προτιμάτε να ενημερώνεστε σχετικά με την προϊστορία του τόπου;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Από τα ΜΜΕ	9	3,7	3,7	3,7
Από το διαδίκτυο	128	52,7	52,7	56,4
Από βιβλία	19	7,8	7,8	64,2
Δε με ενδιαφέρει η προϊστορία	87	35,8	35,8	100,0
Total	243	100,0	100,0	

**Πώς προτιμάτε να ενημερώνεστε σχετικά με την προϊστορία του τόπου;**



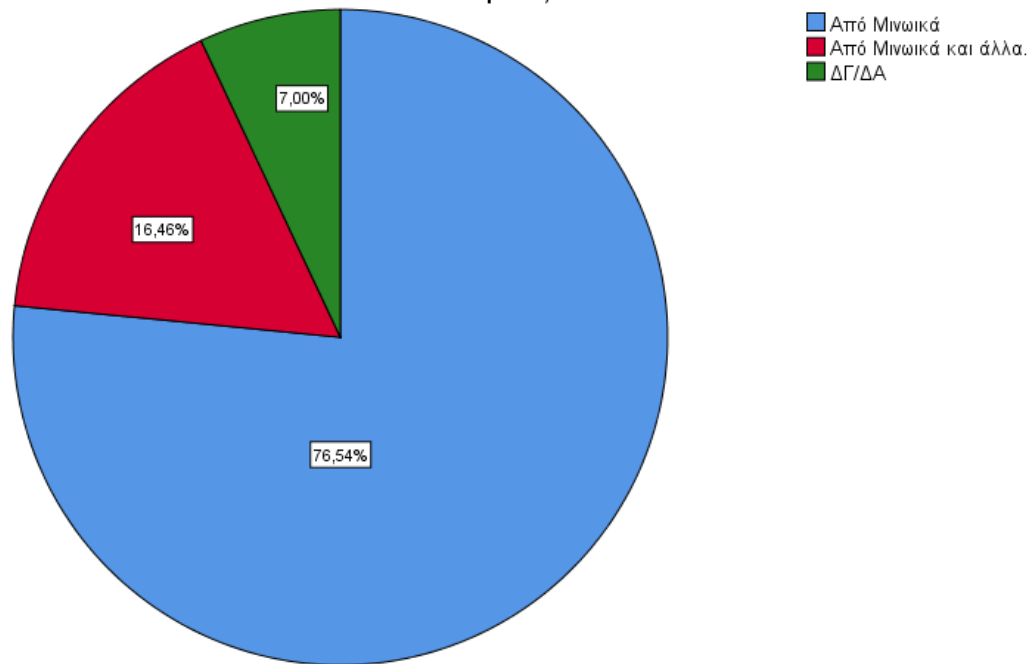
Γράφημα 163

Όταν ερωτήθηκαν από τι είδους εκθέματα θεωρούν πως θα αποτελείται η εκθεσιακή ενότητα του Αρχαιολογικού Μουσείου που αφορά στην προϊστορία του τόπου (ερώτηση ανοιχτού τύπου), αρκετοί ερωτηθέντες απάντησαν ότι θεωρούν πως θα αποτελείται αποκλειστικά από μινωικά εκθέματα (76,5%), ενώ κάποιοι απάντησαν ότι θα αποτελείται από μινωικά εκθέματα, αλλά και από εκθέματα άλλων περιόδων της προϊστορίας (μυκηναϊκά, κυκλαδικά και αιγυπτιακά εκθέματα) (16,5%). Τέλος, κάποιοι απάντησαν πως δε γνωρίζουν (7%) (γράφ.164).

**Από τι είδους εκθέματα θεωρείτε ότι θα αποτελείται η εκθεσιακή ενότητα που αφορά στην προϊστορία στον νομό Ρεθύμνου;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Από Μινωικά	186	76,5	76,5	76,5
	Από Μινωικά και άλλα.	40	16,5	16,5	93,0
	ΔΓ/ΔΑ	17	7,0	7,0	100,0
	Total	243	100,0	100,0	

Από τι είδους εκθέματα θεωρείτε ότι θα αποτελείται η εκθεσιακή ενότητα που αφορά στην Προϊστορία στο Νομό Ρεθύμνου;



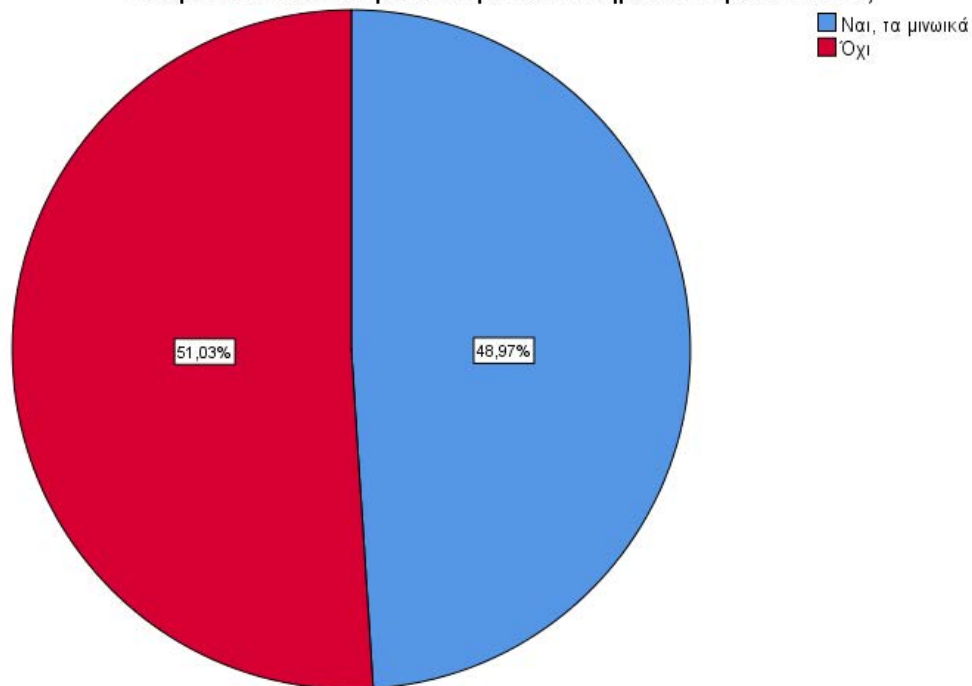
Γράφημα 164

Στην ανοιχτού τύπου ερώτηση «θεωρείτε κάποια εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου σημαντικότερα από άλλα;», το 51% απάντησε αρνητικά, ενώ το 49% απάντησε πως θεωρεί σημαντικότερα τα μινωικά εκθέματα (γράφ.165).

**Θεωρείτε κάποια εκθέματα του μουσείου σημαντικότερα από άλλα;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι, τα μινωικά	119	49,0	49,0	49,0
	Όχι	124	51,0	51,0	100,0
Total		243	100,0	100,0	

Θεωρείτε κάποια εκθέματα του μουσείου σημαντικότερα από άλλα;



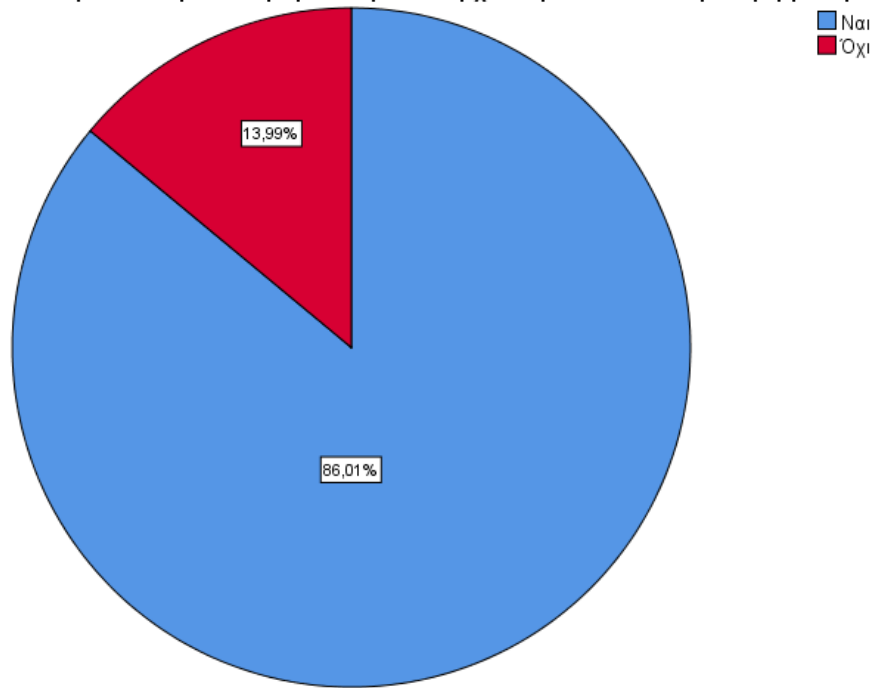
Γράφημα 165

Όταν ερωτήθηκαν αν θεωρούν ότι η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία, το μεγαλύτερο μέρος των συμμετεχόντων απάντησε καταφατικά (86% έναντι 14%) (γράφ.166).

**Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	209	86,0	86,0	86,0
	Όχι	34	14,0	14,0	100,0
Total		243	100,0	100,0	

Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;



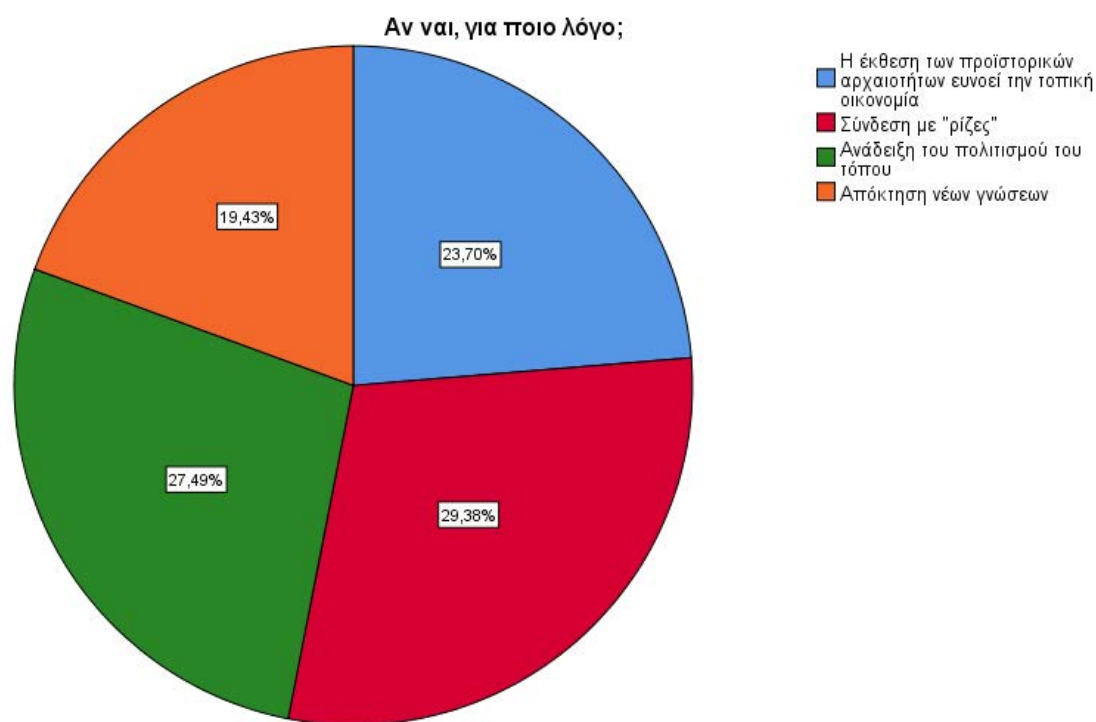
Γράφημα 166

Οι ερωτηθέντες που απάντησαν καταφατικά στην προηγούμενη ερώτηση κλήθηκαν να περιγράψουν το λόγο για τον οποίο θεωρούν την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων απαραίτητη για την κοινωνία. Το 29,4% έδωσε απαντήσεις που σχετίζονταν με τη σύνδεση με τις «ρίζες» τους, το 27,5 έδωσαν απαντήσεις που σχετίζονταν με τη σημασία της ανάδειξης του πολιτισμού των προγόνων τους, το 23,7% έκαναν λόγο για τα οφέλη που αποκτά η τοπική οικονομία μέσω του τουρισμού και το 19,4% έκανε λόγο για τη σημασία της απόκτησης νέων γνώσεων (γράφ.167)<sup>110</sup>

**Αν ναι, για ποιο λόγο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων ευνοεί την τοπική οικονομία	50	20,6	23,7	23,7
	Σύνδεση με "ρίζες"	62	25,5	29,4	53,1
	Ανάδειξη του πολιτισμού του τόπου	58	23,9	27,5	80,6
	Απόκτηση νέων γνώσεων	41	16,9	19,4	100,0
	Total	211	86,8	100,0	
Missing	System	32	13,2		
Total		243	100,0		

<sup>110</sup> Η εν λόγω ερώτηση ήταν ερώτηση ανοιχτού τύπου, αλλά η φύση των απαντήσεων επέτρεψε την κωδικοποίησή τους.



Γράφημα 167

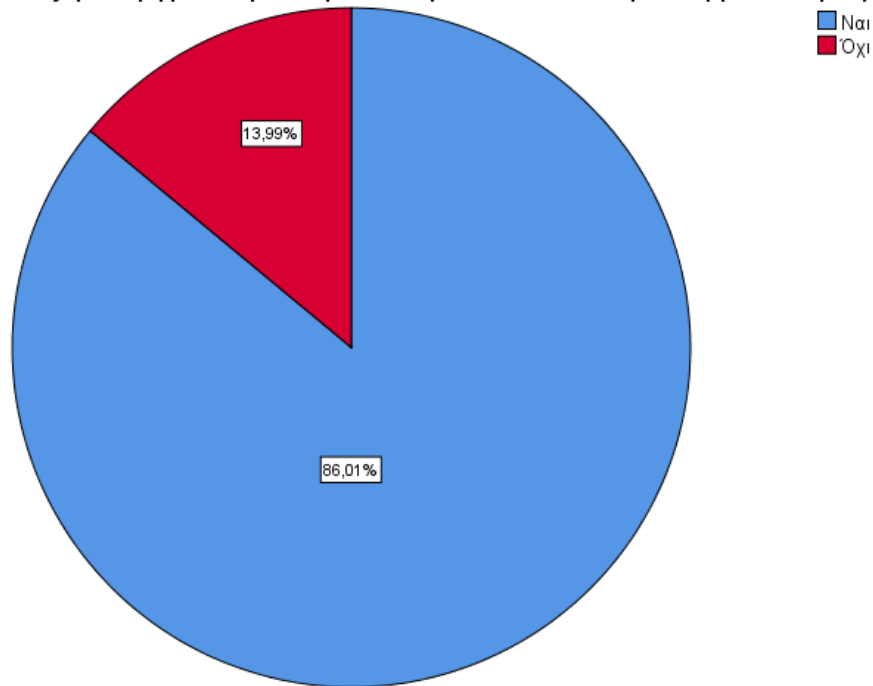
Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεωρούν πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα μπορεί να συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξη των επισκεπτών (86% έναντι 14%) (γράφ.168).

**Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξη;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	209	86,0	86,0	86,0
	Όχι	34	14,0	14,0	100,0
Total		243	100,0	100,0	



Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη;



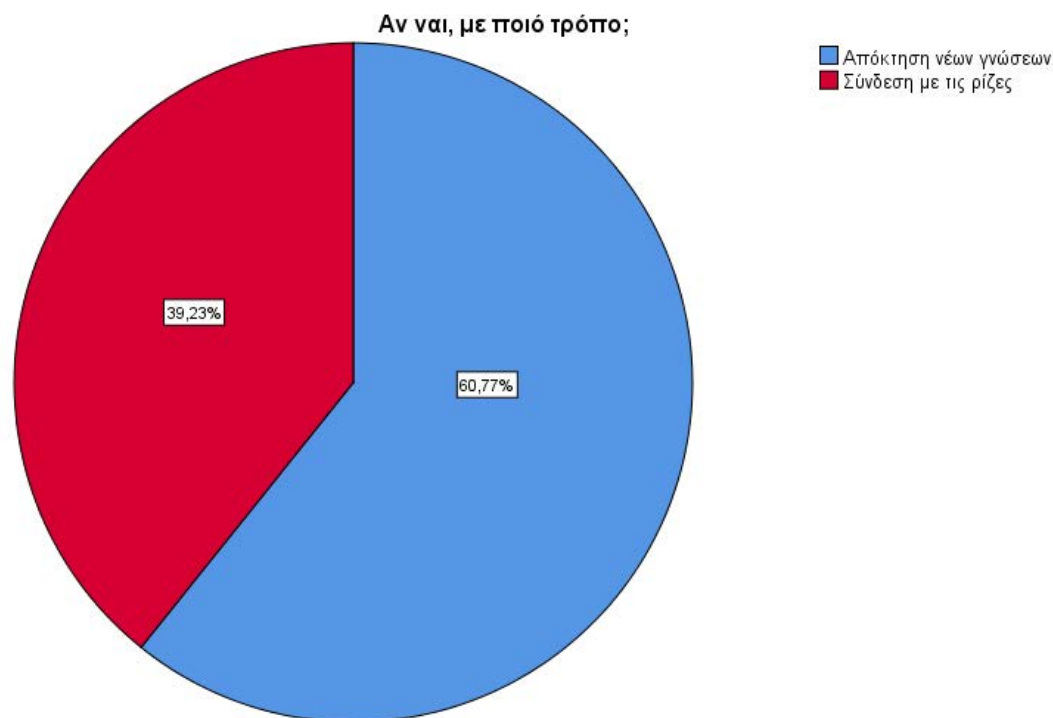
Γράφημα 168

Οι επισκέπτες που απάντησαν καταφατικά στην προηγούμενη ερώτηση, κλήθηκαν να σχολιάσουν με ποιο τρόπο θεωρούν πως η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων μπορεί να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη. Το 60,8% έδωσε απάντηση που σχετίζεται με την απόκτηση νέων γνώσεων και το 39,2% έδωσε απάντηση που σχετίζεται με τη σύνδεση με τις ρίζες τους<sup>111</sup> (γράφ.169).

**Αν ναι, με ποιό τρόπο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Απόκτηση νέων γνώσεων	127	52,3	60,8	60,8
	Σύνδεση με τις ρίζες	82	33,7	39,2	100,0
	Total	209	86,0	100,0	
Missing	System	34	14,0		
Total		243	100,0		

<sup>111</sup> Η εν λόγω ερώτηση ήταν ερώτηση ανοιχτού τύπου, αλλά η φύση των απαντήσεων επέτρεψε την κωδικοποίησή τους.



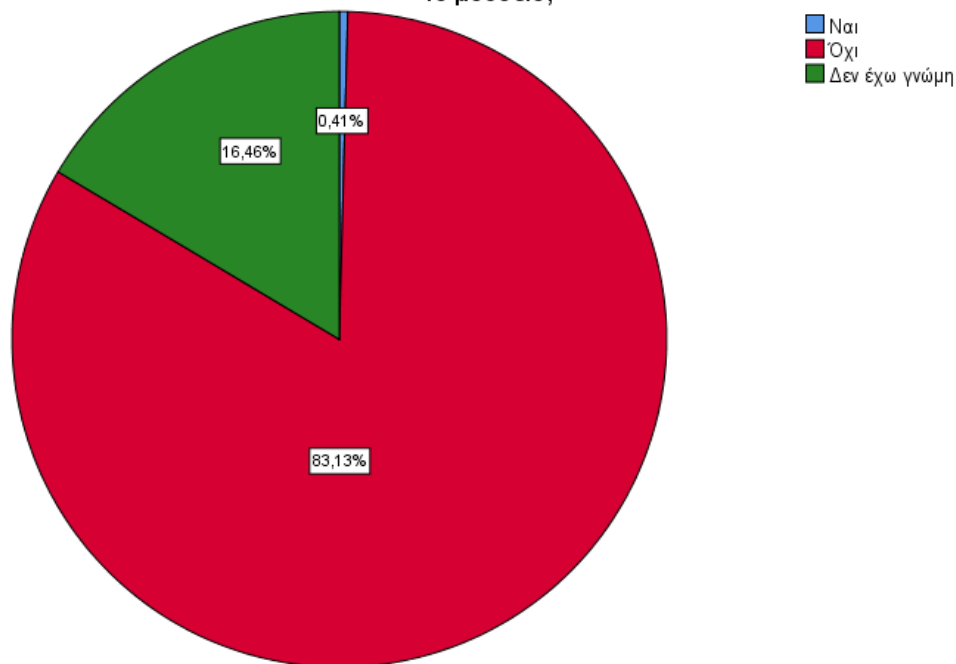
Γράφημα 169

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι υπάρχει απόλυτη ταύτιση ανάμεσα στις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις ερωτήσεις «Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;» και «Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη;» (πιν.16). Όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν πως το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου προσπαθεί να προσεγγίσει άτομα που δεν επισκέπτονται της κοινωνίας, το μεγαλύτερο μέρος των συμμετεχόντων απάντησε αρνητικά (83,1%), κάποιιοι απάντησαν πως δεν έχουν γνώμη (16,5%), ενώ μόλις ένας (0,4%) απάντησε καταφατικά (γράφ.170).

**Θεωρείτε πως το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου προσπαθεί να προσεγγίσει άτομα που δεν επισκέπτονται το μουσείο;**

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Ναι	1	,4	,4	,4
	Όχι	202	83,1	83,1	83,5
	Δεν έχω γνώμη	40	16,5	16,5	100,0
	Total	243	100,0	100,0	

Θεωρείτε πως το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου προσπαθεί να προσεγγίσει άτομα που δεν επισκέπτονται το μουσείο;



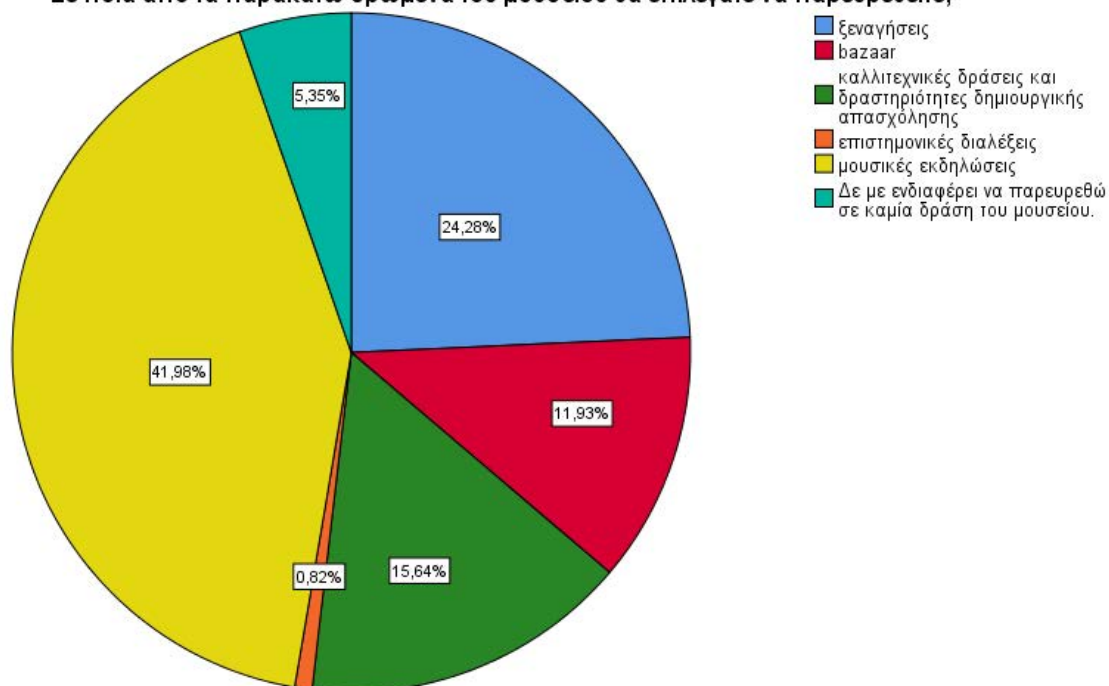
Γράφημα 170

Τέλος, κανένας ερωτηθείς δεν παρευρέθη σε κάποιο δρώμενο του μουσείου και όταν τους ζητήθηκε να επιλέξουν ή να προτείνουν κάποιο δρώμενο του μουσείου που θα επέλεγαν να παρευρεθούν, οι περισσότεροι επέλεξαν τις μουσικές εκδηλώσεις (42%), αρκετοί απάντησαν πως θα παρευρίσκονταν σε μουσειακές ξεναγήσεις (24,3%), ορισμένοι απάντησαν πως θα παρευρίσκονταν σε καλλιτεχνικές δράσεις και δράσεις δημιουργικής απασχόλησης (15,6%) και κάποιοι απάντησαν πως θα παρευρίσκονταν σε bazaar (11,9%). Τέλος, 13 άτομα (5,3%) απάντησαν πως δε θα τους ενδιέφερε να παρευρεθούν σε καμία δράση του μουσείου, ενώ δύο (0,8%) άτομα απάντησαν πως θα τους ενδιέφερε να παρευρεθούν σε επιστημονικές διαλέξεις (γράφ.171).

**Σε ποιά από τα παρακάτω δρώμενα του μουσείου θα επιλέγατε να παρευρεθείτε;**

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ξεναγήσεις	59	24,3	24,3	24,3
Bazaar	29	11,9	11,9	36,2
καλλιτεχνικές δράσεις και δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης	38	15,6	15,6	51,9
επιστημονικές διαλέξεις	2	,8	,8	52,7
μουσικές εκδηλώσεις	102	42,0	42,0	94,7
Δε με ενδιαφέρει να παρευρεθώ σε καμία δράση του μουσείου.	13	5,3	5,3	100,0
Total	243	100,0	100,0	

Σε ποιά από τα παρακάτω δρώμενα του μουσείου θα επιλέγατε να παρευρεθείτε;



Γράφημα 171

### 3.9 Διατύπωση και έλεγχος υποθέσεων

Αν και από τα προαναφερθέντα αποτελέσματα εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι στόχοι των αρχαιολόφων επιτεύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό, παρακάτω θα ελεγχθεί εάν υπάρχει σχέση εξάρτησης ανάμεσα στα στοιχεία που συνθέτουν τη μουσειακή εμπειρία (όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις των αρχαιολόγων) σε προσωπικούς παράγοντες όπως το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών, αλλά και σε παράγοντες όπως είναι το μουσειακό περιβάλλον, σύμφωνα με τον τρόπο με τον οποίο το αντιλήφθηκαν οι ίδιοι οι επισκέπτες. Προκειμένου να ελεγχθεί εάν οι μεταβλητές είναι ή όχι ανεξάρτητες μεταξύ τους, διατυπώνεται σε κάθε περίπτωση μια αρχική μηδενική υπόθεση ( $H_0$ ), σύμφωνα με την οποία οι μεταβλητές είναι ανεξάρτητες, η οποία ελέγχεται με τον έλεγχο  $\chi^2$ . Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι ο εν λόγω έλεγχος μπορεί να διεξαχθεί μόνο σε ονομαστικές μεταβλητές<sup>112</sup>. Όταν δύο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες, οι αναμενόμενες συχνότητες των κελιών του πίνακα συνάφειας υπολογίζονται ως το γινόμενο των αντίστοιχων περιθωρίων συχνοτήτων κάθε κελιού, διαιρούμενο με το συνολικό πλήθος των παρατηρήσεων του πίνακα. Η συνάρτηση που χρησιμοποιείται για τον εν λόγω έλεγχο σε πίνακες 2x2, 2x3 ή και μεγαλύτερους είναι η εξής:

<sup>112</sup> Οι ονομαστικές (nominal) μεταβλητές περιλαμβάνουν δεδομένα που σχετίζονται με μεταβλητές των οποίων οι τιμές απεικονίζουν κατηγορίες που δε διέπονται από την ιδιότητα της διάταξης ούτε από εκείνη της απόστασης, οπότε δε μπορεί να γίνει κάποια σύγκριση, αριθμητική πράξη ή υπολογισμός στατιστικών μέτρων. Τέτοιου είδους μεταβλητή αποτελεί π.χ. το φύλο (Howitt & Cramer, 2011:152-170).

$$X^2 = \sum_{i=1}^{rc} \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i} \quad 113$$

Ο έλεγχος  $\chi^2$  εφαρμόζεται σε επίπεδο σημαντικότητας  $p=0,05$ . Αν  $p < 0,05$ , τότε η μηδενική υπόθεση ( $H_0$ ) μπορεί να απορριφθεί. Σε αυτήν την περίπτωση, ισχύει η εναλλακτική υπόθεση ( $H_1$ ), σύμφωνα με την οποία υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές συνεπώς οι δύο μεταβλητές δεν είναι ανεξάρτητες. Αν, όμως,  $p \geq 0,05$ , τότε η μηδενική υπόθεση επαληθεύεται και συνεπώς οι δύο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες. (Cramer & Howitt, 2004, *s.v.* chi-square. Cramer & Howitt, 2004, *s.v.* Fisher's (exact test). Howitt & Cramer, 2011:152-170, Spiegel & Stephens, 1999:261-280)

Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις κατά τις οποίες τα αποτελέσματα του ελέγχου  $\chi^2$  δε μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστα. Πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες υπάρχουν αναμενόμενες συχνότητες μικρότερες του 1 ή αναμενόμενες συχνότητες μικρότερες του 5 σε ποσοστό μεγαλύτερο του 20%. Σε αυτές τις περιπτώσεις, χρησιμοποιείται ο έλεγχος ακριβείας Fisher (Fisher's exact test). Και σε αυτό τον έλεγχο εάν  $p < 0,05$  τότε η μηδενική υπόθεση απορρίπτεται και γίνεται αποδεκτή η εναλλακτική υπόθεση ( $H_1$ ), κατά την οποία υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στις δύο μεταβλητές. Αντίθετα, όταν  $p \geq 0,05$ , τότε η μηδενική υπόθεση επαληθεύεται και οι μεταβλητές θεωρούνται ανεξάρτητες. (Howitt & Cramer, 2011:152-170)

Ωστόσο, πριν από τον προαναφερθέντα έλεγχο, θα αναζητηθεί πιθανή εξάρτηση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον και στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αξιολόγησαν κάποιους άλλους εξωτερικούς παράγοντες, όπως η στάση του προσωπικού, η επάρκεια των μουσειακών εγκαταστάσεων, αλλά και η παροχή των απαραίτητων εφοδίων για την προσέγγιση των εκθεμάτων από τους επισκέπτες. Αφετηρία της εν λόγω έρευνας, ωστόσο, πρέπει να αποτελεί ο έλεγχος ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον και στο μορφωτικό τους επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο, διατυπώθηκαν οι εξής μηδενικές υποθέσεις προς έλεγχο:

- Το επίπεδο εκπαίδευσης των επισκεπτών<sup>114</sup> είναι ανεξάρτητο από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται το μουσειακό περιβάλλον.
- Η επάρκεια των μουσειακών εγκαταστάσεων είναι ανεξάρτητη από την εικόνα που σχημάτισαν οι επισκέπτες για το μουσειακό περιβάλλον
- Η εικόνα των επισκεπτών όσον αφορά το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητη από την εξυπηρέτηση του προσωπικού του μουσείου.

<sup>113</sup> Ως  $O$  ορίζονται οι παρατηρούμενες (observed) συχνότητες και ως  $E$  οι αναμενόμενες (expected) συχνότητες.

<sup>114</sup> Στην περίπτωση της Ομάδας Γ' ελέγχεται και το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των μαθητών.

- Η εικόνα των επισκεπτών όσον αφορά το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητη από το αν οι επισκέπτες θεώρησαν ότι τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα προϊστορικά εκθέματα.
- Η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).
- Ο εντοπισμός κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή των επισκεπτών είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες)
- Η εξαγωγή προσωπικών συμπερασμάτων με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).
- Η κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων στον χώρο είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες)
- Τα κίνητρα των επισκεπτών για περαιτέρω μάθηση όσον αφορά την προϊστορία εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).
- Τα κίνητρα των επισκεπτών για επανεπίσκεψη είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).
- Το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών είναι ανεξάρτητο από το αν οι επισκέπτες θεώρησαν ότι τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα προϊστορικά εκθέματα.
- Ο εντοπισμός κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή των επισκεπτών είναι ανεξάρτητη από το επίπεδο εκπαίδευσής τους.
- Η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το επίπεδο εκπαίδευσής τους.
- Η εξαγωγή προσωπικών συμπερασμάτων με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.

- Η κατανόηση της χρονολογικής ακολουθίας των προϊστορικών περιόδων είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.
- Η κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων στον χώρο είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.
- Τα κίνητρα των επισκεπτών για περαιτέρω μάθηση όσον αφορά την προϊστορία εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.
- Τα κίνητρα των επισκεπτών για επανεπίσκεψη είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.

Τέλος, διατυπώθηκαν και ορισμένες υποθέσεις και όσον αφορά τους μη επισκέπτες του μουσείου. Οι υποθέσεις ήταν οι εξής:

- Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από την αντίληψή τους για τα μουσειακά περιβάλλοντα.
- Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ερωτηθέντες τα μουσειακά περιβάλλοντα είναι ανεξάρτητος από το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου
- Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.
- Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ερωτηθέντες το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητος από την εικόνα που έχουν για την κοινωνικοποίηση εντός των μουσειακών χώρων.
- Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από την εικόνα που έχουν για την κοινωνικοποίηση εντός των μουσειακών χώρων.
- Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ερωτηθέντες το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητος από το αν θεωρούν μια μουσειακή επίσκεψη επικοινωνιακή ή ανούσια διαδικασία.
- Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από το αν θεωρούν μια μουσειακή επίσκεψη επικοινωνιακή ή ανούσια διαδικασία.
- Η γνώμη των ερωτηθέντων όσον αφορά την κοινωνικοποίηση στα μουσειακά περιβάλλοντα είναι ανεξάρτητη με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την

Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον.

- Η γνώμη των ερωτηθέντων όσον αφορά το αν μια μουσειακή επίσκεψη αποτελεί εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία είναι ανεξάρτητη με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον.
- Η γνώμη των επισκεπτών όσον αφορά την προσπάθεια προσέγγισης της κοινωνίας από το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου είναι ανεξάρτητη με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον.

### **3.9.1 Μηδενικές υποθέσεις για τους επισκέπτες της έκθεσης**

**H<sub>0</sub> 1: Το επίπεδο εκπαίδευσης των επισκεπτών είναι ανεξάρτητο από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα μουσειακό περιβάλλον.**

Όσον αφορά τον έλεγχο συσχέτισης ανάμεσα στην παράμετρο του μορφωτικού επιπέδου και του χαρακτηρισμού του μουσειακού περιβάλλοντος, δεν εντοπίζεται συσχέτιση στον έλεγχο για τα μέλη της Ομάδας Α (Έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,668$  για τον δίπλευρο έλεγχο). Συνεπώς, η μηδενική υπόθεση 1 δε μπορεί να απορριφθεί (πιν.18). Όσον αφορά τα μέλη της Ομάδας Β (έλεγχος ακριβείας Fischer  $p=0,898$  για τον δίπλευρο έλεγχο) επίσης δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσής τους και στον τρόπο με τον οποίο χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον (πιν.19). Και σε αυτήν την περίπτωση η μηδενική υπόθεση 1 απορρίπτεται. Τέλος, όσον αφορά τα μέλη της Ομάδας Γ, εντοπίζεται συσχέτιση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον και στο επίπεδο εκπαίδευσής τους  $\chi^2(2,N=171) = 8,132$   $p=0,017$ . Ενδιαφέρον, μάλιστα, παρουσιάζει το γεγονός ότι οι μαθητές των κατωτέρων βαθμίδων εκπαίδευσης χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό σε μεγαλύτερα ποσοστά από τους μαθητές ανώτερων βαθμίδων εκπαίδευσης (88,6% των μαθητών από τις τάξεις του Δημοτικού χαρακτήρισαν το περιβάλλον φιλικό, 72,7% των μαθητών του Γυμνασίου και 65,1% των μαθητών του Λυκείου). Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι ο τρόπος με τον οποίο βίωσαν οι συμμετέχοντες της Ομάδας Γ τη μουσειακή εμπειρία και ο τρόπος αντίληψης του μουσειακού περιβάλλοντος επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη διαδικασία της ξενάγησης από τους αρχαιολόγους της Εφορείας Ρεθύμνου και κανένας μαθητής δε χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό (πιν.20). Αντίθετα, δεν εντοπίζεται συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,195$  για τον δίπλευρο έλεγχο όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας των μαθητών (πίν.21) και  $\chi^2(2,N=171) = 3,973$   $p=0,137$  όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα τους) (πίν.22).



**H<sub>0</sub> 2: Η επάρκεια των μουσειακών εγκαταστάσεων είναι ανεξάρτητη από την εικόνα που σχημάτισαν οι επισκέπτες για το μουσειακό περιβάλλον.**

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι υπάρχει έντονη συσχέτιση ανάμεσα στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και στην αξιολόγηση της επάρκειας των μουσειακών εγκαταστάσεων  $\chi^2 (2, N=183)=15,660$   $p=0,000$ . Υπάρχει έντονη διακύμανση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο αξιολόγησαν τις εγκαταστάσεις τα άτομα τα οποία χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (50% αξιολόγησαν επαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις) και στα άτομα τα οποία χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (18,4% χαρακτήρισαν επαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις). Ακόμα, σημαντικό μεγάλο ποσοστό των ατόμων που αξιολόγησαν ως επαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις, χαρακτήρισαν το περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (76,6%). Επίσης, φαίνεται ότι τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο ήταν πιο αυστηρά στην αξιολόγηση της επάρκειας των μουσειακών εγκαταστάσεων (81,6% χαρακτήρισαν ανεπαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις) συγκριτικά με τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό ή φιλικό και φιλόξενο. Τέλος, η πλειονότητα των ατόμων που αξιολόγησαν το μουσειακό περιβάλλον ως αδιάφορο και βαρετό, αξιολόγησε θετικά τις εγκαταστάσεις του κτηρίου (56,3%) (πίν.23). Στην Ομάδα Β,  $\chi^2 (2, N=62)=8,764$   $p=0,012$ , εντοπίζεται επίσης συσχέτιση ανάμεσα στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και στην αξιολόγηση της επάρκειας των μουσειακών εγκαταστάσεων. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των ατόμων που θεώρησαν επαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό (60%). Ωστόσο, μεγάλο ποσοστό και των ατόμων που χαρακτήρισαν ανεπαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις χαρακτήρισε το περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (45,9%). Επίσης, εντοπίζεται σημαντική διαφορά και στον τρόπο με τον οποίο αξιολόγησαν τις μουσειακές εγκαταστάσεις τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, και στα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (46,9% έναντι 11,8%). Τέλος, και σε αυτήν την περίπτωση, φαίνεται ότι τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, αξιολόγησαν με μεγαλύτερη επιείκεια τις εγκαταστάσεις του κτηρίου (61,5%) (πίν.24). Στην Ομάδα Γ, η συσχέτιση είναι μικρότερη  $\chi^2 (1, N=171)=4,479$   $p=0,034$ , καθώς σε όλες τις περιπτώσεις η πλειονότητα των μαθητών αξιολόγησε ως επαρκείς τις μουσειακές εγκαταστάσεις, ενώ ο χαρακτηρισμός του μουσειακού περιβάλλοντος, ο οποίος καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον αρχαιολόγο που πραγματοποίησε την ξενάγηση, ήταν ως επί το πλείστον θετικός (πίν.25).

**H<sub>0</sub> 3: Η εικόνα των επισκεπτών όσον αφορά το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητη από την εξυπηρέτηση του προσωπικού του μουσείου.**

Όσον αφορά τη στάση του προσωπικού του μουσείου και την επιρροή που άσκησε στον τρόπο με τον οποίο οι μουσειακοί επισκέπτες αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον, φαίνεται πως υπάρχει συσχέτιση και στις τρεις ομάδες των επισκεπτών. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την Ομάδα Α, φαίνεται πως υπάρχει έντονη συσχέτιση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο τα μέλη της θα χαρακτήριζαν το μουσειακό περιβάλλον και στη στάση του μουσειακού προσωπικού  $\chi^2 (2, N=183)=58,186$

$p=0,000$ . Το 86,5% των επισκεπτών που απάντησε ότι το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει θα χαρακτήριζαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό, ενώ το 76,3% των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό απάντησαν ότι το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει. Αντίστοιχα, το 54,4% των ατόμων που απάντησαν ότι το προσωπικό δεν ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει, χαρακτήρισαν το περιβάλλον του μουσείου εχθρικό και απόμακρο, ενώ παράλληλα, το 87,8% των επισκεπτών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο, απάντησαν πως το προσωπικό δεν ήταν φιλικό προς αυτούς. Όσον αφορά τα άτομα που χαρακτήρισαν το περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, το ποσοστό των ατόμων που θεώρησαν το προσωπικό φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει ήταν ίσο με το ποσοστό που είχε αντίθετη άποψη (50% και 50% αντίστοιχα), ενώ από τα άτομα που θεώρησαν πως το προσωπικό ήταν απρόθυμο να τους βοηθήσει, το 10,1% χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό. Από τα άτομα που θεώρησαν πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει, μόλις το 7,7% χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό (πίν.26).<sup>115</sup> Επίσης, η στάση του μουσειακού προσωπικού φαίνεται ότι είχε σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον και οι επισκέπτες της Ομάδας Β  $\chi^2=(2,N=63)=22,887$ ,  $p=0,000$ . Το 77,1% των επισκεπτών που απάντησαν ότι το προσωπικό του μουσείου ήταν πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, ενώ το 88,2% των επισκεπτών που θεώρησε πως το προσωπικό ήταν πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (πίν.27). Όσον αφορά τους μαθητές, δεν ήταν σε θέση να υλοποιηθεί η ανάλυση  $\chi^2$ , καθώς όλα τα παιδιά έκαναν λόγο για τη φιλική στάση που είχαν απέναντί τους οι αρχαιολόγοι και όχι το υπόλοιπο προσωπικό του μουσείου.

**H<sub>0</sub> 4: Η εικόνα των επισκεπτών όσον αφορά το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητη από το αν οι επισκέπτες θεώρησαν ότι τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα προϊστορικά εκθέματα.**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και στο αν οι επισκέπτες της Ομάδας Α θεώρησαν πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα εκθέματα, εντοπίζεται επίσης έντονη συσχέτιση  $\chi^2 (2,N=183)=25,160$   $p=0,000$ . Αν και σε όλες τις περιπτώσεις η πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεώρησε πως της προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια, υπάρχει διαφοροποίηση ανάμεσα στο ποσοστό των ατόμων που χαρακτήρισαν το περιβάλλον φιλικό, αδιάφορο και εχθρικό. Συγκεκριμένα, το 89% των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, απάντησαν πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια, ενώ από τα άτομα που χαρακτήρισαν το περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο, μόνο το 55,1% θεώρησε ότι τους προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια. Τέλος, όσον αφορά τα άτομα τα οποία

<sup>115</sup> Στην περίπτωση της Ομάδας Γ δε διεξήχθη έλεγχος  $\chi^2$ , καθώς το 100% των μαθητών απάντησαν, αναφερόμενοι στους αρχαιολόγους της υπηρεσίας και όχι στους φύλακες, ότι το προσωπικό ήταν φιλικό και πρόθυμο να τους εξυπηρετήσει.

χαρακτήρισαν το φιλικό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, στην πλειονότητά τους (62,5%) απάντησαν πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια. Ακόμα, η πλειονότητα των ερωτηθέντων που θεώρησαν πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια, χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (73,9%) (πίν.28). Όσον αφορά την Ομάδα Β, εντοπίζεται επίσης συσχέτιση των μεταβλητών (έλεγχος Fisher  $p=0,007$  για τον δίπλευρο έλεγχο). Σε όλες τις περιπτώσεις, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δε θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις για να προσεγγίσουν τα εκθέματα. Μόλις δύο από τους ερωτηθέντες που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις για να προσεγγίσουν τα εκθέματα (6,1%), ενώ από τους επισκέπτες που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο, το 35,3% θεώρησε πως θα έπρεπε να έχει επιπλέον γνώσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κανένα από τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό δε θεώρησε πως θα έπρεπε να έχει επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσει τα εκθέματα. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων που θεώρησαν πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (56,4%), ενώ η πλειονότητα όσων θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (75%) (πίν.29). Όσον αφορά τους μαθητές της Ομάδας Γ, εντοπίζεται επίσης συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές  $\chi^2(2, N=171)=12,619$   $p=0,000$ . Το 93,6% των μαθητών που χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό δε θεώρησε πως θα έπρεπε να έχει περισσότερες γνώσεις για να προσεγγίσει τα προϊστορικά εκθέματα. Στην περίπτωση των μαθητών που χαρακτήρισαν το περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό το ποσοστό όσων δε θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις είναι μικρότερο από την προηγούμενη περίπτωση, αλλά και σε αυτήν την περίπτωση αποτελεί πλειοψηφία (73,9%) (πίν.30).

**H<sub>0</sub>5: Η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν οι επισκέπτες το μουσειακό περιβάλλον και στη δυνατότητα κοινωνικοποίησής τους με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα, φαίνεται ότι σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει συσχέτιση. Όσον αφορά την Ομάδα Α, φαίνεται πως η δυνατότητα κοινωνικοποίησης με αφορμή τα εκθέματα που προσφέρθηκε στους επισκέπτες, παρουσιάζει έντονη συσχέτιση με τον τρόπο με τον οποίο χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον  $\chi^2(2, N=183)=79,411$   $p=0,000$ . Αναλυτικότερα, το 83,8% των ατόμων που θεώρησαν ότι το μουσειακό περιβάλλον επέτρεψε την κοινωνικοποίησή τους με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα, χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο και το 92,45% των ερωτηθέντων που χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο απάντησε πως του δόθηκε η ευκαιρία να κοινωνικοποιηθεί με βάση τα προϊστορικά εκθέματα. Αντίθετα, η πλειοψηφία των ατόμων που απάντησαν πως το περιβάλλον του μουσείου δεν ευνόησε την κοινωνικοποίησή τους, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον είτε εχθρικό και απόμακρο (69,8%), είτε αδιάφορο και βαρετό

(13,2%). Επιπλέον, η πλειοψηφία των ατόμων που χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο απάντησε πως δεν ήταν σε θέση να κοινωνικοποιηθεί με αφορμή τα μουσειακά εκθέματα (75,5%) (πίν.31). Όσον αφορά τα μέλη της κοινωνίας του Ρεθύμνου (Ομάδα Β), εντοπίζεται επίσης έντονη συσχέτιση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον και στην κοινωνικοποίησή τους με αφορμή τα εκθέματα  $\chi^2(2, N=63)=33,344$   $p=0,000$ . Συγκεκριμένα, η πλειονότητα των ατόμων που ήταν σε θέση να κοινωνικοποιηθούν με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα στον εκθεσιακό χώρο, χαρακτήρισε το περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (77,7%), ενώ όσοι θεώρησαν πως το περιβάλλον δεν ευνόησε την κοινωνικοποίησή τους, το χαρακτήρισαν στην πλειονότητά τους εχθρικό και απόμακρο (65,2%) ή αδιάφορο και βαρετό (26,1%) (πίν.32). Στην Ομάδα Γ, φαίνεται ότι υπάρχει επίσης συσχέτιση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον και στη δυνατότητά τους να κοινωνικοποιηθούν με αφορμή τα εκθέματα  $\chi^2(1, N=171)=10,743$   $p=0,001$ . Η πλειονότητα των παιδιών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό, απάντησαν πως είχαν την ευκαιρία να κοινωνικοποιηθούν με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα (52%), ενώ η πλειονότητα των παιδιών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, απάντησαν πως δεν είχαν την ευκαιρία να κοινωνικοποιηθούν με αφορμή τα εκθέματα (76,1%) (πίν.33).

**H<sub>0</sub> 6: Ο εντοπισμός κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή των επισκεπτών είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες)**

Ακόμα, φαίνεται πως υπάρχει σχέση εξάρτησης και ανάμεσα στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και στον εντοπισμό κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στην καθημερινότητα των επισκεπτών της Ομάδας Α  $\chi^2(2, N=183)=13,822$   $p=0,001$ . Φαίνεται, ωστόσο, ότι ο τρόπος με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον δεν επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα που είχαν στο να εντοπίσουν κοινά σημεία ανάμεσα στην προϊστορία και στην καθημερινότητά τους. Αναλυτικότερα, το 90,7% των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, απάντησαν πως ήταν σε θέση να εντοπίσουν ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή τους. Επίσης, η πλειονότητα των ατόμων που χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό ήταν σε θέση να εντοπίσει αντίστοιχες ομοιότητες σε μεγάλο βαθμό (81,3%), ενώ όσον αφορά την πλειονότητα των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο, δεν ήταν σε θέση να εντοπίσουν σε εξίσου μεγάλο βαθμό κοινά σημεία ανάμεσα στη ζωή τους και την προϊστορία (53,3%). Ωστόσο, η πλειονότητα των ερωτηθέντων που ήταν σε θέση να εντοπίσουν ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή τους, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (69,9%), ενώ η πλειονότητα των επισκεπτών που δεν εντόπισαν τέτοιου είδους ομοιότητες, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (53,3%) (πίν.34). Άρα, σε αυτήν την περίπτωση, φαίνεται ότι η εν λόγω δυνατότητα άσκησε μεγαλύτερη επιρροή στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και όχι το αντίθετο. Επίσης, και στην Ομάδα Β φαίνεται πως υπάρχει, ως ένα βαθμό, συσχέτιση στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και

στον εντοπισμό κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στην καθημερινότητα των ερωτηθέντων (Έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,023$  για τον δίπλευρο έλεγχο). Φαίνεται ότι σε όλες τις περιπτώσεις αξιολόγησης του μουσειακού περιβάλλοντος, αν και με κάποιες διακυμάνσεις, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων ήταν σε θέση να πραγματοποιήσει συνδέσεις ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή τους. Από τα άτομα που χαρακτήρισαν φιλικό το μουσειακό περιβάλλον, το 97% ήταν σε θέση να εντοπίσει κοινά σημεία ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή τους, από τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό, το 82,4% ήταν σε θέση να εντοπίσει ομοιότητες και από τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, το 69,2% ήταν σε θέση να εντοπίσει αντίστοιχες ομοιότητες. Η πλειοψηφία των ατόμων που απάντησαν πως ήταν σε θέση να εντοπίσουν ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στην καθημερινότητά τους χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, ενώ η πλειοψηφία των ατόμων που δεν ήταν σε θέση να εντοπίσει συνδέσεις ανάμεσα στην προϊστορία και στην καθημερινότητα χαρακτήρισαν το περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο ή αδιάφορο και βαρετό (37,5% και 30,8% αντίστοιχα). Ακόμα, τα περισσότερα άτομα που δεν ήταν σε θέση να εντοπίσουν κοινά σημεία, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό (50%) (πίν.35). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι όσον αφορά την Ομάδα Γ, δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον και στο αν ήταν σε θέση να συνδέσουν όψεις της προϊστορίας με την καθημερινότητά τους  $\chi^2 (1, N=171)=2,084, p=0,149$  (πίν.36).

**H<sub>0</sub>7: Η εξαγωγή προσωπικών συμπερασμάτων με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).**

Ακόμα, εντοπίζεται συσχέτιση και ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον και στο αν ήταν σε θέση να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, στην Ομάδα Α, η συσχέτιση είναι αρκετά έντονη  $\chi^2 (2, N=183)=11,287 p=0,004$ . Σε όλες τις περιπτώσεις, οι επισκέπτες που ήταν σε θέση να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα αποτελούν τη μειοψηφία, ωστόσο, το μεγαλύτερο ποσοστό απαντά στα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό (46,6%) έναντι των επισκεπτών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (22,4%). Και σε αυτήν την περίπτωση, όπως και στην περίπτωση σύνδεσης της προϊστορίας με την καθημερινότητα των επισκεπτών, οι επισκέπτες που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό ήταν αυτοί με το χαμηλότερο ποσοστό δυνατότητας εξαγωγής προσωπικών συμπερασμάτων (18,8%). Επίσης, η πλειοψηφία των επισκεπτών που ήταν σε θέση να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό (79,7%), ενώ μικρότερο ποσοστό ατόμων που δεν ήταν σε θέση να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα χαρακτήρισαν το περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (55,3%). Ωστόσο και σε αυτήν την περίπτωση οι ερωτηθέντες που ήταν σε θέση να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα, αποτελούν την πλειοψηφία (πίν.37). Όσον αφορά την Ομάδα Β, η συσχέτιση ανάμεσα στις δύο προαναφερθείσες μεταβλητές είναι ακόμα πιο έντονη  $\chi^2 (2, N=63)=37,070 p=0,000$ .

Σε αυτήν την περίπτωση, η συντριπτική πλειοψηφία των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα (97%), σε αντίθεση με τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (41,2%) και αδιάφορο και βαρετό (7,7%). Όπως και στην προηγούμενη ομάδα, έτσι και εδώ, η πλειονότητα όσων ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα, χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (80%), σε αντίθεση με την πλειονότητα όσων δεν ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα (το 52,2% όσων δεν ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό) (πίν.38).

Όσον αφορά την Ομάδα Γ, η συσχέτιση των δύο μεταβλητών είναι αρκετά μικρή  $\chi^2 (1, N=171)=4,127$   $p=0,042$ . Αν και σε όλες τις περιπτώσεις η μειοψηφία των μαθητών ήταν σε θέση να διαμορφώσουν τη δική τους άποψη, φαίνεται ότι και σε αυτήν την περίπτωση, το ποσοστό που ήταν σε θέση να σχηματίσει προσωπική άποψη ήταν μεγαλύτερο στα παιδιά που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό (28%). Ακόμα, η πλειονότητα των παιδιών που ήταν σε θέση να εξάγει προσωπικά συμπεράσματα, αλλά και η πλειονότητα των παιδιών που δεν ήταν σε θέση να το κατορθώσει, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό (89,4% και 69,2% αντίστοιχα) (πίν.39).

**H<sub>0</sub>8: Η κατανόηση της χρονολογικής ακολουθίας των προϊστορικών περιόδων είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).**

Αναφορικά με το κατά πόσο συσχετίζεται η εντύπωση των επισκεπτών για το μουσειακό περιβάλλον, με την κατανόηση της ακολουθίας των περιόδων της προϊστορίας, δεν εντοπίζεται συσχέτιση στην Ομάδα Α (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,634$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.40). Επίσης, και στην περίπτωση της Ομάδας Β, ο τρόπος με τον οποίο αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον οι ερωτηθέντες δε σχετίζεται με την κατανόηση των περιόδων της προϊστορίας (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,079$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.41). Τέλος, ούτε στην περίπτωση της Ομάδας Γ δε σχετίζεται ο τρόπος με τον οποίο χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον με το αν κατανόησαν τις περιόδους της προϊστορίας  $\chi^2 (2, N=171)=0,051$   $p=0,821$  (πίν.42).

**H<sub>0</sub>9: Η κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων στον χώρο είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες)**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στην κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων και στην εικόνα των επισκεπτών για το μουσειακό περιβάλλον φαίνεται πως στην περίπτωση της Ομάδας Α δε σχετίζεται με τον τρόπο που αντιλήφθηκαν οι επισκέπτες το μουσειακό περιβάλλον (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,147$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.43). Όσον αφορά την Ομάδα Β και την Ομάδα Γ, δε διεξήχθη ανάλυση  $\chi^2$ , καθώς το 100% των ερωτηθέντων κατανόησαν τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο.

**H<sub>0</sub>10: Τα κίνητρα των επισκεπτών για περαιτέρω μάθηση όσον αφορά την Προϊστορία εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και στα κίνητρα που απέκτησαν οι ερωτηθέντες της Ομάδας Α για περαιτέρω μάθηση εντοπίζεται συσχέτιση  $\chi^2$  (2, N=183)=10,705 p=0,005. Αν και σε όλες τις περιπτώσεις οι ερωτηθέντες απέκτησαν κίνητρα για μάθηση, φαίνεται ότι στην περίπτωση των επισκεπτών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, το ποσοστό είναι μεγαλύτερο (72%). Ακολουθεί το σύνολο των επισκεπτών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο με ποσοστό 63,3% και έπειτα το σύνολο των επισκεπτών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, με ποσοστό 31,3%. Ακόμα, το μεγαλύτερο ποσοστό που ατόμων που απέκτησαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση (72%) χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο. Η πλειονότητα των επισκεπτών που δεν απέκτησε κίνητρα για περαιτέρω μάθηση, χαρακτήρισαν επίσης το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, αλλά το ποσοστό ήταν χαμηλότερο (53,2%) (πίν.44).

Όσον αφορά την Ομάδα Β, εντοπίζεται επίσης συσχέτιση ανάμεσα στις προαναφερθείσες μεταβλητές  $\chi^2$  (2, N=63) 18,169 p=0,000. Συγκεκριμένα, και σε αυτήν την περίπτωση τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο απέκτησαν σε σημαντικά υψηλό ποσοστό κίνητρα για περαιτέρω μάθηση (75,8%). Η πλειοψηφία των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο απέκτησαν επίσης κίνητρα για περαιτέρω μάθηση, αλλά σε μικρότερο ποσοστό (67,6%). Τέλος, τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, μόλις το 7,7% απέκτησε κίνητρα για περαιτέρω μάθηση. Ακόμα, το 67,6% των ατόμων που απέκτησαν κίνητρα για επρεταίρω μάθηση χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό, ενώ η πλειονότητα των ατόμων που δεν απέκτησαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση, χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό (46,2%) (πίν.45). Όσον αφορά την Ομάδα Γ, εντοπίζεται επίσης έντονη συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές  $\chi^2$  (1 N=171)=20,356 p=0,000. Αν και σε όλες τις περιπτώσεις η πλειονότητα των μαθητών απάντησε πως δεν απέκτησε κίνητρα για περαιτέρω μάθηση, και σε αυτήν την περίπτωση το 43,2% των ερωτηθέντων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό απέκτησαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση, ενώ από τους μαθητές που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, μόλις το 6,5% των μαθητών απέκτησαν κίνητρα για μάθηση. Αντίστοιχα, το 94,7% των ατόμων που απέκτησαν κίνητρα για μάθηση χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό, ενώ μόνο το 62,3% των ατόμων που δεν απέκτησαν κίνητρα για μάθηση χαρακτήρισαν το περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό (πίν.46).

**H<sub>0</sub>11: Τα κίνητρα των επισκεπτών για επανεπίσκεψη είναι ανεξάρτητη από το μουσειακό περιβάλλον (όπως το αντιλαμβάνονται οι επισκέπτες).**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στον χαρακτηρισμό του μουσειακού περιβάλλοντος και στα κίνητρα για επανεπίσκεψη που προσφέρθηκαν στους επισκέπτες της Ομάδας Α, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι και σε αυτήν την

περίπτωση εντοπίζεται συσχέτιση  $\chi^2$  (2,N=183)=34,296  $p=0,000$ . Σε αυτήν την περίπτωση, το 50,8% των ατόμων που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλόξενο και φιλικό απάντησε πως θα επισκέπτονταν ξανά την έκθεση, ενώ από τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο, μόλις το 6,1% ήταν διατεθειμένο να επιστρέψει. Από τα άτομα που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, το 12,5% απάντησε πως θα επέστρεφε στην έκθεση. Από τα άτομα που θα επισκέπτονταν ξανά την έκθεση, το 92,3% χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο, ενώ το 49,2% των ατόμων που δε θα επέστρεφαν στην έκθεση χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο (πίν.47). Όσον αφορά την Ομάδα Β, και σε αυτήν την περίπτωση εντοπίζεται έντονη συσχέτιση  $\chi^2$  (2, N=63)=20,143  $p=0,000$ . Όπως και στην Ομάδα Α, έτσι και στην Ομάδα Β, η πλειονότητα των επισκεπτών που θα χαρακτήριζαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο απάντησαν πως σκοπεύουν να επισκεφθούν εκ νέου την έκθεση, ενώ από τους επισκέπτες που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον εχθρικό και απόμακρο, μόλις το 17,6% απάντησε πως θα επέστρεφε στην έκθεση. Τέλος, κανένας από τους επισκέπτες που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό δε θα επέστρεφε στην έκθεση (0%) (πίν.48).

Έντονη συσχέτιση των μεταβλητών εντοπίζεται και στην περίπτωση των μαθητών που επισκέφθηκαν την έκθεση στο πλαίσιο σχολικής επίσκεψης (Ομάδα Γ)  $\chi^2$  (1,N=171)=24,549  $p=0,000$ . Αν και σε όλες τις περιπτώσεις η πλειοψηφία των μαθητών δε σκόπευε να επιστρέψει στην έκθεση, εντοπίζεται μεγάλη διακύμανση ανάμεσα στις απαντήσεις των μαθητών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και σε εκείνους που το χαρακτήρισαν αδιάφορο και βαρετό. Συγκεκριμένα, το 44,8% των μαθητών που χαρακτήρισε φιλικό το περιβάλλον του μουσείου απάντησε πως θα ξαναεπισκέπτονταν την έκθεση, ενώ μόλις το 4,3% των μαθητών που χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον αδιάφορο και βαρετό, απάντησε πως θα επέστρεφε στην έκθεση. Αντίστοιχα, το 96,6% των μαθητών που θα ξαναεπισκέπτονταν την έκθεση χαρακτήρισαν το μουσειακό περιβάλλον φιλικό, ενώ από τα άτομα που δε θα επισκέπτονταν στο μέλλον την έκθεση, μόνο το 55,2% χαρακτήρισε το μουσειακό περιβάλλον φιλικό και φιλόξενο (πίν.49).

**H<sub>0</sub>12: Το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών είναι ανεξάρτητο από το αν οι επισκέπτες θεώρησαν ότι τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα προϊστορικά εκθέματα.**

Όσον αφορά το αν το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων της Ομάδας Α επηρέασε την άποψή τους σχετικά με το αν θεώρησαν ότι τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για την προσέγγιση των προϊστορικών εκθεμάτων προκύπτει ότι υπάρχει συσχέτιση  $\chi^2$  (2, N=183)=10,066  $p=0,007$ . Συγκεκριμένα, φαίνεται πως τα άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο τις κατώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης θεώρησαν στην πλειονότητά τους (71,4%) ότι θα έπρεπε να είχαν επιπλέον γνώσεις για να προσεγγίσουν τα εκθέματα, ενώ αντιθέτως, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων που ολοκλήρωσαν το Λύκειο απάντησαν στην πλειονότητά τους ότι τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια για να προσεγγίσουν τα εκθέματα (79,3%). Μάλιστα, αυτό το ποσοστό είναι ελαφρώς μεγαλύτερο στα άτομα που ακολούθησαν πανεπιστημιακές



σπουδές (79,8%) (πίν.50). Αντίθετα με την Ομάδα Α, στην περίπτωση της Ομάδας Β δεν εντοπίζεται συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,832$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.51). Τέλος, όσον αφορά την Ομάδα Γ, δε διεξήχθη έλεγχος  $\chi^2$ , καθώς όλοι οι μαθητές (100%) θεώρησαν πως έλαβαν τα κατάλληλα εφόδια (100%), καθώς, όπως προαναφέρθηκε, οι μαθητές ξεναγήθηκαν στον εκθεσιακό χώρο από αρχαιολόγους της Εφορείας.

**H<sub>0</sub>13:Ο εντοπισμός κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή των επισκεπτών είναι ανεξάρτητη από το επίπεδο εκπαίδευσής τους.**

Αναφορικά με τη συσχέτιση ανάμεσα στο μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών και στη δυνατότητα να εντοπίσουν κοινά σημεία ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή τους, φαίνεται πως δεν υπάρχει συσχέτιση ούτε στην περίπτωση των επισκεπτών της Ομάδας Α,  $\chi^2 (2, N=183)=1,365$   $p=0,505$  (πίν.52), αλλά ούτε και στην περίπτωση των επισκεπτών της Ομάδας Β (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,573$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.53). Τέλος, δεν εντοπίζεται συσχέτιση των μεταβλητών ούτε στην περίπτωση των μαθητών (Ομάδα Γ)  $\chi^2 (2, N=171)=3,243$   $p=0,198$  (πίν.54), ενώ φαίνεται ότι ούτε το μορφωτικό επίπεδο των γονέων των παιδιών επηρέασε την εν λόγω διαδικασία (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,237$  για τον δίπλευρο έλεγχο όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας (πίν.55) και  $\chi^2 (2, N=171)=0,174$   $p=0,917$  όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα) (πίν.56).

**H<sub>0</sub>14:Η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το επίπεδο εκπαίδευσής τους.**

Όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και στην επίτευξη της κοινωνικοποίησης των επισκεπτών της Ομάδας Α με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα, δεν εντοπίζεται συσχέτιση (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,408$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.57). Όσον αφορά τα άτομα της Ομάδας Β, επίσης δεν εντοπίζεται συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και στη δυνατότητα κοινωνικοποίησης των ερωτηθέντων (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,490$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.58). Τέλος, στην Ομάδα Γ φαίνεται ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές  $\chi^2 (2, N=171) =1,152$   $p=0,562$  (πίν.59). Επίσης, προκύπτει ότι ούτε το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των μαθητών, δε σχετίζεται με το αν τα παιδιά θεώρησαν πως ήταν ή όχι σε θέση να κοινωνικοποιηθούν εντός του εκθεσιακού χώρου (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,119$  για τον δίπλευρο έλεγχο στην περίπτωση του μορφωτικού επιπέδου της μητέρας (πίν.60) και  $\chi^2 (2, N=171)=3,427$   $p=0,180$  όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα (πίν.61).

**H<sub>0</sub>15:Η εξαγωγή προσωπικών συμπερασμάτων με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.**

Όσον αφορά τη συσχέτιση του μορφωτικού επιπέδου και της δυνατότητας των επισκεπτών της Ομάδας Α να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα, εντοπίζεται συσχέτιση σε μεγάλο βαθμό (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,005$  για τον δίπλευρο έλεγχο). Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι το ποσοστό των επισκεπτών που κατέληξαν σε προσωπικά συμπεράσματα, αυξάνεται ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσής τους. Από τους ερωτηθέντες που ολοκλήρωσαν το Δημοτικό και

το Γυμνάσιο, ήταν σε θέση να καταλήξουν σε προσωπικά συμπεράσματα το 14,3%. Από τους ερωτηθέντες που ολοκλήρωσαν το Γυμνάσιο, το 28,3% κατέληξαν σε προσωπικά συμπεράσματα και, τέλος, από τους ερωτηθέντες που ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές, το 50% απάντησαν πως κατέληξαν σε προσωπικά συμπεράσματα (πίν.62). Στην Ομάδα Β δεν εντοπίζεται συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,588$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.63). Τέλος, δεν εντοπίζεται συσχέτιση των μεταβλητών ούτε και στην περίπτωση των μαθητών,  $\chi^2 (2, N=171) = 1,127$   $p=0,569$  (πίν.64) ούτε ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των μαθητών και τη δυνατότητα διατύπωσης της προσωπικής άποψης των μαθητών (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,317$  για τον δίπλευρο έλεγχο όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας (πίν.65) και  $\chi^2 (2, N=171) = 4,079$   $p=0,130$  όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα των μαθητών) (πίν.66).

**H<sub>0</sub>16: Η κατανόηση της χρονολογικής ακολουθίας των προϊστορικών περιόδων είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.**

Επίσης, το επίπεδο εκπαίδευσης των επισκεπτών δεν επηρέασε το βαθμό στον οποίο κατανόησαν την περιοδολόγηση της προϊστορίας, ούτε οι επισκέπτες της Ομάδας Α (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=1$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.67) ούτε οι ερωτηθέντες της Ομάδας Β (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,539$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.68) ή οι μαθητές της Ομάδας Γ  $\chi^2 (2, N=171) = 2,209$   $p=0,331$  (πίν.69). Ακόμα, φαίνεται πως ούτε το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων των μαθητών επηρέασε τη δυνατότητα των δευτέρων να κατανοήσουν την περιοδολόγηση της προϊστορίας ( $\chi^2 (2, N=171) = 0,672$   $p=0,715$  όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας (πίν.70) και  $\chi^2 (2, N=171) = 3,535$   $p=0,171$  όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα των μαθητών) (πίν.71).

**H<sub>0</sub>17: Η κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων στον χώρο είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.**

Όπως και στην περίπτωση του ελέγχου συσχέτισης ανάμεσα στο μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων και στην κατανόηση της περιοδολόγησης της προϊστορίας από τους ίδιους, έτσι και στην περίπτωση του ελέγχου συσχέτισης ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και στην κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν εντοπίζεται συσχέτιση. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την Ομάδα Α, οι μεταβλητές δε σχετίζονται (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=1$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.72). Στην περίπτωση της Ομάδας Β και της Ομάδας Γ, δε διεξήχθη έλεγχος  $\chi^2$ , καθώς όλοι οι ερωτηθέντες (100%) ήταν σε θέση να κατανοήσουν τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων.

**H<sub>0</sub>18: Τα κίνητρα των επισκεπτών για περαιτέρω μάθηση όσον αφορά την προϊστορία εκθέματα είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.**

Ωστόσο, όσον αφορά τα κίνητρα που απέκτησαν οι επισκέπτες για περαιτέρω μάθηση όσον αφορά την προϊστορία, φαίνεται πως καθορίστηκαν από το εκπαιδευτικό επίπεδο των επισκεπτών της Ομάδας Α (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,009$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.73). Ωστόσο, δεν εντοπίζεται αντίστοιχη συσχέτιση των

μεταβλητών στην Ομάδα Β (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,339$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.74). Συσχέτιση των μεταβλητών δεν εντοπίζεται ούτε στην περίπτωση των μαθητών της Ομάδας Γ  $\chi^2(2, N=171)=1,468$   $p=0,480$  (πίν.75), ενώ φαίνεται ότι ούτε το επίπεδο των γονέων των μαθητών επηρέασε τα κίνητρά τους για την απόκτηση περαιτέρω γνώσεων όσον αφορά την προϊστορία (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,598$  για τον δίπλευρο έλεγχο) όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας (πίν.76) και  $\chi^2(2, N=171)=0,535$   $p=0,765$  όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα των μαθητών) (πίν.77).

**H<sub>0</sub>19: Τα κίνητρα των επισκεπτών για επανεπίσκεψη είναι ανεξάρτητη από το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών.**

Επίσης, φαίνεται ότι το επίπεδο εκπαίδευσης δεν επηρέασε ούτε την επιθυμία των επισκεπτών της Ομάδας Α να επισκεφθούν εκ νέου την έκθεση (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,761$  για τον δίπλευρο έλεγχο) (πίν.78) αλλά ούτε και των ερωτηθέντων της Ομάδας Β  $\chi^2(2, N=63)=1,631$   $p=0,442$  (πίν.79). Ακόμα, δεν εντοπίζεται συσχέτιση των μεταβλητών ούτε στην περίπτωση των μαθητών της Ομάδας Γ  $\chi^2(N=171)=4,763$   $p=0,092$  (πίν.80), και φαίνεται ότι ούτε το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους επηρέασε την επιθυμία τους να ξαναεπισκεφτούν το μουσείο (έλεγχος ακριβείας Fisher  $p=0,566$  για τον δίπλευρο έλεγχο στην περίπτωση του εκπαιδευτικού επιπέδου της μητέρας (πίν.81) και  $\chi^2(2, N=171)=0,520$   $p=0,771$  στην περίπτωση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα των μαθητών) (πίν.82).

**3.9.2 Μηδενικές υποθέσεις για τους μη επισκέπτες της έκθεσης**

Παρακάτω, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα αντίστοιχου ελέγχου στην ομάδα των μη επισκεπτών. Συγκεκριμένα, θα ελεγχθεί εάν ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα μουσειακά περιβάλλοντα, αλλά και το μορφωτικό τους επίπεδο σχετίζονται με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Ακόμα, θα ελεγχθεί το κατά πόσο η γνώμη τους για την κοινωνικοποίηση στα μουσειακά περιβάλλοντα και η εικόνα τους για τις μουσειακές επισκέψεις επηρεάζουν τα κίνητρά τους για να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση. Αρχικά, θα ελεγχθεί και σε αυτή την περίπτωση εάν το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτηθέντων σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα μουσειακά περιβάλλοντα.

**H<sub>0</sub>1: Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από την αντίληψή τους για τα μουσειακά περιβάλλοντα.**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στο επίπεδο εκπαίδευσης και στον τρόπο με τον οποίο οι ερωτηθέντες αντιλαμβάνονται τα μουσειακά περιβάλλοντα, φαίνεται πως υπάρχει έντονη συσχέτιση  $\chi^2(4, N=243)=39,711$   $p=0,000$ . Συγκεκριμένα, οι ερωτηθέντες που ολοκλήρωσαν μόνο τις δύο πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης (Δημοτικό/Γυμνάσιο), χαρακτήρισαν στην πλειονότητά τους τα μουσειακά περιβάλλοντα εχθρικά και απόμακρα (39,4%), η πλειονότητα των ερωτηθέντων που ολοκλήρωσαν το Λύκειο και δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές χαρακτήρισαν στην πλειονότητά τους τα μουσειακά περιβάλλοντα βαρετά (47,2%),

ενώ η πλειονότητα όσων ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά (69,4%) (πίν.83).

**H<sub>0</sub>2: Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ερωτηθέντες το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητος από το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου**

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στον χαρακτηρισμό των μουσειακών περιβαλλόντων και στο αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, φαίνεται ότι υπάρχει έντονη συσχέτιση  $\chi^2$  (2,N=243)=71,985 p=0,000. Συγκεκριμένα, η πλειονότητα όσων χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά σκοπεύει να επισκεφθεί την έκθεση (58%), ενώ η συντριπτική πλειονότητα όσων χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα εχθρικά και βαρετά, απάντησε ότι δε σκοπεύει να επισκεφθεί την έκθεση στο άμεσο μέλλον (90,5% και 93,3% αντίστοιχα). Επίσης, το 86,7% όσων σκοπεύουν να επισκεφθούν την έκθεση, χαρακτήρισε τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά (πίν.8).

**H<sub>0</sub>3: Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.**

Όσον αφορά το κατά πόσο το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων σχετίζεται με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την έκθεση στο άμεσο μέλλον, εντοπίζεται επίσης συσχέτιση  $\chi^2$  (2,N=243)=24,343 p=0,000. Συγκεκριμένα, η πλειονότητα όσων ολοκλήρωσαν μόνο τις κατώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης, απάντησε πως δε σκοπεύει να επισκεφθεί την έκθεση άμεσα (84,8%). Από τους ερωτηθέντες που ολοκλήρωσαν μόνο το Λύκειο, το 78,4% των ερωτηθέντων απάντησαν πως δε σκοπεύουν να επισκεφθούν άμεσα την έκθεση. Συνεπώς και σε αυτήν την περίπτωση η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δε σκοπεύει να επισκεφθεί άμεσα την έκθεση, ωστόσο το ποσοστό είναι μικρότερο σε αυτούς που ολοκλήρωσαν τις ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης. Ωστόσο, το 50,6% των ερωτηθέντων που ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές απάντησαν πως σκοπεύουν να επισκεφθούν την έκθεση στο άμεσο μέλλον. Ακόμα, το 57,3% όσων απάντησαν ότι σκοπεύουν να επισκεφθούν την έκθεση, ήταν άτομα τα οποία ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές (πίν.85).

**H<sub>04</sub>:Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ερωτηθέντες το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητος από την εικόνα που έχουν για την κοινωνικοποίηση εντός των μουσειακών χώρων.**

Ακόμα, εντοπίζεται συσχέτιση ανάμεσα στην εικόνα που έχουν οι ερωτηθέντες για τα μουσειακά περιβάλλοντα και στην εικόνα τους για την κοινωνικοποίηση εντός των μουσειακών χώρων  $\chi^2(2, N=243)=70,126$   $p=0,000$ . Συγκεκριμένα, αν και σε όλες τις περιπτώσεις η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δε θεωρεί ότι μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση, το 44,6% όσων χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά, θεωρούν ότι μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση, ενώ όλοι όσοι χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα εχθρικά και αυστηρά δε θεωρούν ότι η μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση (100%). Αντίθετα, από όσους χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα βαρετά, μόλις ένα άτομο (1,1%) απάντησε πως θεωρεί ότι μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση. Συνεπώς, η συντριπτική πλειοψηφία όσων θεωρούν πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση, χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά (98%) (πίν.86).

**H<sub>05</sub>: Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από την εικόνα που έχουν για την κοινωνικοποίηση εντός των μουσειακών χώρων.**

Επίσης, εντοπίζεται συσχέτιση και όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο και την εικόνα των ερωτηθέντων για την κοινωνικοποίηση κατά τις μουσειακές επισκέψεις  $\chi^2(2, N=243)=28,981$   $p=0,000$ . Και σε αυτήν την περίπτωση, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δε θεωρούν ότι μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση. Ωστόσο, εντοπίζεται διακύμανση στα ποσοστά ανάλογα με τις βαθμίδες εκπαίδευσης, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία όσων δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση θεωρούν ότι μια μουσειακή επίσκεψη δεν ευνοεί την κοινωνικοποίηση (84,8% όσον αφορά τους ερωτηθέντες που ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό ή μόνο το Δημοτικό και το Γυμνάσιο και 90,4% όσον αφορά τους ερωτηθέντες που ολοκλήρωσαν το Λύκειο και δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές). Αντίθετα, στην περίπτωση των ερωτηθέντων που ακολούθησαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση, το εν λόγω ποσοστό είναι μικρότερο (60%) (πίν.87).

**H<sub>06</sub>:Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι ερωτηθέντες το μουσειακό περιβάλλον είναι ανεξάρτητος από το αν θεωρούν μια μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία.**

Ακόμα, εντοπίζεται συσχέτιση και όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι ερωτηθέντες χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα και στο αν θεωρούν τη μουσειακή διαδικασία εποικοδομητική ή ανιαρή διαδικασία  $\chi^2(2, N=243)=169,914$   $p=0,000$ . Πιο συγκεκριμένα, η συντριπτική πλειονότητα όσων χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά χαρακτήρισαν τη μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική διαδικασία (96,4%). Αντίθετα, μεγαλύτερο ποσοστό όσων χαρακτήρισαν τα μουσειακά περιβάλλοντα βαρετά ή εχθρικά και αυστηρά, χαρακτήρισαν τη μουσειακή επίσκεψη ανούσια διαδικασία (94,4% και 64,3% αντίστοιχα) (πίν.88).

**H<sub>0</sub>7: Το επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων είναι ανεξάρτητο από το αν θεωρούν μια μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία.**

Επίσης, έντονη συσχέτιση εντοπίζεται στο επίπεδο εκπαίδευσης των ερωτηθέντων και στο αν θα χαρακτήριζαν τη μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία  $\chi^2(2, N=243)=27,896$   $p=0,000$ . Πιο συγκεκριμένα, η πλειονότητα όσων ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό ή το Δημοτικό και το Γυμνάσιο (51,5%), αλλά και η πλειονότητα όσων ολοκλήρωσαν το Λύκειο και δεν ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές (61,6%), χαρακτήρισαν τη μουσειακή επίσκεψη ανούσια διαδικασία. Αντίθετα, η πλειονότητα όσων ακολούθησαν πανεπιστημιακές σπουδές χαρακτήρισαν τη μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική διαδικασία (75,3%) (πίν.89).

**H<sub>0</sub>8: Η γνώμη των ερωτηθέντων όσον αφορά το αν μια μουσειακή επίσκεψη αποτελεί εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία είναι ανεξάρτητη με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον.**

Επίσης, έντονη συσχέτιση εντοπίζεται και στη γνώμη των ερωτηθέντων όσον αφορά την κοινωνικοποίηση στα μουσειακά περιβάλλοντα και στο αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον  $\chi^2(1, N=243)=50,282$   $p=0,000$ . Πιο συγκεκριμένα, το 91,3% όσων θα χαρακτήριζαν μια μουσειακή επίσκεψη ανούσια διαδικασία δε σκοπεύουν να επισκεφθούν άμεσα την Προσωρινή Έκθεση, και το 86,7% όσων σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση στο άμεσο μέλλον θα χαρακτήριζαν τη μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική διαδικασία (πίν.90).

**H<sub>0</sub>9: Η γνώμη των ερωτηθέντων όσον αφορά τη δυνατότητα κοινωνικοποίησης στα μουσειακά περιβάλλοντα είναι ανεξάρτητη με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον.**

Ακόμα, υπάρχει συσχέτιση και στη γνώμη των επισκεπτών όσον αφορά την κοινωνικοποίηση στα μουσειακά περιβάλλοντα και στο αν σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον  $\chi^2(1, N=243)=17,479$   $p=0,000$ . Συγκεκριμένα, το 83,6% των ερωτηθέντων που δε θεωρούν πως τα μουσειακά περιβάλλοντα ευνοούν την κοινωνικοποίηση, δε σκοπεύουν να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση και το 75,5% των ερωτηθέντων που δε σκοπεύουν να επισκεφθούν την έκθεση θεωρούν ότι τα μουσειακά περιβάλλοντα δεν ευνοούν την κοινωνικοποίηση (πίν.91).

### **3.10 Ανάλυση SWOT**

Όπως προαναφέρθηκε, οι ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας έχουν μεταβάλλει τη φυσιογνωμία τους και στρέφουν το ενδιαφέρον τους στο κοινό τους και στην αύξηση της επισκεψιμότητας, μέσα από την ικανοποίηση των αναγκών του. Ως εκ τούτου, τα μουσεία καλούνται να υιοθετήσουν σύγχρονες στρατηγικές μάνατζμεντ και μάρκετινγκ όσον αφορά το στρατηγικό σχεδιασμό της έκθεσης. Σε αυτό το πλαίσιο

πολλά μουσεία τόσο στο εξωτερικό, όσο και στην Ελλάδα, εφαρμόζουν κατά τις τελευταίες δεκαετίες την ανάλυση SWOT, η οποία εμφανίστηκε στον κόσμο του μάρκετινγκ και του μάνατζμεντ κατά τη δεκαετία του '60 (Learned *et al.*, 1969). Η ονομασία του αποτελεί αρκτικόλεξο που προκύπτει από τα αρχικά γράμματα των αγγλικών λέξεων Strengths (δυνάμεις), Weaknesses (αδυναμίες), Opportunities (ευκαιρίες) και Threats (απειλές). Μέσω του συγκεκριμένου εργαλείου συγκριτικής αξιολόγησης προσδιορίζονται οι δυνάμεις και οι αδυναμίες ενός οργανισμού, αλλά και οι ευκαιρίες και οι απειλές που μπορεί να αντιμετωπίσει στο μέλλον από εξωτερικούς παράγοντες. Μέσα από την ανάλυση SWOT ένας οργανισμός έχει τη δυνατότητα να οργανώσει ένα συνεκτικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων τόσο όσον αφορά το εσωτερικό, όσο και το εξωτερικό περιβάλλον, να αναδιοργανωθεί, να αποφύγει πιθανές απειλές και να εκμεταλλευτεί τις ευκαιρίες που μπορούν να προκύψουν (McLean, 1997: 192-194). Η χρήση του συγκεκριμένου εργαλείου κρίθηκε σκόπιμη για την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, με σκοπό να προσδιοριστούν τα αδύναμα και δυνατά της σημεία, ώστε να περιοριστούν τα πρώτα και να ενισχυθούν τα δεύτερα, καθώς και να εντοπιστούν οι ευκαιρίες και οι απειλές της έκθεσης, ώστε να αξιοποιηθούν οι πρώτες και να αποφευχθούν οι δεύτερες. Η αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης θα είναι σε θέση να οδηγήσουν στην επιλογή κατάλληλων στρατηγικών πλάνων που αφορούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου για να είναι σε θέση να βελτιώσει την επικοινωνία του με το κοινό. Η ανάλυση SWOT στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου έδωσε τα εξής αποτελέσματα:

### Δυνάμεις

- Κεντρική θέση στην Παλιά Πόλη Ρεθύμνου
- Καθεαυτό μνημείο
- Μοναδικότητα (παρουσιάζει τη διαχρονική ιστορία της Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου)
- Προβολή της κοινής ιστορικής μνήμης, καλλιέργεια αισθήματος του συνανήκειν
- Προάγει πολιτισμό
- Εκθέματα που μπορούν να δημιουργήσουν έντονα συναισθήματα στους επισκέπτες
- Εκθέματα που μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης
- Εξέχουσα θέση στην κοινωνία
- Αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας
- Πολλοί επισκέπτες αντιλαμβάνονται τη μουσειακή επίσκεψη ως δείκτη του πολιτισμικού τους κεφαλαίου
- Γίνεται αντιληπτό ως μέρος της τουριστικής εμπειρίας του Ρεθύμνου
- Περιβάλλεται από δραστήριο Σύλλογο Φίλων του Μουσείου
- Εκθέτει σπάνια εκθέματα και άμεση επαφή με αυτά
- Προσφέρει μια μοναδική εμπειρία την οποία το κοινό δε θα έχει την ευκαιρία να βιώσει με άλλο τρόπο.
- Αφηγείται πανανθρώπινες ιστορίες
- Διαθέτει κατατοπιστικά επεξηγηματικά μέσα
- Περιορίζει σημαντικά τη «μουσειακής κόπωση»
- Συμβολή στην έρευνα
- Χώρος μη τυπικής εκπαίδευσης. Η μάθηση αποτελεί επιλογή του επισκέπτη και όχι υποχρέωση.
- Χώρος αλληλεπίδρασης ατόμων από διαφορετικά κοινωνικά υπόβαθρα και με διαφορετικές προσλαμβάνουσες
- Προάγει κριτική σκέψη

- Λίγες εναλλακτικές για τέτοιου είδους αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου
- Δραστηριότητα χαμηλού κόστους (χαμηλό εισιτήριο)
- Εποικοδομητική δραστηριότητα
- Άμεση επικοινωνία με την κοινωνία και αξιοποίηση μέσων κοινωνικής δικτύωσης (πχ facebook μουσείου)
- θετική κριτική από πλευράς κοινού
- Διαθέτει υπαίθριους χώρος για δραστηριότητες και διαλέξεις κατά τους θερινούς μήνες
- Απασχόληση μελών της τοπικής κοινωνίας
- Κατά τις τελευταίες δεκαετίες το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου έχει πραγματοποιήσει πλήθος δράσεων για τη δημιουργία δεσμών με την τοπική κοινωνία και για την κοινωνική ένταξη περιθωριοποιημένων ομάδων.
- Στελεχώνεται από ιδιαίτερα ικανούς αρχαιολόγους με μακρόχρονη εμπειρία στην οργάνωση αποτελεσματικών δράσεων προσέγγισης.

### Αδυναμίες

- Προσωρινή έκθεση
- δεν αναγνωρίζεται επαρκώς η συμβολή του μουσείου στην κοινωνία
- ανταγωνισμός με άλλους τομείς της βιομηχανίας του ελεύθερου χρόνου, ακόμα και μουσεία
- Αδυναμία ευελιξίας
- Περιορισμένος χώρος
- Ανεπαρκής ψηφιακών μέσων λόγω έλλειψης χώρου
- Κτήριο όχι κατάλληλα προσαρμοσμένο στις ανάγκες ενός μουσείου (δε διαθέτει εργαστήριο, πωλητήριο, καφετέρια, χώρους συγκέντρωσης τους χειμερινούς μήνες, εγκαταστάσεις υγιεινής)
- Υποστελέχωση
- Απουσία επαγγελματιών μουσείων
- Ανεπαρκείς στρατηγικές μάρκετινγκ
- Ανεπαρκείς έρευνες κοινού
- Ανεπαρκής προβολή (σημάνσεις, διαφήμιση κ.ο.κ.)
- Διανύει περίοδο αδράνειας όσον αφορά τη συστηματική οργάνωση επικοινωνιακών δράσεων για τη δημιουργία δεσμών με την τοπική κοινωνία.
- Όχι ανανέωση
- Προβλήματα επικοινωνίας στο εσωτερικό της δομής
- Όχι διαδραστικά εκθέματα
- Δεν επιτρέπει σε ικανοποιητικό βαθμό την αμφισβήτηση της αυθεντίας.
- Δεν παρουσιάζεται η μεθοδολογία που οδήγησε στην ερμηνεία των εκθεμάτων.
- Όχι ικανοποιητικές διευκολύνσεις για ΑμεΑ (πχ απτική επεξεργασία εκθεμάτων, κείμενα σε γραφή braille, ηχογραφημένες ξεναγήσεις)
- Όχι αρκετά επαγγελματική στάση προσωπικού
- Απαγορεύσεις όπως φωτογράφιση μη δημοσιευμένων εκθεμάτων
- Αντίληψη από πλευράς του κοινού ότι το μουσείο παραμένει στατικό
- Αντίληψη ότι το μουσείο είναι ένα «βαρετό και απρόσωπο μέρος» που απευθύνεται μόνο σε διανοούμενα μέλη της κοινωνίας.
- ανεπαρκείς εγκαταστάσεις
- απουσία εκπαιδευτικών προγραμμάτων
- όχι ιδιαίτερη εξωστρέφεια (δράσεις σύνδεσης με τοπική κοινωνία)

### Ευκαιρίες

- Βελτίωση των ερμηνευτικών μέσων, τα οποία θα απευθύνονται άμεσα στο κοινό και θα οδηγούν σε πιο άμεση ταύτιση με τους ανθρώπους του παρελθόντος



- Αξιοποίηση ψηφιακών διαδραστικών ερμηνευτικών μέσων
- Συνεργασίες με σχολεία, βιβλιοθήκες κ.ο.κ.
- Συνεργασίες με ιδρύματα (ΚΑΠΗ, Κέντρο Ψυχικής Υγείας, ΟΚΑΝΑ κ.ο.κ.)
- Συνεργασίες και ανταλλαγές με άλλα μουσεία
- Συνεργασίες με τουριστικά γραφεία
- Συνεργασίες με την τοπική κοινωνία (συνδημιουργία εκθέσεων)
- Ανάπτυξη δράσεων για το κοινό
- Αξιοποίηση εθελοντών, φοιτητών αρχαιολογίας, μελών του Συλλόγου Φίλων του Μουσείου κλπ.
- Βελτίωση ιστοσελίδας
- Οργάνωση ξεναγήσεων στο μουσείο
- Οργάνωση ξεναγήσεων σε αρχαιολογικούς χώρους με αφητηρία το μουσείο
- Δημιουργία ομάδων αρχαιοδιφών γύρω από τον πυρήνα της έκθεσης
- Διοργάνωση συναντήσεων και δραστηριοτήτων στον υπαίθριο χώρο κατά τη θερινή περίοδο
- Μετατροπή του μουσείου σε πολιτιστικό χώρο αλληλεπίδρασης διαφορετικών μελών της κοινωνίας.
- Δράσεις για την ένταξη κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων
- Νύξη ζητημάτων που σχετίζονται με φλέγοντα ζητήματα της σύγχρονης εποχής (πχ αλληλεπίδραση πολιτισμών)
- Παρουσίαση πολλαπλών αφηγημάτων με στόχο την αντιπροσώπευση όλων των μελών της κοινωνίας
- Προβολή του μουσείου ως μέρος στο οποίο τόσο ένα άτομο όσο και μια ομάδα ατόμων μπορεί να περάσει εποικοδομητικά τον ελεύθερο χρόνο.
- Προβολή της επίσκεψης ως μια εποικοδομητική δραστηριότητα χαμηλού κόστους.
- Διαμόρφωση ενός δυναμικού τόπου συνάντησης στην καρδιά της πόλης.

### Απειλές

- Περιορισμένη χρηματοδότηση
- Μη ανανέωση συλλογής, δεν προσφέρει κίνητρα επανεπίσκεψης
- Μη αποτελεσματική επικοινωνία με την τοπική κοινωνία (όχι αποτελεσματικές δράσεις προσέγγισης)
- Όχι αρκετές συνεργασίες με εξωτερικούς παράγοντες (σχολεία, βιβλιοθήκες, ιδρύματα κ.ο.κ.)

### 3.11 Συμπεράσματα

Όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις των αρχαιολόγων, οι επιδιώξεις τους ήταν, σε πρώτο στάδιο, να δημιουργήσουν μια έκθεση εύκολα προσβάσιμη από το κοινό, τόσο σε πρακτικό όσο και σε διανοητικό επίπεδο, ανεξαρτήτου μορφωτικού επιπέδου, η οποία θα ενημερώνει τους επισκέπτες για τον πλούτο της ιστορίας και της προϊστορίας στον νομό και θα τους επιτρέπει να κοινωνικοποιηθούν μεταξύ τους, μέσα σε ένα φιλόξενο περιβάλλον.

Βασική επιδίωξη των αρχαιολόγων ήταν να είναι οι επισκέπτες σε θέση να κατανοήσουν άκοπα τη χρονολογική ακολουθία των περιόδων της προϊστορίας και τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο. Για να δημιουργήσουν μια έκθεση πρακτικά προσιτή, αξιοποίησαν ένα κτίριο στην καρδιά της παλιάς πόλης του Ρεθύμνου. Απέφυγαν τη χρήση βαθμίδων και τοποθέτησαν καθίσματα μέσα στον εκθεσιακό χώρο, διευκολύνοντας άτομα με δυσκολία στην κίνηση. Για να διαμορφώσουν μια έκθεση διανοητικά προσιτή, παρουσίασαν τα εκθέματα σε χρονολογική ακολουθία, οργανωμένα σε γεωγραφικές ενότητες και με τη σήμανση των θέσεων προέλευσης στους χάρτες, διευκολύνοντας τον θεατή. Σύμφωνα με τους

αρχαιολόγους, οι στόχοι τους εκπληρώθηκαν σε μεγάλο βαθμό, παρά τους περιορισμούς, τόσο μέσα από την οργάνωση του υλικού, όσο και μέσα από την αποτελεσματικότητα του διαθέσιμου εποπτικού υλικού που προσφέρει πρόσβαση σε πολυεπίπεδες πληροφορίες. Ακόμα, κατά τους ίδιους, η έκθεση αποσκοπεί και στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης των επισκεπτών, στη διατύπωση προσωπικών συμπερασμάτων, αλλά και στην αναγνώριση κοινών, διαχρονικών αναγκών που διέπουν την ανθρωπότητα από τις απαρχές της μέχρι και τη σημερινή εποχή. Απώτερος στόχος της έκθεσης είναι οι επισκέπτες να δουν το παρελθόν με άλλα μάτια και από διαφορετικές σκοπιές. Προκειμένου να εκπληρωθούν οι εν λόγω στόχοι, τα προϊστορικά εκθέματα αξιοποιούνται από το αφήγημα της έκθεσης ως συνδεδετικοί κρίκοι ανάμεσα σε ανθρώπινες ανάγκες και συμπεριφορές που απαντούν τόσο στην προϊστορία, όσο και στη σύγχρονη εποχή. Μέσα από την ανάκληση προσωπικών βιωμάτων, επιδιώχθηκε να εντοπίσουν οι επισκέπτες συνδέσεις ανάμεσα στην προϊστορία και στην προσωπικότητά τους, να ανακαλύψουν κοινά σημεία με τα δικά τους, προσωπικά βιώματα και, υιοθετώντας τα λόγια του Kavanagh, να έχουν την ευκαιρία να κατανοήσουν τον κόσμο γύρω τους και τη θέση τους μέσα σε αυτόν, να ανακαλύψουν, έτσι, τον ίδιο τους τον εαυτό (Kavanagh, 1994, 374).

Ακόμα, στις επιδιώξεις των αρχαιολόγων συμπεριλαμβάνεται η δημιουργία ισχυρών δεσμών με το κοινό και την τοπική κοινωνία μέσα από δράσεις και δρώμενα που θα έχουν ως στόχο να προσφέρουν στο κοινό και στο εν δυνάμει κοινό λόγους για να επισκεφθούν και να επανεπισκεφθούν την έκθεση, να αποκτήσουν κίνητρα για περαιτέρω γνώση και να εξοικειωθούν, έτσι, με την προϊστορία του τόπου.

Η έκθεση κατάφερε, πράγματι, να προσεγγίσει πλήθος επισκεπτών, ανεξαρτήτου μορφωτικού επιπέδου. Η πλειονότητα των επισκεπτών ολοκλήρωσε μόνο το Λύκειο (50,3% στην Ομάδα Α και 47,6% στην Ομάδα Β), αρκετά μεγάλο ποσοστό ακολούθησε πανεπιστημιακές σπουδές (45,9% στην Ομάδα Α και 46% στην Ομάδα Β) και ελάχιστοι ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό ή/και το Γυμνάσιο (3,6% στην Ομάδα Α και 6,4% στην Ομάδα Β). Η χαμηλή επισκεψιμότητα από άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό και το Γυμνάσιο οφείλεται σε δημογραφικούς παράγοντες και δε πρέπει να δημιουργήσει συνειρμούς σύμφωνα με τους οποίους το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου προβάλλει μια ελιτιστική φυσιογνωμία αποτυγχάνοντας να προσεγγίσει άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο τις κατώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης<sup>116</sup>.

Η προσβασιμότητα σε πρακτικό επίπεδο, ωστόσο, φαίνεται ότι δεν επετεύχθη σε μεγάλο βαθμό. Πολλοί επισκέπτες που δεν ήταν από το Ρέθυμνο δεν κατάφεραν να βρουν εύκολα την έκθεση, παρά το κεντρικό της σημείο. Παράλληλα, η διάθεση πληροφοριών στους επισκέπτες πριν από την επίσκεψη δε διευκολύνθηκε.<sup>117</sup> Οι περισσότεροι επισκέπτες της Ομάδας Α δε βρήκαν εύκολα την έκθεση (76%), σε αντίθεση με τους επισκέπτες της Ομάδας Β, οι οποίοι στην πλειονότητά τους δε δυσκολεύτηκαν να βρουν την έκθεση (93,7%). Αυτή η διαφορά

<sup>116</sup> Άλλωστε, και στην περίπτωση των μη επισκεπτών της έκθεσης τα άτομα που ολοκλήρωσαν μόνο το Δημοτικό και το Γυμνάσιο έχουν τη χαμηλότερη αντιπροσώπευση.

<sup>117</sup> Ωστόσο, από την περίοδο που διεξήχθη η έρευνα, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου δημιούργησε ιστοσελίδα της Προσωρινής Έκθεσης, μέσα από την οποία οι επισκέπτες μπορούν να αποκτήσουν τις απαραίτητες πληροφορίες.

οφείλεται σαφώς στο γεγονός ότι οι Ρεθιμιώτες, όντας μόνιμοι κάτοικοι της πόλης, γνώριζαν πού στεγάζεται η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, σε αντίθεση με τους ερωτηθέντες της Ομάδας Α, των οποίων η συντριπτική πλειονότητα προέρχονταν από θέσεις εκτός Ρεθύμνου. Στους επισκέπτες της Ομάδας Γ δεν τέθηκε αντίστοιχο ερώτημα, καθώς μετέβησαν στην έκθεση καθοδηγούμενοι από τους εκπαιδευτικούς τους.

Οι περισσότεροι ερωτηθέντες της Ομάδας Α (68,3%) ενημερώθηκαν για την έκθεση από το διαδίκτυο, και η πλειονότητα των επισκεπτών της Ομάδας Β από γνωστούς τους (76,2%). Κανένας επισκέπτης δεν είδε τυχαία την έκθεση και κανένας δεν είδε σημάνσεις της έκθεσης σε δρόμους του Ρεθύμνου, γεγονός που καθιστά απαραίτητη τη μέριμνα για καλύτερη προβολή της έκθεσης από την πλευρά της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.<sup>118</sup> Οι ερωτηθέντες της Ομάδας Γ ενημερώθηκαν για την έκθεση στην πλειονότητά τους από το σχολείο τους (88,3%) και κάποιοι ενημερώθηκαν για την έκθεση από τους γονείς τους (11,7%). Συνεπώς, το μουσείο πρέπει να μεριμνήσει περισσότερο για την προβολή του με τη χρήση ειδικών λαβάρων στην οδό Εθν.Αντιστάσεως και με σημάνσεις προς το μουσείο σε κομβικά σημεία της πόλης, δηλώνοντας δυναμικά την παρουσία του και διευκολύνοντας την πρόσβαση των επισκεπτών σε αυτό. Όσον αφορά την πρόσβαση ΑμεΑ στην έκθεση και τη μετακίνησή τους στον χώρο, αξίζει να σημειωθεί ότι ο χώρος ενδείκνυται για άτομα με δυσκολίες στην κίνηση, καθώς δεν υπάρχουν βαθμίδες, ενώ οι επισκέπτες με αναπηρικό αμαξίδιο μπορούν να μετακινούνται στον χώρο χωρίς δυσκολία. Ωστόσο, δεν υπάρχουν ηχογραφημένες ξεναγήσεις ή κείμενα σε γραφή Braille και ειδικά εκθέματα για απτική επεξεργασία προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι επισκέπτες με προβλήματα ακοής και όρασης αντίστοιχα. Όταν οι επισκέπτες ερωτήθηκαν αν ενημερώθηκαν για τα προϊστορικά εκθέματα πριν από την έκθεση, το 15,8% των ερωτηθέντων της Ομάδας Α και το 34,9% απάντησε καταφατικά, το 47,5% της Ομάδας Α και το 50,8% της Ομάδας Β απάντησαν αρνητικά, ενώ το 36,6% της Ομάδας Α και το 14,3% της Ομάδας Β απάντησαν πως αν και επεδίωξαν να ενημερωθούν, δεν τα κατάφεραν. Το 86% των ερωτηθέντων της Ομάδας Γ απάντησαν πως δεν ενημερώθηκαν για τα προϊστορικά εκθέματα πριν από την επίσκεψη, ενώ μόλις το 14% απάντησαν πως ενημερώθηκαν. Το 71,4% των ερωτηθέντων της Ομάδας Α που ενημερώθηκαν για τα εκθέματα, το έκαναν μέσω του διαδικτύου, το 25% μέσω γνωστών και το 3,6% μέσω των ΜΜΕ. Από τους ερωτηθέντες της Ομάδας Β που απάντησαν ότι κατάφεραν να ενημερωθούν για τα προϊστορικά εκθέματα, το 50% απάντησε ότι ενημερώθηκε από γνωστούς τους, το 40,9% από σχετικά βιβλία και το 9,1% από το διαδίκτυο. Από τους ερωτηθέντες της Ομάδας Γ που ενημερώθηκαν εκ των προτέρων για τα προϊστορικά εκθέματα, το 61,5% απάντησε πως κατάφερε να ενημερωθεί από προηγούμενη επίσκεψη, το 34,6% από το σχολείο του και το 3,8% από τα τοπικά ΜΜΕ. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου διαθέτει πλέον επίσημη ιστοσελίδα<sup>119</sup>, μέσω της οποίας οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να ενημερωθούν για τα εκθέματα πριν από την επίσκεψή στην έκθεση, ενώ οι πληροφορίες καθίστανται προσβάσιμες και από άτομα

<sup>118</sup> Οι σημάνσεις της έκθεσης τόσο έξω από την έκθεση δεν είναι ευδιάκριτες, ενώ δεν υπάρχουν σημάνσεις προς την έκθεση στους δρόμους της πόλης του Ρεθύμνου.

<sup>119</sup> <http://www.archmuseumreth.gr/> (τελευταία επίσκεψη: 15/03./2019)

τα οποία δεν έχουν τη δυνατότητα να επισκεφθούν την έκθεση. Ακόμα, οι εν λόγω πληροφορίες διατίθενται λιγότερο αναλυτικά και στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, *Οδυσσεύς*<sup>120</sup>. Επίσης, το μουσείο διαθέτει και σελίδα στο facebook,<sup>121</sup> μέσα από την οποία το κοινό μπορεί να ενημερώνεται με άμεσο τρόπο για τις σχετικές δράσεις. Παράλληλα, η Εφορεία ενημερώνει και τα τοπικά ΜΜΕ για κάθε δράση που σχετίζεται με το μουσείο.

Από την έρευνα προκύπτει ότι η επικοινωνία των επισκεπτών με την προϊστορία μέσω του εποπτικού υλικού του μουσείου συντελέστηκε σε μεγάλο βαθμό. Η συντριπτική πλειοψηφία των επισκεπτών ήταν σε θέση να κατανοήσει τη χρονολογική ακολουθία της προϊστορίας (96,7% των ερωτηθέντων της Ομάδας Α, 92,1% των ερωτηθέντων της Ομάδας Β και 86% των ερωτηθέντων της Ομάδας Γ), καθώς και τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο (97,8% την Ομάδας Α και 100% της Ομάδας Β και Γ). Τα περισσότερα μέλη των τριών ομάδων δεν είχαν αναπάντητα ερωτήματα μετά την επίσκεψη (74,9% στην Ομάδα Α, 81% στην Ομάδα Β και 76,6% στην Ομάδα Γ) και δεν εντόπισαν άγνωστες λέξεις στα επεξηγηματικά κείμενα (63,4% στην Ομάδα Α, 76,2% στην Ομάδα Β και 78,9% στην Ομάδα Γ), ωστόσο τα ποσοστά, παρά το γεγονός ότι αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία των ερωτηθέντων, υποδηλώνουν ότι υπάρχει περιθώριο βελτίωσης. Παρ'όλα αυτά, η πλειονότητα των ατόμων των τριών ομάδων δε θεώρησαν πως θα έπρεπε να έχουν επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσουν τα εκθέματα, καθώς θεώρησαν πως τους προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια (77,6% της Ομάδας Α, 88,9% της Ομάδας Β, και 88,3% της Ομάδας Γ). Όταν ζητήθηκε να αξιολογήσουν την επάρκεια των προσφερόμενων πληροφοριών στον εκθεσιακό χώρο, οι περισσότεροι ερωτηθέντες της Ομάδας Α και Β χαρακτήρισαν τις πληροφορίες επαρκείς (74,9% στην Ομάδα Α, 95,2% στην Ομάδα Β και 79,5% στην Ομάδα Γ), λιγότεροι χαρακτήρισαν τις πληροφορίες ελλιπείς (23,5% στην Ομάδα Α, 4,8% στην Ομάδα Β<sup>122</sup> και 7% στην Ομάδα Γ) και κάποιοι ερωτηθέντες των ομάδων Α και Γ θεώρησαν ότι οι πληροφορίες ήταν υπερβολικές (1,6% στην Ομάδα Α και 13,5% στην Ομάδα Γ<sup>123</sup>). Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι η αξιολόγηση της επάρκειας των πληροφοριών σχετικά με τα εκθέματα αλλά και το αν έμειναν στους επισκέπτες αναπάντητα ερωτήματα, δε σχετίζεται με το μορφωτικό επίπεδο των ερωτηθέντων. Επιπλέον, στην περίπτωση της Ομάδας Α, φαίνεται πως η αξιολόγηση της επάρκειας των πληροφοριών σχετίζεται με τον χρόνο που αφιέρωσε ο κάθε επισκέπτης στη μελέτη των κειμένων, καθώς 21 από τους 26 ερωτηθέντες που αξιολόγησαν αρνητικά την επάρκεια των πληροφοριών, αφιέρωσαν κατά μέσο όρο λιγότερο από 30

<sup>120</sup> [http://odysseus.culture.gr/h/1/eh151.jsp?obj\\_id=3310](http://odysseus.culture.gr/h/1/eh151.jsp?obj_id=3310) (τελευταία επίσκεψη: 09/10/2018)

<sup>121</sup> [https://web.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/?\\_rdc=1&\\_rdr](https://web.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/?_rdc=1&_rdr)  
(τελευταία επίσκεψη: 02/09/2018)

<sup>122</sup> Είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ότι η εν λόγω απάντηση των μελών της Ομάδας Β, δεν αναφέρονταν στις πληροφορίες των επεξηγηματικών μέσων, αλλά στο σύνολο των προϊστορικών εκθεμάτων που εκτίθενται στην έκθεση.

<sup>123</sup> Σε αυτό το σημείο πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι πληροφορίες που προσφέρθηκαν στην Ομάδα Γ ήταν περισσότερες και πιο εκτενείς σε σχέση με τις πληροφορίες που προσφέρθηκαν στις άλλες δύο ομάδες, αφού οι μαθητές της Ομάδας Γ επισκέφθηκαν την έκθεση στο πλαίσιο οργανωμένης ξενάγησης από αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.

δευτερόλεπτα για τη μελέτη του κάθε κειμένου<sup>124</sup>. Επίσης, είναι σημαντικό το γεγονός ότι η πλειοψηφία όλων των συμμετεχόντων απάντησαν πως δεν ένοιωσαν άβολα όσον αφορά την έλλειψη σχετικών γνώσεων. (97,3% στην Ομάδα Α, 93,7% στην Ομάδα Β και 81,3% στην Ομάδα Γ) Και σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι ο μεγαλύτερος αριθμός καταφατικών απαντήσεων που απαντά στους συμμετέχοντες της Ομάδας Γ δεν αποκλείεται να οφείλεται στο γεγονός ότι οι μαθητές μπορεί να ένοιωσαν άβολα να εκφράσουν τις απορίες τους για να μην εκτεθούν στους εκπαιδευτικούς τους.

Όσον αφορά τους στόχους της μουσειακής εμπειρίας, οι αρχαιολόγοι ανέφεραν πως μια από τις βασικές επιδιώξεις της έκθεσης ήταν οι επισκέπτες να συσχετίσουν στοιχεία της προϊστορίας με στοιχεία της σύγχρονης εποχής, να αναγνωρίσουν κοινά σημεία ανάμεσα στους ίδιους και στους ανθρώπους του παρελθόντος, ανασύροντας προσωπικά βιώματα. Ακόμα μια επιδίωξη σε αυτό το πλαίσιο, ήταν να η συνειδητοποίηση της διαχρονικότητας ποικίλων πανανθρώπινων αναγκών και συμπεριφορών από πλευράς των επισκεπτών. Από την έρευνα προκύπτει ότι το 82% της Ομάδας Α, το 87,3% της Ομάδας Β και το 84,8% της Ομάδας Γ ήταν σε θέση να συσχετίσουν την προϊστορία με την καθημερινότητά τους, ενώ οι απαντήσεις πολλών επισκεπτών αποδεικνύουν ότι ήταν σε θέση να ανασύρουν προσωπικά βιώματα και να κατανοήσουν τη διαχρονικότητα πανανθρώπινων αναγκών και συμπεριφορών, όπως η πίστη σε κάτι μεταφυσικό και ιερό, ο φόβος για το θάνατο και ο σεβασμός των νεκρών, η ανάγκη εξασφάλισης τροφής, αλλά και το εμπόριο. Συνεπώς, το αποτέλεσμα της επίσκεψης ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με την επιθυμητή μουσειακή εμπειρία, όπως την περιέγραψαν οι αρχαιολόγοι.

Όσον αφορά τη διατύπωση προσωπικών συμπερασμάτων και ερμηνειών, αλλά και τη δυνατότητα έκφρασης των συμπερασμάτων και των εντυπώσεων των επισκεπτών, οι περισσότεροι αρχαιολόγοι σχολίασαν ότι κάτι τέτοιο είναι επιθυμητό και ότι η διατύπωση σχολίων και συμπερασμάτων μπορεί να γίνει μέσω της συμπλήρωσης σχετικής φόρμας. Δυστυχώς, τα ποσοστά των ατόμων που ήταν σε θέση να καταλήξουν σε δικά τους συμπεράσματα είναι μικρά, αλλά όχι ανύπαρκτα. Συγκεκριμένα, στην Ομάδα Α το 37,7% των ερωτηθέντων ήταν σε θέση να καταλήξουν σε δικά τους συμπεράσματα, στην Ομάδα Β το 63,5%, ενώ στην Ομάδα Γ φαίνεται πως οι μαθητές δεν παροτρύνθηκαν να διατυπώσουν τα δικά τους συμπεράσματα, καθώς μόλις το 24% των μαθητών απάντησαν πως ήταν σε θέση να διαμορφώσουν τη δική τους άποψη/ερμηνεία όσον αφορά τα προϊστορικά εκθέματα. Όσον αφορά τη δυνατότητα να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με την επίσκεψη, το 83,6% των ερωτηθέντων της Ομάδας Γ απάντησε θετικά, γεγονός το οποίο οφείλεται σε παροτρύνσεις των αρχαιολόγων. Επίσης, η πλειονότητα των ερωτηθέντων της Ομάδας Β ήταν σε θέση να εκφράσουν τις απόψεις τους (65,1%). Αντίθετα, οι συμμετέχοντες της Ομάδας Α απάντησαν κυρίως αρνητικά (82,5%). Όσον αφορά την επιθυμία της κα Τζιγκουνάκη να «δουν» οι επισκέπτες τα εκθέματα από διαφορετική σκοπιά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των επισκεπτών που ξεκίνησαν την περιήγησή τους στον χώρο «ανάποδα» και εν τέλει συνειδητοποίησαν

<sup>124</sup> Τα μέλη της Ομάδας Γ αφιέρωσαν σημαντικά λιγότερο χρόνο στη μελέτη των κειμένων. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι επισκέφθηκαν την έκθεση στο πλαίσιο οργανωμένης ξενάγησης από αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων.

πως η προσέγγιση του παρελθόντος από τα πιο πρόσφατα χρονολογικά εκθέματα αποτελεί μια ενδιαφέρουσα και διαφορετική προσέγγιση του παρελθόντος. Συνεπώς, φαίνεται ότι η διαμόρφωση της έκθεσης είναι σε θέση να οδηγήσει τους επισκέπτες στην προσέγγιση της αρχαιότητας από διαφορετικές οπτικές πλευρές, ωστόσο, κάτι τέτοιο προϋποθέτει και την κατάλληλη καθοδήγηση. Θα πρέπει, ακόμα, τα ερμηνευτικά κείμενα των προθηκών να απευθύνονται με μεγαλύτερη αμεσότητα στον θεατή, να του δίνουν το λόγο, να θέτουν προβληματισμούς στους επισκέπτες, και να τους προτρέπουν με άμεσο τρόπο να τοποθετήσουν τους εαυτούς τους στη θέση των ανθρώπων που κατασκεύασαν και χρησιμοποίησαν τα εκθέματα. Έτσι, τα εκθέματα θα πάψουν να αποτελούν αντικείμενα ενός μακρινού παρελθόντος και θα συνδεθούν άμεσα με την πραγματικότητα των επισκεπτών (για παράδειγμα βλ. την περίπτωση του Μουσείου Witt στο San Antonio, υποσημ. 13).

Ακόμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η επίσκεψη στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου οδήγησε πολλούς επισκέπτες της Ομάδας Α και της Ομάδας Γ να αναθεωρήσουν ορισμένες απόψεις που είχαν όσον αφορά την προϊστορία, μετά από την επίσκεψή τους στην έκθεση<sup>125</sup>. Συγκεκριμένα, άλλαξε η γνώμη των ερωτηθέντων που πριν από την επίσκεψη απάντησαν ότι θεωρούσαν σημαντικότερα τα μινωικά εκθέματα (79,5% στην Ομάδα Α και 60,6% στην Ομάδα Γ), των ερωτηθέντων που πριν από την επίσκεψη απάντησαν πως είχαν μεγαλύτερη προτίμηση στα μινωικά εκθέματα (78,4% στην Ομάδα Α), αλλά και των ερωτηθέντων που σχολίασαν ότι θεωρούσαν πως στην ενότητα με τα προϊστορικά εκθέματα θα έβλεπαν αποκλειστικά μινωικά εκθέματα (87,5% στην Ομάδα Α και 76,3% στην Ομάδα Γ).

Σημαντική επιδίωξη των αρχαιολόγων ήταν και η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών στον μουσειακό χώρο. Ωστόσο, κάτι τέτοιο, αν και συντελέστηκε, τα ποσοστά δεν είναι ικανοποιητικά μεγάλα, καθώς στην περίπτωση της Ομάδας Α το 71% των ερωτηθέντων απάντησε καταφατικά, στην Ομάδα Β το 63,5%, ενώ στην περίπτωση της Ομάδας Γ το ποσοστό ήταν ακόμα μικρότερο (55,6%), γεγονός το οποίο ενδεχομένως οφείλεται στο ότι η Ομάδα Γ ξεναγήθηκε στον χώρο με τη συνοδεία των εκπαιδευτικών των σχολείων τους, οι οποίοι συχνά τους επέπλητταν όταν σχολίαζαν τα εκθέματα με έντονο τρόπο. Σημαντικό ρόλο σε όσους ερωτηθέντες της Ομάδας Α και Β απάντησαν αρνητικά, φαίνεται πως διαδραμάτισε η αυστηρή και ενίοτε αγενής στάση του προσωπικού, το οποίο συχνά επέπληττε τους επισκέπτες, όταν μιλούσαν έντονα μεταξύ τους. Μάλιστα, δεν ήταν λίγοι οι επισκέπτες που αξιολόγησαν αρνητικά τη στάση του προσωπικού της έκθεσης (43% των επισκεπτών της Ομάδας Α και 44,4% των επισκεπτών της Ομάδας Β δεν ήταν ικανοποιημένοι με τη συμπεριφορά του μουσειακού προσωπικού). Όσον αφορά την Ομάδα Γ, όλοι οι ερωτηθέντες σχολίασαν θετικά τη στάση του προσωπικού της έκθεσης, αναφερόμενοι, ωστόσο, στους αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου που διεξήγαγαν την ξενάγηση και όχι στους φύλακες του μουσείου. Συνεπώς, προκειμένου να ενισχυθεί η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών, καλό θα ήταν το προσωπικό του μουσείου να επεμβαίνει μόνο όταν είναι αναγκαίο, ζητώντας με

---

<sup>125</sup> Όσον αφορά την Ομάδα Β δεν ήταν σε θέση να διερευνηθεί κατά πόσο άλλαξαν οι απόψεις των ερωτηθέντων πριν και μετά την επίσκεψη, καθώς οι ερωτηθέντες είχαν ολοκληρώσει την επίσκεψη πριν από τη διεξαγωγή της έρευνας.

ευγενικό τρόπο από τους επισκέπτες να είναι πιο προσεκτικοί με τις αποστάσεις τους από τα εκθέματα, με τη λήψη φωτογραφιών και με την κίνησή τους στον χώρο, ούτως ώστε να οι δεύτεροι μη νοιώθουν ότι επιπλήττονται ή ότι δεν είναι ευπρόσδεκτοι στην έκθεση. Ακόμα, οι φύλακες οφείλουν να γνωρίζουν καλά την αγγλική γλώσσα, για να είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν καλύτερα τους επισκέπτες. Σημαντικό είναι, επίσης, να κατανοήσει όλο το μουσειακό προσωπικό τη σημασία της κοινωνικοποίησης των επισκεπτών στον χώρο και τη σημασία της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης. Προκειμένου να παρουσιάζουν όλα τα μέλη του προσωπικού μια θετική εικόνα στους επισκέπτες, θα μπορούσαν να οργανωθούν ολιγόωρα εκπαιδευτικά σεμινάρια για το προσωπικό του μουσείου, τα οποία θα διατίθενται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, με σκοπό να είναι κάθε υπάλληλος κατάλληλα προετοιμασμένος για να ανταπεξέλθει στις ανάγκες των επισκεπτών. Ακόμα, σημαντική είναι και η κατάλληλη ενημέρωση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών που επισκέπτονται την έκθεση με τους μαθητές τους με σεμινάρια Μουσειακής Αγωγής, τα οποία θα έχουν σαν στόχο την κατάρτιση των εκπαιδευτικών ώστε να διευκολύνουν και όχι να παρεμποδίζουν την κοινωνικοποίηση των μαθητών στον εκθεσιακό χώρο. Τα σεμινάρια θα μπορούσαν προσφέρονται από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου<sup>126</sup>.

Καθοριστική στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης των επισκεπτών με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα, θα ήταν η οργάνωση εκπαιδευτικών *ξεναγήσεων* ή *κατευθυνόμενων συζητήσεων* (βλ. εικ.34-35) στην έκθεση από αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων και ιδανικά αρχαιολόγους που ανάσκαψαν τις θέσεις από τις οποίες προήλθαν τα εκθέματα. Με αυτόν τον τρόπο, θα συντελούνταν ένα σημαντικό βήμα στην επικοινωνία του κοινού με την προϊστορία. Ωστόσο, στην οργάνωση τέτοιου είδους δράσεων, θα μπορούσαν να συνδράμουν και τα μέλη του Συλλόγου Φίλων του Μουσείου, καθώς και φοιτητές Αρχαιολογίας, στο πλαίσιο της πρακτικής τους άσκησης, μετά από κατάλληλη εκπαίδευση.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου να λάβει υπόψη το *πλαισιακό μοντέλο μάθησης* των Falk & Dierking (Falk & Dierking, 2002) (βλ. σελ.28-29) , καθώς και τη *θεωρία πεδίου* του Lewin (Kolb, 1981:235-237) (βλ. υποσημ.24) και να διαμορφώσει το υπόβαθρο στο οποίο οι επισκέπτες θα είναι σε θέση να βιώσουν εποικοδομητικές και ευχάριστες για αυτούς εμπειρίες. Δυστυχώς, η αξιολόγηση των εγκαταστάσεων αλλά κυρίως η αξιολόγηση της στάσης του προσωπικού καταδεικνύει ότι ένας αριθμός επισκεπτών δεν αντιλήφθηκε το περιβάλλον της έκθεσης με θετικό τρόπο. Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν και από την αξιολόγηση του περιβάλλοντος της έκθεσης, καθώς δεν ήταν λίγοι οι επισκέπτες της Ομάδας Α και Β που χαρακτήρισαν το περιβάλλον «εχθρικό και απόμακρο»

Όσον αφορά τη συμβολή της μουσειακής επίσκεψης στην προσωπική ανάπτυξη των επισκεπτών, οι αρχαιολόγοι απάντησαν ότι κατά τη γνώμη τους, η επίσκεψη στην έκθεση είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική τους ανάπτυξη. Ενδιαφέρουσες ήταν οι απόψεις της κα Καραμαλίκη, σύμφωνα με την οποία η γνώση της ιστορίας ενός τόπου είναι σημαντική για να μπορέσει να ενταχθεί το υποκείμενο στη ζώσα ιστορία του εκάστοτε τόπου, ενώ όπως χαρακτηριστικά ανέφερε η κα

<sup>126</sup> Η κα Γαβριλάκη διαθέτει την απαραίτητη κατάρτιση για τη διεξαγωγή τέτοιου είδους σεμιναρίων.

Φιολιτάκη «κάθε διαδικασία αυτοσυνείδησης βοηθάει στην αυτοβελτίωση». Ακόμα, σύμφωνα με τον κ.Καπράνο, οι γνώσεις που θα αποκτήσουν οι επισκέπτες σχετικά με την προϊστορία του νομού μπορούν να συμβάλουν στην προσωπική ανάπτυξη των επισκεπτών. Πράγματι, μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων θεώρησαν πως η επίσκεψη συνέβαλε στην προσωπική τους ανάπτυξη (91,8% στην Ομάδα Α, 93,7% στην Ομάδα Β και 80,1% στην Ομάδα Γ) και στην πλειονότητά τους απάντησαν ότι θεωρούν πως οι νέες γνώσεις θα τους χρησιμεύσουν και μετά την επίσκεψη (100% των επισκεπτών της Ομάδας Α και Β και 76,6% των επισκεπτών της Ομάδας Γ). Μάλιστα, οι τρόποι με τους οποίους οι επισκέπτες θεώρησαν πως η μουσειακή επίσκεψη συνέβαλε στην προσωπική τους ανάπτυξη ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις απόψεις των αρχαιολόγων. Συγκεκριμένα, έκαναν λόγο για τις επιπλέον γνώσεις που απέκτησαν, για τη συνειδητοποίηση ότι κάποια στοιχεία της ανθρώπινης φύσης παραμένουν αναλλοίωτα στον χρόνο, για τη συμβολή της γνώσης του παρελθόντος στην κατανόηση του παρόντος, ενώ αρκετοί κάτοικοι του Ρεθύμνου έκαναν λόγο για τη σημασία της γνώσης των «ριζών» τους. Τέλος, σε όλες τις περιπτώσεις η πλειοψηφία των ερωτηθέντων αντιλαμβάνεται τη σημασία της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων για την κοινωνία (100% των ερωτηθέντων της Ομάδας Α, 98,4% των ερωτηθέντων της Ομάδας Β και 86% των ερωτηθέντων της Ομάδας Γ).

Όσον αφορά τα κίνητρα επανεπίσκεψης που προσφέρονται στους επισκέπτες, κατά τους αρχαιολόγους, αυτά σχετίζονται με το γεγονός ότι μόνο μια επίσκεψη δεν αρκεί για να κατανοήσουν οι επισκέπτες σε βάθος τα εκθέματα, ενώ ανέφεραν το περιοδικό έκθεμα ως τη μόνη ανανέωση της έκθεσης. Ακόμα, όπως αναφέρουν οι αρχαιολόγοι, η Εφορεία οργανώνει δράσεις και ομιλίες στον χώρο του μουσείου, συνήθως στο εγκάρσιο κλίτος του ναού του Αγ.Φραγκίσκου, ενώ παράλληλα το μουσείο παραμένει ανοιχτό, προσκαλώντας τα άτομα που παρακολουθούν τα δρώμενα να το επισκεφθούν. Ωστόσο, κανένας ερωτηθείς από την Ομάδα Α, αλλά και από την Ομάδα Γ δεν παρακολούθησε κάποια δράση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Όταν ερωτήθηκαν εάν έχουν λόγο να επιστρέψουν στο μουσείο, οι περισσότεροι ερωτηθέντες της Ομάδας Α απάντησαν ότι δεν έχουν λόγο να επιστρέψουν (64,5%), ενώ από όσους θα επέστρεφαν, κάποιοι απάντησαν ότι θα το έκαναν για να επεξεργαστούν καλύτερα τα εκθέματα (24,6%), ενώ άλλοι για να φέρουν άλλα άτομα να δουν την έκθεση (10,4%). Ένα άτομο απάντησε πως θα επέστρεφε για να αντλήσει έμπνευση από τα εκθέματα (0,5%). Όσον αφορά τους ερωτηθέντες της Ομάδας Β, το 31,7% είχε επισκεφθεί την έκθεση και στο παρελθόν. Εξ αυτών, το 45% επέστρεψε για να δείξει τα εκθέματα σε άλλα άτομα, το 30% για να κατανοήσει καλύτερα τις πληροφορίες και το 20% γιατί είχε μια ευχάριστη εμπειρία που επιθυμούσε να επαναλάβει. Όσοι από τους συμμετέχοντες της Ομάδας Β επισκέφθηκαν το μουσείο μόνο μια φορά αλλά σκοπεύουν να επιστρέψουν (39,3%), απάντησαν πως θα το κάνουν για να δείξουν τα εκθέματα σε άλλα άτομα (66,7%) ή για να κατανοήσουν καλύτερα τα εκθέματα (33,3%). Από τους ερωτηθέντες της Ομάδας Γ το 66,1% των μαθητών απάντησαν πως δεν έχουν λόγο για να επισκεφθούν το μουσείο, ενώ κάποια από τα παιδιά που θα επέστρεφαν στο μουσείο απάντησαν πως θα το έκαναν για να δείξουν τα εκθέματα σε άλλα άτομα (17,5%), ενώ ορισμένα για να δουν ξανά τα εκθέματα (16,4%). Οι λόγοι επιστροφής στο μουσείο ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τους λόγους που θεωρούν



οι αρχαιολόγοι ότι προσφέρει το μουσείο. Παρ' όλα αυτά, οι προαναφερθέντες λόγοι δεν είναι αρκετοί. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πρέπει να προσφέρει κίνητρα επιστροφής στην έκθεση μέσω της ανανέωσης. Αυτό, ωστόσο, δε συνεπάγεται απαραίτητα ανανέωση της συλλογής, αλλά ανανέωση όσον αφορά προσφερόμενες δράσεις και δρώμενα, με σκοπό να δημιουργηθούν ισχυροί δεσμοί με το κοινό. Το μουσείο πρέπει να προσεγγίσει με πιο δυναμικό τρόπο το κοινό του και ιδιαίτερα τα μέλη της τοπικής κοινωνίας. Αν και οι αρχαιολόγοι θεωρούν πως οι δράσεις προσέγγισης του κοινού έχουν αποτέλεσμα στην προσέγγιση επισκεπτών, οι δεύτεροι φαίνεται πως έχουν αντίθετη γνώμη. Όσον αφορά τη γνώμη των μελών της Ομάδας Β σχετικά με την επάρκεια των δράσεων προσέγγισης της κοινωνίας, μόνο το 27% των ερωτηθέντων θεώρησε πως το μουσείο πραγματοποιεί επαρκείς δράσεις προσέγγισης της τοπικής κοινωνίας. Όταν ζητήθηκε από τους αρχαιολόγους να αναφέρουν τους τρόπους με τους οποίους το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου επιχειρεί να προσεγγίσει νέους επισκέπτες, οι ίδιοι έκαναν λόγο κυρίως για διαλέξεις και για ξεναγήσεις στον εκθεσιακό χώρο. Ωστόσο, μόνο το 11,1% των ερωτηθέντων της Ομάδας Β παρευρέθη σε κάποιο δρώμενο του μουσείου. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου πρέπει να διευρύνει τις δράσεις προσέγγισης του κοινού. Αν και οι προτιμήσεις της πλειονότητας των ερωτηθέντων των Ομάδων Α και Β αφορούν κυρίως οργανωμένες ξεναγήσεις στην Προσωρινή Έκθεση (39,9% στην Ομάδα Α και 34,9% στην Ομάδα Β), δεν είναι λίγοι και οι ερωτηθέντες που θα επέλεγαν να παρευρευθούν σε κάποια δραστηριότητα δημιουργικής απασχόλησης (16,4% στην Ομάδα Α, 27% στην Ομάδα Β και 31,6% στην Ομάδα Γ), ενώ η πλειονότητα των ερωτηθέντων της Ομάδας Β θα προτιμούσε να παρευρευθεί σε ομαδικές δραστηριότητες όπως για παράδειγμα ομαδικά παιχνίδια (33,3%). Αρκετοί ερωτηθέντες της Ομάδας Α και Β θα επέλεγαν να παρευρευθούν σε κάποια εκδρομή του μουσείου σε αρχαιολογικές θέσεις από τις οποίες προέρχονται τα εκθέματα (13,1% στην Ομάδα Α και 17,5% στην Ομάδα Β). Όσον αφορά την Ομάδα Γ, μόνο το 4,7% θα επέλεγε να παρευρευθεί σε τέτοιου είδους εκδρομή. Ακόμα, δεν είναι λίγοι και εκείνοι που θα επέλεγαν να παρευρευθούν σε κάποια μουσική εκδήλωση στον ναό του Αγ.Φραγκίσκου (11,5% στην Ομάδα Α, 12,7% στην Ομάδα Β και 12,3% στην Ομάδα Γ), ενώ κάποιοι, κυρίως ερωτηθέντες της Ομάδας Α, θα επέλεγαν να παρευρευθούν και σε μία διάλεξη αρχαιολογικού περιεχομένου στον χώρο του ναού του Αγ.Φραγκίσκου (12,6% στην Ομάδα Α και 1,6% στην Ομάδα Β). Ακόμα, ορισμένοι ερωτηθέντες απάντησαν πως θα επέλεγαν να παρευρευθούν σε κάποιο bazaar έξω από τον ναό του Αγ. Φραγκίσκου, με αντικείμενα και θεματική εμπνευσμένα από τα προϊστορικά εκθέματα της έκθεσης (6,6% των ερωτηθέντων της Ομάδας Α και 6,3% των ερωτηθέντων της Ομάδας Β). Δυστυχώς, μέρος των μαθητών της Ομάδας Γ σχολίασαν πως δε θα επέλεγαν να παρευρευθούν σε καμία δράση του μουσείου. Είναι σκόπιμο το ενδιαφέρον του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου να στραφεί στη διοργάνωση δράσεων προσέγγισης του κοινού, αλλά και να εντατικοποιηθούν οι εκδρομές σε αρχαιολογικούς χώρους του νομού, οι εκπαιδευτικές ξεναγήσεις στο μουσείο. Ακόμα, θα μπορούσαν να οργανωθούν bazaar, εργαστήρια, μουσικές βραδιές, προβολές σχετικών ταινιών ή βραδιές ποίησης, που κατά τους καλοκαιρινούς μήνες θα λαμβάνουν χώρα στο εγκάρσιο κλίτος του ναού. Ταυτόχρονα με τις δράσεις, καλό θα ήταν η έκθεση να παραμένει

ανοιχτή στο κοινό, δίνοντάς στους ενδιαφερόμενους την ευκαιρία να την επισκεφθούν, έστω και για να ρίξουν μια γρήγορη ματιά. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να κατανοήσουν ότι το μουσείο δεν είναι ένα μέρος «σκονισμένο», ψυχρό και απόμακρο, και ότι μπορούν να πραγματοποιήσουν μια σύντομη επίσκεψη με δικούς τους όρους. Ακόμα, πολλές από τις δράσεις του Συλλόγου Φίλων του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου θα μπορούσαν να πραγματοποιούνται στον χώρο του μουσείου, ενισχύοντας την προβολή του στο κοινό.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πρέπει να προσφέρει κίνητρα επανεπίσκεψης στο κοινό. Η επανεπίσκεψη για την καλύτερη προσέγγιση των εκθεμάτων δεν αρκεί. Θα πρέπει να οργανώνονται περιοδικές θεματικές προσεγγίσεις των ήδη υπαρχόντων εκθεμάτων, οι οποίες θα θίγουν ζητήματα που απασχολούν τη σύγχρονη κοινωνία (πχ ζητήματα αλληλεπίδρασης των πολιτισμών, ή θεματικές σχετικά με τον πόλεμο στην προϊστορία με αφορμή τα μεταναστευτικά κύματα και τους πολέμους της σύγχρονης εποχής.). Επίσης, στο πλαίσιο των θεματικών προσεγγίσεων των εκθεμάτων, είναι ενδιαφέρον να φωτίζονται και διαχρονικές ανθρώπινες συμπεριφορές (πχ φόβος του θανάτου, ανάγκη για πίστη σε κάτι ιερό κ.). Είναι σημαντικό αυτές οι δράσεις περιορισμένου χρόνου να βοηθούν τους επισκέπτες να συσχετίσουν την προϊστορία με την πραγματικότητά τους και να τους ωθούν να αναγνωρίσουν πίσω από τα εκθέματα, όψεις της δικής τους ζωής. Ακόμα, το γεγονός ότι υπάρχει προθήκη αφιερωμένη σε ένα περιοδικό έκθεμα μπορεί να προσφέρει κίνητρα επιστροφής, ωστόσο, πρέπει να ανανεώνεται σε τακτά διαστήματα και να πλαισιώνεται από σχετικές δράσεις προσέγγισης, με σκοπό την προσέγγιση της ιστορίας του εκάστοτε εκθέματος από το κοινό. Επίσης, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου μπορεί να συνεργαστεί με άλλα μουσεία και να «ανταλλάξει» για ορισμένο χρονικό διάστημα κάποια προϊστορικά εκθέματα της συλλογής του με προϊστορικά εκθέματα από άλλα μουσεία. Με αυτόν τον τρόπο θα υπάρχει ανανέωση στη συλλογή του, ενώ παράλληλα θα δοθεί η ευκαιρία σε άτομα εκτός Κρήτης να έρθουν σε επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα του Ρεθύμνου. Σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει να αναφερθεί και η συμμετοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στην έκθεση «Κρήτη. Αναδυόμενες Πόλεις: Άπτερα-Ελεύθερα-Κνωσός. Τρεις αρχαίες πόλεις ζωντανεύουν» με το δανεισμό ορισμένων εκθεμάτων της συλλογής του στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης. Είναι σημαντικό για το μουσείο να παρουσιάζει στο κοινό δράσεις οι οποίες θα διεξάγονται για ορισμένο χρονικό διάστημα, προκειμένου οι επισκέπτες να κατανοήσουν ότι πρόκειται για δράσεις που δε θα επαναληφθούν και άρα, θα τις «χάσουν» εάν δεν παρευρεθούν σε αυτές κατά τις ημέρες διεξαγωγής τους. Το μουσείο πρέπει να προσφέρει διαρκώς λόγους στο κοινό για να το επισκεφθεί εκ νέου. Επιπροσθέτως, η Εφορεία μπορεί να οργανώνει συστηματικά επισκέψεις στα εργαστήρια συντήρησης (όπως και έκανε στο πλαίσιο του εορτασμού της Ευρωπαϊκής Ημέρας Συντήρησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, με την οργάνωση της δράσης «Οργανωμένες επισκέψεις στο εργαστήριο συντήρησης») με σκοπό το κοινό να εξοικειωθεί με τις εργασίες που λαμβάνουν χώρα στο «παρασκήνιο» του μουσείου, αλλά και εκδρομές στους αρχαιολογικούς χώρους από τους οποίους προήλθαν τα εκθέματα, με αφετηρία την Προσωρινή Έκθεση.

Σχετικά με τα κίνητρα για απόκτηση περαιτέρω γνώσεων για την προϊστορία με έναυσμα τα εκθέματα, οι αρχαιολόγοι θεωρούν ότι η έκθεση είναι σε

θέση να παροτρύνει τους επισκέπτες να ενημερωθούν περαιτέρω, ακόμα και να επισκεφθούν τις αρχαιολογικές θέσεις στις οποίες εντοπίστηκαν τα αντικείμενα που εκτίθενται. Ωστόσο, αυτό αποτελεί κυρίως ευχή, παρά στόχο των αρχαιολόγων, καθώς δεν ήταν σαφής ο τρόπος με τον οποίο σκοπεύουν να το πετύχουν. Εξαιρεση αποτελεί η δήλωση της κα Τζιγκουνάκη, η οποία έκανε λόγο για το παιδικό βιβλίο δραστηριοτήτων, το οποίο θα συνοδεύει τα παιδιά και μετά την επίσκεψη, παρατείνοντας το ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες και μετά την ολοκλήρωσή της. Αρκετοί ερωτηθέντες της Ομάδας Α και Β απάντησαν ότι απέκτησαν κίνητρα για περαιτέρω γνώσεις (66,1% και 58,7% αντίστοιχα). Δυστυχώς, όμως, όσον αφορά την Ομάδα Γ, η ξενάγηση προσέφερε κίνητρα για την απόκτηση περαιτέρω γνώσεων μόνο στο 33,3%. Τα προαναφερθέντα ποσοστά δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλα, γεγονός που υποδεικνύει πως υπάρχει μεγάλο περιθώριο βελτίωσης σε αυτόν τον τομέα.

Σε επόμενο στάδιο, ελέγχθηκε κατά πόσο σχετίζονται παράγοντες όπως το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών και ο τρόπος με τον οποίο αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον με τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν ορισμένες όψεις της επιθυμητής μουσειακής εμπειρίας<sup>127</sup>. Σε πρώτο στάδιο, όμως, αναζητήθηκε κατά πόσο παράγοντες όπως η στάση του μουσειακού προσωπικού και η αξιολόγηση της επάρκειας των μουσειακών εγκαταστάσεων, αλλά και εσωτερικοί παράγοντες όπως το επίπεδο εκπαίδευσης των επισκεπτών σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν οι επισκέπτες το μουσειακό περιβάλλον. Ο έλεγχος  $\chi^2$  απέδειξε ότι ως επί το πλείστον, το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών δεν επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον.<sup>128</sup> Αντίθετα, η γνώμη που σχημάτισαν οι επισκέπτες για τη στάση του μουσειακού προσωπικού, αλλά και για την επάρκεια των εγκαταστάσεων της έκθεσης σχετίζεται με την εικόνα που σχημάτισαν οι ίδιοι για το μουσειακό περιβάλλον.

Στη συνέχεια, διερευνήθηκε η πιθανή συσχέτιση ανάμεσα στις όψεις της μουσειακής εμπειρίας, όπως τις βίωσαν οι επισκέπτες και σε παράγοντες όπως ο τρόπος με τον οποίο αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον, αλλά και εσωτερικούς παράγοντες, όπως το επίπεδο εκπαίδευσής τους<sup>129</sup>. Προέκυψε ότι η κοινωνικοποίηση των επισκεπτών με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα σχετίζεται με την εικόνα των επισκεπτών για το μουσειακό περιβάλλον, αλλά όχι με το επίπεδο εκπαίδευσής τους. Ο εντοπισμός κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή των επισκεπτών σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον στην περίπτωση της Ομάδας Α και Β, αλλά όχι και στην περίπτωση της Ομάδας Γ, όπου δεν υπάρχει εξάρτηση ανάμεσα στους δύο παράγοντες. Η εξαγωγή

---

<sup>127</sup> Οι όψεις της επιθυμητής εμπειρίας που επιλέχθηκαν προς έλεγχο είναι οι εξής: κοινωνικοποίηση με αφορμή τα κοινωνικά εκθέματα, εντοπισμός κοινών σημείων ανάμεσα στην προϊστορία και στη σύγχρονη εποχή, εξαγωγή προσωπικών συμπερασμάτων, κατανόηση της χρονολογικής ακολουθίας της προϊστορίας, κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων στο χώρο, η απόκτηση κινήτρων για περαιτέρω μάθηση και για επανεπίσκεψη.

<sup>128</sup> Εξαιρεση αποτελεί η περίπτωση της Ομάδας Γ, όπου, ωστόσο, όλοι οι επισκέπτες ήταν μαθητές και η διαφορά των απαντήσεων ανά τις τάξεις δε μπορεί να θεωρηθεί αξιόπιστη. Ωστόσο, το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων δεν επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον.

<sup>129</sup> Στην περίπτωση της Ομάδας Γ το μορφωτικό επίπεδο των μαθητών δεν κρίθηκε αντιπροσωπευτικό για τέτοιου είδους έλεγχο και ως εκ τούτου διεξήχθη έλεγχος συσχέτισης τόσο με το μορφωτικό επίπεδο των μαθητών, όσο και με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων τους.

προσωπικών συμπερασμάτων με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα σχετίζεται επίσης με τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις δε σχετίζεται και με το μορφωτικό τους επίπεδο. Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση της Ομάδας Α, όπου φαίνεται ότι υπάρχει εξάρτηση ανάμεσα στο μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών και στη δυνατότητα των επισκεπτών να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα. Ωστόσο, η κατανόηση της χρονολογικής ακολουθίας των προϊστορικών περιόδων αλλά και η κατανόηση της διασποράς των προϊστορικών θέσεων στον χώρο είναι ανεξάρτητη από τον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν οι επισκέπτες το μουσειακό περιβάλλον, καθώς και με το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών. Τέλος, τα κίνητρα των επισκεπτών για επανεπίσκεψη και περαιτέρω μάθηση επίσης σχετίζονται με τον τρόπο με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλήφθηκαν το μουσειακό περιβάλλον, αλλά όχι και με το μορφωτικό τους επίπεδο. Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση ελέγχου  $\chi^2$  ανάμεσα στο μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών και στα κίνητρα που απέκτησαν για περαιτέρω μάθηση, καθώς σε αυτήν την περίπτωση αποδείχθηκε ότι το μορφωτικό επίπεδο των επισκεπτών επηρέασε τα κίνητρά τους για περαιτέρω μάθηση.

Όσον αφορά τους μη επισκέπτες, φαίνεται πως επιβεβαιώνονται οι φόβοι της κα Φιολιτάκη, καθώς πολλοί ερωτηθέντες, πράγματι, αντιλαμβάνονται το μουσείο «ως κάτι που δεν τους αφορά», αφού δεν ήταν λίγοι αυτοί που απάντησαν πως δεν επισκέπτονται την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, καθώς, πράγματι, θεωρούν πως δεν τους αφορά (37%) και ούτε σκοπεύουν να την επισκεφθούν άμεσα (69,1%)<sup>130</sup>. Μάλιστα, η πλειονότητά τους δεν έχει θετική εικόνα όσον αφορά τα μουσειακά περιβάλλοντα εν γένει (59,3% σε σύνολο, εκ των οποίων το 36,6% θα χαρακτήριζε τα μουσειακά περιβάλλοντα βαρετά, ενώ το 17,3% εχθρικά και αυστηρά). Ωστόσο, δεν είναι λίγοι εκείνοι οι οποίοι θα χαρακτήριζαν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά (46,1%). Όταν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να επιλέξουν έναν χαρακτηρισμό για τις μουσειακές επισκέψεις, επέλεξαν κυρίως την απάντηση «εποικοδομητική διαδικασία» (52,7%) έναντι της απάντησης «ανούσια/ανιαρή διαδικασία» (47,3%). Στην πρώτη θέση των προτιμήσεών τους βρίσκονται τα αρχαιολογικά μουσεία (35,4%), παρά το ότι δεν έχουν ακόμα επισκεφθεί την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Ακόμα, αν και αναγνωρίζουν τον ρόλο που έχει η γνώση της προϊστορίας στην προσωπική ανάπτυξη (86%) και ενδιαφέρονται να ενημερώνονται σχετικά με την προϊστορία του Ρεθύμνου (64,2%), δήλωσαν ότι προτιμούν να ενημερώνονται με τρόπους πέραν της μουσειακής επίσκεψης, ενώ όσον αφορά την τελευταία μουσειακή επίσκεψη που πραγματοποίησαν, οι περισσότεροι δήλωσαν πως δεν παρευρέθηκαν σε αυτή με δική τους πρωτοβουλία (53,5%).

Η αρνητική εικόνα που έχουν σχηματίσει όσον αφορά τα μουσειακά περιβάλλοντα δεν αποκλείεται να σχετίζεται και με το γεγονός ότι η πλειονότητα των ερωτηθέντων δε θεωρεί πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση (79%). Δυστυχώς όμως, όταν ερωτήθηκαν εάν θεωρούν ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου προσπαθεί να προσεγγίσει την τοπική κοινωνία, η πλειονότητά

<sup>130</sup> Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως η τιμή του εισιτηρίου δεν αποτελεί εμπόδιο, καθώς κανένας ερωτηθείς δε χαρακτήρισε ακριβή την τιμή του (ωστόσο, κάποιοι ανέφεραν πως η είσοδος στα μουσεία θα έπρεπε να είναι δωρεάν (3,7%) )

τους απάντησε αρνητικά (83,1%), καταρρίπτοντας τις πεποιθήσεις των αρχαιολόγων όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών προσέγγισης του μουσείου. Άλλωστε, η πλειονότητα των δράσεων προσέγγισης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου αποτελείται κυρίως από ξεναγήσεις και διαλέξεις, δράσεις, δηλαδή, οι οποίες δε βρίσκονται στην πρώτη θέση των προτιμήσεων των ερωτηθέντων (το 24,3% δήλωσε πως θα παρευρίσκονταν σε μια μουσειακή ξεναγήση, ενώ μόλις 0,8% των ερωτηθέντων δήλωσαν πως θα παρευρίσκονταν σε μια επιστημονική διάλεξη).

Συνεπώς, από τα παραπάνω προκύπτει ότι αν και η πλειονότητα των μελών της κοινωνίας του Ρεθύμνου θεωρεί πως η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου δεν τους αφορά, αναγνωρίζουν τη σημασία των μουσειακών επισκέψεων και ειδικότερα τη σημασία της προϊστορίας στην προσωπική ανάπτυξη, ενώ δεν είναι λίγοι και αυτοί που θεωρούν τα μουσειακά περιβάλλοντα ενδιαφέροντα και προσιτά (46,1%). Ωστόσο, το γεγονός ότι δε θεωρούν ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πραγματοποιεί ικανοποιητικές προσπάθειες για να τους προσεγγίσει, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δε θεωρούν τα μουσεία αποτελούν χώρους οι οποίοι ευνοούν την κοινωνικοποίηση, αποτελούν παράγοντες που εμποδίζουν την επίσκεψή τους στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Αξίζει, ακόμα, να σημειωθεί ότι, αν και δεν αποτελούν την πλειοψηφία, δεν είναι λίγοι και αυτοί που έχουν ιδιαίτερα θετική γνώμη όσον αφορά τα μουσειακά περιβάλλοντα, ενώ η πλειονότητα των ερωτηθέντων αναγνωρίζει τη σημασία των μουσειακών επισκέψεων για την προσωπική ανάπτυξη, αλλά και τη σημασία της έκθεσης των προϊστορικών αρχαιοτήτων για την κοινωνία. Συνεπώς, φαίνεται πως υπάρχουν κάποιες βάσεις πάνω στις οποίες μπορούν να χτιστούν ισχυροί δεσμοί ανάμεσα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου και στην τοπική κοινωνία, αρκεί το πρώτο να επιχειρήσει να προσεγγίσει τη δεύτερη με τον κατάλληλο τρόπο και επί ίσοις όροις.

Ο έλεγχος  $\chi^2$  σε αυτή τη μερίδα της τοπικής κοινωνίας απέδειξε ότι το επίπεδο εκπαίδευσής των ερωτηθέντων επηρεάζει την εικόνα τους για τα μουσειακά περιβάλλοντα. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα μουσειακά περιβάλλοντα σχετίζεται με τη γνώμη τους για τα μουσεία ως χώροι κοινωνικοποίησης, με το αν σκοπεύουν να επισκεφθούν ή όχι την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και με την εικόνα που έχουν για μια μουσειακή επίσκεψη (εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία). Όσον αφορά το μορφωτικό τους επίπεδο, προκύπτει ότι σχετίζεται με τη γνώμη τους για την κοινωνικοποίηση στα μουσειακά περιβάλλοντα, με το αν σκοπεύουν ή όχι να επισκεφθούν την έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και με το αν θεωρούν μια μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία. Τέλος, η γνώμη τους όσον αφορά την κοινωνικοποίηση στα μουσειακά περιβάλλοντα, αλλά και το αν θεωρούν μια μουσειακή επίσκεψη εποικοδομητική ή ανούσια διαδικασία, επηρεάζει το αν σκοπεύουν ή όχι να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Συνεπώς, η προσέγγιση των εν λόγω υποκειμένων από το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου αποτελεί μεγαλύτερη πρόκληση, καθώς το μουσείο καλείται να καταρρίψει τις προκαταλήψεις τους όσον αφορά τα μουσειακά περιβάλλοντα εν γένει.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πρέπει να στρέψει το ενδιαφέρον του στην αποτελεσματική προσέγγιση των μελών της τοπικής κοινωνίας. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι κατά την περίοδο που διεξήχθη η έρευνα, η προσέλευση μελών της τοπικής κοινωνίας ήταν αρκετά μικρή (7,7%). Επίσης, όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο ποσοστό των μελών της τοπικής κοινωνίας που ερωτήθηκαν εάν θεωρούν πως το μουσείο προσπαθεί να τους προσεγγίσει απάντησαν αρνητικά (83,1% στους μη επισκέπτες και 73% στα μέλη της Ομάδας Β). Η έρευνα απέδειξε ότι το μουσείο πρέπει να καταβάλλει μεγαλύτερη προσπάθεια για να προσεγγίσει τα μέλη της τοπικής κοινωνίας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί πέραν των διαλέξεων, για τις οποίες οι μη επισκέπτες δεν ενδιαφέρεται, με δράσεις που θα συμβάλλουν στο να γίνει αντιληπτό από όλα τα μέλη της κοινωνίας, ότι στο μουσείο εκτίθεται η δική τους πολιτιστική κληρονομιά και η διαχείρισή της τους αφορά. Για να συμβεί αυτό, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου πρέπει να δώσει το λόγο στα μέλη της κοινωνίας, μέσω της συμπερίληψής τους σε ποικίλες δράσεις.

Οι αρχαιολόγοι θα μπορούσαν να ανοίξουν τις αποθήκες του μουσείου στο κοινό και να επιτρέψουν στα μέλη της κοινωνίας να διαλέξουν οι ίδιοι το περιοδικό έκθεμα, ενώ θα μπορούσαν να συνεργαστούν με την τοπική κοινωνία για τον σχεδιασμό ποικίλων δράσεων που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες της δεύτερης. Ακόμα, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορούσε να οργανώνει εκθέσεις με έργα των μελών της τοπικής κοινωνίας εμπνευσμένα από την αρχαιότητα, όπως έχει ήδη κάνει στο παρελθόν, (βλ. φωτογραφική έκθεση «Το Πέρασμα» και έκθεση του καλλιτεχνικού εργαστηρίου της Χ.Σκεπετζή). Το μουσείο θα μπορούσε να συνεργαστεί με ποικίλες καλλιτεχνικές ομάδες της πόλης, όπως φωτογραφικές ομάδες και να δημιουργήσει εκθέσεις φωτογραφίας με θεματικές εμπνευσμένες από την προϊστορία και από τον τρόπο με τον οποίο την αντιλαμβάνονται οι καλλιτέχνες. Επίσης, με εκθέσεις προσωπικών αντικειμένων και οικογενειακών κειμηλίων των κατοίκων του Ρεθύμνου, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορέσει να δώσει φωνή στους κατοίκους της πόλης, αλλά και να συμβάλλει, μεταξύ άλλων, στη γνωριμία του μεγαλύτερου μέρους της κοινωνίας με τις μειονότητες που ζουν στο Ρέθυμνο. Για παράδειγμα, η οργάνωση εκθέσεων με κειμήλια ή σημαντικά αντικείμενα πληθυσμών Ρομά και προσφύγων θα μπορέσει να οδηγήσει στη δημιουργία γόνιμου διαλόγου ανάμεσα στις μειονότητες και στους υπόλοιπους κατοίκους του Ρεθύμνου. Παράλληλα, όμως, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορούσε να συμπεριλάβει σε τέτοιου είδους δράσεις και άλλες ομάδες κατοίκων του Ρεθύμνου που βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό ή διατρέχουν τον κίνδυνο αυτού, όπως για παράδειγμα ΑμεΑ, άτομα τρίτης ηλικίας, τροφίμους φυλακών, ασθενείς κ.ο.κ.. Τέτοιου είδους εκθέσεις μπορούν να λάβουν χώρα τόσο εντός του εκθεσιακού χώρου, δίπλα στα μουσειακά εκθέματα, όσο και στο εγκάρσιο κλίτος του ναού, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Επιπροσθέτως, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορούσε να σχεδιάσει δράσεις εξοικείωσης του κοινού με την Προϊστορία, οι οποίες θα απευθύνονται σε κατοίκους δυσπρόσιτων χωριών του νομού, με σκοπό να έρθουν σε επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου τους. Η πολιτιστική κληρονομιά έχει χρέος να «ταξιδεύει» στα άτομα τα οποία δεν έχουν τη δυνατότητα ή ακόμα και την επιθυμία να έχουν επαφή με αυτή. Το προσωπικό της

Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου θα πρέπει να οργανώνει δράσεις με σκοπό να μεταφέρουν όψεις της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου στα εν λόγω υποκείμενα.

Σημαντικό είναι, επίσης, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου να μεριμνήσει και για την κοινωνική ένταξη ατόμων τρίτης ηλικίας και πασχόντων από Alzheimer, ατόμων με εθισμούς σε ναρκωτικές ουσίες και στο αλκοόλ, και ατόμων με ψυχολογικές διαταραχές. Σε αυτό το πλαίσιο, σημαντικό είναι η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου να αναπτύξει συνεργασίες με το Γηροκομείο και τα ΚΑΠΗ του Ρεθύμνου, προσεγγίζοντας άτομα τρίτης ηλικίας και πάσχοντες από Alzheimer. Στόχος είναι να δημιουργηθούν δράσεις οι οποίες θα παροτρύνουν τα εν λόγω άτομα να ανασύρουν μνήμες του παρελθόντος τους με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα, να αφηγηθούν και να καταγράψουν τις ιστορίες τους. Με αυτό τον τρόπο, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα αποκτήσει ένα σημαντικό αρχείο, ενώ παράλληλα οι συμμετέχοντες θα είναι σε θέση κάνουν μια αναδρομή στα βιώματά τους (πχ πολέμους) ανασύροντας μνήμες που βρίσκονταν στη λήθη, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ενδοσκοπήσης, με αφορμή τις ομοιότητές τους με τους ανθρώπους της προϊστορίας (πχ φόβος για το θάνατο).

Ακόμα, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου μπορεί να συνεργαστεί με το Κέντρο Ψυχικής Υγείας Ρεθύμνου και τον ΟΚΑΝΑ Ρεθύμνου και με επαγγελματίες που ασχολούνται με την ψυχική υγεία, αλλά και καλλιτέχνες (πχ κεραμίστες) με σκοπό να σχεδιάσουν δράσεις για τους θεραπευομένους. Οι δράσεις θα μπορούσαν να στοχεύουν στην ενδοσκοπήση και στην έκφραση συναισθημάτων των θεραπευομένων, μέσω της τέχνης, με αφετηρία την προϊστορία του νομού.

Όσον αφορά την εκπαίδευση στον εκθεσιακό χώρο, νέες δράσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα θα μπορούσαν να διαμορφωθούν στη βάση της ανακαλυπτικής και της κονστρουκτιβιστικής θεωρίας, ωθώντας τους μικρούς, ή και μεγάλους επισκέπτες του μουσείου να δομήσουν οι ίδιοι τις νέες γνώσεις ορμώμενοι από πρότερες γνώσεις και εμπειρίες. Θα πρέπει να δίνεται στους επισκέπτες η ευκαιρία να θέτουν προβληματισμούς, να διεξάγουν έρευνα και να καταλήγουν σε δικά τους συμπεράσματα.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου δε θα πρέπει να αρκείται στην παρουσίαση των δεδομένων, αλλά θα πρέπει να επικοινωνεί με το κοινό με τρόπο δυναμικό, να θέτει προβληματισμούς, να παρουσιάζει εναλλακτικές ερμηνείες και να παρακινεί το κοινό να διατυπώσει τις δικές του ερμηνείες, κάτι που όπως προκύπτει από την εν λόγω μελέτη, ακόμα δεν εφαρμόζει σε μεγάλο βαθμό στην Προσωρινή Έκθεση. Ακόμα, το μουσείο οφείλει να εντατικοποιήσει τις δράσεις προσέγγισης σχολικών ομάδων. Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου πρέπει να ενδυναμώσει τις επαφές με τα σχολεία της τοπικής κοινωνίας και να μεριμνήσει για την επαρκή ενημέρωση των μαθητών όσον αφορά τις αρχαιότητες του νομού, αλλά και την κατάλληλη προετοιμασία τους πριν την επίσκεψη στην Προσωρινή Έκθεση. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου διαθέτει, όπως προαναφέρθηκε, έναν μεγάλο αριθμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ωστόσο, μπορεί να οργανώσει και νέα προγράμματα, καλύτερα προσαρμοσμένα στον εκθεσιακό χώρο, στον σχεδιασμό των οποίων θα συμμετέχουν όλοι οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, όπως πρότεινε η κα Τζιγκουνάκη. Ωστόσο, έως ότου συμβεί αυτό, θα μπορούσαν να υλοποιούνται τα ήδη υπάρχοντα εκπαιδευτικά προγράμματα, η διεξαγωγή των οποίων

θα μπορούσε να ανατεθεί τόσο σε αρχαιολόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, όσο και στα μέλη του Συλλόγου Φίλων του Μουσείου, καθώς και σε φοιτητές Αρχαιολογίας και Παιδαγωγικού, μετά από την απαραίτητη εκπαίδευση, ώστε να μην παραμένει το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου αδρανές σε αυτόν τον τομέα. Τα νέα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να διαμορφωθούν με βάση την *ανακαλυπτική* (βλ. σελ.29) και την *κονστрукτιβιστική θεωρία* (βλ. σελ.31) παρακινώντας τα παιδιά να ανακαλύψουν αντικείμενα της έκθεσης και να διεξάγουν αρχαιολογικές έρευνες, ενεργοποιώντας με αυτόν τον τρόπο την περιέργειά τους. Ακόμα, είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη η *θεωρία της ροής* του M.Csikszentmihalyi και έρθουν οι μαθητές αντιμέτωποι με νέες προκλήσεις που θα κινητοποιούν το ενδιαφέρον τους, θα τους καλούν να αξιοποιήσουν τις δεξιότητές τους, ενώ παράλληλα θα αυξάνεται το επίπεδο δυσκολίας των δραστηριοτήτων, διατηρώντας άσβεστο το ενδιαφέρον των μαθητών.

Παράλληλα, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν ποικίλα *project* (βλ. σελ. 34) και δράσεις σε συνεργασία με τα σχολεία της πόλης. Ένα καλό παράδειγμα δράσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου προς αυτήν την κατεύθυνση, αποτελεί η έκθεση φωτογραφίας των μαθητών του Πειραματικού Γυμνασίου Ρεθύμνου (βλ. σελ.74). Ακόμα, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορούσε να αναπτύξει στενές σχέσεις με το 1<sup>ο</sup> Δημοτικό Σχολείο της πόλης, με το οποίο βρίσκεται σε μεγάλη εγγύτητα, αλλά και με τα υπόλοιπα σχολεία του Ρεθύμνου, δημιουργώντας δράσεις όπως αυτή του Αρχαιολογικού Μουσείου Χίου (βλ. δράση «Το 2ο Δημοτικό Σχολείο Χίου υιοθετεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Χίου» (βλ. σελ.37) δίνοντας σε σχολεία τη δυνατότητα να «υιοθετήσουν» την Προσωρινή Έκθεση ή διαφορετικές ενότητες και εκθέματα αυτής, προκειμένου τα παιδιά να οικειοποιηθούν το μουσείο και να γνωρίσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά. Επιπλέον, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορούσε να επιστρατεύσει τις μουσειοσκευές που ήδη διαθέτει, δανειζοντάς τις σε σχολεία του νομού, με σκοπό να προσεγγίσει πιο άμεσα τους μαθητές. Παράλληλα, θα μπορούσαν τόσο οι αρχαιολόγοι ή και κατάλληλα προετοιμασμένοι φοιτητές αρχαιολογίας να πραγματοποιούν επισκέψεις σε σχολεία, βιβλιοθήκες, συλλόγους κ.ο.κ. ενημερώνοντας το κοινό για τα εκθέματα του μουσείου και για την ιστορία των ανθρώπων πίσω από αυτά, προσφέροντας κίνητρα για να επισκεφθούν την Προσωρινή Έκθεση. Κομβικής σημασίας είναι και η κατάλληλη προετοιμασία των εκπαιδευτικών, προκειμένου να είναι και οι ίδιοι σε θέση να φέρνουν τα παιδιά σε επαφή με την προϊστορία και την αρχαιότητα εν γένει, με τρόπο ο οποίος θα αφυπνίζει συναισθηματικά και διανοητικά τα παιδιά και θα καλλιεργεί την κριτική σκέψη. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί, όπως προαναφέρθηκε, με τη διοργάνωση σεμιναρίων Μουσειακής Αγωγής, όπως έγινε στο παρελθόν που θα απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς. Με αυτόν τον τρόπο θα είναι και οι ίδιοι σε θέση να εξοικειώσουν τα παιδιά με τις αρχαιότητες του νομού. Ακόμα, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου θα μπορούσε να οργανώσει δραστηριότητες για παιδιά, που θα υλοποιούνται τα Σαββατοκύριακα, πλην των χειμερινών μηνών, στο εγκάρσιο κλίτος του ναού. Σε αυτό το εγχείρημα, σημαντική θα είναι και η συμβολή του Συλλόγου Φίλων του Μουσείου, καθώς και των φοιτητών αρχαιολογίας, οι οποίοι θα μπορούσαν να



διεξάγουν δραστηριότητες σχεδιασμένες από αρχαιολόγους και άτομα με ειδικευση στη μουσειακή αγωγή, προκειμένου να καλλιεργείται η κριτική σκέψη των παιδιών.

Αν και έχει γίνει λόγος για το χρέος που έχει ένα μουσείο να δίνει φωνή στο κοινό του, είναι εξίσου σημαντικό να έχει φωνή και το μουσείο καθεαυτό. Σκοπός του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου θα πρέπει να είναι να αποκτήσει μια πιο ηχηρή φωνή, μέσα από την άρθρωση ενός ερμηνευτικού αφηγήματος που θα αγγίζει το κοινό τόσο με το κατάλληλο εποπτικό υλικό, όσο και μέσω των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου έχει τις κατάλληλες βάσεις για να υλοποιήσει ένα τέτοιο εγχείρημα και, άλλωστε, όπως κατέδειξε η εν λόγω έρευνα, ήδη μεγάλο μέρος του κοινού είναι σε θέση να ταυτιστεί με τους ανθρώπους της προϊστορίας και να αφουγκραστεί τα βιώματά τους. Όμως, πλέον ο μικρός Μάνθος και το άγαλμα αγοριού από το μουσείο θα πρέπει να ανασυρθούν από τη λήθη, να γνωριστούν με τη μικρή Πέπη και να αρχίσουν να περιφέρονται και να παίζουν μαζί στους διαδρόμους του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, δίνοντας ζωή στην έκθεση και «μιλώντας» σε όσους είναι πρόθυμοι να τους ακούσουν. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί όχι μόνο μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα, αλλά και μέσα από τα ερμηνευτικά κείμενα της Προσωρινής Έκθεσης, τα οποία εκτός από τις πληροφορίες θα πρέπει να αναλαμβάνουν να μεταφέρουν στον θεατή και συναισθήματα. Με αυτόν τον τρόπο, το ίδιο το μουσείο θα αποκτήσει μια πιο ηχηρή φωνή, μέσω της οποίας θα είναι σε θέση να ξεκινήσει έναν διαρκή διάλογο με την ψυχή της κοινωνίας. Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου είναι ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος έχει πετύχει σημαντικές νίκες στην άρση του χάσματος ανάμεσα στην επιστήμη της αρχαιολογίας και στο ευρύ κοινό και πλέον, μετά από μια μεταβατική περίοδο ανακατατάξεων και δυσκολιών ακολουθεί με σταθερά βήματα την πορεία της συνομιλίας με το δεύτερο, μια πορεία που το ίδιο χάραξε ήδη από τα τέλη του 20<sup>ου</sup> αι.

## Κατάλογος εικόνων



Εικόνα 1: Δορυφορική φωτογραφία της πόλης του Ρεθύμνου. Διακρίνεται ο Ναός του Αγ.Φραγκίσκου (Α), το κτήριο μπροστά από τη Φορτέτσα όπου στεγάζονται το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου και το κτήριο της Ενετικής Λότζιας.  
(Πηγή εικόνας: Google Earth)

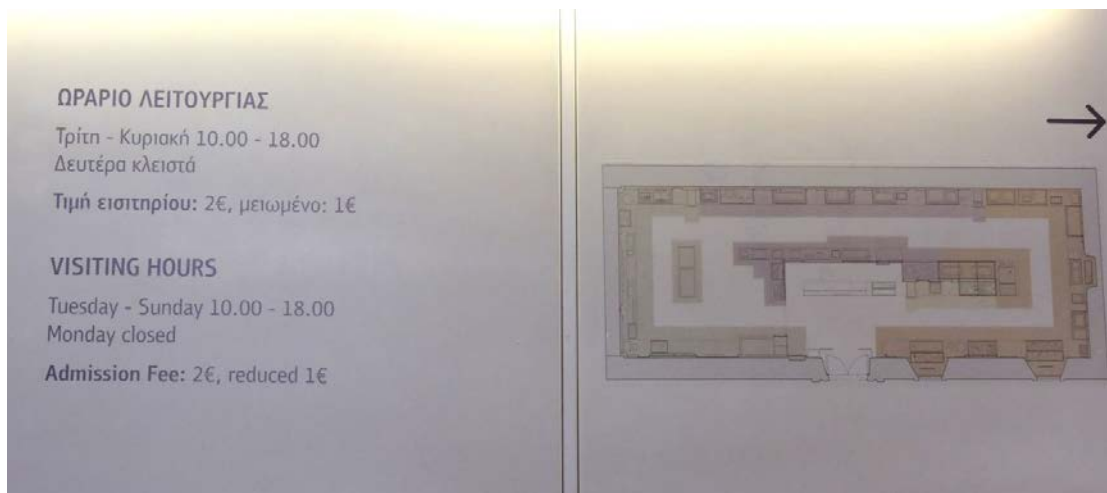


Εικόνα 2: Δορυφορική φωτογραφία στην οποία υποδηλώνεται ο Ναός του Αγ.Φραγκίσκου, η πλ.Μικρασιατών στα ΒΔ, η Οδός Αγ.Φραγκίσκου και η Οδός Εθν.Αντίστασης.  
(πηγή εικόνας: Google Earth)

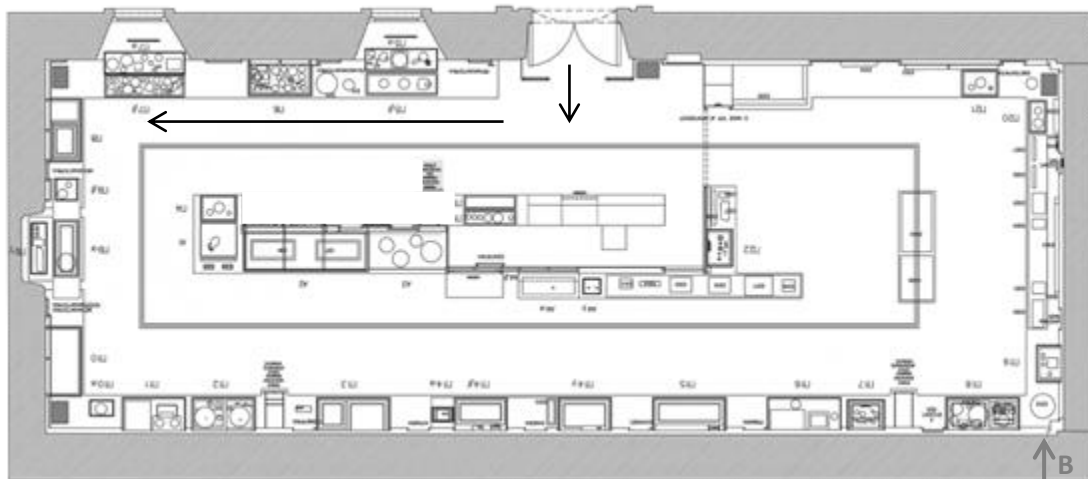
έ



Εικόνα 4: Το εκδοτήριο της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Στα δεξιά διακρίνεται τμήμα της συλλογής του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)

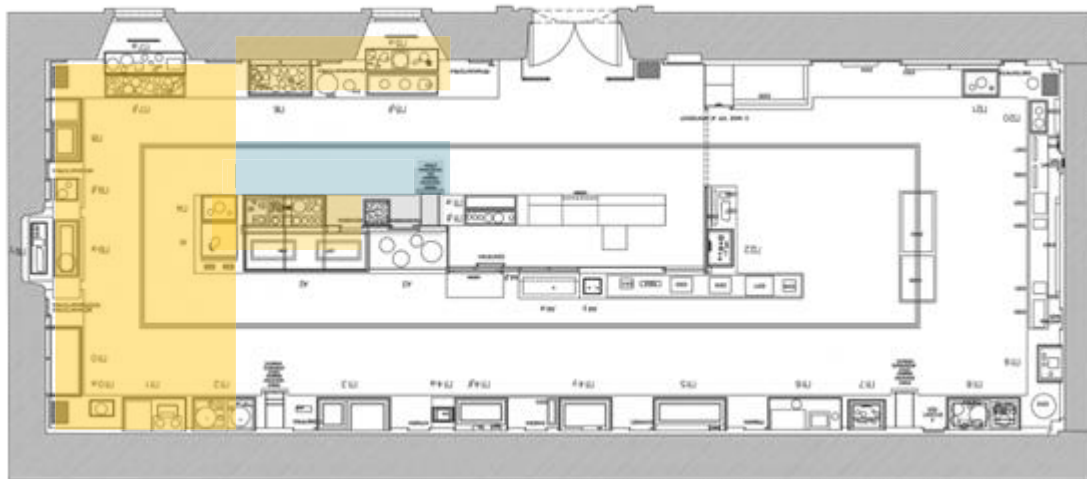


Εικόνα 5: Κάτοψη της έκθεσης και πληροφορίες σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου και το ωράριο λειτουργίας του μουσείου. Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 6: Κάτοψη της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύεται με βέλη η προτεινόμενη πορεία.

(Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))

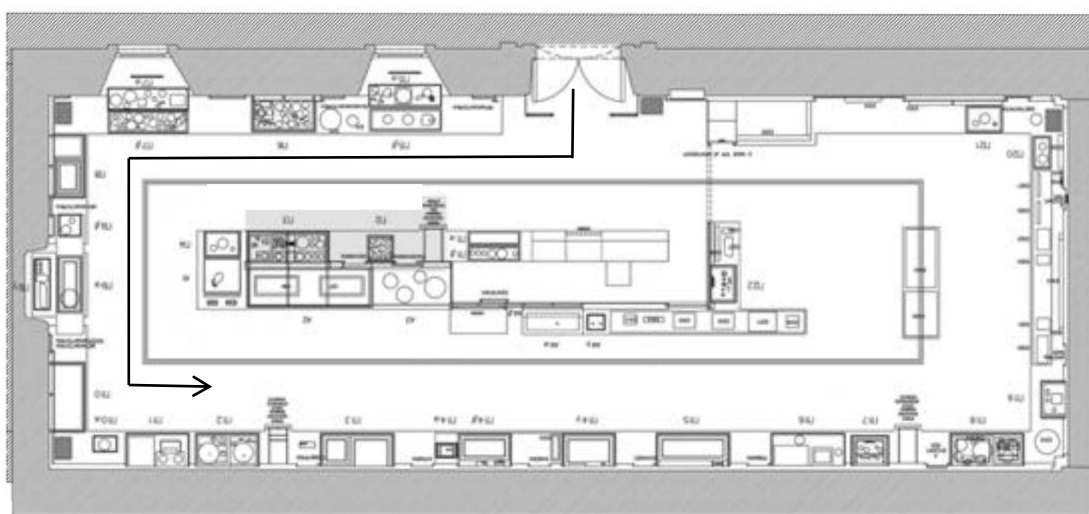


Εικόνα 7: Κάτοψη της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύονται με γαλάζιο οι προθήκες με εκθέματα της Εποχής του Λίθου και με πορτοκαλί οι προθήκες με τα εκθέματα της Εποχής του Χαλκού.

(Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))



Εικόνα 8: Τμήμα του δυτικού ημίσεως της βόρειας πτέρυγας της έκθεσης. Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Λήψη από τα ανατολικά. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Storriana)



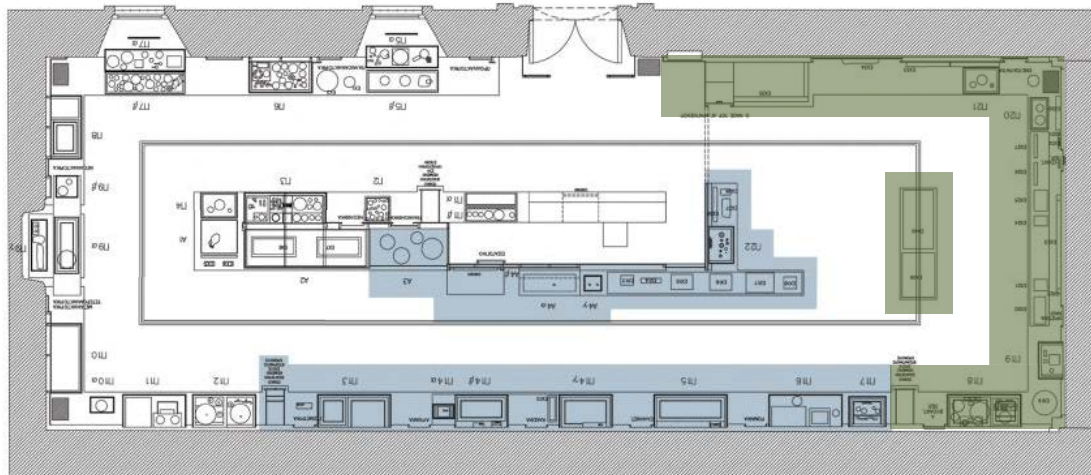
Εικόνα 9: Κάτοψη της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύεται με βέλη η προτεινόμενη πορεία. (Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))



Εικόνα 10: Η νότια πτέρυγα της έκθεσης.  
Λήψη από δυτικά.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο  
N.Stroppiana)



Εικόνα 11: Η νότια πτέρυγα της έκθεσης.  
Λήψη από ανατολικά.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο  
N.Stroppiana)



Εικόνα 12: Κάτοψη της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύονται με γαλάζιο οι προθήκες με εκθέματα των Ιστορικών Χρόνων και με πράσινο οι προθήκες με τα εκθέματα των Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Χρόνων.  
(Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))



Εικόνα 13: Η ανατολική πτέρυγα της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Λήψη από δυτικά.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 14: Τμήμα της ανατολικής και της βόρειας πτέρυγας της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Όψη από τα νότια.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)

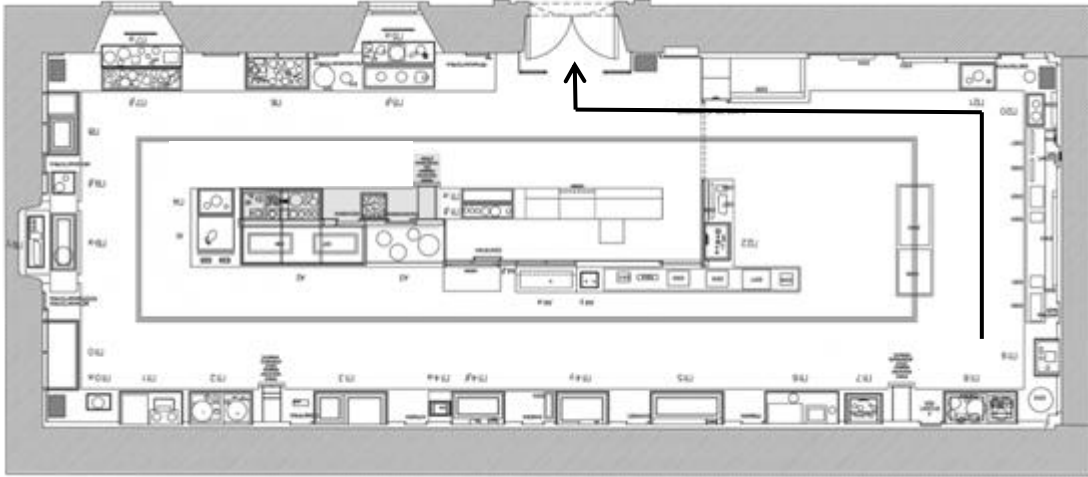


Εικόνα 15: Το δυτικό τμήμα της ανατολικής πτέρυγας της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Λήψη από ανατολικά.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 16: Τμήμα της βόρειας πτέρυγας της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
Λήψη από τα δυτικά.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)





Εικόνα 17: Κάτοψη της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύεται με βέλη η προτεινόμενη πορεία.

(Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))

# ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

## PREHISTORIC PERIOD

Παλαιολιθική Περίοδος (2 εκ. χρόνια - περ. 11000 π.Χ.)  
 Μεσολιθική Περίοδος (περ. 11000 - περ. 7000 π.Χ.)  
 Νεολιθική Περίοδος (περ. 7000 - περ. 3200 π.Χ.)  
 Προπαλατική Περίοδος (περ. 3200 - περ. 1900 π.Χ.)  
 Παλαιοανακτοριική Περίοδος (περ. 1900 - περ. 1700 π.Χ.)  
 Νεοπαλατική Περίοδος (περ. 1700 - περ. 1450 π.Χ.)  
 Τέλη Παλατική Περίοδος (περ. 1450 - περ. 1380/70 π.Χ.)  
 Μετανακτοριική Περίοδος (περ. 1380/70 - περ. 1050 π.Χ.)  
 Υπομινωική Περίοδος (περ. 1050 - 970 π.Χ.)

Paleolithic Period (2 million years - ca. 11000 BC)  
 Mesolithic Period (ca. 11000 - ca. 7000 BC)  
 Neolithic Period (ca. 7000 - ca. 3200 BC)  
 Prepalatial Period (ca. 3200 - ca. 1900 BC)  
 Protopalatial Period (ca. 1900 - ca. 1700 BC)  
 Neopalatial Period (ca. 1700 - ca. 1450 BC)  
 Final Palatial Period (ca. 1450 - ca. 1380/70 BC)  
 Postpalatial Period (ca. 1380/70 - ca. 1050 BC)  
 Subminoan Period (ca. 1050 - 970 BC)

Παλαιολιθικά εργαλεία που βρέθηκαν στις νότιες ακτές του Ρεθύμνου επιδηλώνουν το πρώτο δια θαλάσσιο πέρασμα των πρώιμων ανθρωπίδων στην Κρήτη, ενώ στην ίδια περιοχή η εύρεση μικρολιθικών εργαλείων επιβεβαιώνει την ανθρώπινη παρουσία κατά την Μεσολιθική περίοδο. Οι πρώιμότερες ενδείξεις ανθρώπινης εγκατάστασης κατά την Νεολιθική περίοδο διαπιστώνονται στην Κνωσό, ενώ έως το τέλος της περιόδου η κατοίκηση φαίνεται να εξαπλώθηκε σε όλο το νησί.

Ο Μινωικός πολιτισμός εμφανίστηκε, άνθησε και έορθε στην Κρήτη σε χρονικό ορίζοντα από τα 3200 π.Χ. έως τα 1050 π.Χ. περίπου. Χαρακτηρίζεται από την χρήση του χαλκού και της τεχνολογίας του, την μοναδική του τέχνη και αρχιτεκτονική, την εμφάνιση κεντρικής διοίκησης, την δημιουργία γραφών, την εξέλιξη της ναυσιπλοΐας και την ανάπτυξη πυκνού εμπορικού δικτύου με την Ανατολική Μεσόγειο.

Πόρσι στα 1900 π.Χ. δημιουργήθηκαν τα πρώτα ανάκτορα, σύνθετα οικοδομήματα που χρησιμοποιήθηκαν και ως διοικητικά κέντρα. Την περίοδο αυτή ποιάθηκαν κοινωνικές και διοικητικές τάξεις και οργανώθηκε η κοινωνικο-οικονομική γραφειοκρατία μέσω σφραγιστικού συστήματος και της Κρητικής προγενούς γραφής, η οποία δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Τα πρώτα ανάκτορα κέντρα καταστράφηκαν από σεισμό περίπου στα 1700 π.Χ.

Η Νεοανακτοριική περίοδος είναι η εποχή της μεγάλης λαμπής του Μινωικού πολιτισμού, η οποία επδράσει του οποίου εντάθηκε στην Μεσόγειο. Σηματοδοτήθηκε από την ανέγερση μνημειακών ανακτορών, το υψηλό επίπεδο της τέχνης και την χρήση της μη αποκρυπτογραφημένης συλλαβικής Γραμμικής Α' γραφής, ταυτόχρονα με την Κρητική προγενή γραφή.

Πόρσι στα 1450 π.Χ. τα μινωικά ανάκτορα εκτός από αυτό της Κνωσού καταστράφηκαν από φυσικές καταστροφές, μάλλον σεισμούς, πιθανά σε συνδυασμό με κοινωνικοπολιτικές αναταραχές. Από τα ανακατασκευασμένα διαπιστώνεται ότι πολλά μινωικά στοιχεία ενσωματώθηκαν στον Μυκηναϊκό πολιτισμό, ενώ μια νέα γραφή, η Γραμμική Β', χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη και την Ηπειρωτική Ελλάδα. Αποτέλεσμα μεταξέλιξη της Γραμμικής Α' και όπως προκύπτει από την αποκρυπτογράφιση της, απέδωκε μια διαφορετικού γλώσσα, την ελληνική.

Πόρσι το 1380-1370 π.Χ. η Κρήτη επέληξε από έναν νέο σεισμό που σήμανε το τέλος του ανακτορικού συστήματος. Κατά την Μετανακτοριική περίοδο σημειώθηκαν νέες αλλαγές στην διοίκηση, ενώ οι πολιτικές και κοινωνικές αναταραχές που σημειώθηκαν στην Ανατολική Μεσόγειο τον 12ο αιώνα π.Χ. προκάλεσαν εσωστρέφεια και δημιουργία νέων οικισμών, κυρίως σε σχετικά θετικές του νησιού.

Paleolithic stone tools from the south shores of the Rethymno Prefecture demonstrate the arrival of early hominins in Crete by sea. Microlithic tools from the same area indicate human presence also during the Mesolithic period. The earliest traces of settlement for the Neolithic period were identified at Knossos by the end of this period the entire island of Crete was inhabited.

The Minoan civilization rose, flourished, and declined on the island of Crete during the time period from ca. 3200 to ca. 1050 BC. It was characterized by the use of copper and its technology, its unique art and architecture, centralized administration, the invention of scripts, the development of seafaring, and a dense trade network with the Eastern Mediterranean.

The first palaces, complex buildings which also served as administrative centres, were constructed in Crete ca. 1900 BC. Socio-economic bureaucracy was organized through a sealing system and the use of the Cretan hieroglyphic script, as yet undeciphered. These early palatial centres were destroyed by earthquake ca. 1700 BC.

The Neopalatial period witnessed the acme of Minoan culture, whose influence was strong in the Mediterranean. It was marked by the construction of new monumental palaces, great artistic achievements, and the use of the syllabic Linear A script, also undeciphered, along with the Cretan hieroglyphic script.

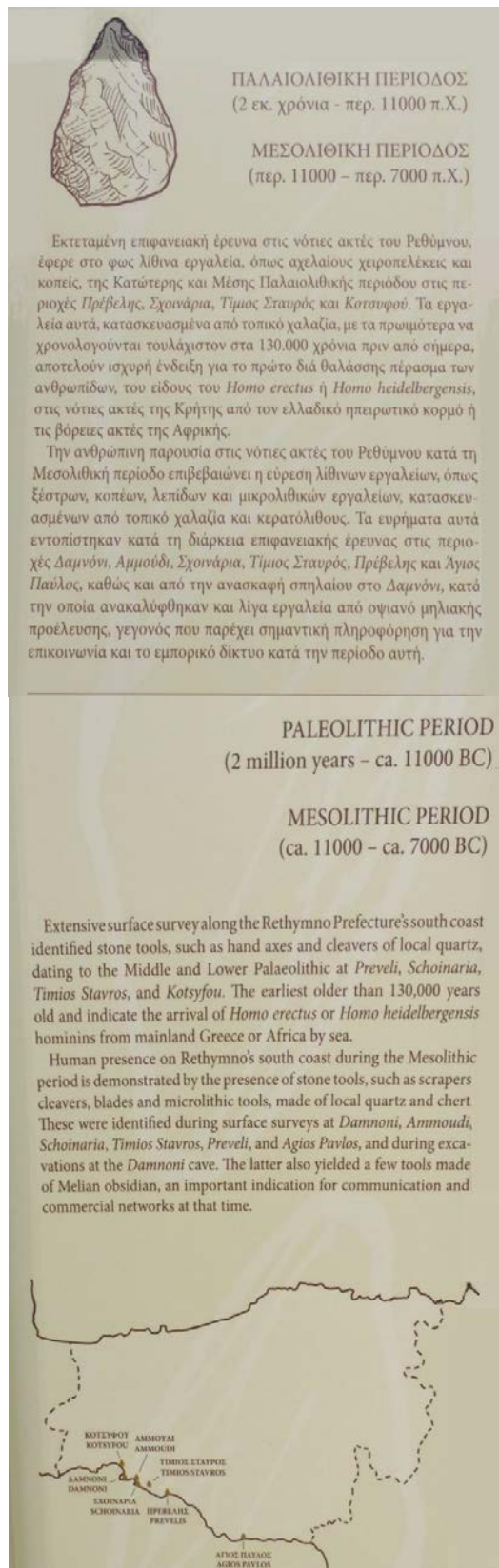
Natural hazards, probably earthquakes, in combination with socio-political unrest led to the demise of all minoan palaces in 1450 BC. The only palace still functioning was the one at Knossos. Archaeological discoveries show that Minoan culture incorporated Mycenaean features, and a new script, Linear B, a derivative of Linear A used for transcribing a form of the Greek language, was used in Crete and the Greek mainland.

In 1380-1370 BC another earthquake hit Crete marking the end of the palatial system. The Postpalatial period saw changes in the administration, whereas socio-political unrest in the Eastern Mediterranean during the 12th century BC brought about population movements, the creation of new settlements mostly on the island's naturally fortified hilltops, and a tendency to introversion.

Εικόνα 18: Εποτύχιο κείμενο με πληροφορίες για τους προϊστορικούς χρόνους. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 19:Επιτοίχια κείμενα της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 20: Επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής Περιόδου. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



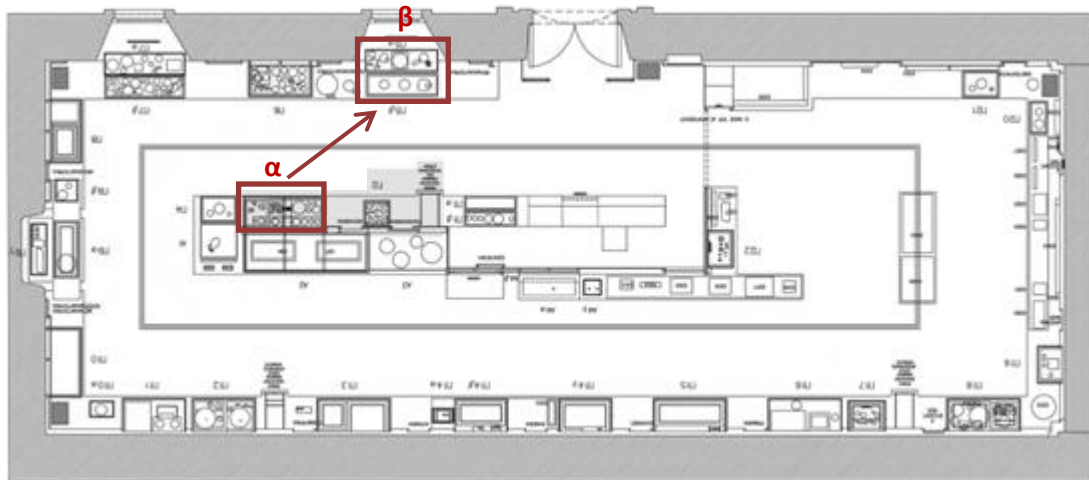
Εικόνα 21: Προθήκη με λίθινα εργαλεία της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής Περιόδου. Στα αριστερά βρίσκεται κείμενο με πληροφορίες σχετικά με τους Παλαιολιθικούς και τους Μεσολιθικούς Χρόνους στον νομό, και στα δεξιά βρίσκεται αντίστοιχο κείμενο με πληροφορίες σχετικά με τους Νεολιθικούς Χρόνους. Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 22: Προθήκη με εκθέματα της Νεολιθικής Περιόδου.  
 Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου. Λήψη από βόρεια.  
 (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Storriana)



Εικόνα 23: Προθήκη με τις σφραγίδες από τη νεκρόπολη των Αρμένων.  
 Τα εκθέματα συνοδεύονται και από σχεδιαστική απόδοση των παραστάσεων  
 με τις οποίες κοσμούνται.  
 Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου  
 (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Storriana)



Εικόνα 24: Κάτοψη της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύεται με βέλη η προτεινόμενη πορεία από την προθήκη με τα εκθέματα της Νεολιθικής Περιόδου (α), στην προθήκη με τα εκθέματα της Προανακτορικής περιόδου (β).  
 (Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))



Εικόνα 25: Η προθήκη με τα εκθέματα της Προανακτορικής Περιόδου. Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου  
 (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 26: Η προθήκη με τα εκθέματα της Προανακτορικής Περιόδου από το Χαμαλεύρι.  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



### ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (περ. 3200 – περ. 1900 π.Χ.)

Στην αυγή του μινωικού πολιτισμού, κατά την Προανακτορική περίοδο, στην περιοχή του Ρεθύμνου διαπιστώνεται συνέχιση της κατοίκησης σε παλαιότερες θέσεις αλλά και ίδρυση νέων οικισμών.

Γύρω στα 2600 π.Χ. χρονολογείται η πρωιμότερη φάση του σημαντικού οικισμού στο Χαμαλεύρι, με διάρκεια ζωής σε όλους τους Μινωικούς χρόνους, και με την κατοίκηση να επιβεβαιώνεται τόσο στα παράλια, στον Σταυρωμένο, όσο και στα χαμηλά και εύφορα υψώματα της Κακαβέλας και των Τσικουριανών, όπου μεταξύ άλλων έχει ανακαφεί υπαίθρια εργαστηριακή εγκατάσταση παραγωγής αρωματικών ελαίων.

Οικιστικό σύνολο του 2800-2600 π.Χ. έχει ανακαφεί στην Κορυφή του Κουκογιάννη στις Ελλένες, ενώ στα 2600-2300 π.Χ. χρονολογείται οικισμός στη θέση Κουπιά στη Βιράν Επισκοπή και οικιστική εγκατάσταση στο Καβούσι.

Στην αρχή της περιόδου, επιβεβαιώνεται η σποραδική κατοίκηση των σπηλαίων Μελιδονίου και Ζωνιανών και η ανθρώπινη παρουσία στο λόφο των Γριβιλών και την Ελευθέρα, ενώ προς το τέλος της περιόδου κατοικήθηκε η παράκτια θέση στην Παναγία του Χάρακα.

Ίχνη ανθρώπινης παρουσίας ανιχνεύονται στην κορυφή Κορακιάς των Ατσιπιδών ήδη από τα 2300-1900 π.Χ. και στο Βρύσινα αντίστοιχα από τα 2100-1900 π.Χ.

### PREPALATIAL PERIOD (ca. 3200 – ca. 1900 BC)

At the outset of the Minoan civilization, in the Prepalatial period, occupation at earlier sites continued, and new sites were established in the Rethymno Prefecture.

The important settlement at *Chamalevri*, which was occupied throughout the Minoan period, was established in 2600 BC. Habitation is also attested on the coast, at Stavromenos, but also on the low, fertile slopes of Kakavela and Tsikouriana, where an open-air industrial unit specializing in the manufacture of aromatic oils was excavated.

A settlement dating to 2800-2600 BC was excavated at Koryfi tou Koukogianni at *Ellenes*. In 2600-2300 BC, habitation is attested at Koupia in *Viran Episkopi* and *Kavousi*.

During the early phases of this period the caves of *Melidoni* and *Zoniana* were sporadically inhabited, as were *Grivila* and *Eleutherna*. The coastal site of *Panagia tou Charaka* was inhabited towards the end of this period.

Human presence on Mount *Korakias* at *Atsipades* dates back to 2300-1900 BC, and at *Vryssinas* to 2100-1900 BC.



Εικόνα 27: Επιτοίχιο κείμενα με πληροφορίες σχετικά με τη Προανακτορική Περίοδο  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



### ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (περ. 1900 – περ. 1700 π.Χ.)

Κατά την περίοδο αυτή, εποχή ανέγερσης των πρώτων μινωικών ανακτόρων, στην περιοχή του Ρεθύμνου ιδρύθηκαν πολλές νέες οικιστικές εγκαταστάσεις και συνεχίστηκε η ζωή σε παλαιότερους οικισμούς με επέκταση των ορίων τους.

Στο Μοναστηράκι ανασκάφηκε σημαντικό ανακτορικό συγκρότημα με διοικητικό χαρακτήρα, το οποίο συνδέεται άμεσα με την Φαιστό, όπως αποδεικνύεται από την εύρεση δύο αρχαίων σφραγισμάτων, αντιστοιχούν με το αρχείο της Φαιστός. Ο οικισμός στο Αποδούλου, με σαφή στοιχεία πολιοδομικής οργάνωσης, βρίσκεται σε φυσικό πέρασμα της κοιλάδας του Αμαρίου και αποτέλεσε τον ενδιάμεσο σταθμό μεταξύ Φαιστός και Μοναστηρακίου.

Η κατοίκηση συνεχίστηκε στο οικιστικό κέντρο του Χαμαλευρίου, με σαφή επέκταση των ορίων του, όπως και στο Καβούσι, ενώ στο Κρυονέρι εντοπίστηκε νέα οικιστική εγκατάσταση. Αρχικά η κατοίκηση στη Ζώμιθο, η οποία εξελίχθηκε σε σημαντικό κέντρο κατά την Νεοανακτορική περίοδο. Στο τέλος της περιόδου ιδρύθηκαν οι παράκτιοι οικισμοί στην Παναγία του Χάρακα, την Κατεβιάτη, τους Πέρα Γαλιώνος και στη μετάβαση στη Νεοανακτορική ο επίσης παράκτιος οικισμός στο Καλό Χωράφι. Οι οικισμοί αυτοί σε φυσικούς κόλπους κατά μήκος της βόρειας ακτής, πιθανά σχετίζονται με τα μεταλλοφόρα εδάφη της περιοχής.

Κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο χρονολογείται το φαινόμενο λατρείας σε κορυφές βουνών, τα λεγόμενα Ιερά Κορυφές, ειδικό χαρακτηριστικό του Μινωικού πολιτισμού. Στο Ρεθύμνο ιερά κορυφές έχουν εντοπιστεί στις Ατσιπίδες, το Σπήλι, τη Μαύρου Κορυφή και τον Βρύσινα.

### PROTOPALATIAL PERIOD (ca. 1900 – ca. 1700 BC)

During the Protopalatial period, when the first Minoan palaces were founded, several new settlements were established in the Rethymno Prefecture, while life continued in the older, now expanded, settlements.

An important palatial centre with administrative character excavated at *Monastiraki* was directly associated with Phaistos, as the discovery of two sealing archives similar to the one at Phaistos indicates. Located in a natural pass in the Amari valley and laid out on an urban plan, the settlement at *Apodoulou* was an intermediate stop on the route between Phaistos and *Monastiraki*.

Occupation continued at *Chamalevri*, where the settlement clearly expanded, and *Kavousi*, and a new settlement was established at *Kryoneri*. *Zominthos*, which developed into an important centre during the Neopalatial period, was also established in this period. Towards the end of the Protopalatial period coastal settlements were established in natural coves, at *Panagia tou Charaka*, *Katevati* and *Pera Galimoi* and during the transition to the Neopalatial period at *Kalo Chorafi*, possibly because of the region's metalliferous soils.

During the Protopalatial period worshipping on mountain peaks is attested and Peak Sanctuaries became a distinctive feature of Minoan civilization. In the Rethymno Prefecture peak sanctuaries were established at *Atsipades*, *Spili*, *Mavrou Koryfi* and *Vryssinas*.



Εικόνα 28: Επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες σχετικά με την Παλαιοανακτορική Περίοδο.  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)





Εικόνα 29: Προθήκη με εκθέματα από το Μοναστηράκι Αμαρίου.  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου.  
Λήψη από Βόρεια.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 30: Προθήκες με ευρήματα από τον Παλαιοανακτορικό οικισμό του Αποδούλου (πάνω) και με εκθέματα από τα Ιερά Κορυφής στις Ατσιπάδες και στον Βρύσινα. Στα αριστερά διακρίνεται λίθινος λύχνος από το Μυξόρρουμα που ανάγεται στη Νεοανακτορική περίοδο.

Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.

(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



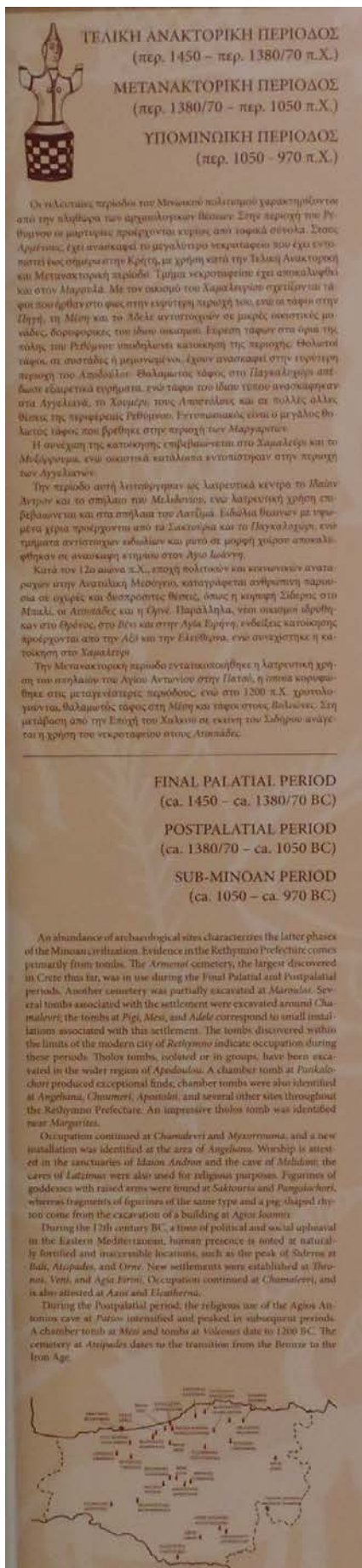
Εικόνα 31: Τμήμα της δυτικής και της βόρειας πτέρυγας της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Λήψη από νότια.  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού μουσείου Ρεθύμνου  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



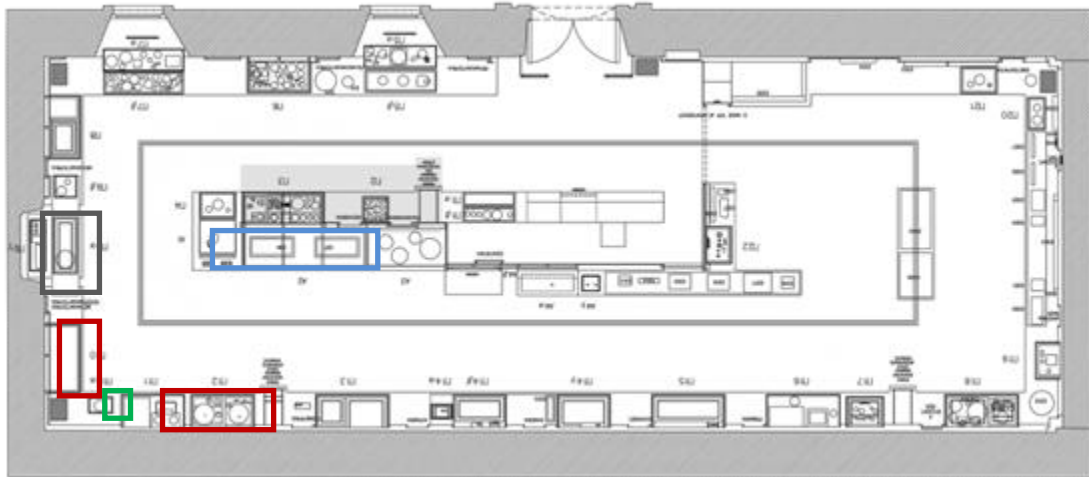
Εικόνα 32: Εκθέματα των αρχών της Νεοανακτορικής περιόδου από το Καλό Χωράφι.  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
Λήψη από βορειοδυτικά.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο Ν. Stroppiana)



Εικόνα 33: Εκθέματα Νεοανακτορικής Περιόδου από τον Σταυρωμένο (αριστερά) και επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες για τη Νεοανακτορική περίοδο (δεξιά). Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 34: Επιτοίχιο κείμενο με πληροφορίες σχετικά με την Τελική Ανακτορική, τη Μετανακτορική και την Υπομινωική περίοδο. Περιοδική Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου (Πηγή εικόνας:φωτογραφικό αρχείο Ν.Στροπριανού)



Εικόνα 35: Κάτοψη της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Υποδεικνύεται με μαύρο η προθήκη με εκθέματα από τη Ζώμυνο, με κόκκινο η προθήκη με εκθέματα ταφικών συνόλων, με πράσινο η προθήκη με το καλάθι με πώμα και με με γαλάζιο η προθήκη με τις λάρνακες των Αρμένων. (Πηγή εικόνας: [www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr))



Εικόνα 36: Προθήκη με εκθέματα της Υστερομινωικής νεκρόπολης των Αρμένων. Περιοδική έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου (πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 37: Καλάθι με πόμα από τη Νεκρόπολη των Αρμένων (1450-1200).  
Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
(Πηγή εικόνας: <http://www.archmuseumreth.gr>)

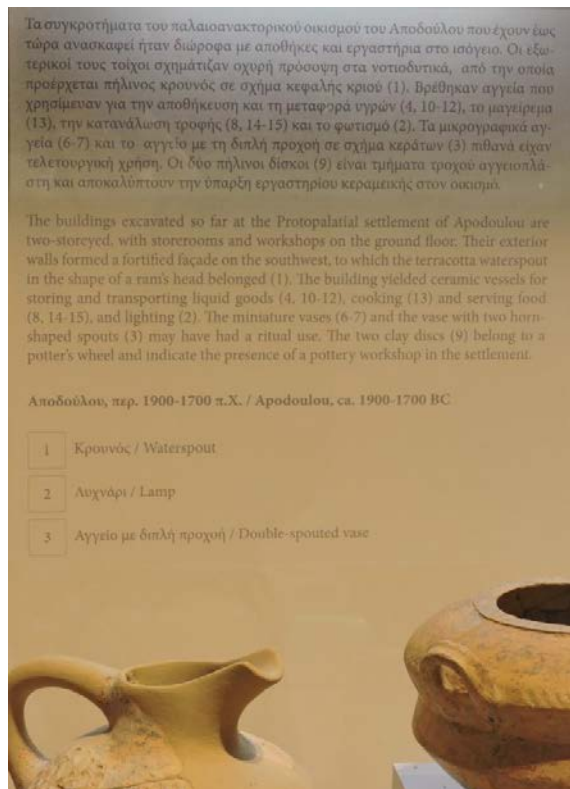


Εικόνα 38: Η νότια πτέρυγα της έκθεσης. Λήψη εικόνας από βορειοδυτικά.  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)

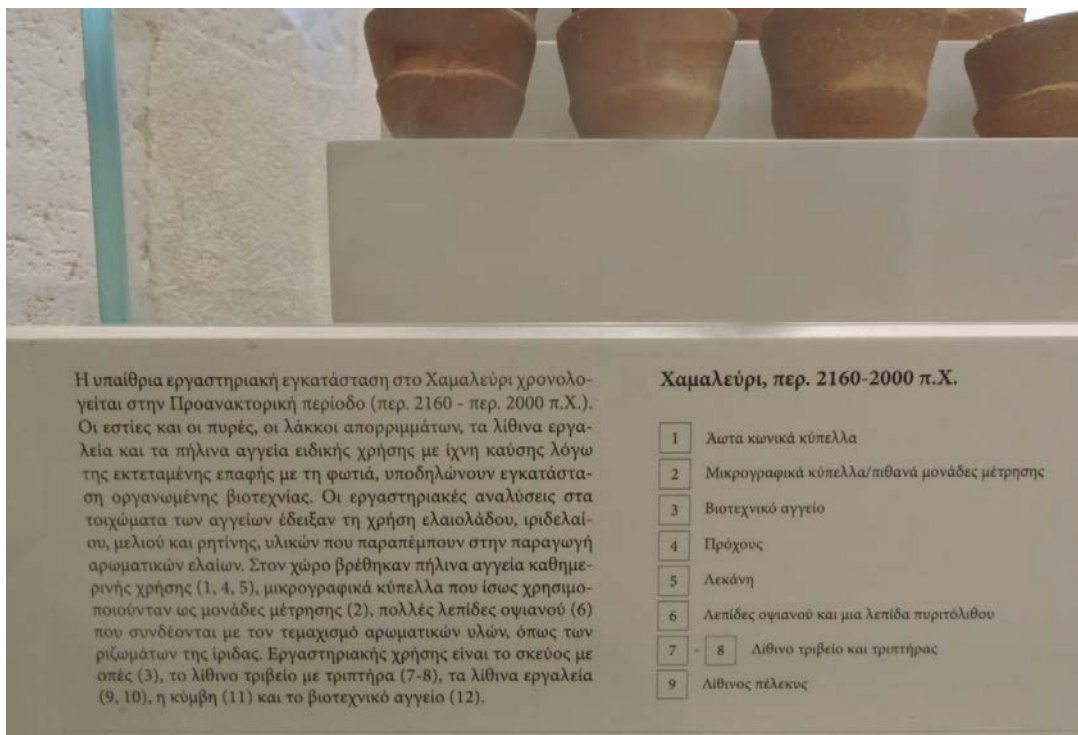




Εικόνα 39: Προθήκη με ευρήματα ταφικών συνόλων.  
 Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
 (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 40: Λεπτομέρεια του ερμηνευτικού  
 κειμένου από την προθήκη με εκθέματα από τον  
 παλαιοναχτορικό οικισμό του Αποδοούλου.  
 Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού  
 Μουσείου Ρεθύμνου.  
 (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό  
 αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 41: Τμήμα του επεξηγηματικού κειμένου από την προθήκη με τα εκθέματα από το Χαμαλεύρι. Λήψη από ανατολικά.  
 Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
 (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)

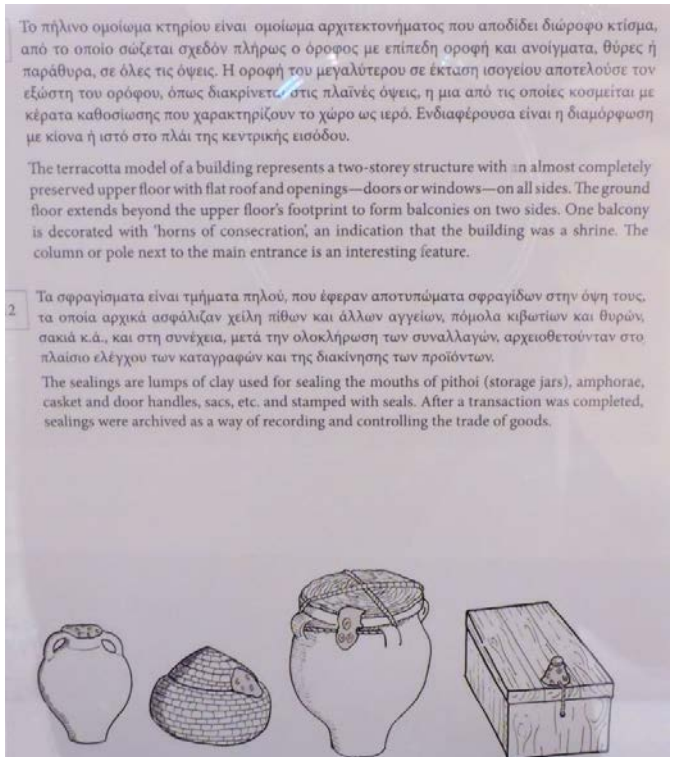
- 1 Φιάλη με τροπιδωτά τοιχώματα, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 6000 π.Χ.
- 2 Αρύταινα/κουτάλα, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 6000 π.Χ.
- 3 Άωτη φιάλη με αυλακωση στο χείλος, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 6000 π.Χ.
- 4 Καρποδόχη/Κύπελλο με ψηλό πόδι, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 5 Άωτο καρινωτό αγγείο διακοσμημένο με κομβία, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 6000 π.Χ.
- 6 Σκύφος/αγγείο πόσης, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 6000 π.Χ.
- 7 Χύτρα, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 6000 π.Χ.
- 8 Φιάλη με διακόσμηση εγχάρακτων τριγώνων, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 9 Σκύφος/αγγείο πόσης, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 10 Αρύταινα/κουτάλα, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 11 Πήλινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 12 Λίθινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 13 Μαρμάρινο βιολόσχημο ειδώλιο Κυκλαδικού Τύπου, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 14 Ανθρωπόμορφο σχηματοποιημένο ειδώλιο, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 15 Λίθινα αντικείμενα με οπές ανάρτησης/περίαπτα ή φυλαχτά (:), Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ.
- 16 Πυξίδα/σώμα κλειστού αγγείου, Σπήλαιο Ελλενών, περ. 3200 π.Χ.
- 17 Δίωτο αγγείο, Αξός, περ. 3200 π.Χ.
- 18 Τμήμα λαβής αγγείου με κερατοειδή απόληξη, Σπήλαιο Μελιδονίου, περ. 3200 π.Χ.
- 19 Τμήμα χείλους αγγείου με οπές, Σπήλαιο Ζωνιανών, περ. 3200 π.Χ.
- 20 Τμήμα ποδιού (:) αγγείου με εγχάρακτη διακόσμηση, Σπήλαιο Ζωνιανών, περ. 3200 π.Χ.
- 21 Τμήμα ποδιού (:) αγγείου με εγχάρακτη διακόσμηση, Σπήλαιο Ζωνιανών, περ. 3200 π.Χ.

ην προθήκη των

φικό αρχείο



Εικόνα 43: Σχεδιαστική αποκατάσταση του τρόπου στείλωσης των πελέκεων σύμφωνα με τον Χρ. Τσουντά. Λεπτομέρεια από την προθήκη των Νεολιθικών εκθεμάτων. Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N. Stroppiana)



Εικόνα 43: Σχεδιαστική αποκατάσταση της λειτουργίας των σφραγισμάτων. Λεπτομέρεια από την προθήκη των εκθεμάτων από το Μοναστηράκι Αμαρίου. Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου (Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N. Stroppiana)



Εικόνα 45: Χρυσό Έλασμα και σχεδιαστική αποκατάσταση αυτού, από τον θολωτό τάφο των Μαργαριτών.

Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
(Πηγή εικόνας: N.Stroppiana)



Εικόνα 46: Τμήμα λίθινης τράπεζας προσφορών με επιγραφή Γραμμικής Α (1700-1500 π.Χ) από το Βρύσινα και σχεδιαστική απόδοση των συμβόλων της Γραμμικής Α.  
Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 47: Τετραεδρική σφραγίδα με σύμβολα κρητικής ιερογλυφικής (1900-1700 π.Χ.) από τον Βρύσινα και σχεδιαστική απόδοση των συμβόλων της γραφής.  
Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου

(Πηγή εικόνας:φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 48: Η οθόνη στη νότια πτέρυγα της έκθεσης.  
Προσωινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.  
Λήψη από τα νότια.  
(Πηγή εικόνας:φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)

**Φεστιβάλ Πολιτισμού,  
Μνημεία και Πόλη:**  
ένας διάλογος σε εξέλιξη

Πολιτισμική Κρήτης,  
Σχολή Αρχαίων Όσων μνημείων  
Επιμελητήριο Επιστημονικών, Ιστορικών  
& Οικιστικών Αρχαιοεπιστημονικών  
Υπηρεσιών, Αρχαία Ρεθύμνου  
Επιστημονικό κέντρο

Μουσείο Ρεθύμνου  
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου

**Παρασκευή 16 Ιουνίου 2017,  
ώρα 19.00**

Παρουσίαση μελετών μεταπτυχιακών φοιτητών  
της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πολυτεχνείου Κρήτης  
υπό την επίβλεψη της επίκουρης καθηγήτριας  
**Αμαλίας Κωτσάκη**

Αντώνης Αναστασίου, Μαρία Βαλκιά, Ιωάννα Βαρού, Μαρίτσα Ζηριάνου,  
Ελένη Κουλουράκη, Μαρία Κουλουράκη, Κατερίνα Μουρατίκη,  
Ηλίας Μοραλογιάννης, Γίνα Στέλις, Οάγια Τσιουτουδακή

Στρογγυλό τραπέζι με τη συμμετοχή εκπαιδευτικών  
φορέων:

Αμαλία Κωτσάκη, επίκουρη καθηγήτρια Πολυτεχνείου Κρήτης,  
Διηγήτριας Μοραλογιάννης Ηλένης, αντιπεριφερειάρχη Ανάπτυξης  
Κρήτης,  
Πίπη Μπαρκάκη, Πυλάδας της Κ.Ε.Δ.Η.Ρ. και της Επιμερήσιας  
Τουριστικής Ανάπτυξης Δήμου Ρεθύμνου,  
Αναστασία Τζιγκουνάκη, Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου,  
Μάνος Τσιτσανής, παρασκευαστής,  
Ross Daly, μουσικός

Συζήτηση με το κοινό.

**Ενετικός Ναός Αγίου Φραγκίσκου** -  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
Αγίου Φραγκίσκου 4, Παλιά Πόλη Ρεθύμνου

Εικόνα 49: Η αφίσα της δράσης «Φεστιβάλ Πολιτισμού, Μνημεία και Πόλη: ένας διάλογος σε εξέλιξη»  
(Πηγή εικόνας: <https://www.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/>)

**ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ**

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου σας προσκαλεί στον κύκλο διαλέξεων:  
**Ανθρώπων Πράγματα**

Την ενδιαφέρουσα διάλεξη με τίτλο

**‘Ότι δίνει αξία στη ζωή δίνει αξία και στο θάνατο’.**  
*‘Antoine de Saint Exupery*

**Το Προ- και Παλαιο-ανακτορικό νεκροταφείο του Πετρά Σητείας**

θα παρουσιάσει  
η επίσημη διευθύντρια του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και  
διευθύντρια των ανασκαφών Πετρά Σητείας, **Δρ Μεταξία  
Τσιτσιπούλου.**

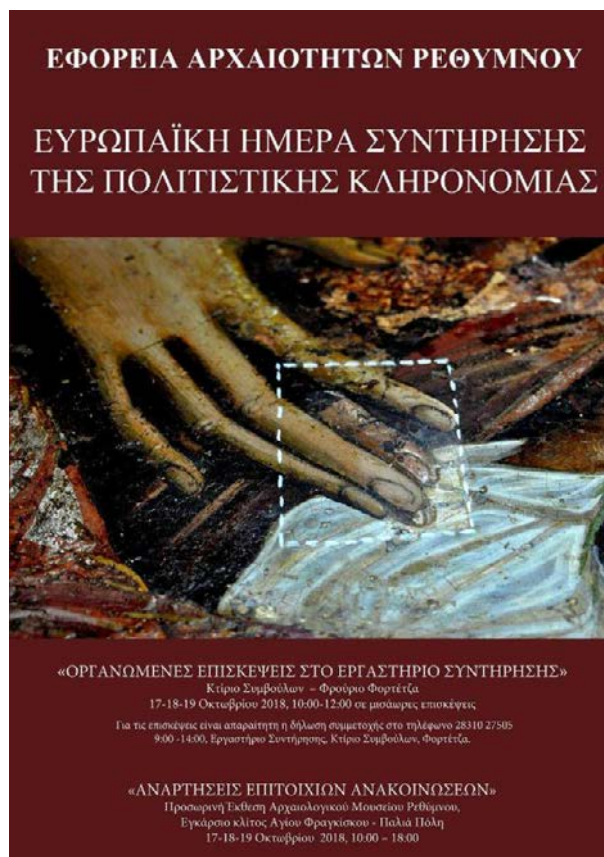
Ενετικός Ναός Αγίου Φραγκίσκου – Εγκάρσιο κλίτος –  
Προσωρινή Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
Αγίου Φραγκίσκου 4, Παλιά Πόλη Ρεθύμνου

**Παρασκευή, 25 Αυγούστου 2017, 8:30 μ.μ.**

αρχαιολογικό  
μουσείο  
ρεθύμνου

Η Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου  
Αναστασία Τζιγκουνάκη

Εικόνα 5: Η αφίσα της διάλεξης «Ό,τι δίνει αξία στη ζωή δίνει αξία και στο θάνατο: Το Προ- και Παλαιο-  
ανακτορικό νεκροταφείο του Πετρά Σητείας»  
(Πηγή εικόνας: <https://www.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/>)



Εικόνα 51: Η αφίσα της δράσης «Οργανωμένες επισκέψεις στο εργαστήριο συντήρησης»  
(Πηγή εικόνας: <https://www.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/>)



Εικόνα 52: Η αφίσα της δράσης «Διεθνής Ημέρα Μουσείων και Ευρωπαϊκή Νύχτα Μουσείων 2018 :  
<https://www.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/>)





Εικόνα 53: Η αφίσα της δράσης «Το Πέρασμα».

(Πηγή εικόνας: : <https://www.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/>)



Εικόνα 54: Η αφίσα της έκθεσης «Κρήτη. Αναδυόμενες Πόλεις: Απτέρα-Ελευθέρνα-Κνωσός, τρεις αρχαίες πόλεις ζωντανεύουν»

(Πηγή εικόνας: <https://www.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/>)



Εικόνα 55: Το λάβαρο του μουσείου, επί της Οδού Αγ.Φραγκίσκου.  
Λήψη από την Οδό Εθν.Αντιστάσεως με κατεύθυνση προς τα νότια.  
(Πηγή εικόνας: φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 56: Το λάβαρο του μουσείου και η ένδειξη προς το μουσείο από την πλευρά της Πλ.Μικρασιατών. Λήψη από δυτικά.  
(Πηγή εικόνας:φωτογραφικό αρχείο N.Stroppiana)



Εικόνα 57: Το λάβαρο του μουσείου και η ένδειξη προς το μουσείο από την πλευρά της Πλ.Μικρασιατών. Στο βάθος διακρίνεται η είσοδος της έκθεσης επί της Οδού Αγ.Φραγκίσκου. Λήψη από βορειοδυτικά.  
(Πηγή εικόνας:φωτογραφικό αρχείο N.Storriana)

## Πίνακες

Εκπαίδευση: * Τι είδους μουσεία προτιμάτε; Crosstabulation									
		Τι είδους μουσεία προτιμάτε;					Total		
		Ιστορικά	Μουσεία Τέχνης	Λαο-γραφικά	Φυσικής Ιστορίας	Αρχαιο-λογικά			
Εκπαίδευση:	Δημοτικό	Count	1	0	2	0	0	3	
		% within Εκπαίδευση:	33,3%	0,0%	66,7%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Γυμνάσιο	Count	0	0	4	0	0	4	
		% within Εκπαίδευση:	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Λύκειο	Count	11	20	19	4	38	92	
		% within Εκπαίδευση:	12,0%	21,7%	20,7%	4,3%	41,3%	100,0%	
	Πανεπι-στήμιο	Count	13	18	7	4	42	84	
		% within Εκπαίδευση:	15,5%	21,4%	8,3%	4,8%	50,0%	100,0%	
	Total		Count	25	38	32	8	80	183
			% within Εκπαίδευση:	13,7%	20,8%	17,5%	4,4%	43,7%	100,0%

Πίνακας 1

Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία; * .Εκπαίδευση: Crosstabulation							
		.Εκπαίδευση:			Total		
		Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Λύκειο	Παν/μιο			
Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;	Οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς	Count	0	24	19	43	
		% within .Εκπαίδευση:	0,0%	26,1%	22,6%	23,5%	
	Οι πληροφορίες ήταν επαρκείς	Count	5	68	64	137	
		% within .Εκπαίδευση:	71,4%	73,9%	76,2%	74,9%	
	Οι πληροφορίες ήταν υπερβολικές	Count	2	0	1	3	
		% within .Εκπαίδευση:	28,6%	0,0%	1,2%	1,6%	
	Total		Count	7	92	84	183
			% within .Εκπαίδευση:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 2

<b>Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων * Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία; Crosstabulation</b>					
Count					
		Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;			Total
		Οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς	Οι πληροφορίες ήταν επαρκείς	Οι πληροφορίες ήταν υπερβολικές	
Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων	<30' / κείμενο	21	17	0	38
	περίπου 1 λεπτό / κείμενο	3	92	45	140
	1-2 λεπτά / κείμενο	2	0	3	5
Total		26	109	48	183

Πίνακας 3

<b>.Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα; * .Εκπαίδευση: Crosstabulation</b>						
		.Εκπαίδευση:			Total	
		Δημοτικό / Γυμνάσιο	Λύκειο	Παν/μιο		
.Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;	Ναι, μου λύθηκαν όλες οι απορίες	Count	4	76	57	137
		% within .Εκπαίδευση:	57,1%	82,6%	67,9%	74,9%
	Όχι, έχω αναπάντητα ερωτήματα	Count	3	16	27	46
		% within .Εκπαίδευση:	42,9%	17,4%	32,1%	25,1%
Total		Count	7	92	84	183
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 4

<b>Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο; * Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα; Crosstabulation</b>						
			Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα;		Total	
			Τα Μινωικά	Όλα		
Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	Ναι	Count	35	110	145	
		% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	24,1%	75,9%	100,0%	
		% within Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα;	79,5%	79,1%	79,2%	
	Όχι	Count	9	29	38	
		% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	23,7%	76,3%	100,0%	
		% within Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα;	20,5%	20,9%	20,8%	
	Total		Count	44	139	183
			% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	24,0%	76,0%	100,0%
			% within Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα;	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 5

**Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο; \* Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας**

συγκεκριμένης περιόδου; Crosstabulation					
			Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;		Total
			Τα Μινωικά	Όλα	
Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;	Ναι	Count	109	36	145
		% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;	75,2%	24,8%	100,0%
		% within Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;	78,4%	81,8%	79,2%
	Όχι	Count	30	8	38
		% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;	78,9%	21,1%	100,0%
		% within Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;	21,6%	18,2%	20,8%
Total	Count	139	44	183	
	% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;	76,0%	24,0%	100,0%	
	% within Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;	100,0%	100,0%	100,0%	

Πίνακας 6

**Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο; \* Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα δείτε στην εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;**

Crosstabulation							
		Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα δείτε στην εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;					Total
		Μινωικά εκθέματα	Μινωικά και άλλο	Δγ/Δα	Μινωικά εκθέματα και εκθέματα Εποχής του Λίθου		
Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	Ναι	Count	102	18	23	2	145
		% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	70,3%	12,4%	15,9%	1,4%	100,0%
		% within Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα δείτε στην εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών Χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;	85,7%	51,4%	92,0%	50,0%	79,2%
	Όχι	Count	17	17	2	2	38
		% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπείτε στο μουσείο;	44,7%	44,7%	5,3%	5,3%	100,0%
		% within Τι είδους εκθέματα	14,3%	48,6%	8,0%	50,0%	20,8%



		θεωρείτε πως θα δείτε στην εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών Χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;					
Total	Count	119	35	25	4	183	
	% within Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;	65,0%	19,1%	13,7%	2,2%	100,0%	
	% within Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα δείτε στην εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών Χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Πίνακας 7

<b>Μετά την επίσκεψη άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο; * (πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία στον νομό; Crosstabulation</b>							
		(πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία στον νομό;				Total	
		Μινωικά εκθέματα	Μινωικά και άλλο	Δγ/Δα	Άλλο		
Μετά την επίσκεψη	Ναι	Count	90	8	8	2	108
		% within (πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς	76,3%	25,0%	42,1%	100,0%	63,2%

άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο;		πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία στον νομό;					
	Όχι	Count	28	24	11	0	63
		% within (πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία στον νομό;	23,7%	75,0%	57,9%	0,0%	36,8%
Total		Count	118	32	19	2	171
		% within (πριν την επίσκεψη) Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία στον νομό;	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 8

<b>Μετά την επίσκεψη άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο; * (πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο; Crosstabulation</b>					
		(πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;			Total
		Τα μινωικά	Όλα		
Μετά την επίσκεψη άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο;	Ναι	Count	57	51	108
		% within (πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;	60,6%	66,2%	63,2%
	Όχι	Count	37	26	63

		% within (πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;	39,4%	33,8%	36,8%
Total	Count		94	77	171
		% within (πριν την επίσκεψη) Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 9

Σχόλιο	Φύλο	Τάξη	Μ. Επ. Μητ	Μ. Επ. Πατ.
βαρετή επίσκεψη	A	A' Λυκ.	Λύκ.	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	A	γ' Λυκ.	Παν/μιο	Λύκειο
βαρετή επίσκεψη	A	A' Γυμν.	Λύκ.	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	A	A' Λυκ.	Λύκ.	Λύκειο
βαρετή επίσκεψη	K	Γ' Λυκ.	Λύκ.	Λύκειο
βαρετή επίσκεψη	K	B' Λυκ.	Παν/μιο	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	A	B' Λυκ.	Παν/μιο	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	A	A' Λυκ.	Παν/μιο	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	K	A' Γυμν.	Παν/μιο	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	K	B' Λυκ.	Λύκειο	Γυμνάσιο
βαρετή επίσκεψη	A	Δ' Δημ.	Παν/μιο	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	K	Δ' Δημ.	Λύκειο	Παν/μιο
βαρετή επίσκεψη	K	Ε' Δημ.	Παν/μιο	Λύκειο
βαρετή επίσκεψη	A	A' Λυκ.	Λύκειο	Λύκειο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	K	Γ' Λυκ.	Λύκειο	Λύκειο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	K	Γ' Λυκ.	Λύκειο	Λύκειο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	A	Γ' Λυκ.	Λύκειο	Παν/μιο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	A	Γ' Λυκ.	Λύκειο	Παν/μιο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	A	A' Λυκ.	Παν/μιο	Παν/μιο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	K	B' Λυκ.	Λύκειο	Παν/μιο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	K	B' Λυκ.	Λύκειο	Παν/μιο
βαρετή εμπειρία, αλλά θετικό γιατί δεν έκαναν μάθημα	A	Γ' Λυκ.	Παν/μιο	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	A	A' Γυμν.	Λύκειο	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	A	A' Γυμν.	Λύκειο	Παν/μιο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	K	B' Λυκ.	Λύκειο	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	A	Ε' Δημ.	Παν/μιο	Παν/μιο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	A	A' Δημ.	Λύκειο	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	K	Δ' Δημ.	Παν/μιο	Παν/μιο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	K	A' Δημ.	Παν/μιο	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	A	A' Δημ.	Παν/μιο	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	K	Ε' Δημ.	Λύκ.	Λύκειο
ενδιαφέρουσα εμπειρία, αλλά κουραστική	A	A' Γυμν.	Παν/μιο	Γυμνάσιο
δεν πίστευαν ότι θα τους ενδιαφέρει η Προϊστορία, αλλά αναθεώρησαν	K	Γ' Λυκ.	Λύκ.	Λύκειο
δεν πίστευαν ότι θα τους ενδιαφέρει η Προϊστορία, αλλά αναθεώρησαν	K	Ε' Δημ.	Λύκ.	Λύκειο
δεν πίστευαν ότι θα τους ενδιαφέρει η Προϊστορία, αλλά αναθεώρησαν	A	A' Λυκ.	Γυμν.	Λύκειο
δεν πίστευαν ότι θα τους ενδιαφέρει η Προϊστορία, αλλά αναθεώρησαν	A	A' Γυμν.	Λύκ.	Λύκειο

Πίνακας 10

Εκπαίδευση: * Τι είδους μουσεία προτιμάτε; Crosstabulation							
			Τι είδους μουσεία προτιμάτε;				Total
			Ιστορικά	Μουσεία Τέχνης	Λαογραφικά	Αρχαιολογικά	
Εκπαίδευση:	Δημοτικό	Count	0	0	1	0	1
		% within Εκπαίδευση:	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
	Γυμνάσιο	Count	1	0	1	1	3
		% within Εκπαίδευση:	33,3%	0,0%	33,3%	33,3%	100,0%
	Λύκειο	Count	5	5	8	12	30
		% within Εκπαίδευση:	16,7%	16,7%	26,7%	40,0%	100,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	4	13	2	10	29
		% within Εκπαίδευση:	13,8%	44,8%	6,9%	34,5%	100,0%

		Εκπαίδευση:					
Total	Count	10	18	12	23	63	
	% within Εκπαίδευση:	15,9%	28,6%	19,0%	36,5%	100,0%	

Πίνακας 11

Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία; * Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων					
Crosstabulation					
		Χρόνος που αφιερώθηκε στη μελέτη των κειμένων			Total
		<1 λεπτό/κείμενο	Περίπου 1 λεπτό/κείμενο	1-2 λεπτά/κείμενο	
Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;	Ανεπαρκεί	3	0	0	3
	Επαρκείς	11	38	11	60
Total		11	41	11	63

Πίνακας 12

Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία; * .Εκπαίδευση: Crosstabulation						
			.Εκπαίδευση:			Total
			Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Λύκειο	Παν/μιο	
Ποιά είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;	Οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς	Count	0	3	0	3
		% within .Εκπαίδευση:	0,0%	10,0%	0,0%	4,8%
	Οι πληροφορίες ήταν επαρκείς	Count	4	27	29	60
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	90,0%	100,0%	95,2%
Total		Count	4	30	29	63
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 13

Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα

ερωτήματα; * .Εκπαίδευση: Crosstabulation						
			.Εκπαίδευση:			Total
			Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Λύκειο	Παν/μιο	
Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;	Ναι, μου λύθηκαν όλες οι απορίες	Count	4	26	21	51
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	86,7%	72,4%	81,0%
	Όχι, έχω αναπάντητα ερωτήματα	Count	0	4	8	12
		% within .Εκπαίδευση:	0,0%	13,3%	27,6%	19,0%
Total		Count	4	30	29	63
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 14

Εκπαίδευση: * Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε; Crosstabulation									
			Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε;					Total	
			Αρχαιο- λογικό	Λαογρα- φικό	Μουσείο Τέχνης	Ιστο- ρικό	Μουσείο Φυσικής Ιστορίας		
Εκπαί- δευση:	Δημοτι- κό	Count	4	11	2	4	0	21	
		% within Εκπαίδευση:	19,0%	52,4%	9,5%	19,0%	0,0%	100,0%	
	Γυμνά- σιο	Count	4	6	2	0	0	12	
		% within Εκπαίδευση:	33,3%	50,0%	16,7%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Λύκειο	Count	50	39	22	14	0	125	
		% within Εκπαίδευση:	40,0%	31,2%	17,6%	11,2%	0,0%	100,0%	
	Παν/μιο	Count	28	25	6	25	1	85	
		% within Εκπαίδευση:	32,9%	29,4%	7,1%	29,4%	1,2%	100,0%	
	Total		Count	86	81	32	43	1	243
			% within Εκπαίδευση:	35,4%	33,3%	13,2%	17,7%	0,4%	100,0%

Πίνακας 15

Εκπαίδευση: * Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε; Crosstabulation								
			Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε;					Total
			Αρχαιο- λογικό	Λαογρα- φικό	Μουσείο Τέχνης	Ιστο- ρικό	Μουσείο Φυσικής Ιστορίας	
Εκπαί- δευση:	Δημοτι- κό	Count	4	11	2	4	0	21
		% within Εκπαίδευση:	19,0%	52,4%	9,5%	19,0%	0,0%	100,0%
	Γυμνά-	Count	4	6	2	0	0	12

	σιο	% within Εκπαίδευση:	33,3%	50,0%	16,7%	0,0%	0,0%	100,0%
	Λύκειο	Count	50	39	22	14	0	125
		% within Εκπαίδευση:	40,0%	31,2%	17,6%	11,2%	0,0%	100,0%
	Παν/μιο	Count	28	25	6	25	1	85
		% within Εκπαίδευση:	32,9%	29,4%	7,1%	29,4%	1,2%	100,0%
Total		Count	86	81	32	43	1	243
		% within Εκπαίδευση:	35,4%	33,3%	13,2%	17,7%	0,4%	100,0%

Πίνακας 16

<b>Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία; * Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη; Crosstabulation</b>					
			Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη;		Total
			Ναι	Όχι	
Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;	Ναι	Count	209	0	209
		% within Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη;	100,0%	0,0%	86,0%
		% of Total	86,0%	0,0%	86,0%
	Όχι	Count	0	34	34
		% within Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;	0,0%	100,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη;	0,0%	100,0%	14,0%
		% of Total	0,0%	14,0%	14,0%

		η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξη;			
		% of Total	0,0%	14,0%	14,0%
Total		Count	209	34	243
		% within Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;	86,0%	14,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξη;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	86,0%	14,0%	100,0%

Πίνακας 17

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,634 <sup>a</sup>	4	,803	,820		
Likelihood Ratio	1,609	4	,807	,883		
Fisher's Exact Test	2,251			,668		
Linear-by- Linear Association	1,489 <sup>b</sup>	1	,222	,230	,132	,038
N of Valid Cases	183					
a. 3 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,61.						
b. The standardized statistic is -1,220.						

**.Εκπαίδευση: \* Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: Crosstabulation**

	Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Total
--	---	-------



			Φιλικό και φιλόξενο	Εχθρικό και απόμακρο	Αδιάφορο και βαρετό	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	4	2	1	7
		% within .Εκπαίδευση:	57,1%	28,6%	14,3%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	3,4%	4,1%	6,3%	3,8%
		% of Total	2,2%	1,1%	0,5%	3,8%
	Λύκειο	Count	56	27	9	92
		% within .Εκπαίδευση:	60,9%	29,3%	9,8%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	47,5%	55,1%	56,3%	50,3%
		% of Total	30,6%	14,8%	4,9%	50,3%
	Παν/μιο	Count	58	20	6	84
		% within .Εκπαίδευση:	69,0%	23,8%	7,1%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	49,2%	40,8%	37,5%	45,9%
		% of Total	31,7%	10,9%	3,3%	45,9%
	Total		Count	118	49	16
% within .Εκπαίδευση:			64,5%	26,8%	8,7%	100,0%
% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:			100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
% of Total			64,5%	26,8%	8,7%	100,0%

Πίνακας 18

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,751 <sup>a</sup>	4	,781	,836		

Likelihood Ratio	2,527	4	,640	,769		
Fisher's Exact Test	1,476			,898		
Linear-by-Linear Association	,584 <sup>b</sup>	1	,445	,518	,266	,079
N of Valid Cases	63					
a. 3 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,83.						
b. The standardized statistic is ,764.						

.Εκπαίδευση: * Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: Crosstabulation						
			Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:			Total
			Φιλικό και φιλόξενο	Εχθρικό και απόμακρο	Αδιάφορο και βαρετό	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	3	1	0	4
		% within .Εκπαίδευση:	75,0%	25,0%	0,0%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	9,1%	5,9%	0,0%	6,3%
		% of Total	4,8%	1,6%	0,0%	6,3%
	Λύκειο	Count	16	7	7	30
		% within .Εκπαίδευση:	53,3%	23,3%	23,3%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	48,5%	41,2%	53,8%	47,6%
		% of Total	25,4%	11,1%	11,1%	47,6%
	Παν/μιο	Count	14	9	6	29
		% within .Εκπαίδευση:	48,3%	31,0%	20,7%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	42,4%	52,9%	46,2%	46,0%
		% of Total	22,2%	14,3%	9,5%	46,0%
Total		Count	33	17	13	63

	% within .Εκπαίδευση:	52,4%	27,0%	20,6%	100,0%
	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	52,4%	27,0%	20,6%	100,0%

Πίνακας 19

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,132 <sup>a</sup>	2	,017
Likelihood Ratio	9,001	2	,011
Linear-by-Linear Association	7,812	1	,005
N of Valid Cases	171		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 11,84.

Σχολείο * Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; Crosstabulation					
			Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;		Total
			Φιλικό	Αδιάφορο και βαρετό	
Σχολείο	Δημοτικό	Count	39	5	44
		% within Σχολείο	88,6%	11,4%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	31,2%	10,9%	25,7%
		% of Total	22,8%	2,9%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	32	12	44
		% within Σχολείο	72,7%	27,3%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	25,6%	26,1%	25,7%
		% of Total	18,7%	7,0%	25,7%
	Λύκειο	Count	54	29	83
		% within Σχολείο	65,1%	34,9%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον	43,2%	63,0%	48,5%

		του μουσείου;			
		% of Total	31,6%	17,0%	48,5%
Total		Count	125	46	171
		% within Σχολείο	73,1%	26,9%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	73,1%	26,9%	100,0%

Πίνακας 20

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	3,091 <sup>a</sup>	2	,213	,202		
Likelihood Ratio	2,764	2	,251	,280		
Fisher's Exact Test	2,982			,195		
Linear-by-Linear Association	1,674 <sup>b</sup>	1	,196	,217	,131	,062
N of Valid Cases	171					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,81.						
b. The standardized statistic is -1,294.						

Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου; * Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; Crosstabulation					
			Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;		Total
			Φιλικό	Αδιάφορο και βαρετό	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	1	2	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	33,3%	66,7%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	0,8%	4,3%	1,8%
		% of Total	0,6%	1,2%	1,8%
	Λύκειο	Count	85	33	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	72,0%	28,0%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον	68,0%	71,7%	69,0%

		του μουσείου;			
		% of Total	49,7%	19,3%	69,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	39	11	50
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	78,0%	22,0%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	31,2%	23,9%	29,2%
		% of Total	22,8%	6,4%	29,2%
Total		Count	125	46	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	73,1%	26,9%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	73,1%	26,9%	100,0%

Πίνακας 21

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,973 <sup>a</sup>	2	,137
Likelihood Ratio	3,489	2	,175
Linear-by-Linear Association	1,338	1	,247
N of Valid Cases	171		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,42.

Crosstab					
			Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;		Total
			Φιλικό	Αδιάφορο και βαρετό	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	4	5	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	44,4%	55,6%	100,0%
		% within Πώς σου	3,2%	10,9%	5,3%

		φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;			
		% of Total	2,3%	2,9%	5,3%
	Λύκειο	Count	70	24	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	74,5%	25,5%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	56,0%	52,2%	55,0%
		% of Total	40,9%	14,0%	55,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	51	17	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	40,8%	37,0%	39,8%
		% of Total	29,8%	9,9%	39,8%
Total		Count	125	46	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	73,1%	26,9%	100,0%
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	73,1%	26,9%	100,0%

Πίνακας 22

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,660 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	16,826	2	,000
Linear-by-Linear Association	2,653	1	,103
N of Valid Cases	183		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,73.

Crosstab					
			Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσείο	Φιλικό και φιλόξενο	Count	59	59	118
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσείο ως:	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις	76,6%	55,7%	64,5%

κό περιβάλλον ως:	Εχθρικό και απόμακρο	εγκαταστάσεις του μουσείου;			
		% of Total	32,2%	32,2%	64,5%
		Count	9	40	49
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	18,4%	81,6%	100,0%
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	11,7%	37,7%	26,8%
	% of Total	4,9%	21,9%	26,8%	
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	9	7	16
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	56,3%	43,8%	100,0%
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	11,7%	6,6%	8,7%
		% of Total	4,9%	3,8%	8,7%
Total	Count	77	106	183	
	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	42,1%	57,9%	100,0%	
	% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	42,1%	57,9%	100,0%	

Πίνακας 23

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,764 <sup>a</sup>	2	,012
Likelihood Ratio	9,738	2	,008
Linear-by-Linear Association	,046	1	,831
N of Valid Cases	62		
a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,24.			

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου; Crosstabulation					
			Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	15	17	32
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	46,9%	53,1%	100,0%
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	60,0%	45,9%	51,6%
		% of Total	24,2%	27,4%	51,6%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	2	15	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το	11,8%	88,2%	100,0%

		μουσειακό περιβάλλον ως:			
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	8,0%	40,5%	27,4%
		% of Total	3,2%	24,2%	27,4%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	8	5	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	61,5%	38,5%	100,0%
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	32,0%	13,5%	21,0%
		% of Total	12,9%	8,1%	21,0%
Total		Count	25	37	62
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	40,3%	59,7%	100,0%
		% within Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	40,3%	59,7%	100,0%

Πίνακας 24

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,479 <sup>a</sup>	1	,034		
Continuity Correction <sup>b</sup>	3,473	1	,062		
Likelihood Ratio	5,412	1	,020		
Fisher's Exact Test				,042	,024
Linear-by-Linear Association	4,453	1	,035		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,19.					
b. Computed only for a 2x2 table					



<b>Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * Ποιά είναι η γνώμη σου για τις μουσειακές εγκαταστάσεις; Crosstabulation</b>						
			Ποιά είναι η γνώμη σου για τις μουσειακές εγκαταστάσεις;		Total	
			Επαρκείς	Ανεπαρκείς		
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	104	21	125	
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	83,2%	16,8%	100,0%	
		% within Ποιά είναι η γνώμη σου για τις μουσειακές εγκαταστάσεις;	70,3%	91,3%	73,1%	
		% of Total	60,8%	12,3%	73,1%	
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	44	2	46	
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	95,7%	4,3%	100,0%	
		% within Ποιά είναι η γνώμη σου για τις μουσειακές εγκαταστάσεις;	29,7%	8,7%	26,9%	
		% of Total	25,7%	1,2%	26,9%	
	Total		Count	148	23	171
			% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	86,5%	13,5%	100,0%
% within Ποιά είναι η γνώμη σου για τις μουσειακές εγκαταστάσεις;			100,0%	100,0%	100,0%	
% of Total			86,5%	13,5%	100,0%	

Πίνακας 25

<b>Chi-Square Tests</b>			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	58,186 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	62,339	2	,000
Linear-by-Linear Association	30,349	1	,000
N of Valid Cases	183		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,91.

Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει; Crosstabulation					
			Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	90	28	118
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	76,3%	23,7%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	86,5%	35,4%	64,5%
		% of Total	49,2%	15,3%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	6	43	49
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	12,2%	87,8%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	5,8%	54,4%	26,8%
		% of Total	3,3%	23,5%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	8	8	16
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	7,7%	10,1%	8,7%
		% of Total	4,4%	4,4%	8,7%
Total		Count	104	79	183
		% within Θα χαρακτηρίζετε το	56,8%	43,2%	100,0%

	μουσειακό περιβάλλον ως:			
	% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	100,0 %	100,0 %	100,0%
	% of Total	56,8%	43,2%	100,0%

Πίνακας 26

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,887 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	25,004	2	,000
Linear-by-Linear Association	9,830	1	,002
N of Valid Cases	63		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,78.

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;					
Crosstabulation					
			Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	27	6	33
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	81,8%	18,2%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	77,1%	21,4%	52,4%
		% of Total	42,9%	9,5%	52,4%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	2	15	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	11,8%	88,2%	100,0%

		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	5,7%	53,6%	27,0%
		% of Total	3,2%	23,8%	27,0%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	6	7	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	46,2%	53,8%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	17,1%	25,0%	20,6%
		% of Total	9,5%	11,1%	20,6%
Total		Count	35	28	63
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	55,6%	44,4%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	55,6%	44,4%	100,0%

Πίνακας 27

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	25,160 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	24,256	2	,000
Linear-by-Linear Association	18,635	1	,000
N of Valid Cases	183		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,58.

Crosstab		
	.Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα	Total

			εφόδια;		
			Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις	Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	13	105	118
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	11,0%	89,0%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	31,7%	73,9%	64,5%
		% of Total	7,1%	57,4%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	22	27	49
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	44,9%	55,1%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	53,7%	19,0%	26,8%
		% of Total	12,0%	14,8%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	6	10	16
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	37,5%	62,5%	100,0%

		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	14,6%	7,0%	8,7%
		% of Total	3,3%	5,5%	8,7%
Total		Count	41	142	183
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	22,4%	77,6%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	22,4%	77,6%	100,0%

Πίνακας 28

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	11,032 <sup>a</sup>	2	,004	,003		
Likelihood Ratio	10,793	2	,005	,007		
Fisher's Exact Test	8,741			,007		
Linear-by-Linear Association	,065 <sup>b</sup>	1	,798	,817	,480	,175
N of Valid Cases	63					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,65.						
b. The standardized statistic is -,255.						

Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: \* Νοιώσατε πως θα έπρεπε να

**έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια; Crosstabulation**

		Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;			Total
			Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις	Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	2	31	33
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	6,1%	93,9%	100,0%
		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	25,0%	56,4%	52,4%
		% of Total	3,2%	49,2%	52,4%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	6	11	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	35,3%	64,7%	100,0%
		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	75,0%	20,0%	27,0%
		% of Total	9,5%	17,5%	27,0%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	0	13	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	0,0%	100,0%	100,0%

		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	0,0%	23,6%	20,6%
		% of Total	0,0%	20,6%	20,6%
Total		Count	8	55	63
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	12,7%	87,3%	100,0%
		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	12,7%	87,3%	100,0%

Πίνακας 29

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	12,619 <sup>a</sup>	1	,000		
Continuity Correction <sup>b</sup>	10,784	1	,001		
Likelihood Ratio	11,138	1	,001		
Fisher's Exact Test				,001	,001
Linear-by-Linear Association	12,545	1	,000		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,38.					
b. Computed only for a 2x2 table					

**Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; \* Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;**



<b>Crosstabulation</b>					
			Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;		Total
			Ναι	Όχι	
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	8	117	125
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	6,4%	93,6%	100,0%
		% within Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;	40,0%	77,5%	73,1%
		% of Total	4,7%	68,4%	73,1%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	12	34	46
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	26,1%	73,9%	100,0%
		% within Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;	60,0%	22,5%	26,9%
		% of Total	7,0%	19,9%	26,9%
	Total	Count	20	151	171
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	11,7%	88,3%	100,0%
% within Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση;		100,0%	100,0%	100,0%	

	% of Total	11,7%	88,3%	100,0%
--	------------	-------	-------	--------

Πίνακας 30

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	79,411 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	80,162	2	,000
Linear-by-Linear Association	47,527	1	,000
N of Valid Cases	183		
a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,63.			

Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;					
Crosstabulation					
			Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι, την απέτρεψε	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	109	9	118
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	92,4%	7,6%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	83,8%	17,0%	64,5%
		% of Total	59,6%	4,9%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	12	37	49
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	24,5%	75,5%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	9,2%	69,8%	26,8%

		περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;			
		% of Total	6,6%	20,2%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	9	7	16
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	56,3%	43,8%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	6,9%	13,2%	8,7%
		% of Total	4,9%	3,8%	8,7%
Total		Count	130	53	183
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	71,0%	29,0%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	71,0%	29,0%	100,0%

Πίνακας 31

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	33,344 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	37,342	2	,000
Linear-by-Linear Association	13,676	1	,000
N of Valid Cases	63		
a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,75.			

**Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: \* Το μουσειακό περιβάλλον**

<b>ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα; Crosstabulation</b>					
			Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι, την απέτρεψε	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	31	2	33
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	93,9%	6,1%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	77,5%	8,7%	52,4%
		% of Total	49,2%	3,2%	52,4%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	2	15	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	11,8%	88,2%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	5,0%	65,2%	27,0%
		% of Total	3,2%	23,8%	27,0%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	7	6	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	53,8%	46,2%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	17,5%	26,1%	20,6%
		% of Total	11,1%	9,5%	20,6%
Total	Count	40	23	63	
	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	63,5%	36,5%	100,0%	
	% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	63,5%	36,5%	100,0%	

Πίνακας 32

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	10,743 <sup>a</sup>	1	,001		
Continuity Correction <sup>b</sup>	9,636	1	,002		
Likelihood Ratio	11,247	1	,001		
Fisher's Exact Test				,001	,001
Linear-by-Linear Association	10,680	1	,001		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 20,44.					
b. Computed only for a 2x2 table					

Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;					
			Crosstabulation		
			Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι	
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	65	60	125
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	52,0%	48,0%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	85,5%	63,2%	73,1%
		% of Total	38,0%	35,1%	73,1%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	11	35	46
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	23,9%	76,1%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη	14,5%	36,8%	26,9%

		μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;			
		% of Total	6,4%	20,5%	26,9%
Total		Count	76	95	171
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	44,4%	55,6%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	44,4%	55,6%	100,0%

Πίνακας 33

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	13,822 <sup>a</sup>	2	,001
Likelihood Ratio	12,795	2	,002
Linear-by-Linear Association	7,154	1	,007
N of Valid Cases	183		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,62.

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας; Crosstabulation					
			Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό	Φιλικό και φιλόξενο	Count	107	11	118
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	90,7%	9,3%	100,0%

περιβάλλον ως:		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	69,9%	36,7%	64,5%	
		% of Total	58,5%	6,0%	64,5%	
	Εχθρικό και απόμακρο	Count		33	16	49
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:		67,3%	32,7%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;		21,6%	53,3%	26,8%
		% of Total		18,0%	8,7%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count		13	3	16
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:		81,3%	18,8%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην Προϊστορία και στη ζωή σας;		8,5%	10,0%	8,7%
		% of Total		7,1%	1,6%	8,7%
	Total	Count		153	30	183
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:		83,6%	16,4%	100,0%
% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;			100,0%	100,0%	100,0%	
% of Total			83,6%	16,4%	100,0%	

Πίνακας 34

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	6,987 <sup>a</sup>	2	,030	,023		

Likelihood Ratio	7,103	2	,029	,040		
Fisher's Exact Test	6,944			,023		
Linear-by-Linear Association	6,871 <sup>b</sup>	1	,009	,010	,010	,008
N of Valid Cases	63					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,65.						
b. The standardized statistic is 2,621.						

**Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: \* Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας; Crosstabulation**

			Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	32	1	33
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	97,0%	3,0%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	58,2%	12,5%	52,4%
		% of Total	50,8%	1,6%	52,4%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	14	3	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	82,4%	17,6%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	25,5%	37,5%	27,0%
		% of Total	22,2%	4,8%	27,0%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	9	4	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	69,2%	30,8%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών	16,4%	50,0%	20,6%



		εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;			
		% of Total	14,3%	6,3%	20,6%
Total		Count	55	8	63
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	87,3%	12,7%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	87,3%	12,7%	100,0%

Πίνακας 35

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	2,084 <sup>a</sup>	1	,149		
Continuity Correction <sup>b</sup>	1,448	1	,229		
Likelihood Ratio	1,963	1	,161		
Fisher's Exact Test				,156	,116
Linear-by-Linear Association	2,072	1	,150		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,99.					
b. Computed only for a 2x2 table					

<b>Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να κάνεις συνδέσεις ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου; Crosstabulation</b>		
	Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να κάνεις συνδέσεις ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην	Total

		καθημερινότητά σου;			
		Ναι	Όχι		
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	109	16	125
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	87,2%	12,8%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να κάνεις συνδέσεις ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	75,2%	61,5%	73,1%
		% of Total	63,7%	9,4%	73,1%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	36	10	46
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	78,3%	21,7%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να κάνεις συνδέσεις ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	24,8%	38,5%	26,9%
		% of Total	21,1%	5,8%	26,9%
Total		Count	145	26	171
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	84,8%	15,2%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να κάνεις συνδέσεις ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	84,8%	15,2%	100,0%

Πίνακας 36

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,287 <sup>a</sup>	2	,004
Likelihood Ratio	11,841	2	,003
Linear-by-Linear Association	10,063	1	,002
N of Valid Cases	183		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,03.			

**Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: \* Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;\*** **Crosstabulation**

		Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*		Total		
		Ναι	Όχι			
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	55	63	118	
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	46,6%	53,4%	100,0%	
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	79,7%	55,3%	64,5%	
		% of Total	30,1%	34,4%	64,5%	
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	11	38	49	
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	22,4%	77,6%	100,0%	
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	15,9%	33,3%	26,8%	
		% of Total	6,0%	20,8%	26,8%	
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	3	13	16	
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	18,8%	81,3%	100,0%	
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	4,3%	11,4%	8,7%	
		% of Total	1,6%	7,1%	8,7%	
	Total		Count	69	114	183
			% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	37,7%	62,3%	100,0%

	% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	37,7%	62,3%	100,0%

Πίνακας 37

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,070 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	43,644	2	,000
Linear-by-Linear Association	35,865	1	,000
N of Valid Cases	63		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,75.

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;* Crosstabulation					
		Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*			Total
		Ναι	Όχι		
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	32	1	33
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	97,0%	3,0%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	80,0%	4,3%	52,4%
		% of Total	50,8%	1,6%	52,4%
Εχθρικό και απόμακρο		Count	7	10	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	41,2%	58,8%	100,0%
		% of Total	11,1%	15,8%	26,9%

		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	17,5%	43,5%	27,0%
		% of Total	11,1%	15,9%	27,0%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	1	12	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	7,7%	92,3%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	2,5%	52,2%	20,6%
		% of Total	1,6%	19,0%	20,6%
Total		Count	40	23	63
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	63,5%	36,5%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	63,5%	36,5%	100,0%

Πίνακας 38

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,127 <sup>a</sup>	1	,042		
Continuity Correction <sup>b</sup>	3,347	1	,067		
Likelihood Ratio	4,515	1	,034		
Fisher's Exact Test				,045	,030
Linear-by-Linear Association	4,103	1	,043		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 11,03.					
b. Computed only for a 2x2 table					

<b>Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα; Crosstabulation</b>						
			Ήσουν σε θέση να προτείνεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;		Total	
			Ναι	Όχι		
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	35	90	125	
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	28,0%	72,0%	100,0%	
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	85,4%	69,2%	73,1%	
		% of Total	20,5%	52,6%	73,1%	
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	6	40	46	
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	13,0%	87,0%	100,0%	
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	14,6%	30,8%	26,9%	
		% of Total	3,5%	23,4%	26,9%	
	Total		Count	41	130	171
			% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	24,0%	76,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%	
		% of Total	24,0%	76,0%	100,0%	

Πίνακας 39

<b>Chi-Square Tests</b>						
	Value	df	Asymptotic	Exact Sig.	Exact Sig.	Point

			Significance (2-sided)	(2-sided)	(1-sided)	Probability
Pearson Chi-Square	,687 <sup>a</sup>	2	,709	,812		
Likelihood Ratio	,631	2	,729	1,000		
Fisher's Exact Test	1,155			,634		
Linear-by-Linear Association	,048 <sup>b</sup>	1	,826	1,000	,507	,228
N of Valid Cases	183					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,52.						
b. The standardized statistic is ,219.						

<b>Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο; Crosstabulation</b>					
			Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	114	4	118
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	96,6%	3,4%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	64,4%	66,7%	64,5%
		% of Total	62,3%	2,2%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	48	1	49
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	98,0%	2,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η	27,1%	16,7%	26,8%

		παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;			
		% of Total	26,2%	0,5%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	15	1	16
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	93,8%	6,3%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	8,5%	16,7%	8,7%
		% of Total	8,2%	0,5%	8,7%
Total		Count	177	6	183
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	96,7%	3,3%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	100,0 %	100,0%	100,0%
		% of Total	96,7%	3,3%	100,0%

Πίνακας 40

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	5,264 <sup>a</sup>	2	,072	,079		



Likelihood Ratio	4,315	2	,116	,113		
Fisher's Exact Test	4,365			,079		
Linear-by-Linear Association	4,371 <sup>b</sup>	1	,037	,041	,041	,030
N of Valid Cases	63					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,03.						
b. The standardized statistic is 2,091.						

<b>Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο; Crosstabulation</b>					
			Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	32	1	33
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	97,0%	3,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	55,2%	20,0%	52,4%
		% of Total	50,8%	1,6%	52,4%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	16	1	17
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	94,1%	5,9%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	27,6%	20,0%	27,0%
		% of Total	25,4%	1,6%	27,0%
	Αδιάφορο	Count	10	3	13

	και βαρετό	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	76,9%	23,1%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	17,2%	60,0%	20,6%
		% of Total	15,9%	4,8%	20,6%
Total		Count	58	5	63
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	92,1%	7,9%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	92,1%	7,9%	100,0%

Πίνακας 41

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,051 <sup>a</sup>	1	,821		
Continuity Correction <sup>b</sup>	,000	1	1,000		
Likelihood Ratio	,052	1	,820		
Fisher's Exact Test				1,000	,520
Linear-by-Linear Association	,051	1	,821		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,46.					
b. Computed only for a 2x2 table					

<b>Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο; Crosstabulation</b>					
			Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;		Total
			Ναι	Όχι	
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	107	18	125
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	85,6%	14,4%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	72,8%	75,0%	73,1%
		% of Total	62,6%	10,5%	73,1%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	40	6	46
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	87,0%	13,0%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	27,2%	25,0%	26,9%
		% of Total	23,4%	3,5%	26,9%
	Total	Count	147	24	171
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	86,0%	14,0%	100,0%
% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;		100,0%	100,0%	100,0%	
% of Total		86,0%	14,0%	100,0%	

Πίνακας 42

<b>Chi-Square Tests</b>						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	3,048 <sup>a</sup>	2	,218	,147		

Likelihood Ratio	2,771	2	,250	,411		
Fisher's Exact Test	3,817			,147		
Linear-by-Linear Association	2,997 <sup>b</sup>	1	,083	,099	,099	,072
N of Valid Cases	183					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,35.						
b. The standardized statistic is 1,731.						

<b>Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;</b>					
<b>Crosstabulation</b>					
			Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	117	1	118
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	99,2%	0,8%	100,0%
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	65,4%	25,0%	64,5%
		% of Total	63,9%	0,5%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	47	2	49
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	95,9%	4,1%	100,0%
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	26,3%	50,0%	26,8%
		% of Total	25,7%	1,1%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	15	1	16
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον	93,8%	6,3%	100,0%

		ως:			
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	8,4%	25,0%	8,7%
		% of Total	8,2%	0,5%	8,7%
Total		Count	179	4	183
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	97,8%	2,2%	100,0%
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	97,8%	2,2%	100,0%

Πίνακας 43

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,705 <sup>a</sup>	2	,005
Likelihood Ratio	10,152	2	,006
Linear-by-Linear Association	9,074	1	,003
N of Valid Cases	183		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,42.

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;*** Crosstabulation		
	Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***	Total

			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	85	33	118
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	72,0%	28,0%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο,***	70,2%	53,2%	64,5%
		% of Total	46,4%	18,0%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	31	18	49
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	63,3%	36,7%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο,***	25,6%	29,0%	26,8%
		% of Total	16,9%	9,8%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	5	11	16
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	31,3%	68,8%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο,***	4,1%	17,7%	8,7%
		% of Total	2,7%	6,0%	8,7%
	Total	Count	121	62	183

	% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	66,1%	33,9%	100,0%
	% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	66,1%	33,9%	100,0%

Πίνακας 44

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	18,169 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	19,726	2	,000
Linear-by-Linear Association	15,377	1	,000
N of Valid Cases	63		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,37.			

Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;					
Crosstabulation					
			Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	25	8	33
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	75,8%	24,2%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω	67,6%	30,8%	52,4%

		μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;			
		% of Total	39,7%	12,7%	52,4%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	11	6	17
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	64,7%	35,3%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;	29,7%	23,1%	27,0%
		% of Total	17,5%	9,5%	27,0%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	1	12	13
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	7,7%	92,3%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;	2,7%	46,2%	20,6%
		% of Total	1,6%	19,0%	20,6%
Total		Count	37	26	63
		% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:	58,7%	41,3%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	58,7%	41,3%	100,0%

Πίνακας 45

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic	Exact Sig. (2-	Exact Sig. (1-



			Significance (2-sided)	sided)	sided)
Pearson Chi-Square	20,356 <sup>a</sup>	1	,000		
Continuity Correction <sup>b</sup>	18,739	1	,000		
Likelihood Ratio	24,540	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	20,237	1	,000		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,33.					
b. Computed only for a 2x2 table					

<b>Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;</b>					
<b>Crosstabulation</b>					
			Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;		Total
			Όχι	Ναι	
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	71	54	125
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	56,8%	43,2%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	62,3%	94,7%	73,1%
		% of Total	41,5%	31,6%	73,1%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	43	3	46
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	93,5%	6,5%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	37,7%	5,3%	26,9%
		% of Total	25,1%	1,8%	26,9%

Total	Count	114	57	171
	% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	66,7%	33,3%	100,0%
	% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	100,0%	100,0 %	100,0%
	% of Total	66,7%	33,3%	100,0%

Πίνακας 46

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	34,296 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	39,943	2	,000
Linear-by-Linear Association	26,677	1	,000
N of Valid Cases	183		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,68.

Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση; Crosstabulation					
			.Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	60	58	118
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	50,8%	49,2%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	92,3%	49,2%	64,5%
		% of Total	32,8%	31,7%	64,5%
	Εχθρικό και απόμακρο	Count	3	46	49
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	6,1%	93,9%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	4,6%	39,0%	26,8%
		% of Total	1,6%	25,1%	26,8%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	2	14	16
		% within Θα	12,5%	87,5%	100,0%

		χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:			
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	3,1%	11,9%	8,7%
		% of Total	1,1%	7,7%	8,7%
Total		Count	65	118	183
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	35,5%	64,5%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	35,5%	64,5%	100,0%

Πίνακας 47

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	20,143 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	24,625	2	,000
Linear-by-Linear Association	18,844	1	,000
N of Valid Cases	63		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,95.

Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως: * Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση; Crosstabulation					
		Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;		Total	
		Ναι	Όχι		
Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	Φιλικό και φιλόξενο	Count	21	12	33
		% within Θα χαρακτηρίζετε το μουσειακό περιβάλλον ως:	63,6%	36,4%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;	87,5%	30,8%	52,4%

		% of Total	33,3%	19,0%	52,4%
Εχθρικό και απόμακρο	Count		3	14	17
	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:		17,6%	82,4%	100,0%
	% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;		12,5%	35,9%	27,0%
	% of Total		4,8%	22,2%	27,0%
Αδιάφορο και βαρετό	Count		0	13	13
	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:		0,0%	100,0%	100,0%
	% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;		0,0%	33,3%	20,6%
	% of Total		0,0%	20,6%	20,6%
Total	Count		24	39	63
	% within Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:		38,1%	61,9%	100,0%
	% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;		100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total		38,1%	61,9%	100,0%

Πίνακας 48

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	24,549 <sup>a</sup>	1	,000		
Continuity Correction <sup>b</sup>	22,778	1	,000		
Likelihood Ratio	30,662	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	24,406	1	,000		
N of Valid Cases	171				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,60.					
b. Computed only for a 2x2 table					

<b>Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου; * .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση; Crosstabulation</b>					
			.Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;		Total
			Ναι	Όχι	
Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	Φιλικό	Count	56	69	125
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	44,8%	55,2%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	96,6%	61,1%	73,1%
		% of Total	32,7%	40,4%	73,1%
	Αδιάφορο και βαρετό	Count	2	44	46
		% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	4,3%	95,7%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	3,4%	38,9%	26,9%
		% of Total	1,2%	25,7%	26,9%
Total	Count	58	113	171	
	% within Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου;	33,9%	66,1%	100,0%	
	% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	33,9%	66,1%	100,0%	

Πίνακας 49

<b>Chi-Square Tests</b>			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,066 <sup>a</sup>	2	,007
Likelihood Ratio	7,996	2	,018
Linear-by-Linear Association	2,692	1	,101
N of Valid Cases	183		
a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum			

expected count is 1,57.

<b>.Εκπαίδευση: * .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;</b>					
<b>Crosstabulation</b>					
			.Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;		Total
			Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις	Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια	
Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	5	2	7
		% within .Εκπαίδευση:	71,4%	28,6%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	12,2%	1,4%	3,8%
		% of Total	2,7%	1,1%	3,8%
	Λύκειο	Count	19	73	92
		% within .Εκπαίδευση:	20,7%	79,3%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	46,3%	51,4%	50,3%
		% of Total	10,4%	39,9%	50,3%
	Πανεπιστήμιο	Count	17	67	84
		% within .Εκπαίδευση:	20,2%	79,8%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα	41,5%	47,2%	45,9%

		εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;			
		% of Total	9,3%	36,6%	45,9%
Total		Count	41	142	183
		% within .Εκπαίδευση:	22,4%	77,6%	100,0%
		% within .Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	22,4%	77,6%	100,0%

Πίνακας 50

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,153 <sup>a</sup>	2	,562	,629		
Likelihood Ratio	1,633	2	,442	,629		
Fisher's Exact Test	,725			,832		
Linear-by-Linear Association	,012 <sup>b</sup>	1	,914	1,000	,570	,240
N of Valid Cases	63					
a. 4 cells (66,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,51.						
b. The standardized statistic is ,108.						

<b>.Εκπαίδευση: * Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;</b>					
<b>Crosstabulation</b>					
			Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	Total	
			Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις	Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/	Count	0	4	4

	Γυμνάσιο	% within .Εκπαίδευση:	0,0%	100,0%	100,0%
		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	0,0%	7,3%	6,3%
		% of Total	0,0%	6,3%	6,3%
	Λύκειο	Count	5	25	30
		% within .Εκπαίδευση:	16,7%	83,3%	100,0%
		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	62,5%	45,5%	47,6%
		% of Total	7,9%	39,7%	47,6%
	Πανεπιστήμιο	Count	3	26	29
		% within .Εκπαίδευση:	10,3%	89,7%	100,0%
		% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;	37,5%	47,3%	46,0%
		% of Total	4,8%	41,3%	46,0%
	Total	Count	8	55	63
% within .Εκπαίδευση:		12,7%	87,3%	100,0%	
% within Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα ή σας		100,0%	100,0%	100,0%	



	προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;			
	% of Total	12,7%	87,3%	100,0%

Πίνακας 51

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,365 <sup>a</sup>	2	,505
Likelihood Ratio	1,374	2	,503
Linear-by-Linear Association	,852	1	,356
N of Valid Cases	183		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,15.

<b>.Εκπαίδευση: * Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;</b>					
<b>Crosstabulation</b>					
			Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;		Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/Γυμνάσιο	Count	6	1	7
		% within .Εκπαίδευση:	85,7%	14,3%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	3,9%	3,3%	3,8%
		% of Total	3,3%	0,5%	3,8%
	Λύκειο	Count	74	18	92
		% within .Εκπαίδευση:	80,4%	19,6%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων,	48,4%	60,0%	50,3%

		ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;			
		% of Total	40,4%	9,8%	50,3%
	Πανεπιστήμιο	Count	73	11	84
		% within .Εκπαίδευση:	86,9%	13,1%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	47,7%	36,7%	45,9%
		% of Total	39,9%	6,0%	45,9%
Total		Count	153	30	183
		% within .Εκπαίδευση:	83,6%	16,4%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	83,6%	16,4%	100,0%

Πίνακας 52

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	,702 <sup>a</sup>	2	,704	,832		
Likelihood Ratio	,608	2	,738	1,000		
Fisher's Exact Test	1,249			,573		
Linear-by-Linear Association	,531 <sup>b</sup>	1	,466	,538	,331	,182
N of Valid Cases	63					
a. 4 cells (66,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,51.						
b. The standardized statistic is -,728.						

**.Εκπαίδευση: \* Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;**

<b>Crosstabulation</b>					
			Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;		Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/Γυμνάσιο	Count	3	1	4
		% within .Εκπαίδευση:	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην Προϊστορία και στη ζωή σας;	5,5%	12,5%	6,3%
		% of Total	4,8%	1,6%	6,3%
	Λύκειο	Count	26	4	30
		% within .Εκπαίδευση:	86,7%	13,3%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	47,3%	50,0%	47,6%
		% of Total	41,3%	6,3%	47,6%
	Πανεπιστήμιο	Count	26	3	29
		% within .Εκπαίδευση:	89,7%	10,3%	100,0%
		% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;	47,3%	37,5%	46,0%
		% of Total	41,3%	4,8%	46,0%
Total	Count	55	8	63	
	% within .Εκπαίδευση:	87,3%	12,7%	100,0%	
	% within Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασταν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες	100,0%	100,0%	100,0%	

	ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;			
	% of Total	87,3%	12,7%	100,0%

Πίνακας 53

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,243 <sup>a</sup>	2	,198
Likelihood Ratio	3,213	2	,201
Linear-by-Linear Association	1,008	1	,315
N of Valid Cases	171		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,69.

<b>Σχολείο * Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;</b> <b>Crosstabulation</b>					
		Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;			Total
		Ναι	Όχι		
Σχολείο	Δημοτικό	Count	34	10	44
		% within Σχολείο	77,3%	22,7%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	23,4%	38,5%	25,7%
		% of Total	19,9%	5,8%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	40	4	44
		% within Σχολείο	90,9%	9,1%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και	27,6%	15,4%	25,7%

		στην καθημερινότητά σου;			
		% of Total	23,4%	2,3%	25,7%
	Λύκειο	Count	71	12	83
		% within Σχολείο	85,5%	14,5%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	49,0%	46,2%	48,5%
		% of Total	41,5%	7,0%	48,5%
Total		Count	145	26	171
		% within Σχολείο	84,8%	15,2%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	84,8%	15,2%	100,0%

Πίνακας 54

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	2,094 <sup>a</sup>	2	,351	,326		
Likelihood Ratio	2,049	2	,359	,359		
Fisher's Exact Test	2,547			,237		
Linear-by-Linear Association	1,904 <sup>b</sup>	1	,168	,192	,121	,070
N of Valid Cases	171					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,46.						
b. The standardized statistic is -1,380.						

**Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου; \* Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου; Crosstabulation**

			Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;		Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	2	1	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	66,7%	33,3%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	1,4%	3,8%	1,8%
		% of Total	1,2%	0,6%	1,8%
	Λύκειο	Count	98	20	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	83,1%	16,9%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	67,6%	76,9%	69,0%
		% of Total	57,3%	11,7%	69,0%
	Παν/μιο	Count	45	5	50
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	90,0%	10,0%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	31,0%	19,2%	29,2%
		% of Total	26,3%	2,9%	29,2%
Total	Count	145	26	171	
	% within Ποιό είναι το	84,8%	15,2%	100,0%	

	επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;			
	% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	84,8%	15,2%	100,0%

Πίνακας 55

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	,174 <sup>a</sup>	2	,917
Likelihood Ratio	,183	2	,913
Linear-by-Linear Association	,144	1	,704
N of Valid Cases	171		
a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,37.			

Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου; * Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου; Crosstabulation					
			Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;		Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	8	1	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	88,9%	11,1%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον	5,5%	3,8%	5,3%

		προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;			
		% of Total	4,7%	0,6%	5,3%
	Λύκειο	Count	80	14	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	85,1%	14,9%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	55,2%	53,8%	55,0%
		% of Total	46,8%	8,2%	55,0%
	Παν/μιο	Count	57	11	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	83,8%	16,2%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	39,3%	42,3%	39,8%
		% of Total	33,3%	6,4%	39,8%
Total		Count	145	26	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	84,8%	15,2%	100,0%
		% within Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	84,8%	15,2%	100,0%

Πίνακας 56

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,591 <sup>a</sup>	2	,451	,450		



Likelihood Ratio	1,558	2	,459	,450		
Fisher's Exact Test	1,772			,408		
Linear-by-Linear Association	1,526 <sup>b</sup>	1	,217	,251	,137	,053
N of Valid Cases	183					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,03.						
b. The standardized statistic is -1,235.						

<b>Εκπαίδευση: * Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα; Crosstabulation</b>					
			Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι, την απέτρεψε	
Εκπαίδευση:	Δημοτικό/Γυμνάσιο	Count	4	3	7
		% within .Εκπαίδευση:	57,1%	42,9%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	3,1%	5,7%	3,8%
		% of Total	2,2%	1,6%	3,8%
	Λύκειο	Count	63	29	92
		% within .Εκπαίδευση:	68,5%	31,5%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	48,5%	54,7%	50,3%
		% of Total	34,4%	15,8%	50,3%
	Πανεπιστήμιο	Count	63	21	84
		% within .Εκπαίδευση:	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	48,5%	39,6%	45,9%
		% of Total	34,4%	11,5%	45,9%
Total		Count	130	53	183
		% within .Εκπαίδευση:	71,0%	29,0%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με	100,0%	100,0%	100,0%

	αφορμή τα εκθέματα;			
	% of Total	71,0%	29,0%	100,0%

Πίνακας 57

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,643 <sup>a</sup>	2	,440	,490		
Likelihood Ratio	1,650	2	,438	,490		
Fisher's Exact Test	1,609			,490		
Linear-by-Linear Association	1,518 <sup>b</sup>	1	,218	,284	,154	,082
N of Valid Cases	63					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,46.						
b. The standardized statistic is 1,232.						

<b>.Εκπαίδευση: * Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα; Crosstabulation</b>					
			Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι, την απέτρεψε	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	3	1	4
		% within .Εκπαίδευση:	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	7,5%	4,3%	6,3%
		% of Total	4,8%	1,6%	6,3%
	Λύκειο	Count	21	9	30
		% within .Εκπαίδευση:	70,0%	30,0%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	52,5%	39,1%	47,6%
		% of Total	33,3%	14,3%	47,6%
	Παν/μιο	Count	16	13	29
		% within .Εκπαίδευση:	55,2%	44,8%	100,0%

					%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	40,0%	56,5%	46,0%
		% of Total	25,4%	20,6%	46,0%
Total		Count	40	23	63
		% within .Εκπαίδευση:	63,5%	36,5%	100,0%
		% within Το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	63,5%	36,5%	100,0%

Πίνακας 58

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,152 <sup>a</sup>	2	,562
Likelihood Ratio	1,155	2	,561
Linear-by-Linear Association	,186	1	,667
N of Valid Cases	171		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 19,56.			

Σχολείο * Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα; Crosstabulation					
		Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;		Total	
		Ναι	Όχι		
Σχολείο	Δημοτικό	Count	22	22	44
		% within Σχολείο	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με	28,9%	23,2%	25,7%

		αφορμή τα εκθέματα;			
		% of Total	12,9%	12,9%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	17	27	44
		% within Σχολείο	38,6%	61,4%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	22,4%	28,4%	25,7%
		% of Total	9,9%	15,8%	25,7%
	Λύκειο	Count	37	46	83
		% within Σχολείο	44,6%	55,4%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	48,7%	48,4%	48,5%
		% of Total	21,6%	26,9%	48,5%
Total		Count	76	95	171
		% within Σχολείο	44,4%	55,6%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	44,4%	55,6%	100,0%

Πίνακας 59

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	3,871 <sup>a</sup>	2	,144	,161		
Likelihood Ratio	3,862	2	,145	,236		
Fisher's Exact Test	3,926			,119		
Linear-by-Linear Association	3,751 <sup>b</sup>	1	,053	,058	,037	,020
N of Valid Cases	171					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,33.						
b. The standardized statistic is -1,937.						

<b>Crosstab</b>					
			Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	1	2	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	33,3%	66,7%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	1,3%	2,1%	1,8%
		% of Total	0,6%	1,2%	1,8%
	Λύκειο	Count	47	71	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	39,8%	60,2%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	61,8%	74,7%	69,0%
		% of Total	27,5%	41,5%	69,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	28	22	50
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	56,0%	44,0%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	36,8%	23,2%	29,2%
		% of Total	16,4%	12,9%	29,2%
	Total	Count	76	95	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	44,4%	55,6%	100,0%

	% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	44,4%	55,6%	100,0%

Πίνακας 60

<b>Chi-Square Tests</b>			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,427 <sup>a</sup>	2	,180
Likelihood Ratio	3,428	2	,180
Linear-by-Linear Association	2,373	1	,123
N of Valid Cases	171		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,00.

<b>Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου; * Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα; Crosstabulation</b>					
		Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;			Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	4	5	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	44,4%	55,6%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή	5,3%	5,3%	5,3%

		επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;			
		% of Total	2,3%	2,9%	5,3%
	Λύκειο	Count	36	58	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	38,3%	61,7%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	47,4%	61,1%	55,0%
		% of Total	21,1%	33,9%	55,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	36	32	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	52,9%	47,1%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	47,4%	33,7%	39,8%
		% of Total	21,1%	18,7%	39,8%
Total		Count	76	95	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	44,4%	55,6%	100,0%
		% within Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	44,4%	55,6%	100,0%

Πίνακας 61

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability

Pearson Chi-Square	10,534 <sup>a</sup>	2	,005	,005		
Likelihood Ratio	10,768	2	,005	,005		
Fisher's Exact Test	10,208			,005		
Linear-by-Linear Association	10,348 <sup>b</sup>	1	,001	,002	,001	,001
N of Valid Cases	183					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,64.						
b. The standardized statistic is -3,217.						

<b>.Εκπαίδευση: * Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;* Crosstabulation</b>					
		Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*			Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	1	6	7
		% within .Εκπαίδευση:	14,3%	85,7%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	1,4%	5,3%	3,8%
		% of Total	0,5%	3,3%	3,8%
	Λύκειο	Count	26	66	92
		% within .Εκπαίδευση:	28,3%	71,7%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	37,7%	57,9%	50,3%
		% of Total	14,2%	36,1%	50,3%



	Πανεπιστήμιο	Count	42	42	84
		% within .Εκπαίδευση:	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	60,9%	36,8%	45,9%
		% of Total	23,0%	23,0%	45,9%
Total		Count	69	114	183
		% within .Εκπαίδευση:	37,7%	62,3%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	37,7%	62,3%	100,0%

Πίνακας 62

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,206 <sup>a</sup>	2	,547	,541		
Likelihood Ratio	1,215	2	,545	,541		
Fisher's Exact Test	1,187			,588		
Linear-by-Linear Association	,234 <sup>b</sup>	1	,629	,672	,392	,150
N of Valid Cases	63					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,46.						
b. The standardized statistic is -,483.						

<b>.Εκπαίδευση: * Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*</b> Crosstabulation		
	Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με	Total

			βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*		
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	3	1	4
		% within .Εκπαίδευση:	75,0%	25,0%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	7,5%	4,3%	6,3%
		% of Total	4,8%	1,6%	6,3%
	Λύκειο	Count	17	13	30
		% within .Εκπαίδευση:	56,7%	43,3%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	42,5%	56,5%	47,6%
		% of Total	27,0%	20,6%	47,6%
	Πανεπιστήμιο	Count	20	9	29
		% within .Εκπαίδευση:	69,0%	31,0%	100,0%
		% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	50,0%	39,1%	46,0%
		% of Total	31,7%	14,3%	46,0%
Total	Count	40	23	63	
	% within .Εκπαίδευση:	63,5%	36,5%	100,0%	
	% within Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;*	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	63,5%	36,5%	100,0%	

Πίνακας 63

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,127 <sup>a</sup>	2	,569
Likelihood Ratio	1,172	2	,556

Linear-by-Linear Association	,126	1	,723
N of Valid Cases	171		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,55.			

<b>Σχολείο * Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα; Crosstabulation</b>					
			Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι	
Σχολείο	Δημοτικό	Count	11	33	44
		% within Σχολείο	25,0%	75,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	26,8%	25,4%	25,7%
		% of Total	6,4%	19,3%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	8	36	44
		% within Σχολείο	18,2%	81,8%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	19,5%	27,7%	25,7%
		% of Total	4,7%	21,1%	25,7%
	Λύκειο	Count	22	61	83
		% within Σχολείο	26,5%	73,5%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	53,7%	46,9%	48,5%
		% of Total	12,9%	35,7%	48,5%
	Total		Count	41	130
		% within Σχολείο	24,0%	76,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%

	% of Total	24,0%	76,0%	100,0%
--	------------	-------	-------	--------

Πίνακας 64

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,643 <sup>a</sup>	2	,440	,434		
Likelihood Ratio	1,597	2	,450	,680		
Fisher's Exact Test	2,054			,317		
Linear-by-Linear Association	1,015 <sup>b</sup>	1	,314	,357	,204	,087
N of Valid Cases	171					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,72.						
b. The standardized statistic is -1,007.						

Crosstab					
			Ήσουν σε θέση να σχηματίσεις τη δική σου άποψη/ να δώσεις τη δική σου ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;		Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	1	2	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	33,3%	66,7%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	2,4%	1,5%	1,8%
		% of Total	0,6%	1,2%	1,8%
	Λύκειο	Count	25	93	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	21,2%	78,8%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα	61,0%	71,5%	69,0%

		προϊστορικά εκθέματα;			
		% of Total	14,6%	54,4%	69,0%
	Παν/μιο	Count	15	35	50
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	30,0%	70,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διατυπώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	36,6%	26,9%	29,2%
		% of Total	8,8%	20,5%	29,2%
Total		Count	41	130	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	24,0%	76,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	24,0%	76,0%	100,0%

Πίνακας 65

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,079 <sup>a</sup>	2	,130
Likelihood Ratio	6,126	2	,047
Linear-by-Linear Association	3,299	1	,069
N of Valid Cases	171		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,16.

Crosstab		
	Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά	Total

			εκθέματα;		
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	0	9	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	0,0%	100,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	0,0%	6,9%	5,3%
		% of Total	0,0%	5,3%	5,3%
	Λύκειο	Count	21	73	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	22,3%	77,7%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	51,2%	56,2%	55,0%
		% of Total	12,3%	42,7%	55,0%
	Παν/μιο	Count	20	48	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	29,4%	70,6%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	48,8%	36,9%	39,8%
		% of Total	11,7%	28,1%	39,8%
	Total	Count	41	130	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	24,0%	76,0%	100,0%
		% within Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;	100,0%	100,0%	100,0%
% of Total		24,0%	76,0%	100,0%	

Πίνακας 66

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic	Exact Sig.	Exact	Point
			c	(2-sided)	Sig. (1-	Probability

			Significance (2-sided)		sided)	
Pearson Chi-Square	,260 <sup>a</sup>	2	,878	1,000		
Likelihood Ratio	,489	2	,783	1,000		
Fisher's Exact Test	,316			1,000		
Linear-by-Linear Association	,121 <sup>b</sup>	1	,728	1,000	,515	,275
N of Valid Cases	183					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,23.						
b. The standardized statistic is ,348.						

**.Εκπαίδευση: \* Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο; Crosstabulation**

		Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;		Total	
		Ναι	Όχι		
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	7	0	7
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	4,0%	0,0%	3,8%
		% of Total	3,8%	0,0%	3,8%
	Λύκειο	Count	89	3	92
		% within .Εκπαίδευση:	96,7%	3,3%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	50,3%	50,0%	50,3%
		% of Total	48,6%	1,6%	50,3%
	Πανεπιστήμιο	Count	81	3	84
		% within .Εκπαίδευση:	96,4%	3,6%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	45,8%	50,0%	45,9%
		% of Total	44,3%	1,6%	45,9%

Total	Count	177	6	183
	% within .Εκπαίδευση:	96,7%	3,3%	100,0%
	% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	96,7%	3,3%	100,0%

Πίνακας 67

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	2,340 <sup>a</sup>	2	,310	,439		
Likelihood Ratio	2,669	2	,263	,309		
Fisher's Exact Test	1,905			,539		
Linear-by-Linear Association	,565 <sup>b</sup>	1	,452	,703	,345	,217
N of Valid Cases	63					
a. 4 cells (66,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,32.						
b. The standardized statistic is -,752.						

<b>.Εκπαίδευση: * Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο; Crosstabulation</b>					
		Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;			Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	4	0	4
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό	6,9%	0,0%	6,3%



		τρόπο;			
		% of Total	6,3%	0,0%	6,3%
	Λύκειο	Count	26	4	30
		% within .Εκπαίδευση:	86,7%	13,3%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	44,8%	80,0%	47,6%
		% of Total	41,3%	6,3%	47,6%
	Παν/μιο	Count	28	1	29
		% within .Εκπαίδευση:	96,6%	3,4%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	48,3%	20,0%	46,0%
		% of Total	44,4%	1,6%	46,0%
Total		Count	58	5	63
		% within .Εκπαίδευση:	92,1%	7,9%	100,0%
		% within Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των περιόδων της προϋστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	92,1%	7,9%	100,0%

Πίνακας 68

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,209 <sup>a</sup>	2	,331
Likelihood Ratio	2,104	2	,349
Linear-by-Linear Association	2,090	1	,148
N of Valid Cases	171		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,18.			

<b>Σχολείο * Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο; Crosstabulation</b>					
			Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;		Total
			Ναι	Όχι	
Σχολείο	Δημοτικό	Count	35	9	44
		% within Σχολείο	79,5%	20,5%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	23,8%	37,5%	25,7%
		% of Total	20,5%	5,3%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	38	6	44
		% within Σχολείο	86,4%	13,6%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	25,9%	25,0%	25,7%
		% of Total	22,2%	3,5%	25,7%
	Λύκειο	Count	74	9	83
		% within Σχολείο	89,2%	10,8%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	50,3%	37,5%	48,5%
		% of Total	43,3%	5,3%	48,5%
Total	Count	147	24	171	
	% within Σχολείο	86,0%	14,0%	100,0%	
	% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	86,0%	14,0%	100,0%	

Πίνακας 69

<b>Chi-Square Tests</b>			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)

Pearson Chi-Square	,672 <sup>a</sup>	2	,715
Likelihood Ratio	1,084	2	,582
Linear-by-Linear Association	,405	1	,525
N of Valid Cases	171		
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,42.			

<b>Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου; * Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο; Crosstabulation</b>					
		Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;		Total	
		Ναι	Όχι		
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	3	0	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	2,0%	0,0%	1,8%
		% of Total	1,8%	0,0%	1,8%
	Λύκειο	Count	102	16	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	86,4%	13,6%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	69,4%	66,7%	69,0%
		% of Total	59,6%	9,4%	69,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	42	8	50
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	84,0%	16,0%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	28,6%	33,3%	29,2%
		% of Total	24,6%	4,7%	29,2%
<b>Total</b>		Count	147	24	171

	% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	86,0%	14,0%	100,0%
	% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	86,0%	14,0%	100,0%

Πίνακας 70

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,536 <sup>a</sup>	2	,171
Likelihood Ratio	4,767	2	,092
Linear-by-Linear Association	,239	1	,625
N of Valid Cases	171		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,26.

Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου; * Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο; Crosstabulation					
			Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;		Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	9	0	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	6,1%	0,0%	5,3%
		% of Total	5,3%	0,0%	5,3%
	Λύκειο	Count	77	17	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	81,9%	18,1%	100,0%

		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	52,4%	70,8%	55,0%
		% of Total	45,0%	9,9%	55,0%
	Πανεπιστήμιο	Count	61	7	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	89,7%	10,3%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	41,5%	29,2%	39,8%
		% of Total	35,7%	4,1%	39,8%
Total		Count	147	24	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	86,0%	14,0%	100,0%
		% within Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϋστορίας γίνεται με σαφή τρόπο;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	86,0%	14,0%	100,0%

Πίνακας 71

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	,171 <sup>a</sup>	2	,918	1,000		
Likelihood Ratio	,324	2	,850	1,000		
Fisher's Exact Test	,588			1,000		
Linear-by-Linear Association	,080 <sup>b</sup>	1	,778	1,000	,574	,338
N of Valid Cases	183					
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,15.						
b. The standardized statistic is ,282.						

Crosstab		
	Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη	Total

			διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;		
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/Γυμνάσιο	Count	7	0	7
		% within .Εκπαίδευση:	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	3,9%	0,0%	3,8%
		% of Total	3,8%	0,0%	3,8%
	Λύκειο	Count	90	2	92
		% within .Εκπαίδευση:	97,8%	2,2%	100,0%
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	50,3%	50,0%	50,3%
		% of Total	49,2%	1,1%	50,3%
	Πανεπιστήμιο	Count	82	2	84
		% within .Εκπαίδευση:	97,6%	2,4%	100,0%
		% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	45,8%	50,0%	45,9%
		% of Total	44,8%	1,1%	45,9%
Total	Count	179	4	183	
	% within .Εκπαίδευση:	97,8%	2,2%	100,0%	
	% within Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	97,8%	2,2%	100,0%	

Πίνακας 72

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability

			(2-sided)			
Pearson Chi-Square	8,790 <sup>a</sup>	2	,012	,013		
Likelihood Ratio	8,978	2	,011	,013		
Fisher's Exact Test	8,998			,009		
Linear-by-Linear Association	7,709 <sup>b</sup>	1	,005	,006	,004	,002
N of Valid Cases	183					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,37.						
b. The standardized statistic is -2,777.						

.Εκπαίδευση: * Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;*** Crosstabulation					
			Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***		Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	4	3	7
		% within .Εκπαίδευση:	57,1%	42,9%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***	3,3%	4,8%	3,8%
		% of Total	2,2%	1,6%	3,8%
	Λύκειο	Count	52	40	92
		% within .Εκπαίδευση:	56,5%	43,5%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***	43,0%	64,5%	50,3%
		% of Total	28,4%	21,9%	50,3%
	Παν/μιο	Count	65	19	84

		% within .Εκπαίδευση:	77,4%	22,6%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***	53,7%	30,6%	45,9%
		% of Total	35,5%	10,4%	45,9%
Total		Count	121	62	183
		% within .Εκπαίδευση:	66,1%	33,9%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;***	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	66,1%	33,9%	100,0%

Πίνακας 73

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2- sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	2,323 <sup>a</sup>	2	,313	,365		
Likelihood Ratio	2,348	2	,309	,365		
Fisher's Exact Test	2,439			,339		
Linear-by-Linear Association	1,936 <sup>b</sup>	1	,164	,208	,119	,064
N of Valid Cases	63					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,65.						
b. The standardized statistic is -1,391.						

<b>.Εκπαίδευση: * Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο; Crosstabulation</b>		
	Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με	Total



			τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;		
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	2	2	4
		% within .Εκπαίδευση:	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;	5,4%	7,7%	6,3%
		% of Total	3,2%	3,2%	6,3%
	Λύκειο	Count	15	15	30
		% within .Εκπαίδευση:	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;	40,5%	57,7%	47,6%
		% of Total	23,8%	23,8%	47,6%
	Παν/μιο	Count	20	9	29
		% within .Εκπαίδευση:	69,0%	31,0%	100,0%
		% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;	54,1%	34,6%	46,0%
		% of Total	31,7%	14,3%	46,0%
	Total		Count	37	26
% within .Εκπαίδευση:			58,7%	41,3%	100,0%
% within Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;			100,0%	100,0%	100,0%
% of Total			58,7%	41,3%	100,0%

Πίνακας 74

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,468 <sup>a</sup>	2	,480
Likelihood Ratio	1,470	2	,480
Linear-by-Linear Association	,947	1	,330
N of Valid Cases	171		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14,67.

Σχολείο * Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την Προϊστορία; Crosstabulation					
			Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;		Total
			Όχι	Ναι	
Σχολείο	Δημοτικό	Count	28	16	44
		% within Σχολείο	63,6%	36,4%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	24,6%	28,1%	25,7%
		% of Total	16,4%	9,4%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	27	17	44
		% within Σχολείο	61,4%	38,6%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	23,7%	29,8%	25,7%
		% of Total	15,8%	9,9%	25,7%
	Λύκειο	Count	59	24	83
		% within Σχολείο	71,1%	28,9%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	51,8%	42,1%	48,5%
		% of Total	34,5%	14,0%	48,5%
Total		Count	114	57	171

	% within Σχολείο	66,7%	33,3%	100,0%
	% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προίστορία;	100,0%	100,0%	100,0%
	% of Total	66,7%	33,3%	100,0%

Πίνακας 75

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,664 <sup>a</sup>	2	,435	,504		
Likelihood Ratio	2,595	2	,273	,360		
Fisher's Exact Test	1,207			,598		
Linear-by-Linear Association	,608 <sup>b</sup>	1	,436	,504	,269	,098
N of Valid Cases	171					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,00.						
b. The standardized statistic is ,780.						

Crosstab					
			Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προίστορία;		Total
			Όχι	Ναι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	3	0	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	100,0%	0,0%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προίστορία;	2,6%	0,0%	1,8%

		% of Total	1,8%	0,0%	1,8%
	Λύκειο	Count	79	39	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	66,9%	33,1%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	69,3%	68,4%	69,0%
		% of Total	46,2%	22,8%	69,0%
	Παν/μιο	Count	32	18	50
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	64,0%	36,0%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	28,1%	31,6%	29,2%
		% of Total	18,7%	10,5%	29,2%
Total		Count	114	57	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	66,7%	33,3%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	66,7%	33,3%	100,0%

Πίνακας 76

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	,535 <sup>a</sup>	2	,765
Likelihood Ratio	,513	2	,774

Linear-by-Linear Association	,219	1	,640
N of Valid Cases	171		
a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,00.			

Crosstab					
			Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;		Total
			Όχι	Ναι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	5	4	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	55,6%	44,4%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	4,4%	7,0%	5,3%
		% of Total	2,9%	2,3%	5,3%
	Λύκειο	Count	63	31	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	67,0%	33,0%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	55,3%	54,4%	55,0%
		% of Total	36,8%	18,1%	55,0%

	Πανεπιστήμιο	Count	46	22	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	67,6%	32,4%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	40,4%	38,6%	39,8%
		% of Total	26,9%	12,9%	39,8%
Total		Count	114	57	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	66,7%	33,3%	100,0%
		% within Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την προϊστορία;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	66,7%	33,3%	100,0%

Πίνακας 77

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	,524 <sup>a</sup>	2	,769	,761		
Likelihood Ratio	,528	2	,768	,761		
Fisher's Exact Test	,519			,791		
Linear-by-Linear	,520 <sup>b</sup>	1	,471	,498	,280	,084

Association					
N of Valid Cases	183				
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,49.					
b. The standardized statistic is -,721.					

Crosstab					
			.Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;		Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	2	5	7
		% within .Εκπαίδευση:	28,6%	71,4%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	3,1%	4,2%	3,8%
		% of Total	1,1%	2,7%	3,8%
	Λύκειο	Count	31	61	92
		% within .Εκπαίδευση:	33,7%	66,3%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	47,7%	51,7%	50,3%
		% of Total	16,9%	33,3%	50,3%
	Παν/μιο	Count	32	52	84
		% within .Εκπαίδευση:	38,1%	61,9%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	49,2%	44,1%	45,9%
		% of Total	17,5%	28,4%	45,9%
Total		Count	65	118	183
		% within .Εκπαίδευση:	35,5%	64,5%	100,0%
		% within .Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	35,5%	64,5%	100,0%

Πίνακας 78

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1- sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,6	2	,442	,493		
Likelihood Ratio	1,642	2	,440	,493		
Fisher's Exact Test	1,785			,493		
Linear-by-Linear Association	,394 <sup>b</sup>	1	,530	,671	,341	,140
N of Valid Cases	63					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,52.						
b. The standardized statistic is -,628.						

<b>.Εκπαίδευση: * Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση; Crosstabulation</b>					
			Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;		Total
			Ναι	Όχι	
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	2	2	4
		% within .Εκπαίδευση:	50,0%	50,0%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;	8,3%	5,1%	6,3%
		% of Total	3,2%	3,2%	6,3%
	Λύκειο	Count	9	21	30
		% within .Εκπαίδευση:	30,0%	70,0%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;	37,5%	53,8%	47,6%
		% of Total	14,3%	33,3%	47,6%
	Παν/μιο	Count	13	16	29
		% within .Εκπαίδευση:	44,8%	55,2%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;	54,2%	41,0%	46,0%
		% of Total	20,6%	25,4%	46,0%
Total		Count	24	39	63
		% within .Εκπαίδευση:	38,1%	61,9%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση;	100,0%	100,0%	100,0%



	επιστρέψετε στην έκθεση;			
	% of Total	38,1%	61,9%	100,0%

Πίνακας 79

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,764 <sup>a</sup>	2	,092
Likelihood Ratio	4,738	2	,094
Linear-by-Linear Association	4,735	1	,030
N of Valid Cases	171		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14,92.

Σχολείο * .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση; Crosstabulation					
			.Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;		Total
			Ναι	Όχι	
Σχολείο	Δημοτικό	Count	20	24	44
		% within Σχολείο	45,5%	54,5%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	34,5%	21,2%	25,7%
		% of Total	11,7%	14,0%	25,7%
	Γυμνάσιο	Count	16	28	44
		% within Σχολείο	36,4%	63,6%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	27,6%	24,8%	25,7%
		% of Total	9,4%	16,4%	25,7%
	Λύκειο	Count	22	61	83
		% within Σχολείο	26,5%	73,5%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	37,9%	54,0%	48,5%
		% of Total	12,9%	35,7%	48,5%
Total		Count	58	113	171
		% within Σχολείο	33,9%	66,1%	100,0%
		% within .Θα	100,0%	100,0%	100,0%

	ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;			
	% of Total	33,9%	66,1%	100,0%

Πίνακας 80

Chi-Square Tests						
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
Pearson Chi-Square	1,171 <sup>a</sup>	2	,557	,682		
Likelihood Ratio	1,155	2	,561	,682		
Fisher's Exact Test	1,376			,566		
Linear-by-Linear Association	1,035 <sup>b</sup>	1	,309	,322	,197	,079
N of Valid Cases	171					
a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,02.						
b. The standardized statistic is -1,017.						

Crosstab					
		.Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;		Total	
		Ναι	Όχι		
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	Γυμνάσιο	Count	1	2	3
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	33,3%	66,7%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	1,7%	1,8%	1,8%
		% of Total	0,6%	1,2%	1,8%
	Λύκειο	Count	37	81	118
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	31,4%	68,6%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	63,8%	71,7%	69,0%
		% of Total	21,6%	47,4%	69,0%
	Παν/μιο	Count	20	30	50

		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	40,0%	60,0%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	34,5%	26,5%	29,2%
		% of Total	11,7%	17,5%	29,2%
Total		Count	58	113	171
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;	33,9%	66,1%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	33,9%	66,1%	100,0%

Πίνακας 81

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	,520 <sup>a</sup>	2	,771
Likelihood Ratio	,503	2	,778
Linear-by-Linear Association	,317	1	,573
N of Valid Cases	171		
a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,05.			

Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου; * .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση; Crosstabulation					
			.Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;		Total
			Ναι	Όχι	
Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	Γυμνάσιο	Count	4	5	9
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	44,4%	55,6%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	6,9%	4,4%	5,3%
		% of Total	2,3%	2,9%	5,3%

	Λύκειο	Count	32	62	94
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	34,0%	66,0%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	55,2%	54,9%	55,0%
		% of Total	18,7%	36,3%	55,0%
	Παν/μιο	Count	22	46	68
		% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	32,4%	67,6%	100,0%
		% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	37,9%	40,7%	39,8%
		% of Total	12,9%	26,9%	39,8%
Total	Count	58	113	171	
	% within Ποιό είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;	33,9%	66,1%	100,0%	
	% within .Θα ξαναεπισκεπτόσασταν την έκθεση;	100,0 %	100,0%	100,0%	
	% of Total	33,9%	66,1%	100,0%	

Πίνακας 82

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,711 <sup>a</sup>	4	,000
Likelihood Ratio	38,989	4	,000
Linear-by-Linear Association	12,936	1	,000
N of Valid Cases	243		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,38.			

<b>.Εκπαίδευση: * Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα: Crosstabulation</b>				
	Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα:			Total
	Ενδιαφέρον	Εχθρικά	Βαρετά	

			τα και προσιτά	και απόμακρα		
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	11	13	9	33
		% within .Εκπαίδευση:	33,3%	39,4%	27,3%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	10,1%	27,7%	10,3%	13,6%
		% of Total	4,5%	5,3%	3,7%	13,6%
	Λύκειο	Count	39	27	59	125
		% within .Εκπαίδευση:	31,2%	21,6%	47,2%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	35,8%	57,4%	67,8%	51,4%
		% of Total	16,0%	11,1%	24,3%	51,4%
	Παν/μιο	Count	59	7	19	85
		% within .Εκπαίδευση:	69,4%	8,2%	22,4%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	54,1%	14,9%	21,8%	35,0%
		% of Total	24,3%	2,9%	7,8%	35,0%
Total		Count	109	47	87	243
		% within .Εκπαίδευση:	44,9%	19,3%	35,8%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	44,9%	19,3%	35,8%	100,0%

Πίνακας 83

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	71,986 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	77,627	2	,000
Linear-by-Linear Association	63,232	1	,000
N of Valid Cases	243		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,96.			

Crosstab		
	Σκοπεύετε να	Total

			επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;		
			Ναι	Δεν είναι στα άμεσα σχέδιά μου	
Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	Ενδιαφέροντα και προσιτά	Count	65	47	112
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	58,0%	42,0%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	86,7%	28,0%	46,1%
		% of Total	26,7%	19,3%	46,1%
	Εχθρικά και αυστηρά	Count	4	38	42
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	9,5%	90,5%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	5,3%	22,6%	17,3%
		% of Total	1,6%	15,6%	17,3%
	Βαρετά	Count	6	83	89
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	6,7%	93,3%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό	8,0%	49,4%	36,6%

		Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;			
		% of Total	2,5%	34,2%	36,6%
Total		Count	75	168	243
		% within Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	30,9%	69,1%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	30,9%	69,1%	100,0%

Πίνακας 84

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,343 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	24,008	2	,000
Linear-by-Linear Association	21,042	1	,000
N of Valid Cases	243		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,19.			

Εκπαίδευση: * Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον; Crosstabulation			
	Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;		Total
	Ναι	Δεν είναι στα άμεσα σχέδιά μου	

Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	5	28	33
		% within .Εκπαίδευση:	15,2%	84,8%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	6,7%	16,7%	13,6%
		% of Total	2,1%	11,5%	13,6%
	Λύκειο	Count	27	98	125
		% within .Εκπαίδευση:	21,6%	78,4%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	36,0%	58,3%	51,4%
		% of Total	11,1%	40,3%	51,4%
	Παν/μιο	Count	43	42	85
		% within .Εκπαίδευση:	50,6%	49,4%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	57,3%	25,0%	35,0%
		% of Total	17,7%	17,3%	35,0%
	Total	Count	75	168	243
% within .Εκπαίδευση:		30,9%	69,1%	100,0%	
% within ΣΚΟΠΕΥΕΤΕ ΝΑ		100,0%	100,0%	100,0%	



	επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;			
	% of Total	30,9%	69,1%	100,0%

Πίνακας 85

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	70,126 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	84,761	2	,000
Linear-by-Linear Association	58,938	1	,000
N of Valid Cases	243		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,81.

Crosstab					
			Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;		Total
			Ναι	Όχι	
Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	Ενδιαφέροντα και προσιτά	Count	50	62	112
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	44,6%	55,4%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	98,0%	32,3%	46,1%
		% of Total	20,6%	25,5%	46,1%
	Εχθρικά και αυστηρά	Count	0	42	42
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά	0,0%	100,0%	100,0%

		περιβάλλοντα:			
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	0,0%	21,9%	17,3%
		% of Total	0,0%	17,3%	17,3%
	Βαρετά	Count	1	88	89
		% within Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	1,1%	98,9%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	2,0%	45,8%	36,6%
		% of Total	0,4%	36,2%	36,6%
Total		Count	51	192	243
		% within Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	21,0%	79,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	21,0%	79,0%	100,0%

Πίνακας 86

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,981 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	28,169	2	,000
Linear-by-Linear Association	18,382	1	,000
N of Valid Cases	243		
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,93.			

**Εκπαίδευση: \* Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την**

<b>κοινωνικοποίηση; Crosstabulation</b>					
			Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;		Total
			Ναι	Όχι	
Εκπαίδευση:	Δημοτικό/ Γυμνάσιο	Count	5	28	33
		% within .Εκπαίδευση:	15,2%	84,8%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	9,8%	14,6%	13,6%
		% of Total	2,1%	11,5%	13,6%
	Λύκειο	Count	12	113	125
		% within .Εκπαίδευση:	9,6%	90,4%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	23,5%	58,9%	51,4%
		% of Total	4,9%	46,5%	51,4%
	Πανεπιστή μιο	Count	34	51	85
		% within .Εκπαίδευση:	40,0%	60,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	66,7%	26,6%	35,0%
		% of Total	14,0%	21,0%	35,0%
Total		Count	51	192	243
		% within .Εκπαίδευση:	21,0%	79,0%	100,0%
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	21,0%	79,0%	100,0%

Πίνακας 87

**Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	169,914 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	208,407	2	,000
Linear-by-Linear Association	165,970	1	,000
N of Valid Cases	243		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 19,88.

<b>Crosstab</b>					
			Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:		Total
			Εποικοδομητική διαδικασία	ανούσια διαδικασία	
Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	Ενδιαφέροντα και προσιτά	Count	108	4	112
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	96,4%	3,6%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	84,4%	3,5%	46,1%
		% of Total	44,4%	1,6%	46,1%
	Εχθρικά και αυστηρά	Count	15	27	42
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	35,7%	64,3%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	11,7%	23,5%	17,3%
		% of Total	6,2%	11,1%	17,3%
	Βαρετά	Count	5	84	89
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά	5,6%	94,4%	100,0%

		περιβάλλοντα:			
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	3,9%	73,0%	36,6%
		% of Total	2,1%	34,6%	36,6%
Total		Count	128	115	243
		% within Θα χαρακτηρίζετε τα μουσειακά περιβάλλοντα:	52,7%	47,3%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	52,7%	47,3%	100,0%

Πίνακας 88

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,896 <sup>a</sup>	2	,000
Likelihood Ratio	28,915	2	,000
Linear-by-Linear Association	15,877	1	,000
N of Valid Cases	243		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,62.

<b>.Εκπαίδευση: * Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη: Crosstabulation</b>					
		Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:		Total	
		Επικοινωνιακή διαδικασία	ανούσια διαδικασία		
.Εκπαίδευση:	Δημοτικό/Γυμνάσιο	Count	16	17	33
		% within .Εκπαίδευση:	48,5%	51,5%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	12,5%	14,8%	13,6%

		% of Total	6,6%	7,0%	13,6%
	Λύκειο	Count	48	77	125
		% within .Εκπαίδευση:	38,4%	61,6%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε τη μουσειακή επίσκεψη:	37,5%	67,0%	51,4%
		% of Total	19,8%	31,7%	51,4%
	Παν/μιο	Count	64	21	85
		% within .Εκπαίδευση:	75,3%	24,7%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε τη μουσειακή επίσκεψη:	50,0%	18,3%	35,0%
		% of Total	26,3%	8,6%	35,0%
Total		Count	128	115	243
		% within .Εκπαίδευση:	52,7%	47,3%	100,0%
		% within Θα χαρακτηρίζατε τη μουσειακή επίσκεψη:	100,0%	100,0%	100,0%
		% of Total	52,7%	47,3%	100,0%

Πίνακας 89

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	50,282 <sup>a</sup>	1	,000		
Continuity Correction <sup>b</sup>	48,329	1	,000		
Likelihood Ratio	54,987	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	50,075	1	,000		
N of Valid Cases	243				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 35,49.					
b. Computed only for a 2x2 table					

Θα χαρακτηρίζατε τη μουσειακή επίσκεψη: * Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον; Crosstabulation		
	Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	Total
	Ναι	Δεν είναι στα άμεσα σχέδια

				μου	
Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	Εποικο- δομητική διαδικα- σία	Count	65	63	128
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	50,8%	49,2%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	86,7%	37,5%	52,7%
	ανούσια διαδικασί α	Count	10	105	115
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	8,7%	91,3%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	13,3%	62,5%	47,3%
Total		Count	75	168	243
		% within Θα χαρακτηρίζετε τη μουσειακή επίσκεψη:	30,9%	69,1%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 90

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	17,479 <sup>a</sup>	1	,000		
Continuity Correction <sup>b</sup>	16,082	1	,000		
Likelihood Ratio	16,431	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	17,407	1	,000		
N of Valid Cases	243				
a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,74.					

b. Computed only for a 2x2 table

**Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση; \* Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;**  
**Crosstabulation**

			Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;		Total
			Ναι	Δεν είναι στα άμεσα σχέδιά μου	
Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	Ναι	Count	28	23	51
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	54,9%	45,1%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	37,3%	13,7%	21,0%
	Όχι	Count	47	145	192
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	24,5%	75,5%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	62,7%	86,3%	79,0%
Total		Count	75	168	243
		% within Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση;	30,9%	69,1%	100,0%
		% within Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον;	100,0 %	100,0%	100,0%

Πίνακας 91





# Παράρτημα

Παράρτημα 1: Το φυλλάδιο-τρίπτυχο της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου: εμπρόςθια όψη (πάνω) και οπίσθια όψη (κάτω)



**ΚΑΤΩΝ ΤΩΝ ΕΚΘΕΣΙΑΚΩΝ ΟΡΩΝ**  
The archaeological collections are arranged chronologically in the exhibition halls, from the Prehistoric period, through the Classical, Hellenistic and Roman periods, to the Byzantine and Modern periods.

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ**  
The Archaeological Museum of Rethymno was established in 1982, following the decision of the Ministry of Culture and Sports. It is the only museum in Crete that has been built on the site of an archaeological excavation, the ruins of the Venetian fortress of Rethymno.

**Ο ΜΑΘΕ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΘΩΑΚΙΜΕΥ**  
The Church of Saint Thymotheos is a small, single-apsed church with a dome, built in the 15th century. It is one of the few churches in Rethymno that have survived from the Venetian period.

**HISTORY OF THE RETHYMNO ARCHAEOLOGICAL MUSEUM**  
Created in 1982, the building of the Archaeological Museum of Rethymno is unique in the way it has been built on the site of an archaeological excavation, the ruins of the Venetian fortress of Rethymno.

**THE CHURCH OF SAINT THYMOTHEOS**  
The Church of Saint Thymotheos is a small, single-apsed church with a dome, built in the 15th century. It is one of the few churches in Rethymno that have survived from the Venetian period.

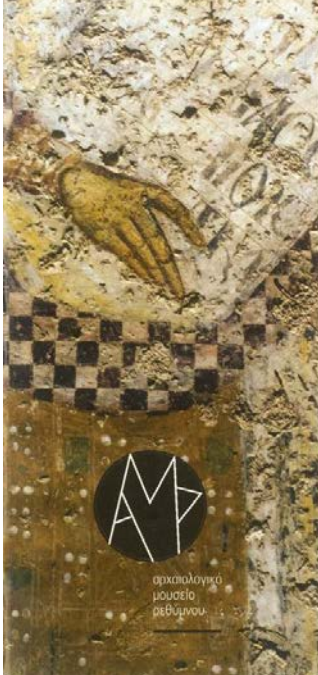
**ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ**  
ΕΡΗΦΟΡΑΤΕΑ ΑΝΤΙΚΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΡΕΘΥΜΝΟΥ**  
ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF RETHYMNO



**ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΚΘΕΣΗ TEMPORARY EXHIBITION**


ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (Prehistoric Period) 10000-3000 BC	ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (Classical Period) 500-300 BC	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (Hellenistic Period) 300-100 BC	ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (Roman Period) 100 BC-300 AD	ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (Byzantine Period) 500-1453 AD	ΠΡΟΒΛΗΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (Venetian Period) 1453-1828 AD	ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ (Independence) 1828-1912 AD	ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (Second Byzantine Period) 1453-1828 AD
<p><b>ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ</b> The prehistoric period covers the time from the first appearance of man in the island of Crete to the beginning of the classical period. It is divided into the Neolithic, Bronze Age, and Iron Age.</p>	<p><b>ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ</b> The prehistoric period covers the time from the first appearance of man in the island of Crete to the beginning of the classical period. It is divided into the Neolithic, Bronze Age, and Iron Age.</p>	<p><b>ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ</b> The historical period covers the time from the beginning of the classical period to the end of the Roman period. It is divided into the classical, hellenistic, and roman periods.</p>	<p><b>ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ</b> The historical period covers the time from the beginning of the classical period to the end of the Roman period. It is divided into the classical, hellenistic, and roman periods.</p>	<p><b>ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ</b> The byzantine and post-byzantine periods cover the time from the beginning of the byzantine period to the end of the modern period. It is divided into the byzantine and post-byzantine periods.</p>	<p><b>ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΠΟΣΤ-ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ</b> The byzantine and post-byzantine periods cover the time from the beginning of the byzantine period to the end of the modern period. It is divided into the byzantine and post-byzantine periods.</p>	<p><b>ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΠΟΣΤ-ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ</b> The byzantine and post-byzantine periods cover the time from the beginning of the byzantine period to the end of the modern period. It is divided into the byzantine and post-byzantine periods.</p>	<p><b>ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΠΟΣΤ-ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ</b> The byzantine and post-byzantine periods cover the time from the beginning of the byzantine period to the end of the modern period. It is divided into the byzantine and post-byzantine periods.</p>



ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ  
ΕΡΗΦΟΡΑΤΕΑ ΑΝΤΙΚΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΡΕΘΥΜΝΟΥ**  
ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF RETHYMNO

**ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΚΘΕΣΗ TEMPORARY EXHIBITION**



**ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (περ. 2 εκ. χρόνια πριν από σήμερα – περ. 11000 π.Χ.)  
**PALEOLITHIC PERIOD** (ca. 2 million years before today – ca. 11000 years B.C.)

**ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (περ. 11000 – περ. 7000 π.Χ.)  
**MESOLITHIC PERIOD** (ca. 11000 – ca. 7000 B.C.)

**ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (περ. 7000 – περ. 3200 π.Χ.)  
**NEOLITHIC PERIOD** (ca. 7000 – ca. 3200 B.C.)

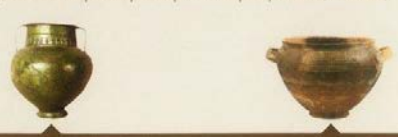


### ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Η παρουσία ανθρωπίδων, ήδη πριν από 130.000 χρόνια, μαρτυρείται από τα λιθίνα εργαλεία της Παλαιολιθικής περιόδου που βρέθηκαν στις νότιες ακτές του Ρεθύμνου. Στην ίδια περιοχή εντοπίστηκαν τα παλιότερα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας κατά τη Μεσολιθική περίοδο. Στους Νεολιθικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι κατοίκησης κυρίως σπήλαια, όπως του Γερανού και των Ελληνίδων. Οι πρώτες εκφάνσεις του Μινωικού πολιτισμού ανήγονται στην Προανακτορική περίοδο, εποχή που πρωτακτοικήθηκε ο οικισμός στο Χαμαλεύρι, με οδιάλεκτη χρήση σε όλους τους μινωικούς χρόνους. Στην Παλαιοανακτορική περίοδο, εποχή ίδρυσης των πρώτων μινωικών ανακτορίων, χρονολογείται η εγκατάσταση ανακτορικού χαρακτήρα στο Μοναστηράκι και ο οικισμός στο Αποδούλου, ενώ επιβεβαιώνεται λατρεία στο ιερό κορυφής του Βρύσινα. Στη Μετάβαση προς τη Νεοανακτορική περίοδο και στην πρώτη φάση της περιόδου, εποχή στην οποία ο Μινωικός πολιτισμός έφτασε στη μεγάλη ακμή του, μαρτυρείται η κατοίκηση στις παράκτιες θέσεις του Καλού Χωρισφίου και των Πέρα Γαλίνων. Σημαντικό κέντρο ήταν η Ζώμινθος στον Ψηλορείτη. Λατρευτική χρήση υποδεικνύουν ευρήματα στο Αποδούλου και διαπιστώνεται εντατικοποίηση της λατρείας στο ιερό κορυφής στο Βρύσινα. Μαρτυρίες για την Τελική Ανακτορική και Μεταανακτορική περίοδο, προέρχονται κυρίως από ταφικά σύνολα που έχουν ανασκαφεί σε πολλές θέσεις του Ρεθύμνου, ενώ στους Αρμένους έχει αποκαλυφθεί το μεγαλύτερο έως σήμερα μινωικό νεκροταφείο της Κρήτης. Την περίοδο αυτή μαρτυρείται λατρευτική χρήση στο σπήλαιο του Αγίου Αντωνίου στην Πατάο και στον Άγιο Ιωάννη Αμαρίου. Στο τέλος της περιόδου εμφανίζονται νέοι οικισμοί στη Σύβριτο, την Αγία Ειρήνη, την Ορνέ και τον Σίδερο και χρονολογείται το νεκροταφείο στους Ατσιπάδες.

### PREHISTORIC PERIOD

Paleolithic stone tools indicate the presence of hominins on the south shores of the Rethymno Prefecture 130,000 years ago. Human presence during the Mesolithic period was also detected in the same area. In the Neolithic period, habitation concentrated primarily in caves, such as those at Gerani and Ellenes. The earliest manifestations of the Minoan civilization date to the Prepalatial period. The settlement at Chamalevri, which was inhabited throughout the Minoan period. The Protopalatial period saw the construction of the first Minoan palaces, such as the palatial administrative building complex at Monastiraki, but also the establishment of the settlement at Apodoulou, and the peak sanctuary at Vrysinas. The Minoan Civilization flourished in the Neopalatial period. During the Transition and the first phase of the Neopalatial period habitation is attested at the coastal settlements at Kalo Chorafai and Pera Galinoi. An important centre dating to this period was excavated at Zominthos on Mount Ida. Finds from Apodoulou indicate religious function, and religious activities intensified at the Vrysinas peak sanctuary. A number of funerary sites throughout the Rethymno Prefecture, including the important cemetery at Armenoi, the most extensive cemetery excavated in Crete so far, date to the Final Palatial and Postpalatial periods. Worship is attested in the cave of Agios Antonios at Patsoi and at Agios Ioannis. Toward the end of the Prehistoric period new settlements were established at Syvritos, Agia Eirini, Orme, and Sideros, as was the cemetery at Atsipades.



**ΠΡΟΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (970 – 810 π.Χ.)  
**PROTOGEOMETRIC PERIOD** (970 – 810 B.C.)

**ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (810 – 710 π.Χ.)  
**GEOMETRIC PERIOD** (810 – 710 B.C.)

**ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (710 – 600 π.Χ.)  
**EARLY ARCHAIC PERIOD** (710 – 600 B.C.)

**ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (600 – 500/480 π.Χ.)  
**ARCHAIC PERIOD** (600 – 500/480 B.C.)



**ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (περ. 3200 – περ. 1900 π.Χ.)  
**PREPALATIAL PERIOD** (ca. 3200 – ca. 1900 B.C.)

**ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (περ. 1900 – περ. 1700 π.Χ.)  
**PROTOPALATIAL PERIOD** (ca. 1900 – ca. 1700 B.C.)

**ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (περ. 1700 – περ. 1450 π.Χ.)  
**NEOPALATIAL PERIOD** (ca. 1700 – ca. 1450 B.C.)



### ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Στις αρχές της πρώτης χιλιετίας π.Χ., η "Καθόδος των Δωριέων" σηματοδότησε τη μετάβαση από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου. Την περίοδο αυτή χρονολογείται το νεκροταφείο στην Παντάνασσα. Στην Προγεωμετρική περίοδο διαμορφώθηκαν οι πυρήνες των οικισμών που εξελίχθηκαν στις πόλεις - κράτη των Ιστορικών Χρόνων. Το νεκροταφείο της Ορθής Πέτρας στην Ελευθέρα επιβεβαιώνει την ύπαρξη μιας ακμάζουσας κοινωνίας σε όλη τη Γεωμετρική περίοδο. Στην Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, εποχή ακμής του σημαντικού ιερού στο Ιδαϊόν Άντρον, χρονολογούνται ευρήματα από την Αξό, την Ελευθέρα και την Ονωθέ. Κατά τους Αρχαϊκούς και Κλασικούς χρόνους, οι πόλεις αυτές, καθώς και η Σύβριτος και η Λάππα οργανώθηκαν ως πόλεις - κράτη. Την αυτονομία τους διατήρησαν και στην Ελληνιστική περίοδο, εποχή κατά την οποία αναπτύχθηκαν οι παράκτιοι οικισμοί της Ρίθυμνος και αυτοί στο Πάνορμο και στο Σφακάκι/Σταυρωμένο. Η Κρήτη, μετά την κατάκτησή της από τους Ρωμαίους, εντάχθηκε στο ρωμαϊκό κράτος ως ενιαίο επαρχία με την Κυρηναϊκή της Βορείου Αφρικής και πρωτεύουσα τη Γόρτυνα. Οι συνθήκες ασφάλειας και ευημερίας που επικράτησαν στον χώρο της Μεσογείου οδήγησαν στην ανάπτυξη που αποτυπώνεται στην πληθώρα των θέσεων σε όλη την περιοχή του Ρεθύμνου. Τα ενάλια ευρήματα της Αγίας Γαλίνης υποδεικνύουν τη σημασία των λιμανιών των νοτίων ακτών στους ναυτικούς δρόμους από την Ανατολή προς τη Ρώμη.

### HISTORICAL PERIOD

In the beginning of the first millennium B.C., the 'Dorian invasion' marked the transition from the Bronze Age to the Iron Age. The cemetery at Pantanassa dates to this time. The Protoegeometric period saw the establishment of settlements that later developed into the city-states of the historical period. The Orthi Petra cemetery at Eleutherna demonstrates the existence of a flourishing society throughout the Geometric period. Eleutherna, Axos, and Onythe provided archaeological evidence for the Early Archaic period, during which the Idaion Antron sanctuary flourished. In the Archaic and Classical periods, these cities, as well as Syvritos and Lappa, acquired the character of a city-state. They maintained their independence during the Hellenistic period, when the coastal settlements of Rithymna and those at Panormo and Sfakaki / Stavromenos were established. After the Roman conquest, Crete and Cyrenaica in North Africa formed a single province, with Gortyn as its capital. Security and prosperity in the Mediterranean at this time account for the establishment of numerous sites in the Rethymno Prefecture. Maritime finds from Agia Galini demonstrate the importance of the south coast's harbours along the sea routes connecting Rome and the East.



**ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (500/480 – 323 π.Χ.)  
**CLASSICAL PERIOD** (500/480 – 323 B.C.)

**ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (323 – 67 π.Χ.)  
**HELLENISTIC PERIOD** (323 – 67 B.C.)

**ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (67 π.Χ. – 4ος αι. μ.Χ.)  
**ROMAN PERIOD** (67 B.C. – 4th c. A.D.)

**Α΄ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ** (4ος αι. μ.Χ. – 826/828 μ.Χ.)  
**1st BYZANTINE PERIOD** (4th c. A.D. – 826/828 A.D.)

ΤΕΛΙΚΗ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (περ. 1450 – περ. 1380/70 π.Χ.)  
FINAL PALATIAL PERIOD (ca. 1450 – ca. 1380/70 B.C.)

ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (περ. 1380/70 – περ. 1050 π.Χ.)  
POSTPALATIAL PERIOD (ca. 1380/70 – ca. 1050 B.C.)

ΥΠΟΜΙΝΟΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (περ. 1050 – περ. 970 π.Χ.)  
SUBMINOAN PERIOD (ca. 1050 – ca. 970 B.C.)

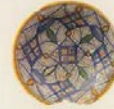


### ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Η νομιμοποίηση του Χριστιανισμού και η μεταφορά της πρωτεύουσας του Ρωμαϊκού Κράτους στην Κωνσταντινούπολη, τον 4ο αιώνα μ.Χ., σηματοδότησαν τη μετάβαση από τον αρχαίο κόσμο στον βυζαντινό. Η Κρήτη εντάχθηκε στο Ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η μακρά περίοδος ειρήνης που είχε εδραιωθεί κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους συνεχίστηκε στο νησί κατά την Πρώτη Βυζαντινή περίοδο. Οι βασιλικές που ανασκάφηκαν στην περιοχή του Ρεθύμνου δηλώνουν τη διάδοση της νέας θρησκείας, ενώ ήκμισαν οικισμοί όπως η Λάππα και η Ελεύθερνα. Τέσσερις αιώνες αργότερα η Κρήτη καταλήφθηκε από τους Άραβες και παρέμεινε υπό την κατοχή τους για 150 χρόνια περίπου. Ο Νικηφόρος Φωκάς ανακατέλαβε την Κρήτη, που εντάχθηκε ξανά στους κόλπους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Οι στενές επαφές και οι επιδράσεις από την Κωνσταντινούπολη καταδεικνύονται στη τέχνη και την αρχιτεκτονική των ναών της περιόδου, όπως η Μονή των Μυριοκεφάλων. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, το νησί περιήλθε στα χέρια των Ενετών και το Ρέθυμνο έγινε η τρίτη σημαντικότερη πόλη του Βασιλείου της Κρήτης. Οι επιρροές της δυτικής Αναγέννησης είναι εμφανείς τόσο στα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια όσο και στην καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία, όπως υποδηλώνει η ίδρυση στο Ρέθυμνο του πρώτου πνευματικού σωματίου της Κρήτης, της Ακαδημίας των Νίνι. Η περίοδος της Ενετοκρατίας έληξε για το Ρέθυμνο το 1646 με την κατάληψή του από τους Οθωμανούς.

### BYZANTINE AND POST-BYZANTINE PERIODS

The legalization of Christianity and the transfer of the Roman Empire's capital to Constantinople in the 4th century A.D. marked the transition from the ancient world to the Byzantine. Crete became part of the Eastern Roman Empire and the long peace that Roman rule had brought to the island continued during the First Byzantine period. The basilicas excavated in the Rethymno Prefecture attest to the spread of the new religion. Lappa and Eleutherna prospered during this period. Four centuries later, the Arabs conquered Crete and maintained their rule for approximately 150 years, before Nicephorus Phocas recaptured the island, which again joined the Byzantine Empire. Close contacts with and the influence of Constantinople is evident in the art and architecture of this period's churches, including the monastery at Myriokefala. After the fall of Constantinople to the Crusaders, Crete came under Venetian rule, and Rethymno became the third most important city in the Kingdom of Crete. The influence of the European Renaissance is evident on both public and private buildings and in the region's artistic and intellectual life, as indicated by the foundation of the Academia dei Vivi, Crete's first cultural union, in Rethymno. Venetian rule ended for Rethymno in 1646, when the Ottoman Turks conquered the city.



ΑΡΑΒΟΚΡΑΤΙΑ (826/828 μ.Χ. – 961 μ.Χ.)  
PERIOD OF ARAB CONQUEST (826/828 A.D. – 961 A.D.)

Β' ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (961 μ.Χ. – 1204/1211 μ.Χ.)  
2nd BYZANTINE PERIOD (961 A.D. – 1204/1211 A.D.)

ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ (1204/1211 μ.Χ. – 1646/1669 μ.Χ.)  
VENETIAN PERIOD (1204/1211 A.D. – 1646/1669 A.D.)

### ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

Πρώτος πυρήνας του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου ήταν η Συλλογή του Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου που δημιουργήθηκε το 1888. Μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα αντικείμενα στεγάζονταν σε αίθρια της πόλης. Από το 1954 έως και το 1990, η έκθεση φιλοξενήθηκε στην νεοκλασική Loggia και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο πενταγωνικό οικόπεδο στην είσοδο της Φορτέζας. Λόγω στατικών προβλημάτων του κτηρίου, η έκθεση στεγάζεται προσωρινά στον κυριώως ναό του Αγίου Φραγκίσκου, έως την κατασκευή και ολοκλήρωση του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. Τα εκθέματα δίνουν μια διαχρονική εικόνα της ανθρώπινης παρουσίας στο Ρέθυμνο από την Παλαιολιθική περίοδο έως και την Ενετοκρατία.



Χειρόγραφος κατάλογος καταγραφής αρχαίων πρώτου 20ού αιώνα  
Manuscript inventory of antiquities of the early 20th century

### HISTORY OF THE RETHYMNIO ARCHAEOLOGICAL MUSEUM

Created in 1888, the Collection of the Philekpaideutikos Syllogos (Educational Society) constituted the first core of the Rethymno Archaeological Museum. The display was housed in one of the city's buildings until the Second World War. It was subsequently moved to the Venetian Loggia (1954-1990) and then to the pentagonal fort guarding the entrance to the Fortezza. Currently, due to the building's static problems, the display is temporarily housed in the church of Saint Francis, until the new Archaeological Museum of Rethymno is completed. The exhibits illustrate human activity in the Rethymno Prefecture diachronically, from the Paleolithic to the Venetian period.

### Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ

Ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου αποτελούσε το καθολικό (μοναστηριακό ναό) της μονής του τάγματος των Φραγκισκανών μοναχών. Ανήκει στον τύπο της ξυλόστεγης βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος και ορθογώνιο προεσβητήριο που πλαισιώνεται από δύο παρεκκλήσια. Η κατασκευή του ανάγεται στις αρχές του 16ου αιώνα μ.Χ., ενώ στα τέλη του 16ου - 17ου αιώνα μ.Χ. δέχτηκε σειρά επεμβάσεων που έδωσαν μοναστηριακό χαρακτήρα στο κτήριο. Την οθωμανική περίοδο, ο ναός μετατράπηκε σε πτωχοκομείο. Αποκαταστάθηκε την περίοδο 2003-2005 με χρηματοδότηση από το Γ' ΚΠΣ, ενώ με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ 2007-2013 δημιουργήθηκε ο εκθεσιακός χώρος της προσωρινής έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.



Χρυσό νόμισμα του δόγη Φραγκίσκου Μολίν  
Gold coin of the doge Francesco Molin

### THE CHURCH OF SAINT FRANCIS

The church of Saint Francis was the main church of a Franciscan monastery. It is a timber-roofed basilica with a transept and square sanctuary flanked by two chapels. Built in the early 16th century A.D., it was refurbished in a mannerist style in the late 16th / early 17th century A.D. During the Ottoman period, the church was converted into a poorhouse. The building was restored in 2003-2005 with funds provided by the Third Community Support Framework, whereas the display space for the temporary exhibition of the Rethymno Archaeological Museum was created with funds provided by the National Strategic Reference Framework 2007-2013.

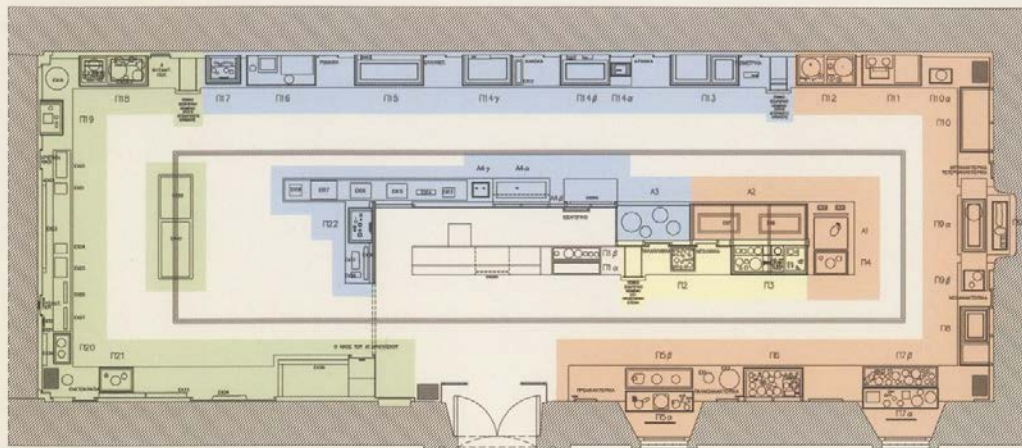
#### ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ:

Οράριο Λειτουργίας: Τρίτη – Κυριακή: 10.00-18.00  
Κλειστό: Κάθε Δευτέρα, 1η Ιανουαρίου, 25 Μαρτίου, Κυριακή του Πάσχα, 1η Μαΐου, 25 και 26 Δεκεμβρίου. Προσβάσιμο σε ΑΜΕΑ  
Διεύθυνση: Νόδος Αγ. Φραγκίσκου - Οδός Αγ. Φραγκίσκου 4, 74131 Ρέθυμνο  
Τηλέφωνο: 2831027506 Email: efareth@culture.gr



#### GENERAL INFORMATION:

Visiting hours: Tuesday – Sunday: 10.00-18.00  
Closed: Mondays, January 1, March 25, Easter Sunday, May 1, December 25 and 26. Accessible to visitors with disabilities  
Address: St. Francis Church, 4 Agiou Fragiskou str., 74131 Rethymno, Tel: 2831027506 Email: efareth@culture.gr



- Εποχή του Λίθου / Stone Age
- Μινωική Εποχή / Minoan Period
- Ιστορικοί Χρόνοι / Historical Period
- Βυζαντινοί και Μεταβυζαντινοί Χρόνοι / Byzantine and Post-Byzantine Periods

**ΚΑΤΟΨΗ ΤΟΥ ΕΚΘΕΣΙΑΚΟΥ ΧΩΡΟΥ**

Η χρονολογική παρουσίαση του αρχαιολογικού υλικού οργανώνεται στους θεματικούς άξονες του δημόσιου και ιδιωτικού βίου: οικονομία, κοινωνία, καθημερινή ζωή, λατρεία, ταφικά έθιμα.

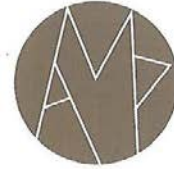
**GROUND-PLAN OF THE EXHIBITION HALL**

The archaeological material is presented chronologically and organized into sections illustrating public and private life: economy, society, everyday life, cult, and funerary customs.

Παράρτημα 2: Ο οδηγός της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου







ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΡΕΘΥΜΝΟΥ  
ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΚΘΕΣΗ



Γενική Επιμέλεια: Αναστασία Τζιγκουνάκη

Επιμέλεια Κειμένων: Νότα Καραμαλίκη, Αναστασία Φιλιπτάκη

Κείμενα: Ειρήνη Γαβριλάκη, Κωνσταντίνος Γιαπισσόγλου, Επισμεινώνδας Καπράνος,

Νότα Καραμαλίκη, Μαρία Πατεράκη, Νικολέττα Πύρρου, Νίκη Τσιτσάκη, Αθηνά Φρ

Φωτογράφιση: Μανώλης Καραταράκης

## Χαιρετισμός Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού Καθηγητή Αριστείδη Μπαλτά

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, που μέχρι πριν λίγο καιρό στεγαζόταν στο πενταγωνικό οχυρό του φρουρίου της Φορτέτζα, εξαιτίας χρόνιων στατικών προβλημάτων του κτηρίου μεταφέρθηκε προσωρινά στον ενετικό ναό του Αγίου Φραγκίσκου, ένα από τα σημαντικότερα και ωραιότερα μνημεία στο κέντρο της παλιάς πόλης του Ρεθύμνου.

Το έργο αυτό της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου ολοκληρώθηκε μέσα σε δυο χρόνια, παρά τις δυσκολίες λόγω της οικονομικής συγκυρίας και του χαμηλού προϋπολογισμού του. Στο καθολικό του Αγίου Φραγκίσκου φιλοξενείται μέρος του αρχαιολογικού υλικού που βρισκόταν στην Φορτέτζα, αλλά και αρχαιότητες που μέχρι τώρα βρίσκονταν στις αποθήκες και παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο κοινό, καθώς και νέα ευρήματα από ολόκληρο το νομό. Το χρονικό πλαίσιο της έκθεσης ορίζεται από τα παλαιολιθικά εργαλεία που βρέθηκαν στην περιοχή του Πρέβελη, τα οποία χρονολογούνται 130.000 χρόνια πριν από σήμερα, έως το χρυσό νόμισμα του ενετού Δόγη Φραντζέσκο Μολίν που χρονολογείται το 1646, χρονιά κατάληψης του Ρεθύμνου από τους Οθωμανούς.

Ο τρόπος παρουσίασης των ευρημάτων αναδεικνύει το σημαντικό αρχαιολογικό πλούτο της Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στο κοινό που θα επισκεφτεί το μουσείο να έρθει σε επαφή-επικοινωνία-να κοιτάξει το παρελθόν όπως και το παρόν της χώρας μας, ενώ η ίδια η Έκθεση θα αποτελέσει πυλώνα για την ανάπτυξη του τόπου και της τοπικής κοινωνίας.

Συγχαίρω όλους, όσοι συνέβαλαν στην υλοποίηση και ολοκλήρωση της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, που αναδεικνύει, σε μικρή κλίμακα, την αρχαία κληρονομιά της περιοχής, και εύχομαι καλή λειτουργία και επισκεψιμότητα ανάλογη της εμβέλειας και της σημασίας των μοναδικών εκθεμάτων της. Παραμένει ωστόσο επιτακτική η ανάγκη για τη δημιουργία του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου, πράγμα άλλωστε που αποτελεί στοιχείο της γενικότερης πολιτικής του Υπουργείου, έτσι ώστε να αναδειχτεί ο αρχαιολογικός πλούτος της Περιφερειακής Ενότητας στο σύνολό του. Παράλληλα το νέο μουσείο θα μπορέσει να υποστηρίξει τις ερευνητικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα.

Αριστείδης Μπαλτάς  
Υπουργός Πολιτισμού και Αθλητισμού

ISBN 978-960-386-296-3

© ΥΠΠΟΑ / ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

## Πρόλογος

Η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου φιλοξενεί, εκθέτει και προβάλλει χαρακτηριστικές αρχαιότητες, διαχρονικά, προερχόμενες από θέσεις της Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου, αναδεικνύοντας το ιδιαίτερα ενδιαφέρον αρχαιολογικό τοπίο της.

Οι ανασκαφές, από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα έως σήμερα, αποκαλύπτουν την εξέλιξη μέσα από την προϊστορία, την πρωτοϊστορία και την ιστορία του Ρεθύμνου. Μέρος της ιστορίας του τόπου οι ίδιες οι ανασκαφές, διαπλάθουν γενεές αρχαιολόγων από διάφορα μέρη του κόσμου, που υιοθετούν το Ρέθυμνο και γίνεται δεύτερη τους πατρίδα, πατρίδα της καρδιάς τους.

Συστηματικές ανασκαφές Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και Ιδρυμάτων, αλλοδαπών και ημεδαπών Πανεπιστημίων, συστηματικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, που έχουν διεξαχθεί ή διεξάγονται, στους Αρμένους, στο ιερό κορυφής του Βρύσινα και την Ελεύθερα του Δήμου Ρεθύμνου, στο Μοναστηράκι, το Αποδούλου και τη Σύβριτο του Δήμου Αμαρίου, στη Ζώμινθο και το Ιδαίο Άντρο του Δήμου Ανωγείων, στους Πέρα Γαλήνους και το Καλό Χωράφι του Δήμου Μυλοποτάμου, στο ιερό κορυφής των Ατσιπιάδων και την Ορνέ του Δήμου Αγίου Βασιλείου, καθώς και επιφανειακές έρευνες στην ευρύτερη περιοχή της Ζωμίνθου και του Ιδαίου Άντρου του Δήμου Ανωγείων και στον Πλακιά και την κοιλάδα Αγίου Βασιλείου, εμπλουτίζουν ουσιαστικά τη γνώση μας για τη ζωή στην περιοχή, από την παλαιολιθική έως τη μεταβυζαντινή περίοδο, σε ένα χρονικό άξονα δηλαδή κατοίκησης και δημιουργίας χιλιετηρίδων.

Παράλληλα το σωστικό έργο της Εφορείας Αρχαιοτήτων στο Ρέθυμνο, στο πλαίσιο της οικιστικής ανάπτυξης και των αναπτυξιακών έργων, φέρει συνεχώς στο φως σημαντικά αρχαιολογικά σύνολα. Στο χάρτη της ιστορίας προστίθενται οι αρχαιολογικοί χώροι στη Φορτέτζα, την Αγία Ειρήνη, την Αργυρούπολη, το Χαμαλεύρι και Σταυρωμένο, το Παγκαλοχώρι και τη Μαγνησία, το Σφακάκι, την Αξό, το Πάνορμο, το Μπαλί, το Κρουονέρι, το Πέραμα και την Αλφά, την Αγία Φωτεινή και το Βένι.

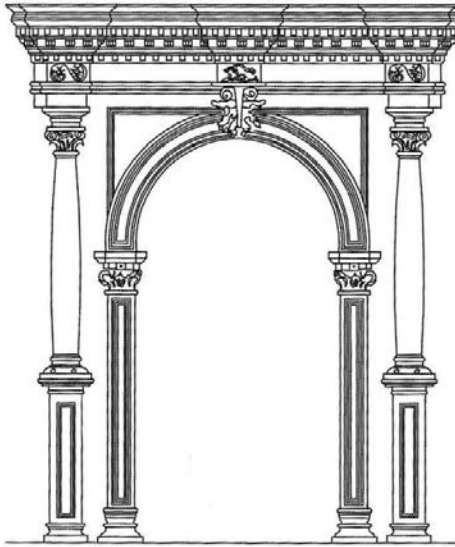
Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου σε μια διαδρομή από την ενετική Λότζια, με τη φροντίδα του καθ. Ν. Πλάτωνα, στο πενταγωνικό οχυρό της Φορτέτζας με τη φροντίδα του επίτιμου Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων Γ. Τζεδάκι, και τώρα προσωρινά στο καθολικό του ενετικού ναού Αγίου Φραγκίσκου, πάντα σε κομβική θέση στο συνεκτικό ιστό της πόλης, εντάσσεται στην καθημερινή ζωή κατοίκων και επισκεπτών, σε διαδραστική σχέση με την εκπαιδευτική κοινότητα, και δικτύωση με την τοπική κοινωνία που ενδυναμώνεται από τη λειτουργία του Συλλόγου Φίλων Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.

Η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου συνεπικουρείται από το Μουσείο Αρχαιολογικού Χώρου Ελεύθερας, την Έκθεση κειμηλίων της Μονής Αρκαδίου και το Κέντρο Αρχαιολογικής Πληροφόρησης "Γιάννη Σακελλαράκη και Έφης Σαπουνά Σακελλαράκη", δημιουργώντας ένα δυναμικό εκθεσιακό δίκτυο που θα προσφέρει γνώση και θα δώσει ώθηση στην επισκεψιμότητα και την ευαισθητοποίηση.

Η Έκθεση ωστόσο στον Άγιο Φραγκίσκο είναι Προσωρινή, παρουσιάζοντας ένα μικρό δείγμα της εξέλιξης στο χώρο και το χρόνο. Τελικός μας στόχος είναι η δημιουργία του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου που θα προβάλλει τον μεγάλο και σημαντικό αρχαιολογικό πλούτο της Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου, που θα συνδέσει στην πραγματική τους διάσταση το παρελθόν με το μέλλον του τόπου.

Αναστασία Τζιγκουνάκη  
Διευθύντρια Εφορείας Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου

## Ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου



Ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου αποτελούσε το καθολικό της ομώνυμης μονής του τάγματος των Φραγκισκανών μοναχών. Η ίδρυση της ανάγεται, πιθανόν, στις αρχές του 16ου αιώνα μ.Χ. Η μονή παρά τον μικρό αριθμό των μοναχών της φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερη αίγλη, αφού ο ναός αποτελούσε έδρα της θρησκευτικής αδελφότητας της Παναγίας των Καρμελιτών και χώρο ταφής ευγενών αξιωματούχων και πλουσίων, όπως προκύπτει από τα νοταριακά έγγραφα. Μετά την κατάκτηση της πόλης από τους Οθωμανούς, ο ναός ενσωματώθηκε, από τον Γαζή Χουσεΐν Πασά, το 1654 μ.Χ., στο συγκρότημα του ομώνυμου τεμένους (σήμερα τζαμί Νεραντζέ) και μετατράπηκε σε imaret (πτωχοκομείο).

Από την μονή διασώζεται το καθολικό και κάποια προκτίσματα, στα νότια του. Ο ναός ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, με εγκάρσιο κλίτος και ορθογώνιο πρεσβυτέριο που το πλαισιώνουν δύο ορθογώνια παρεκκλήσια. Το κυρίως κλίτος του είναι αποκομμένο από τον υπόλοιπο ναό, με τοίχο που κατασκευάστηκε την Οθωμανική περίοδο, το εγκάρσιο κλίτος είναι σήμερα ασκεπές, ενώ το πρεσβυτέριο και το τμήμα του νότιου παρεκκλησίου έχουν άλλες χρήσεις. Το μεγαλοπρεπές θύρωμά του, που φέρει τα μοναδικά στο Ρέθυμνο σύνθετου ρυθμού κιονόκρανα, αποτελεί μία από τις επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στο ναό τον ύστερο 16ο - πρώιμο 17ο αιώνα μ.Χ. και του προσέδωσαν τον αναγεννησιακό χαρακτήρα του. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει το νότιο παρεκκλήσι που στεγάζεται με τρούλο και στηρίζεται σε τέσσερα ζεύγη τόξων που πατούν σε πεσσούς και κίονες, όλα κατασκευασμένα από γκρίζο μάρμαρο της Istria, υλικό που σπάνια χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη την Ενετική περίοδο. Η ανασκαφική έρευνα στο δυτικό κλίτος αποκάλυψε μεγάλο αριθμό πρόχειρων λακκοειδών τάφων που συνδέονται με την πολιορκία της πόλης από τους Οθωμανούς, το 1646 μ.Χ. Στο εγκάρσιο κλίτος και το βόρειο παρεκκλήσι ήλθαν στο φως επιμελημένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, ενώ στο νότιο παρεκκλήσι αποκαλύφθηκε ένας και μοναδικός τάφος, στο κέντρο του, γεγονός που δεικνύει ότι επρόκειτο για τον τάφο επιφανούς μέλους της πόλης.

## ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ

Παλαιολιθική Περίοδος (2 εκ. χρόνια – περ. 11000 π.Χ.)  
Μεσολιθική περίοδος (περ. 11000 – 7000 π.Χ.)



1. Λίθινα εργαλεία, Πρέβελης Παλαιολιθική περίοδος, περ. 130000 πριν από σήμερα – 11000 π.Χ. 2. Μικρολιθικά εργαλεία Σχοινάρια, Δαμνόνι, Αμμούδι, Μεσολιθική περίοδος περ. 11000 - 7000 π.Χ. 3. Λίθινες αξίνες, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ. 4. Μαρμάρινο βιολόσχημο ειδώλιο Κυκλαδικού Τύπου, Σπήλαιο Γερανίου, περ. 4500 π.Χ. 5. Πυξίδα/σάμα κλειστού αγγείου, Σπήλαιο Ελλενών, περ. 3200 π.Χ.

Εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα στις νότιες ακτές του Ρεθύμνου, έφερε στο φως λίθινα εργαλεία, όπως αχελάιους χειροπελέκες και κοπέες, της Κατώτερης και Μέσης Παλαιολιθικής περιόδου στις περιοχές Πρέβελης, Σχοινάρια, Τίμιος Σταυρός και Κοτσουφού. Τα εργαλεία αυτά, κατασκευασμένα από τοπικό χαλαζία, με τα πρωιμότερα να χρονολογούνται τουλάχιστον στα 130.000 χρόνια πριν από σήμερα, αποτελούν ισχυρή ένδειξη για το πρώτο διά θαλάσσης πέρασμα των ανθρωπίδων, του είδους του *Homo erectus* ή *Homo heidelbergensis*, στις νότιες ακτές της Κρήτης από τον ελλαδικό ηπειρωτικό κορμό ή τις βόρειες ακτές της Αφρικής.

Την ανθρώπινη παρουσία στις νότιες ακτές του Ρεθύμνου κατά τη Μεσολιθική περίοδο επιβεβαιώνει η εύρεση λίθινων εργαλείων, όπως ξέστρων, κοπέων, λεπίδων και μικρολιθικών εργαλείων, κατασκευασμένων από τοπικό χαλαζία και κερατόλιθους. Τα ευρήματα αυτά εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας στις περιοχές Δαμνόνι, Αμμούδι, Σχοινάρια, Τίμιος Σταυρός, Πρέβελης και Άγιος Παύλος, καθώς και από την ανασκαφή σπηλαίου στο Δαμνόνι, κατά την οποία ανακαλύφθηκαν και λίγα εργαλεία από οψιανό μπιλιακής προέλευσης, γεγονός που παρέχει σημαντική πληροφόρηση για την επικοινωνία και το εμπορικό δίκτυο κατά την περίοδο αυτή.

Νεολιθική Περίοδος (περ. 7000 – 3200 π.Χ.)

Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται εντατική χρήση των σπηλαίων, ενώ κατοίκηση διαπιστώνεται στις πλαγιές υψωμάτων και στους υψηλούς ορεινούς όγκους. Ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας εντοπίστηκαν στο σπήλαιο του Γερανίου, όπου επιβεβαιώθηκε σποραδική κατοίκηση ήδη από το 6000 π.Χ. και περιστασιακή εποχική χρήση του έως και το 3800 π.Χ., εποχή στην οποία χρονολογούνται και ίχνη εγκατάστασης στον λόφο της Φορτέτζας στο Ρέθυμνο.

Στο τέλος της περιόδου χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι κατοίκησης και καταφυγίου το *Ίδαίον Άντρον* στον Ψηλορείτη, και τα σπήλαια *Μελιδονίου* και *Ελλενών*, μαρτυρείται κατοίκηση στην ακρόπολη της *Αξού*, ενώ ίχνη καταγράφονται στον *Βρύσινα* και την *Κουρούπα*.

Την ανθρώπινη παρουσία κατά τη Νεολιθική περίοδο μαρτυρούν και λίθινα εργαλεία, κυρίως πελέκες, που έχουν βρεθεί στην *Ουνθέ*, τη *Βιράν Επισκοπή*, τις *Σίτσες*, το *Άνω Μέρος* και τον *Άγιο Ιωάννη*, ενώ στη μετάβαση από τη Νεολιθική στην Προανακτορική περίοδο χρονολογούνται οικισμός νότια των *Σελλίων*, οικιστική εγκατάσταση στις *Μέλαμπες* και συνεχίζεται η χρήση του σπηλαίου στις *Ελλένες*.



1



2



3



4

1. Κύπελλο «ρυθρό Πόργου», Ελλένες, περ. 3000-περ. 2100 π.Χ. 2. Μικρογραφικό κύπελλο / πιθανή μονάδα μέτρησης, Χαμαλεύρι, περ. 2160-2000 π.Χ. 3. Βιοτεχνικό σκεύος, Χαμαλεύρι, περ. 2160-2000 π.Χ. 4. Πρόξους, Χαμαλεύρι, περ. 2160-2000 π.Χ.

## ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Προανακτορική Περίοδος (περ. 3200 – 1900 π.Χ.)

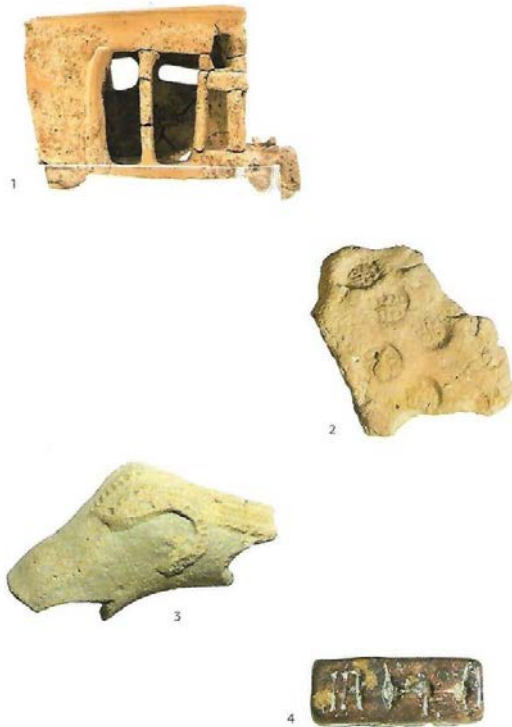
Στην αυγή του μινωικού πολιτισμού, κατά την Προανακτορική περίοδο, στην περιοχή του Ρεθύμνου διαπιστώνεται συνέχιση της κατοίκησης σε παλαιότερες θέσεις αλλά και ίδρυση νέων οικισμών.

Γύρω στα 2600 π.Χ. χρονολογείται η πρωιμότερη φάση του σημαντικού οικισμού στο Χαμαλεύρι, με διάρκεια ζωής σε όλους τους Μινωικούς χρόνους, και με την κατοίκηση να επιβεβαιώνεται τόσο στα παράλια, στον Σταυρωμένο, όσο και στα χαμηλά και εύφορα υψώματα της Κακαβέλας και των Τσικουριανών. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η υπαίθρια εργαστηριακή εγκατάσταση παραγωγής αρωματικών ελαίων που αποκαλύφθηκε στο ύψωμα των Τσικουριανών και χρονολογείται περίπου στα 2100-2000 π.Χ. Οι εστίες και οι πυρές, οι λάκκοι απορριμμάτων, τα λίθινα εργαλεία και τα πήλινα αγγεία ειδικής χρήσης, με ίχνη καύσης, λόγω της εκτεταμένης επαφής με τη φωτιά, υποδηλώνουν εγκατάσταση οργανωμένης βιοτεχνίας. Εργαστηριακές αναλύσεις στα τοιχώματα των αγγείων απέδωσαν ελαιόλαδο, ιριδέλαιο, μέλι και ρητίνη, που υποδεικνύουν παραγωγή αρωματικών ελαίων. Τα μικύλλα - μικρογραφικά - κύπελλα χρησιμοποιούνταν πιθανά ως μονάδες μέτρησης, ενώ οι πολλές λεπίδες οψιανού μπορούν να συνδεθούν με τον τεμαχισμό αρωματικών υλών, όπως των ριζωμάτων της τριδας. Η βιοτεχνική μονάδα στο Χαμαλεύρι καταδεικνύει την ύπαρξη, ήδη από το 2000 π.Χ., ανεπτυγμένης αρωματοποιίας στην Κρήτη.

Διάσπαρτες θέσεις κατοίκησης εντοπίζονται επίσης σ' όλη την έκταση της περιοχής του Ρεθύμνου. Στις Ελλένες, στη θέση Κορυφή του Κουκογιάννη, παλιότερη ανασκαφική έρευνα του Σπ. Μαρινάτου είχε αποκαλύψει οικιστικό σύνολο του 2800-2600 π.Χ. Λίγο νεώτεροι με χρονολόγηση περίπου στα 2600-2300 π.Χ. είναι οι οικισμοί στη θέση Κουσιά στη Βιράν Επισκοπή και η οικιστική εγκατάσταση στο Καβούσι. Ανθρώπινη παρουσία ανιχνεύεται επίσης στο λόφο των Γριβίλων και την Ελεύθερα, ενώ προς το τέλος της περιόδου χρονολογείται η παράκτια θέση της Παναγίας του Χάρακα. Ίχνη ανθρώπινης παρουσίας ανιχνεύονται στην κορυφή Κορακιάς των Ατσιπάδων ήδη από τα 2300-1900 π.Χ. και στο Βρύσινα αντίστοιχα από τα 2100-1900 π.Χ. Παράλληλα επιβεβαιωμένη είναι η σποραδική κατοίκηση των σπηλαίων Μελιδονίου και Ζωνιανών.

Παλαιοανακτορική Περίοδος (περ. 1900 – 1700 π.Χ.)

Κατά την περίοδο αυτή, εποχή ανέγερσης των πρώτων μινωικών ανακτόρων, στην περιοχή του Ρεθύμνου ιδρύθηκαν πολλές νέες οικιστικές εγκαταστάσεις και συνεχίστηκε η ζωή σε παλαιότερους οικισμούς με επέκταση των ορίων τους.



1. Πύλινο ομοίωμα κτηρίου/ναού, Μοναστηράκι περ. 1900-1700 π.Χ. 2. Σφράγισμα, Μοναστηράκι, περ. 1900-1700 π.Χ. 3. Κρουνός, Αποδόλλου, περ. 1900-1700 π.Χ. 4. Τετραεδρική σφραγίδα, Βρόσνας, περ. 1900-1700 π.Χ.

Στο Μοναστηράκι, η συστηματική ανασκαφή, υπό τη διεύθυνση της εϊτίμης Διευθύντριας του ΥΠΠΟΑ Α. Κάντα, έχει αποκαλύψει μεγάλο οικιστικό συγκρότημα με ανακτορικό χαρακτήρα, ενώ στο χώρο είχε προηγηθεί ανασκαφή από Γερμανούς αρχαιολόγους κατά την Κατοχή. Το ανακτορικό κέντρο ιδρύθηκε σε θέση με πλεονεκτικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά, όπως η εύφορη γη, η εγγύτητα σε πηγές νερού και ο έλεγχος οδών επικοινωνίας, στην αρχή της Παλαιοανακτορικής περιόδου και καταστράφηκε από σεισμό και επακόλουθη πυρκαϊά, περίπου το 1700 π.Χ. Στο κέντρο του χώρου δεσπόζει ο φυσικός βράχος του Χάρακα, στον οποίο διαπιστώθηκαν στοιχεία λατρευτικής χρήσης. Τα κτίσματα αναπτύσσονται γύρω από κεντρικό, ανοικτό χώρο και έχουν ποικίλες χρήσεις. Έχουν αποκαλυφθεί αιθουσες μεγαλιθικής κατασκευής με ανακτορικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, όπως λίθινες βάσεις κιόνων, εκτεταμένοι αποθηκευτικοί χώροι για τη συγκέντρωση της αγροτικής παραγωγής και χώροι εργαστηριακής χρήσης. Πολυάριθμα αγγεία, αποθηκευτικά, καθημερινής χρήσης και διακοσμημένα, του λεγόμενου καμαραϊκού ρυθμού, μικρογραφικά αγγεία, σκεύη ειδικών χρήσεων καθώς και λατρευτικά αντικείμενα ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή. Σημαντικό εύρημα είναι το πλήνιο ομοίωμα κτηρίου που αποδίδει διώροφο κτίσμα από το οποίο διατηρείται σχεδόν πλήρως ο όροφος με επίπεδη οροφή και γείσο, ανοίγματα, θύρες και παράθυρα. Η οροφή του μεγαλύτερου σε έκταση ισόγειου αποτελούσε τον εξώστη του ορόφου, όπως διακρίνεται από τις πλαϊνές όψεις, η μια από τις οποίες κοσμείται με κέρατα καθοσίωσης που χαρακτηρίζουν το χώρο ως ιερό. Ενδιαφέρουσα είναι η διαμόρφωση με κίονα ή ιστό στο πλάι της κεντρικής εισόδου. Στο χώρο αποκαλύφθηκαν δύο τουλάχιστον αρχαία σφραγισμάτων, τμημάτων, δηλαδή, πηλού που έφεραν αποτυπώματα σφραγίδων στην όψη τους και τα οποία αρχικά ασφάλιζαν χείλη πίθων και άλλων αγγείων, πόμολα κιβωτίων και θυρών, σακιά κ.ά. Στη συνέχεια, μετά την ολοκλήρωση των συναλλαγών, αρχειοθετούνταν στο πλαίσιο ελέγχου των καταγραφών και της διακίνησης των προϊόντων. Τα σφραγίσματα αυτά καταδεικνύουν τον ανακτορικό χαρακτήρα της εγκατάστασης και τη σχέση της με τη Φαιστό, όπου έχει εντοπιστεί αντίστοιχο, μεγάλο αρχείο.

Η συστηματική ανασκαφή της Ελληνο-Ιταλικής επιστημονικής ομάδας υπό τη διεύθυνση των Γ. Τζεδάκι και L. Godart στο Αποδόλλου, αποκάλυψε παλαιοανακτορικό οικισμό, στον οποίο είχε προηγηθεί έρευνα από τον καθηγητή Σπ. Μαρινάτο και κατά την Κατοχή από Γερμανούς αρχαιολόγους. Ο οικισμός, που εμφανίζει σαφή στοιχεία πολεοδομικής οργάνωσης, βρίσκεται σε φυσικό πέραςμα της κοιλάδας του Αμαρίου στη διαδρομή μεταξύ Μοναστηρακίου και Φαιστού.

Στο βόρεια τμήμα της περιοχής του Ρεθύμνου στοιχεία για συνέχεια της κατοίκησης έδωσε το οικιστικό κέντρο του Χαμαλευρίου, με σαφή επέκταση των ορίων του, ενώ στο Καβούσι και στο Κρουονέρι εντοπίστηκαν νέες οικιστικές εγκαταστάσεις. Παράλληλα στην περίοδο αυτή ανάγονται και οι πρώτες ενδείξεις για κατοίκηση στη Ζώνιθο, η οποία εξελίχτηκε σε σημαντικό κέντρο κατά την Νεοανακτορική περίοδο.



1



2



3



4



5

1. Ρητό με διακόσμηση καλαμοειδών, Ζώμινθος, περ. 1700-1450 π.Χ. 2. Λίθνος λίννος, Μυζέρρουμα, περ. 1560-1480 π.Χ. 3. Ηθμοειδή, Σταυριμάνος, περ. 1425-1390 4. Πίλλνο εδάφιο γυναικείας μορφής, Βρόσινας, περ. 1700-1500 π.Χ. 5. Θραύσμα λίθινης τράπεζας προσφορών με επιγραφή της Γραμμικής Α γραφής, Βρόσινας, περ. 1700-1500 π.Χ.

Κατά μήκος της βόρειας ακτής, σε φυσικούς κολπίσκους, εμφανίζονται οι οικισμοί στην Παναγία του Χάρακα, την Κατεβατή, το Καλό Χωράφι και τους Πέρα Γαλήνους. Οι παράκτιες αυτές εγκαταστάσεις, πιθανά σχετίζονται με τα μεταλλοφόρα εδάφη της περιοχής.

Μοναδικό φαινόμενο του μινωικού πολιτισμού είναι η λατρεία σε κορυφές βουνών και υψωμάτων, τα λεγόμενα Ιερά Κορυφής, που εμφανίζονται κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο. Στο Ρέθυμνο Ιερά Κορυφής έχουν εντοπιστεί στις Ατσιπιάδες, το Σπήλι, τη Μαύρου Κορυφή και τον Βρόσινα. Ειδικά το τελευταίο είναι το σημαντικότερο σε έκταση και σημασία, όπως αποδεικνύεται από την παλιότερη ανασκαφική έρευνα του καθηγητή Κ. Δαβάρρα και την συστηματική ανασκαφή της Εφορείας Αρχαιοτήτων και του Πανεπιστημίου Κρήτης υπό τη διεύθυνση της καθηγήτριας Ι. Τζαχίλη και της Ε. Παπαδοπούλου.

#### Νεοανακτορική Περίοδος (περ. 1700 – 1450 π.Χ.)

Κατά την περίοδο αυτή που ο Μινωικός πολιτισμός έφτασε στην ακμή του, συνεχίστηκε η κατοίκηση σε παλαιότερες θέσεις και ιδρύθηκαν νέοι οικισμοί στην περιοχή του Ρεθύμνου.

Στη αρχή της μεταβατικής περιόδου προς τη Νεοανακτορική εξακολούθησαν να κατοικούνται στον γεωγραφικό άξονα της βόρειας ακτής, η παράκτια εγκατάσταση της Κατεβατής και του Καλού Χωραφιού καθώς και η εγκατάσταση στους Πέρα Γαλήνους που άκμασε στην πρώτη φάση της περιόδου. Στους Πέρα Γαλήνους η συστηματική ανασκαφική έρευνα υπό τη διεύθυνση των Ε. Μπάνου, διευθύντριας αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟΑ και Ε. Τσιβιλίκα, έφερε στο φως εντυπωσιακά κτίσματα, σωζόμενα σε μεγάλο ύψος, με επιμελημένη τοικοποιία, μνημειακές κλίμακες, πλακόστρωτα δάπεδα, βάσεις κίωνων, καθώς και "δεξαμενή καθαρμών", χώρο λατρευτικής χρήσης. Λίθινα αγγεία, όπως τράπεζες προσφορών, κάδοι, λύννοι, βαθμιδωτές βάσεις και κύπελλα που ομοιά τους απαντώνται στις μινωικές επαύλεις και τα ανάκτορα πιστοποιούν τις διασυνδέσεις ή την εξάρτηση της πλούσιας αυτής εγκατάστασης από τα ισχυρά κέντρα του νησιού.

Οικιστικά κατάλοιπα εντοπίστηκαν στο Σπήλι, τα Σακτούρια και κοντά στο Μυζέρρουμα. Στην Αλφά ανασκάφηκε χώρος απόρριψης κεραμικής, ενώ ενδείξεις κατοίκησης προέρχονται από τα Σκουλούφια και τη Βιράν Επισκοπή. Στο Αποδούλου κατά την περίοδο αυτή εντοπίστηκε εγκατάσταση με στοιχεία λατρευτικού χαρακτήρα, όπως κύπελλο και τράπεζα προσφορών με επιγραφές της Γραμμικής Α γραφής (η τράπεζα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Εξαιρετικά σημαντικό είναι το ανακτορικό κέντρο στη Ζώμινθο Ανωγειών, μοναδικό για τη γεωγραφική του θέση καθώς βρίσκεται σε υψόμετρο 1200 μ., στον άξονα που συνδέει το ανάκτορο της Κνωσού με το ιερό σπήλαιο του Ιδαίου Άντρου στον Ψηλορείτη. Η συστηματική ανασκαφική έρευνα, υπό τη διεύθυνση



1



2



3

1. Λάρνακα από τον τάφο 24 των Αρμένιων, με πολύχρωμη διακόσμηση περ. 1450-1200 π.Χ. 2. Καλύβη με πύργο, νεκροπόλι Αρμένιων περ. 1450-1200 π.Χ. 3. Ψευδόστομος Αρμενίας με επιγραφή της Γραμμικής Β ιν-ια-ζο, νεκροπόλι Αρμένιων περ. 1450-1200 π.Χ.

του καθηγητή Γ. Σακελλαράκη και της επίτιμης Διευθύντριας Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟΑ Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, έφερε στο φως εντυπωσιακά διατηρημένους πολυώροφους χώρους με τεράστιες αίθουσες, κλίμακες, διαδρόμους και εργαστήρια κεραμικής και κατεργασίας ορείας κρυστάλλου. Πολλοί από τους χώρους ήταν διακοσμημένοι με χρωματιστά κονιάματα. Στα πολυάριθμα ευρήματα περιλαμβάνονται πήλινα αγγεία, σκεύη με λατρευτική χρήση όπως ρυτά με φυτική διακόσμηση καλαμοειδών, ρυτό σε μορφή χοίρου, σφραγιδολίθοι και κοσμήματα, χρυσά ελάσματα, χάλκινα χρηστικά και τελετουργικά αντικείμενα, εξαιρετικής τέχνης.

Με το οικιστικό κέντρο του Χαμαλευρίου συνδέεται θαλαμωτός τάφος του 1450 π.Χ. που ανασκάφηκε στο Σταυρωμένο, από τον οποίο προέρχονται ηθμο-πυξίδα και κύρανο με κύτρα, αγγεία σχετιζόμενα με την παραγωγή αρωματικών ουσιών. Παράλληλα, την περίοδο αυτή, συνεχίστηκε και κορυφώθηκε η λειτουργία του ιερού κορυφής του Βρύσινα, η εμβέλεια και η σημασία του οποίου υποδηλώνεται από τον πλούτο των αναθημάτων.

Τελική Ανακτορική Περίοδος (περ. 1450 – 1380/70 π.Χ.)

Μετανακτορική Περίοδος (περ. 1380/70 – 1050 π.Χ.)

Υπομινωική Περίοδος (περ. 1050 – 970 π.Χ.)

Οι τελευταίες περίοδοι του Μινωικού πολιτισμού χαρακτηρίζονται από την πληθώρα των αρχαιολογικών θέσεων. Στην περιοχή του Ρεθύμνου οι μαρτυρίες προέρχονται κυρίως από ταφικά σύνολα.

Η συστηματική ανασκαφή υπό τη διεύθυνση του Γ. Τζεδάκι, επίτιμου Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟΑ, στους Αρμένους έχει αποκαλύψει το μεγαλύτερο έως σήμερα μινωικό νεκροταφείο της Κρήτης. Η κύρια χρήση του νεκροταφείου τοποθετείται στην Τελική Ανακτορική/Μετανακτορική περίοδο, περίπου στα 1450-1200 π.Χ. Έχουν αποκαλυφθεί 231 θαλαμωτοί τάφοι με δρόμο ή κλίμακες, λαξευμένοι στο φυσικό βράχο, οργανωμένοι χωροταξικά σε συστάδες. Δύο από αυτούς, οι τάφοι αρ. 24 και αρ. 159 είναι οι πιο εντυπωσιακοί, τόσο λόγω του μεγέθους τους όσο και για την ύπαρξη πεσσού στον θάλαμο, κεντρικού και πλευρικού αντίστοιχα. Για τη σήμανση ορισμένων τουλάχιστον τάφων είχαν χρησιμοποιηθεί ακατέργαστες πέτρες και πλακοειδείς στήλες. Οι περισσότεροι τάφοι ήταν οικογενειακοί, με διαδοχικές χρήσεις, και μεταξύ αυτών βρέθηκαν τάφοι πολεμιστών. Οι νεκροί αποτιθέντο είτε πάνω στο δάπεδο είτε σε λάρνακες, πλούσια διακοσμημένες. Η θεματογραφία των λαρνάκων αντανάκλα θρησκευτικές αντιλήψεις, καθώς είναι πολύ συχνή η παρουσία ιερών συμβόλων, όπως διπλοί πελέκεις και κέρατα καθοσιώσεως. Από το νεκροταφείο προέρχεται πολύ μεγάλος αριθμός αγγείων, ενώ αξιόλογη είναι η σειρά των χάλκινων εργαλείων και όπλων και εντυπωσιακή η ποικιλία των κοσμημάτων και των σφραγιδολίθων. Σημαντικά ευρήματα αποτελούν το κράνος από καυλιόδοντες χοίρου, ο ψευδόστομος αμφορέας με επιγραφή





1. Χαλκινος καθρέφτης με οστένη λαβή διακοσμημένη με μορφές "μινωικών δαιμόνων". Θαλαμωτός τάφος Παγκαλοχώριου, περ. 1380-1300 π.Χ. 2. Πόλινο ειδώλιο θεάς με υψωμένα χέρια από τα Σακτούρια περ. 1450-1300 π.Χ.

της Γραμμικής Β που αποδίδει το όνομα *wi-na-jo* (Όμοιος αμφορέας από την Κνωσό εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου) και καλάθι με το κάλυμμά του, σωζόμενα τμηματικά.

Τμήμα νεκροταφείου έχει αποκαλυφθεί επίσης στον *Μαρουλά*. Με τον οικισμό του *Χαμαλεύριου* σχετίζονται τάφοι που ήρθαν στο φως στην ευρύτερη περιοχή του, ενώ άλλοι στην *Πηγή*, τη *Μέση* και το *Άδελε* αντιστοιχούν σε μικρές οικιστικές μονάδες, δορυφορικές του ίδιου οικισμού. Θαλαμωτός τάφος στο *Παγκαλοχώρι* απέδωσε εξαιρετικά ευρήματα, ενώ τάφοι του ίδιου τύπου ανασκάφηκαν στα *Αγγελιανά*, το *Χουμέρι*, τους *Αποστόλους* και σε πολλές άλλες θέσεις της περιφέρειας *Ρεθύμνου*. Η εύρεση θαλαμωτών τάφων και στα όρια της πόλης του *Ρεθύμνου* υποδηλώνει κατοίκηση της περιοχής. Θολωτοί τάφοι, σε συστάδες ή μεμονωμένοι, έχουν ανασκαφεί στην ευρύτερη περιοχή του *Αποδούλου*. Εντυπωσιακός είναι ο μεγάλος θολωτός τάφος που βρέθηκε στην περιοχή των *Μαργαριτών*.

Η συνέχιση της κατοίκησης επιβεβαιώνεται στο *Χαμαλεύρι* και το *Μυξόρρουμα*, ενώ οικιστικά κατάλοιπα εντοπίστηκαν στην περιοχή των *Αγγελιανών*.

Την περίοδο αυτή λειτούργησαν ως λατρευτικά κέντρα το *Ιδαίον Άντρον* και το σπήλαιο του *Μελιδονίου*, ενώ λατρευτική χρήση επιβεβαιώνεται και στα σπήλαια του *Λατζιά*. Ειδώλια του τύπου της "θεάς με υψωμένα χέρια" προέρχονται από τα *Σακτούρια* και το *Παγκαλοχώρι*, ενώ τμήματα αντίστοιχων ειδωλίων και ρυτιό σε μορφή χοίρου αποκαλύφθηκαν σε ανασκαφή κτηρίου στον Άγιο *Ιωάννη Αμαρίου*.

Κατά τον 12ο αιώνα π.Χ., εποχή πολιτικών και κοινωνικών αναταραχών στην Ανατολική Μεσόγειο, καταγράφεται ανθρώπινη παρουσία σε οχυρές και δυσπρόσιτες θέσεις, όπως η κορυφή *Σίδερος* στο *Μπαλί*, οι *Ατσιπάδες* και η *Ορνέ*. Παράλληλα, νέοι οικισμοί ιδρύθηκαν στο *Θρόνος*, στο *Βένη* και στην *Αγία Ειρήνη*, ενδείξεις κατοίκησης προέρχονται από την *Αξό* και την *Ελεύθερα*, ενώ συνεχίστηκε η κατοίκηση στο *Χαμαλεύρι*.

Την Μετανακτορική περίοδο διαπιστώνεται η έντονη λατρευτική χρήση του σπηλαίου του Αγίου Αντωνίου στην *Πατσό*, η οποία κορυφώθηκε στις μεταγενέστερες περιόδους. Στο 1200 π.Χ. περίπου χρονολογούνται, θαλαμωτός τάφος στη *Μέση* και τάφοι στις *Βολεώνες*. Στη μετάβαση από την Εποχή του Χαλκού σε εκείνη του Σιδήρου ανάγεται η χρήση του νεκροταφείου στις *Ατσιπάδες*.

## ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

### ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Πρωτογεωμετρική περίοδος: 970-810 π.Χ.

Γεωμετρική περίοδος: 810-710 π.Χ.

Η Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική περίοδοι χαρακτηρίζονται από τη γενίκευση της χρήσης του σιδήρου, η οποία συνέβαλε τεχνολογικά στην ανάπτυξη. Η έλευση ελληνικών φύλων και η ανάμειξή τους με τον γηγενή πληθυσμό δημιούργησε νέα πολιτισμικά δεδομένα, όπως υποδηλώνεται από τοπωνύμια, ονόματα θεών και μινών, τα ονόματα των φυλών, καθώς και από τη γενίκευση της πρακτικής της καύσης των νεκρών.

Το έθιμο της καύσης των νεκρών έχει ανιχνευτεί στο νεκροταφείο της Παντάνασσας το οποίο χρονολογείται στη μετάβαση από την Υπομινωική προς την Πρωτογεωμετρική περίοδο. Ιδιαίτερος είναι ο θολωτός τάφος ο οποίος περιείχε δύο ταφές καύσεων πολεμιστών. Τα υπολείμματα της μίας καύσης είχαν εναποτεθεί σε εντυπωσιακό χάλκινο αμφοροειδή κρατήρα. Το τεφροδόχο αγγείο της δεύτερης καύσης, ένας αμφορέας, είχε τοποθετηθεί μέσα σε μικρό πήθο. Οι ταφές ήταν κτερισμένες με αγγεία, μικρά σιδερένια όπλα και κοσμήματα. Στην είσοδο του τάφου βρέθηκαν τα κατάλοιπα πυράς προσφορών, από την οποία προέρχονται δύο λυγισμένες αιχμές δοράτων. Ο χάλκινος κρατήρας, διακοσμημένος στον λαιμό με έκτυπες σπονδικές πρόξους, όπως και η λήκυθος με την εγχάρακτη διακόσμηση, υποδηλώνουν σχέσεις με την Κύπρο. Η χρήση του κρατήρα ως τεφροδόχου αγγείου και τα "θανατωμένα", δηλαδή λυγισμένα, όπλα της πυράς προσφορών, παραπέμπουν σε ταφικές πρακτικές, όπως περιγράφονται στα Ομηρικά Έπη.

Στην Πρωτογεωμετρική περίοδο άρχισε επίσης η χρήση της εκτεταμένης νεκρόπολης στην Ορθή Πέτρα της Ελεύθερας, η συστηματική ανασκαφή της οποίας διευθύνει ο καθηγητής Ν. Χρ. Σταμπολίδης. Η νεκρόπολη εξακολούθησε να χρησιμοποιείται αδιάκοπα έως και τους Αρχαϊκούς χρόνους. Τα ευρήματα των νεκροταφείων, και ειδικά αυτά του νεκροταφείου της Ορθής Πέτρας, υποδεικνύουν ανώτερο βιολογικό επίπεδο και πυκνές σχέσεις με την Εγγύς Ανατολή και την Κύπρο, στις οποίες οφείλεται η πολυμορφία στην τέχνη και οι επιρροές στη θρησκεία και την οικονομία. Μεγάλο μέρος των ευρημάτων της νεκρόπολης της Ορθής Πέτρας εκτίθεται σε ειδικά διαμορφωμένες αίθουσες του Μουσείου Αρχαιολογικού Χώρου Ελεύθερας.

Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν συχνά τη συνέχιση επιλογής οχυρών θέσεων ως τόπων κατοίκησης, όπως ο οικισμός που ήρθε στο φως στην κορυφή του λόφου Κεφάλι της Συβρίτου από τη συστηματική Ελληνο-ιταλική ανασκαφή, υπό τη διεύθυνση των L. Rocchetti και N. Prokopiou και πιο πρόσφατα των A.L. D'Agata και N. Karaliki. Οι κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές αποτυ-



1. Χάλκινος Αμφοροειδής κρατήρας, θολωτός τάφος Παντάνασσας, 11ος/10ος αιώνας π.Χ. 2. Σιδερένια αιχμή δοράτος «θανατωμένη» θολωτός τάφος Παντάνασσας, 11ος/10ος αιώνας π.Χ. 3. Κρατήρας με παράσταση χαραυ πολεμιστών, Θρόνος, 11ος αι. π.Χ. 4. Αμφορέας, Ελεύθερα, νεκρόπολη Ορθής Πέτρας, β' μισό 8ου αι. π.Χ. 5. Χάλκινη γλωσσώδη ομαλολιτή φιάλη, Ελεύθερα, νεκρόπολη Ορθής Πέτρας 7ος αι. π.Χ.

πώθηκαν στη συγκρότηση των πρώτων πόλεων, με την ανέγερση ναών εντός του συνεκτικού τους ιστού, και τη δημιουργία νέων νεκροταφείων. Σημαντικοί οικισμοί της περιόδου ήταν η *Ελεύθερνα*, η *Αξός* και η *Σύβριτος*, ενώ σχετικές ενδείξεις παρέχει και η *Λάπηνα*.

Το σημαντικότερο λατρευτικό κέντρο της περιόδου εντοπίζεται στο *Ιδαίον Άντρον*, το οποίο αποκτά πανελλήνιο χαρακτήρα, όπως δείχνουν τα πολυάριθμα αναθήματα που εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Ιερό της περιόδου αποκαλύφθηκε στη θέση Νησί της *Ελεύθερνας* κατά τη συστηματική ανασκαφή υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Θ. Καλπαξή. Ενδείξεις που σχετίζονται με τη λατρεία, εντοπίστηκαν επίσης στο σπήλαιο *Μελιδονίου* και στα *Μικρά Ανώγεια*.

## ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Πρώιμη Αρχαϊκή ή Ανατολιζούσα

ή Δαιδαλική περίοδος: 710 - 600 π. Χ.

Αρχαϊκή περίοδος: 600 - 500/480 π.Χ.

Η Πρώιμη Αρχαϊκή ήταν περίοδος μεγάλης ακμής για την Κρήτη, κατά την οποία διαπιστώνονται εντατικές σχέσεις με την Εγγύς Ανατολή και επιδράσεις. Στα προερχόμενα από την Ανατολή διακοσμητικά μοτίβα και θέματα, όπως οι γρύπες και άλλα φανταστικά όντα που χρησιμοποιήθηκαν συχνά στην τέχνη, οφείλεται η ονομασία της ως Ανατολιζούσας. Την περίοδο αυτή δημιουργήθηκαν, επίσης, τα πρώτα περίοπτα έργα γλυπτικής, από τα οποία χαρακτηρίζεται ως Δαιδαλική, απηχώντας την παράδοση του μυθικού τεχνίτη της Κρήτης Δαίδαλου. Η πώρινη θεά από την *Ονουθέ* είναι χαρακτηριστικό δείγμα της τάσης αυτής. Ενδεικτικοί για την ποιότητα της κεραμικής τέχνης είναι οι πίθοι με ανάγλυφη διακόσμηση μυθικών σκηνών και φανταστικών όντων, ενώ μεγάλη ακμή γνώρισε και η μεταλλοτεχνία, με εξαιρετικά δείγματα από το ιερό του *Ιδαίου Άντρον*, την *Αξό* και την *Ελεύθερνα*. Έργα Κρητών καλλιτεχνών έχουν βρεθεί στα μεγάλα πανελλήνια ιερά της Ολυμπίας και των Δελφών.

Η Κρήτη στους χρόνους αυτούς είχε μικρή συμμετοχή στο πανελλήνιο φαινόμενο του αποικισμού, χωρίς ωστόσο να απέχει ολοκληρωτικά, αφού Κρήτες σχετίζονταν με την ίδρυση της Κυρήνης στη βόρεια Αφρική και της Γέλας στη Σικελία.

Στους Αρχαϊκούς χρόνους παγιώθηκαν οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί και κωδικοποιήθηκε η νομοθεσία. Η Κρήτη δεν πρωτοπορούσε πλέον στις εξελίξεις στην τέχνη, αντίθετα διαφαίνεται μια τάση εσωστρέφειας που έγινε πιο έντονη τους επόμενους αιώνες.

Πολιτικό κύτταρο της περιόδου ήταν η πόλη - κράτος, με την εξουσία να ασκείται από την τάξη των πολιτών - οπλιτών. Ο στρατιωτικός χαρακτήρας της οργάνωσης του κράτους και της εκπαίδευσης των πολιτών αντικατοπτρίζεται στη συνήθεια της ανάθεσης όπλων στα ιερά. Την περίοδο αυτή, ισχυρές πόλεις ήταν

η *Αξός*, η *Ελεύθερνα* και η πόλη στην *Ονουθέ* η οποία αποκαλύφθηκε κατά τη συστηματική ανασκαφική έρευνα του καθηγητή Ν. Πλάτωνα, η οποία έφερε στο φως εκτεταμένα κτίσματα της περιόδου. Ενδείξεις για τη συνέχιση της λατρείας ανιχνεύονται στο *Ιδαίον Άντρον*, στο σπήλαιο *Μελιδονίου* και στα *Μικρά Ανώγεια*.



1. Πώρινη καθιστή γυναικεία μορφή, Ονουθέ, β' μισό 7ου αι. π.Χ. 2. Αρχαϊκή επιτύμβια στήλη πολεμιστή, Ελεύθερνα, 6ος αι. π.Χ. 3. Κεφαλή ειδώλιου από την Αξό αρχές 6ου αι. π.Χ. 4. Τμήμα χάλκινης περικεφαλίας με παράσταση άρματος, ευρύτερη περιοχή Ονουθέ, τέλη 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ. 5. Πάλινα πλάκidia με παράσταση γυναικείας μορφής από την Αξό, 7ος αι. π.Χ.



1. Χάλκινο ειδώλιο κόρης από τη Δέση, α' μισό 5ου αι. π.Χ. 2. Πύλινο αγαλμάτιο κόρης, Αἴγιος, 5ος αι. π.Χ.  
3. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη νέου Σταυρωμένου, μέσα 5ου αι. π.Χ.

## Κλασική Περίοδος (500/480 – 323 π.Χ.)

Την αρχή της Κλασικής περιόδου σηματοδότησε η εισβολή των Περσών, γεγονός με καταλυτικές συνέπειες για ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, καθώς οδήγησε στη διαμόρφωση των δύο κέντρων του, της Αθήνας και της Σπάρτης. Η Κρήτη, ωστόσο, δεν συμμετείχε στους πολέμους κατά των Περσών και διατηρώντας τις αρχαϊκές της παραδόσεις διαφοροποιήθηκε από τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Η παλαιότερη αντίληψη ότι η Κρήτη κατά την περίοδο αυτή παρήκμασε, δεν φαίνεται να ευσταθεί, σύμφωνα με τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα. Κυρίως από τις εισαγωγές κεραμικής ανιχνεύονται σχέσεις με την Αττική και την ηπειρωτική Ελλάδα.

Οι σημαντικότερες πόλεις κατά τους Κλασικούς χρόνους στην περιοχή του Ρεθύμνου ήταν η *Ελεύθερνα*, η *Αξός*, η *Σύβριτος*, η *Λάπηνα*, και εκείνες στην *Ονυθέ* και στο *Σφακάκι/Σταυρωμένο*. Το υπαίθριο ιερό στα Μικρά Ανώγεια που ανήκε στην επικράτεια της *Ρίθυμνας* συνεχίζει τη λειτουργία του, όπως αποδεικνύεται από τα πύλινα αναθήματα.

## Ελληνιστική Περίοδος (323 – 67 π.Χ.)

Η Ελληνιστική περίοδος αρχίζει συμβατικά με τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Την περίοδο αυτή, η Ανατολική Μεσόγειος και μεγάλο τμήμα της Ανατολής ενοποιήθηκαν πολιτισμικά, με κοινή γλώσσα την ελληνική. Παρά τις συνεχείς πολεμικές συρράξεις της περιόδου, ο ευρύς αυτός χώρος γνώρισε πρωτοφανή οικονομική ανάπτυξη και άνθιση τεχνών και επιστημών.

Η Κρήτη, με την καίρια θέση της στο σταυροδρόμι των εμπορικών δρόμων, βρέθηκε στο κέντρο του ελληνιστικού κόσμου, διατηρώντας τον συντηρητικό θεσμό της πόλης - κράτους. Το νησί, στο οποίο οι διαμάχες και οι ολοένα μετασχηματιζόμενες συμμαχίες των πόλεων ήταν συχνές, εμπλεκόταν έμμεσα στις εξελίξεις συμμετέχοντας στις συμμαχίες των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, επανδρώνοντας τους αντιμαχόμενους στρατούς με μισθοφόρους. Η μισθοφορία και η πειρατεία που συνδέονταν με το δουλεμπόριο αποτέλεσαν σημαντικές πηγές πλουτισμού πόλεων και πολιτών, παράλληλα με το εμπόριο και την καλλιέργεια της γης. Κατά την περίοδο αυτή δημιουργήθηκε η χαλαρή ομοσπονδία πόλεων, γνωστή από τις πηγές ως *Κοινό των Κρητῶν*.

Στην ενδοχώρα του Ρεθύμνου, οι πόλεις *Ελεύθερνα*, *Αξός*, *Λάπηνα*, *Σύβριτος* και εκείνη στην *Ονυθέ* διατήρησαν τη δύναμή τους, όπως αποδεικνύουν οι επιγραφικές και νομισματικές μαρτυρίες. Η συστηματική έρευνα στη θέση Νηοί στην *Ελεύθερνα*, υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Θ. Καλπαξή, έφερε στο φως εκτεταμένες οικίες και εργαστηριακούς χώρους της περιόδου. Παράλληλα, διαπιστώνεται ακμή των παράλιων οικισμών, όπως της *Ρίθυμνας*, στην επικράτεια της οποίας ανήκε



1. Επιγραφή με ανάματα αρχόντων (κράσιαν), Χαλαλαξί, 2ος αι. π.Χ. 2. Ουμιατήρι, Ρίθυμνα, 2ος αι. π.Χ. 3. Πύλινο ομοίωμα υποζώγιου, Πάνορμος, 3ος αι. π.Χ. 4. Χάλκινο νόμισμα της Ρίθυμνας, μέσα 5ου αι. π.Χ.  
5. Πύλινο ημιαιτήρι, Αγία Ειρήνη, 3ος-2ος αι. π.Χ.

και ο οικισμός της Αγίας Ειρήνης, του Πανόρμου - η αρχαία Πάναρμος; - και του οικισμού στο Σφακάκι/Σταυρωμένο - η αρχαία Αλλάρια ή Άγιον;, ως αποτέλεσμα του προσανατολισμού στο εμπόριο και τη ναυτιλία.

Ρωμαϊκή Περίοδος (67 π.Χ. – 4ος αιώνας μ.Χ.)

Ήδη από τους Ύστερους Ελληνιστικούς χρόνους η Ρώμη εμπλεκόταν στις συνεχείς διαμάχες των κρητικών πόλεων υπό μορφή διαιτησίας. Η στάση των Κρητών στις πολεμικές επιχειρήσεις των Ρωμαίων στην Ανατολική Μεσόγειο, και η συμμετοχή τους σε πειρατικές επιδρομές προκάλεσαν την επέμβαση της Ρώμης, που απέστειλε το 69 π.Χ. τον Κόιντο Καϊκίλιο Μέτελλο, ο οποίος ολοκλήρωσε την κατάκτηση του νησιού το 67 π.Χ. Η Κρήτη ενσωματώθηκε στο Ρωμαϊκό κράτος ως ενιαία επαρχία με την Κυρηναική της Βορείου Αφρικής, υπό κοινό διοικητή, με έδρα τη Γόρτυνα. Διατηρήθηκε η διοικητική οργάνωση καθεμιάς πόλης ξεχωριστά ενώ το Κοινό αναδιοργανώθηκε και μετονομάστηκε σε Κοινό των Κρητών, έχοντας πλέον ως κύριο ρόλο την πολιτική εκπροσώπηση της επαρχίας και τη λατρεία του αυτοκράτορα.

Στην πρώτη ρωμαϊκή περίοδο χρονολογούνται τα εκτεταμένα νεκροταφεία που έχουν ανασκαφεί στο παράκτιο τμήμα του Σταυρωμένου και του Σφακακίου και αποκαλύπτουν όψεις της καθημερινής ζωής, της διακίνησης υλικών αγαθών αλλά και των πνευματικών ανησυχιών και των δοξασιών. Τα νεκροταφεία αντιστοιχούν στην αρχαία πόλη που εκτεινόταν στην περιοχή, η οποία γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά τους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους. Οι νεκροί ενταφιάζονταν στολισμένοι με τα κοσμήματά τους, συνήθως με νόμισμα στο στόμα ως "χαρώνειο οβολό" και σε λίγες ταφές με χρυσό επιστόμιο. Τα επιστόμια ήταν λεπτά επιμήκη φύλλα χρυσού, σε κάποια εκ των οποίων είχε χαραχτεί επιγραφή με αναφορά στους άρχοντες του Κάτω Κόσμου, Πλούτωνα και Περσεφόνη. Τα κείμενα αυτά σχετίζονταν με μία τελετουργία ή μυστηριακή λατρεία που έδινε έμφαση στη μεταθανάτια ζωή και έχουν συνδεθεί με τα λεγόμενα Ορφικά/Βακχικά Μυστήρια, αποτελώντας απτή απόδειξη της διαχρονικής αγωνίας του ανθρώπου για το επέκεινα.

Στην Ελεύθερνα η συστηματική ανασκαφή υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Π. Θέμελη, αποκάλυψε σημαντικό τμήμα της ρωμαϊκής φάσης της πόλης με εντυπωσιακά κτήρια. Ευρήματα από ανασκαφές σε πληθώρα άλλων θέσεων σε όλη την περιοχή του Ρεθύμνου, όπως η Λάπηνα, η οποία απολάμβανε καθεστώς ελεύθερης πόλης, η Ρίθυμνα, η Σύβριτος, το Πάνορμο και ο οικισμός στο Σφακάκι/Σταυρωμένο επιβεβαιώνουν ότι η Κρήτη, ως τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ακολούθησε τις κοινωνικές, οικονομικές και διοικητικές εξελίξεις του ρωμαϊκού κόσμου. Οι κάτοικοι απολάμβαναν τις συνθήκες ασφάλειας και ευημερίας που επικράτησαν στον χώρο της Μεσογείου και οδήγησαν στην ανάπτυξη των οικιστικών κέντρων. Στοιχεία για αναβίωση της λατρείας παρέχουν ευρήματα από τα σπήλαια του Ιδαίου Άντρου και του Μελιδονίου.

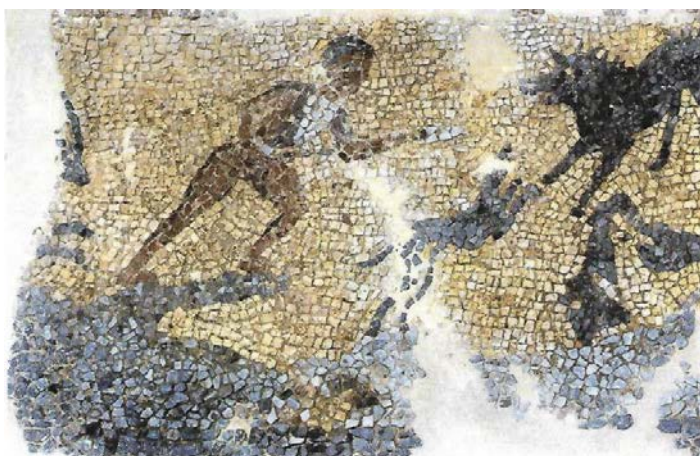


1. Χρυσό επιστόμιο με επιγραφή που αναφέρεται στην Περσεφόνη, από το νεκροταφείο του Σφακακίου/Σταυρωμένου 1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ. 2. Φιάλη από δίχρωμο γυαλί, Σταυρωμένος 1ος αι. μ.Χ. 3. Χάλκινος λύκος Ελεύθερνα μετά τον 1ο αιώνα π.Χ.

Η καίρια γεωγραφική θέση της Κρήτης και η σημασία των λιμανιών των νοτίων ακτών στους ναυτικούς δρόμους από την Ανατολή προς τη Ρώμη αποτυπώνεται εύγλωττα στα ενάλια ευρήματα από την περιοχή της Αγίας Γαλήνης. Το αποκαλούμενο "ναυάγιο" της Αγ. Γαλήνης αποτελείται από χάλκινα κυρίως αντικείμενα που ανασύρθηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές από τον κόλπο της Μεσαράς. Χρονολογείται με βάση τη μαρτυρία νομισματικού θησαυρού στα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ. Η ποικιλία των αντικειμένων, όπως αγαλμάτια, σκεύη, βάσεις, στοιχεία φωτισμού, εργαλεία, στοιχεία ιπποσκευής, εξαρτήματα αμαξών, θραύσματα από αγάλματα, πολλά ελάσματα, καθώς και δύο τάλαντα καθαρού χαλκού, αλλά και το φάσμα χρονολόγησής τους από τον 1ο αιώνα π.Χ. έως και τον 3ο αιώνα μ.Χ. οδηγούν στην υπόθεση ότι το πλοίο μετέφερε υλικό που προοριζόταν για επαναχύτευση.



1. Μαρμάρινο γυναικείο άγαλμα στον πρώιμο κλασικό τύπο της «Ασιασίας» με εικονιστική κεφαλή. Λάπια, μέσα 2ου αι. μ.Χ. 2. Αγαλμάτιο νέου με κράνος, «Ναυάγιο Αγίας Γαλήνης», 1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.



## ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Πρώτη Βυζαντινή Περίοδος και Περίοδος Αραβικής κατάκτησης (4ος αι. μ.Χ. – 961 μ.Χ.)

Το 395 μ.Χ., όταν διαιρέθηκε η αυτοκρατορία σε ανατολικό και δυτικό κράτος, η Κρήτη περιήλθε διοικητικά και στρατιωτικά στη δικαιοδοσία της Κωνσταντινούπολης, με πρωτεύουσα τη Γόρτυνα. Οι μετακινήσεις των λαών στη βόρεια Βαλκανική, τον 5ο και 6ο αιώνα μ.Χ. και οι επιδρομές των Σλάβων κατά τις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα μ.Χ. δεν επηρέασαν την ειρηνική ζωή που διήγει η Κρήτη ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο. Με την εξάπλωση του Χριστιανισμού τον 5ο και 6ο αιώνα μ.Χ. οργανώθηκαν οι πρώτες επισκοπές. Στην περιοχή του Ρεθύμνου ιδρύθηκαν οι επισκοπές Λάππης, Οαζού, Συβρίτου και Ελευθέρνης και ανεγέρθηκε σημαντικός αριθμός χριστιανικών ναών. Η συστηματική ανασκαφή του καθηγητή Π. Θέμελι στην *Ελεύθερνα* και ανασκαφές στη *Λάππα*, το *Χρωμοναστήρι*, την *Ολυθέ*, το *Μελιδόνι*, τους *Αβδανίτες*, το *Πάνορμο*, την *Αξό*, τη *Σύβριτο*, το *Βυζάρι* και την *Αγία Γαλήνη*, αποκάλυψαν βασιλικές της Πρώτης Βυζαντινής περιόδου.

Ο **αρχιτεκτονικός τύπος της βασιλικής**, που κυριάρχησε κατά την Πρώτη Βυζαντινή περίοδο, προήλθε από τη ρωμαϊκή αρχιτεκτονική. Επρόκειτο για ορθογώνια οικοδομήματα με αψίδα στην ανατολική πλευρά, που χωρίζονταν εσωτερικά σε κλίτη με κίονες ή πεσσούς και καλύπτονταν με ξύλινη στέγη ή θόλους. Ο χώρος του ιερού διαχωριζόταν από τον υπόλοιπο ναό με μια χαμηλή κατασκευή, το φράγμα πρεσβυτερίου, που έφερε ανάγλυφο διάκοσμο. Τη διακόσμηση συμπλήρωναν εντυπωσιακά ψηφιδωτά δάπεδα και μαρμαροθετήματα.

Από το β' μισό του 7ου αιώνα μ.Χ. οι Άραβες επιχειρούσαν ναυτικές επιδρομές στην Ανατολική Μεσόγειο, γεγονός που κλόνησε τις ισορροπίες στην περιοχή. Αρκετοί παραθαλάσσιοι οικισμοί, που ζούσαν κυρίως από το εμπόριο, παρήκμασαν οικονομικά και ήδη από τα τέλη του 7ου έως και τον 8ο αιώνα μ.Χ. ορισμένοι από αυτούς εγκαταλείφθηκαν. Παράλληλα παρατηρείται το φαινόμενο της συρρίκνωσης των πόλεων και της οχύρωσης σημαντικών θέσεων στα παράλια και την ενδοχώρα. Τα ευρήματα από τη συστηματική ανασκαφή, υπό τη διεύθυνση της καθηγήτριας Χριστίνας Τσιγωνάκη, στη θέση Πυργί της *Ελεύθερνας*, καθώς και τα οικιστικά κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν στο *Πάνορμο*, την *Αξό* και την *Αγία Γαλήνη* φωτίζουν τη συνέχιση της κατοίκησης κατά τον 7ο και 8ο αιώνα μ.Χ.

Το 826/828 μ.Χ. οι Άραβες της Ισπανίας κυριεύσαν την Κρήτη. Η περίοδος της Αραβοκρατίας παραμένει αρκετά ασαφής καθώς δεν έχει εξακριβωθεί σε ποιο βαθμό η αραβική κυριαρχία επεκτάθηκε σε όλο το νησί ή περιορίστηκε σε συγκεκριμένες θέσεις όπως ο Χάνδακας (σημερινό Ηράκλειο), που αποτέλεσε την πρωτεύουσα των Αράβων και το βασικό ορμητήριο τους. Τα αρχαιολογικά τεκμήρια από την περιοχή του Ρεθύμνου περιορίζονται σε χάλκινα νομίσματα της περιόδου και τον Θησαυρό των *Μεσσησιών*, με εντυπωσιακά χρυσά κοσμήματα και βυζαντινά νομίσματα, τα οποία εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.



1. Ψηφιδωτό με παράσταση κυνηγίου, Αργυρούπολη, 4ος - 5ος αι. μ.Χ. 2. Μαρμάρινο ηγίο (γυθίο), Πάνορμο, 6ος - 7ος αι. μ.Χ. 3. Αραβικό νόμισμα, 9ος αι. μ.Χ.

## Δεύτερη Βυζαντινή Περίοδος (961 μ.Χ.- 1204/1211 μ.Χ.)

Το 961 μ.Χ., μετά από πολλές άκαρπες προσπάθειες, ο στρατηγός και μετέπειτα αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς ανακατέλαβε την Κρήτη από τους Άραβες και το νησί εντάχθηκε και πάλι στην Βυζαντινή επικράτεια.

Στην Κρήτη εφαρμόστηκε ένα εκτεταμένο οχυρωματικό πρόγραμμα. Στη Δεύτερη Βυζαντινή περίοδο χρονολογούνται τα φρούρια της Άνω Συβρίτου, στην περιοχή του Καλογέρου, και στο Μονοπάρι, ενώ οχυρωμένη ήταν πιθανότατα και η πόλη του Ρεθύμνου.

Στο πλαίσιο της θρησκευτικής αναδιοργάνωσης ιδρύθηκε η αρχιεπισκοπή Κρήτης, η οποία έδρευε στον Χάνδακα, το σημερινό Ηράκλειο, και οι επιμέρους επισκοπές. Η θέση τους άλλαξε σε σχέση με την Πρώτη Βυζαντινή περίοδο, καθώς μεταφέρθηκαν σε ασφαλέστερα σημεία της ενδοχώρας. Στο Ρέθυμνο μαρτυρούνται από τις πηγές οι επισκοπές Α(γ)ρίου, Μυλοποτάμου και Καλαμώνος. Σημαντικές προσωπικότητες του μοναχισμού ανέλαβαν δράση, αμέσως μετά την ανακατάληψη του νησιού, για την αναζωπύρωση του θρησκευτικού αισθήματος των Κρητών.

Στις αρχές του 11ου αιώνα μ.Χ., ο μοναχός Ιωάννης ο Ξένος περιόδευσε στη Δυτική κυρίως Κρήτη, κηρύσσοντας και ιδρύοντας μοναστικές κοινότητες, με σημαντικότερη τη Μονή της Παναγίας Αντιφωνήτριας στα *Μυριοκέφαλα*. Το κείμενο της διαθήκης του δίνει σημαντικές πληροφορίες για την επίσκεψη του Ξένου στην Κωνσταντινούπολη, τα αυτοκρατορικά προνόμια που εξασφάλισε για τα ιδρύματά του και τη μεταφορά στην Κρήτη εικόνων και άλλων εκκλησιαστικών κειμηλίων.

Στη Δεύτερη Βυζαντινή περίοδο εισήχθη στην Κρήτη ο **αρχιτεκτονικός τύπος του σταυροειδούς εγγεγραμμένου τρουλαίου ναού**. Πρόκειται για σύνθετα οικοδομήματα με ισχυρό συμβολικό περιεχόμενο, καθώς στην κάτοψή τους τέσσερις καμάρες σχηματίζουν σταυρό, ενώ στο κέντρο τους υψώνεται ο τρούλος, που συμβολίζει τον ουράνιο θόλο. Ιδιαίτερη πλαστικότητα και διακοσμητική διάθεση διακρίνει τις εξωτερικές όψεις, στοιχεία που φανερώνουν επίδραση της αρχιτεκτονικής της Κωνσταντινούπολης. Το εσωτερικό των κτηρίων καλύπτεται από τοιχογραφίες, ενώ το τέμπλο που χωρίζει το ιερό από τον κυρίως ναό είναι ψηλό, συχνά από μάρμαρο και φέρει ανάγλυφο διάκοσμο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του τύπου αυτού στο Ρέθυμνο είναι ο ναός του *Αγίου Δημητρίου* στον ομώνυμο οικισμό, ο ναός του Αγίου Γεωργίου στον *Καλαμά* και ο ναός της Παναγίας στη *Λαμπινή*. Παράλληλα επιβιώνει ο τύπος της βασιλικής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ναό της Αγίας Ειρήνης στη *Βιράν Επισκοπή*.

Στους πρώιμους ενετικούς χάρτες σημειώνονται πολυάριθμοι οικισμοί, των οποίων η ύπαρξη ανάγεται στη Δεύτερη Βυζαντινή περίοδο, ωστόσο τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι λιγοστά. Η συστηματική ανασκαφή του «βυζαντινού σπιτιού» στη θέση Αγία Άννα *Ελεύθερας*, από τον καθηγητή Θ. Καλιπαρή έδωσε σημαντικά



1. Κιονόκρανο, κοσμητής και τμήματα θωρακίων από τέμπλο, βασιλική της Αγίας Ειρήνης, Βιράν Επισκοπή, 11ος αι. μ.Χ. 2. Σταυρός – Λειψανοθήκη με εγχάρακτη μορφή αγίου, ναός Αγίου Γεωργίου, Ποταμός Αμαρίου 10ος, 11ος αι. μ.Χ. 3. Πόρτη με σκηνή κινήσιου, Αζός, 9ος - 10ος αι. μ.Χ.





1. Σιλλεστροφιγόνιες κερύκειες, ναός της Παναγίας, Πατιόε, 14ος αι. μ.Χ. 2. Τμήμα σαρκοφάγου από αρκοσάλιο, μέλους της οικογένειας Ζαγγαροί(ο), στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής στον Πρίνο Ρεθύμνου, 1550/55 και 1570 μ.Χ. 3. Μαρμάρινο άγαλμα του Αγίου Αντωνίου, Μονή των Αυγουστινιανών, Ρέθυμνο, 14ος - 15ος αι. μ.Χ. 4. Πλάκα της καταγραφής πολυώνυμων μεγάλων, εργασιών των Μοναχών, Β' μισό 16ου αι. μ.Χ. Μονή των Αυγουστινιανών στο Ρέθυμνο 5. [Σελίδα 52] Σχεδιάγραμμα της πόλης του Ρεθύμνου από τον Ολλίβι Παρρεν. Β' μισό 17ου αι. μ.Χ. Δωρεά Κωνσταντίνου Τζορτζάκη

στοιχεία για την κατοίκηση κατά την περίοδο αυτή, ενώ ένδειξη για την κατοίκηση αποτελεί και η ύπαρξη των ναών της περιόδου στην *Αργυρούπολη* (αρχαία *Λάπηνα*), τον *Άγιο Δημήτριο*, το *Χρωμοναστήρι*, τη *Βιράν* *Επισκοπή*, τον *Καλαμά*, την *Κυριάννα*, το *Μέρωνα*, το *Φρατί* και τη *Λαμπινή*.

Από τις γραπτές πηγές προκύπτει ότι στο τέλος της περιόδου στην Κρήτη είχε διαμορφωθεί μια ισχυρή τάξη γαιοκτημόνων, κάποιοι από τους οποίους, όπως οι *Καλλέργηδες*, οι *Χορτάτζηδες* και οι *Βαρούκες*, κατείχαν μεγάλες εκτάσεις στην περιοχή του *Ρεθύμνου*. Οι ισχυρές αυτές οικογένειες, οι οποίες είχαν βυζαντινή καταγωγή, πιθανότατα αποτέλεσαν τον ιστορικό πυρήνα της παράδοσης για τα «*δώδεκα αρχοντόπουλα*», που στη συνέχεια ηγήθηκαν του αγώνα εναντίον των *Ενετών*.

#### Ενετοκρατία (1204/1211 μ.Χ – 1646/1669 μ.Χ.)

Το 1204 μ.Χ., μετά την κατάληψη της *Κωνσταντινούπολης* από τους *Σταυροφόρους* και τον διαμελισμό της *Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, η Κρήτη περιήλθε στα χέρια του *Βονιφάτιου του Μομφερράτου*, αρχηγού της *Σταυροφορίας*, που την πούλησε στους *Ενετούς*.

Οι *Ενετοί* εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη το 1211 μ.Χ. και παρέμειναν έως και το 1669 μ.Χ. όταν ολοκληρώθηκε η κατάκτηση του νησιού από τους *Οθωμανούς*. Εξαιτίας της νευραλγικής της θέσης, στο σταυροδρόμι εμπορικών δρόμων, η Κρήτη αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες αποικίες της *Βενετίας*. Οι πρώτοι αιώνες της κατάκτησης χαρακτηρίζονται από τις συνεχείς εξεγέρσεις των ντόπιων. Σημαντικότερη για το *Ρέθυμνο* ήταν η μεγάλη εξέγερση του *Αλέξιου Καλλέργη*, που έληξε το 1299 μ.Χ. με την περίφημη *Συνθήκη*, σύμφωνα με την οποία ο *Καλλέργης* εξασφάλισε τα φέουδά του και κατοχύρωσε σημαντικά προνόμια. Τομές για την περιοχή του *Ρεθύμνου* αποτελούν επίσης η εγκατάσταση των πρώτων *Ενετών* αποίκων το 1222 μ.Χ. και η επίσημη αναγνώριση του διοικητικού διαμερισματος του *Ρεθύμνου* με τον διορισμό του πρώτου *Ρέκτορα* (διοικητή), το 1307 μ.Χ. Ένα από τα πρώτα μέτρα που πήραν οι *Ενετοί* ήταν η κατάργηση της ορθόδοξης ιεραρχίας και η τοποθέτηση *Λατίνων* επισκόπων στη θέση των ορθόδοξων. Παράλληλα εγκαταστάθηκαν σταδιακά στο νησί τα καθολικά τάγματα των *Δομινικανών*, των *Φραγκισκανών* και των *Αυγουστινιανών μοναχών*.

Στα μέσα περίπου του 14ου αιώνα μ.Χ., εμφανίζεται σε έγγραφα της περιόδου και για το *Ρέθυμνο* ο όρος *πόλη* (*civitas Rethimi*), που χρησιμοποιείται πλέον για τις πρωτεύουσες των τεσσάρων διαμερισμάτων του νησιού (*Χάνδακας*, *Χανιά*, *Ρέθυμνο*, *Στεγία*). Από την περίοδο αυτή και στο εξής, το *Ρέθυμνο* αποτέλεσε οικονομικό κέντρο για την ευρύτερη περιοχή του γεωγραφικού του διαμερισματος, το οποίο ταυτίζεται με τα όρια της σημερινής Περιφερειακής Ενότητας.

Η πόλη του Ρεθύμνου αναπτύχθηκε σταδιακά και τελειώθηκε, στα μέσα του 16ου αιώνα, με οχυρωματικό περίβολο. Μετά τη συστηματική καταστροφή της από τον οθωμανικό στόλο το 1571 μ.Χ. και τις καταστροφικές πλημμύρες του 1590 μ.Χ. ξανακτίστηκε σύμφωνα με τα σύγχρονα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, αποκτώντας έναν υστεροαναγεννησιακό χαρακτήρα. Την ίδια περίοδο κατασκευάστηκε και το Φρούριο Φορτέτζα, σύμφωνα με το προμαχωνικό σύστημα, για την ενίσχυση της άμυνας της πόλης. Πλήθος σημαντικών δημόσιων κτισμάτων, όπως η Loggia και η κρήνη Rimondi, καθώς και ιδιωτικών κτηρίων με εντυπωσιακά θυρώματα που διασώζονται ως τις μέρες μας, μαρτυρούν την ακμή της κατά την περίοδο αυτή.

Η πλειονότητα των σημερινών οικισμών του Ρεθύμνου υπήρχε ήδη κατά την Ενετική περίοδο. Οικισμοί όπως ο *Μαρουλάς*, το *Χρωμοναστήρι*, ο *Πίκρης*, η *Αμνάτος*, το *Μούνδρος*, η *Πόλις* (αρχαία *Λάπηνα*, σήμερα *Αργυρούπολη*), η *Μεγάλη Επισκοπή*, ο *Άγιος Κωνσταντίνος*, τα *Ρούστικα* και η *Επισκοπή Μυλοποτάμου*, διασώζονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τον οικιστικό πυρήνα τους, που ανήκει σε αυτή την περίοδο. Δείγματα ακμής αποτελούν οι ναοί ή τα μεμονωμένα αρχοντικά που διασώζονται έως τις ημέρες μας, σε οικισμούς όπως οι *Μαργαρίτες*, τα *Σκουλούφια*, ο *Πρίνος*, ο *Ορθές*, η *Κυριάνα*, ο *Καλαμάς*, το *Καστρί*, ο *Μέρωνας*, οι *Ελλένες*, το *Βυζάρι*, ο *Φουρφουράς*, η *Πατσός* και ο *Κισσός*.

Κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας στην Κρήτη κυριαρχεί ο απλούστερος **αρχιτεκτονικός τύπος του μονόκωρου καμαροσκέπαστου ναού**. Οι ναοί αυτοί ήταν επιχρισμένοι εξωτερικά, ενώ η κόσμησή τους περιοριζόταν στα περίτεχνα ανάγλυφα πλαίσια των θυρωμάτων, με σαφείς επιρροές από τη γοιθική τέχνη, καθώς και στον τοιχογραφικό διάκοσμο στο εσωτερικό τους. Ενδεικτικό παράδειγμα του τύπου αποτελούν οι μικρών διαστάσεων ναοί της Παναγίας στον *Θρόνο Αμαρίου*, του *Αγίου Γεωργίου στον Αρτό*, του *Αγίου Ιωάννη στον Κισσό* και της Παναγίας στον *Άγιο Ιωάννη Μυλοποτάμου*. Την ίδια περίοδο χρησιμοποιήθηκε και ο τύπος του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, σε ναούς που λόγω του εντυπωσιακού τους μεγέθους μπορούν να ερμηνευθούν ως έδρες επισκοπών, στην περιοχή του Ρεθύμνου ναοί αυτού του τύπου είναι της Παναγίας στην *Πατσό* και του *Αγίου Ιωάννη Επισκοπής Μυλοποτάμου*.

Σε πλήθος μονόκωρων καμαροσκέπαστων ναών, διάσπαρτων στη ύπαιθρο, διατηρείται ο εκτεταμένος τοιχογραφικός διάκοσμος, στον οποίο διακρίνονται από τις πιο λαϊκότερες τάσεις μέχρι υψηλής ποιότητας ζωγραφική, που ακολούθησε τα καλλιτεχνικά ρεύματα της περιόδου όπως διαμορφώθηκαν στα μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα της εποχής. Παράλληλα στην περιοχή του Ρεθύμνου φαίνεται ότι δραστηριοποιούνταν τοπικά εργαστήρια γλυπτικής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το τμήμα σαρκοφάγου από αρκοσόλιο, μέλους της οικογένειας Zangarol(ο), που προέρχεται από το ναό της Ζωοδόχου Πηγής στον *Πρίνο* Ρεθύμνου, που ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του ελεύθερου σταυρού με τρούλο και χρονολογείται στα 1550/55 και 1570 μ.Χ. Τα αρκοσόλια αποτελούν μια ιδιαίτερη μορφή ταφικών μνημείων, υπέργεια, επιτομία, συχνά με

μορφή εσοχής στο πάχος του τοίχου, και αποτελούνται από δυο τμήματα: τη σαρκοφάγο στο κατώτερο τμήμα και ένα υπερκείμενο τόξο που την καλύπτει. Στην Κρήτη σώζεται ένας μεγάλος αριθμός, κυρίως στους ναούς της υπαίθρου. Συχνά φέρουν γλυπτή διακόσμηση, με φυτικά και γεωμετρικά κυρίως μοτίβα και σπανιότερα με εικονιστικές παραστάσεις, καθώς και το οικόσημο του νεκρού.

Την περίοδο της ενετικής κυριαρχίας στην Κρήτη παρατηρήθηκε μια ιδιαίτερη άνθηση στις τέχνες και τη λογοτεχνία. Η τέχνη της εικόνας, που από το 15ο αιώνα μ.Χ. και μετά φαίνεται να αντικατέστησε τις τοιχογραφίες, γνώρισε ξεχωριστή ανάπτυξη στο νησί. Σημαντικοί ζωγράφοι εικόνων όπως η οικογένεια των Λαμπάρδων και ο Εμμανουήλ Τζάνες κατάγονταν από το Ρέθυμνο. Η πνευματική άνθηση της εποχής σηματοδοτήθηκε με την ίδρυση στο Ρέθυμνο της Ακαδημίας των *Vivi*, στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα μ.Χ., αλλά και την παρουσία σημαντικών προσωπικοτήτων του πνεύματος όπως ο επιφανής λόγιος Φραγκίσκος Βαροζζί, ο συγγραφέας Γεώργιος Χορτάτζης ή ο εκδότης και ένας από τους σημαντικότερους φιλόλογους της Αναγέννησης Μάρκος Μουσουρός (1470-1517), ο οποίος δίδαξε ελληνική φιλολογία στα πανεπιστήμια της Πάντοβας και της Βενετίας και ως τόπος καταγωγής του αναφέρεται είτε το Ρέθυμνο είτε η Candia (Ηράκλειο/Κρήτη).



## Συντελεστές έργου

### Μουσειολογική Μελέτη

Ειρήνη Γαβριλάκη, Εύα Τέγου, Πετρούλα Βαρβαλίτου, Αναστασία Φιοιλιτάκη

### Προσαρμογή Μουσειολογικής Μελέτης

Νότα Καραμαλίκη, Αναστασία Φιοιλιτάκη

### Μουσειογραφική Μελέτη

Αμαλία Νουκάκη σχεδιάστρια- διακοσμήτρια, Γιάννης Χριστοδουλάκος, αρχιτέκτονας

**Έργο στο πλαίσιο του Ε.Π. «Επιχειρηματικότητα και Ανταγωνιστικότητα», ΕΣΠΑ 2007-2013, προϋπολογισμού 250.000 ευρώ. Το έργο υλοποιήθηκε το διάστημα από Μάρτιο 2014 έως Δεκέμβριο 2015**

### Διεύθυνση Έργου

Αναστασία Τζιγκουνάκη

### Επιβλέποντες

Αναστασία Φιοιλιτάκη, Νότα Καραμαλίκη, Μαρία Βασιλάκη, Ειρήνη Γαβριλάκη, Νικολέττα Πόρρου

### Οικονομική Υπόλογος

Ελένη Σπράκη

### Προσωπικό έργου

Σταύρος Πλυμάκης αρχιτέκτονας, Ελένη Δαφέρμου, Μαρία Τσαχάκη, Αμαλία Τρουλιανού, συντηρήτριες

### Συντήρηση Εκθεμάτων

Μαρία Χαλκιάδου, Κωνσταντίνος Νικηφόρος, Νίκος Αλέρτας, Ηλίας Τσαγανός, Φραγκίσκος Κυδιονάκης, Γιάννης Ξεσιπαδάκης

### Συντήρηση Ειδικών εκθεμάτων

Εργαστήριο Συντήρησης Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

### Αρχαιολογική Τεκμηρίωση και Τεχνική Υποστήριξη έργου

Επαμεινώνδας Καπράνος, Μαρία Πατεράκη, Νίκη Τσατσάκη, Κωνσταντίνος Γιαπιτσόγλου, Αθηνά Φραιδάκη, αρχαιολόγοι, Αμαλία Τσίβλα, αρχιτέκτονας, Δήμητρα Γιαννακοπούλου, αρχαιολόγος-διοικητικός

### Φυλακτικό προσωπικό

Μανώλης Ακουμιανάκης, Ευαγγελία Παπαδάκη, Νεκτάριος Λυρώνης, Πέτρος Φύτρος, Κωστής Μαυρογιαννάκης, Βασίλης Παυλάκης, Γιώργος Φουρναράκης, Ανδρέας Κοκολάκης, Σταύρος Τσομμενής, Τάσος Στριλιγγιάς, Αργυρώ Αντωνουσάκη, Ιωάννα Ρούμελη

### Εργατοτεχνίτες

Μανούσος Κουτσουράκης, Παναγιώτης Σιταρένιος, Αντώνης Πάγκαλος, Μιχάλης Κουτάντος, Χαράλαμπος Δαφέρμος, Στέλιος Καραγιαννάκης, Γιάννης Μαρκάκης, Θεοδόσης Παπαδάκης, Γιώργος Δρουδάκης, Παρασκευάς Καλλιτσουσάκης, Μιχάλης Σφακιανάκης, Γρηγόρης Τσόγκας

### Κατασκευή Προθόκων

Νικόλας Ροντογιάννης

### Κατασκευή και τοποθέτηση σπριγμάτων

Μύρωνας Κινηγαλάκης

### Τεχνικοί Σύμβουλοι

Ηλίας Παπαγεωργίου, Παντελής Φέλερης

### Δημιουργία Γραφιστικών

Γιάννης Νάκας, Κωνσταντίνος Κανελλόπουλος

### Ειδικά Γραφιστικά - Λογότυπο

Κωνσταντίνος Ανδρόνικς (c-andronis.gr)

### Σχεδίαση αντικειμένων

Παγώνα Παμπουδάκη, Γιώγος Κορδατζάκη, Κλαίρη Μαραγκάκη, Άννα Σοφουλάκη

### Μεταφράσεις κειμένων

Alexander MacGillivray, Μαρία Ξαοθοπούλου

### Σχεδίαση και Εκτύπωση φυλλαδίου - Καταλόγου

Γραφιστική Α.Ε.

### Ευχαριστίες οφείλονται στους

Σεβ. Μητροπολίτη Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου κκ. Ευγένιο, Δήμο Ρεθύμνου, Περιφέρεια Κρήτης, Περιφερειακή Ενότητα Ρεθύμνου, επίτιμο Γενικό Δ/ντή Αρχαιοτήτων, δρ Πάνη Τζεβάκη, Αντιδημάρχου Ρεθύμνου κ. Μίνοα Αλεφαντίνο και κ. Πέπη Μπιρλιράκη, επίτιμη διευθύντρια ΥΠΠΟΑ δρ Έφη Σαπουινά-Σακελλαράκη, επίτιμη διευθύντρια ΥΠΠΟΑ δρ Αθανασία Κάντα, Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αθηνών δρ Ελένη Μπάνου, τους αρχαιολόγους κ. Ελένη Τσιβιλικά, δρ Ελένη Παναγοπούλου της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας, δρ Βασίλη Χρυσικόπουλο επιμελητή του Μουσείου Ακρόπολης, και τους συναδέλφους αρχαιολόγους δρ Γιώργο Μπρακαλάκη, δρ Θεοτόκη Θεοδούλου, κ. Μανόλη Μαρινάκη και κ. Πετρούλα Βαρβαλίτου και τον κ. Θεόφιλο Σγουρόπουλο για τη φωτογραφική τεκμηρίωση.

Στις καθηγήτριες κ. Νένα Γαλανίδου, κ. Παυλίνα Καρανασάση, κ. Χριστίνα Τσιγωνάκη, και τους καθηγητές κ. Tom Strasser και κ. Μανόλη Πατεδάκη

Στη Διαχειριστική Αρχή του ΥΠΠΟΑ/ ΕΥΤΟΠ, και ιδιαίτερα στον Διευθυντή κ. Παναγιώτη Νταή, τον κ. Ιωάννη Μυλωνά, τον κ. Ευθύμιο Τζώρτζη και την κ. Αγγελική Μαραγκάκη, για τη συνεργασία, την καθοδήγηση και την επίλυση προβλημάτων που ανέκυπταν κατά την πορεία του έργου.

### Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται

στην Περιγητική Λέσχη για την ευγενή παραχώρηση του φυλλακίου του Σύλλογου Φίλων Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου για την ηθική και υλική υποστήριξη του έργου και τον κ. Κωνσταντίνο Τζωρτζάκη, για τη δωρεά παλαιών και χαρακτηριστικών



## Contributors

**Museological study**

Irini Gavrilaki, Eva Tegou, Petroula Varthalitou, Anastasia Fiolitaki

**Adaptation of museological study**

Nota Karamaliki, Anastasia Fiolitaki

**Museographical study**

Amalia Noukaki, designer-decorator, Yiannis Christodoulakos, architect

**Project financed by the "Competitiveness and Entrepreneurship II" Operational Programme (National Strategic Reference Framework 2007-2013) (budget: €250,000) and implemented in March 2014 - December 2015**

**Project director**

Anastasia Tzigounaki

**Project supervisors**

Anastasia Fiolitaki, Nota Karamaliki, Marita Vasilaki, Irini Gavrilaki, Nikoleta Pyrrou

**Accountant**

Eleni Sifaki

**Project staff**

Stavros Plymakis, architect

Eleni Dafermou, Maria Tsachaki, Amalia Troulinou, conservators

**Conservation**

Maria Chalkiadaki, Konstantinos Nikiforos, Nikos Aletras, Ilias Tsaganos, Fragiskos Kidonakis, Yiannis Xepapadakis

**Conservation of special exhibits**

National Archaeological Museum Conservation Laboratory

**Archaeological documentation and technical support**

Epaminondas Kapranos, Maria Pateraki, Niki Tsatsaki, Konstantinos Giapitsoglou, Athina Fraidaki, archaeologists, Amalia Tsihla, architect, Dimitra Giannakopoulou, archaeologist – administration officer

**Guards**

Manolis Akoumianakis, Evangelia Papadaki, Nektarios Iyronis, Petros Fytros, Kostis Mavrogiannakis, Vasilis Pavlakis, Yiorgos Fournarakis, Andreas Kokolakis, Stavros Tsoumenis, Tasos Striligas, Argyro Antonousaki, Ioanna Roumeli

**Workmen**

Manousos Koutsourakis, Panagiotis Sitarenios, Antonis Pangalos, Michalis Koutantos, Charalampos Dafermos, Stellos Karagiannakis, Yiannis Markaris, Theodosios Papadakis, Yiorgos Droudakis, Paraskevas Kallitsounakis, Michalis Sfakianakis, Grigoris Tsongas.

**Construction of display cases**

Nikitas Rodogiannis

**Construction and placement of supports**

Myron Kynigalakis

**Technical advisors**

Ilias Papageorgiou, Pantelis Feleris

**Graphic design**

Yiannis Nakas, Konstantinos Kanellopoulos

**Special graphics - Logo**

Constantinos Andronis (c-andronis.gr)

**Object design**

Pagona Glampoudaki, Gogo Kordatzaki, Klairi Marangaki, Anna Sofoulaki

**Translations**

Joseph Alexander MacGillivray, Maria Xanthopoulou

**Leaflet and catalogue layout and printing**

Graphotechniki S.A.

**Special thanks to:**

The Holy Metropolitan Evgenios of Rethymno and Avlopotamos, Municipality of Rethymno, Region of Crete, Regional Unit of Rethymno, Emeritus General Director of Antiquities Yiannis Tzedakis (PhD), Deputy Mayors of Rethymno Minos Alefantinos and Pepi Birliraki, Emeritus Director of Antiquities Efi Sapouna-Sakellarakis (PhD), Emeritus Director of Antiquities Athanasia Kanta (PhD), Director of Antiquities of Athens Eleni Banou (PhD), archaeologists Eleni Tsvilika and Eleni Panagopoulou (PhD) of the Ephorate of Paleontology and Speleology, Acropolis Museum curator Vasilis Chrysikopoulos (PhD), archaeologists Yiorgos Brokalakis (PhD), Theotokis Theodoulou (PhD), Manolis Marinakis, and Petroula Varthalitou and Theofilos Sgouropoulos for the photographs

Professors Nena Galanidou, Pavlina Karanastasi, Christina Tsigonaki, Tom Strasser, and Manolis Patedakis.

The Managing Authority of the Hellenic Ministry of Culture and Sports/Special Service of Culture and more particularly to Director Panagiotis Dais and Ioannis Mylonas, Efthymios Tziortzis, and Angeliki Marangaki for their collaboration, guidance, and problem-solving.

**Special thanks also to:**

The Touring Club for kindly providing the guard post

The Association of Friends of the Rethymno Archaeological Museum for moral and material support of the project

Konstantinos Tzortzakis for his bequest of old editions and prints



core, which dates to this period. Churches and impressive mansions demonstrate the prosperity of other settlements, such as *Margarites*, *Skoulouphia*, *Prinos*, *Orthes*, *Kyrianna*, *Kalamas*, *Meronas*, *Ellenes*, *Vyzari*, *Fourfouras*, *Patsos*, and *Kissos*.

The simple single-nave, barrel-vaulted type dominated church architecture during the Venetian period. The exterior of these churches was plastered, and decoration was limited to the elaborate relief door and window frames, with clear influences from Gothic art. Wall paintings decorated the interiors. The small church of the Panagia (Virgin Mary) at *Thronos* and the churches of Saint George at *Artos*, Saint John at *Kissos*, and the Panagia at *Agios Ioannis* in Mylopotamos are all typical examples of this architectural type. During the same period, the cross-in-square type was used for large churches, probably the seat of bishoprics, such as the churches of the Panagia at *Patsos* and Saint John at *Episkopi* in Mylopotamos.

Numerous small churches throughout the countryside preserve extensive wall paintings that range from folk art to high quality paintings in the styles recently developed in the great artistic centres of the day. Sculpture workshops were also active in the Rethymno area. The fragmentary sarcophagus from the

*arcosolium* of a member of the Zangarolo family in the church of the Zoodochos Pigi at *Prinos*, a cruciform domed church dating to AD 1550/55-1570, is a characteristic example of this period's sculptural production. *Arcosolia* are a special type of funerary monument comprising a sarcophagus inside an arched niche in a church wall. Crete has many *arcosolia*, primarily in rural churches. They often feature relief decoration, which consists primarily of floral and geometric motifs and more rarely of representational subjects, as well as the deceased's coat of arms.

Art and literature flourished in Crete under Venetian rule. Icon painting, which appears to have prevailed over wall painting from the 15th century AD on, greatly flourished in Crete. Important icon painters such as the Lampardos brothers and Emmanuel Tzanes came from Rethymno. The foundation of the *Academia dei Vivi* in Rethymno in the second half of the 16th century AD is indicative of the period's intellectual genius, as is the presence of important figures like eminent scholar Francesco Barozzi, author Georgios Chortatzis, and Markos Mousouros (AD 1470-1517), publisher and professor of Greek philology at Padova and Venice, reportedly a native of Rethymno or Candia (Herakleio).





1. Officiating bishops, Wall painting from the church of the Panagia (Virgin Mary) at Patsoi in Amari, 14th century AD  
 2. Fragment of a sarcophagus from the arcosolium of a member of the Zaganolo family, church of Zoofochos-Pigi (the Life-Giving Spring) at Prinos, AD 1550/55 and 1570. 3. Marble statue of Saint Anthony, Augustinian Monastery, Rethymno, 14th-15th century AD. 4. Plate. Polychrome Majolica from Montelupo (Italy), second half of 16th century AD, Augustinian Monastery. 5. [PAGE 29] Rethymno Map of the city of Rethymno by Difert Dapper, second half of 17th century AD. Gift of Konstantinos Izortzakis

Chortatzis, and Varouchas families, owned large tracts of land in the Rethymno region. These families, many of which were of Byzantine origin, probably constitute the historic core of the tradition of the 'twelve noblemen', who later led the struggle against the Venetians.

#### Venetian Period (AD 1204/1211 – AD 1646/1669)

In AD 1204, after the fall of Constantinople to the Crusaders and the dismemberment of the Byzantine Empire, Crete was ceded to Boniface of Montferrat, leader of the Crusade, who sold it to the Venetians. The latter settled in Crete in AD 1211 and remained there until AD 1669 when the Ottoman conquest was completed. Because of its strategic location at the crossroads of maritime trade routes, Crete was one of Venice's most important colonies.

The first centuries of Venetian rule were marked by constant uprisings by the locals. The most important uprising in the Rethymno area was led by Alexios Kallergis and ended in AD 1299 with the famous treaty that secured Kallergis's estates and important privileges. The establishment of the first Venetian settlers in the Rethymno region in AD 1222 and the official recognition of the administrative department of Rethymno with the appointment of its first Rector (Governor) in AD 1307 are important landmarks in the region's history. One of the first measures taken by the Venetians was the abolition of the Orthodox religious administration and its replacement by Latin bishops. At the same time, Catholic monastic orders—Dominicans, Franciscans, and Augustinians—gradually settled in Crete.

Written documents of the mid-14th century AD refer to *Rethymno* as a city (*civitas Rethimi*), a term used for all four capitals of the island's administrative departments (Candia, Chania, Rethymno, Sitia). From this period on, Rethymno was the economic centre for the entire administrative department, whose limits coincided with those of the homonymous modern prefecture.

The city of Rethymno developed gradually and was fortified in the mid-16th century AD. After its systematic destruction by the Ottoman fleet in AD 1571 and the disastrous floods of AD 1590 the city was rebuilt according to current Western European standards, to which it owes its post-Renaissance character. The Fortezza fort was built during this period following the bastion fortification system to enhance the city's defence. Many important public buildings, such as the Loggia and the Rimondi fountain, and private buildings survive, their impressive doorframes attesting to the period's floruit.

Most of Crete's modern settlements existed during the Venetian period. The villages of *Maroulas*, *Chromonastiri*, *Pikris*, *Amnatos*, *Moundros*, *Polis* (ancient Lappa, modern *Argyroupoli*), *Megalí Episkopi*, *Agios Konstantinos*, *Roustika*, and *Episkopi* in Mylopotamos, preserve, to a greater or lesser extent, their residential



1. Capital, fragment of a cornice and parapet slabs from the chancel screen, basilica at Viran Episkopi in Mylopotamos, probably 11th century AD. 2. Reliquary cross with engraved representation of a saint, Potamoi Amariou, church of Saint George, 10th-11th century AD. 3. Rectangular belt buckle with hunting scene, Axos, 9th-10th century AD

## Second Byzantine Period (AD 961 – AD 1204/1211)

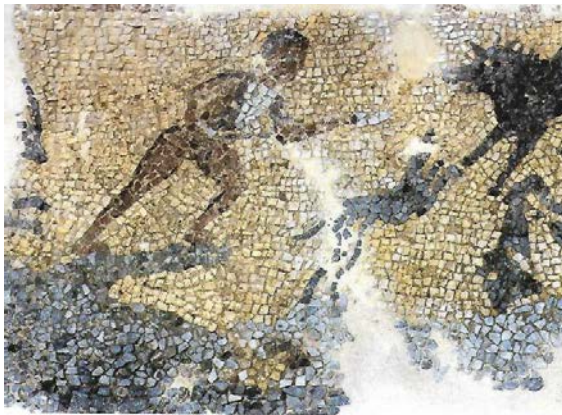
In AD 961, after several failed attempts against the Arabs, General and later Emperor Nikephoros Phokas conquered Crete for the Byzantines. An extensive fortification program was subsequently implemented throughout the island. The fortresses of Ano Syvritos (in the region of *Kalogerou*) and *Monopari* date to this period. The city of *Rethymno* was probably also fortified now.

The Second Byzantine period saw the re-organization of the Church of Crete. The archbishopric of Crete was re-established at Chandax (modern Herakleion). The location of the various bishoprics changed in relation to the First Byzantine period, as they were transferred to safer sites inland. Three bishoprics are attested in Rethymno: A(g)rion, Mylopotamos, and Kalamon. Important figures of monasticism took action immediately after the island's recapture in order to rekindle the Christian faith. In the early 11th century, the monk Ioannis Xenos toured Western Crete, preaching and founding monastic communities, such as the important monastery of Panagia (Virgin Mary) Antiphonetria at *Myriokefala*. His will provides important information on his visit to Constantinople, the imperial privileges that he secured for his institutes, and the transfer to Crete of icons and other church relics.

The architectural type of the domed cross-in-square church was introduced to Crete in the Second Byzantine period. Cross-in-square churches are complex buildings with a strong symbolic character, since they feature four vaulted compartments forming a cross around a tall central dome, which symbolizes the celestial vault. Their exterior is distinguished by a pronounced plasticity and decorative spirit, which reveal the influence of Constantinopolitan architecture. Their interior was covered with wall paintings. The tall chancel screen of Middle Byzantine churches was often made of marble, with relief decoration. The churches of Saint Demetrius in the homonymous village of Agios Dimitrios, Saint George in *Kalamas*, and Panagia (Virgin Mary) in *Lampini* are characteristic examples of the cross-in-square type in Rethymno. Basilicas were still being built in the Second Byzantine period, as the church of Saint Eirini at *Viran Episkopi* shows.

Although early Venetian maps attest to numerous settlements, which probably already existed in the Second Byzantine period, archaeological evidence is scarce. The systematic excavation of a Byzantine house at Agia Anna in *Eleutherna* by Professor Thanasis Kalpaxis provided important evidence for habitation during this period, whereas the churches at *Argyroupolis* (ancient *Lappa*), *Agios Dimitrios*, *Chromonastiri*, *Viran Episkopi*, *Kalamas*, *Kyrianna*, *Meronas*, *Frati*, and *Lampini* are an important indication for the existence of settlements.

Written sources suggest that a powerful class of landowners had developed on the island by the end of this period. Some of these, such as the *Kallergis*,



1



2



3

1. Fragment of a mosaic floor depicting a wild animal hunt, Lappa, 4th-5th century AD. 2. Marble pestle, Panormo, 7th century AD. 3. Bronze Arab coin, 9th century AD

## BYZANTINE AND POST-BYZANTINE PERIODS

### First Byzantine and Arab Conquest (4th century AD – AD 961)

In AD 395, when the Roman Empire was divided into East and West, Crete, with Gortyn as its capital, came under the administrative and military jurisdiction of Constantinople. The population movements of the 5th and 6th centuries in the northern Balkans and the Slavic raids of the first decades of the 7th century did not impact the peaceful life that Crete had known since the Roman period.

The spread of Christianity in the 5th and 6th centuries AD brought the organization of the first bishoprics. In the Rethymno region these were the bishoprics of Lappa, Oaxos, Syvritos, and Eleutherna. Several Christian churches were built at this time. Systematic excavations by Professor Petros Themelis at *Eleutherna* and excavations at *Lappa*, *Chromonastiri*, *Onythe*, *Melidoni*, *Avdanites*, *Panormo*, *Axos*, *Syvritos*, *Vyzari*, and *Agia Galini* revealed basilicas of the First Byzantine period.

The **architectural type of the basilica**, which dominated the First Byzantine period, was derived from Roman architecture. Basilicas are rectangular buildings with an apse on the east side, divided internally into aisles by columns or pillars and covered either with a wooden roof or masonry vaults. The sanctuary was separated from the rest of the church by a low barrier, the chancel screen, which featured relief decoration. Impressive mosaic floors and marble revetment complete the building's decor.

From the second half of the 7th century AD, Arab maritime incursions in the Eastern Mediterranean upset the region's equilibrium. The coastal settlements, which lived mainly from trade, suffered economically and declined from the 8th century AD onwards. Cities shrank, and many were abandoned after their inhabitants sought safer locations, which they fortified, inland. The finds from systematic excavations by Professor Christina Tsigonaki at Pyrgi in *Eleutherna* and from excavations at *Panormo*, *Axos*, and *Agia Galini* illustrate the continued occupation of these settlements in the 7th and 8th centuries AD.

The Arabs of Spain conquered Crete in AD 826/828. The period of the Arab conquest remains elusive, as it has not yet been determined whether Arab rule extended throughout the island or was limited to Chandax (modern Herakleion), the Arab capital and main operations base on Crete. Archaeological evidence for this period is limited to copper coins and the *Mesonisia* hoard, with its impressive gold jewellery and Byzantine coins, now on display in the National Archaeological Museum and Historical Museum of Crete.





1. Lamella/Mouth guard, gold, Sfakaki, 1st century BC-1st century AD. 2. Statuette of a young man, Agia Galini shipwreck, 1st century BC -1st century AD. 3. Marble statue of the early Classical type of 'Aspasia', Lappa, mid-2nd century AD. 4. Two-coloured glass bowl, Stavromenos, 1st century AD. 5. Bronze lamp, Eleutherna, after the 1st century BC.

#### Roman Period (67 BC – 4th century AD)

Since the Late Hellenistic period Rome arbitrated in the continuous conflicts between the Cretan cities. The Cretans' response to Roman military operations in the Eastern Mediterranean and their participation in piratic raids prompted Rome in 69 BC to send Quintus Caecilius Metellus, who completed his conquest of the island in 67 BC. Crete was incorporated into the Roman state as a single province with Cyrenaica in North Africa, under a common commander based at Gortyn. Cretan cities maintained their administrative system, and the League was reorganized and named the "Cretan League". Its main role was the province's political representation and the imperial cult.

The large cemeteries excavated at coastal Stavromenos and Sfakaki date to the Early Roman period and illustrate aspects of daily life, trade, and the exchange of ideas and beliefs. The deceased were adorned with jewellery and usually had a coin (Charon's obol) in their mouth. Occasionally, the mouth was covered with gold foil inscribed with references to the masters of the underworld, Pluto and Persephone. These texts relate to a ritual or mystery cult that placed great importance on the afterlife and have been associated with the so-called Orphic/Bacchic Mysteries. They are tangible proof of man's timeless concern about the hereafter.

At *Eleutherna*, systematic excavations under Professor Petros Themelis revealed part of the Roman city with impressive buildings. As part of the Roman Empire, Crete followed the social, economic, and administrative developments of the Roman world. Security and prosperity in the Mediterranean at this time account for Crete's growth and for that of numerous cities in the Rethymno Prefecture, such as Lappa, which enjoyed the status of a free city, Eleutherna, Rithymna, Syvritos, Panormo, and the city at Sfakaki/Stavromenos. Worship continued at the caves of Melidoni and Idaion Andron.

The underwater finds from *Agia Galini* demonstrate Crete's strategic location and the importance of its southern harbours for Rome's maritime trade in the East. The *Agia Galini* 'shipwreck' consists primarily of bronze artefacts recovered at different times in the Messara Gulf. A coin hoard dates it to the end of the 3rd century AD. The variety of objects, which include statuettes, vases, bases, lighting implements, tools, harness attachments, parts of carriages, statue fragments, numerous bronze sheets, and two copper ingots, as well as their chronological span, which ranges from the 1st century BC to the 3rd century AD, support the hypothesis that the ship was carrying material intended for recycling.



1. Bronze figurine of a kore, Lappa, first half of 5th century BC. 2. Terracotta female statuette, Axos, 5th century BC. 3. Marble funerary stele of a youth, Stavromenos, mid-5th century BC.

### Classical Period (500/480 – 323 BC)

The beginning of the Classical period was marked by the Persian invasion of Greece, an event of great consequence for the ancient Greek world as it led to the development of Greece's two major centres: Athens and Sparta. Crete did not participate in the Persian Wars and differentiated itself from the rest of the Greek world by maintaining its Archaic traditions. However, the hypothesis that Crete declined during this period is no longer supported, as new archaeological data – particularly ceramic evidence, which indicates relations with Attica and the Greek mainland – suggest the opposite.

The most important cities in the Rethymno Prefecture during the Classical period were *Eleutherna*, *Axos*, *Syvritos*, *Lappa*, and the ancient cities at *Onythe* and *Sfakaki/Stavromenos*. Worship continued at the sanctuary of Mikra Anogeia, in the territory of *Rithymna*.

### Hellenistic Period (323 – 67 BC)

The Hellenistic period begins conventionally with the death of Alexander the Great when the Eastern Mediterranean and a great part of Asia were unified culturally, with Greek as the common language. Despite continuous warfare, this vast territory experienced unprecedented economic growth and development in the arts and sciences.

Strategically located at the crossroads of ancient trade routes, Crete found itself at the centre of the Hellenistic world. The conservative institution of the city-state was retained. Conflicts and changing alliances between cities were common. Crete was indirectly involved in international developments by joining the alliances of Alexander's successors and providing mercenaries for their warring armies. The pursuits of mercenaries and pirates, both linked to the slave trade, were important sources of income for cities and citizens, alongside trade and farming. A loose federation of Cretan cities – referred to as the 'League of the Cretaeis' in written sources – was established in the Hellenistic period.

In the Rethymno hinterland, the cities of *Eleutherna*, *Axos*, *Lappa*, *Syvritos*, and the one at *Onythe* maintained their power, as epigraphic and numismatic evidence indicate. Systematic excavations at Nisi in *Eleutherna* under Professor Thanasis Kalpaxis revealed several houses and workshops. At the same time, coastal settlements developed as a result of the increase in trade and shipping: e. g. *Rithymna*, whose territory included the settlement of *Agia Irini*, *Panormo* (?ancient *Panarmos*), and the settlement at *Sfakaki-Stavromenos* (?ancient *Al-laria* or *Agriion*).



1. Inscription with the names of officials (*kosmoi*), Chamalevri, 2nd century BC. 2. Incense burner, Rithymna, 2nd century BC. 3. Miniature donkey, Panormo, 3rd century BC. 4. Bronze coin of Rithymna, mid-3rd century BC. 5. 'Ladle', Agia Irini, 3rd-2nd century BC.



1. Limestone seated female figure, Orythe, second half of 7th century BC. 2. Marble funerary stele of a warrior, Eleutherna, 6th century BC. 3. Head of terracotta female figurine, Axos, early 6th century BC. 4. Fragment of bronze helmet with representation of a chariot, region of Orythe, late 7th-early 6th century BC. 5. Terracotta plaques with female figures from sanctuaries, Axos, 7th century BC.



1. Bronze amphoroid krater, Pantanassa tholos tomb, 11th/10th century BC 2. 'Killed' (bent) iron spearhead, Pantanassa tholos tomb, 11th/10th century BC 3. Krater with representation of dancing warriors, Syvritos/Thronos, 10th century BC 4. Aryballos, Eleutherna, Orthi Petra cemetery, second half of 8th century BC 5. Bronze fluted bossed bowl, Eleutherna, Orthi Petra cemetery, 7th century BC

## HISTORICAL PERIOD

### GEOMETRIC PERIOD

Protogeometric period: 970 – 810 BC

Geometric period: 810 – 710 BC

The Geometric period saw the widespread use of iron technology. The arrival of Greek tribes and their integration into the native population created a new cultural environment, as place names, names of gods, months, and tribes, and the common practice of cremating the dead indicate.

Cremation burials were excavated at the Pantanassa cemetery, which dates to the transition from the Sub-Minoan to the Protogeometric periods. Especially important is the small tholos tomb containing the cremation burials of two warriors. The remains of one cremation had been placed inside an impressive bronze amphoroid krater. The ash urn of the second burial, an amphora, was placed inside a small pithos. Grave gifts included vases, several small iron weapons, and jewellery. Remains of the pyre and two bent spearheads were found at the tomb's entrance. The bronze amphoroid krater with embossed libation jugs on the neck and the lekythos with incised decoration indicate relations with Cyprus. The use of the amphoroid krater as an ash urn and the pyre's 'killed' (bent) weapons recall burial practices described in the Homeric poems.

Systematic use of the large Orthi Petra cemetery at *Eleutherna*, whose investigation is led by Professor Nikolaos Stampolidis, began in the Geometric and continued into the Archaic period. The finds from Orthi Petra and Eleutherna's other cemeteries demonstrate high living standards and active relations with the Near East and Cyprus, which influenced art, religion, and the economy. Many of the finds from Orthi Petra are on display in the Museum of Ancient Eleutherna.

Archaeological evidence confirms the continued preference for occupying fortified locations, such as the Kefala hilltop at *Syvritos*, excavated by a Greek-Italian team under Luigi Rocchetti and Niki Prokopiou, and more recently Anna Lucia D'Agata and Nota Karamaliki. Social and political changes were reflected in the formation of the first cities, the erection of temples within the urban fabric, and the establishment of new cemeteries.

Eleutherna, Axos and *Syvritos* are this period's important settlements. Lappa also yielded evidence for habitation.

The *Idaion Andron* was Crete's most important sanctuary at this time, with numerous offerings, now in the Herakleio Archaeological Museum, which demonstrate its Panhellenic character. A sanctuary of this period was identified on the site of *Nisi* at Eleutherna during systematic excavations under Professor Thanasis Kalpaxis. *Mikra Anogeia* and the cave of *Melidoni* have also provided evidence for worship.



1



2

During the 12th century BC, a time of political and social upheaval in the Eastern Mediterranean, human presence is noted at naturally fortified and inaccessible locations, such as the peak of Sideros at *Bali*, *Atsipades*, and *Orne*. New settlements were established at *Thronos*, *Veni*, and *Agia Eirini*. Occupation continued at *Chamalevri*, and is also attested at *Axos* and *Eleutherna*.

During the Postpalatial period, the religious use of the Agios Antonios cave at *Patsos* intensified and peaked in subsequent periods. A chamber tomb at *Mesi* and tombs at *Voleones* date to ca. 1200 BC. The cemetery at *Atsipades* dates to the transition from the Bronze to the Iron Ages.



1. Lamax from Tomb 24 at Armenoi with polychrome decoration Armenoi, ca. 1450-1200 BC 2. Lidded basket, Armenoi cemetery, ca. 1450-1200 BC 3. Amphora with Linear B inscription of a man's name (*wi-na-jo*), Armenoi, ca. 1450-1200 BC

Final Palatial Period (ca. 1450 – 1380/70 BC)  
 Postpalatial Period (ca. 1380/70 – 1050 BC)  
 Sub-Minoan Period (ca. 1050 – 970 BC)

An abundance of archaeological sites characterizes the latter phases of the Minoan civilization. Evidence in the Rethymno Prefecture comes primarily from tombs.

Systematic excavations under Emeritus General Director of Antiquities Ioannis Tzedakis at Armenoi revealed the largest known Minoan cemetery on Crete (Final Palatial – Postpalatial periods, ca. 1450-1200 BC). 231 rock-cut chamber tombs arranged in clusters, all featuring either a dromos or a staircase, were excavated. Tombs 24 and 159 are particularly impressive because of their size and the presence of a pillar in the chamber's centre or side. Some tombs were marked by rough stones or plaque-like stelai. The tombs were mostly family vaults, reused over time. The deceased, including warriors, were placed either on the floor or in lamakes whose decoration reflect religious beliefs, as the presence of sacred symbols, such as double axes and horns of consecration, indicate. The tombs yielded a great number of vases, an important series of bronze tools and weapons, and an impressive variety of jewellery and sealstones. Also noteworthy are the boar's tusk helmet, a stirrup jar inscribed with a man's name, *wi-na-jo*, in Linear B (a similar amphora from Knossos is on display in the Herakleio Archaeological Museum), and a partially preserved lidded basket of organic material with bronze loops.

Another cemetery was partially excavated at Maroulas. Several tombs associated with the settlement were excavated around *Chamalevri*; the tombs at *Tigi*, *Mesi*, and *Adele* correspond to small installations associated with this settlement. A chamber tomb at *Pankalochori* produced exceptional finds, whereas several tombs of the same type were excavated at *Angeliana*, *Choumeri*, *Aposoloi*, and several other sites throughout the Rethymno Prefecture. The chamber tombs discovered within the limits of modern urban Rethymno indicate occupation during these periods. Tholos tombs, isolated or in groups, have been excavated in the wider region of *Apodoulou*. An impressive tholos tomb was identified near *Margarites*.

Occupation continued at *Chamalevri* and *Myxorouma*, and a new installation was identified at the area of *Angeliana*.

Worship is attested in the sanctuaries of *Idaion Andron* and the *Melidoni Cave*; the caves of *Latzimas* were also used for religious purposes. Figurines of goddesses with upraised arms were found at *Saktouria* and *Pankalochori*, whereas fragments of similar figurines and a pig-shaped rhyton come from the excavation of a building at *Agios Ioannis*.



1. Rhyta/ritual vases, in the form of chalice cups, with vegetal decoration, Zominthos ca. 1700-1450 BC  
 2. Stone lamp, Myxorrouma, ca. 1560-1460 BC 3. Strainer pyxis, Stavromenos, ca. 1425-1390 BC 4. Terracotta female figurine, Vrysinas, ca. 1700-1500 BC 5. Fragment of stone offering table with Linear A inscription, Vrysinas, ca. 1700-1500 BC

### Neopalatial Period (ca. 1700 – 1450 BC)

Minoan civilization reached its peak during the Neopalatial period. In the Rethymno Prefecture habitation continued in the earlier settlements, and new ones were established.

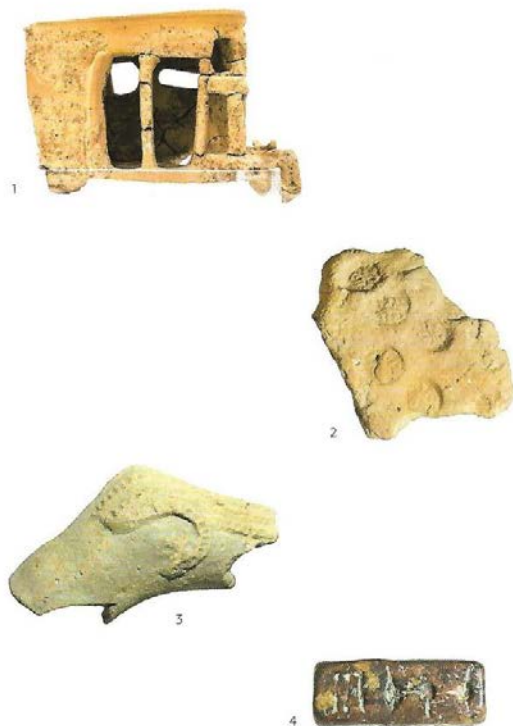
In the north, habitation continued in the coastal settlements at *Katevati*, *Kalo Chorafi*, and *Pera Galinoi* during the early years of the transition towards the Neopalatial period. At *Pera Galinoi*, where the settlement flourished during this period's initial phase, systematic excavations under Director of Antiquities Eleni Banou and Eleni Tsivilika revealed impressive buildings with fine masonry, monumental staircases, stone-paved floors, and stone column bases, as well as a 'lustral basin'—a ritual space. Stone vases, such as offering tables, buckets, lamps, stepped bases, and cups belonging to types also found in Minoan villas and palaces demonstrate this rich settlement's relations with or dependence on the island's powerful centres.

Traces of settlements have been identified at *Spili*, Saktouria, and near *Myxorrouma*. An area of ceramic refuse was excavated at *Alfa*, and evidence for habitation was identified at *Skouloufia* and *Viran Episkopi*. At *Apodoulou*, an installation with religious features, including a stone cup and a libation table inscribed with Linear A, was identified.

Of particular importance is the palatial centre at *Zominthos*, Anogia, which occupies a unique site, nestled at an altitude of 1200 m, on the land route connecting the Knossos palace with the sacred Idaion Andron cave on Mount Ida. Systematic excavations under Professor Yiannis Sakellarakis and Emeritus Director of Antiquities Efi Sapouna-Sakellarakis revealed exceptionally well-preserved multi-storeyed buildings with large rooms, staircases, and corridors, as well as ceramic and rock crystal workshops. Several spaces were decorated with painted wall plaster. Finds include ceramic vases, rhyta and other ritual vessels, seal stones, jewellery, gold foil, and exquisite bronze utilitarian and ritual objects.

The chamber tomb excavated at *Stavromenos* and dated to ca. 1450 BC is associated with the settlement at *Chamalevri*. The tomb yielded a strainer pyxis and a cooking pot with fire-box lid, both associated with the production of aromatic substances.

The peak sanctuary at *Vrysinas* thrived during this period, its importance and scope demonstrated by the wealth of the offerings found there.



1. Terracotta model of a building, Monastiraki, ca. 1900-1700 BC 2. Clay sealing, Monastiraki, ca. 1900-1700 BC 3. Waterspout, Apodoulou, ca. 1900-1700 BC 4. Four-sided seal, Vrysinas, ca. 1900-1700 BC.

Outcrop where traces of ritual practices have been identified. Buildings with various functions are arranged around a central open area. Some rooms feature megalithic masonry and palatial features, such as stone column bases, extensive storerooms for agricultural produce, and workshops. Numerous vases—for storage and daily use, decorated vases (Kamares Ware), miniature vases, specialty vases—and ritual objects have been excavated. Of note is the terracotta model of a building that represents a two-storey structure with an almost completely reserved upper floor with flat roof, cornice, and openings, doors or windows. The ground floor extends beyond the upper floor's footprint to form balconies on two sides. One balcony is decorated with 'horns of consecration', an indication that the building was a shrine. The column or pole next to the main entrance is an interesting feature. The site also yielded at least two sealing archives. Sealings are lumps of clay used for sealing the mouths of pithoi (storage jars), amphorae, casket and door handles, sacs, etc. and stamped with seals. After a transaction was completed, sealings were archived as a way of recording and controlling the trade of goods. These sealings demonstrate the installation's palatial character and relation to Phaistos, where a similar large archive was discovered.

Systematic excavations by a Greek-Italian team under Yiannis Tzedakis and Louis Godart at *Apodoulou* focused on the Protopalatial settlement formerly investigated by Spyridon Marinatos and by German archaeologists during the Second World War. Laid out with an urban plan, the settlement is located in a natural pass in the Amari valley, on the route between Monastiraki and Phaistos.

In the northern regions of Rethymno, habitation continued at *Chamalevri*, where the settlement's limits clearly expanded, whereas new settlements were established at *Kavousi* and *Kryoneri*. The earliest evidence for habitation at *Zoninthos*, which later developed into an important Neopalatial centre, also dates to this period.

Settlements were also established in natural coves along the north shore, namely at *Panagia tou Charaka*, *Katevati*, *Kalo Chorafi*, and *Pera Galinoi*. These coastal installations are associated with the region's metal deposits.

Peak sanctuaries—that is, places of worship located on mountain peaks and hilltops—are unique to Minoan civilization. In Rethymno, peak sanctuaries have been identified at *Atsipades*, *Spili*, *Mavrou Koryfi*, and *Vrysinas*. The *Vrysinas* sanctuary is the largest and most important of these installations, as earlier excavations by Costis Davaras and systematic excavations by the Greek Archaeological Service and the University of Crete under Iris Tzachili and Eleni Papadopoulou demonstrated.





1. Chalice "Pyrgos Ware", Ellenes, ca. 3000-2100 BC 2. Miniature cup, possibly measuring cup, Chamalevri, ca. 2160-2000 BC 3. Industrial vase, Chamalevri, ca. 2160-2000 BC 4. Jug, Chamalevri, ca. 2160-2000 BC

## BRONZE AGE

Prepalatial period (ca. 3200 –1900 BC)

At the outset of the Minoan civilization in the Prepalatial period occupation at earlier sites continued, and new sites were established in the Rethymno Prefecture.

The important settlement at *Chamalevri*, occupied throughout the Minoan period, was established in ca. 2600 BC. Habitation is also attested on the coast at *Stavromenos*, but also on the low, fertile slopes of *Kakavela* and *Tsikouriana*. A most interesting open air industrial unit for manufacturing aromatic oils from approximately 2100-2200 BC was discovered on the *Tsikouriana* hill. Hearths and pyres, rubbish pits, stone tools, and specialty clay vases with traces of fire suggest an organized industrial unit. Laboratory analysis provides evidence for olive oil, iris oil, honey, and resin, which indicate the manufacture of aromatic oils. Miniature vases probably served as measuring cups, and obsidian blades were probably used for cutting aromatic materials, such as iris roots. The *Chamalevri* workshop confirms the existence of an organized perfume industry in Crete from ca. 2000 BC.

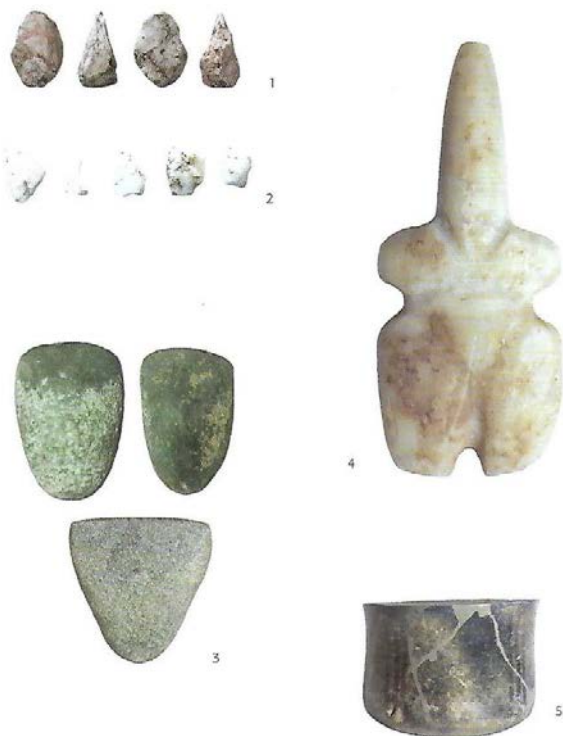
Scattered habitation sites are also located throughout the Rethymno area. At *Ellenes*, on the site known as *Koryfi tou Koukogianni*, Professor Spyridon Marinatos excavated a habitation complex dating to ca. 2800-2600 BC. The settlement at *Koupia* in *Viran Episkopi* and habitation site at *Kavousi* are slightly later (ca. 2600- 2300 BC). Human presence was also identified at the *Grivila* hill and *Eleutherna*. The coastal site at *Panagia tou Charaka* dates to the end of this period. Human presence on Mount *Korakias* at *Atsipades* dates to ca. 2300-1900 BC, and at *Vrysinas* to ca. 2100- 1900 BC.

The *Melidoni* and *Zoniana* caves were also sporadically occupied.

Protopalatial Period (ca. 1900 – 1700 BC)

The Protopalatial period in the Rethymno Prefecture, when the first Minoan palaces were founded, saw the establishment of several new settlements, while life continued in the older, now expanded, ones.

Systematic excavations by Emeritus Director of Antiquities Athanasia Kanta at *Monastiraki*, Amari revealed a large complex with palatial features in an area partially investigated by German archaeologists during the Second World War. The palatial centre at *Monastiraki* was established at a privileged location, with fertile lands, water springs, and control of communication routes, in the beginning of the Old Palace period and was destroyed by earthquake and ensuing fire in approximately 1700 BC. At its centre stands the rocky *Charakas*



1. Stone tools, Preveli, Paleolithic period, ca. 130000 before today-11000 BC 2. Microlithic tools, Schoinaria, Damnoni, Mesolithic period, ca. 11000-7000 BC 3. Stone axes, Gerani Cave, ca. 4500 BC 4. Marble violin-shaped Cycladic-type figurine, Gerani Cave, ca. 4500 BC 5. Pyxis, Ellenes Cave, ca. 3200 BC

## STONE AGE

Paleolithic Period (2 million years – ca. 11000 BC)  
Mesolithic Period (ca. 11000 – 7000 BC)

Extensive surface survey along the Rethymno Prefecture's south coast identified stone tools, such as hand axes and cleavers of local quartz dating to the Lower and Middle Paleolithic at *Preveli*, *Schoinaria*, *Timios Stavros*, and *Kotsyfou*. The earliest are older than 130,000 years old, and indicate the arrival of *Homo erectus* or *Homo heidelbergensis* hominins from mainland Greece or Africa by sea.

Human presence on Rethymno's south coast during the Mesolithic period is demonstrated by the presence of stone tools, such as scrapers, cleavers, blades and microlithic tools, made of local quartz and chert. These were identified during surface surveys at *Damnoni*, *Ammoudi*, *Schoinaria*, *Timios Stavros*, *Preveli*, and *Agios Pavlos*, and during excavations at the *Damnoni* cave. The latter also yielded a few tools made of Melian obsidian, an important indication for communication and commercial networks at that time.

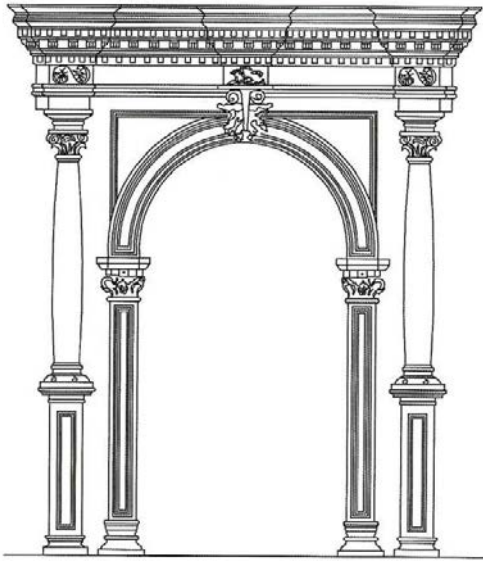
Neolithic Period (ca. 7000 – 3200 BC)

The Neolithic period saw the extensive use of caves, whereas habitation is also attested on the slopes of hills and mountains. Traces of human activity for this period were identified in the *Gerani* cave, which was inhabited intermittently since ca. 6000 BC and was used occasionally or seasonally until ca. 3800 BC. Evidence for occupation on the Fortezza hill at *Rethymno* also dates to ca. 3800 BC.

Towards the end of this period, the caves of *Idaion Andron* on Mount *Ida*, *Melidoni*, and *Ellenes* were used for habitation and refuge. Habitation was also identified on the *Axos* acropolis and traces of human presence at *Vrysinas* and *Kouroupa*.

Stone tools, mostly axes, indicate human presence during the Neolithic period at *Onythe*, *Viran Episkopi*, *Sises*, *Ano Meros*, and *Agios Ioannis*. The transition from the Neolithic to the Prepalatial period is represented by a settlement south of *Sellia*, an installation at *Melampes*, and the use of the cave at *Ellenes*.

### The Church of St. Francis



The church of Saint Francis was the main church of the homonymous Franciscan monastery. Founded in the early 16th century AD, the monastery enjoyed considerable prestige, despite the small number of resident monks, since the church was the seat of the Carmelite religious order and the burial place for noblemen, officials, and the wealthy, as attested in notarial documents. In AD 1654, after the Ottoman conquest, the church was incorporated by Gazi Huseyin Pasha into the building complex of the homonymous mosque (now Nerantze mosque) and converted into a poorhouse (imaret).

The church and a few annexes to its south side are the monastery's only surviving buildings. The church is a timber-roofed transept basilica, with a square sanctuary flanked by two chapels. The central nave was separated from the rest of the church by a wall erected in the Ottoman period. The transept has no roof, and the sanctuary and part of the south chapel are now privately owned. The magnificent doorway, with its composite capitals, which are unique in Rethymno, are part of the late 16th/early 17th century AD building programme that gave the monastery its Renaissance character. The south chapel is noteworthy for its dome, which rests on four pairs of arches supported by pillars and columns, all made of gray marble from Istria, a rare material in Venetian Crete. Excavations in the west nave uncovered several makeshift shaft graves, which can be associated with the city's siege by the Ottomans in 1646 AD. The transept and north chapel contained well-made cist graves. The single tomb in the centre of the south chapel probably belonged to a prominent member of the local community.

## Prologue

The Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno showcases characteristic finds from the archaeological sites of the Rethymno Prefecture, highlighting the region's fascinating archaeological landscape diachronically.

Since the early 20th century, archaeological excavations have been revealing the prehistory, proto-history, and history of Rethymno. The excavations, themselves an integral part of the land's modern history, form generations of archaeologists from around the world, who adopt Rethymno as their second home, the home of their heart.

Past and ongoing systematic excavations by Foreign Archaeological Schools and Institutions, foreign and Greek Universities, and the Greek Archaeological Service at Armenoi, the Vrysinas peak sanctuary, and Eleutherna in the Rethymno Municipality, at Monastiraki, Apodoulou, and Syvritos in the Amari Municipality, at Zominthos and the Idaion Andron in the Anogia Municipality, at Pera Galinoi and Kalo Chorafi in the Mylopotamos Municipality, at the Atsipades peak sanctuary and Orne in the Agios Vasileios Municipality, as well as surface surveys at Zominthos and the Idaion Andron, Plakias, and in the Agios Vasilios valley, substantially enrich our knowledge of life in this region over several millennia, from the Paleolithic to the post-Byzantine period.

At the same time, rescue excavations by the Ephorate of Antiquities of Rethymno in the context of housing development and infrastructure projects continuously reveal important archaeological sites, such as those at Fortezza, Agia Eirini, Argyroupoli, Chamalevri, Stavromenos, Pankalochori, Magnisia, Sfakaki, Axos, Panormo, Bali, Kryoneri, Perama, Alfa, Agia Fotini, and Veni.

The Archaeological Museum of Rethymno, from its first location in the Venetian Loggia under Professor Nikolaos Platon to the pentagonal fort of the Fortezza under Emeritus General Director of Antiquities Yiannis Tzedakis, and now, temporarily, in the Venetian church of Saint Francis, has always occupied a central place in the city's urban fabric and played a prominent role in the daily life of its inhabitants and visitors, in close interaction with the city's educational establishments and local community, the latter also through the Association of Friends of the Archaeological Museum of Rethymno.

The Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno, together with the Archaeological Museum of Ancient Eleutherna, the Heirloom Exhibition of the Arkadi Monastery, and the Yiannis Sakellarakis and Efi Sapouna-

Sakellarakis Archaeological Information Centre, belongs to a dynamic network of exhibitions, which aims at promoting knowledge, accessibility, and awareness.

The spatial limits of the church of Saint Francis necessarily restrict the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno to a small sample of the region's development in time and space. Our aim is to create a new Archaeological Museum of Rethymno, which will showcase and promote the vast archaeological wealth of the Rethymno Prefecture and connect its true dimension with the region's past and future.

Anastasia Tzigounaki  
Director, Ephorate of Antiquities of Rethymno

General editor: Anastasia Tzigounaki

Copy editors: Nota Karamalliki, Anastasia Fliotaki

Texts: Irini Gavrilaki, Konstantinos Giapitsoglou, Epameinondas Kapranos, Nota Karamalliki, Maria Pateraki, Nikoleta Pырrou, Niki Tsatsaki, Athina Fraidaki,

Photographs: Manolis Karatarakis

## Salutation of the Minister of Culture and Sports Professor Aristidis Baltas

The Archaeological Museum of Rethymno, which was housed until recently in the pentagonal fort of the Fortezza Castle, was moved temporarily because of the building's static problems to the Venetian church of Saint Francis, one of the most important and beautiful monuments in the heart of the old town of Rethymno.

The project of the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno was completed in two years despite the economic crisis and reduced budget. The church of Saint Francis now houses part of the exhibits from the Fortezza display, but also antiquities from its storerooms, presented here for the first time, and new finds from throughout the Rethymno Prefecture. The exhibition's time span begins with Paleolithic tools from the region of Preveli, which date from 130,000 years ago, and ends with the gold coin of Doge Francesco Molin dating from 1646, the year of the Ottoman conquest of Rethymno.

The display highlights the great archaeological wealth of the Rethymno Prefecture, thus enabling the public to access and gaze into our country's past and present. The exhibition itself will be central to the development of the region and local community.

I congratulate all those who contributed to the implementation and completion of the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno, which highlights, on a small scale, the region's ancient heritage. I hope that the exhibition's success is proportionate to the scope and importance of its unique exhibits. The urgency, however, for a new Archaeological Museum remains, and we commit ourselves to its implementation, since it will both highlight the archaeological wealth of the entire Rethymno Prefecture and support research and educational activities in accordance with international standards.

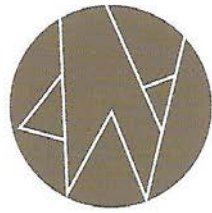
Aristidis Baltas  
*Minister of Culture and Sports*

ISBN 978-960-386-296-3

© MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS / EPHORATE OF ANTIQUITIES OF RETHYMNO

RETHYMO 2016

ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF RETHYMO  
TEMPORARY EXHIBITION







archaeological  
museum of  
rethymno

---

**TEMPORARY  
EXHIBITION**



EPHORATE OF ANTIQUITIES OF RETHYMNO  
MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS



Παράρτημα 3: Το βιβλίο δραστηριοτήτων της Προσωρινής Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου.

Προσωρινή Έκθεση  
Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου  
μια ξενάγηση μέσα από το παιχνίδι



ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ  
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ



αρχαιολογικό  
μουσείο  
ρεθύμνου

**ΒΡΕΣ ΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ!**

Βοήθησε την Πέπη να βρει το δρόμο και να φτάσει στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου χωρίς εμπόδια!



2

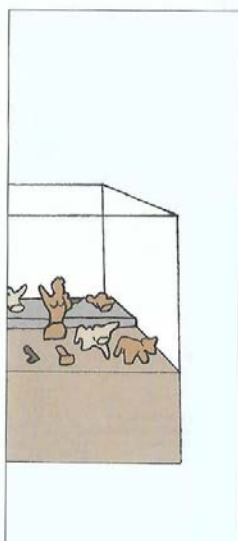
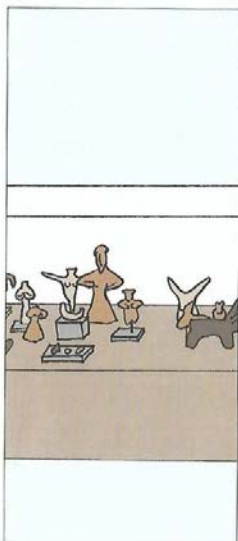


ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΚΘΕΣΗ  
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ  
ΡΕΘΥΜΝΟΥ



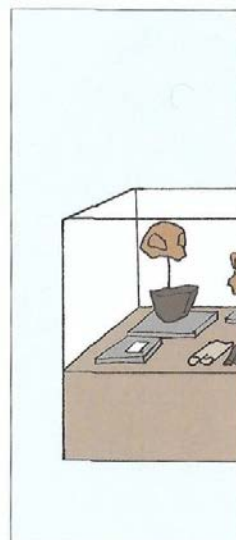
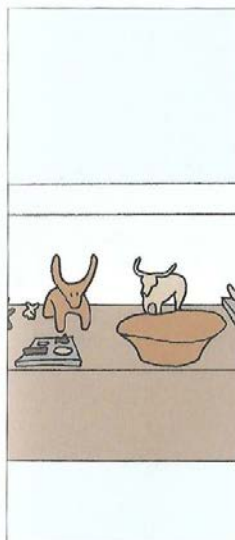
**ΣΤΗ ΣΩΣΤΗ ΣΕΙΡΑ!**

Στο παζλ απεικονίζεται μια προθήκη του μουσείου.



4

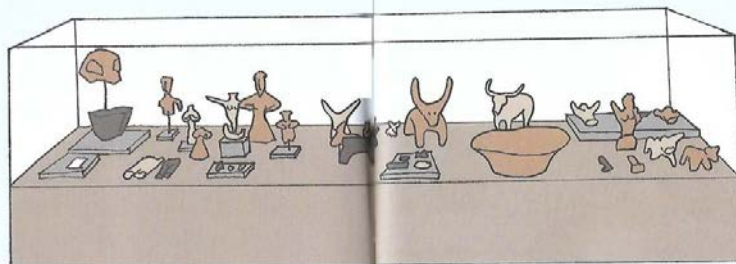
Μπορείς να αριθμήσεις τα κομμάτια,  
ώστε να μπουν στη σωστή σειρά;



2

Αυτή είναι η προθήκη!

Έβαλες τα κομμάτια του παζλ στη σωστή θέση;  
Αν όχι, ξαναπροσπάθησε!



### ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕ ΤΑ ΕΚΘΕΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΘΗΚΗ!

Σχεδίασε τα τέσσερα εκθέματα σε όλες τις πιθανές θέσεις μέσα στην προθήκη, έτσι ώστε κάθε κάθετη και κάθε οριζόντια σειρά τεσσάρων διαδοχικών θέσεων να περιλαμβάνει και τα τέσσερα διαφορετικά εκθέματα!

Κάθε εκθέμα να συναντάται μόνο μια φορά σε κάθε σειρά!



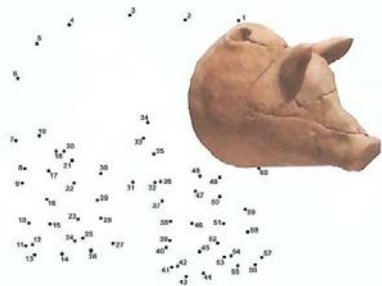
Βρες την προθήκη τους στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και παρατήρησε την τοποθέτησή τους σε αυτήν.

Από ποιόν αρχαιολογικό χώρο προέρχονται;



### ΧΑΜΕΝΑ ΤΜΗΜΑΤΑ!

Τα ειδώλια αυτά δε βρέθηκαν αλόκληρα.  
Ένωσε τους αριθμούς για να δεις περίπου πώς ήταν αρχικά!



10



Βρες τα στις προθήκες της έκθεσης και μάθε από που προέρχονται.

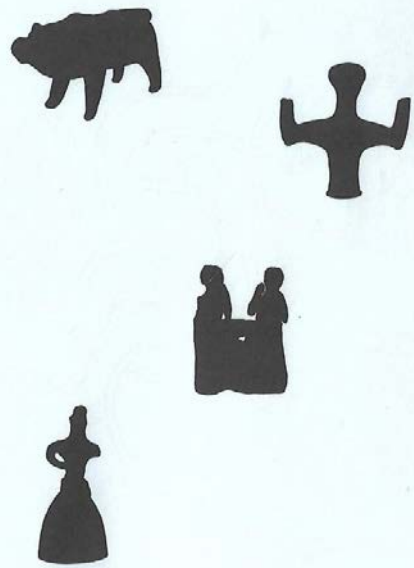
11

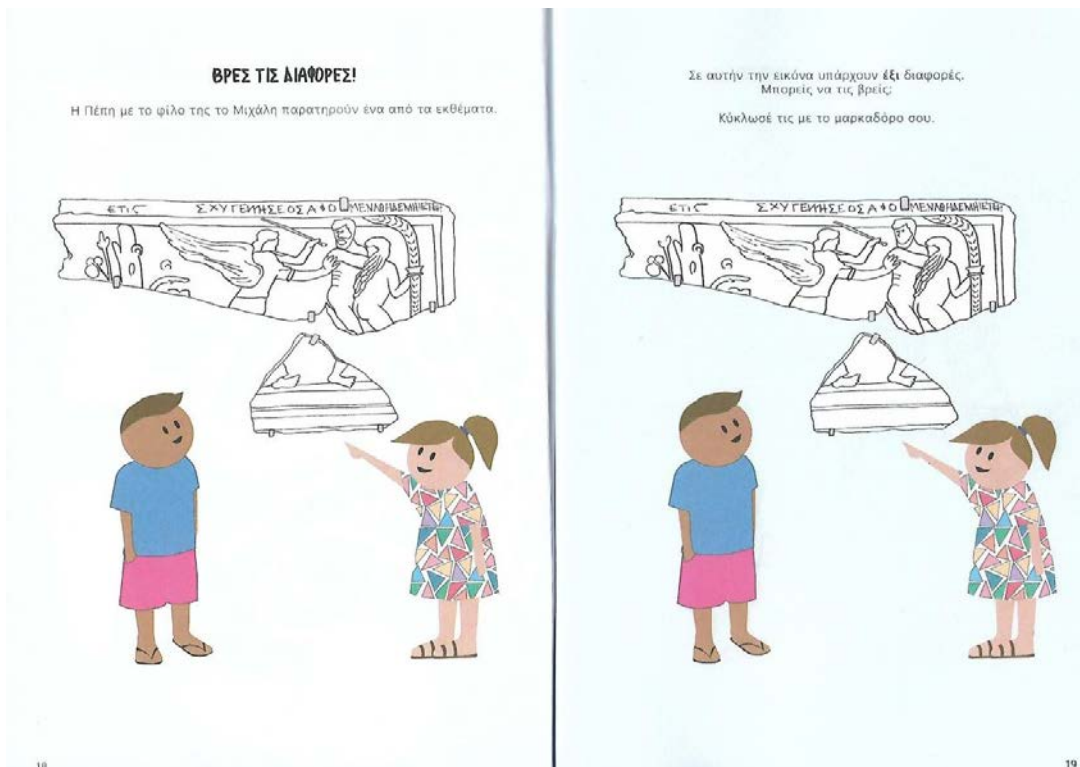
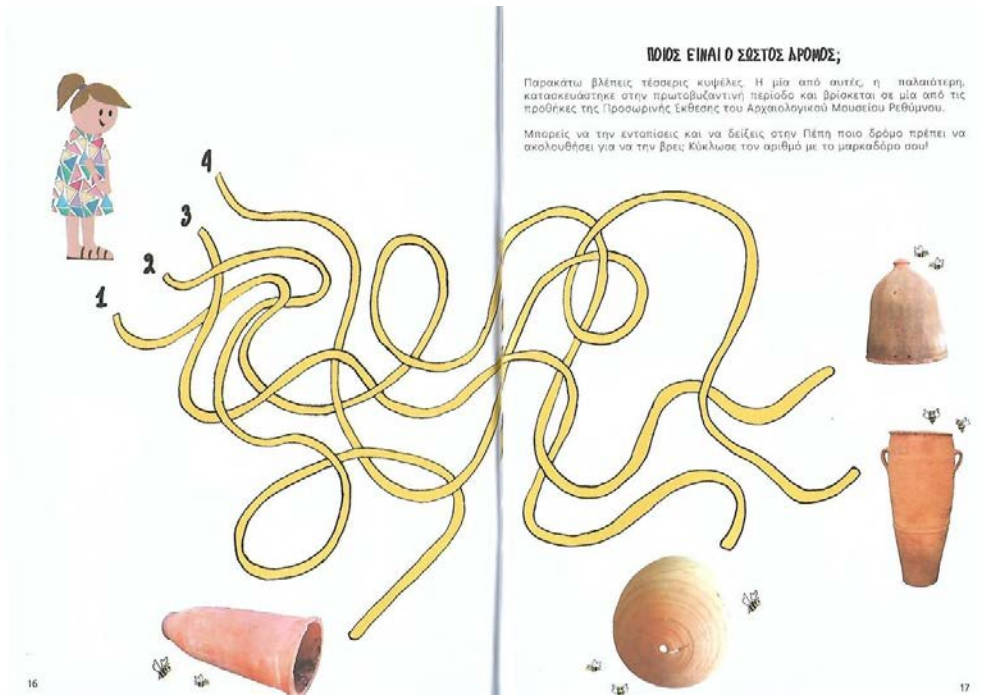
### ΤΙΔΙΑ ΕΙΝΑΙ Η ΣΚΙΑ ΜΟΥ;

Ένωσε με μια γραμμή το κάθε ένα από τα παρακάτω  
εκθέματα με τη σκιά του.



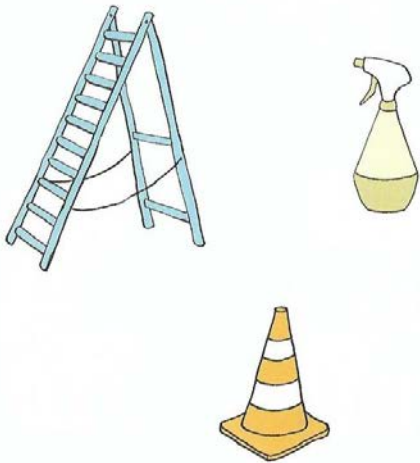
14



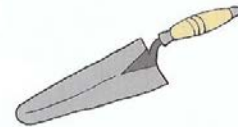


### ΠΑΙΧΝΙΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Είσαι σε χώρο που γίνονται εργασίες αναστήλωσης ενός μνημείου. Γύρνα σελίδα και κυκλώσε ό,τι έχει αλλάξει!

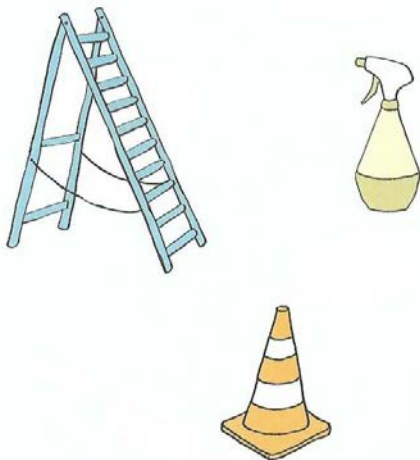


20

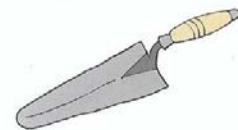


21

Βρήκες και τις τέσσερις διαφορές;



22



23

### ΚΡΥΠΤΟΛΕΞΟ!

Μπορείς να βρεις ποιές είναι οι οκτώ λέξεις που κρύβονται στις οριζόντιες και κάθετες γραμμές του κρυπτόλεξου;

Φ Η Β Λ Τ Ρ Α Ι Α Ν Α Σ Κ Α Φ Η  
 Κ Σ Υ Ν Τ Η Ρ Η Σ Η Μ Κ Μ Η Ξ Ν  
 Ε Δ Τ Μ Χ Ε Χ Γ Ι Ω Λ Α Ε Λ Κ Α  
 Λ Ρ Η Κ Σ Β Α Κ Χ Ξ Β Λ Α Ω Κ Μ  
 Σ Α Β Θ Η Δ Ι Ζ Α Ν Χ Ι Ν Ψ Ρ Χ  
 Ε Ρ Μ Ι Ξ Μ Ο Η Ω Τ Β Δ Α Η Ε Φ  
 Λ Ι Ν Α Γ Α Λ Μ Α Ν Ω Α Κ Τ Ο Ν  
 Ζ Ω Μ Ι Ν Θ Ο Σ Λ Τ Σ Κ Τ Φ Υ Ο  
 Σ Μ Τ Δ Κ Ρ Γ Τ Ε Ω Η Ι Ο Η Μ Ξ  
 Φ Υ Β Μ Λ Η Ο Λ Χ Β Ι Ψ Ρ Ι Ν Χ  
 Κ Ο Χ Κ Τ Ψ Σ Ι Ν Μ Β Ν Ο Β Ο Η



### ΞΕΡΕΙΣ ΠΩΣ ΛΕΓΟΝΤΑΙ;

Παρακάτω βλέπεις κάποια από τα εργαλεία που χρησιμοποιούν οι αρχαιολόγοι στις ανασκαφές!

Γράψε τα ονόματά τους μέσα στα κουτάκια.








Λέξεις που θα χρειαστείς: μέτρο, φωτογραφική μηχανή, ημερολόγιο ανασκαφής, γάντια, σκαλιδάκι, φτυάρι, πινέλο









### ΤΕΛΟΣ ΞΕΝΑΓΗΣΗΣ!

Εσένα τι σου άρεσε περισσότερο στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;

Ζωγράφιά το για να το δείξεις στους φίλους και τις φίλες σου!



28

Το φυλλάδιο αυτό σχεδιάστηκε από την αρχιτέκτονα Αθηνά Μποτιωνάκη, την οποία ευχαριστούμε ιδιαίτερα για τη συμβολή της!

Ευχαριστούμε και τη συντηρήτρια Βίκυ Κοντογιάννη για την αγγλική μετάφραση!

Ευχαριστούμε τους μικρούς συνεργάτες μας για την υλοποίηση του φυλλαδίου:

Αποστολάκη Άννα, Αποστολάκη Εμμανουήλ, Καλαμπάκα Αριάδνη, Μαρτίλου Ζωή, Μπρασουδάκη Ηρακλή-Μανουσο. Ευχαριστούμε επίσης τις αρχαιολόγους Δημάκη Σιαματίνα (Μάτα), Πατεράκη Μαρία, Φιλιτάκη Νατάσσα και το σκηνοθέτη Καλαμπάκα Βαγγέλη για τις παρατηρήσεις τους.

Ευχαριστίες οφείλονται και στον κ. Κυριακόπουλο Γιώργο για την παραχώρηση φωτογραφιών από κυψέλες της συλλογής του.

30



Ελπίζουμε να επισκεφτείς ξανά την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, καθώς και μελλοντικά το Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, μόλις αυτό υλοποιηθεί!!!!

31



# ΑΥΣΑΡΙ

παιχνίδι σελίδας 8

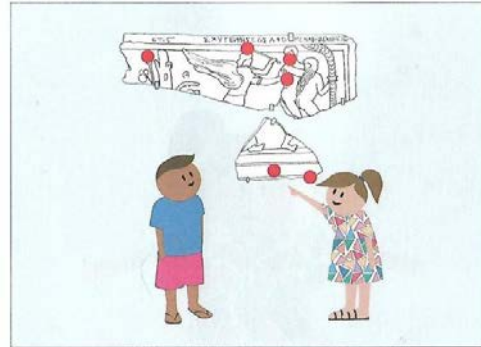


παιχνίδι σελίδας 17

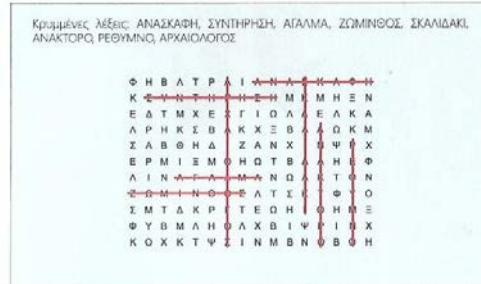


32

παιχνίδι σελίδας 18



παιχνίδι σελίδας 24



33




This leaflet was designed by the architect Athina Botonaki which we specially thank for her contribution!

We also thank conservator Vicky Kontogianni for the translation in English!

We would like to thank our young associates for their help in producing this leaflet:  
 Apostolaki Anna, Apostolaki Emmanouil, Kalambaka Ariadne, Marolou Zoe, Braoudakis Heracles-Manoussos.

We would also like to thank the archaeologists Dimaki Stamatina (Mata), Pateraki Maria, Fioltaki Natassa and the film director Kalambakas Vaggelis for their feedback.

Special thanks to Mr. Yiorgos Kyriakopoulos for providing us with photographs of beehives from his collection.



We hope that you will visit the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno again, as well as the New Archaeological Museum of Rethymno in the future, when it will be ready!

**CORRECT GAME ANSWERS**

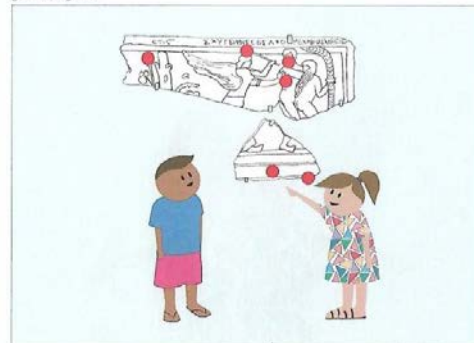
game page 8



game page 17



game page 18



game page 24

Hidden words: EXCAVATION, CONSERVATION, STATUE, ZOMINTHOS, HANDPICK, PALACE, RETHYMNO, ARCHAEOLOGIST



**LABEL THE OBJECTS!**

You can see below some of the objects that archaeologists use in an excavation!

Write their name in the boxes.



**THIS IS THE END OF THE TOUR!**

What did you like the most in the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno?

Draw it and show it to your friends!



Did you find the **four** differences?



**HIDDEN WORDS!**

Can you find the **eight** words hidden in the horizontal and vertical lines of the letter grid?

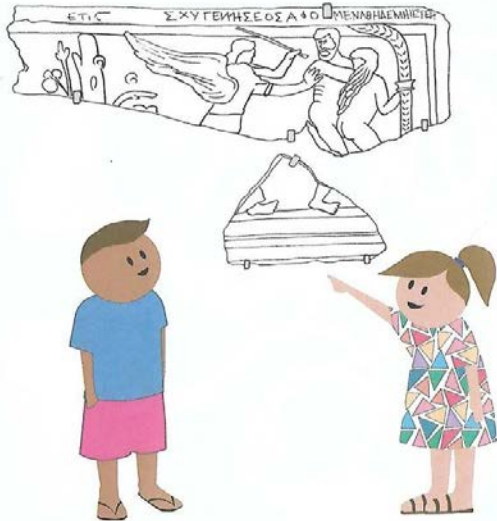
D	H	B	J	X	Q	S	T	A	T	U	E	K	A	C	H
K	C	Y	N	T	H	G	I	D	H	U	X	W	H	G	N
H	X	C	F	O	E	H	G	K	G	J	C	V	R	K	A
A	M	H	K	L	B	C	K	X	F	P	A	L	A	C	E
N	W	B	Q	H	G	U	A	A	N	X	V	K	Q	R	X
D	T	M	I	R	M	J	W	C	T	B	A	A	H	Q	J
P	B	N	C	O	N	S	E	R	V	A	T	I	O	N	K
I	Z	O	M	I	N	T	H	O	S	C	I	T	L	Y	O
C	J	T	A	R	C	H	A	E	O	L	O	G	I	S	T
K	K	B	M	C	H	O	L	X	B	I	N	P	W	V	X
G	W	X	K	S	G	D	R	E	T	H	Y	M	N	O	H



6

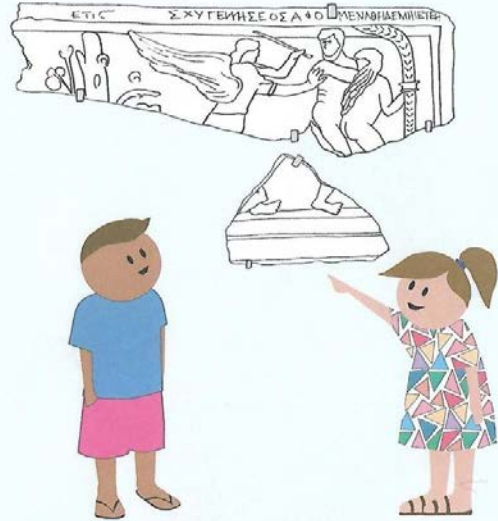
### DO YOU HAVE A SHARP EYE?

Pepi and her friend Mihalis are observing one of the exhibits.



18

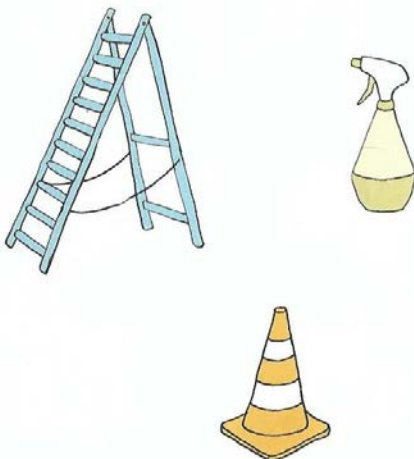
In this page there are **seven** differences. Can you find them?  
Circle them with your marker.



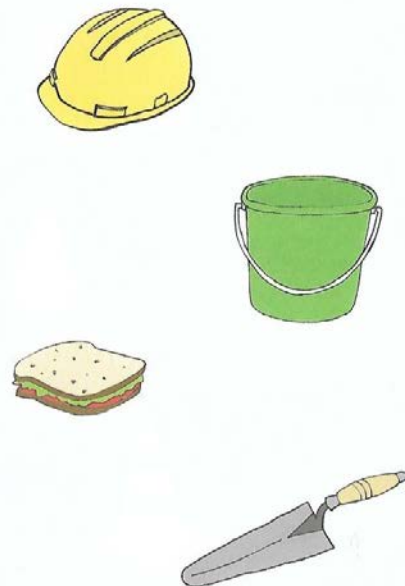
19

### OBSERVATION GAME!

You are in an area where the restoration of a monument is taking place. Turn the page and circle anything that has changed!



20



21

**WHICH ONE IS MY SHADOW?**  
 Connect with a line each artifact with its shadow.

A girl with a ponytail and a colorful geometric dress stands on the left. To her right are four clay artifacts: a yellow female figure, a brown male and female figure, a yellow pig, and a brown T-shaped figure. A long black shadow is cast on the ground in front of the girl.

14

Four black silhouettes of the artifacts from page 14 are arranged on the right: a pig, a T-shaped figure, a male and female figure, and a female figure.

15

A girl stands at the start of a maze of yellow lines. The maze is numbered 1, 2, 3, and 4 at the beginning. At the end of the maze is a red beehive.

16

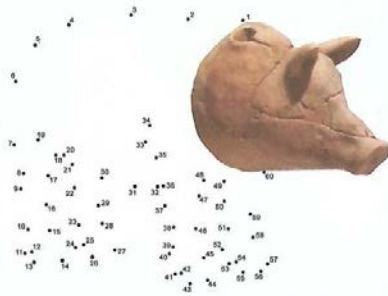
**WHICH IS THE RIGHT ROUTE?**  
 Below you see four beehives. One of them, the oldest one, was produced during the Early Byzantine period and it is displayed in one of the cases of the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno.  
 Can you spot it and show Pepi which way she should follow to find it? Circle the number with your marker!

Four beehives are shown: a small brown one, a tall orange one, a round wooden one, and a red one.

17

**MISSING PARTS!**

These figurines were not found whole. Connect the numbers and see what they might have looked like originally.



Look for them in the display cases of the exhibition and find out where they come from.

**SEEK AND FIND!**

The display cases include animal figures among other exhibits.

How many of these can you see here?  
Circle them with your marker.

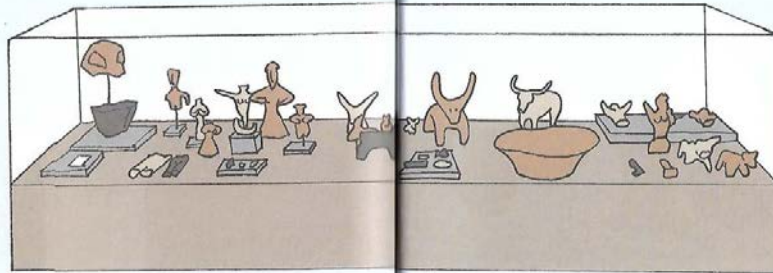


Find in which display cases of the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno these animal figures are exhibited. Imagine why ancient people would make these animal figures.



This is the display case!

Did you put the puzzle pieces in the right order?  
If not, try again!



**PLACE THE ARTIFACTS IN THE DISPLAY CASE!**

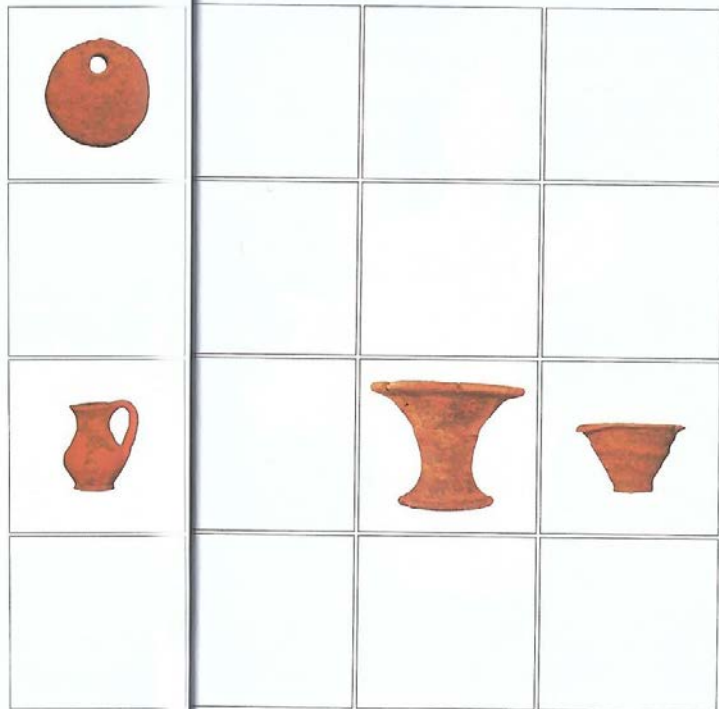
Draw the four artifacts in all the available empty cells in the display case in a way that each **vertical** and each **horizontal** row of four cells contains all the four different objects.

Each artifact should be drawn once in each row!



Find their display case in the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno and observe their arrangement in it.

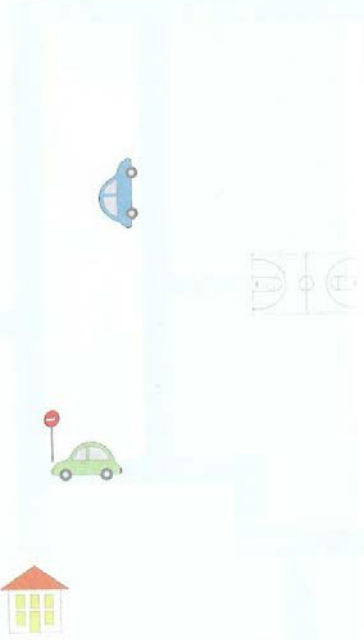
Which archaeological site do they come from?





**FIND THE ROUTE!**

Help Papi find her way to the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno avoiding the obstacles.

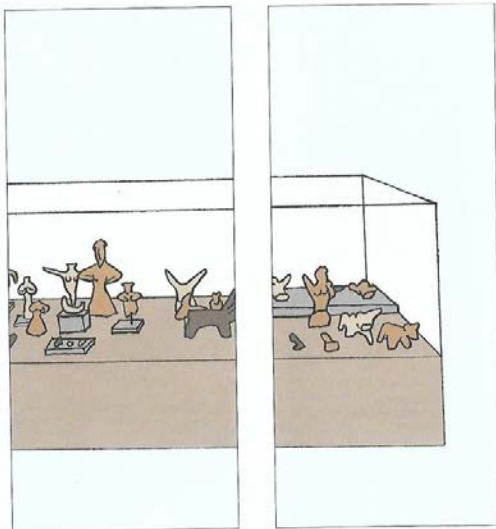


2



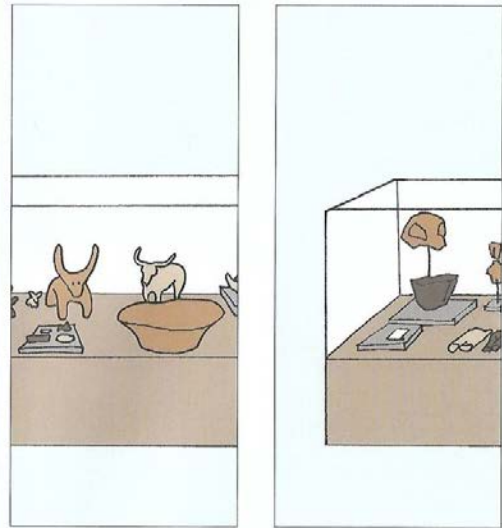
**IN THE RIGHT ORDER!**

The puzzle shows a display case of the museum.



4

Can you number the puzzle pieces and put them in the right order?



5

Editing:  
**Anastasia Tzigounaki**, archaeologist,  
Director of the Ephorate of Antiquities of Rethymno  
**Athina Botonaki**, architect.

Photography:  
**Manolis Karatarakis**, photographer

Design-Implementation:  
**Athina Botonaki**, architect

English text:  
**Vicky Kontogianni**, conservator

Rethymno 2018

ISBN 978-960-386-376-2  
© MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS/ EPHORATE OF ANTIQUITIES OF RETHYMNO



This is **Pepi**.

She is visiting the Temporary Exhibition of the Archaeological Museum of Rethymno with her parents to see the exhibits.

Would you like to guide her?

Temporary Exhibition of the  
Archaeological Museum of Rethymno  
*A Playful Museum Tour*



EPHORATE OF ANTIQUITIES OF RETHYMNO  
HELLENIC MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS



archaeological  
museum of  
rethymno

#### Παράρτημα 4: Ερωτηματολόγιο Ομάδας Α

Θεωρείτε τα εκθέματα κάποιας περιόδου σημαντικότερα από άλλα;

.....

Έχετε κάποια προτίμηση στα εκθέματα κάποιας συγκεκριμένης περιόδου;

.....  
.....

Τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα περιλαμβάνει η εκθεσιακή ενότητα των προϊστορικών χρόνων στον νομό Ρεθύμνου;

.....

Φύλο:

1. Γυναίκα
2. Άνδρας

Ηλικία:

1. <20
2. 21-30
3. 31-40
4. 41-50
5. 51-64
6. >64

Διαμονή/Προέλευση:

1. Ρέθυμνο
2. Ελλάδα εκτός Κρήτης
3. Εξωτερικό

Εκπαίδευση:

1. Δημοτικό
2. Γυμνάσιο
3. Λύκειο
4. Πανεπιστήμιο

Ενασχόληση:

1. Μαθητής/τρια
2. Φοιτητής/τρια
3. Άνεργος/η
4. Συνταξιούχος/α
5. Άλλο:.....

Βρίσκεστε στο Ρέθυμνο για:

1. Διακοπές
2. Για λόγους εργασίας
3. Διαμένω στο Ρέθυμνο
4. Άλλο

Έχετε παρευρεθεί σε κάποια δράση/δρώμενο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου μετά τη μεταφορά της έκθεσης στον Ναό του Αγ. Φραγκίσκου;

1. Ναι
2. Όχι

Σε τι είδους δράση του μουσείου θα επιλέγατε να λάβετε μέρος;

1. Σε διάλεξη
2. Σε ξενάγηση της έκθεσης
3. Σε οργανωμένη εκδρομή σε αρχαιολογικό χώρο
4. Σε δραστηριότητα δημιουργικής απασχόλησης
5. Σε συναυλία
6. Σε bazaar
7. Άλλο:.....

Έχετε έρθει:

1. Μόνος/η
2. Με φίλους
3. Με την οικογένειά μου
4. Με τον/τη σύζυγό/σύντροφό μου
5. Άλλο:.....

Εάν στην παραπάνω ερώτηση απαντήσατε «με την οικογένειά μου», θεωρείτε τον χώρο κατάλληλο για οικογένειες;

1. Ναι
2. Όχι, γιατί:.....

Πόσες φορές επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο τα τελευταία τρία χρόνια:

1. Καμία
2. 1-3
3. 4-6
4. >6

Τι είδους μουσεία προτιμάτε:

.....

Για ποιο λόγο επισκεφθήκατε το μουσείο:

1. Από τουριστικό ενδιαφέρον/περιέργεια
2. Για να αποκτήσω γνώσεις σχετικά με την ιστορία του τόπου
3. Για ψυχαγωγία
4. Για μόρφωση, αλλά και για ψυχαγωγία
5. Για να δουν το μουσείο άτομα τα οποία συνοδεύω
6. Για να περάσει η ώρα
7. Άλλο:.....

Είναι η πρώτη σας επίσκεψη στην Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου:

1. Ναι
2. Όχι

Αν όχι, για ποιο λόγο επιστρέψατε:

1. Για να κατανοήσω καλύτερα τις πληροφορίες
2. Για να δείξω τα εκθέματα σε άτομα τα οποία συνοδεύω
3. Άλλο:.....

Βρήκατε εύκολα το μουσείο: (την πρώτη φορά που το επισκεφθήκατε)

1. Ναι
2. Όχι

Με ποιόν τρόπο ενημερωθήκατε για το μουσείο:

1. Από τουριστικό οδηγό
2. Από το διαδίκτυο
3. Από γνωστούς
4. Είδα τυχαία την έκθεση
5. Είδα σημάνσεις της έκθεσης στον δρόμο
5. Άλλο:.....

Πριν από την πρώτη σας επίσκεψη επιδιώξατε να ενημερωθείτε σχετικά με τα εκθέματα του μουσείου:

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο τα καταφέρατε:

1. Μέσω του διαδικτύου
2. Από γνωστούς
3. Από τα ΜΜΕ
4. Άλλο:.....

Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου;

1. Το εισιτήριο είναι οικονομικό
2. Το εισιτήριο είναι ακριβό

Θεωρείτε ότι το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;

1. Ναι
2. Όχι, γιατί.....

Θεωρείτε πως το μουσειακό περιβάλλον ενόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;

1. Ναι
2. Όχι, την απέτρεψε

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον:

1. Φιλικό και φιλόξενο
2. Αδιάφορο και βαρετό
3. Εχθρικό και απόμακρο

Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;

1. Ναι
2. Όχι

Ησασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;

1. Ναι
2. Όχι

Διαβάσατε με προσοχή τα επεξηγηματικά κείμενα και τις λεζάντες των προθηκών;

1. Ναι
2. Όχι ιδιαίτερα

Συναντήσατε στα επεξηγηματικά κείμενα άγνωστους όρους οι οποίοι δεν επεξηγούνταν;

1. Ναι
2. Όχι

Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;

1. Οι πληροφορίες ήταν επαρκείς
2. Οι πληροφορίες ήταν ανεπαρκείς
3. Οι πληροφορίες ήταν υπερβολικές

Θα χαρακτηρίζατε την επίσκεψή σας ως:

1. Επιμορφωτική εμπειρία
2. Ψυχαγωγική εμπειρία
3. Ψυχαγωγική και επιμορφωτική εμπειρία
4. Βαρετή εμπειρία

Θα χαρακτηρίζατε την περιήγησή σας στον χώρο κουραστική;

1. Ναι
2. Όχι

Νοιώσατε ότι θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα, ή σας προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια;

1. Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις
2. Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα μέσα

Η επίσκεψή σας στο μουσείο σας έκανε να νοιώσετε άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων;

1. Ναι
2. Όχι

Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα, ή σας έμεινα αναπάντητα ερωτήματα;

1. Ναι, μου λύθηκαν όλες οι απορίες
2. Όχι, έχω αναπάντητα ερωτήματα, σχετικά

με:.....  
.....

Θεωρείτε ότι σας προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσετε τις απόψεις σας σχετικά με την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε ότι σας παρουσιάστηκε η μεθοδολογία πίσω από την ερμηνεία των εκθεμάτων;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;

1. Ναι, γιατί:.....
2. Όχι, γιατί:.....

Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;

1. Όχι
- 2.Ναι:.....  
.....  
.....

Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασαν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στα προϊστορικά εκθέματα και στη ζωή σας;

1. Όχι
- 2.Ναι:.....  
.....  
.....

Θεωρείτε ότι η έκθεση προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε πως οι νέες γνώσεις που αποκτήσατε σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο συνέβαλλαν στην προσωπική σας ανάπτυξη;

1. Όχι
- 2.Ναι:.....  
.....  
.....

Μετά την επίσκεψή σας, άλλαξε η εικόνα που είχατε για τον προϊστορικό κόσμο πριν μπειτε στο μουσείο;

1. Όχι

2. Ναι:.....

.....

.....

.....

Θα επισκεπτόσασταν ξανά την έκθεση:

1. Για να επεξεργαστώ καλύτερα τα εκθέματα

2. Για να δείξω τα εκθέματα σε άλλα άτομα

3. Δεν έχω λόγο για να επισκεφθώ ξανά το μουσείο

4.

Άλλο:.....

.....

Σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο μετά την επίσκεψή σας στο μουσείο;

1. Ναι, σκοπεύω

να.....

2. Όχι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο:

.....

Με άριστα το 5, με τι βαθμό θα αξιολογούσατε την επίσκεψή σας:

1. 1

2. 2

3. 4

4. 4

5. 5

Σχόλια

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Σας ευχαριστούμε για τον χρόνο σας!



## Παράρτημα 5: Ερωτηματολόγιο Ομάδας Γ

Τι είδους εκθέματα θεωρείς πως θα δεις στην ενότητα που αφορά την προϊστορία του νομού;

.....

Θεωρείς κάποια εκθέματα σημαντικότερα από άλλα για το αρχαιολογικό μουσείο;

.....

Φύλο:

1. Κορίτσι
2. Αγόρι

Τάξη:

.....

Πώς περνάς τον ελεύθερό σου χρόνο;

1. Διαβάζω βιβλία
2. Περνάω χρόνο με την οικογένειά μου
3. Περνάω χρόνο με τους φίλους μου
4. Ασχολούμαι με τον Η/Υ (παιχνίδια, μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.ο.κ.)
5. Κάνω σπορ
6. Ασχολούμαι με καλλιτεχνικές δραστηριότητες

Ποιο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης της μητέρας σου;

1. Δημοτικό
2. Γυμνάσιο
3. Λύκειο
4. Πανεπιστήμιο

Ποιο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα σου;

1. Δημοτικό
2. Γυμνάσιο
3. Λύκειο
4. Πανεπιστήμιο

Πόσες επισκέψεις σε μουσεία έχεις πραγματοποιήσει τα τελευταία τρία χρόνια;

1. Καμία
2. 1-2
3. 3-5
4. >5

Αν επισκέφθηκες κάποιο μουσείο, με ποιόν το επισκέφθηκες;

.....

Είναι η πρώτη σου επίσκεψη στο μουσείο;

1. Ναι
2. Όχι

Αν όχι, επισκέφθηκες το μουσείο με:

.....

Ποια είναι η γνώμη σου σχετικά με τις επισκέψεις σε μουσεία:

1. Θεωρώ ότι είναι καθαρά εκπαιδευτικές δραστηριότητες
2. Θεωρώ πως είναι εκπαιδευτικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες
3. Θεωρώ πως είναι ψυχαγωγικές δραστηριότητες
4. Θεωρώ πως είναι ανούσια δραστηριότητα

Τι είδους μουσεία προτιμάς; (ανέφερε μόνο ένα είδος)

.....

Με ποιόν τρόπο ενημερώθηκες για την έκθεση:

1. Από τους γονείς μου
2. Από το σχολείο
3. Από τοπικά ΜΜΕ
4. Άλλο .....

Πριν από την επίσκεψή στο μουσείο είχες ενημερωθεί σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα της συλλογής:

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, πώς:

1. Από το σχολείο
2. Από τα ΜΜΕ
3. Από προηγούμενη επίσκεψη
4. Άλλο:.....

Πώς σου φάνηκε το περιβάλλον του μουσείου:

1. Φιλικό
2. Αδιάφορο και βαρετό
3. Εχθρικό και απόμακρο

Γιατί επισκεφθήκατε το μουσείο:

.....

.....

Θα επισκεπτόσουν το μουσείο εάν δε σας έφερναν με το σχολείο:

1. Ναι
2. Όχι

Θα προτιμούσες να αποκτήσεις γνώσεις για την προϊστορία μέσω μιας επίσκεψης στο μουσείο ή μέσω ενός σχολικού μαθήματος:

1. Μέσω μιας επίσκεψης στο μουσείο,  
γιατί.....
2. Μέσω ενός σχολικού μαθήματος,  
γιατί.....

Θα χαρακτήριζες τη συγκεκριμένη εμπειρία ως:

1. Εκπαιδευτική
2. Ψυχαγωγική
3. Εκπαιδευτική και ψυχαγωγική
4. βαρετή
4. Άλλο:.....

Ποια είναι η γνώμη σου σχετικά με την έκθεση των προϊστορικών εκθεμάτων στο μουσείο:

1. Μου φάνηκαν πολύ ενδιαφέροντα
2. Μου φάνηκαν κάπως ενδιαφέροντα
3. Δε μου φάνηκαν καθόλου ενδιαφέροντα

Ποια είναι η γνώμη σου σχετικά με τις μουσειακές εγκαταστάσεις:

1. Θεωρώ πως οι εγκαταστάσεις ήταν επαρκείς
2. Θεωρώ πως οι μουσειακές εγκαταστάσεις ήταν ανεπαρκείς

Θεωρείς ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο:

1. Ναι
2. Όχι

Ήσουν σε θέση να κατανοήσεις τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο:

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείς ότι το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σε βοηθήσει:

1. Ναι
2. Όχι

Σου δημιουργήθηκαν ερωτήματα σχετικά με την προϊστορία που δε σου απάντησε κανείς:

1. Ναι
2. Όχι

Εντόπισες δυσνόητες λέξεις στα εξηγηματικά κείμενα του μουσείου που δε σου εξήγησε κανείς:

1. Ναι:.....
2. Όχι

Ένοιωσες πως θα έπρεπε να έχεις επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσεις την ξενάγηση:

1. Ναι
2. Όχι

Κατά τη γνώμη σου, οι πληροφορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα ήταν:

1. Επαρκείς
2. Ελλιπείς
3. Υπερβολικές

Η δομή της ξενάγησης σε έκανε να νοιώσεις άβολα όσον αφορά γνώσεις που δεν είχες σχετικά με την προϊστορία. Ντρέπηκες να εκφράσεις κάποια απορία που είχες:

1. Ναι:.....
2. Όχι

Θεωρείς πως σου παρουσιάστηκε το σκεπτικό που οδήγησε τους αρχαιολόγους στην ερμηνεία των εκθεμάτων:

1. Ναι
2. Όχι

Ήσουν σε θέση να διαμορφώσεις τη δική σου άποψη/ερμηνεία σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα:

1. Όχι
2. Ναι,.....  
.....  
.....

Είχες την ευκαιρία να εκφράσεις τις εντυπώσεις σου από την επίσκεψη:

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείς ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των επιστημόνων σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;

1. Ναι, γιατί.....
2. Όχι, γιατί.....

Η δομή της ξενάγησης σου επέτρεψε να εντοπίσεις ομοιότητες ανάμεσα στον προϊστορικό κόσμο και στην καθημερινότητά σου;

1. Όχι
2. Ναι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο;

.....  
.....  
.....

Θεωρείς πως η συγκεκριμένη μουσειακή επίσκεψη σου επέτρεψε να κοινωνικοποιηθείς με αφορμή τα προϊστορικά εκθέματα;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείς πως η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία;

1. Ναι,  
γιατί:.....
2. Όχι,  
γιατί:.....

Μετά την επίσκεψη, άλλαξε η εικόνα που είχες για τον προϊστορικό κόσμο;

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο;

.....  
.....  
.....

Θεωρείς πως η επίσκεψή σου στο μουσείο συνέβαλε στην προσωπική σου ανάπτυξη;

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο;

.....  
.....  
.....

Πιστεύεις ότι όσα έμαθες στο μουσείο σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο θα σου χρησιμεύσουν και μετά την επίσκεψη;

1. Ναι
2. Όχι

Θα ξαναεπισκεπτόσουν το μουσείο:

1. Για να δω ξανά τα εκθέματα
2. Για να δείξω τα εκθέματα και σε άλλα άτομα
3. Δεν έχω λόγο για να επισκεφθώ ξανά το μουσείο
4. Άλλο:.....

Σου δόθηκαν κίνητρα για να αποκτήσεις γνώσεις σε μεγαλύτερο βάθος όσον αφορά την Προϊστορία:

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο σκοπεύεις να αποκτήσεις τις νέες γνώσεις:

.....  
.....  
.....

Έχει παρακολουθήσει κάποιο δρώμενο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, μετά τη μεταφορά της έκθεσης στο κτήριο του Αγ.Φραγκίσκου:

1. Ναι.....
2. Όχι

Σε τι είδους δρώμενο/δραστηριότητα του μουσείου θα επέλεγες να παρευρεθείς:

1. Σε ξενάγηση
2. Σε οργανωμένη εκδρομή σε εκπαιδευτικό χώρο
3. Σε συναυλία
4. Δε θα παρευρισκόμουν σε κανένα δρώμενο του μουσείου.
5. Άλλο:.....

Με άριστα το 5, τι βαθμό θα έβαζες στην επίσκεψη:

- 1.1
- 2.2
- 3.3
- 4.4
- 5.5

Θα ήθελες να σχολιάσεις κάτι:

.....  
.....  
.....  
.....

Σε ευχαριστούμε για τον χρόνο σου!

## Παράρτημα 6: Ερωτηματολόγιο Ομάδας Β

### Φύλο:

1. Γυναίκα
2. Άνδρας

### Ηλικία:

1. >20
2. 21-20
3. 31-40
4. 41-50
5. 51-64

### Εκπαίδευση:

1. Δημοτικό
2. Γυμνάσιο
3. Λύκειο
4. Πανεπιστήμιο

### Ενασχόληση:

1. Φοιτητής/τρια
2. Εργαζόμενος/η
3. Συνταξιούχος/α
4. Άλλο:.....

### Πόσες φορές επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο κατά τα τελευταία τρία χρόνια:

1. Καμία
2. 1-3
3. 4-6
4. >6

### Τι είδους μουσεία προτιμάτε:

.....

### Πόσες φορές επισκεφθήκατε την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου:

- 1.1
- 2.2
- 3.>3

### Ποιος ήταν ο κυριότερος λόγος για τον οποίο επισκεφθήκατε την έκθεση (κατά την πρώτη σας επίσκεψη)

1. Από περιέργεια
2. Για να δουν το μουσείο άτομα τα οποία συνοδεύω
3. Για να αποκτήσω περισσότερες γνώσεις
4. Άλλο:.....

### Αν επισκεφθήκατε την έκθεση περισσότερες από μια φορές, για ποιο λόγο επιστρέψατε:

1. Για μια ανάπαυλα
2. Για να κατανοήσω καλύτερα τις πληροφορίες
3. Γιατί είχα μια ευχάριστη εμπειρία που επιθυμούσαν να επαναλάβω
4. Για να δείξω τα εκθέματα σε φίλους, συγγενείς κ.ο.κ..

Σκοπεύετε να επιστρέψετε στην έκθεση:

1. Ναι
2. Όχι

Αν όχι, για ποιο λόγο:

1. Δεν έχω λόγο να επιστρέψω
2. Είχα μια δυσάρεστη εμπειρία που δεν επιθυμώ να επαναλάβω
3. Άλλο:.....

Αν ναι, για ποιο λόγο:

1. Για να κατανοήσω καλύτερα τα εκθέματα
2. Για να δείξω τα εκθέματα σε άλλα άτομα
3. Γιατί είχα μια ευχάριστη εμπειρία που επιθυμώ να επαναλάβω
4. Άλλο:.....

Θα χαρακτηρίζατε την επίσκεψή σας ως:

1. Επιμορφωτική εμπειρία
2. Ψυχαγωγική εμπειρία
3. Επιμορφωτική και ψυχαγωγική εμπειρία
4. Βαρετή εμπειρία
5. Άλλο:.....

Θα χαρακτηρίζατε την περιήγησή σας στην έκθεση κουραστική:

1. Ναι
2. Όχι

Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση μόνο μια φορά, την επισκεφθήκατε:

1. Μόνος/η
2. Με φίλους
3. Με την οικογένειά μου
4. Με τον/τη σύντροφό/σύζυγό μου
5. Άλλο:.....

Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση περισσότερες φορές, την επισκεφθήκατε με:

.....

Εάν επισκεφθήκατε την έκθεση με την οικογένειά σας, θεωρείτε τον χώρο φιλικό προς τις οικογένειες:

1. Ναι
2. Όχι

Έχετε παρακολουθήσει κάποια ομιλία, δρώμενο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου στο ναό του Αγ. Φραγκίσκου:

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου καταβάλλει επαρκείς προσπάθειες για να προσεγγίσει την τοπική κοινωνία:

1. Ναι
2. Όχι

Βρήκατε εύκολα την έκθεση; (την πρώτη φορά που την επισκεφθήκατε)

1. Ναι
2. Όχι

Με ποιόν τρόπο ενημερωθήκατε για την έκθεση;

1. Από το διαδίκτυο
2. Από γνωστούς
3. Είδα τυχαία την έκθεση
4. Είδα σημάνσεις στον δρόμο
4. Από τα ΜΜΕ
5. Άλλο:.....

Επιδιώξατε να ενημερωθείτε σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα του μουσείου πριν από την πρώτη σας επίσκεψη;

1. Ναι
2. Όχι
3. Ναι, αλλά δεν τα κατάφερα

Αν ενημερωθήκατε, με ποιόν τρόπο το καταφέρατε;

1. Μέσω του διαδικτύου
2. Από γνωστούς
3. Από τα ΜΜΕ
4. Άλλο:.....

Θεωρείτε επαρκείς τις εγκαταστάσεις του μουσείου;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε πως το προσωπικό του μουσείου ήταν φιλικό και πρόθυμο να σας εξυπηρετήσει;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε πως το μουσειακό περιβάλλον ευνόησε την κοινωνικοποίησή σας με αφορμή τα εκθέματα;

1. Ναι
2. Όχι, την απέτρεψε

Θα χαρακτηρίζατε το μουσειακό περιβάλλον ως:

1. Φιλικό και φιλόξενο
2. Αδιάφορο και βαρετό
3. Εχθρικό και απόμακρο

Θεωρείτε ότι η παρουσίαση των χρόνων της προϊστορίας γίνεται με σαφή και κατανοητό τρόπο;

1. Ναι
2. Όχι

Ήσασταν σε θέση να κατανοήσετε τη διασπορά των προϊστορικών θέσεων στον χώρο;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε πως η διασπορά των θέσεων της προϊστορίας γίνεται εύκολα αντιληπτή;

1. Ναι
2. Όχι

Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με τις πληροφορίες που προσφέρει το μουσείο σχετικά με την προϊστορία;

1. Οι πληροφορίες είναι επαρκείς
2. Οι πληροφορίες είναι ανεπαρκείς

Διαβάσατε με προσοχή τα επεξηγηματικά κείμενα και τις λεζάντες στις προθήκες;

1. Ναι
2. Όχι ιδιαίτερα



Συναντήσατε άγνωστους όρους που δεν επεξηγούνταν στα επεξηγηματικά κείμενα και στις λεζάντες;

1. Ναι
2. Όχι

Νοιώσατε πως θα έπρεπε να έχετε επιπλέον γνώσεις για να κατανοήσετε τα εκθέματα, ή σας προσφέρθηκαν τα κατάλληλα εφόδια;

1. Θεωρώ πως θα έπρεπε να είχα επιπλέον γνώσεις
2. Μου προσφέρθηκαν τα απαραίτητα εφόδια

Η επίσκεψή σας στο μουσείο σας έκανε να νοιώσετε άβολα ως προς την έλλειψη σχετικών γνώσεων;

1. Ναι
2. Όχι

Σας λύθηκαν τυχόν απορίες σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα, ή σας έμειναν αναπάντητα ερωτήματα;

1. Ναι, μου λύθηκαν όλες οι απορίες
2. Όχι, έχω αναπάντητα ερωτήματα,

όπως:.....  
.....  
.....

Θεωρείτε πως σας παρουσιάστηκε η μεθοδολογία πίσω από την ερμηνεία των εκθεμάτων;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε ότι υπάρχει περιθώριο αμφιβολίας στην ερμηνεία των μουσειακών επιμελητών σχετικά με τα προϊστορικά εκθέματα;

1. Όχι
2. Ναι,

καθώς:.....  
.....  
.....

Είχατε τη δυνατότητα να καταλήξετε σε προσωπικά συμπεράσματα με βάση τα προϊστορικά εκθέματα;

1. Όχι
2. Ναι, αυτά ήταν τα

εξής:.....  
.....  
.....

Με βάση τη δομή της έκθεσης των προϊστορικών εκθεμάτων, ήσασαν σε θέση να εντοπίσετε ομοιότητες ανάμεσα στην προϊστορία και στη ζωή σας;

1. Όχι
2. Ναι, αυτές ήταν οι εξής:.....

.....  
.....  
.....  
.....

Νοιώσατε πως σας προσφέρθηκε η δυνατότητα να εκφράσετε τις απόψεις σας σχετικά με την έκθεση σε ικανοποιητικό βαθμό;

1. Ναι
2. Όχι

Θεωρείτε πως οι νέες γνώσεις που αποκτήσατε σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο συνέβαλλαν στην προσωπική σας ανάπτυξη;

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιο τρόπο;

.....  
.....

Θεωρείτε απαραίτητη την έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων για την κοινωνία;

1. Ναι
2. Όχι

Μετά την επίσκεψη, σας δόθηκαν κίνητρα για περαιτέρω μάθηση σχετικά με τον προϊστορικό κόσμο;

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιόν τρόπο σκοπεύετε να κατακτήσετε τις νέες γνώσεις;

.....  
.....

Έχετε παρευρεθεί σε κάποια δράση/δρώμενο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου;

1. Ναι: .....
2. Όχι

Σε τι είδους δράση/δρώμενο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου θα επιλέγατε να παρευρεθείτε;

1. Σε διαλέξεις
2. Σε οργανωμένες εκδρομές σε αρχαιολογικούς χώρους
3. Σε μουσικές εκδηλώσεις
4. Σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες
5. Σε bazaar

Με άριστα το 5, με τι βαθμό θα αξιολογούσατε την έκθεση;

- 1.1
- 2.2
- 3.3
- 4.4
- 5.5

Σχόλια:

.....  
.....  
.....  
.....

Σας ευχαριστούμε για τον χρόνο σας!

## Παράρτημα 7: Ερωτηματολόγιο μη επισκεπτών

Θεωρείτε κάποια χρονολογική περίοδο σημαντικότερη για την ιστορία του τόπου:

.....

Φύλο:

Ανδρας

Γυναίκα

Ηλικία:

1. >20

2. 21-30

3. 31-40

4. 41-50

5. 51-64

6. >65

Εκπαίδευση:

1. Δημοτικό

2. Γυμνάσιο

3. Λύκειο

4. Πανεπιστήμιο

Ενασχόληση:

1. Φοιτητής/τρια

2. Εργαζόμενος/η

3. Άνεργος/η

4. Συνταξιούχος/α

5. Άλλο:.....

Γνωρίζετε πού στεγάζεται η Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου:

.....

Πότε ήταν η τελευταία φορά που επισκεφθήκατε κάποιο μουσείο:

1. <1 χρόνο

2. 2-3 χρόνια

3. >4 χρόνια

Τι είδους μουσείο ήταν το τελευταίο μουσείο που επισκεφθήκατε:

.....

Στην τελευταία επίσκεψη σε μουσείο:

1. Πήγα με δική μου πρωτοβουλία

2. Δεν πήγα με δική μου πρωτοβουλία

Τι είδους μουσείο θα επιλέγατε να επισκεφθείτε:

.....

Ποιο μουσείο του Ρεθύμνου θα προτείνατε σε κάποιον:

.....

Θα χαρακτηρίζατε τα μουσειακά περιβάλλοντα:

1. Ενδιαφέροντα και προσιτά

2. Εχθρικά και αυστηρά
3. Βαρετά

Θα χαρακτηρίζατε μια μουσειακή επίσκεψη:

1. Εποικοδομητική δραστηριότητα
2. Ανούσια δραστηριότητα

Ποια είναι η γνώμη σας σχετικά με την τιμή του εισιτηρίου:

1. Οικονομικό
2. Ακριβό

Σκοπεύετε να επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου στο άμεσο μέλλον:

1. Ναι
2. Δεν είναι στα άμεσα σχέδιά μου

Για ποιο λόγο δεν έχετε επισκεφθεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου:

1. Λόγω έλλειψης χρόνου
2. Δε με ενδιαφέρει
3. Δε με βολεύει το ωράριο λειτουργίας
4. Θεωρώ πως δεν έχω τις απαραίτητες γνώσεις
5. Από αμέλεια
6. Άλλο:.....

Θεωρείτε πως μια μουσειακή επίσκεψη ευνοεί την κοινωνικοποίηση:

1. Ναι
2. Όχι

Πώς προτιμάτε να ενημερώνεστε σχετικά με την Προϊστορία του τόπου:

1. Από τα ΜΜΕ
2. Από το διαδίκτυο
3. Από βιβλία
4. Δε με ενδιαφέρει η προϊστορία
5. Άλλο:.....

Από τι είδους εκθέματα θεωρείτε πως θα αποτελείται η εκθεσιακή ενότητα που αφορά στην προϊστορία του Ρεθύμνου:

.....

Θεωρείτε κάποια εκθέματα του μουσείου σημαντικότερα από άλλα:

.....

Θεωρείτε ότι η έκθεση των προϊστορικών αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη για την κοινωνία:

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, για ποιο λόγο:

.....

Θεωρείτε πως η επαφή με τα προϊστορικά εκθέματα είναι σε θέση να συμβάλει στην προσωπική ανάπτυξη:

1. Ναι
2. Όχι

Αν ναι, με ποιον τρόπο:

.....  
.....

Θεωρείτε ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου προσπαθεί να προσεγγίσει άτομα που δεν επισκέπτονται το μουσείο:

1. Ναι
2. Όχι
3. Δγ/Δα

Σε ποιο από τα παρακάτω δρώμενα του μουσείου θα επιλέγατε να παρευρεθείτε:

1. Σε ξενάγηση
2. Σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες και δραστηριότητες δημιουργικής απασχόλησης
3. Σε διαλέξεις
4. Σε οργανωμένες εκδρομές σε αρχαιολογικού χώρους
5. Σε μουσικές εκδηλώσεις
6. Σε bazaar
7. Δε με ενδιαφέρει να παρευρεθώ σε καμία δράση του μουσείου

Σχόλια:

.....  
.....  
.....  
.....

Σας ευχαριστούμε για τον χρόνο σας!

## **Βιβλιογραφία και διαδικτυακές πηγές**

### **Ξενογλώσση βιβλιογραφία**

AAM. 1999. *National Interpretation Project: exploring standards and best practices for interpretation*, *Museum News*, Sept/Oct 1999.

AAM. 1999. *National Interpretation Project: exploring standards and best practices for interpretation*, *Museum News*, Sept/Oct 1999.

Abbey, D.S. & Cameron, D.F. 1959. *The Museum Visitor Survey Design. Report from Information Services I*. Royal Ontario Museum., Toronto.

Abbey, D.S. & Cameron, D.F. 1960. *The Museum Visitor Survey Results. Report from Information Services II*. Royal Ontario Museum. Toronto.

Abbey, D.S. & Cameron, D.F. 1961. *The Museum Visitor Supplementary Studies. Report from information services III*. Royal Ontario Museum. Toronto.

Abbott, H.P. 2002. *The Cambridge Introduction to Narrative*, Cambridge University Press, Cambridge.

Abram, R.J. 2002. Harnessing the power of history, στο Sandel, R. (επιμ.), *Museums, Society, Inequality*, Routledge, London & New York: 125-141.

Abrahams, R. 1986. Ordinary and extraordinary experience, στο Turner, V.W. & Bruner E. M. (επιμ.), *The anthropology of experience*, University of Illinois Press, Urbana: 45-72.

Abt, J. 2006, The origins of the public museum, στο Macdonald, S. (επιμ.), *A Companion to museum studies*, Blackwell, Malden, Oxford, Victoria: 115-134

Alexander, E.P. 1977. What Is Interpretation?, *Longwood Program Seminars*, 9: 2-7.

Alexander, E.P. 1987. Early American museums: From collection of curiosities to popular education, *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 6 (4): 337-351.

Alexander, E.P. 1995, *Museum Masters: Their museums and their influence*. Altamira Press, Walnut Creek, London, New Delhi. (α' έκδ. 1983)

Alexander, E.P. & Alexander, M. 2008. *Museums in motion: An introduction to the history and functions of museums*, Altamira press, Lanham, New York, Toronto, Plymouth. (α' έκδοση, 1979)

Ambach, G. M. 1986. Museums as Places of Learning, *Museum News*, 65(2):35-41.

Ambrose, T. & Paine, C. 1998. Some definitions of «museum», στο *Museum Basics*, Routledge, London: 8.

- American Association of Museums. 1984. *Museums for A New Century*, American Association of Museums, Washington, DC.
- Ames K, Franco B, Frye L, 1992, *Ideas and images:developing interpretive history exhibits*, Altamira Press, Walnut Creek.
- Annis, S. 1986. The museum as a staging ground for symbolic action. *Museum*, 38 (3): 168-171.
- Anon, (χ.χ.) *The Open Museum*, Glasgow Museums, Glasgow. (παράθεση στο Davis, P. 2007. Place Exploration: Museums, identity, community, στο Watson, S. (επιμ.), *Museums and their Communities*, Routledge, London & New York: 53-75).
- Aveni, A. 1990. The group context of visitor behaviour, *Visitor Studies*, 3:48-54.
- Baker, K.M. 2004. On Condorcet's 'Sketch', *Daedalus*, 133(3): 56–64.
- Barthes, R. 1975. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative, *New Literary History* 6/2: 237.
- Ballantyne, R. 1998. Interpreting ‘visions’. Addressing environmental education goals through interpretation, στο D. Uzzell & R. Ballantyne (επιμ.), *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation*. Stationery Office, London.
- Bedford, L. 2001. Storytelling: The Real Work of Museums. *Curator*, 44/1: 27-34.
- Bedford, L. 2004. Working in the Subjunctive Mood: Imagination and Museums. *Curator*, 47/1: 5-11.
- Berry, S. & Shephard, G. 2001. Cultural heritage sites and their visitors: too many for too few, στο Richards, G. (επιμ.), *Cultural attractions and European tourism*, CABI Publishing, Wallingford: 159-171.
- Bennett, T. 1995. *The birth of the museum: history, theory, politics*, Routledge, London & New York.
- Bigman, S. 1956<sup>α</sup>. Art exhibit audiences: Selected findings on who comes? Why? With what effects? *Museologist*, 59: 6-16.
- Bigman, S. 1956<sup>β</sup>. Art exhibit audiences: Selected findings on who comes?, *Museologist*, 60: 2-6.
- Bitgood, S. & Patterson, D. 1987, *Visitor Behavior*, 2(1): 4-6.
- Bruner, E. M. 1986. Experience and its expressions, στο Turner, V.W. & Bruner E. M. (επιμ.), *The anthropology of experience*, University of Illinois Press, Urbana: 3-30.
- Bruner, J.S. 1996. *The culture of education*, Harvard University Press:Cambridge.
- Bondoni, T. 1677. *Protesta di D. Teodoro Bondoni a Chi legge*, στο Legati, L. (επιμ.), *Museo Cospiano*, Monti, G., Bologna.

- Bouder Pailler D. 1999. A model for measuring the goals of theatre attendance, *International Journal of Arts Management*, 1(2): 4-15.
- Burdge, R. & Field, D. 1972. Methodological perspectives for the study of outdoor recreation. *Journal of Leisure Research*, 4(1): 63-72.
- Cameron, C. M. & Gatewood, J. B. 2003. Seeking numinous experiences in the unremembered past, *Ethnology*, 42(1): 55-71.
- Cameron, D. 1960. Visits versus visitors: An analysis. *Museum News*, 59(3): 34-35.
- Cameron, D. & Abbey, D.S. 1960. Investigating a museum's audience. *The Museologist*, 77: 2-7.
- Cameron, D. & Abbey, D.S. 1961. Museum audience research. *Museum News*, 40(2): 34-38.
- Caulton, T. 1998. *Hands-on Exhibitions: managing interactive museums and science centres*, Routledge, London.
- Cedefop, 2014, Terminology of European education and training policy: a selection of 130 key terms Publications Office of the European Union, Luxemburg. (γ' αναθεωρ. έκδοση) (διαθέσιμο σε ηλεκτρονική μορφή στο [http://www.cedefop.europa.eu/files/4117\\_en.pdf](http://www.cedefop.europa.eu/files/4117_en.pdf))
- Chatman, S. 1980. *Story and Discourse: Narrative structure in fiction and film*. Cornell University, New York.
- Choate, J.H. 1917. Address of Joseph H. Choate: At the Opening of the Museum Building March 30, 1880, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 12 (6): 126-129.
- Chon, K.S. 1989. Understanding Recreational Traveler's Motivation, Attitude and Satisfaction", *The Tourist Review*, 44(1): 3-7.
- Clemens, C. 1635. *Musei sive bibliothecae tam privatae quàm publicae extractio, cura, usus*, Sumptibus Iacobi Prost, Lugduni.
- Clifford, J. 1999. *Routes: travel and translation in the late twentieth century*, Harvard University Press, Cambridge.
- Combe McLean, F. 2004. Marketing in museums: a contextual analysis, στο Moore, K. (επιμ.), *Museum Management*, Routledge, London & New York: 232-248. (α' έκδ. 1994)
- Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, Ire session, Athènes 1905, sous la présidence de S.A.R. le Prince Royal des Hellènes, président de la Société archéologique*. 1905. Congrès international d'archéologie. Hestia. Athènes.
- Connelly, J. 1972. Forerunner of the Louvre, *Apollo*, XCV: 382-389



- Copeland, T. 2004. Presenting archaeology to the public: constructing insights on-site, στο Merriman, N. (επιμ.), (επι *Public Archaeology*, Routledge, London & New York: 132-144.
- Council of the European Union Joint report by the Commission and the Council on social inclusion. 2004. Brussels.
- Cramer, D & Howitt, D. 2004. *The SAGE Dictionary of Statistics: a practical resource for students in the social sciences*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Csikszentmihalyi, M. 1990. *Flow: The psychology of optimal experience*, Harper and Row, New York.
- Csikszentmihalyi, M. 1993. *The evolving self: A psychology for the third millennium*, Harper Collins, New York.
- Csikszentmihalyi, M. & Hemanson, K. 1995. Intrinsic Motivation in Museums: Why Does One Want to Learn? στο J. H. Falk & Dierking, L.D. (επιμ.), *Public institutions for personal learning: Establishing a research agenda*, American Association of Museums, Washington, DC: 67-77.
- Csikszentmihalyi, M. 1998. *Finding Flow: The Psychology of Engagement With Everyday Life*. Basic Books, New York.
- Davies, A. & Prentice, R. 1995. Conceptualizing the latent visitor to heritage attractions, *Tourism Management*, 16(7): 491-500.
- Davis, P. 2007. Place Exploration: Museums, identity, community, στο Watson, S. (επιμ.), *Museums and their Communities*, Routledge, London & New York: 53-75.
- DCMS. 2000. Centres for Social Change: Museums, Galleries and Archives for All, ([webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100113222743/.../centers\\_social\\_change.pdf](http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100113222743/.../centers_social_change.pdf)) (τελευταία επίσκεψη: 06/09/2018)
- Desvallées A. & Mairesse, F. 2014. *Βασικές έννοιες της Μουσειολογίας*, ICOM, Ελληνικό Τμήμα (μτφρ. από Desvallées A. & Mairesse, F. 2010. *Key concepts of museology*, Armand Colin, 2010).
- Dewey, J. 1957. *Democracy and education*, The Macmillan Company, New York (α' έκδ. 1916).
- Dewey, J. 1963. *Experience and education*, Collier Books, New, New York (α' έκδ. Dewey, J. 1938. *Experience and education*, The Macmillan Company, New York).
- Diderot, M. & D'Alembert, M. 1751. *Encyclopédie Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers*, Briasson, David, Le Breton, Durand, Paris.
- Dierking, L.D. & Falk, J.H. 1992. Redefining the museum experience: the interactive experience model, *Visitor Studies*, 4(1): 173-176

- Dodd, J. 2002. Museums and the health of the community, στο Sandell, R. (επιμ.), *Museums, Society, Inequality*, Routledge, London & New York: 182-189.
- Dodd, J. & Sandell, R. 1998. *Building Bridges: Guidance for Museums and Galleries on Developing New Audiences*, The Museum and Galleries commission, London.
- Dodd, J. & Sandell, R. 2001. *Including Museums: Perspectives on Museums, Galleries and Social Inclusion*, RCMG, Leicester.
- Doering, Z. 1999. Strangers, guests, or clients? Visitor experiences in museums, *Curator*, 42 (2): 74-87.
- Doni, A. 1552. *Tre libri di lettere del Doni, e i termini della lingua toscana*, Marcolini F., Venezia.
- Duckworth, E. 1990. Museum visitors and the development of understanding, *Journal of museum education*, 15 (1): 4-6.
- Durrans, B. 1992. Behind the scenes: museums and selective criticism, *Anthropology Today*, 8:11-15.
- Falk, J. H. 1998. Visitors: Who Does, Who Doesn't, and Why, *Museum News*, 77(2): 38-43.
- Falk, J.H., 2001, Free-choice environmental learning: framing the discussion, στο Falk, J.H (επιμ.), *Free-Choice science education: How we learn science outside of school*, Teachers College Press, New York & London: 3-20.
- Falk, J. 2004. The Director's Cut: Toward an Improved Understanding of Learning from Museums, *Science Education*: 88: 89.
- Falk, J. H. 2009, *Identity and the museum visitor experience*, Left Coast Press, Walnut Creek, California.
- Falk, J. H. & Dierking, L. 2002. *The Museum Experience*, Whalesback Books, Washington D.C. (α' έκδ. 1992)
- Falk, J. H. & Dierking, L. 2000. *Learning from museums. Visitor experiences and the making of meaning*, AltaMira Press, Walnut Creek.
- Falk, J.H., Dierking, L. D. & Adams, M. 2006. Living in a Learning Society: Museums and Free-choice Learning, στο Macdonald, S. (επιμ.), *A companion to museum studies*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford, Victoria: 323-339.
- Falk, J. H., Moussouri, T., & Coulson, D. 1998. The effect of visitors' agendas on museum learning. *Curator*, 41(2): 106-120.

- Falk, J.H., Dierking, L.D., Koran, J.J. & Dreblow, L. 1985. Predicting Visitor Behavior, *Curator*, 28: 249-257.
- Findlen, P. 1989. The Museum: Its classical etymology and renaissance genealogy, *Journal of the History of Collections*, 1(1): 59-78.
- Fish, S. 1980. *Is there a text in this class? The authority of interpretive communities*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Fitzgerald, M.H. 1973. *Museum accreditation, professional standard*, American Association of Museums, Washington, DC.
- Fullagar, C.J & Kelloway, E. 2009. 615 'Flow' at work: An experience sampling approach, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82: 595-615.
- Funk, I.K & Wagnalls, A.W. 1913. *A Standard Dictionary of the English Language*, Funk & Wagnalls, New York & London.
- Gabriel, Y. 2000. *Storytelling in Organizations. Facts, Fictions, and Fantasies*, Oxford University Press, Oxford.
- Gardner, H. 1983. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, Basic Books, New York.
- Gaudig, H. 1922. *Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit*, Quelle & Meyer, Leipzig, том.1. (α' εκδ.1917)
- Gilbert, J. K. & Stocklmayer, S. 2001. The design of interactive exhibits to promote the making of meaning, *Museum Management and Curatorship*, 19 (1): 41-50.
- Gilman, B. I. 1916. Museum fatigue. *Scientific Monthly*, 2: 62-74.
- Glasgow Art Gallery and Museums. χ.χ. *Educational Experiment, 1941–1951*, Corporation of the City of Glasgow, Glasgow.
- Gottschall, J. 2012. *The Storytelling Animal. How Stories Make us Human*. Houghton Mifflin Harcourt, New York.
- Graburn, N. 1977. The museum and the visitor experience, *Roundtable Reports*: 1-5.
- Griggs, S.1981, Formative Evaluation of Exhibits at the British Museum (Natural History), *Curator*,24(3): 189-201.
- Griggs, S. & Alt, M. B. 1982. Visitors to the British Museum (Natural History) in 1980 and 1981, *Museums Journal*, 82(3): 149-155.
- Gross, M.P & Zimmerman, R. 2002. Park and museum interpretation: Helping visitors find meaning, *Curator*, 45(4): 265-276.

- Gurian, E. H. 2005. Threshold fear, στο MacLeod, S. (επιμ.), *Reshaping Museum Space: Architecture, Design, Exhibitions*, Routledge, London & New York: 203-214.
- Gurian, E. H. 2007. The potential of museum learning: the essential museum, στο Lord, B. (επιμ.), *Manual of museum learning*, AltaMira Press, Walnut Creek: 21-41.
- Hall, S. 1997. The work of representation, στο Hall, S. (επιμ.), *Representation: cultural representations and signifying practices*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi: 13-74.
- Ham, S.H. 1992. *Environmental interpretation: a practical guide for people with big ideas and small budgets*, Fulcrum Publishing, Golden.
- Harland, J. Kinder, K. Hartley, K. & Wilkin, A. 1996, Attitudes to Participation in the Arts, Heritage, Broadcasting and Sport: A Review of Recent Research, a report for the Department of National Heritage, National Foundation for Educational Research, Slough.
- Heimlich, J. E. & Falk, J.E. 2009, Free-Choice learning and the environment, στο Falk, J.H., Heimlich, J.E. & Foutz, S. (επιμ.), *Free-Choice learning and the environment*, AltaMira Press, Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UK: 11-22.
- Hein, G.E. 1992. The significance of constructivism for museum education, στο *The museum and the needs of people*, Haifa, Israel National ICOM Committee. (διαθέσιμο στο <https://www.exploratorium.edu/education/ifi/constructivist-learning>)
- Hein, G.E. 1995. The constructivist museum, *Journal of Education in Museums*, 16:15-17.
- Hein, G.E. 1998. *Learning in the museum*, Routledge, London.
- Hein, G.E. 1999a, Is Meaning Making Constructivism? Is Constructivism Meaning Making?, *The Exhibitionist*, 18(2):15-18.
- Hein, G.E. 2006. Museum Education, στο Macdonald, S. (επιμ.), *A companion to museum studies*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford, Victoria: 340-352.
- Hein, G.E. 2012. *Progressive Museum Practice: John Dewey and Democracy*, Routledge, London & New York.
- Hennes, T. 2002. Rethinking the visitor experience: Transforming obstacle into purpose, *Curator*, 45(2): 109–121.
- Hofmann, E. 1988. Can Exhibited Objects in a History Museum 'Speak'? : Remarks on the Basic Problem of Museum Education, στο *Museum as Learning Resources Seminar: October 1988 International Research and Exchange Board*, Gaussig. (παράθεση στο Korn, R. 1992. Redefining the visitor experience, *The journal of museum education*, 17(3): 17-19)

- Honey, P. & Mumford, A. 1986. *Manual of Learning Styles*, P. Honey, Maidenhead.
- Hood, M. G. 1981. Adult attitudes toward leisure choices in relation to museum participation, The Ohio State University, Ohio. (διδακτορική διατριβή)
- Hood, M. 1983. Staying away: Why people choose not to visit museums, *Museum News*, 61(4): 50-57.
- Hood, M. G. 1989. Leisure criteria of family participation and nonparticipation in museums. *Marriage & Family Review*, 13(3/4): 151-169.
- Hood, M.G. 1981. *Adult attitudes toward leisure choices in relation to museum participation*, The Ohio State University, Ohio.
- Hooper-Greenhill, E. 1990. Counting visitors, or visitors that count, στο Lumley, R. (επιμ.), *The museum time machine: putting cultures in display*, Routledge, London: 213-232.
- Hooper-Greenhill, E. 1992. *Museums and the shaping of knowledge*, Routledge, London & New York.
- Hooper-Greenhill, E. 1994<sup>a</sup>. *Museums and their visitors*, Routledge, London & New York.
- Hooper-Greenhill, E. 1994<sup>b</sup>, *Museums and gallery education*, Leicester University Press, Leicester (α' έκδ. 1991).
- Hooper-Greenhill, E. 1999. Learning in art museums: strategies of interpretation, στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.), *The educational role of the museum*, Routledge, London & New York: 44-52.
- Hooper-Greenhill, E. 2006. The power of museum pedagogy, στο Genoways, H. (επιμ.), *Museum philosophy for the twenty-first century*, Oxford, Altamira Press: 235-245.
- Hooper-Greenhill, E. 2007. Interpretive communities, strategies and repertoires, στο Watson, S. (επιμ.), *Museums and their communities*: 76-94.
- Hooper-Greenhill, E. & Moussouri, T. 2001<sup>a</sup>. *Visitors interpretive strategies at Wolverhampton Art Gallery*, RCMG, Leicester.
- Hooper-Greenhill, E. & Moussouri, T. 2001<sup>b</sup>. *Visitors interpretive strategies at Nottingham Castle Museum and Art Gallery*, RCMG, Leicester.
- Hooper-Greenhill, E., Sandell, R., Moussouri, Th. & O'Riain, H. 2000. *Museums and Social Inclusion, the GLLAM Report*, Research Centre for Museums and Galleries, Leicester. (<http://www2.le.ac.uk/departments/museumstudies/rcmg/projects/small-museums-and-social-inclusion/GLLAM%20Interior.pdf>) (τελευταία επίσκεψη: 30/08/2018)

- Horne, D. 1992. "Reading" museums, στο Boylan, P. (επιμ.), *Museums 2000: politics, people, professionals and profit*, Routledge, London & New York.
- Howitt, D. & Cramer, D. 2011, *Introduction to statistics in psychology*, Pearson education limited, Harlow. (α' έκδ. Howitt, D. & Cramer, D. 1997. *Introduction to statistics in psychology*, Prentice Hall, London)
- Hunter, R. & Morris, C. 1897. *Universal Dictionary of the English Language*, P.F. Collier, New York.
- Hurt, K. B. & D. Metzger. 2003. *Storytelling. The How-To Reference Tool for Training and Performance Professionals*, VA: ASTD, Alexandria,
- ICOMOS. 2008. *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*. ([http://icjp.icomos.org/downloads/ICOMOS\\_Interpretation\\_Charter\\_ENG\\_04\\_10\\_08.pdf](http://icjp.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf)) (τελευταία επίσκεψη: 12/06/2018)
- Iso-Ahola, S. E. 1979. Some social psychological determinants of perceptions of leisure: Preliminary evidence. *Leisure Sciences*, 2: 305-314.
- Iso-Ahola, S. E. 1980. *The Social Psychology of Leisure and Recreation*, Brown, Dubuque.
- Iso-Ahola, S.E. 1982. Towards a social psychological theory of tourism motivation: a rejoinder, *Annals of tourism research*, 9(2): 256-262.
- James, P. 2005. Building a community-based identity at Anacostia Museum, στο Corsane, G. (επιμ.), *Heritage, Museums and Galleries: An introductory reader*, Routledge, London & New York: 373-393.
- Jansen-Verbeke, M. & Van Redom, J. 1996. Scanning Museum Visitors :Urban tourism marketing, *Annals of Tourism Research*, 23(2): 364-375.
- Johnson, S. 1778. *A Dictionary of the English Language*, τυπωμένο για W.Strahan, Rivington, J.,F. & C., Hinton, J., Davies, L., Owen, W., Lowndes, T., Calson, T., Crowder, S., Longman, T., Law, B., Becket, T., Dilly, E. & C., Doodsley, J., Nicoll, W., Robinson, G., Cadell, T., Knox, J., Robson, J., Goldsmith, W., Ridley, J., Evans, T., Bew, J., Murray, J., Stuart, W., Fielding & Walker, London. (α' έκδ. 1755)
- Kaplan, S., Bardwell, L.V. & Slakter, D. V. 1993. The museum as a restorative environment, *Environment and Behavior*, 25: 725-742.
- Karp, W. 1965. *The Smithsonian Institution: an establishment for the increase & diffusion of knowledge among men*, Smithsonian Institution, Washington, DC.
- Karp, I. & Kratz, C. 2000. Reflections on the fate of Tipoo's Tiger: defining cultures through public display, στο Hallam, E. & Street, B.V. (επιμ.), *Cultural Encounters: Representing 'Otherness'*, Routledge, London & New York: 194-228.

- Kavanagh, G. 1995. Museums in partnership, στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.), *Museum, Media, Message*. Routledge, London & New York: 124-134.
- Kelly, L. & Gordon, P. 2002. Developing a community of practice: museums and reconciliation in Australia, στο Sandell, R. (επιμ.), *Museums, society, inequality*, Routledge, London, New York.
- Kerschensteiner, G. 1913. *The idea of the industrial school*, The Macmillan Company, New York. (μτφρ. από Kerschensteiner, G. 1912. *Der begriff der arbeitsschule*, B.G. Teubner, Leipzig).
- Kim, S.S. & Lee, C.K., 2002, Push and Pull Relationships, *Annals of Tourism Research*, 29(1): 257-260.
- Koerrenz, R., Blichmann, A. & Engelmann, S. 2017. *Alternative Schooling and New Education: European Concepts and Theories*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Kolb, D. A. 1976. *The Learning Style Inventory: Technical Manual*, McBer & Co, Boston.
- Kolb, D. A. 1981. Learning styles and disciplinary differences, στο Chickering, A. (επιμ.), *The Modern American College*, Jossey-Bass, San Francisco: 232-255.
- Kolb, D. A. 1984. *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*, Prentice Hall, New Jersey.
- König, G. 2002. Kinder- und Jugendmuseen. Genese und Entwicklung einer Museumsgattung. Impulse für besucherorientierte Museumskonzepte, Leske & Budrich, Opladen.
- Korn, R. 1992. Redefining the visitor experience, *The journal of museum education*, 17(3): 17-19.
- Korn, R. 1999. Studying your visitors: where to begin, στο Borun, M & Korn, R. (επιμ.), *Introduction to museum evaluation*, American Association of Museums, Washington: 5-9.
- Köster, E.A.I. 1983. *Museumspädagogik: Versuch einer Standortbestimmung*, Haag & Herchen Verlag, Frankfurt.
- Kotler, P. 1975. *Marketing for nonprofit organizations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Kotler, P. 1979. Strategies for introducing marketing into non-profit organizations, *Journal of Marketing*, 43: 37-44.
- Kotler, N. 1999. Delivering experience: Marketing the museum's full range of assets. *Museum News*, 78(3): 30-39.

- Kotler, N & Kotler, P. 1998. *Museum strategy and marketing. Designing missions, building audiences, generating revenue and resources*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Kramer, R. 1976. *Maria Montessori: A biography*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lakota, R. 1975. *The National Museum of Natural History as a behavioral environment: Part I: An environmental analysis of behavioral performance*. Smithsonian Institution Office of Museum Programs, Washington D.C.
- Langbehn, J. 1890. *Rembrandt als Erzieher*, C.L. Hirschfeld, Leipzig.
- Latham, K.F. 2013. Numinous Experiences With Museum Objects, *Visitor Studies* 16(1): 3-20.
- Learned, E.P., Christensen, C.R., Andrews, K.R. & Guth, W.D. 1969. *Business policy: text and cases*, Irwin, R.D, Homewood.
- Lévi-Strauss, C. 1962. *La pensée sauvage*, Plon.
- Lewis, G.D. 1985. Museums, στο Goetz, P.W. (επιμ.), *Encyclopaedia Britannica*, Encyclopaedia Britannica Inc., Chicago, Auckland, Geneva, London, Manila, Paris, Rome, Seoul, Sydney, Tokyo, Toronto, 24: 480-492.
- Lewis, G.D. 2012. Museums and their precursors: a brief world survey, στο Thompson, J.M.A. (επιμ.), *Manual of Curatorship: a guide to museum practice*, Routledge, London & New York. (α' εκδ. 1984)
- Liddell, H.G. & Scott, R., 1883. *A Greek-English Lexicon*, Harper, New York. (α' εκδ. Liddell, H.G. & Scott, R. 1843. *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford.)
- Lovatt, J.R. 1997. The People's Show Festival 1994: a survey, στο Pearce, S.M. (επιμ.), *Experiencing Material Culture in the Western World*, Leicester University Press, London & Washington: 196-221.
- Mannel, R. C. & Iso-Ahola, S. E. 1987. Psychological nature of leisure and tourism experience, *Annals of Tourism Research*, 14(3): 314-331.
- Marinetti, F.T. 1909. Le Futurism, *Le Figaro*, 20/2/1909: 1
- Marsh Wolfe, L. 2003. *Son of the wilderness: the life of John Muir*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin (α' εκδ. Marsh Wolfe, L. 1945, *Son of the wilderness: the life of John Muir*, Alfred A. Knopf, New York).
- Masberg, B.A., & Silverman, L.H. 1996. Visitor experiences at heritage sites: A phenomenological approach, *Journal of Travel Research*, 34: 20-25.



- Maslow, A.H. 1943. A theory of human motivation, *Psychology Review*, 50(4): 370-396.
- Mason, R. 2005. Museums, galleries and heritage, Sites of meaning-making and communication, στο Corsane, G. (επιμ.), *Heritage, Museums and Galleries*, Routledge, London & New York: 221-237.
- McIntyre, M.H. 2004. *Tate through visitor's eyes. Technical Report*. Morris Hargreaves McIntyre, Manchester.
- McLean, S. 1997. *Marketing the museum*, Routledge, London.
- McLean, K.2003. *In the cave, Around the campfire, And at the well*. Paper presented at the ICOM-CECA Annual Conference, Oaxaca.
- Melton, A. 1935. Problems of installation in museums of art. American Association of Museums, Washington, DC.
- Melton, A.1972. Visitor behavior in museums: Some early research in environmental design. *Human Factors*, 14(5): 393-403.
- Melton, A., Feldman, N., & Mason, C.1936. *Experimental studies of the education of children in a museum of science*. American Association of Museums, Washington, DC
- Merriman, N. 1995. Hidden history: the peopling of London project, *Museum International*, 47(3): 12-16.
- Merriman, N.1997. The peopling of London project, στο Hooper-Greenhill, E. (επιμ.), *Cultural diversity: Developing museum audiences in Britain*, Leicester, Leicester University Press: 119-148.
- Merriman, N. 1999, Ανοίγοντας τα μουσεία στο κοινό, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72: 43-46.
- Kotler, N., & Kotler, P. 1998. *Museum strategy and marketing. Designing missions, building audiences, generating revenue and resources*, Jossey- Bass Publishers, San Francisco.
- Miles, R.S. 1986, Museum Audiences, *The International Journal of Museum Management and Curatorship*, 5: 73-80.
- Miller, J.P. 1996. *The holistic curriculum*, OISE Press. Toronto, (β' αναθεωρ. έκδ.) (α' έκδ: Miller, J.P. 1988. *The holistic curriculum*, OISE Press. Toronto).
- Mitchell, T. R.1997. Matching motivational strategies with organizational contexts. στο Staw, B.M. & Cummings, L.L. (επιμ.). *Research in organizational behavior* , Vol 19, JAI Press, Greenwich: 57-149.
- Montalbani, O. 1671. *Curae Analyticae*, Bologna.

- Montessori, M. 2004, *Discovery of the child*, Aakar Books, Delhi. (α' εκδ. 1948)
- Montessori, M. 1936. *Secret of Childhood*. Longmans, Green & Co., London, New York.
- Morrissey, K. A. 2002. Pathways Among Objects and Museum Visitors, στο Paris, S.G. (επιμ.), *Perspectives on Object-Centered Learning in Museums*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah: 285-299.
- Moscardo, G. 1996. Mindful Visitors, *Annals of Tourism Research*, 23 (2): 376-397.
- Moussouri, T. 1997. *Family agendas and family learning in hands-on museums*, University of Leicester, Leicester. (διδακτορική διατριβή).
- Mulholland, P, Wolff, A. Kilfeather, E., Maguire, M. & O'Donovan, D. 2016. Modelling Museum Narratives to support visitor interpretation, στο Bordoni, L., Mele, F. & Sorgente, A. (επιμ.) *Artificial Intelligence for cultural heritage*, Cambridge scholars publishing, Newcastle upon Tyne: 3-22.
- Murray, D. 1904. *Museums: Their history and their use*, James MacLehose & Sons, Edinburgh.
- Murray, H. A. 1938. *Explorations in Personality*, Oxford University Press, New York.
- Narula, U. 2006. *Communication Models*, Atlantic, New Delhi.
- Neulinger, J. 1974. *The psychology of leisure: Research approaches to the study of leisure*, Charles C. Thomas, Springfield.
- Niehoff, A. 1953. Characteristics of the audience reaction in the Milwaukee Public Museum. *Midwest Museums Quarterly*, 13:19-23.
- Niehoff, A. 1956. The physical needs of the visitor. *Lore*, 6:155-157.
- Niehoff, A. 1959. Audience reaction in the Milwaukee Public Museum: The winter visitors. *Midwest Museums Quarterly*, 19: 36-45.
- Nightingale, E. & Swallow, D. 2003, The arts of Sikh Kingdoms: Collaborating with a Community, στο Peers, L. & Brown, A.K. (επιμ.), *Museums and source communities*, Routledge, London & New York: 55-71.
- Olmi, G. 2001. Science-Honour-Metaphor: Italian cabinets of the sixteenth and seventeenth centuries, στο Impey, O. & MacGregor, A. (επιμ.), *The origins of museums: the cabinet of curiosities in sixteenth-and seventeenth-century Europe*, House of Stratus, London: 1-17. (α' εκδ. 1985)
- Paine, A. 1901. The children's room at the Smithsonian. *St. Nicholas*, 28(2): 963-973.

- Packer, J. 2006. Learning for fun, *Curator*, 49(3): 329-344.
- Packer, J. Ballantyne, R. 2002. Motivational factors and the visitor experience: A comparison of three sites, *Curator*, 45(3): 183-198.
- Packer, J. & Ballantyne, R. 2016. Conceptualizing the Visitor Experience: A Review of Literature and Development of a Multifaceted Model, *Visitor Studies*, 19(2): 128-143.
- Pearce, S.M. 1990. Objects as meaning: or narrating the past, στο της ιδίας (επιμ.), *Objects of Knowledge*, Athlone, London: 125-140
- Pearce, S.M. & Bounia, A. 2000. *The collector's voice: ancient voices*. Ashgate, Farnham.
- Peck, M.S. 1987. *The different drum: Community making and peace*. Simon and Schuster, New York.
- Pekarik, A.J. Doering, Z.D. Karns, D.A. 1999. Exploring satisfying experiences in museums, *Curator*, 42 (2): 152-173.
- Pine, B.J., & Gilmore, J.H. 1998. Welcome to the experience economy, *Harvard Business Review*: 97-105.
- Polkinghorne, D. E. 1988. *Narrative knowing and the human sciences*. State University of New York Press, New York.
- Pope, A.U. 1924. Museum Fatigue, *Museum Work*, 7(1): 21-22
- Potter, B. P. Jr. 1997. The archaeological site as an Interpretive Environment. στο Jameson, J.H. (επιμ.), *Presenting Archaeology to the Public: Digging for Truths*. Altamira Press, Walnut Creek: 35-44.
- Prentice, R. C. 1996. Managing implosion: The facilitation of insight through the provision of context, *Museum Management and Curatorship*, 15(2): 169-185.
- Prentice, R. C., Beeho, A.J. 1997, Conceptualizing the experiences of heritage tourists A case study of New Lanark World Heritage Village, *Tourism Management*, 18(2): 75-87.
- Prentice, R., Davies, A., Beeho, A. 1997. Seeking Generic Motivations for Visiting and Not Visiting Museums and Like Cultural Attractions, *Museum Management and Curatorship*, 16(1): 45-47
- Prentice, R. C., Witt, S.F., & Hamer, C. 1998. Tourism as experience: The case of heritage parks, *Annals of Tourism Research*, 25(1): 1-24.
- Rand, J. 2001. The 227-mile museum, or a visitors' bill of rights. *Curator*, 44(1): 7-14.

- Reeve, J. & Woollard, V. 2006. Influences of Museum Practices, στο Lang, C. Reeve, J. & Woollard, V. (επιμ.), *The Responsive Museum: Working with Audiences in the Twenty-first Century*, Ashgate, Aldershot & Burlington.
- Rigby, D. & Rigby, E. 1944. *Lock, stock and barrel: the story of collecting*, J. B. Lippincott, Philadelphia.
- Roberts, L. 1997. *From knowledge to narrative: educators and the changing museum*, Smithsonian Institution Press, Washington, DC.
- Robinson, E. S. 1928. *The behavior of the museum visitor*. American Association of Museums, Washington D.C.
- Robinson, E.S. 1930. Psychological Problems of the Science Museum, *Museum News*, 8 (5): 9-11.
- Robinson, E. S. 1931. Exit the typical visitor. *Journal of Adult Education*, 3(4): 418-423.
- Robinson, E. S. 1933. Psychology of education. *American Journal of Public Health*, 23: 123-128.
- Roppola, T. 2012. *Designing for the Museum Visitor Experience*, Routledge. New York.
- Rounds, J. 2002. Storytelling in science exhibits, *Exhibitionist*, 21/2: 40-43.
- Rounds, J. 2004. Strategies for the Curiosity- Driven Museum Visitor, *Curator*, 47(4): 389-412.
- Royal Ontario Museum. 1976. *Communicating with the museum visitor: guidelines for Planning*, Royal Ontario Museum, Toronto.
- Sachatello-Sawyer, B., Fellenz, R.A., Burton, H., Gittings-Carlson, L., Lewis-Mahony, J. & Woolbaugh, W. 2002. *Adult museum programs: Designing meaningful experiences*. AltaMira Press, Walnut Creek.
- Sakellariadi, A. 2008. Archaeology and Museums in the Nation-building Process in Greece, στο Arronson, P & Nyblom, A. (επιμ.), *Comparing: National Museums, territories, nation-building and change*, Linköping University, Norrköping, Sweden, 18-20 February 2008, Lincöping University Electronic Press, Lincöping: 129-142.
- Sandell, R. 2002. Museums and the combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance, στο Sandell, R. (επιμ.), *Museums, Society, Inequality*, Routledge, London & New York: 3-23.
- Sandell, R. 2003. Social Inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change, *Museums and Society*, 1(1): 45-62.
- Schank, R. C. 1995. *Tell me a Story. Narrative and Intelligence*, Northwestern University Press, Evanston.

- Schank, R. C., & Berman, T. R. 2002. The Pervasive Role of Stories in Knowledge and Action, στο M. C. Green, J. Strange, J.J & T. C, Brock (επιμ.) *Narrative Impact. Social and Cognitive Foundations*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah: 287-314.
- Schmitt, B. H. 1999. *Experiential marketing: How to get customers to sense, feel, think, act, relate to your company and brands*, NY:TheFreePress, New York.
- Selstad, L. 2007. The social anthropology of the tourist experience. Exploring the “middle role.” *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 7(1): 19-33.
- Shettel, H. 1973. Exhibits:Art form or educational medium?, *Museum News*, 52: 32-41.
- Shettel, H. 1990. Front-end evaluation. *ILVS review:A Journal of Visitor Behavior*, 2(2): 275-80.
- Shettel, H. & Bitgood, S.1993. Les pratiques de l'évaluation des expositions (The practical use of exhibit evaluation). *Publics et Musees*, 4: 9-25.
- Shettel, H. Butcher, M. Cotton, T. Northrup, J. & Slough, D. 1968. *Strategies for determining exhibit effectiveness*, American Institutes for Research. Washington DC.
- Silverman, L. H. 1990. *Of us and other things*, University of Pennsylvania, (διδακτορική διατριβή).
- Silverman, L. 2002. The therapeutic potential of museums as pathways to inclusion, στο Sandell, R. (επιμ.), *Museums, Society, Inequality*, Routledge, London, New York: 69-83.
- Simmons, J.E. 2016. *Museums:A History*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York, London.
- Simon, N. 2010. *The participatory museum*, Museum 20, Santa Cruz.
- Slater, A. 2007. ‘Escaping to the gallery’: understanding the motivations of visitors to galleries, *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 12(2): 149-162.
- Soren, B. 2009. Museum experiences that change visitors, *Museum Management and Curatorship*, 24: 3, 233-251.
- Spiegel, M.R.& Stephens, L.J. 1999. *Theory and Problems of Statistics*, The McGraw-Hills Companies, New York (α' έκδ. Spiegel, M.R.& Stephens, L.J. 1961. *Theory and Problems of statistics*, The McGraw-Hills Companies Inc, New York).
- Stewart-Young, J. 2001. Building barriers in Walsall?, *Museums Journal*, 100(6): 30.
- Stranner, B. 2011. *Die Ziele und Zwecke der Erziehung im Philanthropismus. Erziehungstheorie und -praxis des Philanthropismus*, University of Vienna, Vienna, (διδακτορική διατριβή).

- Thompson, M. W. 1981. *Ruins: Their Preservation and Display*. London: Colonnade Books.
- Thyne, M. 2001. The importance of values research for nonprofit organisations: the motivation- based values of museum visitors, *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 6(2): 116-130.
- Tilden, F. 1977. *Interpreting our heritage*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill. (α΄ έκδ. Tilden,F. 1957. *Interpreting Our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums, and Historic Places*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill).
- Waksberg, J. 1978. Sampling Methods for Random Digit Dialing, *Journal of the American Statistical Association*, 73/361: 40-46
- Walker, A. & Walker, C. (επιμ.), 1997. *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*, CPAG, London.
- Walls, A. R., Okumus, F., Wang, Y., & Kwun, D. J.W. 2011. An epistemological view of consumer experiences. *International Journal of Hospitality Management*, 30(1): 10-21.
- Walters, J., & Gardner, H.1986. The crystallizing experience: Discovering an intellectual gift. στο Sternberg R. J. & Davidson, J.E. (επιμ.), *Conceptions of giftedness*, Cambridge University Press, New York: 306-331.
- Watson, S. 2007<sup>α</sup>. *Museums and their Communities*, στο της ιδίας (επιμ.), *Museums and their communities*, Routledge, London, New York.
- Watson, S. 2007<sup>β</sup>. Introduction to part one, στο της ιδίας (επιμ.), *Museums and their communities*, Routledge, London, New York.
- Weber, M. 1978. *Economy and society An outline of interpretive sociology*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London. (μτφρ. από Weber, M. 1922. *Wirtschaft und Gesellschaft, Grundriss der verstehenden soziologie*, Mohr, J.C.B., Tübingen)
- Westbrook, R. B. 1991. *John Dewey and American Democracy*. Cornell University Press, Ithaca, New York
- Witcomb, A. 2006. Interactivity: Thinking beyond, στο Macdonald, S. (επιμ.), *A companion to museum studies*, Blackwell, Malden, Victoria: 353-361.
- Witcomb, A. 2012. Interactivity: Thinking beyond, στο Macdonald, S. (επιμ.), *A companion to museum studies*, Blackwell Publishing, Malden, Oxford, Victoria: 352-361.
- Wolter, K., Chowdhury S. & Kelly J. 2009. Design, Conduct, and Analysis of Random-Digit Dialing Surveys, *Sample Surveys: Design, Methods and Applications*, 29A: 125-154.

Woodward, K. (επιμ.), 1997. *Identity and Difference*, Sage, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC. (παράθεση στο Mason, R. 2005. *Museums, galleries and heritage, Sites of meaning-making and communication*, στο Corsane, G. (επιμ.), *Heritage, Museums and Galleries*, Routledge, London & New York: 221-237).

Woolley, L. 1955. *Excavations at Ur: A Record of Twelve Years Work by Sir Leonard Woolley*, Ernest Benn Limited, 1955, UK.

Woolley, L. 1982. *Ur "of the Chaldees": the final account, Excavations at Ur*, Herbert Press, London. (α' έκδ. 1929)

Wyman, B., Smith, S., Meyers, D. & Godfrey, M. 2011. Digital Storytelling in Museums: Observations and Best Practices. *Curator*, 54 /4: 461-468.

Young, K. & Saver, J. 2001. The Neurology of Narrative, *SubStance*, 30:72–84.

Zimmermann, T. C. P. 1995. *Paolo Giovio: The historian and the crisis of sixteenth-century Italy*, Princeton University Press, Princeton.

### **Ελληνική Βιβλιογραφία**

Αντζουλάτου – Ρετσίλα, Ε. 2005. *Πολιτιστικά και Μουσειολογικά Σύμμεικτα*, Παπαζήση, Αθήνα.

Βαλάκης, Π. 1917. *Περί σχολικών εκδρομών, Ήτοι σχολικών εκδρομών παντός είδους: δημοτικών, ελληνικών, γυμνασίων, παρθεναγωγείων και εμπορικών σχολών*, Εστία, Αθήνα.

Black, G. 2009. *Το ελκυστικό μουσείο: Μουσεία και επισκέπτες*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα. (μτφρ. από: Black, G. 2005. *The engaging museum*, Routledge, London.)

Βουδούρη, Δ. 2003. *Κράτος και μουσεία: το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Σακκούλα, Αθήνα.

Βούρη, Σ. 2002. Μουσείο και συγκρότηση εθνικής ταυτότητας, στο Κόκκινος, Γ. & Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα: 55-65.

Γαβριλάκη, Ε. 1999. Εκπαιδευτικά Πολιτιστικά Δίκτυα, στο *Τα εκπαιδευτικά προγράμματα στην Κρήτη (Πρακτικά της Β' Παγκρήτιας Συνάντησης Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων-Ρέθυμνο 9/5/1998 και Καρωτή Ρεθύμνης 10/5/1998)*, Κέντρο Νέων Δήμου Ρεθύμνης, Κέντρο Περιβαλλοντικής Αγωγής και Ενημέρωσης «Φάλκονας», Ρέθυμνο: 19-24.

Γαβριλάκη, Ε. 2000. Τα προγράμματα «Μελίνα» του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου, στο *Τα εκπαιδευτικά προγράμματα στην Κρήτη (Πρακτικά της Γ' Παγκρήτιας Συνάντησης Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων-Καρωτή Ρεθύμνης 5/6/1999)*, Τμήμα Περιβαλλοντικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ν.Ρεθύμνης Κέντρο Περιβαλλοντικής Αγωγής και Ενημέρωσης «Φάλκονας», Ρέθυμνο: 4-5.

Γαβριλάκη, Ε. 2002/2003. Ορισμός, μεθοδολογία και στόχοι των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Από τον Πρεβέρ στον Μπρεχτ, *Κρητολογικά Γράμματα*, 18: 345-352.

Γαβριλάκη, Ε. 2008. Το Μουσείο σαν παιχνίδι ή η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων, στο Χουρδάκης, Α. & Νικολουδάκη-Σουρή, Ε. (επιμ.), *Πρακτικά Επιστημονικού Δημέρου Η Τέχνη και ο Πολιτισμός ως ευέλικτο πεδίο διαθεματικών προσεγγίσεων. Προτάσεις για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών (Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 13 -14.5.2006)*, Ρέθυμνο.

Γαβριλάκη, Ε.& Βενιέρη, Γ. 1996. Κεραμική, ένα όχημα για ταξίδια στον χρόνο, στο Γαβριλάκη, Ε. (επιμ.), *Κεραμικά εργαστήρια στην Κρήτη από την Αρχαιότητα ως σήμερα, Πρακτικά Ημερίδας Μαργαρίτες, 30.9.1995*. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου, Ρέθυμνο: 153-166.

Γαβριλάκη, Ε. & Κάντα, Α. 2001<sup>α</sup>. *Μια ιστορία σαν παραμύθι στο Μοναστηράκι Αμαρίου*, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, Ρέθυμνο.

Γαβριλάκη, Ε. & Κάντα, Α. 2001<sup>β</sup>. *Η Κρήτη των Πρώτων Ανακτόρων και το Σύστημα Ελέγχου των Αποθηκευτικών Χώρων (βιβλίο για τον εκπαιδευτικό)*, Πρόγραμμα Μελίνα, Ρέθυμνο.

Γαβριλάκη, Ε. & Μαλαγάρη, Α.1999. *Ταύροι και ελάφια, ναυτίλοι και χταπόδια ζωντανεύουν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου*, Τμήμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Νομού Ρεθύμνης, Κέντρο Περιβαλλοντικής Αγωγής και Ενημέρωσης Φάλκονας, Ρέθυμνο.

Γαβριλάκη, Ε & Μπούρμπου, Χ. 2000α. *Ταξίδια και εμπόριο στη Μινωική Εποχή* (βιβλίο για τον εκπαιδευτικό), ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Ρέθυμνο.

Γαβριλάκη, Ε & Μπούρμπου, Χ. 2000β. *Ταξίδια και εμπόριο στη Μινωική Εποχή* (βιβλίο για τον μαθητή), ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Ρέθυμνο.

Γαλανίδου, Ν. 2012, Προλεγόμενα στη Δημόσια Αρχαιολογία, στο Γαλανίδου, Ν & Dommasnes, L.H. (επιμ.), *Μιλώντας στα παιδιά για το παρελθόν, μια διεπιστημονική προσέγγιση, Δημόσια Αρχαιολογία, 1*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα:11-20 (μτφρ. από



Galanidou, N. & Dommasnes, L.H. (επιμ.), *Telling children about the past: an interdisciplinary perspective*, International Monographs in Prehistory, Ann Arbor)

Γεωργούλης, Κ. 1974. *Γενική Διδακτική*, Παπαδήμας, Αθήνα.

Γιοβάνογλου, Σ. & Σακαλή, Ο. 2007. Αρχαιολογία και Φυλακή, *Intellectum*, 3: 27-51.

Γκαζή, Α., 1999<sup>α</sup>. Από τις μούσες στο μουσείο: Η ιστορία ενός θεσμού διά μέσου των αιώνων, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70: 39-49

Γκαζή, Α. 1999<sup>β</sup>. Η έκθεση των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα (1829-1909), *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 73: 45-53.

Γκαζή, Α. & Τ. Νούσια. 2003. *Αρχαιολογία στον ελληνικό χώρο, Μουσειολογία, μέριμνα για τις αρχαιότητες*, τ.Γ', Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

Γκότσης, Σ. (επιμ.), 1996. *Ο πολιτισμός ως μέσον κοινωνικής ένταξης-μια διαπολιτισμική προσέγγιση*, ΚΕΠ-ΥΠΠΟ, Αθήνα.

Γκότσης, Σ. 2014. Μουσείο, μνήμη και ταυτότητα· η συμμετοχή του Βυζαντινού Μουσείου στο ευρωπαϊκό έργο συνεργασίας Roma Route, στο του ιδίου (επίμ.), *Ρομά. Ιστορικές διαδρομές και σημερινές αναζητήσεις*, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού-Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα: 143-158.

Γκότσης, Σ. 2004. Ερμηνευτικά-εκπαιδευτικά προγράμματα για ομάδες ατόμων με αναπηρίες: το παράδειγμα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, στο *Πρόσβαση ατόμων με αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού (πρακτικά συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 30 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 2003)*, ΥΠΠΟΑ, Αθήνα: 207-213.

Γκότσης, Σ. 2008. Το μουσείο στη δίνη της «παγκοσμιοποίησης» και της «πολυπολιτισμικότητας», *Ilissia*, 3: 40-51.

Γκότσης, Σ. & Βοσνίδης, Π. 2008. Μουσείο και ψυχική υγεία: μια πρόκληση, *Ilissia*, 2: 35-41.

Γκότσης, Σ. & Βοσνίδης, Π. 2011. Μουσειακές εκπαιδευτικές δράσεις για όλους: από τη θεωρία στην πράξη, *Ilissia*, 7-8: 63-71.

Γκότσης, Γ. & Συριάτου, Α. 2001. *Δύο Θεσμοί Διαμορφωτές του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

Δανάσης-Αφεντάκος, Α. 1993. *Η εξέλιξη της παιδαγωγικής και διδακτικής σκέψης*, Γρηγόρη, Αθήνα.

Δεληγιάνη, Δ. 1999. *Περί Μουσείων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.

Desvallées A. & Mairesse, F. 2014. *Βασικές έννοιες της Μουσειολογίας*, ICOM, Ελληνικό Τμήμα (μτφρ. από Desvallées A. & Mairesse, F. 2010. *Key concepts of museology*, Armand Colin, 2010).

Δημητρόπουλος, Ε.Γ & Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ο.Χ. 2003. *Παιδαγωγική Ψυχολογία*, Έλλην, Αθήνα.

Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία, 2008. Μέλος του Ευρωπαϊκού Φόρουμ Ατόμων με Αναπηρία, *Σχεδιάζοντας πολιτική σε θέματα αναπηρίας*, *Εγχειρίδιο εκπαιδευομένου*.

([http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=1050&bitstream=1050\\_01#page/2/mode/2up](http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=1050&bitstream=1050_01#page/2/mode/2up)) (τελευταία επίσκεψη: 22/08/2018)

Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου. 2015. Μουσειολογική Μελέτη για την Προσωρινή Έκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου. (αδημοσίευτη)

Καλεσσοπούλου, Δ. 2002, Μουσειακά προγράμματα στο Νοσοκομείο Παίδων: μια νέα ευκαιρία για κοινωνικές υπηρεσίες, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 84: 89-93.

Κακούρου-Χρόνη, Γ. 2006. *Μουσείο-Σχολείο. Αντικριστές πόρτες στη γνώση*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ. 2008. *Γενική Ψυχολογία*, Έλλην, Αθήνα.

Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ρ. & Κάσσαρης, Χ. 1988. *Το μουσείο μέσο τέχνης και αγωγής*, Αγγελάκη, Αθήνα.

Κατσαδίμα, Ι. 2018. Τα παιδιά στις εκπαιδευτικές δράσεις του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, στο Σουέρεφ, Κ. (επιμ.), *Μουσειακοί χώροι στον εικοστό πρώτο αιώνα, πρακτικές διάδρασης*, *Καλειδοσκόπιο*, Αθήνα: 189-204.

Κοκκίνης, Σ. 1979. *Τα μουσεία της Ελλάδος*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα.

Κόκκου, Α. 1977. *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Ερμής, Αθήνα.

Λαμπρινουδάκης, Κ.Β. 2008. *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας: οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Λιβάνη, Αθήνα.

Λιάκος, Α. 2007. *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Πόλις, Αθήνα.

Μαυροσκούφης, Δ., Μυρογιάννη, Έ., Γρόσδος, Στ. & Σεϊτανίδου, Δ. (επιμ.), 2014. *Το Μουσείο ήταν τέλειο! Διαπολιτισμικά προγράμματα σχολείων σε μουσεία*, Οδηγός εκπαιδευτικών προγραμμάτων, Αθήνα.

- Μούλιου, Μ. 1999. Από την ιστορία της αρχαιολογικής επιστήμης, στην ανάγνωση μουσειακών εκθέσεων του παρελθόντος, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 73:53-59.
- Μούλιου, Μ. 2014. Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές, στο Μπίκος, Γ. & Κανιάρη Α. (επιμ.), *Μουσειολογία. Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρη: 77-111.
- Μούλιου, Μ. 2018. Τα μουσεία την εποχή των μεγάλων μεταναστευτικών ροών: αναζητώντας καλές μουσειακές πρακτικές, *Τετράδια Μουσειολογίας*, 11:11-20.
- Μούλιου, Μ. & Μπούνια, Α. 1999. Μουσειακές εκθέσεις, ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη μουσειακή θεωρία και πρακτική, *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 70: 53-58.
- Μπαλτάς, Α. 2016. Χαιρετισμός Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού Καθηγητή Αριστείδη Μπαλτά, στο *Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, Προσωρινή Έκθεση*, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, χ.σ.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1998, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα.
- Μπούνια, Α. 1999. Συλλογές και συλλέκτες στην αρχαία Ρώμη: 1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ., *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 73: 41-45.
- Μπούνια, Α. 2006. Μουσεία και αντικείμενα: "Κατασκευάζοντας" τον κόσμο, στο Παπαγεωργίου, Δ. (επιμ.), *Πολιτιστική Αναπαράσταση*, Κριτική, Αθήνα.
- Μπούνια, Α. 2015<sup>α</sup>. Έρευνα επισκεπτών και αξιολόγηση: Η «φωνή» του κοινού, στο Νικονάνου Ν. (επιμ.), *Μουσειακή Μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*, Κάλιπος, Αθήνα: 151-171.
- Μπούνια, Α. 2015<sup>β</sup>. Προσεγγίζοντας διαφορετικές κοινότητες: Δράσεις κοινωνικής ένταξης, διαπολιτισμικής αγωγής και διεύρυνσης της προσβασιμότητας για εμποδιζόμενα άτομα, στο Νικονάνου, Ν. (επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 129-149. (<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 24/08/2018)
- Νάκου, Ε. 2001. *Μουσεία, εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός: Από τη σκοπιά της θεωρίας του υλικού πολιτισμού, της μουσειολογίας και της μουσειοπαιδαγωγικής*, Νήσος, Αθήνα.
- Νάκου, Ε. 2002. Το επιστημονικό υπόβαθρο της σχέσης μουσείου, εκπαίδευσης και ιστορίας, στο Κόκκινος, Γ. & Αλεξάκη Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα: 115-128.
- Νάκου, Ε. 2009. *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*, Νήσος, Αθήνα.

Νικονάνου, Ν. 2005. Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία, *Τετράδια Μουσειολογίας*, 2: 18-25.

Νικονάνου, Ν. 2010. *Μουσειοπαιδαγωγική. Από τη θεωρία στην πράξη*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Νικονάνου, Ν. 2015α. Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα: Εισαγωγή, στο Νικονάνου, Ν.(επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα: 13-23.  
(<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 21/05/2018).

Νικονάνου, Ν. 2015β. Μουσειοπαιδαγωγικές μέθοδοι: Συμμετοχή-εμπειρία-δημιουργία, στο Νικονάνου, Ν.(επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα: 51-85.  
(<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 21/05/2018).

Νικονάνου, Ν. 2015γ. Μουσεία και τυπική εκπαίδευση, στο Νικονάνου, Ν.(επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα: 89-112.  
(<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 21/05/2018).

Νικονάνου, Ν. 2015δ. Εκπαιδευτικά εργαλεία: Έντυπα και υλικά, στο Νικονάνου, Ν.(επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα: 203-224.  
(<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 21/05/2018).

Ξωχέλλης Π. 1991. *Παιδαγωγική του Σχολείου*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Οικονομόπουλος, Δ. 1889. *Αλεξανδρινός διάκοσμος, ήτοι, Πίνακες των εν Αλεξανδρεία ακμασάντων Ελλήνων και Ελληνιστών από της κτίσεως (331 π.Χ.) μέχρι της Αλώσεως αυτής (645 μ.Χ.) υπό των Αράβων: μετά εικόνων, χαρτών και επιγραφών*. Τύποις της ελληνικής εφημερίδος Τηλεγράφου, Αλεξάνδρεια.

Οικονόμου, Μ. 1999. Μουσεία για τους ανθρώπους ή για τα αντικείμενα; *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72: 50-55.

Οικονόμου, Μ. 2003. *Μουσείο: Αποθήκη ή ζωντανός οργανισμός;*, Κριτική, Αθήνα.

Οικονόμου, Μ. & Γκαζή, Α. 2007. Προφορικότητα, μνήμες από το σχολείο και νέες τεχνολογίες: Η δημιουργία της πρώτης έκθεσης του Μουσείου Σχολικής Ζωής Νομού Χανίων, *Πρακτικά 2ου Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου Τεχνολογία ναι, παράδοση*

ναΐσκε, προφορικότητα, τοπικές κοινωνίες & νέες τεχνολογίες, 20-22 Σεπτεμβρίου 2007, Μουσείο «Λυχνοστάτης», Χερσόνησος, Κρήτη: 1-11. (έκδοση σε CD-Rom)

Ορφανίδη, Λ. & Λυριτζής, Ι. 2006. *Εισαγωγή στη μουσειολογία και στην προληπτική συντήρηση*. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Παλαιολόγου, Ν. & Παπάνης, Ε. 2007. *Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις στην εκπαίδευση ενηλίκων*, ([http:// epapanis.blogspot.gr/2007/09/blog-post\\_575.html](http://epapanis.blogspot.gr/2007/09/blog-post_575.html)) (τελευταία επίσκεψη: 29/08/2018).

Πίνη, Ε. & Σελέντη, Ν. 1994. Η «Κιβωτός» Περιοδεύει στη Λέσβο και τη Λήμνο, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 50: 100-101.

Τσιρώνης Χ..2003. *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Εκπαίδευση στην Ύστερη Νεωτερικότητα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Φιλίππουπολίτη, Α. 2015<sup>α</sup>. Εκπαιδευτικές θεωρίες και μουσειακή μάθηση, στο Νικονάνου, Ν. (επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα: 27-49.  
(<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 21/05/2018)

Φιλίππουπολίτη, Α. 2015<sup>β</sup>. Προγράμματα ελεύθερου χρόνου: Οικογένειες, παιδιά, ενήλικες, στο Νικονάνου, Ν. (επιμ.), *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αι*, Σύνδεσμος Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα: 113-127.  
(<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/712?locale=en>) (τελευταία επίσκεψη: 21/05/2018)

Φράγκος, Χ. 1977. *Ψυχοπαιδαγωγική, θέματα παιδαγωγικής διδασκαλίας, θεωρίας και μάθησης*, Παπαζήσης, Αθήνα.

Χορταρέα, Ε. 2002. Ιστορική εξέλιξη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων μουσείων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, στο Κόκκινος, Γ. & Αλεξάκη, Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα: 179-188.

## **Βιβλιογραφία μεταφρασμένη στα ελληνικά**

Black, G. 2009. *Το ελκυστικό μουσείο: Μουσεία και επισκέπτες*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα. (μτφρ. από: Black, G. 2005. *The engaging museum*, Routledge, London.)

Desvallées A. & Mairesse, F. 2014. *Βασικές έννοιες της Μουσειολογίας*, ICOM, Ελληνικό Τμήμα (μτφρ. από Desvallées A. & Mairesse, F. 2010. *Key concepts of museology*, Armand Colin, 2010).

Medici, A. χ.χ. *Η νέα αγωγή*, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα. (μτφρ. από: Médicci, A. 1940. *L'éducation nouvelle, ses fondateurs, son evolution*, Alcan, Paris.)

Μοντεσσόρι, Μ. 1978. *Το όραμα μιας νέας αγωγής*, Γλάρος, Αθήνα. (μτφρ. από: Montessori, M. 1948. *De l'enfant à l'adolescent*, Desclée de Brouwe, Paris.)

Pearce, M.S. 2002. *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη. (μτφρ. από: Pearce, S. 1992. *Museums, objects and collections: a cultural study*, Leicester University Press, Leicester.)

Reble, A. 2005, *Ιστορία της παιδαγωγικής*, Παπαδήμα, Αθήνα. (μτφρ. από Reble, A. 1973-1999. *Geschichte der Pädagogik*, Klett-Cotta, Stuttgart)

Renfrew, C & Bahn, P. 2011. *Αρχαιολογία, θεωρία, μεθοδολογίες και πρακτικές εφαρμογές*, Καρδαμίτσα, Αθήνα. (μτφρ από: Renfrew, C.& Bahn, P. 1991. *Archaeology: theories, methods and practice*. Thames & Hudson, London)

Vergo, P. 1990. Επανεξέταση της «Νέας Μουσειολογίας», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 70:50-52.

## **Αρχαίοι Συγγραφείς**

Αισχίνης, *Άπαντα*, τ.1, μτφρ. Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Κάκτος, Αθήνα, 1995.

Στράβων, *Γεωγραφικά* (εισαγ.-μτφρ.-σχόλ. Βαλάκης Π.), Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος Ι., Αθήνα, 1980.

Παυσανίας, *Αττικά* (μτφρ. Παπαχατζής, Ν.), Δαίδαλος, Αθήνα.

## **Ξενόγλωσσες διαδικτυακές πηγές**

Association for heritage interpretation, (<https://ahi.org.uk/>) (τελευταία επίσκεψη: 11/06/2018)

Google Arts and Culture, (<https://artsandculture.google.com/usergallery/oAKir0hqoP3eKw>) (τελευταία επίσκεψη: 19/10/2018)

Interpretation Australia, (<https://interpretationaustralia.asn.au/>) (τελευταία επίσκεψη: 14/6/2018)

Interpretation Canada,( <https://interpretationcanada.wildapricot.org/page-18058>).  
(τελευταία επίσκεψη: 14/6/2018)

International Slavery Museums  
([http://www.liverpoolmuseums.org.uk/ism/resources/museum\\_interpretation.aspx#ref7](http://www.liverpoolmuseums.org.uk/ism/resources/museum_interpretation.aspx#ref7))(τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Kelly, L. 2010. *The role of narrative in museum exhibitions*. Australian Museum. διαθέσιμο στο <http://australianmuseum.net.au/BlogPost/Audience-ResearchBlog/The-role-of-narrative-in-museum-exhibitions>, (τελευταία επίσκεψη 11/09/2018)

National Association for Interpretation,  
([https://www.interpnet.com/NAI/interp/About/About\\_NAI/What\\_We\\_Believe/nai\\_About/Mission\\_Vision\\_and\\_Core\\_Values.aspx?hkey=ef5896dc-53e4-4dbb-929e-96d45bdb1cc1](https://www.interpnet.com/NAI/interp/About/About_NAI/What_We_Believe/nai_About/Mission_Vision_and_Core_Values.aspx?hkey=ef5896dc-53e4-4dbb-929e-96d45bdb1cc1)) (τελευταία επίσκεψη: 15/06/2018)

### **Ελληνικές διαδικτυακές πηγές**

Αρχαιολογία και Τέχνες, (<https://www.archaiologia.gr/blog/2017/10/11/91486/>)  
(τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/programs/gia-sholeia/gnorizo-theo-dionyso>)  
(τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/programs/gia-sholeia/grammata-kai-haragmata-stin-arhaia-methoni>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/programs/gia-oikogeneies/kalokairines-exereyniseis-i-diki-moy-iliada>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/programs/gia-oikogeneies/gnorimia-me-ta-arhaia-paihniadia>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/programs/gia-sholeia/mia-mera-sto-zoologiko-kipoy-moyseioy-1>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/paroyyasi-toy-ekpaideytikoy-ergoy-gia-oikogeneies>)  
(τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης,  
(<https://www.amth.gr/education/paroyyasi-toy-ekpaideytikoy-ergoy-gia-oikogeneies>)  
(τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου,  
([www.archmuseumreth.gr](http://www.archmuseumreth.gr)) (τελευταία επίσκεψη: 15/03/2019)

Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, (λογαριασμός στο facebook)  
([https://web.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/?\\_rdc=1&\\_rdr](https://web.facebook.com/Archaeological-Museum-of-Rethymno-1862299297343244/?_rdc=1&_rdr)) (τελευταία επίσκεψη: 02/09/2018)

Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο,  
([http://www.byzantinemuseum.gr/el/museum/EU\\_projects/?nid=1872](http://www.byzantinemuseum.gr/el/museum/EU_projects/?nid=1872)) (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Βυζαντινό & Χριστιανικό Μουσείο,  
([http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational\\_programme\\_dept/what\\_is\\_new/?nid=2005](http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/what_is_new/?nid=2005)) (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, (<https://www.jewishmuseum.gr/diapolitismika-programmata/>)(τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, (<http://www.emst.gr/category/events/past-events>) (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, (<http://www.emst.gr/exhibitions/past-exhibitions/emst-choris-synora-diadrasis>) (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Ελληνικό Παιδικό Μουσείο, (<https://www.hcm.gr/portfolio/kinito-mouseio/>)  
(τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018).

Ελληνικό Παιδικό Μουσείο (<https://www.hcm.gr/adults/>) (τελευταία επίσκεψη: 1/10/2018)

Εφορεία Αρχαιοτήτων Χίου (<https://efachi.gr/to-2o-dimotiko-scholeio-yiothetei-to-archaiologiko-moyseio-chioy/>)(τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Η Άποψη,  
(<https://www.iapopsi.gr/%CF%86%CF%84%CE%B9%CE%AC%CF%87%CE%BD%CF%89-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BC%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%80%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C/>) (τελευταία επίσκεψη: 02/10/2018)

Μουσείο Ακρόπολης, (<https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/oikogeneiaka-programmata>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Μουσείο Ακρόπολης, (<https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/enas-peripatos-sto-moyseio-me-ton-arhaiologo>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Μουσείο Ακρόπολης (<https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/ergastiri-tehnon>)

Μουσείο Ακρόπολης (<https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/h-28i-oktobrioy-sto-moyseio-akropolis-gia-ta-paidia>), (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)



Μουσείο Ακρόπολης (<https://www.theacropolismuseum.gr/el/content/kalokairines-apodraseis-sto-mouyseio-akropolis-gia-paidia-7-12-eton>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Μουσείο Αφής-Φάρος Τυφλών της Ελλάδος,  
(<http://www.tactualmuseum.gr/html/mus.htm>) (τελευταία επίσκεψη: 03/08/2018)

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού,  
(<http://www.mbp.gr/el/announcements/%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού (<http://www.edu.mbp.gr/ekpaideytika-programmata/1.3/paixnidia-rolon>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, (<https://cycladic.gr/page/parea-sto-mousio>) (τελευταία επίσκεψη: 3/08/2018)

Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης (<https://cycladic.gr/page/piase-tin-techni-apo-tin-archi-gia-paidia-apo-5-7-7-10-eton>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Μουσείο Μπενάκη,  
([https://www.benaki.gr/index.php?option=com\\_events&view=event&id=5426&lang=el](https://www.benaki.gr/index.php?option=com_events&view=event&id=5426&lang=el)) (τελευταία επίσκεψη: 01/08/2018)

Μουσείο Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης (<https://www.talcmag.gr/ekpaideutika-programmata/me-tragoudi-kai-xoro-to-paixnidi-xekino/>) (τελευταία επίσκεψη:01/10/2018)

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς ([http://www.piop.gr/el/Activities/ekdiloseis-mouseia/MAI\\_epidiksi-ergastirion-kosmimatou-2018.aspx](http://www.piop.gr/el/Activities/ekdiloseis-mouseia/MAI_epidiksi-ergastirion-kosmimatou-2018.aspx)) (τελευταία επίσκεψη: 17/10/2018)

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού,  
(<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1998>) (τελευταία επίσκεψη: 01/10/2018)

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού,  
(<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1854>) (τελευταία επίσκεψη:12/06/2018)

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού,  
(<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=3572>) (τελευταία επίσκεψη: 13/10/2018)

Οδυσσεύς, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού  
([http://odysseus.culture.gr/h/1/eh151.jsp?obj\\_id=3310](http://odysseus.culture.gr/h/1/eh151.jsp?obj_id=3310)) (τελευταία επίσκεψη 09/10/2018)